

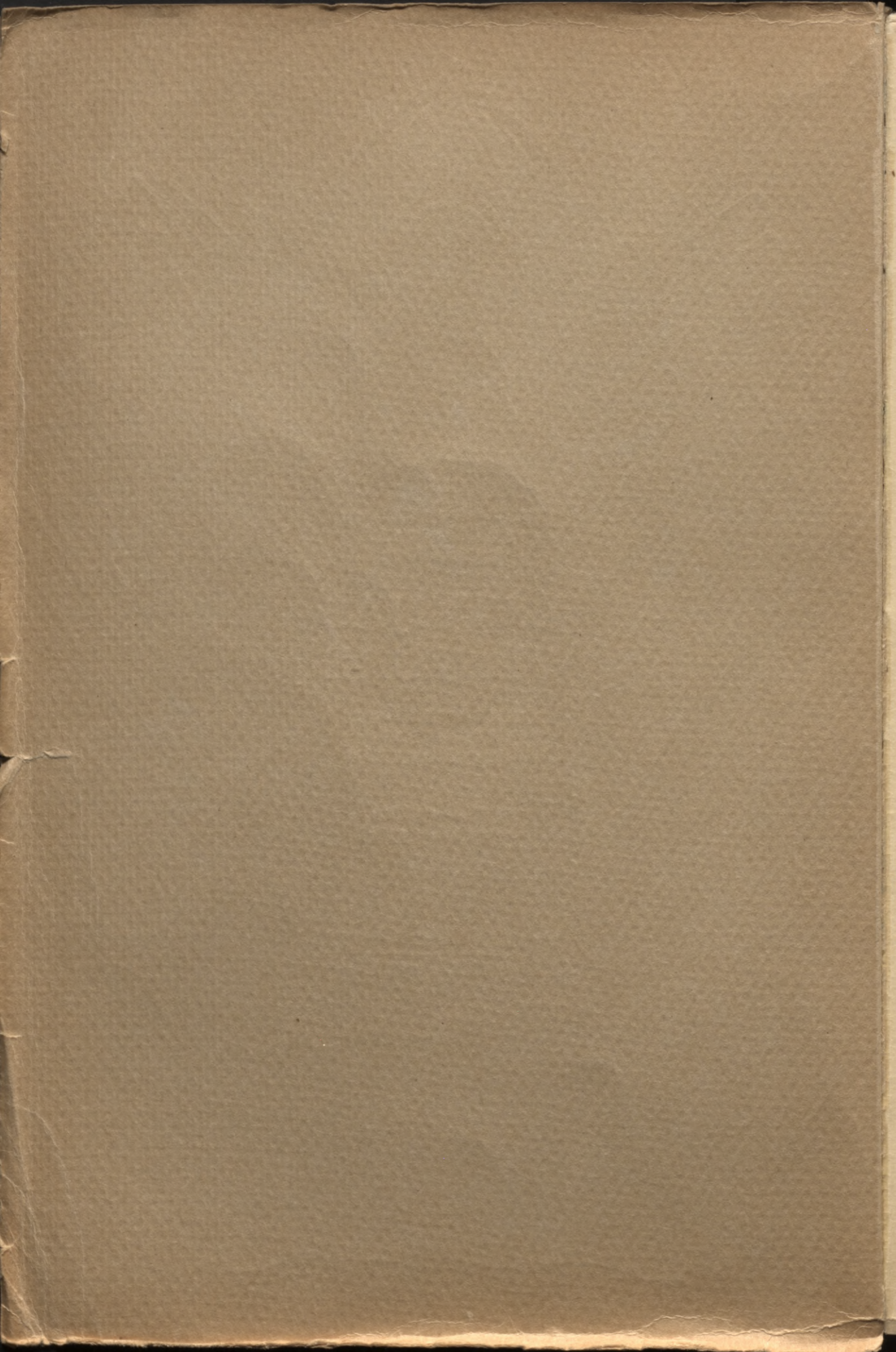
BALTIJAS KOMITEJAS
PROTEKTORĀTĀ
Profesors N. N.

LATVIJAS VĒSTURE

LATVJU TAUTAS
LIKTENCINĀS
EIROPAS KRUSTCEĻOS

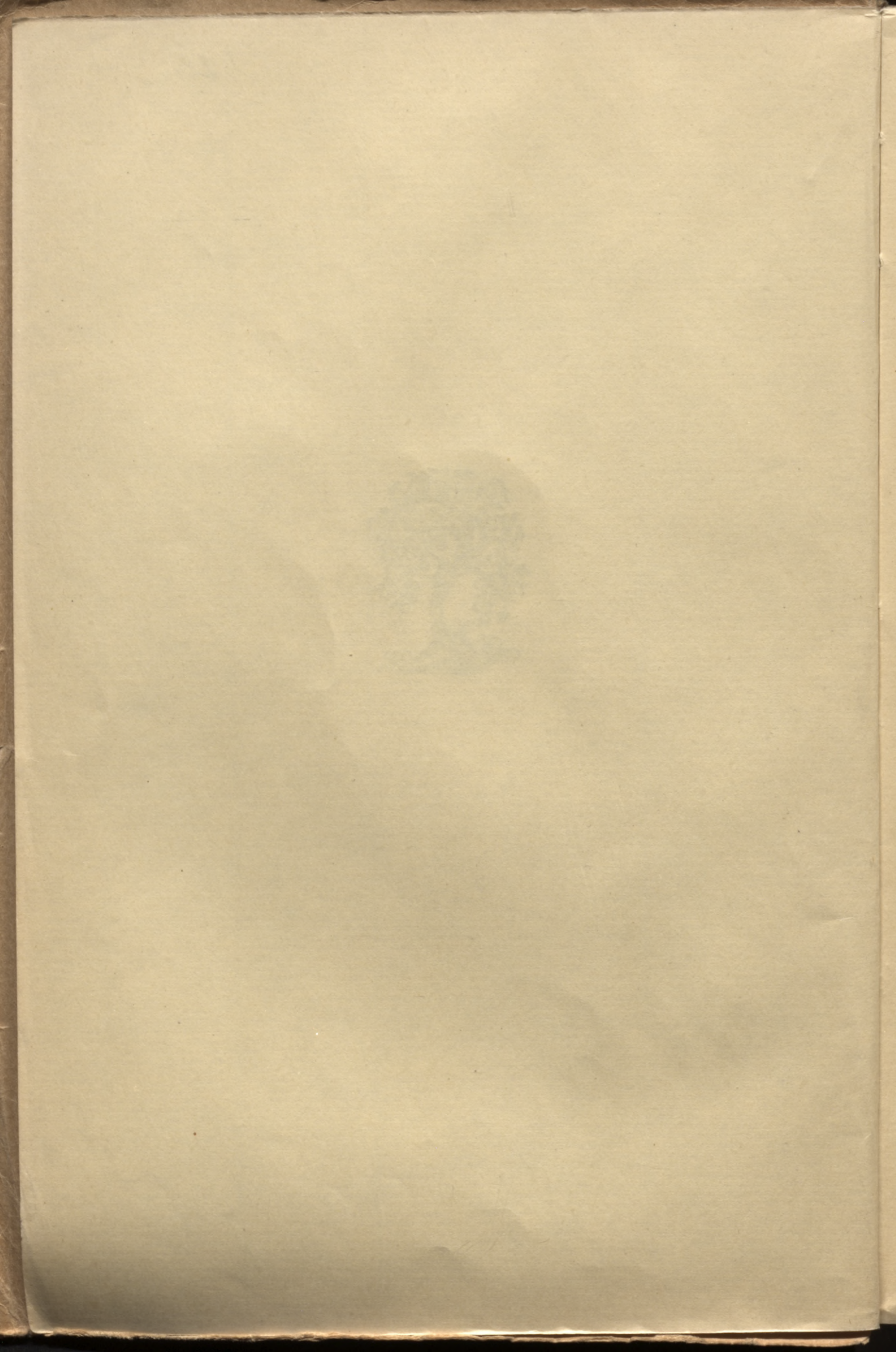
*Ar 27 schematiskām
kartēm un 131 attēlu*

IZDEVIS MIĶELIS GOPPERS
STOKHOLMA MCMXLVIII

J. Elms.

LAET

RE

Faint text at the bottom of the illustration, possibly a title or publisher's name.

Līdz ar sauli saules mūžu
Tavai tautai dzīvot būs.

Edv. Virza

2000-5
72

38237

L

BALTIJAS KOMITEJAS PROTEKTORATĀ

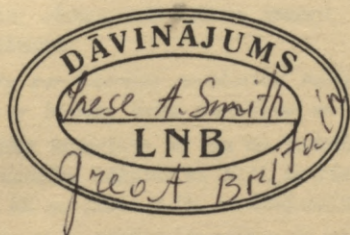
PROFESORS N. N. *Spekke, A.*

LATVIJAS VĒSTURE

LATVJU TAUTAS LIKTENČĪNAS EIROPAS
KRUSTCEĻOS

Ar 27 schematicām kartēm un 131 attēlu

IZDEVIS MIKELIS GOPPERS

STOKHOLMĀ

MCMXLVIII

1948

R-1
B-1
L-1

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0300019919

Ilustrāciju redaktors Dr. Valdis Ģinters

Vāku un kontrtitulu zīmējis Eduards Dzenis

Copyright by
Publisher M. Goppers, Stockholm
Printed in Sweden

PRIEKŠVārds

Šis darbs ir pirmais Latvijas vēstures plaša vērīena publicējums zinātniskā uztverē, pie tam trimdā, Zviedrijā.

Latviešu tauta līdzīgi pārējām Baltijas tautām šajos liktenīgos laikos ir lielā mērā sadrumstalota un izkaisīta ārpus savas dzimtās zemes. Trimda var bēgļu laikam ievilkoties apdraudēt arī viņu nacionālo sirdsapziņu, un lai uzturētu veselīgo tautas garu, gan nekas nav tik svarīgs un nozīmīgs kā tieši savas tautas vēstures zināšana. Tajā vislabāk var mācīties pazīt latviešu tautas individualitāti, kas kopā ar zemes un tautas likteņiem ir iesaistīta lielajos politiskos notikumos un attiecībās. Jautājuma skaidrošana, kā īsti latviešu tauta ir varējusi, neskatoties uz visām grūtībām, tomēr izturēt un pastāvēt laiku gaitā, dod tagadnes tumsībā drošību nākotnei.

Jau pirms tūkstots gadiem latviešu tauta līdzīgi pārējām Baltijas tautām ir izveidojusi savu īpatnēju kulturu un, neskatoties uz Baltijas liktenīgo ģeogrāfisko novietojumu, kurš tik daudzās reizes ir licis tai būt pakļautai kaimiņu varenajiem, tomēr latviešu, igauņu un leišu tautas arvien ir varējušas paturēt savu īpatnību. Tas rāda, ka 1918. gadā, tām topot brīvām, šī iegūtā brīvība nebija nekāds gadījums: tautai bija kā tradīcija, tā arī valsti veidojošais spēks. Jau pāris gadu desmitu laikā arī latviešiem izdevās savu zemi no novārtā pamestās un karā izpostītās krievu provinces uzcelt par ziedošu valsti, kura kā ekonomiskā, tā arī kultūras ziņā godam varēja ieņemt savu vietu līdzās vecākajām valstīm. Uz rošības un centības un labi organizētas saimnieciskās dzīves labi nostiprinātiem pamatiem strauji attīstījās patstāvīga un īpatnēja kultūras darbība: skolas, universitāte, muzeji, teātri, mākslas akadēmija u. c. uzcādīja lieliskus panākumus.

Varbūt nekur citur prieks par Latvijas neatkarību nebija tik liels kā Zviedrijā, kur Baltijas tautām arvien ir bijušas lielas simpatijas un to saprašana.

Arī tagad trimdā vajadzētu latviešiem ne jau nu padoties pesimismam un zaudēt ticību, bet gan skatīties ar uzticību nākotnē un ticēt, ka viņi reiz varēs atkal atgriezties savā brīvajā dzimtenē, lai jauna celtu un veidotu savu valsti.

Neskatoties uz minimalām ekonomiskām iespējām, ir interese par latviešu zinātni, literatūru un mākslu ļoti liela. Par to liecina daudzas jaunas publikācijas, kas parādās trimdā. Ne mazā mērā arī šī Latvijas Vēsture ir tam liecība un pierādījums.

Birger Nerman

Stokholmā, septembrī 1947

PRICKSWORDS

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

SATURA RĀDĪTĀJS

<i>Baltijas Komitejas priekšsēdētāja Prof. Dr. B. NERMAN'a priekšvārds</i> ..	7
<i>Satura rādītājs</i> ..	9-12

IEVADS : Latviešu historiografija — 15. Vācbaltu vēsturnieki — 17. Pirmie latviešu vēsturnieki — 18. Latviešu historiografijas īpatnējie uzdevumi — 18. Jaunu materiālu publicēšana — 19. Latviešu sociālo problēmu apgaismošana — 20. Latviešu senkultura — 20. Grāmatas mērķi un iedalījums — 21.

SENĀ LATVIJA

Pirmā nodaļa — GEOGRAFISKAIS IETVARIS: Baltijas jūras un tās austrumu piekrastes ģeogrāfiskā vēsture — 25. Ģeogrāfiskie priekšnoteikumi šajā piekrastē no nākušām tautām — 29. Baltijas jūra — slēgta jūra — 30. Sekas, kas no šī fakta izriet — 32. Baltu tautu pirmsākumi meklējami dienvidaustrumu Krievijas stepēs — 32. Vērojumi par baltu tautu liktenīgo stāvokli — 33. Latvju tautas materialās eksistences ģeogrāfiskie pamati: jūra — 34, upes — 35, purvi — 36, meži — 38, līdumi jeb „āriskā” zeme — 38. Zemes raksturs celtniecībā — 39. Latvju tautas garīgā seja — 40.

Otrā nodaļa — BALTU TAUTAS MŪSU ERAS PIRMAJĀ GADU TĪKSTOTĪ: Vēsturisko ziņu un avotu vispārīgais raksturojums — 42. Tautu un cilšu grupēšanās austrumu Eiropā — 43. Slavu plūšana austrumu virzienā un baltu tautu austrumu zaru liktenis — 43. Senākās vēsturiskās liecības par baltu tautām: sengrieķi — 46, iespējamie sakari ar traķiešiem-illīriešiem — 46, romieši — 46. Agro viduslaiku latīņu ģeografi — 49. Ziņas par baltiem sakarā ar ģermaņu tautu un valstu ekspansiju: Kasiodors (goti), Einharts (franki), Alfreds Lielais (angļi-sakši) — 49. Ibrahīma Ibn Jakuba ziņas par senprūšiem — 50. Bremeņu Ādama liecības — 50. Bizantiešu avoti — 52. Arabu ceļotāju un ģeografu ziņas — 52. Skandināvijas un tuvo austrumu tirdzniecība IX un X g.s. un tās ceļi — 54. Daugavas un Latvijas teritorijas nozīme šajā tirdzniecībā — 54. Preču apmaiņa — 55.

Trešā nodaļa — SENO INDOEIROPIEŠU PATVĒRUMS: Jautājuma vispārēja uztvere un nostādījums — 57. Archeoloģijas slēdzieni par baltu tautu kustībām un seno kulturu — 58. Valodnieku slēdzieni — 59. Latviešu mitoloģija un tās liecības — 60. Latvju dainas, to gars un vēsturiskās gaitas — 62. Dainu forma — 65, to salīdzinājums ar kaimiņu tautu dzeju — 67. Latviešu pasakas un citi folkloras materiāli — 68. Latviešu tautas dziesmu melodijas — 69. Latviešu ornamentālā māksla — 69. Latviešu tautas tērpi un to vēsture — 69.

Ceturtnā nodaļa — VIKINGI UN LATVIEŠI: Ģermaņu tautu trīs ekspansijas vilņi Baltijas jūras austrumu piekrastes virzienā (goti, vikingi, sakši) — 71. Vēsturiskā un archeoloģiskā materiāla pārskats — 74, un analīze: vispārīgās ziņas par sakariem Baltijas jūras rietumu un austrumu krastu starpā — 76, hronikas un sagas, kas stāsta par vikingu uzbrukumiem Kurzemei un Igaunijai — 78. Vēstures avoti par kuršu un igauņu uzbrukumiem Zviedrijai un Dānijai — 80. Pašreiz iespējamie secinājumi un slēdzieni — 82. Arabu ģeografs Idrīsi un pasaules karšu ziņas par baltiem — 84. Vikingu karu nozīme Latvijas vēsturē — 85. Vikingu ekspansijas virzieni uz austrumiem — 88. Vikingu ekspansijas periodi un to raksturojumi: līdz IX g.s. — 88, IX g.s. vidus — 89. IX g.s. beigas un X g.s. — 89. XI g.s. — 90.

Sv. MĀRAS VALSTS

Piektā nodaļa — KRIEVU EKSPANSIJAS SĀKUMI: Stāvoklis Baltijas jūras austrumu piekrastē pēc vikingu uzbrukumu apskāšanas — 93. Slavu uzplūdu sākumi, to nojaušamie iemesli — 94. Slavu tautu mītnes priekšvēsturiskā laikā — 95. Slavu

plūdu atbalss to laiku vēsturnieku darbos un slavu tautu raksturojumi — 95. Slavu pārņemtās zemes X g.s. — 97. Krievu valsts „radītājas” — upes: Dņepra un Volga — 97. Krievu pirmās chronikas (Nestors u.c.) un to nostāja pret baltu tautām — 98. Baltvācu vēsturnieku uzskati par krievu iespaidu baltu tautu zemēs — 101. Latviešu vēsturnieku attiecīgā nostāja un agrāko uzskatu atmešana — 102.

Sestā nodaļa — KRUSTNEŠI LIVONIJĀ: Austrumu Eiropas politisko spēku līniju zīmējums XII g.s. sākumā — 106. „Drang nach Osten” sākumi un vēsturiskais pamatojums — 107. Kristianizācijas procesa gaita austrumu Eiropā — 109. XII g.s. otrā puse kā dziļa garīga lūzuma laiks Eiropā — 111. Krusta karu novirzieni — 114. Vietējās historiografijas sākumi (Indriķis) XIII g.s. Livonijā — 114. Prūsijas iekarošana — 115. Livonijas iekarošana; četras uzbrukumu līnijas četru Latvijas novadu valstu virzienos: Koknese, Jersika — 118, Tālava, Latgale — 118, Kuršu valsts — 119, Zemgale — 120. Latviešu valstu bojā ejas atskaņas Vakareiropā, it sevišķi pāvestu kurijā — 121. Latviešu tautas sociālie un simnieciskie aspekti pēc iekarošanas — 125. Kas notika ar latviešu seno aristokratiju? — 126.

Septītā nodaļa — LIVONIJAS KONFEDERĀCIJA: Jaunie varas faktori austrumu Eiropā — Lietuvas lielhercogiste un tataru imperija — 127. Prūsijas ordeņvalsts — 129. Hanza — 131. Vakareiropas historiografija par baltu tautām (prūšiem un latviešiem) vācu kundzības sākumā — 132. Baltijas jūras piekrastu kartografija vidus laikos — 132. Iekšpolitiskie notikumi un Livonijas konfederācijas attiecības ar izplatījumā un spēkā pieaugošām kaimiņu valstīm — 134. Livonijas karš ar Maskaviju (t.s. Pliskavas kauja) — 139. Latvju zemnieku tiesiskais stāvoklis vācu kundzības pirmajos gadsimtos — 140. Ceļā uz vācbaltu lielo zemes īpašumu izveidošanos — 141. Tā saucamās vaku devas un dzīres — 142. Jurisdikcijas procedūra — 143. Dažas retas liecības par latviešu garīgo kulturu XIV - XV g.s. un to trūcības iemesli — 143.

Astotā nodaļa — AUSTRUMU UN RIETUMU CIŅA: Pieaugošais lielo kaimiņu valstu spiediens uz Livoniju XVI g.s. — 145. Reformācijas kustība Livonijā — 146. Austrumu Eiropas notikumu hronoloģiskais pārskats — 148. Tuvojas t.s. Livonijas kara vētra — 150. Livonijas kara iemesli un sākumi — 150. Maskaviešu iebrukuma atskaņas kaimiņu valstīs un Vakareiropā — 152. Prinča Radvila ienākšana Rīgā un tās atskaņas — 153. Jauns maskaviešu iebrukums Livonijā — 154. Poļu ķēniņa Stefana Batorija nostāja Livonijas jautājumā — 154. Karš ar Maskaviju — 155. Kāda izskatās Latvija pēc Livonijas kariem? — 156. Zemnieku piesaistīšana pie zemes Eiropā — 157. T.s. ķēniņa Sigismunda Augusta privilēģija un ķēniņa Stefana nostāja latviešu zemnieku jautājumā — 158. Rīgas sindiks kā dzimtsbūšanas ideoloģis — 161.

HERCOGI un KAIMIŅU KUNDZĪBA

Devītā nodaļa — KONTRREFORMĀCIJA: Ķēniņa Stefana Rīgas apmeklēšanas politiskā un konfesionālā nozīme — 165. Jezuitu ordeņa aktivitāte austrumu Eiropā — 166; viņa attiecības pret latviešiem — 167. Kā funkcionē poļu-leišu administrācija Livonijā — 167. Poļu-zviedru konfliktu un karu sākumi — 170. Livonijas izskats poļu-zviedru karu laikā — 171. Ārzemnieku — diplomatu, karavīru, ceļotāju, mākslinieku liecības par Livoniju XVI g.s. beigās — 172. Livonijas kartografijas īpatnēja attīstība XVI g.s. — 172. Livonijas pilsētu, piļu un tērpu zīmējumi — 173. Humanistiskās literatūras sākumi un izveidošanās Livonijā — 174. Latviešu literatūras sākumi — 174. Kā atspoguļojas laikmeta raibajā un bagātajā historiografijā latvju tautas ticējumi, senie kulta paradumi? — 178.

Desmitā nodaļa — ZVIEDRU BRĪVO ZEMNIEKU VALSTĪ: Eiropas ugunsgrēks XVII g.s. — 180. Kā jāsaprot bieži lietotā formula „Baltijas jūra — Zviedrijas ezers”? — 181. Lielo austrumu Eiropas konfliktu pirmsākumi (hronoloģiskais pārskats) — 182. Zviedrijas ķēniņa ciņa ar Livonijas muižniecību — 186. Zviedru lauku agrārā likumdošana — 187. Zemkopības līmenis tai laikā — 188. Zviedru administrācijas nostāja latviešu zemnieku tiesību jautājumā (Mengdens, Tott's) — 189. Ķēniņa Kārļa XI, tā sauktā „zemnieku ķēniņa,” likumdošana — 190. Pagrieziens pēc Kārļa XI nāves — 191. Livonijas pirmās universitātes sākumi — 192. XVII g.s. — garīgās latviešu literatūras zelta laikmets — 193. E. Gliks un viņa bībeles tulkojums — 194. Kāda ārzemnieka liecība par Livonijas apstākļiem Ziemeļu kara sākumā — 194.

Vienpadsmitā nodaļa — KURZEMES UN ZEMGALES HERCOGISTE : Hercogistes pastāvēšanas iemesli un apstākļi — 196. Iekšējo spēku samēri — 197. Kurzemes muižniecības lielais svars tais laikos — 200. Hercoga Gotharda sociālā likumdošana — 201. Abu hercoga Gotharda dēlu valdīšanas laika un vēlākā likumdošana — 201. Hercogs Jēkabs, viņa ekonomiskā politika, svars starptautiskajā laukā — 202, viņa attiecības pret latviešu zemniekiem — 205. Zviedrija un Kurzemes hercogiste — 206. Ketleru dinastijas dekadece sakrīt ar krievu iespaida pieaugumu Baltijas jūras austrumu krastā — 206. E.Birons un viņa gaitas — 207. Mancelis — 209. Firekers un Višmanis — 211. Einhornis un viņa raksti par latviešu mitoloģiju — 212.

Divpadsmitā nodaļa — KRIEVU IMPERIJA BALTIJAS PIEKRASĒ : Cara Pētera ceļojums uz Holandi — 216. Divi milzīgie kara sārti Eiropā XVIII g.s. sākumā tās rietumos un austrumos — 217. Nīstātes miers; Livonijas muižniecība patur vai atgūst savas privilēģijas; zemnieku stāvoklis strauji pasliktinājas — 218. Pēdējā Polijas (ar Kurzemi) dalīšana Eiropas notikumu gaismā — 220. Pufendorfs un „dabiskās tiesības” — 221. Budberga-Šradera projekts un bēdīgi slavenā Rozena deklarācija — 221. Keizarienes Katrinas II nostāja Livonijas zemnieku jautājumā — 223. „Šķidrās maizes” politika Livonijā — 224. Zemnieku aizstāvji tā laika jēdzienā (Eizens, Šulcs, Hupels) — 224. Grafs Bray's par Livoniju — 226. Latviešu literatūras lēnā atzēšana pēc Ziemeļu kara. G.Stenders u.c. — 226. Brāļu draudžu kustība — 228.

LATVIEŠU TAUTAS ATMODA

Trīspadsmitā nodaļa — MARSELJEZAS IESKAŅA : Cara Aleksandra I politiskās romantikas laiks — 231. Somu un poļu likteņi franču-krievu diplomātijas spēlē — 232. Napoleona karagājiens uz Krieviju un notikumi Kurzēmē — 233. Austrumprūsijas literatūras interese par baltu tautu senātnes problemām — 234. G.Merķelis un viņa polemiskais „krusta karš” — 233. Zemniekiem labvēlīgās likumdošanas sākumi, tās politiskie un ekonomiskie cēloņi — 237. Zemkopības paņēmieni un prasību radikālā maiņa — 239. Klausu laiki kā šīs maiņas sekas — 240. Latviešu zemnieku dumpji un nemieri — 240. Pareizticīgo baznīcas mēģinājumi pievilkt latviešus savā pusē — 241. Agrarās likumdošanas pārskats līdz lielo reformu laikmetam un tās chronoloģiskais salīdzinājums ar kaimiņu zemēm — 241. Dažu ārzemnieku spriedumi par toreizējās Latvijas apstākļiem — 243. Vēsturiskās intereses rašanās par baltu tautu senātni Livonijā — 244. Vācbaltu diskusijas par latviešu nākotni — 244. Latviešu tā laikmeta literatūra — 245.

Četrpadsmitā nodaļa — NACIONALĀ KUSTĪBA : XIX g.s. nacionalisma idejas un to attīstības posmi — 247. Šo ideju pirmsākumi Lielajā franču revolūcijā — 248. Smagie šķēršļi šo ideju izpaušmei austrumu Eiropā — 251. Atmodas laikmeta ekonomiskais aspekts — 252. Latviešu preses un biedrību sākumi un izveidošanās — 253. Kr.Valdemars — 254. A.Kronvalds — 255. Kr.Barons. Literatūras straujš uzplaukums — 256. Rusifikācijas laiks — 257. Latviešu intelektuālo aprindu veidošanās — 258. Latviešu industriālā proletariāta sākumi — 258. Latvijas garīgais aspekts XIX g.s. beigās un XX g.s. pirmos gados — 258.

Piecpadsmitā nodaļa — 1905. g. REVOLUCIJA : Socialisma kustības Vakareuropā XIX g.s. — 260. Revolucionārā kustība Krievijā, tās salīdzinājums ar Vakareiropas attiecīgiem notikumiem — 262. Socialrevolucionāri. Pēdējo četrus Krievijas caru pārņēģojumi par imperijas nākotni — 263. Jaunā strāva, pagrīdes organizācijas Latvijā — 264. 1905. g. revolūcija un tās apspiešana — 266. Latviešu opozicionāro elementu emigrācija, Rainis — 267. Ekonomiskais uzplaukums. Latviešu demografiskā elementa straujais pieaugums Latvijas pilsētās — 268. Ideoloģiskās konvulsijas pēcrevolūcijas laikā — 269. Nacionālā pētniecība 1914. g. priekšvakarā — 270.

LATVIJAS BRIVVALSTS

Sešpadsmitā nodaļa — PIRMAIS PASAULES KARŠ : Lielvalstu līdzsvars pirms pirmā pasaules kara — 273. Šī kara iemesli un sākumi — 274. Ko tas maksājis latviešu tautai — 275. Kurzemes spaidu evakuācija. Latviešu nostāja. XX korpusa cīņas — 276. Vācu plāni Kurzēmē — 278. Nacionālo karaspēka vienību formēšana — 281. Latviešu strēlnieku cīņas — 283. Strēlnieki un revolūcija — 285.

Septiņpadsmitā nodaļa — LATVIJAS ATBRIVOŠANA : 1917. g. revolūcija Krievijā — 287. Prasības pēc brīvās un vienotās Latvijas — 290. Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome — 291. Vācu plāni Baltijā — 292. Demokrātiskais bloks — 292. Latvijas brīvvalsts proklamēšana 18. novembrī 1918. g. — 293. Pirmā lielnieku okupācija. Latvijas atbrīvošana — 294. Cēsu kaujas — 295. Bermonta uzbrukums — 296. Lielnieku izdzīšana no Latvijas — 294. Latvijas valsts nostiprināšanās. Paraleli notikumi Igaunijā un Somijā — 297, Lietuvā un Polijā. Kaukaza valstu liktenis — 298.

Astoņpadsmitā nodaļa — LATVIJAS BRĪVVALSTS STARPTAUTISKĀ ASPEKTĀ : Latvijas valsts proklamēšanas akts — 299. Kritikas, iebildumi un intrigas pret neatkarīgo Latviju starptautiskā plāksnē — 301. Minoritates. Latviešu vadošā sabiedrība jaunu uzdevumu priekšā — 302. Ārzemnieku — vērotāju kļūdas un ignorānce latviešu tautas tradīciju vērtēšanā — 303. Kā atbild tauta uz ekonomiska rakstura iebildumiem un kritikām? — 304. Agrarā reforma starptautiskā skatījumā — 305. Latvijas ārējā politika; Baltijas antante — 306. Ārējā tirdzniecība — 308. Kulturas politikas sasniegumi — 309. Atskats Latvijas vēsturē — 311. Baltvācu repatriācija — 314. Otrais pasaules karš nes Latvijas provizorisku okupāciju — 314.

NOSLĒGUMS

(Pielikums)

EIROPAS KONTINENTA MAZĀS TAUTAS KĀ SENO CIVILIZĀCIJU PĀRSTĀVES : Eiropas kontinenta iedzīvotāju nacionālais sastāvs un tā vēsturiskā tapšana — 317. Statistiskais pārskats par tautām, kas nepieder trim lielākajām tautu grupām (jaunlatīņiem, germaniem, slaviem); seno tautu eksistences vēsturiskie pamati gadu tūkstošu laikā — 318. Grieķi — 320, ķelti — 321, baski — 322, albaņi — 323. Kaukaza tautas — 324. Somu ugru tautas — 325. Valodnieku slēdzieni par baltu tautu seno civilizāciju — 326. Baltu tautu pretestība. Vēsturisku vispārīgais baltu tautu likteņcīņu gaitu skatījums — 327. Laikmetīgie konstatējumi un noslēgums — 328.

Piezīmes un bibliogrāfija . . . . . 331 - 338

LATVIJAS VĒSTURE

LATVJU TAUTAS LIKTEŅCIŅAS EIROPAS KRUSTCEĻOS

LATVIA'S YESTER

THE HISTORY OF LATVIA

11. g.s. dunča maksts rotājums. Turaida.

IEVADS

Dzimusi nacionalās atmodas laikā 19. g.s., latviešu historiografija netraucēti veidots un attīstīties, ar pilnu krūti ieelpojot savas tautas politiskās brīvības dzīvinošo gaisu, varēja tikai neatkarīgās un brīvās Latvijas pastāvēšanas laikā. Protams, pārāk īss būtu bijis šis laika sprīdis, ja nebūtu labvēlīgus priekšnoteikumus radījis iepriekšējo paaudžu uzkrātais spraigums, un šī historiografija arī nevarētu uzrādīt tos sasniegumus, kas, neraugoties uz labi saprotamo naidīgo kritiku un pretdarbību, ir ierakstāma tās „aktīvā”; šie sasniegumi ir tādi, ka arī lielo kaimiņu un attālāko zemju un tautu vēsturnieki, kaut arī ar zināmu nožēlu jeb nepatiku, kā tas lieliem „kungiem” pieder, ir bijuši spiesti ne tikai atzīt zināmus tās ieguvumus „de facto,” bet dažā labā gadījumā arī grozīt savus jau pieņemtos atzinumus. Kā vismaz triju pētnieku paaudžu laikā „jaundzimušās” latviešu vēsturnieku historiografijas attiecības ar līdzīgo vietējā rakstura daudz ilgāk pastāvošo vācbaltu historiografijas tradīciju ir veidojušās, būs redzams arī šajā grāmatā, kurā gan autors ir mēģinājis atturēties no polemikas, cik tas ir iespējams.

Attiecīgu gadu simtu gaumē un uztverē vairāk jeb mazāk zinātniska interese par noslēpumu plīvirā tērpto latviešu tautas pagātni, kaut arī šo tautu mēdz apzīmēt par tautu „bez vēstures,” ir radusies tajā lielo atklājumu laikmetā, kas ir interesējies ne tikai par atklājumiem pasaules ģeografijā, bet arī nacionālo kolorītu skaidrošanu un arī par daudzām citām nozarēm. Tajās nodaļās, kas apskata 16. un turpmākos gadu simteņus, būs ne viens vien citats, kas ļauj mums šajos laikos saredzēt pirmos latviešu ticējumus, parašas un tautas dzīvei raksturīgos vispārīgos skatījumus (Einhorns), protams, intelektuālo vāciešu uztverē un vērtējumā; vēl jo nozīmīgāki ir šie uztveres mēģinājumi 18. g.s., sevišķi šī gadu simta otrā pusē (Herders u. c.). Francijas ierosināto notikumu neatvairāmā iespaidā sākās arī mūsu zemes likteņu un mūsu vēstures pirmie apgaismojumi no nevācu viedokļa. Iznāk G. Merķeļa „Vidzemes senatne” (Die Vorzeit Livlands), šis polemiskais un romantiskais

viduslaiku tēlojums, kam baltvācu vēsturnieki uzbruka neapvaldītā niknumā un sašutumā, ar visiem polemikas paņēmieniem. Šis darbs dažās savās nodaļās rāda visai interesantu daudzo chroniku materialu izmantošanu, protams, ne jau vēl ar turpmāko gadu simteņu vēstures zinātniskām metodēm. Iepriekšējā, 1797. g., G. Merķelis publicēja arī savu vēsturiski-polemisko darbu „Latvieši” (Die Letten), kura nozīme būs apskatīta 13. nodaļā.

Atskaitot šos Merķeļa darbus, šī interese visā visumā nedod nekā vairāk par etnografiskiem aprakstiem un atstāj pilnīgi pie malas tik daudzu kungu laikā veidotos sociālo un citu problēmu uztveri un saprašanu no pašu latviešu viedokļa, kā tas arī mēdz būt tad, kad vērotāji ne nacionalā, nedz arī psiholoģiskā ziņā nav saistīti ar to un tiem, ko viņi novēro un apraksta. Šāda pieeja paliek kā raksturīga pazīme līdz pat 19. gadu simtenim, kad parādās jau īsti un patiesi vēstures darbi, kuru autori ir vācbalti, kas, līdz pat pirmajam pasaules karam, paliek pie tās uztveres, kas nacionalā un sociālā ziņā piemērota vienīgi tā laika valdošām kārtām mūsu zemē, proti, lauku muižniecībai un patriciešiem, kurus ar lielu lepnumu šie vēstures darbi uzskata par vienīgi nozīmīgiem un vērtīgiem mūsu zemes notikumu norises gaitā, radot iespaidu, ka „pārējie” it kā nemaz nebūtu eksistējuši un neeksistē. Tā ir īsti koloniāla politika, bet no šī viedokļa ir vērtējama visa vācbaltu historiografija. Otrai, latviešu historiografijai bija pirmie soļi jāsāk, izejot no tiem rezultātiem, ko bija devusi pirmā, un tāpēc būs noderīgs īss pārskats par Livonijas un Baltijas vēstures galvenajiem darbiem vienā reizē.

Turpretim daudzārt ar lielu labvēlību latviešu tautai risinājās darbs ap tautas dzeju, teikām, pasakām un arī aizvēsturi u. t. l., sevišķi 1816. g. Jelgavā nodibinātā Latviešu literārā biedrībā, kas gan visu laiku palika vienīgi intelektuālo baltvācu, sevišķi garīdznieku, rokās, no kuriem katra latvieša sirdij tuvs paliek Vatsons (sal. 13. nod.).

Ja visas tās ir noderīgas un pat nepieciešamas lietas, atzīstamas un dažreiz pat aizkustinošas, tad tālu ejams ceļš ir vēl līdz vēsturei, kas vērotu latviešu lietas ar latviešu skatu un viedokli. Un tiešām, ja pat vēl pēc 1918. g. kāds svešzemnieks ir gribējis tuvināties austrumu Baltijas problēmām, bet jo sevišķi interesēties par politiski neatkarīgām „pēkšņi iznirušajām,” kā to mēdza sacīt, turienes tautām, tad, konsultējot bibliografijas un bibliotēkas, viņš tur nevarēja atrast, izņemot atsevišķus gadījumus, nekā cita, kā vienīgi vācbaltu vēsturnieku darbus, kuros izpaudās visas viņu jau minētās intelektuālās, moraliskās un politiskās īpatnības, un tāpēc bija spiests apmierināties ar tām ziņām par latviešiem un citām tautām šajās zemēs, kas nekādā ziņā nebija ne objektīvas, ne arī pilnīgas.

„Latviešu vēstures” pirmajā sējumā (Rīgā 1938) — liktenis nebija lēmis ļaut skatīt iespīestus arī nākošos — atrodam ziņas par latviešu senvēstures pētīšanas gaitām 19. un 20. g. s. (17. - 33. lpp.); tās nav jāatkārto. Līdzīgs īss historiografijas pārskats ir vēl rakstāms. Pilnīgu apskatu par latviešu vēsturnieku veikto darbu nav iespējams dot arī šajā grāmatā, kas radusies un uzrakstīta grūtajos emigrācijas apstākļos, tās uzdevums ir rādīt šāda darba nepieciešamību šajos laikos, kad mazās un nelielās tautas pārdzīvo vienu no bīstamākiem savas eksistences posmiem.

Apskats par vēstures darbiem, kas aptver Livonijas, t. i. tagadējās Latvijas un Igaunijas teritorijas, atskaitot jau minētās G. Merķeļa grāmatas, ir iesākams ar Fr.

Krūzes (Kruse) diviem lieliem darbiem, kur iestrādāti plaši un bagātīgi vietējo un citu chroniku, kā arī izrakumu materiali. Tie ir: 1) „Ur - Geschichte des Estnischen Volkstums und der Kaiserlich - Russischen Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Curland überhaupt bis zur Einführung der christlichen Religion.” Leipzig 1846. 2) „Necrolivonica” etc. Dorpat 1842. Apzīmējums „esthnisch” ir sastopams šeit Tacita „aistu” apjomā. Tacits ar aistiem saprot senbaltus, vēlākie rakstnieki senprūšus; vēlākos laikos šis vārds ir pārnācis uz somu-ugru ciltīm piederīgiem igauņiem, kā vēsturisks kuriozs, līdzīgi kā baltu tautām piederīgie prūši ir savu vārdu atdevuši visvāciskākajiem no vāciešiem, to kolonizētājiem. Nākošais, A. v. Richtera darbs, ir viens no labākajiem savā nozarē bagātīgo Livonijas vēsturisko avotu vērtīgās analīzes dēļ, speciāli juridiskos jautājumos, kurpretim vispārīgo tendenci tam piedod neaprobežoto Baltijas muižniecības privilēģiju apoloģija un politisko notikumu vērtēšana vienīgi no muižniecības viedokļa. Šis darbs ir: „Geschichte der dem russischen Kaiserthume einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben” (I - II, Rīgā 1857 - 1858). Ar liberalākām tendencēm ir uzrakstīta G. von Rutemberga grāmata „Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland von der ältesten Zeit bis zum Untergange ihrer Selbstständigkeit” (I - II, Rīgā 1855 - 1860). Nākošā Livonijas vēsture, iespiesta Onkena lielajā seriājā, ir T.Šiņņāna „Geschichte Livoniens bis z. Tode v. Walther v. Plettenberg.” 19. un 20. g. s. maiņā iznāk E. Seraphima „Livländische Geschichte von der Aufsegelung des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich” (I - III, 1897 - 1904 — pēdējā sējuma autors ir A. Seraphims) un L. Arbuzova sen., „Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands,” pirmā izdevumā 1890, pēdējā — 1918. g. Pēdējās autors sola ne zemes vēsturisko likteņu vispārējo apskatu, bet gan tikai vēsturisko faktu drošu izlasi. Pirmo no šiem darbiem vairākkārt kritizēja arī paši vācbaltu vēsturnieki, tā žurnalistiskā rakstura dēļ, bet otro uzskatīja kādu laiku par vācbaltu historiografijas „pēdējo vārdu” un zināmā mērā par tās iepriekšējo pētījumu rezultātu drošu kopsavilkumu. Tieši tāpēc, ka šāds ir bijis intelektuālo vācbaltu uzskats, varam prasīt, ko dod šī grāmata, kas iznākusi pēdējā izdevumā 1918. g., pēc latviešu tautiskās atmodas laikmeta un pēc 1905. g. vētrainajiem notikumiem, latviešu tautas vēstures paziņai, jo latviešus autors piemin tikai dažās atsevišķās rindās. Ir katrā ziņā nozīmīgs un raksturīgs šāds paņēmiens attēlot zemes likteņus gandrīz pilnīgi nepieskaroties šīs zemes iedzīvotāju vairākuma vitalām problēmām.

Latvijas neatkarības laikā iznāk rakstu krājums „Baltische Lande” (hrsg. v. A. Brackmann und C. Engel 1., Baltische Frühzeit, Leipzig 1939). Iespiesta gan tikai šīs, Austrumu Baltijas visu laiku apskatam domātās serijas, pirmā grāmata, kā arī ceturtā sējuma viena burtnīca, par notikumiem pirmā pasaules kara beigās (1914 - 1918). Grāmata sastādīta ar plašu somu zinātnieku līdzdalību, sevišķi valodniecībā, un izsauc visādas pārdomas. Pat ja lasītājam nebūtu zināmi latviešu vēsturnieku darbi, viņš varētu nākt pie slēdziena par lielām pārmaiņām Baltijas problēmu vispārējā uztverē un arī atsevišķo daļu apstrādājumā — tik daudz ūdens ir aiztecējis šajā laikā pēc L. Arbuzova grāmatas iznākšanas 1918. gadā. Isajā uzskaitījumā nav pieminami daudzi monografiskie, sevišķi ideoloģiskie un dogmatiskie, vācbaltu publicējumi. Jāpiemin šeit vienīgi vēl barons H. v. Bruiningks, šis daiļrunīgais vācu misijas apoloģets Baltijā, ar lielāko konsekvenču un laimīgāku uztveri, nekā tā ir bijusi viņa priekšgājējam šajā ziņā, K. Širrenam, krievu apoloģeta J. Samarina pretiniekam.

Tautas atmodas laikmeta patriotiskie spēki, kā tas mēdz būt šādos apstākļos, modināja karstu dzimtenes mīlestību un lielu interesi par tās pagājušiem laikiem; patriotu pastiprinātā interese pievērsās vispirmā kārtā tautas gara mantām, kā nacionālās kulturas tīrākiem avotiem, un 19. g. s. otrajā pusē izteicās pastiprinātā tautas dziesmu krāšanā un kārtošanā. Pirmie mēģinājumi piegriezties arī vēsturei nāk lēnāk un nedrošāk. Tādā kārtā, šī gadu simteņa pēdējos gados, mēs varam saskatīt vienīgi J. Krodzenieka pirmos sistematiskos pasākumus šajā nozarē, kas sakopoti viņa rakstu kopizdevumā „Iz Baltijas vēstures” (I - II, Rīgā 1912); par nozīmīgāko šajā krājumā ir uzskatāms viņa raksts „Kas ir latviešu vēsture?”.

Ar to, protams, nav sacīts, ka arī agrāk dažos izdevumos nebūtu parādījušies jau Valdemara, Kronvalda u. c. (sk. 14. nod.) publicējumi, ar nolūku noskaidrot dažus momentus tautas dzīves pagātnē no latviešu viedokļa.

Un tomēr tas ir J. Krodzenieks, kas pirmais savās studijās, cik tas tajos laikos bija latvietim iespējams, Maskavā dzīvojot, piegriezās zemnieku liktenim vēstures gaitā un speciali sociāliem jautājumiem, kas, sākot ar Livonijas iekarošanu, bija saistīti ar vācu uzkundzēšanas šajā zemē. Viņš raksta: „Jau no mūsu senās, t. i., zemnieku kārtas stāvokļa citu kārtu starpā tūliņ redzams, ka mūsu vēsturei jābūt aprakstam, kāda bijusi zemnieku dzīve visu to laiku, kamēr par viņiem valdīja muižnieki. Šīs abas kārtas nav šķiramas, viņas pieder kopā kā drēbes labā un kreisā puse.” Un — „tomēr latviešiem bijis savs svars Baltijas vēstures gadījumos, kas, jebšu pasīvs, taču devis zemes liktenim zināmu virzienu. Izzināt un izdibināt šo latvju pasīvo lomu Baltijas vēsturē, mūsu uzdevums un pienākums.” Tā tika domāts pirms 50 gadiem.

Pēc 1905. gada, kad latvieši, „ieslēgti vienā sociālā grupā,” kā rakstīja pagājušā gadsimta Garlibs Merķelis, bija likusi sajūst savu revolucionāro spēku (sk. 15. nod.), arī mūsu historiografijā top nomanāma jūtama rosība, protams, tajā laikā obligatoriskā marksisma piekrāsā. Tam laikam solidais un dziļais Fr. Roziņa „Latviešu zemnieks,” J. Asara vēsturiski-polemiskais „Kā Baltijas baroni tika pie savām privilēģijām,” revolucionāri-dogmatiskais J. Jansona-Brauna darbs „Baltijas revolūcija,” Fr. Garā (pseudonims „Zemcevs”) studijas par latviešu agrāko vēsturi — viss tas liecina, ka ir jau jauni ceļi ieti, un, kā mēdz sacīt, ūdens vairs netek atpakaļ. K. Landers 1908 - 9. g. publicē pirmo laika ziņā pilnīgāko „Latvijas vēsturi” 3 sējumos; šis darbs, tagad gan pārspēts un arī pārāk vēl pieslēgjis vācbaltu vēsturnieku autoritātēm, tomēr ir liels solis uz priekšu jautājuma vispārējo līniju nospraušanai un skaidrošanai. Jau Latvijas neatkarības laika pašā sākumā visi šie priekšdarbi zināmā mērā noslēdzas vispārējā kompendijā, kas domāts īsti vidusskolu vajadzībām, bet uzrāda līdz ar to labus zinātniskus kriterijus un skaidrību; tas ir vēlāk paplašināts un pārveidots, sakarā ar latviešu vēsturnieku turpmākajiem sasniegumiem. Šis darbs ir Fr. Zāliša Latvijas vēsture vidusskolām (8. izd. Rīgā 1937).

Jaunās historiografijas uzdevumi tādā zemē, kas tik ilgi ilgu laiku ir bijusi ārējā uzkundzībā un tāpat arī tik lielā vācbaltu historiografijas aizbildniecībā, ir bijuši pa laikam visai grūti un daudzas reizes arī ļoti smagi. Pēdējā, kas arī ir tikai „lokāla,” tāpat kā arī līdzīgās tuvākās un tālākās kaimiņu zemēs, ir bijusi ar lielām priekšrocībām un privilēģijām t. s. lielo problēmu skaidrošanā un gribējusi nodarboties vienīgi ar „drēbes labo pusi,” pilnīgi aizmirstot jeb atstājot aizmirstībā tās „lau-no pusi” (J. Krodzenieka izteicieni) un neredzot to, kad — un tas mūsu zemes vēsturē nav reti — visa šī „drēbe” uzlido gaisā. Tāpēc arī zināmā retoriskā gradacijā

izsakoties, ar latviešu historiografijas nostiprināšanos „mēs, cerams, kļūsim brīvi no sveštautiešu nesaprašanas, pārprasšanas, noklusēšanas un nicināšanas uztveres, ar kuru viņi allaž pārklājuši mūsu vēsturi” (A. Spekke, *Latvieši un Livonija*, 308. lpp.) un „pareizi saburtota un iekšēji izprasta vēsture mūs sāk mācīt, ka uzticībā un izturībā pie Baltijas jūras krastiem nodzīvotie gadu tūkstoši ir tomēr vairojuši mūsu spēkus” (turpat, 9. lpp.). Un beidzot, ar Fr. Zāliša vienkāršiem vārdiem: „Jaunie vēstures materiāli un pētījumi rāda arvien skaidrāk, ka senākie sveštautiešu vēsturnieki ir rakstījuši Latvijas vēsturi tikai no savas tautības viedokļa. Tāpēc daudzas mums, latviešiem svarīgas lietas viņu darbos vai nu pilnīgi noklusētas vai arī apgaismotas nepareizi.”

Bet visas šīs programmas un ideāli — kā tas viss ir realizēts praksē jeb, citiem vārdiem, kādi ir tie praktiskie sasniegumi, ko var uzrādīt latviešu historiografija? Kādas pārmaiņas varētu saskatīt, pp., kāds sveštautu vērotājs, ja viņš gribētu salīdzināt Baltijas vēstures materiālus, kādi tie ir pirmā un otrā pasaules kara sākumā? Pietiks ar īsu atbildi, jo pārējais atrodams jaunākos un visjaunākos bibliografiskos darbos un arī svešvalodās rakstītās grāmatās, kā „Die Letten. Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten.” Rīgā 1930. J. Meuvret „*Historie des Pays Baltiques*.” Paris 1934. „*Il Mondo d' oggi Lettonia*.” Roma 1939. u. c.

Pirmais latviešu vēsturnieku nopelns ir tas, ka viņi cēlušī dienas gaismā jaunus vērtīgus vēsturiskos materiālus par mūsu zemi, līdzās archeolģiskajiem, kas iegūti daudzos izrakumos un jaunākā laikā sakopoti un publicēti Fr. Baloža grāmatā „*Det äldsta Lettland*”, Stockholm 1940, un viņa rakstā „*Die Burgberge Lettlands*,” *Studi Baltici VIII*, Roma 1942, arī par 16. un turpmākiem gadsimtiem. Šāda chronolģiskā jauno materiālu meklēšanas robeža ir dabīga tajā ziņā, ka iepriekšējo gadsimtu vēsturiskie materiāli, cik tie ir pieejami Vatikāna slepenajā arhīvā un daudzos citos, tāpat kā viduslaiku chronikas, vispirmā kārtā tās, kas rakstītas mūsu zemē, ir darīti zināmi, pa daļai ar vēlākiem pielikumiem un labojumiem (sk. „*Latviešu vēsture*,” prof. Fr. Baloža un prof. A. Tenteļa redakcijā, Rīgā 1938) 19. g. s. vēsturnieku, pirmā kārtā vācbaltu, darbos. Ir cits jautājums par viņu paņēmienu skaidrojot un iztulkojot šīs ziņas latviešu tautas likteņu apgaismošanai, kur, kā redzēsim, latviešu historiografija ir varējusi dot jaunu pieeju un jaunus viedokļus, kas ne reizi vien ir izsaukuši dzīvu polemiku. Jaunie materiāli par laiku pēc 16. g. s., kas nākuši no poļu un zviedru, pa daļai arī no jezuītu arhīviem, apgaismo, starp citu, arī mūsu zemes kartografiskās un ikonografiskās, kā arī humanistiskās literatūras attīstības gaitas (sk. A. Spekke, *Relazioni e contatti tra l' Italia e la Livonia nel Cinquecento*, *Bolletino di legislazione comparata*, Febr. 1943). Ļoti vērtīgus materiālus ir devuši Zviedrijas arhīvi latviešu zemnieku ekonomisko apstākļu skaidrošanai 17. g. s. Ja samērā nedaudz ir neizdoto materiālu par 18. g. s., tad jo dzīvākas ir bijušas zinātniskās debātes ap tiem; tomēr arī šajā attiecībā ir jāpiemin, pp., Latvijas Valsts Arhīva izdevumi, kas iztirzā dažas krievu valdīšanas laika problēmas 19. g. s. Visumā, kopā saņemot, latviešu zinātnieki savas zemes vēsturei, kam pieskaitām arī archeolģiju un t. s. materiālo kulturu, ir varējuši dot ievēribas cienīgu daudzumu jaunu, vērtīgu materiālu, un rezultāti mums būs jo skaidrāki saskatāmi, ja gribēsim salīdzināt stāvokli 1914. un 1940. gados.

Otrais ir tas veids, kādā, kā arvien un visur, jaunai vēstures skolai jāizpaužas un jānobriest, lai tā varētu pastāvēt. Tas izpaužas to problēmu nacionalā iztulkošanā un izvērtēšanā, kas attiecas uz mūsu pašu tautu, to viņas vēsturisko tiesību at-

karošanā, par kurām nevienam citam, kas pie šīs tautas nav piederīgs, nav pienākums ne interesēties, nedz arī rūpēties. Ja šī atkarošana būs veikta ar iespēju pakāpeniski pārliecināt neticīgos un neinformētos — atklāti naidīgos var pārliecināt laiks, ne pirmais gājiens — tad plebiscitam līdzīgā pārbaude būs laimīgi veikta. Tās premises, kas ir bijušas latviešu historiografijai, nekādā ziņā nav bijušas labvēlīgas; latviešu vēsturniekiem ir nācies pat ar pavairojamo stiklu skatīt, veicot vēsturiskās analīzes pētījumus, minēto „drēbes ļauno pusi,” ir vajadzējis, zināmā mērā, visu vācbaltu rakstīto Livonijas vēsturi apgriezt otrādi, protams, acīs paturot arvien t.s. lielās politiskās problēmas — it kā kādas tautas eksistence varētu izpalikt ārpus šīm lielajām problēmām? — kontrastu un līdzsvara spēku spēlē šajā Baltijas jūras krastā, kur kolonizatoru paņēmieni valda tik daudz gadsimtu laikā.

Pieskārsimies šeit tikai dažiem no šiem „spēkiem” un to izpaudumiem, kaut tiem, kas izsaukušī visplašāko un visasāko polemiku. Laika ziņā viens no vispirmajiem mēģinājumiem ienest jaunu apgaismojumu latviešu zemnieku saimnieciskajā un tiesību vēsturē ilgo gadsimtu atkarības laikā no baltiešu muižniecības, izvirzot to par galveno jautājumu, ir A.Švābes darbs „Grundriss der Agrargeschichte Lettlands” (Rīgā 1928), kas tulkots arī citās (franču, angļu) valodās, un kam seko daudzas citas publikācijas un monografiski pētījumi. A.Švābem šajā nozarē ir diezgan ievērojami priekšteči vācbaltu un vācu vēsturnieku vidū, kā A. von Transehe, Aghte un von Tobiens, ar kuriem, protams, viņš nevar būt vienis prātis ne uzskatu, ne arī to paņēmieni ziņā, ar kādiem viņi mēdz novērtēt un iztulkot tās savstarpējās attiecības, kādas ir bijušas valdošās un valditās šķiras starpā. Kā visu to var novērtēt vācietis, kas nav vācbalts, var redzēt H. Knapa, šī ievērojamā Eiropas agrār vēsturisko problēmu specialista, recenzijā (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. Bd. 51, 1931), un kā franču vēsturnieks, jau minētā J. Mevrē grāmatā.

Kad, jo sevišķi ar Latvijas Vēstures instituta nodibināšanos 1936. g., latviešu vēsturnieki, pirmā kārtā jau pieminētais A.Švābe ar saviem līdzstrādniekiem, archeologs Fr. Balodis ar savu skolu u.c. A. Tenteja vadībā piegriezās jo sevišķi latviešu civilizācijas jautājumiem vācu iekarotāju atnākšanas laikā, kā arī pašam iekarošanas problēmām, uzsākot vācbaltu 19. g.s. nodibināto uzskatu revīziju šajā lietā, publicējot savas monografijas, pamatojot savus pētījumus arī ar pārsteidzoši bagātiem Latvijas laika izrakumos atrastajiem archeoloģiskiem materiāliem, tad polemika un uzbrukumi no baltvācu vēsturnieku puses tapa tik moša, nikna un dažreiz pat piedauzīga, ka pierādīja vienīgi to, ka šeit ir skārta līdz pašam dzīvības punktam viena no vācbaltu vēstures tradīcijas pamata dogmām. Ja vērotājs gribētu gūt ieskatu par visu to, tad viņam pietiktu, līdzās latviešu vēsturnieku rakstiem, ieskatīties žurnālā „Jomsburg” (1937. u. turpm.) un arī jau minētajā izdevumā „Baltische Lande,” kas, šķiet, domāts, lai dotu atbildi „en bloc” latviešu vēsturnieku darbam un panākumiem 20. g.s. trešajā gadu desmitā. Šī vērotāja ziņkārība būtu kompensēta, kaut arī viņš varētu justies pārsteigts, maigi sakot, no kopīgās neiecietības un niknuma vairāk jeb mazāk pazīstamo vācu zinātnieku kritikas paņēmienos. Otrs „cīņu lauks” veidojās sakarībā ar latviešu zinātnieku interesi par latviešu zemnieka un arī vispārīgi Eiropas zemnieka likteņiem nelabvēlīgā, bet Austrumeiropā baigajā 18. g.s. (sk. 13. nod.). Zinātnieks, kam visvairāk nācās piedzīvot vācbaltu kritikas uzbrukumus, bija R. Vippers, kas savā ilgajā uzturēšanās laikā Rīgā bija ap sevi pulcinājis arī latviešu jaunāko paaudzi. Bez liekiem komentāriem ir saprotams tas, ka temats par latviešu zemnieka dzimtsbūšanu, liktenīgi saistīts un apslogots ar nacionālo problēmu, bija

nepateicīga pētniecības nozare, kur līdz tādiem vispārīgiem vērojumiem, ko šķir nepārkāpjama plaisa, ir ejams visai īss ceļš. R.Vipperas pirmais raksts, jau ar sintētiskiem slēdzieniem, ir iespiests krājumā „Die Letten”; recenziju par to ir rakstījis L.Arbuzovs jau minētajā Zeitschrift der Savigny-Stiftung sējumā. Viņa pārējie raksti, pamatoti arī uz citiem darbiem šajā nozarē (minēsim kaut J.Vigraba vārdu), ir uzskaitīti R.Vipperam viņa 80. dzimšanas dienas veltītā krājumā (Rīgā 1939). Samērā mierīgākas ir bijušas 16. g. s. problēmas, kas apskatītas A. Spekkes grāmatā „Latvieši un Livonija 16. g. s.” (Rīgā 1935). No šī darba vācbaltu recenzijām jāmin tās, ko rakstījis O. Bauers (Baltische Monatschrift) un L. Arbuzovs (Historische Zeitschrift B. 151, H. I).

Pietiks ar šiem piemēriem. Interesenti, kas gribētu tuvāk iepazīties ar šiem jautājumiem, varēs radīt sev priekšstatu par latviešu historiografijas īso, bet spraigo un dažādībā bagāto attīstības posmu, kas veidojies nepārtrauktā „ugunī” no tās priekšteču, savā ziņā ceļvežu, bet tad sāncenšu, no vācbaltu vēsturnieku puses, kam bieži piebalsojuši arī vācu zinātnieki.

Ja vērojam, ka latviešu zinātnieku darbi par latviešu folkloru, tautas dziesmām un valodu ir varējuši tikt novesti līdz monumentāliem izdevumiem (Latvju Dainas, pasakas un teikas, gramatika, vārdnīca), un pa daļai tas veikts ir archeoloģijā, tad vēsture, kā jaunākā māsa, nav vēl varējusi tikt pie kopējo slēdzienu izpaudumiem par latviešu tautas likteņu gaitām gadsimtu laikā. Viņu darbu no zemes ir noslaucīt gribējis karš. „Les faits sont plus fort que les principes,” teica kāds pazīstams priekšskara politiķis. Mēs gaidām, kā viss tas veidosies turpmāk, kad reiz būs miers izmocītai Eiropai.

Lai šīs grāmatas mērķus un uzdevumus varētu veikt, gandrīz katra nodaļa iedalīta divās galvenajās daļās, no kurām pirmā pauž pārskatu par svarīgākiem notikumiem austrumu Eiropā apskatāmā laikā, kas izvēlēti, vairāk vai mazāk izdevīgi, lai ierāmētu vietējos notikumus, kas attiecas uz latviešu tautas likteņiem šajā laikā, atsevišķi apskatot katru laikmetu jeb gadsimtu par sevi, cik tas atšķiras no iepriekšējā un sekojošā ar īpatnējām pazīmēm. Pārpilnam bagātā vēsturiskā materiāla sadalīšanai šādā veidā būtu jāatbilst īpatnējiem apstākļiem mūsu zemē, kas ir bijusi īsts krustceļš lielajiem iebrukumiem un ekspansijām gan no jūras, gan no kontinenta puses; savā laikā ir sacījis Baltijas ģenerālgubernators grafs Šuvalovs 1870. g. vietējās vācu muižniecības pārstāvjiem: „Šīs jūsu provinces ir slavenas ar to, ka tās arvien bijušas lielās politikas problēmu izcīnīšanas kaujas lauks.” Un tomēr, no otras puses, mūsu zeme visām šīm ekspansijām ir bijusi tikai perifērijā; tik daudzas reizes mainījusi savus ārējos uzskundzētājus, šī zeme ir palikusi ar saviem iekšējiem apstākļiem, attiecībā uz vietējiem iedzīvotājiem, pasaulei nepazīstama informācijas dēļ, kas nav ne pilnīga, ne skaidra. Vēlēšanās kaut pa daļai pacelt priekškaru, aiz kura gadsimtiem ilgi slēpta veselās tautas esamība, mūs noved, tās dzīves apstākļus gadsimtos pētot, arī pie lielo vispārējo problēmu studijām, varētu arī sacīt, pie vēlēšanās nojaust jeb uztvert to metafizisko „pārvēsturisko,” kas tautu nobriešanas, pagrimšanas jeb pretestības gaitās ir tik pat liktenīgs faktors kā to ģeopolitisks stāvoklis un to savstarpēja sacensība un cīņa ar apkārtējām tautām. Šāds mēģinājums atrodams grāmatas epilogā.

Šāda uztvere un pieceja sagādā autoram neuzskaitāmas grūtības, kā darba nostādīšanai zināmā plāksnē, tā arī to apstākļu dēļ, kādos ir norisinājies viņa darbs. Bez liekiem komentāriem ir skaidrs tas, ka tik daudzi posmi gadu tūkstoši ilgajā vēstu-

riskajā laikā, kopā ar vēl ilgāko senvēsturi, kas aptver Austrumeiropas lielos plašumus, sevišķi tos, kas ir mums nozīmīgajās kaimiņu zemēs tik iegribīgi dažādu liču izrobotajos Baltijas jūras krastos, nevar būt vienlīdzīgi apskatāmi vienam pētniekam, ja viņš arī iedomātos spējīgs esam pārvaldīt līdzīgu materialu. Tiešas sekas no visa tā ir nevienāda iespēja iedziļināties dažādu nodaļu materialā un līdz ar to nevienādība dažādu nodaļu izveidojumā, nerunājot par pēdējām, mūsu dienām tuvākajām, kur avoti nereti vien ir tik dažādīgi, ar individualu uztveri daudzās pat gandrīz autobiografiski noskaņotās vietās. Otrā grūtība ir tieši to elementu izvēlē, kam jāveido vietējās skates vispārējais ietvars; no šīs izvēles ir atkarīgs ļoti daudz kas: ietvars ir tas, kura uzdevums ir izcelt un pastiprināt, bet nevis nospiest un vājināt gaismu, ēnu un krāsas gleznas veidojumā.

Ejamo ceļu tomēr skaidri noteic vietējo apstākļu un sevišķi latviešu tautas gaitu vēsturiskā dokumentācija: viduslaikiem tā ir diezgan skopa, pa laikam pat nedroša un nenoteikta; katrs aizrādījums, kaut arī niecīgs, šeit ir svarīgs un nozīmīgs. Sākot ar 16. g.s. ceļš top arvien ērtāks un plašāks, bet ar tieksmi sazaroties dažādos novirzienos uz dažādām zemēm, saskaroties ar tādu tautu vēsturisko dokumentāciju tādās zemēs, ar kurām Livonija nav bijusi saskarē viduslaikos. Ir nepieciešami konstatēt, ka austrumu Baltijas historiografija ir visai komplicēta un pa reizei visai konfuza, kā to var redzēt kaut pāršķirstot pazīstamāko un ne bez iemesla daudzīnāto Vinkelmaņa bibliografiju. Ne tikai dokumentu fragmentāra stāvokļa dēļ ir sarežģīta Baltijas bibliografija, bet arī tāpēc, ka šie dokumenti ir izsvaidīti pa tik daudziem ārzemju arhīviem un bibliotekām — ne tikai tādās valstīs vien kam kādreiz ir bijusi pakļauta Livonija. Tāpēc vēsturnieka iespējas arvien ir bijušas ierobežotas attiecībā uz materialu pieejamību, un vēl jo vairāk tas ir šajos laikos. Tāpēc arī autoram bez pienācīgas dokumentācijas paliek pp. 14. nodaļā interesantā Samarina un Širrena polemika, 11. nodaļā iztrūkst vērtīgi aizrādījumi par Hercoga Jēkaba agraro politiku, cietusi ir nodaļa par 1905. g. revolūciju, šo pašu iemeslu dēļ, u. t. t. Dzimt nav varējusi arī nodaļa, kas ir viena no dramatiskākām mūsu zemes vēsturē, par 1939 - 1941. g. Un tomēr, ar visu, jeb labāki sakot, neskatoties uz visu, autors ir domājis, ka šī grāmata būs noderīga lasītājiem pēc otrā drausmīgā pārbaudījuma cilvēcei 20. g.s., un ja tā būs noderīga bijusi, viņš būs apmierināts ar to, ka ir pildījis savu pienākumu pret savu dzimteni un saviem tautas brāļiem. Šo grāmatu vērtēs, kā to atradīs par taisnīgu, bet autoram pašam tā ir bijusi, līdz šim nodzīvotajos trimdas gados, uzticams draugs un pavadonis.

13. g.s. ripas sakta. Mežotnes pilskaļns.

SENĀ LATVIJA

SENA LATVIA

Eiropas visplašākā apledojuma un pēdējā ledus laikmeta robežas. Pēdējā ledus laikmeta robežas attiecās uz laiku pirms apm. 20-25 tūkstoš gadiem.

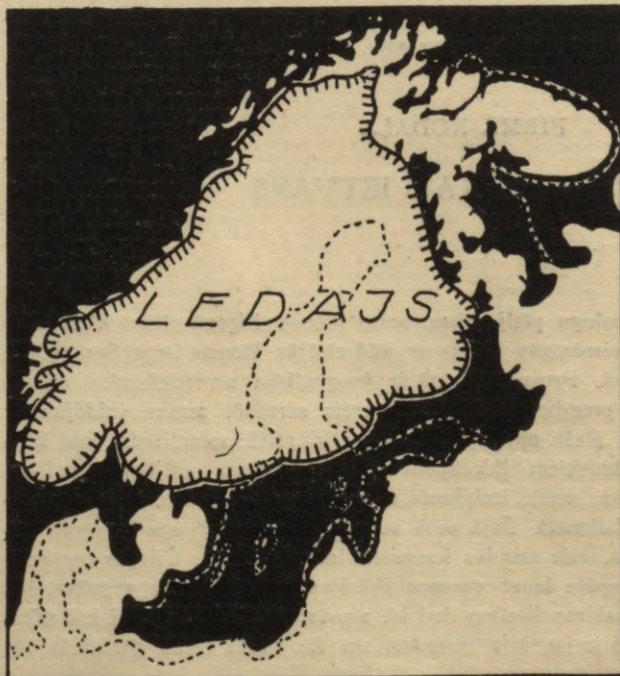
PIRMA NODAĻA

GEOGRAFISKAIS IETVARŠ

Nav nejaušība, ja, pēc ģeologu pētījumiem, ledus robeža Eiropā pirms kādiem 12-15 gadu tūkstošiem sakrīt vispārīgās līnijās ar kādreizējās Romas imperijas robežu tās lielākās ekspansijas laikā. Protams, ka tā ir ģeografiska nepieciešamība un cilvēcisko iespēju valdonīga premisa, ko skaidri varam saredzēt zemes veidojumos: kalnu virziens, purvi, ezeri, plašu upju gultnes u.t.t. ir priekšnosacījums, kas kādreizējo cilvēku ar viņa tehniskiem līdzekļiem un organizatora spējām iespaidoja daudz vairāk nekā, piemēram, mežu izciršanas, mākslīgo nosusinājumu, lielo tiltu, tuneļu un gaisa iekarošanas laikmetā. Šajā pusē romiskai „robežai,” kas bija gan dabiska, gan pa daļai mākslīga, reiz atradās kosmiskā ledus valstība. Cilvēks tur relatīvi parādās vēlāk, viņa piepūle lauzt varenos šķēršļus ir gan daudz stiprāka, bet arī nepateicīgāka. Par to skaidras liecības dod kā aizvēsture, tā arī tie laiki, kad sākas vēsture, kaut arī pēdējā vēl ir īsa šais novados, un tās mūžs tikko pārsniedz tur gadu tūkstoši.

No trim Eiropas kontinenta virsmas elementiem, tas ir 1) skandinavu vairoga, 2) krievu plaknes, 3) centralās un Viduseiropas augstienes, divi pirmie gandrīz pil-

nīgi ir dalībnieki ledus laikmeta kosmiskajā drāmā, un tā kā šis laikmets ir bijis „viens no cilvēces lielākiem bioloģiskiem notikumiem un no rasu veidošanās spēcīgākiem stimuliem” (H.Hassinger) tad būs labāk, ja īsumā tēlosim senās latviešu un citu Baltijas jūras austrumu piekrastes tautu mītnes ģeoloģisko attīstību, lai mēģinātu no tās atvasināt, runājot modernos terminos, kādu cilvēces ģeografijas kopskatu. Lai iesāktu, ir jāsaka, ka uzskats par Baltijas jūru kā aizsprostu, kas atdala Europas-Azijas (Eurazijas) kontinenta plašo masu no Skandināvijas pussalas, izteicot politisko uzskatu, kas radies lielo varu uzplaukuma laikā, tām Vīnes kongresā savā starpā Eiropu dalot, ir noteikti jālabo tāpēc, ka tas uzkundzējas citām agrākām vēstures realitātēm un attālina mūs ģeopolitiskā vizijā no Baltijas baseina kā no zināma kultūras loka centra. Pēc ģeologu konstatējumiem skandināvu vairogas un krievu plakne ir divi no viskonservatīvākiem pasaules ģeoloģijas elementiem, pirmais ar saviem ļoti senajiem klinšu slāņiem, bet otrs, kā viens no šīs planētas vissenākajiem veidojumiem, rada „vienu no zemes garozas cietākām daļām.” Tiem abiem piemīt stabilitātes un negrozāmības raksturs. Starpnovadiem, t. i., arī Baltijas baseinam, ko ģeologi uzskata par jaunām vai visjaunākām joslām, turpretim ir ļoti kustīga un dažāda, varētu teikt, pat revolucionāra ģeoloģiskā biogrāfija. Pietiek, ja uzmanīgi apskatām divkārsās ģeoloģiskās norises sekas, tas ir ledus garozas lēno atkāpšanos ar dažiem pārtraukumiem, tāpat kā dažādās vietās jūras krastu pamišo pacelšanos un iegrimšanu, sekas, kas atspoguļojas arī Baltijas jūras ģeoloģiskā profila attīstībā un var dot nepieciešamu ievadījumu to tautu likteņu pētišanā, kas ar laiku mēģināja nostiprināties šais krastos.

*Baltijas jūra apm. 8100 g. pr. Kr.
Aizsprostots arktisks ezers — t.s. Baltijas ledus ezers
ar 30 m augstāku ūdens līmeni.*

Lūk, ģeoloģiskie laikmeti, kas nepavisam nestāv tālu no vēsturiskajiem, no arktiskā klimata (jūra joldijas laikā, ap 7000 g. pr. Kr.) cauri maigākam periodam (ezers ancila laikmetā līdz 5000 g. pr. Kr.), ar mazliet siltāku un mitrāku klimatu (jūra litorīnas laikmetā līdz 2000 g. pr. Kr.) temperatūrai krītot, tuvojoties tagadējam stāvoklim, apmēram no 900 g. pr. Kr. un turpmāk. Attiecīgās ģeoloģiskās kartes (sal. D.Grosse, Brockhaus „Die Ostsee” un „Baltische Lande”) mums uzskatāmi rāda Baltijas likteņu mainīgumu.

Baltijas jūra apm. 7700 g.
pr. Kr.

Ledājam atkāpjoties uz ziemeļiem un krastu iegrimšanas ceļā rodas jūras šaurums, kas Baltijas jūru, t.s. Joldijas jūru, savieno ar Ziemeļu jūru.

Baltijas jūra apm. 6850 g.
pr. Kr.

Ledājs ir pilnīgi atkāpies uz Skandināvijas cietzemi un sadalījies divās daļās. Baltijas jūras starpstadija pārejā no Joldijas uz Ancila posmu.

Apskatot šīs kartes un domājot par to cilšu turpmākiem vēsturiskiem likteņiem, kas apmetīsies uz dzīvi šai jūras austrumu krastā, būs lietderīgi aplūkot Somu jūras līča veidošanos, kam bijusi tik izšķiroša nozīme šī krasta vēsturiskajā attīstībā. Bez tam jāpievērš uzmanība atlikušajai ūdens šķirtnei (Peipusa ezers, Narvas upe), kas, atdalot Igauniju no kontinenta, būtu palielinājusi igauņu salu skaitu un radījusi ģeopolitiskas sekas. Beidzot iedomāsimies tādas ģeografiskās iespējas, kā Daugavas straumes virziena maiņu, sevišķi tai gadījumā, ja nebūtu spēcīgais reljefa pacēluma pārrāvums tur, kur atrodas Pļaviņu krāces, un šī upe, tāpat kā tās šūpujmāsa Vol-

Baltijas jūra apm. 6500 g. pr. Kr.

Krastiem paceļoties, dienvidus Zviedrija no jauna savienojas ar kontinentu. Baltijas jūra atkal tapusi par ezeru — t.s. Ancila ezers.

ga, no vienas un tās pašas iztekas būtu novirzījusies uz rītiem. Šādā gadījumā tautai, kas apdzīvo vienu un vēlāk abus šī „tautu ceļa” krastus un arī tām, kas varbūt būtu nākuši tirdznieciskos vai politiskos nolūkos uz šo piekrasti, vēstures gaita būtu bijusi citādāka.

Milzīgās ledus garozas lēnā kušana un atkāpšanās, kuras centralā joslā palika Skandināvijas augstiene, tad arī raksturo Baltijas jūras krastu fizisko, orografisko, hidrografisko u.c. aspektu, starp citu izceļot beigu morenu paaugstinājumu profilus, no kuriem ievērojamākā ir Valdaju augstienes grupa, šī Austrumeiropas lielo līdzenumu ūdens šķirtne ar augstāko punktu 350 m; tad nāk „Vidzemes Šveice” (pāri par 300 m), „Kurzemes Šveice” (līdz 200 m) u.t.t. Polijas, Austrumprūsijas, Pomerānijas virzienā.

Austrumu piekrastes vispārējā aina raksturojama šādi: „Tāpat kā Somijas, tā arī Baltijas valstu virsmas tipu un topografisko raksturu veidojuši šļūdoņi, to kustības un kūstošais ūdens: dziļajā morenā veidojušies māla slāņi, pār kuriem virzījās šļūdonis, azari, kas veidojušies līdztekus garenu bedru veidā, drumlini kā veidojumi, kas nākuši no morēnu dziļumiem un izkārtājušies eliptiskās paralēlās kalnu virknēs, ezeri, purvi, kūdras slāņi, kas apliecina šo veidojumu jaunumu un nepietiekošo drenāžu; plašas ielejas kā ledus upju gultnes; beidzot plaši smilšu klajumi, kas radušies ūdeņiem noskrejot morenu ārmalā... ar saviem cekulainajiem mežiem un priedulājiem” (Camena d' Almeida).

Ar šiem zemes virsmas veidojumiem cieši saistīti pazemes slāņi, kas tik daudz nozīmē civilizācijas stāvokli paceltā tautu dzīvē. Tā kā šļūdoņu kustības, t.i. to dinamiskais centrs atrodas ziemeļrietumos, tad ģeoloģiski var nonākt pie vienkāršas un skaidras slēdziena formulas: jo vairāk uz ziemeļiem, jo virsmas ģeoloģiskais slāņojums ir vecāks un līdz ar to ir pieejamākas pazemes bagātības: jo vairāk uz dienvidiem, jo šie slāņojumi ir svaigāki un biežāks kļūst šļūdoņu nogulsnes slānis, citiem vārdiem, jo neiespējamāki piekļūt derīgiem un izmantojamiem slāņiem; tādēļ tik daudzas raktuves atrodas Zviedrijā un Norvēģijā, jau mazāk nozīmīgas Somijā, retas Igaunijā un pavisam retas Latvijā, bet gandrīz nemaz to nav Lietuvā, Vācijas piekrastē un Dānijā.

Šādi, lūk, ir dabiskie priekšnosacījumi, ar kādiem Baltijas piekrastes ciltīm, nākošām tautām, ja pie tām nepieskaitām primitīvā civilizācijas līmenī esošās aizvēstures klejojošās kopas, bija jāceļ sava eksistence. To labi izsaka Ž.Mevrē (Meuvret) vienkāršā un pārlicinošā formula: „Šais zemēs (t.i. Austrumbaltijā), kas piemērotas zemkopībai un lopkopībai, varēja dzīvot zemnieku tauta.” Tomēr, tā kā šie novadi ir jūras, un pie tam iekšējas jūras piekrastē, tad šo zemkopju tautu likteņu vispārējā aina pieņem īpatnējus un sarežģītus veidus. Lietojot mūsu pārskatā dažas visai nozīmīgas un pazīstamu modernās antropoģeogrāfiskās un politiskās ģeogrāfijas pārstāvju tālredzīgās formulas, mēs tuvosimies daudz lietu dziļākai un labākai saprašānai. Atstājot, kā jau minēts, pie malas tiešos pēcēdus laikmetus, mēģināsim noskaidrot abu jūras krastu vēsturiskā laika cilšu vēstures likteņus. Neminot problēmas, kas izriet no katras atsevišķas tautas vai radniecīgu tautu kopas specifiskām pazīmēm, šie likteņi ir visai skaidri vai vismaz ne tik neskaidri ģermaņu ciltīm, kas jau ap 2000. g. pr. Kr. bronzas laikmetā nostabilizējās Skandināvijas pussalā. Baltu un somu cilšu ierašanās un izplatīšanās pretējā krastā pēc peripetijām, kas nav uzglabājušās vēstures chronikās, notiek mazliet vēlāk (sk. turpmāk). Fr. Racels (Ratzel) raksta (Polit. geogr. 536-538 lpp.): „Vēsture zin minēt daudz lielāku skaitu tautu, kas nostabilizējās jūras krastā, nākot pār jūru, un to izveidojot par kārtēju satiksmes ceļu, izejot no salām un ostām, nekā sauszemniekus (Binnenvölker), kas no kontinenta iekšienes nāk uz krastiem un lēni tur izplešas, pieradinoties pie jūras un beidzot tiecoties uz kaimiņu salām vai aizjūras zemēm... Vēsturiskā kustība, kas jūras krastu sasniedz no jūras puses, ir gluži citādāka savā raksturā un sekās, nekā tā, kas sasniedz krastu, nākot no kontinenta iekšienes. Pirmā rada vēsturi, kas vēršas tieši uz ārieni ar ekspansīvu tieksmi, turpretim otra ir tāda, kas nosvērta uz iekšu (nach aussen... nach innen gewandt)”. Baltijas austrumu piekraste interesantā un pamācošā kārtā var uzrādīt pēdējā gadu tūkstoša laikā abus šos procesus, tāpēc arī vēstures likteņiem, kas to skāruši, ir specifisks raksturs. Proti, ja izejam no gotu, vikingu un sakšu ekspansijas laikiem, tad no vienas puses šeit realizējas ģeo-

politiskā formula par valstu veidošanos, kas gandrīz vienmēr izkristalizējas no perifērijas uz iekšpusi... un „perifērās zemes savas dabas dēļ vienmēr ir vismazākās, visnenākās un kulturas ziņā nobriedušās” — no otras puses divu somu-ugru rases cilšu — igauņu un somu likteņi, salīdzinot ar saviem rases brāļiem, kas palikuši Krievijas līdzenuma iekšienē, ar pārsteidzošu skaidrību apliecina jūras civilizējošo spēku.

Šī kopaina nebūtu pilnīga, ja mēs nepievienotu tai nepieciešamo aizrādījumu, ka Baltijas jūra ir slēgta un iekšēja, tā sakot „apmalota” jūra kurai, lai tā pasaules vēsturē ieņemtu kādu būtisku daļu, pietrūkst starpkontinentālas situācijas; Vidusjūra apskalo trīs kontinentus, kamēr Baltijas jūru, no ļoti plaša salīdzināšanas viedokļa, var pielīdzināt dziļam Atlantijas okeana līcim vai milzīgai upei. Tautas un ciltis, sekodamas pa daļai lielo ūdeņu straumei, kas nākušas uz šejieni no austrumiem vai dienvidiem, lai apmestos tās krastos, nes sevī, varētu sacīt, jau paredzamu un norobežotu likteņību, kādu fatumu, kas top arvien smagāks gadu simteņu tecējumā, pieaugot apkārtējām kontinentālām varām: „ne reti sastopam lielu tautu, valodu, ticību un kulturu kompleksu apmalēs jauktas joslas... kas ir pāri palikušas no etniskiem elementiem un mēdz atvilkties zināmās dabiskas aizsardzības joslās (kalni, mūža meži, salas, stūru un apmales situācija), paliekot šais aizsardzības pozīcijās un paturot civilizācijas seno mantojumu.” Šī īsā formula izskaidro ne vienu vien tautu izplatības problēmu Eiropas kartē: tā blakus trim lielajām tautu dzimtām — jaunlatīņiem, ģermaņiem un slaviem atrodam taisni kontinenta apmalēs palikušas vecas un ļoti senas civilizācijas: ķeltus, grieķus, baltus, albanus, baskus, kā vēl tagad redzamus gadu simteņu un tūkstošu ilgu dramu lieciniekus, dramu, kas ir vai nu mums pazīstama, vai klāta neaurspīdīgu leģendu plīvurī, vai pavisam nezināma.

To, ko bija minējis Racels (sal. augšā), ilustrē un pierāda vēl joprojām zinātniskās varbūtības robežās modernā antropoloģija, sevišķi tās angļu-sakšu pētnieki. Tā A.C.Haddon's (*Les races humaines et leur repartition géographique. Trad. française, Paris 1927*) raksta (lp. 124-125), „Varam viņus (latviešus un leišus) uzskatīt par pārveidotiem stepju tautu ziemeļu ekspansijas pēcniekiem; iespējams, ka viņi reprezentē kādu pārejas tipu no pirmziemeļniekiem uz ziemeļniekiem”; (109-111): „... pieņem, ka visvecākie Austrumāzijas un Dienvidkrievijas stepju dolichocefali izpletušies uz rietumiem dažādos laikos un dažādās civilizācijas pakāpēs... Tos var uzskatīt par jātņieku tautu,* kas ir karotāji un klejotāji... Šie nomadi nāca uz pieminētiem novadiem vairākos viņšos un pa dažādākiem ceļiem, daži pa Volgu, citi pa Dņepru, Vislu, Oderu, citi vēl caur Transilvānijas stepēm un pa Donavas straumi (sal. schemas un plānus Gordona Čailda (*Childe*) grāmatā *The dawn European civilization*, 3. ed. 1939). Šeit, kur varš bija retums, primitīvā cirvja tipa pārveidojums radīja dažādus t. s. ziemeļu tipa Latgales akmens cirvju paraugus. Šie cirvji ir vairāk pazīstami ziemeļos aiz tā vienkāršā iemesla, ka zināmos novados vajadzīgo minerālu neatrod, un metālu laikmets nāk šeit ar ievērojamu novēlošanos. Ir labāk runāt par šīm stepju tautām kā par pirmziemeļniekiem, atstājot ziemeļnieku terminu viņu Ziemeļeiropas pēcniekiem; šie pirmziemeļnieki, protams, bija gaišmatāini, zilām vai pelēkām acīm, tomēr nav pietiekošu pierādījumu, ka viņi bijuši tik blondi,

*Šī definīcija noskaidro ļoti daudzas lietas mūsu pagātnē: iegaumēsīm Vulfstana aprakstu, lietuviešu vadoņu apbedīšanas aprakstus, padomāsim par zirgu kultu mūsu dainās u.t.t.

kādi kļuvuši vēlāk Baltijas ziemeļu iemītnieki... Laika posmu ap 2300 g. pr. Kr. raksturo stipra sakustēšanās stepju tautu vidū; pastāv pieņēmums, ka pastāvīgais sausums piespiedis šīs ganu tautas emigrēt (109. lp... viņi piekopa primitīvu zemkopību un atradās pastāvīgos sakaros ar kaimiņiem), tā ievadot citu mazāk vai vairāk kaimiņos dzīvojošu tautu kustības (sal. arī 121.-123. lp. un citēto bibliografiju).

Šī procesa antropoloģiskie rezultāti attiecībā uz mums, sevišķi pēc slavu ierašanās, mūsu novados, un somu-ugru ciltīm redzami noslēguma pārskatā.

Kas attiecas uz latviešiem un vispār uz baltiem, par cik tie vēl eksistē, tad viņu apmales situācijai ir divkārsa nozīme, tādēļ varam atkārtot vārdus, kas iespiesti kur citur: „zeme, kas atrodas tālu no lielajiem centriem un tāpēc vēršas pati sevi, ir

1. Vidus un ziemeļu Eiropas zemkopju un lopkopju kultūra (t. s. kaujas cirvju jeb auklas keramikas — indoeiropiešu kultūra). 2. Eirāzijas mednieku un zvejnieku kultūra (t. s. ķemmes keramikas — somu-ugru kultūra). 3. Rietumu Eiropas zemkopju kultūra. 4. Donavas novada zemkopju kultūra. 5. Taurijas zemkopju kultūra. 6. Dienvidkrievijas stepju kultūra. 7. Vidusjūras austrumu pilsētu kultūra. 8. Taurijas pilsētu kultūra. 9. Mezopotārijas, Sirijas un Eģiptes pilsētu kultūras. 10. Sirijas-Arābijas stepju (nomadu) kultūras.

pilna visvecākām indoeiropiešu atcerēm, bet tai pašā laikā bieži ir arī pārstaigājams novads tautām sāncensēm, kur krustojas pamata intereses lielām politiskām ambīcijām; un tomēr šie ceļi te vēl nebeidzas, vēl neapstājas; tie iet tālāk visos ģeogrāfiski iespējamajos virzienos." Savā laikā baltu zaram savukārt, kā to redzēsīm sekojošās nodaļās, ir bijusi daudz lielāka izplatība nekā tagad. Pazīstamais franču valodnieks A.Meijē (Meillet) raksta: „sākot ar visu somu-ugru valodu kopējo laikmetu, šis, t.i. baltu valodas, iespaidojušās leksikas ziņā no indo-iraniešiem... vēlāk, tai laikā, kad no tām bija atdalījusies grupa, pie kuras pieder ungaru valoda, somi pārņēmuši lielu skaitu indoeiropiešu valodu vārdu no baltu grupas, un somu ciltis ir vienīgās, kur manāms šis baltu grupas iespaids; šie valodas iespaidi atzīmējami līdz pat somu iedzīvotāju dialektiem Pievolgas apgabalos... Baltu valodu tautas, pirms tās no vienas puses iekļāva ģermaņu tautas un no otras puses slavu, ir nospēlējušas vēsturisku lomu un tām piederējusi vecākā Eiropas civilizācija, kas ir agrāka par grieķu-romiešu civilizāciju.”

Kādā sanāksmē mēģināju aplūkot baltu noslēpumainās ierašanās dramu jūras krastos; lūk, galvenā doma: „somiem kaimiņos, vienmēr iekļauti starp somiem un slāviem, atradās balti, laiku gaitās ar vienu plecu atspiedušies pret Baltijas jūru — kāda laime! — bet ar otru pagriezušies pret Centrālkrēvijas upju baseiniem, precīzi nav zināms, cik tālu. Archeologu un valodnieku uzdevums ir precizēt chronoloģiju, konstatēt kaimiņu kulturas iespaidus; man pietiek, ja atgādinu baltu vēstures divkāršo sauszemes un piejūras liktenību daudzu gadu simteņu laikā. Un man liekas, ka šai tautai bijusi laimīga intūcija, atverot logu pret brīvjiem jūras vējiem, lai nenosmaktu mežainu un dūkstainu līdzenumu purvā, un lai to nepieiektu dienvīdu stepju cilvēces ugunsgrēki, tur, kur nežēlīgā un plēsīgā nomada likais zobens cēlās niknā cīņā pret jaunatnācējiem kolonistiem — slāviem. Un patiesi, brīvie jūras krasti tais laikos arī atnesa piekrastes tautai brīvību šī vārda primitīvākā nozīmē, tas ir, kad vienkārša varmācība vai elementars noziegums nebija atšķirami no varonības vai diža spēka, kā to zina stāstīt senās prūšu un kuršu chronikas, kādēļ, „tā kā neviena tauta nav maza, kas dzīvo jūras krastos,” varam apgalvot, ka šī vērsšanās pret jūru bij baltiem vienīgā iespēja palīkt pie dzīvības tik lielu etnisku un politisku pārmaiņu laikos Austrumeiropas plašajos novados.”

Noslēdzot vēlreiz ar kādu Fr.Racela formulu, teiksim: „Viss, kas atvieglo sakaru uzsākšanu, sagatavo ceļu politiskiem iespāidēm, kāpēc katra upju sistēma ir reizē arī politiska organizācija ar politiskiem mērķiem, un katra jūra ir politiskas ekspansijas bāze” (402.lpp.). Lūk, daži norādījumi, kas raksturo Baltijas kulturas loka iekšējo sakarību: šis baseins bijis pēc kārtas gan viens no lielā skandināvu izstarpjuma novadiem, gan vācu (Hanza un ordenis), gan vairāk vai mazāk neizdevīgā poļu pasākuma mērķis, gan viens no ienesīgākiem angļu un holandiešu tirgiem zviedru politiskās kundzības laikā, tad mērķis krievu jūras politikai, kas bija viņiem tikpat neizdevusies kā poļiem, vācu tirdznieciskās uzkundzēšanās objekts, beidzot pašu piekrastnieku pasākums, un tad — otrā pasaules kara laikā — no jauna slēgta vācu jūra, bet pēc 1945.g. daļa no „dzelzs priekš kara.” Tas viss pierāda, ka šis jūras koncentrējošie spēki, ja ievērojam daudzās šīs iekšējās jūras īpatnības, kas ir saspiesta un apmalota, ir izturīgāki un stiprāki pret austrumu kontinenta spiedienu, kam neizdodas stabilizēt kaut cik ilgstoši savu iespaidu šais krastos — ja ņemam tikai pēdējo gadu tūkstoši — mazāk attiecībā uz Vidzemi un Igauniju un vēl mazāk Somijas ziemeļu daļā un mūsu krasta dienvidu daļā (Kurzeme).

Visi šie vērojumi vēl vairāk izceļ triju Baltijas jūras krastu atšķirības: kamēr politiski un kulturali visstingrākā ir Skandināvija, dienvidu krasts no savas puses, — izņemot Vislas un Ņemunas ietekas, kas tik daudz nodarbina politiskos uzbrucējus līdz pat visjaunākiem laikiem — kļuvis par vācu tautas novadu, bet austrumu krastam jāiztur spēcīgs, brīžam pat briesmīgs austrumu spiediens, kas tomēr nav ilgstošs un neiet dziļumā ne kulturali, ne ekonomiski, arī pēc Krievijas imperijas nodibināšanās.

Baltijas austrumu piekrastes vēsturiskā biogrāfija, sākot no Somu jūras līča līdz Austrumprūsijas jomām, bieži vien sarežģīta un traģiska, ir likusi rasties dažai labai ģeopolitiskai formulai, kas sintētiski laimīgos brīžos var kā ar maģiskiem stariem apgaismot to tautu ciešanas un pretestību, kas cieši turas šais novados, par spīti lielajiem upuriem, daudzus gadu simteņus, kuru laikā viņu tuvumā notikušas tik lielas pārmaiņas. Lūk daži šo ģeopolitisko definīciju paraugi, kas ir tikpat izteiksmīgas un skaistas kā drāmiskas un pat traģiskas. Livonija esot „Austrumeiropas likteņzeme,” jo neesot notikušas nekādas ievērojamas pārmaiņas tās politiskajā līdzsvarā, kas reizē neskārtu arī Livoniju, mēģinot tur radīt sev atbalsta punktu. Izteiksmīgi tiek runāts par „zemes stūri, kur krājas vētras.” Daži, runājot par Livoniju, nosauc to par zemi, kas raujas uz visām debesu pusēm. Nesen tikusi lietota kāda visai dramatiska formula: Livonija savā plašākā jēdzienā, t. i. Latvija un Igaunija, atrodies „starp ūdeni un veltni” (zwischen Wasser und Walze). Kāds franču diplomats, kura vārds man izgājis, runāja par Livoniju, kas ar muguru atspiedusies pret lielo austrumu lidzenu, vēršot savus skatus pret rietumiem. J. Ansel (Ancel) radījis vienu no laimīgākiem ģeografiskiem formulējumiem attiecībā uz mūsu zemi, sacīdams, ka vēsture pratusi „cīnīties ar ģeografiju, ... iznīcinot visgrūtāk pārvaramos dabiskos šķēršļus.” Un tā joprojām.

Postījumu pēdas cilvēku dvēselēs ilustrējuši daudzu gadu simteņu autori; dažus redzēsīm nākamās nodaļās, šeit turpretim, lai noslēgtu vispārīgās vizijas, liksim atcerēties divus italiešu autorus: Mario Pučini un Kurčo Malaparte. Pēdējais, kas redzēja šo zemi pēc briesmīgās 1940/41. g. katastrofas, šādi apraksta tās sekas (Corriere della Sera 31.3.1942). Novērojis Rīgu, šo „baigo drupu skatuvi,” viņš konstatē, ka „latviešu tautas gara pasaules nav satricināta, bet vēl ir neskarta,” noslēdzot: „Latvijas pozitīvais elements ir šīs tautas tieksme noraidīt katru liktenības raksturu tām katastrofām, kas to skar,” un „šīs latviešu tautas spēks un reizē moraliskais cēlums pastāv taisni atziņā, ka nekas nav noticis, ja tas nav noticis cilvēka dvēselē.”

Ši austrumu krasta vidus josla — latviešu tautas daudzo gadu simteņu mantojums, kas pārlaidusi tik dažādas mainīgas kundzības, sniedz materialai eksistencei visai trūcīgus priekšnosacījumus; un tomēr tie pēc Makiavelli gudrās mācības nav varējuši saposīt stingro, izturīgo, kluso un reizē smalko un jūtīgo dabu šai tautai, kuras lielākā daļa ir zemkopji. Šie nosacījumi dažos vārdos būtu sekojoši: jūras piekraste, dažas platas upes, daudz ezeru un purvu un beidzot diezgan auglīga aramzeme, sevišķi bagātajā Zemgales lidzenumā, visumā, kā saka ģeologi, pārāk apskalota vai apūdeņota zeme. Tas nav daudz, un tāpēc tas ir priekšnosacījums lielam darbam, cietam un nepateicīgam darbam, lai liktenim izrautu kādu pelnītu augli, kādu ikdienas rūpju atmaksu. Tas prasa arī tādu tautas dvēseles strukturu, kas ir nopiet-

na un noslēgta, vientulības mīļotāja, pilnīgi apzinādamās, ka vienīgā iespēja šo atmaksu gūt ir darba pūliņi, apzinādamās, ka nekas nekrīt no debesīm un ka nekas nenāk nejauši no dabas auglīgā klēpja.

Baltijas jūra, izejot no dāņu jūras šauruma un Vācijas krastu bāzes, dziļi ietiecas kontinenta zemēs ar saviem trim ličiem, no kuriem abi dienvidējie varējuši vai nu norobežot, vai virzīt tālāk daudzas, gan zviedru, gan dāņu, gan sakšu rietumu infiltrācijas uz Eiropas austrumiem. Bez tam šo liču dziļumā atrodas lielo upju — Ņevas un Daugavas ietekas, kas savieno jūru — modernie ģeografi saka: „liek jūrai ienākt sauszemē” — ar milzīgo austrumu līdzenumu upju plašo tīklu, vienu no galveniem Krievijas valsts rašanās faktoriem. Līdzīgos apstākļos piekrastnieki — sevišķi rietumlatvieši, kurši un igauņi, varēja uz jūras attīstīt zināmu aktivitāti, kas bija gan ekonomiska, gan defensiva, gan ofensīva rakstura. Jau no vēstures liecībām redzam, kā dažādās latviešu ciltis pamazām pienāk pie krasta, izspiežot un asimilējot somu ciltis: vēl ierodoties bīskapa Alberta spēkiem, Daugavas ieteka ar apkārtni piederēja lībiešiem, kuru pēdējās atliekas dzīvo Kurzemes pussalas vistālākā stūrī. Šo latviešu lēno virzišanos un pienākšanu pie jūras ilustrē izteismīgā, augšā citētā Fr. Racela formula, kas liek saprast gadu simteņiem ilgo piemērošanos jūras horizontu iespējām un priekšrocībām. To rāda arī laba tiesa latviešu tautas dziesmu ar nenosakāmu chronoloģiju. Salīdzinot ar to seno tautu dzeju, kas jau ilgi dzīvojušas okeanu krastos, ar ķeltiem, angļu-sakšiem un skandinaviem, ar dzeju, kas liek nojaut bezgalīgo tālumu iespaidu cilvēku dvēselēs, kuru gars ir nesavaldīgs un alkst nezināmā, latviešu dainās dominē intīmi, familjari apvārkšņi; pieķeršanās ienesīgajam zvejas amatam, smalki novērojumi par jūras mainīgo seju, dažas mistiskas un mitoloģiskas ieskaņas, kas saistītas ar saules mitu u.t.t. Neitrūkst arī tādu, kur atrodam citas noskaņas: drosmi, liktenību, vēlēšanos iegūt jūras bagātības, briesmu apzināšanos u. c. Lūk, dažas ar mistiskām nojautām (LD 30718):

Div' svecītes jūrā dega,	.....
Div' sudraba lukturiši,	.....
Tā dēliņa nauda dega,	Tās dedzina Dieva dēli,
Kas gul jūras dibenā.	Zvejniecīņus gaidīdami.

Pēc tam, kad esam konstatējuši dēku gara trūkumu, kas plašā mērogā ir visai raksturīgi, varam tomēr reģistrēt ģeografiski cilvēcīgā jūras elementa iekļaušanos senajā latviešu gara dzīvē, un, noslēdzot, citēsim arī darba dižo cildinājumu zemkopju tautas dziesmā, kas atnākuši jūras krastos:

Tumša nakte zvejniekam,	
Zelts vizēja laiviņai,	
Melnas kājas arājam,	
Balts biķeris rociņai.	(LD 30887).

Daudzas lielās upes, kas tek cauri Baltijas jūras austrumu krastiem, plūst no apgabaliem, kas atrodas viņpus Baltijas etniskām robežām un kulturas loka. Ar to pieaug — tas sevišķi konstatējams Daugavas un Ņemunas gadījumā — kontinenta spiediens uz krastu. No otras puses šīs upes, kā piemēram Visla, savā vidus daļā allaž iespaido tautas, kas tur apmetušās uz dzīvi, politiski koncentrēties organizētās valstiskās vai pirmvalstiskās vienībās. Lai būtu skaidra šī Austrumbaltijas lielo upju loma, vērā jāņem arī attiecīgās norises vairāk austrumu pusē. Lielais Krievijas līdze-

nums ar saviem tik tālajiem un ģeopolitiski tik neizdevīgiem jūras krastiem (slēgtas vai arktiskas jūras) ģeografiski un vēsturiski būtu bez nozīmes, ja tur nerastos lielās dzīvības arterijas, upju tīkls. Šī līdzenuma vēsture ir norisinājusies tieši attiecīgos upju baseinos, tādēļ arī Krieviju varēja nosaukt par upju valstību (potamokratiiju). Valdaju augstienes līdzenumam, kas ir viena no ievērojamākām upju sistēmas ūdens šķirtnēm dienvidos no Ladogas plašā ezeru novada, pieder šai plāksnē viena no galvenām lomām. Šeit dzimst lielā Volga, krievu „māte mājā,” un Daugava, kas plūst uz rietumiem, un no kurienes pa dažādām pietekām un ar primitīviem laivu pārvilkšanas līdzekļiem, tā saucamiem volokiem, varēja sasniegt Dņepru. Tā radās pirmā krievu chronista dēvētais „Vaļagu ceļš pie grieķiem.” Šais elementaros ģeografiskos konstatējumos dīgli atrodama visa Krievijas vēsture, jo „bieži vienkādas tautas senvēsture noprotama no tās attiecībām ar kādu upi.” Dņepra ir Ķījevas Krievijas, ezeru baseins lielās Novgorodas, Volga imperijas radītāja.

Daugava turpretim plūst pret rietumu jūru, meklējot sev citus likteņus. Dažādie upju baseini latviešu cilšu apdzīvotās teritorijās, kas šajos baseinos attīsta un organizē savas politiskās vienības, ir šādi: Venta Kursā, Lielupe Zemgalē, Gauja Tālavā un beidzot Jersikas karaļvalsts Daugavas vidus posmā. Ja pirmās trīs, būdamas galvenokārt tīri latviešu upes, pārstāv, tā sakot, iekšējās lietas, Daugavas iespāids latviešu likteņos ir visai complicēts. Tiesa, arī Gaujas vidus daļa jau senos laikos spēlēja pazīstamu tirgus ceļa lomu, un zemaļu nocietinātās pilis Lielupes krastos liecina ne tikai par politisku centralizāciju, bet arī par pastāvīgu cīņu ar leišiem, un arī no kuršu karaļa Lamekina līgumiem ar baznīcu un ordeni ir skaidrs, ka viņa valsts aptver Ventas krastu novadus, — taču visam tam ir vairāk vai mazāk lokāls raksturs, salīdzinot ar Daugavas lomu, ar šo tautu ceļu, *via gentium*, kuras krasti redzējuši tik daudz ļaužu, un kuras daudzie nosaukumi, latv. Daugava, vāc. Düna, pol. Dzwina, kr. Dvina, liek nojaust tikpat daudz vēsturisku norisu. Kā tuvāk būs paskaidrots nākamās nodaļās, mēs zinām pavisam maz kaut ko skaidri pat ja tas būtu leģendas plīvurī tērtis, par baltu traģediju, par to, kas ir piespiedis šīm tautām atkāpties uz rietumiem un ziemeļrietumiem, taču iespāids, kāds rodas gadu simteņos, no kuriem varam jau secināt kaut ko ievēribas cienīgu, ir tāds, ka šī upe kļuvusi ne tikai par vienas latviešu tautas daļas politisko saistītāju, bet arī par robežu, kas to sadala divi daļās. Jau tajos laikos, kad gandrīz tikai vienīgi archeoloģija spēj kaut ko skaidrot, šķiet, ka šai upei ir bijusi ļoti ievērojama loma (sal. nāk. nod.); vēsturiskos laikos, piemēram ordeņa laikā un Kurzemes hercogistes veidošanās posmā, jau varam vērot „griezīnu,” tāpat arī zviedru laikos un beidzot 1914-1918. g. kara laikā, kad tā trīs gadus veidoja frontes līniju. Sakarā ar to varētu rasties divkārtš iespāids: 1) ka latviešu tauta būtu skaitliski pārāk maza, lai varētu „noturēt rokās” tik svarīgu ģeopolitisku faktoru kā Daugava, 2) ka svešnieku ieplūšana, sākot ar vikingu un sakšu laikiem, kas izmantoja upes pavērtās iespējas, liktenīgi iedarbotos latviešu tautai nelabvēlīgi. Tik daudziem vārdiem bagātā Daugava tātad būtu ģeopolitiski bistams mantojums, un lai gan latviešu tautas dziesmās to piemin ar mīlestību, vēsturniekam varētu ienākt prātā ļauna doma dēvēt to par „pamāti.”

Lai būtu kā būdams, Daugavas baseina novados kaut kas ir ģeopolitiski atrisināts tikai pa pusei ne tikai no dažādo iekarotāju, kas te nomainījuši viens otru, bet arī no iedzimto tautu, „visstabilāko no visām kontinenta tautām” (O.Kunkels), t. i., no latviešu un libju viedokļa. Šeit, ja gribam to izteikt gleznaini, ir nekad nenoslēg-

tas un neizlīdzinātas upes un jūras ciņas pret kontinentu, ciņas, kas sarausta, samezģlo un saposta nelielo piekrastes tautu dzīvi, ciņa, ko etniski un moraliski, bez bailēm no pārspīlējumiem, var dēvēt gan par varonīgu, gan izmisīgu vai gigantisku, ja vērojam šo „stabilāko visā kontinentā” tautu spēkus un līdzekļus. — Lai ilustrētu šādu lietu redzēšanas un vērtēšanas veidu, citēsim kādu paraleli par rumaņu tautas vēsturisko veidošanos (N.Jorga. *Storia dei Romeni...* 1928, p. 12): „Bez Donavas nevarētu iedomāties rumaņu tautas likteņus, tāpat kā to nevarētu, ja neeksistētu Karpati. Kamēr kalni paglābuši paaudžu paaudzes no pastāvīgajām invāzijām, Donava savākusi tos etniskos elementus, kuriem sakūstot vajadzēja veidot rumaņu nāciju. Ja nebūtu bijis upes, Karpati tāpat kā Alpi Šveicē ar savām ieleju grupām būtu devuši vienīgi drošu patvērumu dažādu tautu kopdzīvei, kas tomēr nav sakausētas; no otras puses, bez Karpatiem mēs būtu bijuši etniskais maisījums, kā tas ir Holandē, Reinas ietekā, bet šim jaunajam nacionālam veidojumam nebūtu jau no sākuma radušās stabilas un drošas politiskas vienības veidotās robežas.”

Ir visai pazīstams fakts, ka pirmvēstures un aizvēstures laikos Latvijas šodienas teritorija līdz ar kaimiņu zemēm bija daudz bagātāka ar tekošiem un stāvošiem ūdeņiem. Hidrografiskais mantojums vēl tagad redzams daudzu ezeru veidā, kas atrodas starp morenu pakalniem, sevišķi uz austrumu robežas pusi; purvaini līdzenumi, kas arī savukārt pa daļai bijuši ūdens baseini; daudzi strauti, nemaz nerunājot par lielajām upēm, kas apūdeņo zemi — kādreizējās upju sistēmas bija ūdeņiem bagātākas, purvi bija neizbrienamāki, meži plašāki, daudz smagākam un nepateicīgākam vajadzēja būt „līdumnieka” darbam, kas sāka savas gadsimtiem ilgās pūles augstākās vietās vai pakalnos lielu klajumu vidū, kas tais laikos nebija izkopjami; pamazām viņš varēja iegūt visai prāvas meža platības, un nokāpjot no pakalniem, kur kādreiz „glābās zeme,” kā atjautīgi sacījis latviešu dzejnieks, ar vienmēr pilnīgākām kultivācijas metodēm iekarot arī auglīgos līdzenumus. Dainas ar visu savu smalkjūtību apraksta šo latviešu dzīvošanu tik daudzu ūdeņu tuvumā: liekas, ka dzirdam meitenes balsi, kas dzied plaša ezera malā:

Uz upītes es izaugu,
Uz ezera noligoju:
Es jau biju ieradusi
Lielūdeņa maliņā.

Kur vēl tāda dzīvošana
Kā manos brālīšos?
Lejiņā upe tek,
Kalnā zieda ābelītes.

(P.Šmits, Ievads 74. lpp.).

(LD 23973).

Livonijas vēstures tekstos purvu apraksti sākas ar 13. g.s., pilnīgākus aprakstus redzam 16. g.s. tekstos (sal. A.Spekke, *Latvieši un Livonija*, 85-142. lpp.); ja gribam atiet vēl tālāk atpakaļ, varam atrast vienīgi kādu norādījumu attiecībā uz Austrumprūsiju un slavu mītnēm baltu kaimiņos. Tā Bremeņes Adams par senprūšiem stāsta, ka „viņi dzīvo nepieejamos purvos un negrib pār sevi atzīt nevienu kungu”; tie ir tātad patvēruma meklētāji — padomāsim par slaviem aiz Rīgenes salas purvājiem (Saxo, lib. XIV), tāpat par Venēcijas vai Ravennas dibinātājiem agrajos viduslaikos „zemes lodes pasīvajos apgabalos,” kā tos sauc modernie ģeografi, pasīvos, protams, tiem laikiem. Prūšu atkāpšanās aizsargātos un izolētos novados ir, protams, viens cēliens no baltu dramas, par ko minējam jau agrāk, un par ko vēl plašāk runāsim nākamās nodaļās. — Otra liecību grupa attiecas uz slavu dzīves vietām. Piktā nodaļā aplūkosim šīs problēmas tuvāk, šeit vienīgi atgādināsim lasītājam interesantos strīdus, ko ierosina Peiskera raksts izdevumā „Cambridge Medieval His-

tory" par slavu purvaino apvidu pirmmītņu iespaidu šīs tautas psihē: slavs esot „purva produkts,” tāpat kā nomads tukšneša, protams, rakstura veidošanas un dzīves uzskata ziņā. Šīs formulas atgādina J. Mišelē (Michelet) retorikas plūdus, kas runā par „Ziemeļu dubļu okeana iemītniekiem” un apraksta krievu elli, kas esot bezgalīgs izplatījums, baigs tukšums. Redzam: esam gaužam tālu no Herdera idilliskajām glezniņām, kurām bija ievērojams iespaids nākošā historiografijā (Ideen, XVI gr. 4. nod.).

No pirmā gadu tūkstoša pēc Kr. autoriem citēsim tikai divus. Jordans runādam, protams, tikai aptuveni par Dņepras un Donas baseiniem, definē tos kā mežainu plašumu ar purviem *terra vastissima, silvis consita, paludibus dubia*). Kāds anonims persietis 10. g.s. no savas puses arī sniedz sekojošo slavu zemes un dzīves aprakstu (Hudud al-Alam, 158-159, 436. lpp.): „tas (saqlab — t.i. slavu zeme) ir ļoti plašs apgabals ar milzīgu koku skaitu, kas aug ļoti biezi kopā. Tauta dzīvo starp šiem kokiem un cita nekā nesēj kā prosu. Viņiem nav vīnogu, bet ārkārtīgi daudz medus, no kā viņi darina vīnu un līdzīgus dzērienus... Viņiem ir daudz cūku ganāmpulki it kā tās būtu aitas. Savus mirušos viņi sadedzina... Visi viņi pielīdz uguni. Viņiem ir daži stīgu instrumenti, kādus nepazīst musulmaņu zemēs. Viņu ieroči ir vairogi, metamie šķēpi un kaujas cirvji... Viņu ķēniņa ēdiens ir piens. Ziemu viņi dzīvo apakšzemes būdās un patvertnēs. Viņiem pieder ļoti daudz piļu un cietokšņu. Parasti viņi valkā linu drānas” u.t.t. Šis gleznainais apraksts ne tikai sniedz slavu dzīves skatījumu, bet, man šķiet, ļoti labi ilustrē to starpību, kāda bija starp viņu un baltu dzīves veidu, par cik mēs to šais tālajos laikos pazīstam no archeoloģiskiem izrakumiem.

Purvi vēl tagad pēc tik daudziem nosusināšanas un meliorācijas darbiem ieņem Latvijā ievērojamas platības; latviešu folklorā, kur sastopamies arī ar visādiem ļauniem gariem, t. i. ar demoniskām vizijām — atcerēsimies 16. un 17. g.s. rakstnieku liecības — uzrāda dažu labu latviešu zemnieka stiprās gribas cīņu, lai psihiski uzveiktu „pasīvo zemes lodes vietu” melancholiju un skumīgumu; tāpat arī modernie dzejnieki ar asu sensibilitāti spēj atspoguļot šo sīksto un bīstamo cīņu. Virza savos „Straumēnos” raksta: „Tur bija stāsti, veci kā ozola celmi, apauguši jaunām atvasēm un dažreiz izvēlās visu acu priekšā stāsts tik sens kā purvāju dziļumā gulējis zili melns ozols, kas neglabāja sevi nekādas vēstis par mežu, kam līdz tas reiz bija šņācis. Šie stāsti nāca no purvu dzelmēs nogrimušiem kapiem un baznīcām, no dūņu ezeriem, kam nevarēja atrast dibenu visgarākā virvē piesiets akmens, no velniem čumošām kungu rijām, no čukslājiem, kur baidījās apmesties pat putns, bet šāvās tikai čūskas kā dzīvi riteņi, astes mutēs iekodušas. Un visi tie bija bezgala tukšnešainas egļu un priežu mežu šņākšanas apdvesti, pa kuru tekām ložņāja burvji un raganas, un drāzās, zarus lauздams, bijušais ķēniņa dēls, pārvērstis briedī. Tie bija stāsti par zemi, kas glābās uz pakalniem, kam apkārt krāca purvos noslikstoši meži, kas bija iegājuši tautas dvēselē ar saviem velniem un pestējiem, un, kā krāšņs muklāja zieds nedod par to nekādu saprašanu, tā dziesmas, kas rodas tautas garā, nedod nekādu nojēgu par bezdibeni zem tā, un kam būs spēja tajā ieskatīties, nosirmos vienā acumirkli, un, kas gribēs to izmērot, nesadzirdēs tur nomestā akmens nokrišanu. . . . . Purvā uzstādīja lielu krustu ļaunu garu aizbaidīšanai, bet tas apauga baltām sūnām un izskatījās it kā aiz bailēm nosirmojis un sapuva un sakrita vienā vasarā.”

Vēl tagad ikviens plašāks apvārksnis Latvijā noslēdzas ar zilgani zaļu lentu, atkarībā no mežu tāluma, un izveido labi kopto saimniecību smejošajiem laukiem smalku logatu. Kāds cits latviešu dzejnieks, Kārlis Skalbe, bija sadzirdējis savas tautas dvēseles trīsas, viņas alkas pēc nezināmā un brīnumainā:

Zili meži, zaļi meži,
Zelta caune ozolā;
Kā es tevis meklēt gāju,
Kā es tevis ilgojos!

Skaitļos mežu platība Latvijā 1935. g. aizņēma 27%, salīdzinot ar 48% Somijā, 49% Zviedrijā, 24% Norveģijā, 21% Igaunijā u.t.t. Visa Latvijas virsma, atkarībā no tās izmantošanas, sadalāma šādi:

tīrumi	32,1% (1913. g. 12,1%)
plavas	13,8%
ganības	11,4%
meži	26,6%
nekultivēti ūdeņi un zemes gabali	16,1%

Agrākos gadsimtos, vēl pirms 19. g.s. sākuma, t.i. pirms ātrā un pakāpeniskā tautas pieauguma, kas bija kopīga parādība visā Eiropā (1750. g. tagadējo Latvijas teritoriju apdzīvoja apm. 498 000 cilvēku, 1800. — 725 000, 1900. — 2 008 000, 1914. — 2 552 000), — zeme izskatījās, protams, pavisam citādi, kā to varam noprast no aprakstiem sekojošās nodaļās: mežs ir atstājis ievērojamas pēdas latviešu tautas vēsturē.

Vispārīgā formula, kas derīga ievadam, atrodama mūsdienu ģeopolitikas „bībelē”: Apgabalos, kur dabiskie satiksmes ceļi, t.i. upes nepalīdzēja organizēt mežaino platību valstspolitiskā vienībā, mēģinājumi lauzties cauri šiem mežiem ar cirtumiem un ceļiem bija vienīgā iespēja, kā šādu novadu politiski pakļaut. Zviedrijas vēsturi raksturo kā cīņu ar mežiem; šis raksturojums piemērojams katras zemes vēsturei mežainos apgabalos... īsi: „mežs palēnina vēstures gaitu ritmu.”

Baltijas jūras austrumu krasts savas piekrastes pozīcijas un daudzo upju baseinu dēļ, kas apdzīvoti jau kopš daudziem gadu simteņiem, protams, nav tik klasisks „mežu valsts” vai „upju valsts” piemērs kā Krievija (sal. augšā), lai gan nedaudz vilcieni pavedina uz salīdzinājumiem; baltu mitoloģija arī no savas puses neuzrāda tik daudz baiļu un baismu elementa kā krievu, kas ceļas no pamestības jūtām mežu bezgalīgajās platībās, ko spīdošās lappusēs izcēlis V.Kļučevskis (1. sēj.), kamēr dainas, citējot tikai vienu piemēru, patur savu silti ģimenisko toni, raugoties ne plašos, bet cilvēka darbam gaiši atvērtos apvārkšņos:

Kas kaiš man nedzīvot
Liela meža apakšā?
Visapkārt oši, kļavi,
Vidus saule līdināja. (P.Šmits, Ievads)

Ja lasām senās chronikas, manām tomēr, ka milzīgi plašā mežu josla, kas dažādos pēcledus laikmetos izpletās pār visu Vidus-, Ziemeļ- un Austrumeiropu, un par ko mums ir vēsturiskas liecības jau romiešu laikos ((piem., Poseidonijs savā Marija biogrāfijā, ko citē Plutarchs, tad Plinijs Vecākais, Cezars, Tacits sevišķi Germanijas 4. un 5. nodaļā) patur arī vēl mūsu skatījumā daudzas toreizējo laiku īpatnības, vai, ja mēs to gribētu izteikt ar kādu no Tacita lapidarām formulām: „Zeme, lai gan tai dažādās daļās ir dažāds izskats, tomēr ir pilna drausmīgiem mežiem un ne-

jaukiem purviem (*in universum tamen aut silvis horrida aut paludibus foeda*).” Tāpat daudzas vietas Latviešu Indriķa chronikā ļauj saskatīt un nojaust to smago darbu tautām, kas gribēja padarīt izmantojamus šādus apgabalus, un kas kara laikos meklēja patvērumu mežos (piem., XXIII, 10), aizsprostojot ceļus ar nogāztiem kokiem, lai aizkavētu ienaidnieka ielaušanos, kā to bieži darīja zemgaļi. Arī Atskaņu chronika, aprakstot viņu pilis, stāsta, piem., par skaisto Sidrabenes pili (11429 u.t.t.): „Par Sidrabeni sauca pili, kas atradās zemgaļu zemē; tur dzīvoja lepni varoņi; lai tur nokļūtu, tad vai nu jāšus, vai kājām jātiek cauri ļoti plašiem mežiem”; vai kāda cita vieta, kas apraksta, kā jātiek pāri nepārejamām vietām, kas atrodas kultivēto un apdzīvoto vidū (11694 u.t.): „un viņi sūtīja pa priekšu izlūkus, sekodami tiem soli pa solim nepārejamus mežainos apgabalos, — tāda ir šī zeme; viņi atrada vieniņi dažus sliktus celiņus, tādēļ, ka tur nekad nav taisīti ne tilti, ne pārejas.”

Beidzot flamu bruņinieks Guillebert de Lannoy, kas bija nodomājis „doties uz Prūsiju pret ļaundariem” (t. i. leišiem), šķērsoja 1413. un 1414. g. gandrīz visu Lietuvu un Livoniju, lai dotos uz Novgorodu, atstājot dažu labu ļoti vērtīgu informāciju, ir novērojis žemaišu „vientulīgos klajus” — piejūras novados —, teitoņu bruņinieku pilis un „Corres,” t. i. kuršu ciemus, dīvainās sala parādības mežos pa ceļam. Beidzot, atceļā dodoties no Livonijas robežas uz Lietuvu, „nonācu Lietuvas karaļvalstī lielā plašā mežā un ceļoju divi dienas un divi naktis, neatrazdams neviena iedzīvotāja, pār septiņiem vai astoņiem aizsalušiem ezeriem”; citā vietā viņš saka: „Lietuva ir pa lielākai daļai tukša zeme, pilna ezeriem un lieliem mežiem.” — Šis milzu mežu joslas, iezīmējot robež- un aizsarglīniju, bija daudzus gadu simteņus viens no pirmās šķiras stratēģiskiem faktoriem, un kādi tie bija, to var redzēt no dažādiem aprakstiem, ko raksturo kaut R.Henniga citats (*Terrae incognitae II, 337*) par 1121. g. un poļu uzbrukuma apraksts pret Polocku 1579. g. (sal. Latvieši un Livonija 123. lp.).

Latviešu zemnieks ar savu gadsimteņiem ieaudzināto līdumnieka sīkstumu, ir varējis ar individualu drosmi pārvarēt dabas liktos šķēršļus tik daudzmu mežu un ūdens baseinu vidū, kas pa daļai izskaidro „tautas retināto izklišanu pa daudzām nelielām dzīves vietām un atsevišķām, izolētām mājvietām” (*Camena d' Almeida, p. 26*); tādā kārtā viņš raisās no kopdzīves ciemos un no to aizsardzības, lai viens pats stātos pretim briesmām un pūliņiem — lūk, otrs galvenais vilciens, kas rada veselu rases, parašu, raksturu un psiches plaisu starp viņu un tā austrumu kaimiņu — krievu zemnieku, un dienvidus robežnieku — poli. Visas socialās pārmaiņas, tāpat daudzās agrar-reformas, kam bijis ilgstošs mūžs šai zemē, vienmēr attīstījušās šai virzienā, tāpēc mums nav jābrīnās, kā senajam vācu chronistam, par šīs tautas interesanto individualo raksturu (*Atskaņu chronika 342. p. u. t.*):

Die sint letten genant:

Die heidenschaft hat spehe site.

Sie wonet note ein ander mite,

Sie buwen besunder in manchen walt.

Par latviešiem sauc tos:

Šie pagani ir galvu cietu.

Tie neņem kopā apmešanās vietu,

Bet dzīvo atsevišķi meža biežoknos.

Būtu lieki apstāties pie latviešu zemnieka pieķeršanās savai zemei, savam „kaktiņam un stūrītim zemes,” kā to teiks 19. g.s. par viņa kaislīgo zemkopja mīlestību uz savu saimniecību, ko viņam tik daudzas reizes cietsirdīgi liedz. Šī gadsimtiem vecā kaislība, viena no vecākām šai kontinentā, atklājas daudzos mākslas darbos visā spilgtumā, un jo sevišķi dainās. Tikai divus piemērus. Tā kā zemnieka smagais

darbs ir goda lieta, viņa dubļainās kājas (tās raisa ziedus, kamēr rokas sudrabu) ir viņa lepnums; varam saprast arī viņa pieķeršanos zemei vairāk nekā savai paša mātei:

Māte, mana mīļa māte,
Ne tā mana mūža māte;
Tā saulīte, tā zemīte,
Tā bij mana mūža māte.

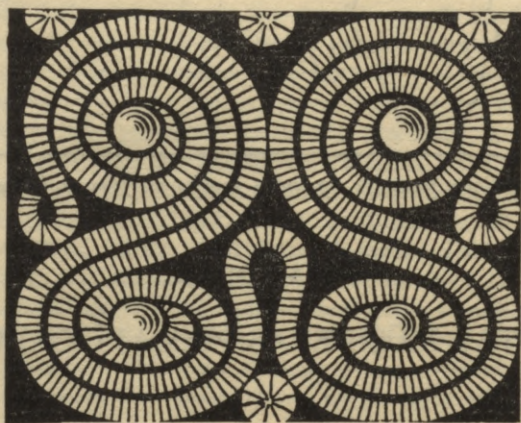
Un kaut arī liktens ir ciets, latviešu zemnieks sevi mierina, jo viņa mīļais Dievs ir gājis par kalpu, bet mīļā Māra par kalponīti. Un lūk, zemes kultivācijas plāns, kas viņa prātā jau kopš gadsimtiem:

Garām gāju sila malu,
Aboliņu dēstīdams:
Es gribēju sila zemi
Par ārisku padarīt.

Un tā ar šīm mazām zemes virsmas bagātībām un gandrīz pavisam bez apakšzemes dārgumiem, Baltijas austrumu krasta tautas, kuru skaits nav pārāk liels, un starp kurām ir arī latvieši, pratuši organizēt savu dzīvi un pratuši pārciest tik daudzās svešas kundzības, kas nāca no visām pusēm, lai plašu ekspansiju laikos iegūtu īpašumā šis ļoti svarīgās pozīcijas. Neraugoties uz daudzajiem postījumiem, kādus pārlaidis šis krasts, sevišķi sākot ar 16. g.s., tas kā Hanzas laikos, tā arī vēlāk, holandiešu tirdzniecības ziedu laikos Baltijā, kļūst par vairāku Rietumeiropas apgabalu maizes klēti; tāpat visai svarīgs bija koku eksports kuģu celšanas vajadzībām viduslaikos un renesanses laikā (līdz pat Lisabonai). Tas pierāda, kādām politiski-ekonomiska rakstura sintezēm, būdama reizē arī jūras piekraste, bija nolemta šī zemkopības zeme, šī „fatalā” Livonija un tās pēcteči.

Pirms noslēdzam šīs vispārīgās orientēšanās nodaļu, piešķirsimies vēl kādai vispārējai problēmai. Pazīstamajam mākslas vēsturniekam Stržigovskim (Strzygowski) piekrit nopelnis, ka tas ar dokumentētu un smalki analizētu metodi nostatījis pretim ziemeļu un dienvidu mākslu, sevišķi abu vērtības senatnes pieminekļos; dienvidos tie ir no akmens, bet ziemeļos no koka un saulē kaltēta māla, gan pa lielāku daļu zuduši vai aplāti mežiem. Tas viss jau *a priori* dod negatīvas izredzes attiecībā uz pēdējo, un pavedina cilvēcisko vērtējumu vai nu uz apstrīdamām vai gluži greizām domām. Noraidot interesentus pie šī zinātnieka publikācijām (sal. Latvieši un Livonija, 328-331), jāizceļ, ka starp citām cīņām, kādas risinājušās Latvijas teritorijā un kaimiņu novados, risinājās arī cīņa starp koka un akmens māksliniecisko civilizāciju. Relatīvi vēlāk tā pati „cīņa,” jo akmens daudzās zemes joslās ir reti sastopams, sākusies uz laukiem starp ēkām bagātos novados, kas ir plašas un ērtas, kaut arī zemas, un koka baznīcām, kas harmoniski iekļāvās mežu, pakalnu, ezeru un upju apvārkšņos, un otras puses jaunajām celtnēm no ķieģeļiem un beidzot modernos laikos no cementa. Visvecākais attēlu materials pa daļu savākts jau citētajā grāmatā „Latvieši un Livonija 16. g.s.”; tur atrodam arī dažu krievu piļu zīmējumus Livonijas tuvumā, kas saskaņā ar Latvijas archeoloģisko izrakumu atradumiem (sal. Fr. Baloža pētījumu Die Burgberge Lettlands, Studi Baltici VIII 1942), uzrāda zināmu līdzību ar seno baltu pilīm, ar to pašu celtniecības materialu. Vecās latviešu baznīcas un koka skulpturas aplūkojis B. Vipers (Baroka māksla Latvijā 1939, un L' Art Letton, Essai de synthèse historique 1940).

Nobeigsim. Tā ir ģeografiskā situācija un nevis dabas dotumi, kas liek izcelties mūsu iekšējās jūras krastam, kam cauri jau aizvēstures laikos ved daudzi starptautiski satiksmes ceļi. Šai virzienā mums jāmeklē tās „divkāršais sejs” kā dievam Jānam: būdama neievērojama kā dabas bagātību, tā iedzīvotāju skaita ziņā, mūsu zeme top par lielu interesi un plašas iekāres krustceli taisni savas situācijas dēļ, kas ir viena no liktenīgākajām zemes virsū — kur mūžīgos kontrastos saduras vēsture un ģeografija. Baltijas „genius loci” sejas vaibsti tādēļ ir visai interesanti un individuāli. Tur ir gan atturība un pazemība, gan dziļas grumbas — gadsimtu ciešanu pēdas, gan dziļš un mierīgs skatiens, kas prot urbties cauri lietu ārienei un ātro notikumu jūklim, gan kaut kas lepns un rimts, kas atspoguļojas vienīgi senas rases cienīgumā, kas savos dziļumos ir tikpat smalka un jūtīga kā mūsu dainas.

11. g.s. dunča maksts ornamentals. Kārļa pag. Ainava.

Antikās pasaules apzināto zemju un jūru robežas.

OTRĀ NODAĻA

BALTU TAUTAS MŪSU ERAS PIRMAJĀ GADU TŪKSTOTĪ

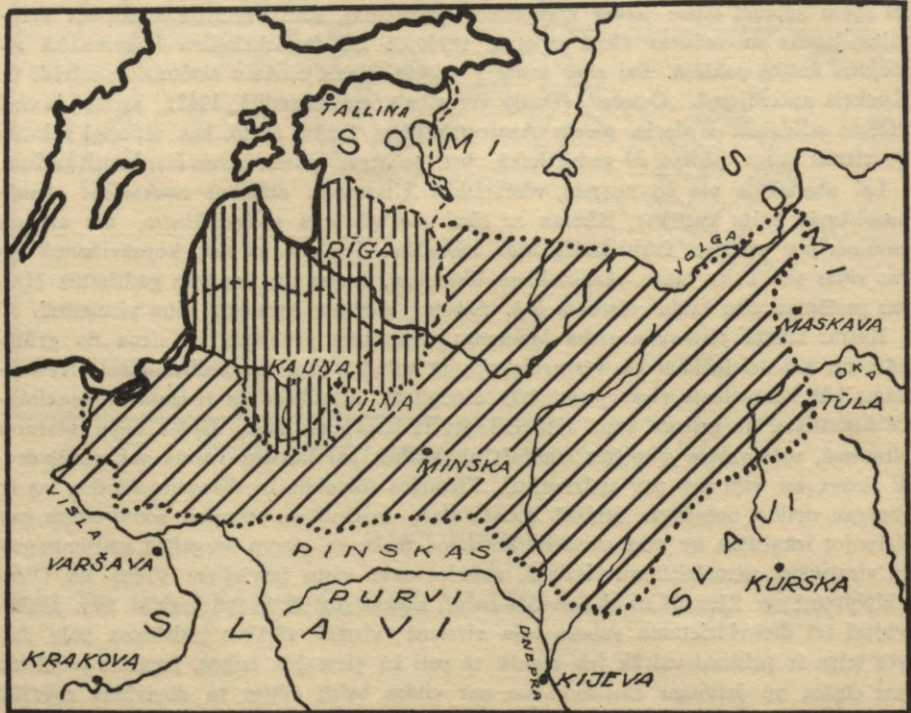
Vēsturiskā dokumentācija par Austrumeiropas apgabalu rasu, tautu un cilšu kustībām vēstures rītausmā — pirmajos gadsimtos vai precīzāk — kristīgās eras pirmajā gadu tūkstoši — ir visai trūcīga un tumša. Zināmu, kaut arī neskaidru gaismu pēdējos gadu desmitos met vēstures palīgzinātnes, t. i.: valodniecība, etnogrāfija un arheoloģija, bet visi dati pakļauti tik dažādām metodēm, kas mainījušās atkarībā no to iztulkošanas, ka ne vienmēr izdodas atrast pietiekoši skaidru un chronoloģiski drošu priekšstatu pirms vietējās historiografijas sākuma. Bez tam, tā kā visa tā josla, kur atrodas arī senā baltu dzīves vieta, ir pēdējos gadu simteņos, kad veidojās lielās vēstures skolas, bijusi tik daudzu kaimiņu zemju politisku un kulturas tendenču objekts, nav jābrīnās, ka uz vēstures grāmatu lapām, kas ir vairāk vai mazāk abstraktas un partejiskas, kritis kāds psiholoģiskā imperialisma stars, pārvietojot un pārveidojot gaismas un ēnas spēli zināmās dokumentācijas nozarēs un lasītāja uzmanību — vienalga, gribot vai negribot, novirzot pa sev vēlamu ceļu. Politiskās neatkarības laikā dažādās Eiropas tautās, no Baltās līdz Melnajai jūrai, paveikts liels darbs, radot neatkarību un lokālu vēstures skolu. Jau tikai atceroties vien divus lie-

los kongresus Rīgā: archeoloģijas (1931. g.) un Baltijas vēstures (1937. g.), redzam, cik daudz pūļu tam pēdējā laikā pielikts Baltijas valstīs un Polijā, arī Somijā un Rumānijā. Šīs pūles noskaidrojušas ļoti daudz, bet arī — būtu netaisni to noliegt vēsturiskās taisnības gudrā un mierīgā skatiena priekšā — radījušas jauna un spēcīga politiska nacionalisma izpaudumus. Būs tomēr jāatzīst visiem, *orbi et urbi*, ka nākotnes sinteze nebūtu iespējama — tā, protams, nāks — ja nebūtu bijis šis patstāvīgais korektīvs, šis nepieciešamais *quidatur et altera pars*, otras puses uzklauššana, lai spētu saprast mūsu joslas komplicētās problēmas, kur vēsturiskās norises krustojas, jauca un saduras viena ar otru, veidojot tik daudzkrāsainu kopumu kā zīmējumi antīkā paklājā. Šai ziņā lasītājs varētu atrast zināmu zinātnisku ceļrādi O. Kunkela apcerējumā „Ostsee” (Pauly Wissova’s enciklopedijā, 1942), sevišķi, ja viņš vēlētos salīdzināt šī darba pieeju Austrumbaltijas lietām ar to, kas attiecīgi rakstīts no vienas puses pēdējo 20 gadu laikā, bet, no otras puses, pirms četrdesmit gadiem.

Lai atgrieztos pie šo novadu vēsturiskās rītausmas, mēģinot noskaidrot pirmās nosakāmās baltu kustības, jāķeras ne tikai pie vēstures palīgzinātnēm, bet arī pie eliminācijas, zināmu faktū izslēgšanas metodēm. Iegūsim, tā tad, kopsavilkumā dažas ziņas par baltu tautu vēsturiskiem likteņiem, kuras tik daudzus gadsimtus bijušas paslēptas citu tautu vēstures ēnā. Sāksim, mēģinot aprakstīt viņu pirmmitni.

Katras tautas pirmsvēsturiskā laikmeta pirmmitnes problēma ir viena no grūtākām un nepateicīgākām kā vēsturniekam, tā valodniekam un archeologam. Nevarēdams būt kompetents visās pieminētās disciplīnās, atsaukšos uz redzamāko specialīstu uzskatiem. Ja gribam kaut aptuveni aptvert iespējamo baltu dzīves telpu vēstures rītausmā, mēs varam vispirms eliminēt apgabalus, par kuriem vairāk vai mazāk droši zinām, ka viņi tos nav apdzīvojuši. Ziemeļos stāvoklis ir diezgan skaidrs, tas ir, diezgan skaidri nosakāma etniskā robeža starp baltiem un senajām somu ciltīm, kas, dzīvojot izkaisītos un maz saistītos kopumos mežu un purvu bezgalībā, gadsimtu gaitā virzījušies ziemeļrietumu virzienā, atdodot savu vietu latviešiem Vidus- un Dienvidvidzemē un Ziemeļ- un Rietumkurzemē. Liekas, ka lielas pārmaiņas nav piedzīvojuši arī dienvidrietumu robeža poļu virzienā; vismaz vēlākos gadsimtos poļu dzīves telpa ir palikusi vairāk jeb mazāk tā pati kā pirmajos laikos, izņemot problēmu par cīņām ap jatvingu eksistenci un par citām baltu ciltīm to dienvidus robežās. Nīderle šai sakarā ir visai kategorisks. Viņš raksta: Driekstam pieņemt, ka „nevar būt šaubu, ka poļu dzīves telpa jau no seniem laikiem bijusi šeit, kur vēsture tos jau atradusi kopš ilgiem laikiem, un ka viņi nav atstājuši savu pirmmitni starp Vislu un Bugas ziemeļu daļu.” Jaunākie uzskati, precīzējot divus politiski-valstiskus kodolus ap Gņeznu un Krakovu, ievirzās tai pašā ideju plāksnē (Haļeckis). Tas viss, protams, neatrisina jautājumu par prūšu apmešanos pie jūras un viņu etnisko izplešanos, tāpat kā neizskaidro poļu-leišu etniskās robežas problēmu; taču tas norāda, kaut arī neskaidri, zināmu baltu iespējamās ekspansijas robežu aizvēstures laikos. Tā kā ziemeļrietumos izplešas jūra, baltiem, viņu gadsimtu ilgām kustībām no rases viedokļa paliek tikai šaurs gaitenis starp somiem un slaviem, ar īslaicīgu ģermaņu infiltrāciju tajā (goti, normaņi), gaitenis ar saspīestiem sāniem, pēc E.Rekli daļrunīgā konstatējuma. — Nesen V.Kiparskis (Baltische Lande, 51. lpp.) mēģinājis uzvest „iespējami lielākās baltu valodu izplatības” kartografisko ainu; pamatojoties uz Sobolevska, Būgas, Fasmera un citu pētījumiem, viņam izdevies radīt iespaidīgu taisnstūri; četras taisnes veidojas šādi: rietumu līnija — jūras piekraste, sākot ar Vislas grīvu līdz tagadējās Latvijas un Igaunijas robežai; dienvidu taisne — Aust-

rumprūsijas rietumu robežas līnija, pēc tam pārejot Mazuru ezeru-purvu joslu, novirzoties labā stūrī uz austrumiem, ar zināmu izliekumu, allaž turoties Pripetas purvu tuvumā, līdz Čerņigovai, tad austrumu taisne — no Čerņigovas pa Desnas upi, ar zināmiem likločiem līdz Tulai un Maskavas rietumu novadiem, bet ar citiem izliekumiem līdz Tverai; un beidzot ziemeļu taisne — no Tveras pa Volgu un tad taisnā līnijā uz latviešu-igauņu robežu, pamatot ārpusē Pliskavu.

Baltu valodas tagadējā (stāteniski svītrots) un senākā vislielākā izplatība (slīpi svītrots).

Šim „gaitenim,” Austrumeiropas plašās telpas jēdziena izpratnē, ir atklāta un maz norobežota pamatne uz austrumiem un dienvidaustrumiem. Šeit arī iesaistāma, it sevišķi sakarā ar slavu lielo izplešanos uz austrumiem un ziemeļaustrumiem, baltu vēsturiskās izcelšanās sarežģītā problēma; tur, šai virzienā nāk un iet baltu, slavu un citu valodnieku, archeologu un folkloristu meklējumi, lai iespējamības robežās noteiktu atsevišķu cilšu un tautu robežas. Latviešu valodnieks J. Plāķis, balstoties uz K. Būgas pētījumiem, uzmet šādas vispārīgās līnijas: prūši, dodoties no savas pirmdzimtenes ziemeļrietumu virzienā, būtu bijuši pirmie, kas pirmajos gadsimtos pēc Kristus nonākuši Baltijas jūras krastos starp Vislas un Mēmeles grīvu; dažas to ciltis pieminējis jau Ptolemajs, un valodnieciskais materials apliecina divu viņu izlokšņu grupu eksistenci. Teutoņu ordeņa iebrukšanas laikā prūšu ciltis ap Kulmu un Luboviju jau būtu bijušas pakļautas poļiem, bet neatkarīgi paliek desmit citi

centri, kā to apliecina arī īpašvārdi. — Leiši, sekojot prūšiem, būtu kristīgās eras 5. un 6. gadu simtenī nonākuši Vīlijas un Nevesas baseina apvidū, taču vēl līdz 13. g. s. nenonākot līdz jūras krastam, ko no Klaipēdas līdz pat Ventas grīvai ieņēmuši kurši. Atsevišķas ciltis nav pazīstamas, kādēļ jāpieņem, ka viņi veidojuši etniski kompakto bloku, kā to apliecina kāda vēlāku laiku Vitauta Dižā vēstule 1420. g. (*unum idioma et uni homines*). Šādā gadījumā tagadējā dalīšanās dialektos būtu nesens fakts, kas nevarēja būt par politiskas šķelšanās pamatu, kā to pierāda leišu vēsture, sākot ar viņu pirmajiem hercogiem. Latvieši ap 12. g.s. beigām bija sadalīti četrās grupās: kuršos, zemgaļos, sēļos un latgaļos; visas šīs etniskās grupas, izņemot sīko sēļu nogrupējumu, bija izveidojušas zināmas novadu politiskas vienības; vārds latvijs vai latvieši vēl nebija vispārināts, bet apzīmēja tikai vienu no grupām. Literārā valoda vai Hoch-lettisch, kā saka vācu valodnieki, radās Zemgalē. Vecā hipoteze, ka kurši būtu kāda somu cilts, ir savlaicīgi likvidēta. — Vispārējs secinājums par baltiem būtu tāds, ka no visām viņu tautām vienīgi leiši izveidoja kompakto vienību, kamēr prūši un latvieši palika sadrumstaloti. Šis slēdziens apgaismo tālākos likteņus, uz kuriem, protams, guļ arī ģeografiskās liktenības smagums.

Pret šīm problemām ieņem stāvokli jau minētais O.Kunkels savā rakstā „Die Ostsee.” Ja no vienas puses viņa secinājumi par pēckristus laikmetu ir saskaņā ar nacionāli-lokalām skolām (arī viņš runā par „baltu un igauņu brīnišķīgo attīstību,” arī ka šīs „ir visstabilākās [bodenständig] starp Eiropas tautām” un jau jūtamu starpību kultūras līmenī dažus gadu simteņus vēlāk pie baltiem, somiem un slaviem), taču, no otras puses, pēc viņa domām tas viss esot izskaidrojams ar ievērojamu „ģermaņu, sevišķi gotu civilizācijas iespaidu”; vēl jo komplikētākas tomēr ir problēmas un diskusijas par gadu simteņiem pirms mūsu eras.

No vēsturiskās dokumentācijas viedokļa viss problēmas komplekss jau a priori liekas gaužām nenoteikts un neskaidrs vispārējā ģeografiskā stāvokļa dēļ: ja prūšiem ir bijis kāds kontakts ar rietumslaviem un pirms tam vēl ar ģermaņiem, t. i. gotiem, tad latviešiem un leišiem no savas puses šais tumšajos gadu simteņos bijušas darišanas galvenokārt ar austrumslaviem, nemaz nerunājot par somiem, un tā kā visa pieejamā dokumentācija līdz pat arābu ģeografu un ceļotāju un dažu bizantiešu vēsturnieku laikiem nāk no rietumiem, jautājumam liekas būt vairāk vai mazāk bezcerīgs raksturs. Mums jākonstatē, ka eksistēja divi augsti un plati etniski mūri — rietumos slavu-ģermaņu un austrumos un dienvidos austrumslavu, kas daudzus gadu simteņus noslēpj baltu eksistenci; vienīgi prūši un rietumlatvieši (kurši), būdami saskarē ar gotu un vikingu klejotājām ciltīm, mazliet izlaužas no gadu simteņu tumsas un dod kādu neskaidru jēdzienu par savu aizstāvēšanos pret nemitīgajiem iebrukumiem un par savām etniskām īpatnībām. Kas attiecas uz vikingu laikiem, t. i. sākot ar 9. g.s. līdz Idrisi (1154. g.), arī kāds cits fakts kavē informāciju par Baltijas tautām: proti, ziņas parasti nāca no skandināvu mutes, un tā kā baltiešu lielākā daļa, nebūdamā saskarē ar jūrmalu, izņemot piekrastes iemītniekus, uzturējusi tikai neredz sakarus ar vikingiem, minētās informācijas kļūst miglainas un neskaidras, kā tas ir arābu avotos, sevišķi Idrisi gadījumā.

Vēlreiz jāatkārto, ka jautājums par baltu likteņiem pirmajā gadu tūkstoši pēc Kristus ir ļoti neskaidrs, kādēļ vajadzīga sevišķa interese un, varētu teikt, patriotiska pacietība — būtu ārkārtīgs gadījums meklēt to pie pētniekiem, kas paši nepieder minētai tautu kopai — lai varētu radīt vispārīgu un iespējami dokumentētu kopskatu par visu šo gadu tūkstoši.

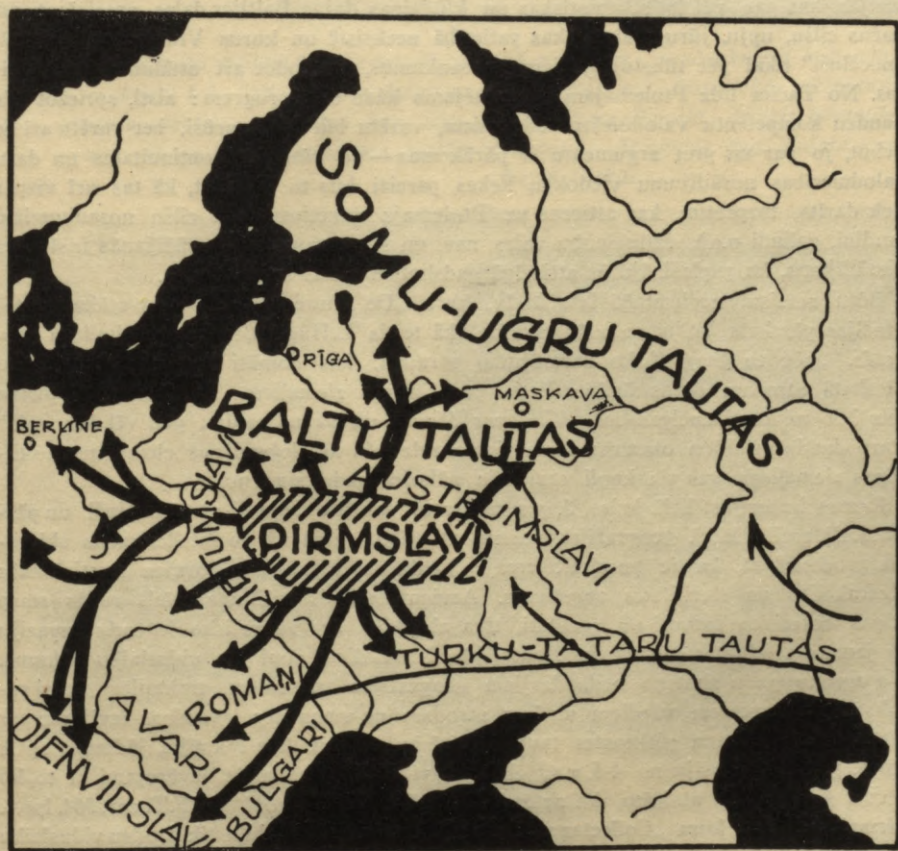
Jāsāk ir visai tālu atpakaļ. Herodots savas Vēstures IV grāmatā (17. nod., 51, 105, sal. arī 104. par agatīrsiem, 108. par budīniem) runā par neuriem, kā par robežtautu ziemeļos no nomadu un skitu ciltīm, kas jau būtu nomadu dzīvi apmainījuši pret pastāvīgu dzīves vietu un būtu bieži minētie zemkopju skiti; uz ziemeļiem no šīm neuru mītnēm esot vairs tikai neapdzīvoti tuksneši. Herodots vēl stāsta, ka šiem neuriem kaimiņos dzīvojuši budīni, kāda somu cilts; neuri esot visai nodevušies dažādām burvestībām, piemēram, vilkačos iešanai, ko bieži piemin sakarā ar baltiem vēlākos gadu simtešos. Domas par neuru rases piederību ir dažādas: tiek minēti gan skiti, gan slavi un balti. Pazīstamais latviešu sinologs P.Šmits, kas ir arī pirmais latviešu folkloras sistematīķis, aizstāv baltu teoriju galvenokārt ar valodniecības argumentiem, kas nav pretrunā ar vispārpieņemto jēdzienu par baltu pirmmītni. Jau nākos laikos pret neuru problēmu stāvokli ieņem V.Kiparskis savā rakstā (Baltische Lande, 51-2. lpp.).

Šai sakarā būtu derīgi atcerēties arī jaunākos valodnieciskos pētījumus par baltu radniecību un sakariem ar traķiešiem un viņu tuvākajiem radniekiem illīriešiem un albaņiem. Lūk, kāds viena no ievērojamākajiem šā lauka pētniekiem, N.Jokla secinājums, kas, balstoties pa daļai uz G.Meijera pētījumiem, spriež: „Tā ir pierādījies, ka traķiešu valoda ir Austrumeiropas indoeiropiešu valoda... Daži sakaru pavedieni ved uz grieķiem, bet lielāks skaits atsevišķu gadījumu noliek traķiešus un illīriešus valodas ziņā blakus Eiropas ziemeļu tautām, sevišķi baltiem.” Citiem vārdiem, jau daudz agrāk par ģermaņu un slavu ekspansiju varēja pastāvēt ģeogrāfiski ļoti plaši kaimiņu sakari starp traķiešiem un baltiem, kurus precīzi nav iespējams aprakstīt. Jokls domājās atradis šo saskares vietu ar ģermaņiem, slaviem un baltiem, tas ir, seno traķiešu apmetni, Karpatos (kuru vārds arī būtu cēlies šai sakarā, tāpat kā G.Bonfante mēģinājis izskaidrot sakni balt- ar dažu albaņu vārdu palīdzību), tad austrumu virzienā, sevišķi Donas baseinā būtu meklējami sakari ar somiem. Zināmas atceres, kā parasti neskaidras, sniedz arī vecā kartogrāfija, piemēram, novietojot diezgan augstu ziemeļos traķiešu cilti, agatīrsus u.t.t.

Līdz ar Herodotu uz daudziem gadu simteņiem aplūst vēstures avotu ziņas par baltiem un viņu tiešajiem kaimiņiem, ziņas, kas nāca no dienvidaustrumiem. Gandrīz nepārtrauktās Azijas nomadu lavinas pārtrauc jau diezgan garo ziņu pavedienu, kas atjaunojas tikai ar arābu rakstu ieskaņu. Austrumslaviem tie ir ļoti svarīgi avoti, bet aiz „slavu mūra” uz baltu pusi ziņas kļūst līdzīgas nedrošiem un vājiem stariem, kam bijis jālaužas cauri aptumšotam stiklam.

Vidusjūras tirgoņu tiekšanās uz ziemeļiem un ziemeļaustrumiem, uz dzintara krastu, atspoguļojas dažā labā literārā norādījumā. Ja atskaitam ziņas par Germaniju, tas ir par Marija kariem ar kimbriem un Cezara literārās ekskursijas, pirmais autors, kas skaidri apraksta toreizējos apvārķņus, ir Strabons (VII, 2, 4): „tas, kas paliek aiz Elbas uz okeana pusi, mums ir gluži nepazīstams, jo neesam atraduši neviena, kas būtu aizkuģojis līdz šiem krastiem, dodoties uz austrumiem līdz pat Kaspijas jūras grīvai — tāpat kā romieši nav iespiedušies novados aiz Elbas, un, beidzot, neviens nav mēģinājis izpētīt šīs zemes, dodamies turp pa zemes ceļu.” Spēcīgu skates impresiju sniedz arī viņa vārdi par mežaino un purvaino ainavu ap autoram pazīstamām upēm (Reina, Elba, VII, 1, 4-5). Šis Strabona informācijas, kas, kā redzējām, loloja illuziju, ka no Baltijas līdz Kaspijas jūrai var nokļūt *via maris*, pa jūras ceļu, drīz vien tiek papildinātas. Eduards Nordens, analizējot ar lielu smalkumu tirdzniecības sakarus un to literāros refleksus augšupejas līnijā no Plīnija līdz

Tacitam un Ptolemajam, dod iespēju vērot, kā Baltijas horizonti pamazām iekļaujas antikās pasaules zināšanu plašajā lokā, izklīdinot ģeografijas miglu, bet vēlāk, pēc Romas imperijas sabrukuma, no jauna aizmācās ar legendām un „kosmografiskiem” mākoņiem. Aplūkosim mazliet tuvāk šīs liecības. Plinijs Vecākais, savā laikā augsti vērtēts kā zināmu Germanijas ziemeļapgabalu (ziemeļrietumu) pazinējs, kas starp citu dod mums slaveno aprakstu par kādu romiešu bruņinieku — *eques romanus*, kurš personīgi devies uz dzintara krastu, lai tur lielākos vairumos iegūtu šo maigo „izsviedrēto metālu (*metallum sudaticum*), kam tik delikata krāsa un tik smalks mirdzums. Antikās pasaules mīlestība uz dzintaru bija izvērtusies lielā modes kaprizē, kādēļ komercialā avantūra bija visai vilinoša, kaut arī bīstama, ievērojot satiksmes jaunumu (*nuper cognitum*) un preces retumu. Lai būtu kā būdams, „dzintara ceļš” tiek atrasts vai no jauna atklāts ap mūsu eras sākumiem, tā kā viena Baltijas jūras piekrastes daļa, kas līdz tam bija nepazīstama, tagad ieslēdzas romiešu pasaules (*orbis romanus*) ģeografisko horizontu perifērijā. Archeoloģijai ir tiesības un iespējas zināt šai sakarā kaut ko vairāk: tā pieļauj zināmus, iespējami netiešus

Baltu tautas un slavu ekspansija 6-8. g.s.

sakarus starp Vidusjūru un Baltijas jūras dienvidaustrumu krastu jau grieķu un etrusku laikos, un mēģina to pierādīt ar importēto materiālu (jau fon Sadovska vecās labās grāmatas laikos). Lai vairs pie šī jautājuma neatgrieztos, precizēsim dzintara ceļa līnijas: tas iesākas no Prūsijas piekrastes un iet lejuplīdz Vislai, pēc tam cauri Morāvijas Vārtiem līdz Karnuntai (Carnuntum, Vīnes tuvumā), pēc tam, cauri Zemmeringam līdz Adriātijas jūras krastam, nonāk līdz Akvilejai, ja tā varētu teikt, izkraušanas stacijai.

Slavenais Tacita traktāts „Germanija,” ko neskaitāmas reizes analizējuši un komentējuši vācu zinātnieki, paceļ aistu (*aesti*, 46-47. nod.) problēmu. Šis minētās aistu tautas vai tās cilšu kopības gan ļoti koncentrētais apraksts, galu galā ir visai pilnīgs un pareizs, piemēram, par zemkopības stāvokli, dzintara vākšanu, par tālāko kaimiņu cilšu, t. i. somu, civilizācijas līmeni — viss tas galvenās līnijās atbilst vēstures patiesībai. Redzam, ka informatori, par kuru trūkumu vēl sūdzējās Strabons gadu simteni atpakaļ, pa to laiku bija savākuši lielus datus, ievērojot tā laika iespējas. Tātad zināšanas šai novadā progresē, un lielā aleksandriešu skola, ko tik daudzus gadu simteņus ilgi simbolizē Ptolemajs, jau iekļauj savās kartogrāfiskās vizijās, kas gan vēl ir schematiskas un kļūdainas, dažas Baltijas daļas, precizējot arī dažus cilšu, upju, jūru, kalnu (kas patiesībā neeksistē un kurus Vidusjūras ģeografi „nocēlušī” tikai pēc tūkstoš gadiem) nosaukumus, un dodot arī attālumu kalkulas. No Tacita līdz Ptolemajam konstatējams kāds cits progress: aisti, spriežot pēc daudzu kompetentu valodnieku atzinumiem, varētu būt senie prūši, bet varētu arī tie nebūt, jo par un pret argumentu ir pārāk maz — no vēstures kontinuitātes un dažu valodniecības norādījumu viedokļa, liekas, pareizi būs to pieņemt, kā tas arī vispār tiek darīts, turpretim, kas attiecas uz Ptolemaja minētiem dažu cilšu nosaukumiem (sudini, galindi u.c.), šādu šaubu vairs nav, un šo nosaukumu parādīšanās ir skaidrs pierādījums, ka paplašinājušās attiecīgā gadsimteni gūtās informācijas.

Būtu netaisni nepieminēt šeit Melu, kura „De chorographia” — visvecākais ģeografijas pārskats latīņu valodā, rakstīta, kā teicis L. Hugues, pazīstams italiešu ģeografs, „pēc to ģeografisko sacerējumu parauga, kas domāti pamatizglītībai.” Šai pārskatā atrodam dažas zīmīgas lietas par Eiropas ziemeļiem. Tā, piemēram, pirmo reiz šeit minēts Dancigas līcis (*Codanus Sinus*) un Skandināvija, gan vēl kā „sala” starp daudzām citām okeanā; Mela pirmo reiz min arī leģendaros elementus no Eiropas ziemeļiem, kas tik kupli saziedēja nākošos gadu simteņos.

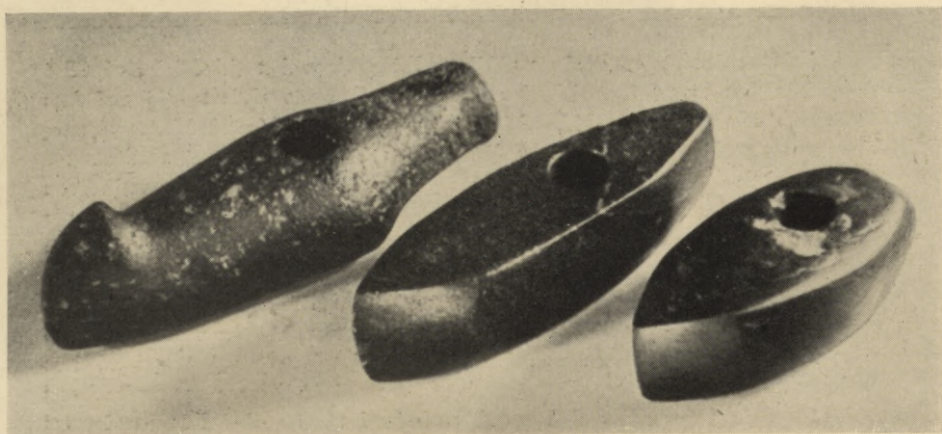
Romas imperijas lielā krīze 3. g.s. un ar to saistītie iemesli apstādinājuši un pārtraukuši antīkā laikā ģeografijas vareno attīstību, pakļāvuši to intelektuālas sklerozes procesam tā, ka tie paceļ Ptolemaja vārdu un viņa darbu arvien izretinātākās abstrakcijas un sterilitātes augstienēs. Arvien lielākais tukšums, kāds radās starp telpas teoretisko uztveri un realitāti, tika aizpildīts ar ģeografisko leģendu invāziju kā jaunas vitalitātes pazīmi un zinātniskās bērnīšķības zīmi jau viduslaiku sākumā. No agrāko gadu simteņu nedaudzajiem ģeografijas traktātiem, traktātiem, kuri parakstīti ar slaveniem vārdiem un kur atrodam ne vienu vien leģendaru ievījumu par Nepazīstamā Okeana piekrastes tautām, citēsim Solīnu, kas rakstījis, jādūmā ap 3. vai 5. g.s., un Orosiju no 4-5. g.s., „lai gan viņi nav tik daudz ievērojami ar to, ko devuši ģeografijas atziņām, kā ar savu iespaidu viduslaikos” (H.F. Tozer, 364. lpp.). Pirmais bija tas, kura „Collectanea Rerum Memorabilium” bija tik daudzu viduslaiku autoritātu rokas grāmata un guva ārkārtīgu ievēribu ar savām stāstnieka spējām. Tā zinātnisko vērtību šādi raksturojis viņa rakstu izdevējs, T. Momsens: „Solīna

Pīrbaltu podniecība Zemgalē ap 2000. g. pr. Kr. vienā akmens laikmeta mītnes vietā ar ieraktiem t. p. laika kapiem Jelgavas apr. Zālītes pag. Ruteniekos. Atradums norāda uz zināmu sakarību ar līdzīgu keramiku Rītprūsijā un Somijā. Auklas keramika pazīstama Latvijā vēl no divām atradumu vietām Kurzemē — Matkules pag. Tojatos un Zebrenes pag. Lejas Ciskās.

Somu-ugru podniecība akmens laikmetā Latvijā ap 2000. g. pr. Kr. Dviete. Lieli kalla veidīgi trauki ar smailu pamatni un bedrīšu un ķemmes iespaiduma rotājumu joslām.

Pirmbaltu akmens kara cirviņi Latvijā, t.s. „laivas cirviņi”. 2000-1600 g. p. Kr. Pirmais t.s. Fatjanovas tipa laivas cirvis, no Latgales, abi pārējie pieder t.s. vienkāršiem laivas cirviņiem. Šis kara cirviņu veids ir raksturīgs ienācēju pirmbaltu kulturai un līdz tam pirmatnējā somu-ugru t.s. ķemmes keramikas kulturā nebija pazīstams.

Seno baltu bronzas kara cirviņi. Bronzas laikmetā ap 1500-500 g. p. Kr. baltu tautu kulturas telpā starp Vislas upi un Daugavu veidojās jau sākot ar bronzas laikmetu īpatnējas, šim novadam raksturīgas rotu, darbā rīku un ieroču formas. Pēdējām ļoti raksturīgi ir šeit pievestie kara cirviņi: 1—austrumu Baltijas iemaļu cirvis no Užavas pag. Jurķiem, 2—austrumu Baltijas kara cirvis, Priekules pag. Kalēji; 3—vēlā bronzas laikmeta uznavas cirvis. LVVM

jaunās informācijas parasti ir bez kādas vērtības, un varam viņam būt pateicīgi, ka to ir tik maz." Orosija vārds ir saistīts ar viduslaiku Baltijas ģeografisko tradīciju, kas pārnāk pie mums caur lielo angļu-sakšu karali Alfredu (848-899) ar tulkojumiem un iespraudumiem (Vulstans). Pēc vispārējā atzinuma tieši Orosijs ir bijis tas, kas pēc Kaimbla (Kimble) domām pasācis kosmografisko enciklopediju virkni, ko turpmākos gadu simteņos turpināja Izidors no Seviljas, Beda (Venerabilis), Rabans Maurs u. c. Viņi visi raksta, kā saka šis pats Kaimbls, „vēsturiskās ģeografijas,” citiem vārdiem, kopē un pārveido savu priekšteču novērojumus, „pievienojot ļoti maz vai nekā no sava laika atziņām,” t. i. no tiem laikiem, kad viņu enciklopedijas tieši uzrakstītas. „Ģeografija 4. g.s. ir gluži tāda pat kā 13. g.s., un pavisam maz atšķiras no 15. g.s. ģeografijas, jo, arī Kolumbs... paņēmis daudzus ģeografiskus jēdzienus no Pjera d' Aijī (Pierre d' Ailly), kas plaši kompilēja Rodžeru Bekonu, kurš no savas puses bija bagātīgi smēlies no Svēto tēvu atziņām vēlajos viduslaikos.” Ja gribam vēl vairāk pierādījumu, lai pasekojam, cik maz telpas, ja vien vispār tās ir piešķīris šis pats Aijī un viņa tieši priekšteči sava laika lielajiem ceļotājiem (Plan da Carpine, Rubruck, Polo un citiem). No visiem viduslaiku ģeografiem tikai Eticus Ister (7. g.s.) runā relatīvi daudz par ziemeļiem, bet, varētu sacīt, arvien vēl senajā veidā — zināmu interesi varētu modināt vienīgi kādi viņa norādījumi par vienu otru piekrastes cilšu parašām; Anonymus Ravennas (arī 7. g.s.) mums dod dažus īpašvārdus.

Paraleli šīm abstraktā un teoretiskā rakstura liecībām, sākot ar 6. g.s. historioģrafijā sāk ielūst arī dažas laikmetīgas konkrētas ziņas, kuras pa daļai devuši aculiecinieki. Trīs reizes, gadsimtos no gotu līdz normaņu ekspansijai, mums ir ziņas par aistiem, un vismaz pēdējā gadījumā tie droši indentificējami ar senajiem prūšiem. Šīs ziņas sakrīt ar trijiem svarīgiem ģermanu ekspansijas posmiem Eiropas kontinentā.

Pirmās ziņas par aistiem sakrīt ar gotu ierašanos Itālijā 5. g.s. Teodoricha Lielā vadībā. Aisti bija nodibinājuši sakarus ar gotiem jau tai laikā, kad tie no Skandināvijas devās uz Vislas grīvu, kā arī plašās, bet islaicīgās Ermanarika (4. g.s.) valsts pastāvēšanas laikā nebeidzamajos Dienvidkrievijas lidzenumos (Amians Marcellins XXX, 3, 1), sal. arī šī karaļa gloricēšanu vēlāko gadsimtu episkās leģendās, ko var salīdzināt ar Teodoricha episko slavu (sk. Bruce Dickins, Runic and heroic poem of the old Teutonic People, Cambridge, 1915). Starp 523. un 526. g. aisti sūta sūtņus uz Ravennu ar dzintara velti gotu karalim. Liekas, ka šo vēstniecību, ko piemin Kasiodors (Varia V, 2.), būs ierosinājuši dažādu slavu cilšu pārvietošanās, ko uz priekšu dzina heruli, kas no centralās Eiropas atgriezās dzimtenē, tas ir Skandināvijā. Ir interesanti Kasiodora skaidrojumi par dzintara izcelšanos, kuras lielā mērā iespaidojusi attiecīgā vieta Tacita Germanijā.

Otru reizi, pavisam īsi, par aistiem runā Einhardš savā Kārļa Lielā biogrāfijā. Arī šeit ir izšķirošs moments Centraleiropas vēsturē: lai padomājam tikai par lielajiem franku karaļa, vēlākā jaunās Romas imperijas imperatora, plāniem attiecībā uz savas valsts austrumu robežām (avaru valsts iekarošana, nežēlīgā cīņa ar sakšu pagāniem u.t.t.). Un tā kļūst izprotama ģeografiskā interese arī par apstākļiem un etniskām iespējām viņpus tuvā ienaidnieka robežām. Neaizmirsīsim, beidzot, ka Einharda „vita” kļuva viduslaiku ievērojamākam chronistam Austrumbaltijas lietās, Brēmenes Ādamam, par vienu no galveniem avotiem vai izejas punktiem.

Trešo reizi balti, t. i. senie prūši parādās apvārkšņos sakarā ar kāda karaļa interesi, kas bija trešais starp tiem lieliem valdniekiem, kurus radīja ģermanu cilšu jaunais politiskais spēks. Tas bija angļu-sakšu Alfrēds, kas sūtīja divus izlūkus, vai vismaz izmantoja viņu sniegtās informācijas par apgabaliem, kur varēja gūt dažus novērojumus par normaņiem, kas bija sev līdzīgi atnesuši tādas briesmas un ciešanas viņa salai viņa valdīšanas laikā. Otera un Vulfstana ceļojumi ir jāsalīdzina ar mācītā karaļa novērojumiem par Germaniju — tā mums jāsaprot ne tikai viņa zinātniskā interese, bet var būt arī viņa vēlēšanās izgudrēm orientēties nestabilās un nemierīgās pasaules spēku spēlē. Vulfstana ziņojumi, kas parādījās kā pielikums Orosija chronikai, kuru no latīņu valodas tulkoja angļu-sakšu valodā, ir jau diezgan pilnīgi tā laika izpratnē, un attēlo, ja tos salīdzinām ar rezultātiem, kas iegūti arheoloģiskos izrakumos, parēzi šo baltu cilšu dažādus dzīves vaibstus uz austrumiem no Vislas grīvas; tā sniedz arī visai precīzas ģeografiskas ziņas par viņu ostu Truso.

Pēc tam laika kārtībā nāk arābu žīda kārta, kas pēc tā laika parašām vienā un tai pašā laikā bija ceļotājs, tirgotājs un diplomats. Tas bija Ibrahims Ibn Jakubs (rakstījis ap 973. g.), kas šķērsoja Rietumeiropu no Adriatijas līdz Baltijas jūrai Vismaras virzienā. Viņa ziņojumā ar noteiktiem un visai vērtīgiem datiem apskatīti daži rietumslavu, poļu, čehu un citi novadi, un tajā, starp citu, atrodam arī kādas īsas ziņas par *brus*, t. i. prūšiem. Šī vieta saskan ar Vulfstana datiem (prūšu drosme, viņu politiskā organizācija atsevišķos nogrupējumos, t. i. nespēja varu koncentrēt u.t.t.). Ibrahima liecība zināmā mērā paliek izolēta, jo lielākā daļa arābu ceļotāju tuvojās ziemeļrietumu Eiropai no rietiem, pa lielo Volgas tirdzniecības ceļu, parasti nonākdami tikai līdz Volgas bulgāriem.

Atgriežoties vēlreiz pie liecībām par aistiem vai baltiem, no metodoloģijas viedokļa iegaumēsim, ka ģeografiskā un pa daļai arī politiskā interese nonāk līdz viņu attāļajiem krastiem taisni zīmīgu konvulsiju brīžos, un tāpēc krietna daļa šīs intereses meklējama lielo vadoņu zīmīgā intelligencē. Ir arī diezgan skaidrs, ka šo tautu dzīves vietas kā no austrumiem, tā arī no rietumiem viedokļa ļoti periferiskais novietojums top par vienu no raksturīgākajiem faktoriem viņu vēsturē, izskaidrojot viņu vēlo kristīšanu un daudz ko citu.

Tālāk, taisot lēcieni gadusimtiem uz priekšu, jārunā par vienu no ievērojamākām viduslaiku chronikām, t. i. par Brementes Ādama „Gesta Hamma burgensis ecclesiae Pontificum” (uzrakstīta starp 1072. un 1076. g.). Tas ir pirmais teksts, ja atskaitam ziemeļnieku liecības, kas tieši skar kā latviešus, tā prūšus, citiem vārdiem, baltus viņu piekrastē. Kā to rāda Šmeidlera labais komentārs, Ādama chronikai ir tā priekšrocība, ka to rakstījusi ne tikai sava laika ļoti izglītota persona, tas ir persona, kas pārzinājusi jo plašu ģeografisku literatūru un kurai bijusi arī iespēja pavairot savas zināšanas ar informācijām, kas iegūtas, uzturot dzīvu kontaktu ar ceļotājiem, tirgoņiem un karavīriem, pienācīgi novērtējot arī sarunas ar dāņu karali Svanu Estridsonu. Šim faktam ir izšķiroša nozīme, kad iet runa par Austrumbaltiju, attiecībā uz kuru literārās zināšanas, kā to redzējām, derēja vai nu ļoti maz, vai arī pamudināja rakstītāju klejot miglainos leģendu novados, no kuriem nav izdevies atbrīvoties arī Ādamam, sevišķi pēdējā nodaļā par ziemeļu „salām” (*Descriptio insularum aquilonis*).

Austrumbaltija Ādamam šķiet jaunatklājams novads, jo šis apgabals bija pētīts vēl nesen, neraugoties uz daudzajām vētru un pirātu briesmām (*ancipiti demum iacitura ventorum ac pyratorum*, IV, 11). Ņemot vērā tā nepieejamību, nebūs daudz arī

ģeografiskās skaidrības. Proti, Baltijas jūra viņam liekas „nenosakāma garuma līcis” ar ļoti daudzām salām, kuru robežojums ir neskaidrs un kuras apdzīvo „mežonīgi barbari”; atcerēsimies šai sakarā Melu (III, 3): „aiz Elbas lielais Dancīgas līcis ir pilns sīkām salīņām” (*magnis parvisque insulis refertus est*). Bez tam tā ar garu piejūras nozarojumu” savienota ar Melno jūru, kas ir sajukušas atmiņas par vikingu ceļu uz Konstantinopoli (IV, 10, 16); otrā virzienā tā apskalo leģendaros amazoņu valstības krastus, kur dzīvo sumpurņi, cilvēkēdēji (kinokefali, antropofagi) u.t.t. Pirms Skandināvijas — kas arī ir sala — un somu cilšu apdzīvotiem novadiem Ādams (IV, 16, 17, 18) piemin „salas”: Kurzemi, Igauniju, Zamlāndi (Churland, Aestland, Semland), kas nav tālu arī no augšā minētām pilnīgi leģendarām vietām krievu un poļu zemju virzienā. Šādā veidā ierobežotas divas baltu tautas ir rādītas vai nu slēpjoties grūti pieejamās vietās un sirdīgi aizstāvot tēvu tēvu garīgo mantojumu (prūši), vai arī raksturotas kā mežonīgi uzbrucēji (kurši). Ziņas par senajiem prūšiem, viņu sirsniņu, salīdzinot ar Rietumeiropu, augsto civilizācijas līmeni, viņu stingro un neiecietīgi konservatīvo pagānu reliģiju, viņu dabiskās dotības (*homines multis naturalibus bonis praediti* Helmsoldus, Chron. Slavorum; sal. arī spīdošo Bartolomeja prūšu raksturojumu 13. g.s.), ir komentētas jau neskaitāmas reizes, un tās nav vajadzīgs šeit atkārtot. Tikai tā daļa, kur ir runa par kuršiem, līdz šim ir palikusi bez skaidrojuma; arī Šmeidlers no tā gudri atturās, tādēļ būtu vērts šeit pakavēties vismaz ar īsu komentāru. Šīs daļas saturs ir šāds (IV, 16): „starp Austrumbaltijas salām ir vēl dziļāk citas salas, kas pakļautas zviedru (svenoni) kundzībai; vislielākā no tām saucas par Kurzemi (Curlandia); tā atrodas astoņu dienu ceļojuma attālumā; tās iedzīvotāji ir ļoti nežēlīgi, un visas citas ciltis no tiem vairās, jo tie pārāk nodevušies elku dievībai; tur ir ļoti daudz zelta un vislabākie zirgi. Visas viņu mājas pilnas ar viņu zīlniecības un burvības priekšmetiem. No visas pasaules dodas ļaudis prasīt viņu dievu pareģojumus, sevišķi no Spānijas un Grieķijas. Esam pārliecināti, ka tā sala, kas minēta „Sv. Ansgara dzīvē,” pieder kuršiem un maksā šai laikā meslus zviedriem. Tagad tur uzcelta baznīca ar kāda tirgotāja pūlēm, kuru uz to pamudināja dāņu karaļa daudzas dāvanas. Pats karalis, kas priekā un uzticībā paļaujas Dievam, visu to man pastāstīja.” — Ši, kā redzam, ir viena no interesantākām senajām liecībām par latviešu pagātni un vispār par baltiem. No vienas puses tā vēl tita leģendas miglājā, jo tas citādi nemaz nevarēja būt, no otras, ir ar vērtīgiem atsevišķiem raksturojumiem, kādus varēja dāņu karalim pastāstīt aculiecinieki. Vērtīgām ir pieskaitāmas ziņas par cīņām ar zviedriem, par kuršu mežonīgo jūras laupītāju raksturu un viņu bagātībām piraterijas rezultātā (sal. šīs pašas Ādama grāmatas IV, 6 ar Rimberta aprakstu, Atskaņu chron. 5948. rindu u.t.t.), viņu lieliskiem zirgiem, kas, pamatojoties uz izrakumu datiem, saistāmi arī ar zināmiem kultiem, par viņu un prūšu pieķeršanos savai ticībai (par Kurzemi jāatceras arī Bartolomeja 13. g.s., Lannua 15. g.s., Guaņini 16. g.s., Einhorna 17. g.s. attiecīgās vietas u.c.). Šaubas turpretim modina, ja neskaitām elementāro ģeogrāfisko kļūdu: Kurzeme — sala, ārkārtīgi svarīgā fraze par viņu kulta centru ar pasaules slavu. Ja lasījuma „Hispanis” interpretācija ir pareiza, tad „grieķi” tekstā nav nekad apšaubīti, jo tas varēja nozīmēt kādu komerciālu sakaru atceri Ibn Khordadbeh'a un Ibrahima starptautisko ceļojumu garā tais laikos, atceri, kas nenoskaidrojama iemeslu dēļ mūsu rīcībā esošā dokumentācijā vienmēr minēta sakarā ar prūšu, austrumslavu un zviedru pagānu kultu centriem (Romove, Retra, Upsala). Par pēdējiem mums nav jāšaubās, tāpat arī nē par Ādama interesi par „varjagu un

grieķu ceļu"; gredzens, kā trūkst šai ķēdē, ir sakarība starp šiem diviem informāciju cikliem.

Apstāsimies šeit. Nākošā, t. i. 12. gadsimta chronisti un ģeografi analizēti 4. nodaļā, kur aplūkotas normaņu ekspansijas problēmas. Sakšu Gramatiķis, nerunājot par mazākiem priekš- un pēctečiem, atradis tur savu dabisko vietu, tāpat kā ar normaņu tradīciju saistītais Idrisi.

Divos vārdos pieminēsim bizantiešu avotus. Tiem ir ļoti svarīga nozīme attiecībā uz Balkaniem un Dienvidkrieviju, bet nelaimīgā kārtā tie nenonāk līdz baltiem. Būtu riskanti konstruēt seno slavu vēsturi, nepazīstot bizantiešu avotus, bet baltiem „slavu mūris” ir nepārkāpjams. Cik vērtīgs šai sakarā, piemēram, būtu līdzīgs norādījums Konstantīna Porfirogeneta stāstam par Dņepras rajonā dzīvojošo krievu cilšu tirdzniecisko ūdensceļu braucienu sagatavošanu, kāda gaisma kristu no tādiem novērojumiem, kādus viņš, piemēram, izteicis par pečeņegiem u.t.t.! Divās lielajās Strittera (*Memoriae populorum... e scriptoribus historiae byzantinae erutae et digestae*. Petropoli 1774) un Dītericha edīcijās retumis sastopam baltu tautu vārdu, un šīs īsās piezīmes arī nekā ievērojama nepasaka. Archeologi atrod retas, izkaisītas bizantiešu monetas un priekšmetus Baltijas jūras piekrastes zemēs. Viens vienīgs bizantiešu teksts, 7. g. s. Filolata chronika, ir mēģinājis nepareizi ielauzties baltu historiografijā. Tas stāsta par triju slavu sūtņu ierašanos „no rietumu okeana” krastiem pie imperatora Maurīcija (atcerēsimies arī Melas teiksmaino nostāstu, III, 3-5) Traķijā. Viņi nenes ieročus, bet tikai liras (atcerēsimies Novgorodas Sadko leģendas), deklarējot, ka viņi neesot pieraduši pie kara parašām (VI, 2). Daži romantiķu laikmeta vēsturnieki, kas skatījušies caur laikmeta krāsainajām acenēm, gribējuši tur saredzēt slavus jeb baltus, t. i. prūšus, ceļā no viņu „svētīlaimīgajām” zemēm, turpretim jaunākie, būdami daudz skeptiskāki, pieņem, ka te darišana vienkārši ar Traķijas kaimiņapgabalu spiegiem.

Arabu rakstniekiem, kas parasti bijuši asi un intelligenti novērotāji, viņu Dienvidkrievijas iedzīvotāju, piemēram, chazaru, Volgas bulgaru un slavu cilšu aprakstos, piešķirama neaizstājama vērtība, jo tā daudzos gadījumos ir šo gadu simteņu vienīgā dokumentācija; kāds Ibn Fadlana apraksts par rusiem un bulgariem izteiksmes un vizionārā spēka ziņā pielīdzināms H. Kortesa vai Bernala del Kastīļo chronikām, kas apraksta gluži jaunu pasauli, ko ierauga pirmo reiz. Ziņas par baltiem turpretim ir visai trūcīgas, jo neviens no arābu ceļotājiem, pat ne Ibrahims Ibn Jakubs, kas bijis gan pavisam tuvā apkaimē, nav nokļuvis līdz viņu dzīves vietai, tas ir, nav ticis pāri plašajiem apgabaliem, kurus apdzīvo somi un slavi, lai gan austrumu tirdzniecība, kā zinām, Baltijā bija ievērojami attīstījusies, spriežot pēc lielā monētu un austrumu priekšmetu skaita, kas tur atrasti. Šīs tirdzniecības uzplaukums 9. un 10. g. s. dabiski iet vienā solī ar attiecīgo arābu historiografiju. Ģeografi un ceļotāji, kas rakstījuši par Dienvidkrievijas, Viduskrievijas un Volgas apgabaliem — bulgaru valstību — ir labi pazīstami. Lūk, ievērojamākie: Ibn Khordadbeh's (ap 850), Al-Balkhi (ap 921.), Al-Istakhri (ap 950.), Ibn Haukal's (ap 977), Al-Maqdisi vai Muqaddasi (ap 985.), Al-Bakri (ap 1050.), Al-Masudi (10. g. s.) un Idrisi (1154.); 13. un 14. g. s. epigoni, svarīgi kā iepriekšējo ziņu kompilatori, ir: Ibn Saids, Kazwini, Ibn-Jakut's, El-Vardi vai Viridi, Abu'l Feda un citi. Starp viņiem visiem no baltu viedokļa Idrisi ieņem īpašu vietu, tādēļ to pieminēsim plašāk nodaļā par vikingiem un latviešiem, saistot to ar normaņu tradīciju.

Persietis (rakstījis arabiski) Ibn Khordadbeh's apraksta austrumu tirdzniecības ceļus ar plašiem kaut arī mazliet miglainiem norādījumiem; Ibrahims Ibn Jakubs no savas puses iekļaujas šī uzmetuma līnijās. Ibn Fadlana un Masudi apraksti ir plaši attiecībā uz rusiem un slaviem, bet par baltiem viņi nedod nekādu ziņu. Al-Istakhri un Ibn Haukal's, pēc jaunāko orientālistu pētījumiem, ir kādas literāras tradīcijas, t. i. Al-Balkhi pirmteksta pārstrādātāji; šie divi apstrādājumi dod slavu apgabalu aprakstu, kas savās ziemeļrietumu robežās saskaras ar novadiem, kur vārdzēti atrasties baltiem. Tā nonākam pie pieņēmumiem un aizdomām, ka zem dažiem neskaidriem īpašvārdiem varētu slēpties kāda baltu tauta, piemēram, leiši vai austrumlatvieši. Tā pieņem vairāki pētnieki, piemēram, Saveljevs (Harkavijs turpretim to noliedz), franču Masudi tulkotājs, un daži latviešu zinātnieki — sal. arī Frēna (Frähn) mēģinājumu interpretēt pazīstamo Ibn Haukala tekstu. Nav iespējams šo ļoti komplicēto jautājumu padziļināt ar burtu svārstīgās lasāmības dēļ, tāpēc aprobežosimies ar anonīmā persieša Hudud-al-Alama (10. g.s.) citātu, kam „bez šaubām bija priekšā kāda Al-Balkhi vai Istakhri darbu kopija” (Bartolds); viņš runā par „saqlab”, t. i. slaviem: tie dzīvo biezās mežos, sējot vienīgi sūru; tiem esot daudz medus, no kā tie darinot medālu; viņiem esot bariem kūku, tie sadedzina mirušos, pielūdzot sauli; viņiem esot daži stīgu instrumenti, ziemā viņi dzīvojot pazemes pagrabos, viņiem esot daudz cietokšņu u.t.t. Pēc tam aprakstīti rusi, kas dzīvojot tukšajos ziemeļu apgabalos: tie esot visai jauni, ķildīgi, neiecietīgi un kareivīgi iedzīvotāji; viņi savus dzīves apstākļus nemēdzot atklāt, bet nogalinot katru svešnieku, kas mēģinot iekļūt viņu zemē. Ar šo pēdējo novērojumu varētu salīdzināt prūšu izturšanos pret svešniekiem, kā to apraksta latīņu teksti Sv. Adalberta nāves attēlojumā (997. g.).

Pēdējos gados ģeografi un orientālisti cēlušies gaismā kādu citu šo gadu simteņu arābu ģeogrāfijas nozari, proti, kartogrāfiju. Jau pirms Idrisi, kas zināmā mērā ir vēl Ptolemaja iespaidā, tā sāk jau parādīties tā paša Al-Balkhi darbā ar no Ptolemaja neatkarīgu tradīciju, un Al-Istakhri un Ibn-Haukala apstrādājumā nonāk līdz šīs nozares ievērojamākajam autoram — Mukadasi. Attiecībā uz Baltiju šīs kartes, K. Millera un pēc viņa citu sakopotas, nesniedz nekā ievērojama; atrodam tur parastos nosaukumus: rus un uarank (normaņi), sakaliba (slavi), vai arī visus trīs reizē, kā Al-Kaschgari 1074. g. turku atlantā.

Visi šie augšā minētie arābu ģeografu miglainie dati, lietojot kritiski - salīdzināmo metodi, var tomēr mest arī kādu gaismas staru uz seno baltu dzīves vietu, sevišķi uz austrumu novadiem.

Noslēgumā būtu derīgi — tas gan ir grūts un nedrošs pasākums — aprakstīt Austrumeiropas tirdzniecības lielos posmus mūsu eras pirmā gadu tūkstoši, kā arī apskatīt lielos tirdzniecības ceļus, kas no vienas puses Baltiju savieno ar rietumiem, bet no otras ar Krievijas līdzenumu līdz pat tuvo austrumu lielajiem tirdzniecības centriem. Šeit vairāk vai mazāk saskatāmie un izšķirāmie posmi būtu šādi: 1) Romas imperijas laikmets līdz 3. g.s. pēc Kr.; 2) lielās tautu staigāšanas un politiskā līdzsvara satricinājumu posms no 4-9. g.s.; 3) tirdzniecisko attiecību uzplaukuma laiks 9. un 10. g.s. kā normaņu ekspansijas un arābu tirdznieciskās satiksmes sekas; 4) austrumu tirdzniecības pagrimums un ziemeļnieku ekspansijas izsīkšana, kas iet soli soli ar krievu spēka pieaugumu 11. un 12. g.s.

Kas attiecas uz pirmo periodu, te vārds dodams gandrīz vienīgi archeoloģijai. Sistemātiskās studijas šai jautājumā, sākot, piemēram, ar jau citēto fon Sadovska

grāmatu, līdz otram baltu archeologu kongresam Rīgā (1931. g.), līdz Fr. Baloža grāmatai „Det äldsta Lettland” (1940) un beidzot līdz O.Kunkela rakstam Die Ostsee (1942) rāda, ka esam spējīgi jau vairs ne tikai uzskaitīt priekšmetus, kuru skaits, protams, nav liels, vai arī tirdzniecības preces, kas pārvadātas abos virzienos (no Vidusjūras baseina bronzas un stikla trauki, pērles, dažādi rīki u.t.t. — no Baltijas jūras baseina ādas, dzintars un varbūt arī daži produkti, kā vasks, medus, silķes u. c.), bet arī skaidrot dažus infiltrācijas ceļus, starp kuriem pazīstamākais ir „dzintara ceļš” (sal. Kunkel, XVIII, 2. 1758-1762).

Vēl nedrošākas un neskaidrākas ir ziņas par gadu simteņiem ilgo plašo pārvietošanos, kas ir tik radikāla, ka spēj uzburt gandrīz aizvēsturisku viziju, kad, — un tas mūsu zemēm ir visai nozīmīgi, — „spēcīgas slavu cilšu straumes sakustējušās un plūdušās pāri savas pirmmītnes robežām.” Arī par šiem gadsimtiem vienīgi archeoloģija ir spējīga noskaidrot satiksmes samazināšanos starp Vidus un Baltijas jūras civilizācijas lokiem; runā pat par tukšumu, kāds radies starp izrakumu atklājumiem par pēdējo tautu staigāšanas posmu un pirmajiem vikingu laikiem. Kas attiecas uz mūsu novadiem, tad dažus norādījumus par tirdzniecības sakariem varam atrast Fr. Baloža grāmatā (112-117. lpp.).

Par ziemeļaustrumu tirdzniecības attīstību būs rakstīts 4. nodaļā. Šeit tikai precizēsim šo problēmu no ģeografiskā viedokļa. Abiem upju ceļiem uz Kaspijas un Melno jūru izejas bāze bija Ladogas un Ilmeņa ezers, kas caur Ņevu un citām mazākām upēm savienojās ar Somu jūras līci. Šī Baltijas jūras pieeja Krievijas upēm līdz ziemeļu kara laikiem, t. i. līdz 18. g. s. sākumam atradās zviedru rokās, kāpēc par loģisku konzekvenci var uzskatīt to, ka Krievijas pieeja Baltijas jūrai atrada savu atrisinājumu taisni šeit, šai atslēgas stūrī, ar Pēterpils dibināšanu 1703. g. Lielie starpposmi un preču noliktavas šo ūdens ceļu krastos bija šādi. Sākumā, šķiet jau sākot ar 8. g. s., tie bija Vecladogas un Novgorodas cietokšņi (Aldagena un Holmgarda ziemeļu sagās); no turienes, pa zemi velkot laivas upju starpās ar t. s. volokiem — (šos līdzekļus pētījis un aprakstījis Fasmers) — ceļš iet caur Bjarmiju (Bjarmland), kas sevišķi pazīstama ar ādām un sudraba tirgu, uz Bulgariju, tagadējās Kazanā apkaimē, kas ir ievērojama izkraušanas vieta, pēc tam pa Volgu uz Itilu pie tagadējās Astrachānas, un beidzot cauri Kaspijas jūrai uz Armeniju, Persiju, Turkestanu.

Otra upju, t. i. Dņepras, ceļa, ievērojamākās tirdzniecības vietas, pēc Novgorodas, ir sekojošas: Smoļenska, latviešu austrumu kaimiņu kriviču galvaspilsēta, Ļubeča, Ķījeva, kurai pēc Tītmara ziņām 11. g. s. sākumā bijušas 400 baznīcas un 8 tirgi, un beidzot Konstantinopole.

Arī Daugavas ceļš līdz Polockai, kas ir otrs kriviču centrs, ir ļoti ievērojams, ko skaidri pierāda ciņas ap Kokneses un Jersikas cietokšņiem, sevišķi 13. g. s.

Tā skaidri izdalās Baltijas austrumu piekrastes starpkontinentālā situācija: skandinaviem, kas tais laikos bija spēcīgas ekspansijas elements, tā ir bijusi iebrukumu un laupījumu objekts, laikiem arī ar politisku interesi; taču tā nav pirmās šķiras atslēgas pozīcija kā Ņevas grīva, kāpēc ziemeļu avotos Somu līcim tuvāk Igaunija ar savām salām, varbūt aiz nepieciešamības izdeldēt tiešās igauņu pirātu briesmas, jo pēdējie pastāvīgi apdraudēja satiksmes ceļu ar Skandināviju, tiek minēta daudz biežāk nekā Kurzemes krasts un Daugavas grīva. Tirdzniecības ceļi ap 1000. g. pēc Kr. cauri Baltijas austrumu piekrastei, ko toreiz jau apdzīvoja latvieši, parādīti Fr. Baloža grāmatā (148. lpp.): šis ceļu tīkls, kas interesanti un liktenīgi no pirmā acu

uzmetiena atgādina modernās Latvijas dzelzceļu tīklu, pasvitro šīs zemes tranzitceļa nozīmi. Abi galvenie virzieni, kā pirmais Daugavas upes ceļš uz Koknesi—Jersiku—Vitebsku—Polocku un tālāk, un otrs, pa daļai upes, pa daļai zemes ceļš, kas nāk no Zemgales—Lietuvas—Prūsijas u.t.t., un ejot cauri Livonijai ziemeļaustrumu virzienā nonāk līdz tagadējai Igaunijas robežai, kur sazarojas, lai dotos uz Tērbatas un Pliskavas pilsētām,—šie divi galvenie ceļi krustojas taisnā leņķī Daugavas krastā, kur vēl neilgi atpakaļ tika atklāts un atraksts latviešu archeologu nodēvētais Daugmales pilskalns (dažus km no Rīgas). Diezgan bieži sarežģījas ceļu tīkls kuršu piekrastes novados, kas arī ir visai normali, ievērojot kuršu pedalīšanos jūras tirdzniecībā un dēkās. Otra galvenā ceļa zīmējums, ko uzmetuši latviešu archeologi, apgaismo Austrumbaltijas sakarus ar Vislas baseinu ar tam piegulošiem novadiem, sakarus, kas, pamatojoties uz sekojošo gadu simteņu gaužam trūcīgo vēstures dokumentāciju, aprakstīti V.Heida (W.Heyd, I, 58 u.t.t. 68, II, 70 u.t.t.) pētījumā.

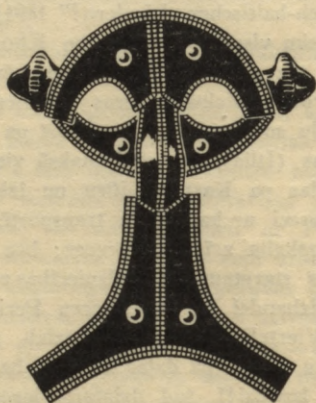
Kas attiecas uz šo riskanto pasākumu un garo ceļojumu tirdzniecisko jēgu, tad mums ir dažas, it īpaši arābu ģeografu liecības, ko ar lielu pacietību savācis G.Jakobs (sal. specialī viņa rakstiņu „Welche Handelsartikel bezogen die Araber des Mittelalters aus den nordisch-baltischen Ländern?” 1891). Lai būtu kāds jēdziens par šo liecību raksturu, citēsim vismaz vienu—Ibn Khordadhibu; tas attiecas uz krievu tirgoņiem, kas pieder pie slāviem: no tālām zemēm viņi nes bebru un melno lapsu ādas un zobenus uz „rum” (Melnās) jūras krastiem, kur Bizantijas imperatoram dod vienu desmito daļu meslos. Viņi brauc arī pa slavu upi (Volgu) un nonāk pie chazaru galvaspilsētas (Itila), kur viņi maksā vienu desmito tās zemes ķēniņam. No turienes viņi dodas pa Kaspijas jūru un izkāpj tās krastos, kur vien tiem tik... šad un tad viņi precī ar kamieļiem transportē uz Bagdadi.”

Dažādi arābu rakstnieki uzskaita arī pašas preces; bez ādām, kas tik daudzus gadu simteņus ir pirmās šķiras starptautiska tirdzniecības prece (sal. R.Henninga rakstu „Der nordeuropäische Pelzhandel in den älteren Perioden der Geschichte,” kas atrodams rakstu krājumā Vierteljahrsschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1930), vēl tiek uzskaitīti slāvu vergi (pa daļai kastrēti harema vajadzībām—kas par skaistu cilvēces civilizācijas lappusi!), tad dzintars, ieroči, daži pārtikas produkti, arī vasks un medus u.t.t. Pretējā virzienā nāk dārgi audumi, dažādi metāla priekšmeti, piem., spoguļi, figuriņas, stikla krelles, ārstniecības vielas u.c. Archeoloģija no savas puses, bez jau minētiem priekšmetiem, Gotlandē un Zviedrijā ir gaismā cēlusi milzīgu daudzumu arābu dirkhemu, bet citi daudzumi izrakti Latvijas zemē, šur tur arī mazi svāriņi monētu svēršanai. Vispārīgs apskats par visām šīm problēmām attiecībā uz Latvijas teritoriju atrodams jau minētajā Fr.Baloža grāmatā un viņa jaunajā darbā Die Burgberge Lettlands.

Noslēgumā jāaizrāda vēl uz tirdznieciskiem sakariem starp daudzajām valodas un dažreiz arī kultūras līmeņa ziņā ļoti dažādajām tautām, sevišķi Dienvidkrievijā, Volgas vidus baseinā. Arī šeit arābu chronisti ir ļoti noderīgi, aprakstot šīs „mēmās tirdzniecības” veidus, bet ja vēlamies citas ziņas, tad jāgriežas pie Henniga raksta. Baltijas jūras piekrastes novados un Daugavas baseinā, protams, lietoja citādus paņēmienus, par kuriem varēsīm rast zināmu nojēgu, lasot ziņas par sakariem starp vikingiem un latviešiem, kā arī starp rusiem un latviešiem, kas nāk no vēstures avotiem.

Šīs visumā nepilnīgās un saraustītās ziņas apstiprina un papildina to, ko par mūsu zemi un tautu pauž tās senvēsture. Ģeografiskais stāvoklis ir ļāvis šeit nodrošināt

sev paliekamu vietu latviešu tautai, bet ūdens ceļi ir iesaistījuši to dzīvā satiksmē un tirdzniecībā. Vēsturiskā laikā ziņas sākas jau ar pirmo gadu tūkstoši pēc Kr., kad šī kulturas ziņā citiem rietumu kaimiņiem līdzvērtīgā tauta nāk gan draudzīgos, gan nedraudzīgās sakaros ar Skandināviju, kad dāņus un zviedrus sāk pievilkt šīs zemes bagātības, kas apliecinātas gan šo kaimiņu atstātajās ziņās, gan arī pārbagātos latviešu senkapu atradumos.

*Pūces sakts 8. g.s.
Lubanas pag. Līčagals.*

Baltu cilšu novadi agrā dzelzs laikmetā (2-4. g.s.).

TREŠĀ NODAĻA

SENO INDOEIROPIEŠU PATVĒRUMS

Konstatējums par baltu tautu kultūras tradīciju senlaicību ir kļuvis visiem zināma lieta. Vēsturnieki, kas savās grāmatās vairāk vai arī mazāk un it kā garām ejot pieskaras šo tautu likteņiem, atzīmē vismaz vienu uzkrītošu parādību un proti to, ka paganismā pēdējā patvēruma vieta Eiropā ir Austrumbaltija, pie tam prūšiem un latviešiem līdz 13. g.s., leišiem pat 14. g.s. Šis fakts ir ievērojams pats par sevi, un tam izskaidrojums ir gaidāms galvenā kārtā no tiem, kas nodarbojas ar šo tautu vēsturi. Politiskie iemesli būs iztirzāti 5. un 7. nodaļā, šeit turpretim ir vieta novērtēt to kā iekšēju parādību, citiem vārdiem, īsā un precīzā pārskatā ir jānoskaidro

saturs šai tradīcijai, kā tā saglabājusies cauri daudziem gadsimtiem un zināmā mērā arī jaunākos laikos pie leišiem un latviešiem. Dot šādu pārskatu ir ļoti grūti, jo tam jāizskar daudzi gan archeoloģijas, gan valodniecības un folkloras pētniecības novadi, kas prasa visai speciālas zināšanas. Šī iemesla dēļ lasītājs šai nodaļā atradīs daudz citātu un atsaukšanos uz atzītu autoritatu darbiem, un mūsu uzdevums būs izvēlēties, sakārtot un pakļaut darba vispārējiem mērķiem šo ievērojamāko zinātnieko vispārīgos slēdzienus.

Lai lasītājam būtu ieskats, sāksim ar kādu populāru rakstu, kas ārzemēs vēlīts 1936. g. latviešu nacionāliem svētkiem. Tas rakstīts ar simpatijām un labi pazīstot tematū: „Izrakumi skaidri liecina, ka baltu tautas bija sasniegušas ievērojamu civilizācijas pakāpi, un tās nevar vērtēt, kā senos ģermaņus, par barbariem. Izrakteņi — ieroči, darba rīki, rotas — attiecībā uz latviešiem ar pilnu tiesību ļauj mums runāt par ievērojamu nacionālu kulturu, kuras pamatošana iziet no pietiekošiem materiāliem, un kam pierādījums ir arī latviešu tautas gara mantas, kas gadu simteņiem ilgi saglabājušās kā mantojums no paaudzes paaudzē. Dīvos izdevumos sakopots ap 60 000 latviešu tautas dziesmu. Bez tam vēl viņiem ir bagāts teiku, pasaku, mīklu un sakāmvārdu pūrs. Visos šajos tautas gara izpaudumos skaidri redzama garīgā tiekšanās pretim pirmkristus monoteismam ar augstiem morāles ideāliem, tāpat skaidra nacionālā apziņa, maiga mīlestība pret ģimeni un tās locekļiem, ciešas saites ar dabu un uzticīga pieķeršanās darbam. Tāpēc ir izprotams, ka nacionālās vienības apziņa ir pārdzīvojusi neatkarības apdraudēšanu un spēj atvieglot pašas tautas atdzimšanu.”

Archeoloģija Latvijas teritorijā, jau sākot ar 19. g.s. pirmo pusi, ir bijusi daudzu interesantu pētījumu objekts, un 1931. g. augustā, Rīgā sanācis, arī Baltijas archeologu kongress varēja ievākt pēdējā gadu simteņa ilgā darba ražu. Šī zinātne strauji un sekmīgi attīstījās neatkarīgās Latvijas laikā, un šai sakarā liela pateicība nākas prof. Fr. Balodim, latviešu archeologu skolas radītājam. Būtu tamdēļ dabiski, citēt kādus no viņa secinājumiem, kas pēdējā laikā sakopoti rakstā „Mūsu zemes 4000 gadu.” Lūk to kopsavilkums:

„Astotā un devītā gadu tūkstoši pirms Kristus Latvijas teritorija bija vēl aplāta ar arktisko tundru — kā ledus laikmeta tiešas sekas.

Septītajā un sestajā gadu tūkstoši Latvijā jau ir plaši meži, sevišķi priežu un bērzu meži; parādās pirmās vidējā akmens laikmeta dzimtas — mednieki un primitīvie zvejnieki, ar kaula un raga amata rīkiem.

Neolīta laikmetā (4000 - 1500 pr. Kr.) notiek cita etniska viļņa ieplūšana. Tās varētu būt somu-ugru ciltis, kas atspiež uz ziemeļiem pirmiemītnieku apmetnes (lapi, samojedi u.c.). Jaunajiem iemītniekiem bijuši jau apstrādāta akmens ieroči un kaula darba rīki. Uz ieročiem parādās ornamentī. Šis ciltis izplešas ļoti tālu: uz rietumiem to robežas ir Vislas grīva, ziemeļos Norvēģija, austrumos Jeņiseja Sibīrijā, bet uz dienvidiem Vislas un Bugas sateka un Donas izteka. Viņi iepem visas tās teritorijas, kas ir mūsu studiju objekts, proti: Austrumprūsiju, Ziemeļpoliju, Lietuvu, Latviju, Igauniju, daļu Somijas, Krievijas vidieni un ziemeļus. Arī viņi ir mednieki un zvejnieki, un šai sakarā Tacits pauž patiesību savā traktatā „Germania.” Vienīgais mājas dzīvnieks bija suns. Latvijā atrastas daudzas viņu primitīvo apmetņu vietas, sevišķi ezeru un upju tuvumā.

Ap 2000 g. pr. Kr. Austrumbaltijā, kas aplāta plašiem mežiem un purviem — zieme par šajā joslā pārdzīvoto leduslaikmetu — ieplūst jauna cilts. Tā dodas vai nu

uz Austrumprūsiju, vai Lielupes līdzenumu, vai arī uz Viļņas apgabalu. Tie ir balti — mūsu teritorijā nākamie latvieši. Šajos novados viņi ir pirmie zemkopji. Kā pārējie indoeiropieši viņi pazīst auklas keramiku un ieročus: kara cirvjus un smagas ozola vāles; viņi vairs nedzīvo vienkopus ūdeņu tuvumā, bet izkaisīti augstienēs, meklējot sausākas vietas; viņi ceļ četrstūrainas ēkas ar priekšnamu un vienu vai diviem pavardiem. Viņu darba rīki zemes apstrādāšanai, tāpat vēršu, kazu, cūku, zirgu un pārogļojušos graudu atliekas skaidri rāda, ka viņu galvenā nodarbošanās bijusi zemkopība."

Nākošās fazes, ko apraksta archeologi, ietilps, par cik tas būs vajadzīgs, nākošās nodaļās, bet šeit tikai aizrādīsim uz laika ziņā beidzamo prof. Fr. Baloža darbu par seno Latviju („Det äldsta Lettland,” Stockholm 1940).

Par *latviešu valodas* vēsturisko attīstību baltu valodu kopsaimē smalku un skaidru schemu devis prof. G. Devoto. „Sākot ar 2000 g. pr. Kr. indoeiropiešu tauta, galvenām kārtām iekšējas sašķelšanās dēļ, izklīst; daži kodoli, kas uzticīgāki pirmatnīgām tradīcijām, attālinās gan uz dienvidiem, gan rietumiem un austrumiem. Senie balti pieder pie stabilākām tautām un cieš mazāk no iekšējas sašķelšanās; viņi saskaras rietumos ar ģermaņiem, dienvidaustrumos ar slaviem un laikam ar illīriešiem dienvidrietumos, ļoti drīz nākdami sakaros arī ar somu-ugru cilšu pārstāvjiem.

Nav nosakāms brīdis, kad notika viņu pirmā saskare ar jūru. Pirmie rietumu iespaidi ietiecas vēl otrajā gadu tūkstoši; vēlāk pamazām ceļu atrod austrumu iespaidi. Pēc V. Pizani *chronoloģijas k* pārvēršas par *s* (latv. simts < lat. kentum) pie baltu tautām ap 1500. g. pr. Kr.; vēlākās pārveidības vēl vairāk norobežojas ar baltu un slavu pasauli. Pirmajam gadu tūkstošim, kad pārsvarā rietumi, seko otrs tūkstošis (700. pr. Kr. — 300. pēc Kr.) ar austrumu pārsvaru.

Šī perioda pirmajā daļā archeoloģijai izdevies identificēt neolitiskās auklas keramikas civilizācijas (ap 2000 g. pr. Kr.) ekspansiju ziemeļu virzienā, līdz pat Daugavas krastiem; bet tie ir indoeiropieši, kurus vēl nevar droši dēvēt par baltiem un vēl jo mazāk par latviešiem. Vienīgi tam sekojošo bronzas kulturu, kas izplešas no apgabaliem uz dienvidiem no Daugavas līdz Austrumprūsijai, var droši uzskatīt par baltisku. Pirmajos kristīgās eras gadsimtos pāri Daugavai uz ziemeļiem plūst divi baltu viļņi: pirmā, austrumu virzienā, latvieši šaurākā nozīmē un vairāk uz rietumiem kurši. Latviešiem viņu jaunajā teritorijā raksturīgi uzkalnu kapi, aplikti akmeņiem; ap 600. g. pēc Kr. kuršu novadā iekļīst jaunais apbedīšanas veids — sadedzināšana.

Baltu periodā tāpat izbeidzās kristīgās eras pirmajos gadsimtos atsevišķu, mazāku tautu kodolu izveidošanās, kas paliek atsevišķās ciltis un nodrošina panākumus zināmiem jauninājumiem, atbilst emigrācijām, kas noved pie baltu tautu galīgā izvietojuma ap 8. g.s."

Pēc K. Būgas un citu pētījumiem, balstoties uz īpašvārdiem un aizņemtiem svešvārdiem, jāsecina, ka līdz šim gadu simtenim latviešu cilts valoda visai maz atšķīrās no *lietuviešu*, konsonantos. Turpretim gadsimti no 9. - 12. jau ir tipiski individuali latviski. Galvenā raksturīgā atšķirība starp leišu un latviešu valodām, atskaitot vokabulāriju, lai pasvītrotu tikai galveno, pastāv iso vokaļu izrunāšanā galotņu pēdējās zilbēs (latv. *luogs*, liet. *langas*), *k* un *g* pārvērtībā par *ts* un *ds* (kialis—ceļš; gintaras—dzintars), kamēr konsonantu mikstinājums pirms *j*, *ŋ*, *l*, *r* atbilst vispār leišu un slavu valodām. Dažas no šīm parādībām, arī *e* pārskaņu (Umlaut), Endzeļiņš izskaidro kā „latviešu dzīvākā un kustīgākā temperamenta sekas,” kas sakrīt ar

Meijē (Meillet) novērojumiem, ka „valoda pārmainās jo vairāk tad, kad to runā aktivāka un kustīgāka tauta ar tieksmēm uz jauninājumiem.” Vispār gan tomēr leišu un latviešu valodas uzticīgāk par citām indoeiropiešu valodām uzglabā pirmsākuma fonetisko ainu, sevišķi leišu valoda ar savas fonetikas „divaino archaismu.” Ne vienreiz vien atkārtoti apgalvojumi par baltu valodu ciešo, pat ļoti ciešo radniecību ar slavu valodām. Lai gan zināms parallelisms to vispārējos likteņos nav noliedzams, šai virzienā daudz ticis pārspilēts. Viena no šīm parallelēm — starp citām — ir tā, ka arī daži austrumu slavu dialekti (lielkrievu, ukraiņu un ruteņu) vēl 8. g.s. atrodas viens otram ļoti tuvu; tie noteikti atšķiras viens no otra tikai ap 12. g.s.

Agrākie pētījumi par latviešu valodu noslēgušies ar divu monumentālu darbu publikāciju; tie ir: J.Endzeliņa, kas ir modernās baltu filoloģijas nodibinātājs, *Die Lettische Grammatik* (1922), un K.Mīlenbacha - J.Endzeliņa *Latviešu valodas vārdnīca I-IV* (1923-1932) ar papildinājumiem.

Latviešu *mitoloģijas* laukā pirmā autoritāte ir bijis prof. P.Šmits. Ņemot pamatā indoeiropiešu mitoloģijas genetisko attīstību, viņš analizē latviešu mitoloģijas sākumus, kas izsekojami tautas dziesmās, un kurus gan grozījuši un modificējuši jaunāki jēdzieni, bet kas vēl vienmēr ir saskatāmi un ko no citiem var izdalīt ar pēdējo divu gadsimtu zinātnes salīdzināmām metodēm. Šmita vispārīgā kopsavilkumā, starp citu, lasām: „Šādā kārtā varam vērot, ka zināmi mīti, kas nāk no indoeiropiešu pirmtautas, pie latviešiem ir varējuši uzglabāties caur gadu tūkstošiem. Bet tā kā šai pasaulē nekas nestāv uz vietas, tad jāpielaiž, ka arī latviešu mitoloģija pārveidojusies. Daudzi senie māņi ir aizmirsti, un daudzi citi nākuši klāt. Katra jauna civilizācijas strāva būs nesusi līdz jaunus uzskatus par dzīvi un jaunus mītus. Tā kā latviešiem bijis vairāk sakaru ar ārsauli nekā leišiem, jādama, ka pēdējie būtu saglabājuši dažus savu attālo sentēvu mītus tīrākā formā, bet latviešu tradīcijas savukārt ir plašas un pilnīgas.” Kāds viņa sintētisks slēdziens dod salīdzinājumu starp dažiem triju baltu mitoloģiju līdzīgiem motīviem. „Visām trim tautām kopīgs vienīgi Dievs, leišu *Dievas*, prūšu *Deivas*, un Pērkons, lš. *Perkunas*, prš. *Percunīs*, iespējams, arī „Dieva dēli” un „Saules meitas,” kas attiecināmi atpakaļ uz indoeiropiešu pirmtautu. ... Bez tam pastāv ciešāka radniecība ar leišu dievībām, piem., Laime, Austra, lš. *Auszra*. ... Līdz ar burtņiekām, t.i. svētniekām, mums ar leišiem vēl ir kopīgi vilkači, raganas un laumas. Tas pierāda tāpat kā valodniecības fakti un vēsture, ka no visām trim baltu tautām vispirms atdalījušies prūši, kamēr latvieši un leiši vēl kādu laiku dzīvojuši kopā.”

Vispārīgs salīdzināmā rakstura vērtējums par baltu mitoloģiju atrodams 13 sējumu plašajā darbā *The Mythology of all Races*, tā trešajā sējumā, kas iznāca 1918. gadā līdz ar ķeltu un slavu mitoloģijām. Autors, arī darba redaktors, L.H.Greijs (Gray), norādījis uz rases senajiem likteņiem, analizē baltu mītus, balstoties uz mazliet novecojušiem materiāliem un apgalvo, ka neesot varējis šais mītos nekā cita atrast kā tikai „mazliet vairāk par dažiem saules kulta mītu fragmentiem.” Interesants turpretim ir viņa salīdzinājums ar indiešu un irāniešu mitoloģiju un svarīgs viņa noslēgums, kā arī paņēmieni metodiski tuvoties problemai: „Tās ir tikai nožēlojamas un izklidētas atliekas no kādreiz izbijušas lielas mitoloģijas, bet lai gan tie ir tikai fragmenti, viņu vērtība ir liela. Tie palīdz izskaidrot dažu mūsu indoeiropiešu rases zaru pārvietošanos... tie met gaismu un savukārt tiek apgaismoti no tālās Indijas un Irānas mitoloģijām, tie atklāj dzejiskās iztēles un fantāzijas bagātību, kas piemītusi mūsu rasei tās primitīvākās attīstības pakāpēs, tai pašā laikā parādot,

cik nepamatots ir rupjā materialisma un gljēvulības piedēvējums viņai, lai gan daži pavirši un aizspriedumu pilni domātāji ar plašu roku grib taisni šajas jūtās saredzēt reliģiskās domas pirmsākumus. Mums jānožēlo baltu mītu atlieku trūcīgums, bet nedrīkstam aizmirst, ka mums jābūt pateicīgiem un laimīgiem par to mazumu, kas vēl palicis pāri.”

Iss skats uz visu šo problēmu vēsturisko dokumentāciju atdzīvinās vispārējo ainu. Vēstures dokumentārās liecības, atskaitot tautas dziesmas, kā redzēsīm turpmāk, iesākas ar 12. g.s. beigām. Tā pāvests Innocents III kādā 1199. g. bullā raksta, ka biskaps Meinards sludinot Dieva vārdu „barbaru tautām, kas to godu, kurš pienāktos Dievam, piešķir vienkāršiem dzīvniekiem, lapu kokiem, dzidriem avotiem, zaļajai zālei un nešķīstiem gariem.”

Tirdzniecības un kulturas iespaidu virzieni (bultas) agrā dzelzs laikmetā (2-4. g.s.).

Pareizāks, lai gan ne tik spilgts, ir Dusburgs 14. g.s. sākumā: „prūši maldīgā kārtā pielūdz kā dievību visu radību: sauli, mēnesi, zvaigznes, pērkonu un četrkājainos līdz pat krupim.” 1428. g. Rīgas provinces statutos (sk. 7. nod.) tiek runāts par daudzām iedzimto māņticīgām parašām un, starp citu, tie precizē pērkonu kā viņu dievu (... *a tonitruo, quod deum suum apellant. . infelicem suam exspectant felicitatem*).

Kāds jezuitu paters 1613. g. raksta: „viņiem, tas ir, latviešiem, ir dažādi dievi: viens debesīm, viens zemei, kuriem pakļautas daudzas citas — zvējas, lauku, dārzu, dzīvnieku, zirgu, govju un citu nepieciešamu lietu dievības.” Tai pašā 17. g.s. pirmā pusē Einhornš runā par šo tematu vairākos savos traktatos, kur starp citu raksta (sk. 11. nod.): „Latvieši pielūdz sauli, mēnesi, pērkonu, zibeni un vējus; blakus šīm dievībām viņiem bija vēl citi dievi un dievietes, kā Jūras māte, ko piesauc zvejnieki, Lauku māte, ko pielūdz zemkopji, Meža māte, ko piesauc mednieki, Ceļa māte, kuru lūdz ceļinieki, un Dārzu māte, ko piesauc sievietes un mājas saimnieces.” Un tā jo projām. Visas šīs liecības, sevišķi sākot ar 16. g.s., rada kopā krietnu sējumu, tā kā varēja rasties V. Manharta (W. Mannhardt) biezā grāmata „Letto-Preussische Götterlehre”; šim pašam zinātniekam piekrīt nopelns, ka tas sasaistījis baltu mitoloģiju, tas ir, saules mītus, ar indo-iraņu mītiem (Die lettischen Sonnenmythen).

Fragmentārā apskatā, iespaidoti no literatūras, līdz pat šai dienai vairāk vai mazāk saglabājušies šādi „patiesi primitīvi” (Žonvals) un „ļoti tuvi monoteismam” (Šmits) indoeiropiešu mitoloģijas pamatmotīvi: „debesu dievs, kura rokās pāriet augstākā pasaules dieva funkcijas” (Grejs), Pērkons, Zemes māte un dažādas citas dabas spēku personifikācijas, tāpat Dieva dēli, kurus var salīdzināt ar grieķu dioskuriem un Saule ar savām meitām, — beidzot likteņa dievības: latviešu Laima, Dēkla, Kārta, salīdzināmas ar grieķu parkām u.t.t. Bez tam mums jāizceļ vēl divas lielas latviešu mitoloģisko ticējumu grupas: veļu kults, kas, chronoloģiski ņemot, uzglabājies visilgāk, un dabas spēku personifikācija, t.i. „māšu kults.” Kas attiecas uz pirmo kultu, tad dažu labu aprakstu lasīsim nākošās nodaļās, aprakstu, kas liks atcerēties daudzus senākus citu tautu ticējumus; no īpaša viedokļa jāpieiet otrai grupai, kas maz pārstāvēta un reģistrēta prūšiem un leišiem. Einhornš, un ne tikai viņš vien, reģistrējis veselu rindu šo māšu, kuru tagad ir zināms ap 70. Zināma šīs ci-tādi ne visai izplatītās tradīcijas paralele sastopama pie igauņiem, kas dzīvo latviešiem tieši kaimiņos. Lai gan šī interesantā parādība pēc Šmita domām norāda uz vēlāku attīstības posmu ne tikai kopīgās indoeiropiešu, bet arī kopējās baltu tradīcijās, to tomēr nevar novērtēt kā pārāk jaunu mitoloģijas fazi. Pēc Šmita domām to varētu izskaidrot arī ar kādu ārēju, šai gadījumā somu-ugru, iespaidu no ļoti seniem pamatiem, kuru saknes meklējamas kādā primitīvā civilizācijā ar stipri attīstītu matriarchatu vai vismaz ar filiāciju mātes linijā. Tomēr līdzīgas parādības, tāpat pēc Šmita domām, novērojamas pie galliem, germaņiem, piktiem un baskiem.

Noslēgsim šeit mūsu vērojumus par latviešu mitoloģijas īpatnībām, kas varētu sniegt ļoti vērtīgu materialu, kā saka kāds pazīstams krievu filologs, mitoloģiskās paleontoloģijas pētījumiem.

Latviešu tautas dziesmas jeb t.s. dainas, no kurām smejamies lielāko daļu informācijas par mūsu tautu, izņemot dažus retus gadījumus pārgājušas tiešā stāstījumā no paaudzes uz paaudzi, sākot no vissenākiem laikiem līdz dainu vākšanas laikmetam 19. g.s., un pat līdz mūsu dienām — šis konstatējums attiecas uz zemes novadiem, kur palikuši dzīvi vēl senie tautas dziesmu teicēji. Tautas dziesmas dzied vēl šodien

savās meldijās, kas tagad pielaikotas moderno laiku vienkāršotiem ritmiem — etnografs teiktu: dzied laikmeta gaumes harmonizējumā, gan ar dažiem laimīgiem arhaiskajiem tvērieniem, bet dzied ar milestību un aizrautību, kas veido ne tikai nesaraudzamas nacionālas vienības saites, bet arī ceļus garīgus pacilātības brīžus, kā to pierāda lielie patriotiskie dziesmu svētki sākot ar 1873. g. (sal. 14. nod.). Tik dzīva senā folklorā konstatējama vēl dažos Austrumeiropas apgabalos, bet tas, kas latviešu tradīcijām piešķir goda vietu ir: 1) tautas dziesmu milzīgais skaits, salīdzinot ar mūsu tautas nepilnu divu miljonu dvēseļu skaitu; 2) ļoti skaidras senu, arī mitoloģisku, atmiņu pēdas, kas kļuvušas par pašsaprotamu dzeju; 3) tautas dziesmu ievērojamā nozīme nacionālo jūtu veidošanā un saglabāšanā cauri tik daudziem gadu simtiem. Šādi vērtēta, šī senā tautas tradīcija top par parādību, kas ir sava veida unikums. Tradīcijas uzglabāšanas veids, t. i. staigāšana no mutes mutē caur paaudzēm paaudzēm tik ilgus gadu simteņus, no vispārējā viedokļa raugoties, nav tik izolēts fakts. To pašu redzam somu Kalevalā, igauņu Kalevipoegā, kas sakopoti tai pašā laikā, kad vāktas latviešu dainas, un dažos krievu eposa nozarojumos, kas savākti Ziemeļkrievijas tālajos novados.

No statistikas viedokļa dainas reprezentē ārkārtēju parādību. Barons savāca 8 lielus sējumus ar apm. 218 000 tautas dziesmām, no kurām 35 789 ir pamatdziesmas; Latviešu Folkloras krātuve, turpinot viņa darbu, ir publicēto pamatdziesmu skaitu pavairojusi līdz 60 080 un bija sakopojusi ap 800 000 variantus. Fakts, ka vēl 20. g.s. pirmā pusē Barona darbu varēja turpināt tādos apmēros, pierāda, ka radošā tradīcija ir vēl dzīva, tāpat kā to pierāda sevišķi lielais variantu skaits — tā ir kā koks, kas arī daudz citādākos apstākļos nekā savā rašanās laikā, turpina zaļot — kā simtgadējs koks, kas spēj pretoties tik daudzām latviešu vēstures gadu simteņu aukām.

Šī milzu mantojuma krājēji sadalījuši materiālu vairākās nodaļās; citēsīm pašā Barona vārdus, ar kuriem viņš prezentē visas savas dzīves puļņu augļus lasītājiem — ārzemniekiem (*Les Annales des Nationalités* 1913, Mai-Juin): „Latviešu tautas dziesmu temats ir pašas tautas materiālā un garīgā dzīve; tās vienmēr apcer kādu zināmu cilvēka dzīves posmu, tādēļ tās arī jāsagrupē pēc šiem cilvēka dzīves dažādajiem posmiem, no šūpuļa līdz kapam. Pirmais sējums satur aiju dziesmas, kuru forma ir bagātāka un izdoma visai smalka. Otrs sējums sākas ar sentimentālām dziesmiņām, kuras jaunekļi vēltī daiļajām zeltēnēm, kas ir strādīgas un tiklas. Visam cauri aužas dziļa izjūta — pārlicība, ka nepieciešama vesela miesa un dvēsele, lai būtu tiesības radīt nākamās paaudzes. Un cik tur daudz kodīgas zobgalības un jautrības! Trešais sējums aptver kāzu dziesmas. Precēšanās seniem latviešiem nebija ne viegla, ne vienkārša lieta. Jauniešu jūtas un kaislības, kas dzirkst veselībā un spēkā, apvalda veco pieredzi un gudrību. Viņi apzinās savu cieņu un autoritāti, lai veidotu savu bērnu un nākamā mazbērnu labklājību. Viņi vaicā, vai nākošā vedekla būs laba un krietna māte? Dzīvas un jautras dabas? Vai nākošais znots būs drošsirdīgs, nopietns un tikumīgs vīrs? Cik daudz smagu un rūpju pilnu jautājumu! Beidzot viņiem liekas, ka viņu bērnu laime ir cilvēciski iespējama, un tad sākās sagatavošanās kāzām. Latviešu kāzu parašas ietver daudzas svinīgas ceremonijas un rāda ļoti senus ieradumus. Jauniešu sirdis gaviļē, vecie dala savus padomus nopietnās un savaldīgās dziesmās, kur daudz divdomību jaunlaulātiem, kas atbild smējīgiem vārdiem, lai labāk slēptu tik lielas indiskrecijas satraukto dvēseli. Kopīgā dzīve ar bēdām un priekiem aizņem tautas iztēles bagātīgo daļu. Kā spēcīgi jaunieši jaunlaulātie traucas dzīvē; paiet gadi un pie durvīm jau klauvē vecums un slimības.

Nāk nāve, lai dvēseli atšķirtu no miesas, un ar kādu filozofisku mieru tiek gaidīta nāve! Zeme atveras, lai saņemtu cilvēku, kā māte saņem savu nogurušo bērnu, to aijādama un maigi glāstīdama. Latviešu dzeja atradusi visskaistākos vārdus, lai izteiktu visu bezgalīgo mīlestību pret svēto zemi, mūsu visu māti. Parašas ir ļoti senas, uzskati par nāvi un dzīvību pārsteidzošā kārtā ir tuvi Indijas ideju pasaulei.— Ceturtais sējums satur dziesmas, kas apdzied dažādus latviešu darbus. Zemkopība, lopkopība un biškopība, medniecība, zveja, kuģniecība—viss ir dzejas apdvests. Socialā iekārta, dažādo šķiru un socialo slāņu attiecības atrod te piemērotu izteiksmi. Precīzi un smalki aprakstītas starptautiskās attiecības, dzimtās zemes sargāšana, karš un karotāji, valsts un valsts integritāte.

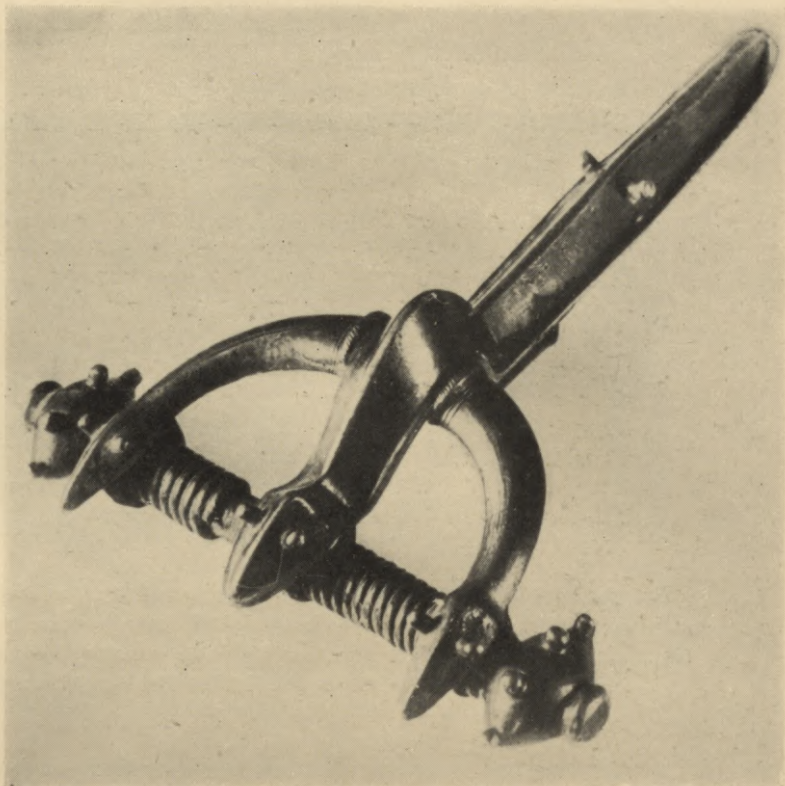
Viss, kas līdz šim sacīts, var dot tikai pavisu ieskatu par latviešu tautas dzeju, bet grūti pateikt vairāk, necitējot pašas dziesmas. Bet arī ar to vēl nebūtu diezgan. Pārējās Eiropas tautas jau pārāk aizmirsušas indoeiropiešu mentalitati, lai bez gariem komentāriem spētu saprast šo seno latviešu dzeju, tāpēc jāvaicā, vai šais pozitīvisma laikos, tās varēs ieinteresēt ciltautu lasītājus.”

Lasītājs droši vien teiks, ka lepnais noslēgums ir mazliet novecojies, bet to atsver Barona rakstura apbrīnojamais blīvums un viņa nenogurdināmais cēlais patriotisms.

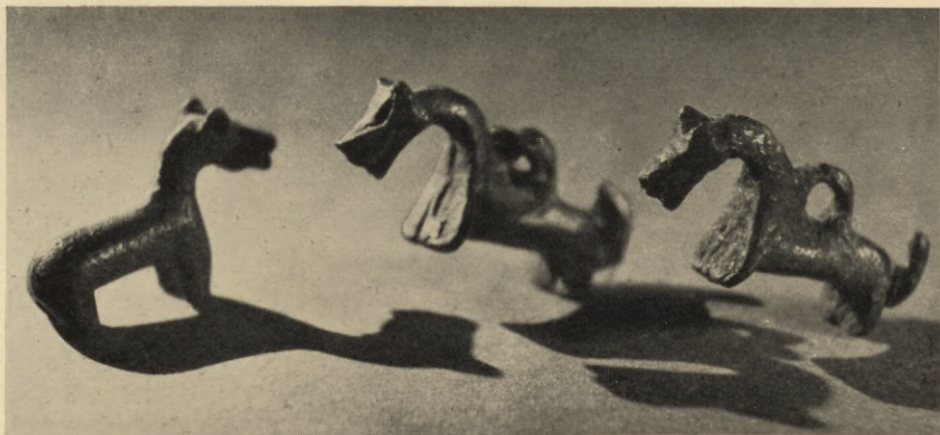
Šim vispārējam raksturojumam pievienosim vēl kādu modernu novērojumu, ko Žonvals izteicis par tām pārmaiņām dainās, kādas tur radījis kristianisms: „Sākot ar 13. g.s. vērojama iedzimto reliģijas un vācu—iekarotāju ticības savstarpējais iespaidojums. Latviešu Dievam bieži vien piemīt kristianisma konturējums, bet Marija bieži ir paganu dieviete; kristianisma idejas uzpotējušās paganismam, to nepārveidojot, un tā pēc šīs uguns pārbaudes paliek vēl priekškristianisks kodols, ļoti svarīgs, kur, vērojot īpaši latvisko attīstību, kā dievieti Laimu, varam tādās dievībās kā Saule, Saules meitas un Dieva dēli, saskatīt indoeiropiešu laikmeta mantojumu.”

Redzot kādas tautas tik spontanas, mākslinieciskas un pilnīgi oriģinālas radīšanas masīvo dokumentāciju, kur sajaucas tik daudzi seni motīvi ar tālāko gadsimtu virslāni, radīšanas, kur sajūt tik daudzu aizgājušo paaudžu elpu—pētniekam kļūst nepieciešami orientēties chronoloģijas problemā. Tā ir viena no nepateicīgākām un complicētākām, ne tikai, lai spētu atrast kādu atrisinājumu, bet pat lai palīdzētu rast kādu skatījumu, kādu varbūtēju pieņēmumu, saskaņā ar šodienas zinātniskajām prasībām. Tā tas ir dažādu iemeslu dēļ: 1) latviešu tautas dzejas raksturs ir tīri, varētu sacīt, caur un cauri lirisks, 2) šai dzejai ir ļoti maz saskares ar vēsturi, kam vajadzētu parādīties atmiņās par konkrētiem notikumiem, pie kam pilnīgi trūkst kaut kādu norādījumu par vēsturiskām personām; taču atrodam dažas vispārēja rakstura atceres par karu ar leišiem, krieviem, poļiem un retu vietu, kur pieminēti arī zviedri; 3) no īpašvārdiem sastopami vienīgi mitoloģisko personu nosaukumi, kas ir krietni veci un parādās dziesmas ietērpā, kaut arī, droši vien, staigājot no mutes mutē, dziesmās daudz kas būs mainījies; 4) ir tiesa, ka dainas atspoguļo zināmus socialus apstākļus, dodot arī dažu labu juridiska jēdziena atspīdumu, bet šie refleksi ir tik vispārēji, ka tos ar tiem pašiem panākumiem var attiecināt gan uz laikiem pirms 13. g.s., gan arī uz turpmākajiem, piem., leimaņi—labieši, buri—zemnieki, medelīgi—dienas algādži, dreļļi—vergi, ko sastopam 13. un 14. g.s. baltiešu feudālos dokumentos; 5) dainu apjoms ir šaurs; parasti tās ir četrriņdas, kas saistītas strofās, un kurās, pats par sevi saprotams, nav telpas kādai episkai vai dramatiskai norīsei, izņemot dažus gadījumus, kur atrodam zināmus norādījumus; riskēsim salī-

Sudraba „stopa saktā” ar zvēru galvu galiem. 7. g.s., Grobiņa. Šis stopa saktas paveids ir ļoti raksturīga Kursas vidējā dzelzs laikmeta rotas forma, kas savu vispilnīgāko attīstību sasniedz 7. gadsimtā. Saktas veidojums ir pilns sprauguma. Gludā neornamentēta metala virsma sadalīta slīpās joslās, panākot bagātus spīdošās virsmas gaismas un ēnas kontrastus. Zvēru galvu motīvs, pārņemts no Skandināvijas tā laika bagātās zvēru ornamentikas, pārstilizēts un vienkāršots. Šis saktas veids nākošos gadsimtenos attīstās tālāk vairākos novados, bet, kāpināts formu apmēros un noplacināts zaudē savu izteiksmīgo spraugumu un izbeidzas 10. gadsimtenī.

Zemgaļu dzeramais rags. 8. g.s. Aizkraukle, Lejas Bitēni. Raga bronzas apkalumus sedz plānas, rotātas sudraba plāksnītes. Roktura augšdaļa veido pusmēneša motīvu ar diviem ziliem stikliņiem. Līdzīgi bagāti rotāti dzeramie ragi ir raksturīgi 8. un 9. g.s. Zemgalē un sevišķi Kursā. LVVM

Bronzas zirdziņi. 11. g.s. Daugmales pilskalns. 11. g.s. pie lībjiem un zemgaļiem, mazākā mērā pie kuršiem un letgaļiem iecienīti dažādi dzīvnieku un putna veida piekariņi. Attēlotās miniaturās bronzas zirgu plastikas visbiežāk atrastas lībju novados. Daugmales pilskalna izrakumos tos atrada kādos 15 eksemplāros. LVVM

Latgales māla zirdziņi. 20. g.s. sākums. Salīdzinājums ar iepriekšējā attēlā gandrīz veselu gadu tūkstoti vecākiem Daugmales pilskalna bronzas zirdziņiem pamatojas galvenām kārtām uz motīva analogiju. Stilizējums, ievērojot materiāla dažādību ir cits. Līdzīgas laika un bieži arī telpā šķirtas formu un motīva analogijas tautu mākslās sastopamas bieži. LVVM

dzinājumu ar pazīstamajām spāņu *romanzas fronterizas*, vai labāk ar portugāļu seno „sieviešu” liriku.

Redzam, ka zinātnieka pētošais skats, neatrodot skaidrus un izšķirošus pieturas punktus, apmaldās šai emociju dārzā, kas, varētu sacīt, ir gribēti abstrakts. Jau Herdera un viņa tuvāko priekšteču laikos (sal. 13. nod.) tika meklētas latviešu episkās dzejas pēdas, kāda savā nozīmē bija somiem un igauņiem, un tās neatradami, pētnieki secināja, ka šāda dzeja mums nemaz nav eksistējusi; šis interesantais iztrūkums likās norādam, ka latvieši, kuriem tik ilgas gadsimtus bija laupīta politiskās dzīves iespēja, būtu metušies uz vienīgām vaļējām durvīm, kas vēl palikušas domu un jūtu brīvības alkstošam garam. Lai mestu kādu gaismas staru uz dainu chronoloģijas ērkšķaino jautājumu, vēl ir iespēja izmantot vēstures liecības. Pirmā latviešu tautas dziesmas definīcija atrodama Fabricija *chronikā* 17. g.s. sākumā: „Viņu dzejas iekļautas divrindās, kas zilbju skaita ziņā ir vienādas; šīs dzejas daļai ir asprātīgas un izteic visu saturu šais divos pantos; tās dziedamas vienā un tai pašā tonalitātē un melodijā.” Pirmais pazīstamais teksts ir no 1584. g. protokoliem, pirmais iespējamais kādas joku dziesmiņas teksts atrodams 1632. g., un šī pati dziesmiņa negrozītā veidā atrodama Barona krājumā gandrīz 300 gadus vēlāk; citi iespējamie teksti parādās nākošajos gadsimtos. Tātad šie vēsturiskie dati pierāda, ka daina 16. g.s. savā strofiskā strukturā, prozodijas un izpildījuma ziņā bijusi tāda pat kā 19. g.s. Un ja tā nav pārmainījusies tajos laikos, kad tautas dziesmas tika sevišķi ievērotas, varam pieļaut, ka tā bijusi nemainīga arī dažu labu gadu simteni iepriekš. Bet kad un kā tā ir dzimusi, un kā tā tik spontāni attīstījusies, tas vēl tagad ir noslēpums.

Lūk, dažu latviešu pētnieku secinājumi, kuriem šai laukā piešķirami vislielākie nopelni. Prof. L. Bērziņš, konstatējot latviešu tautas dziesmu stabilitāti gadu simtiem ilgi, domā, ka no tā atvasināms tās satura un formas senums. Senam izcelšanās laikam par labu runā arī fakts, ka lielākā daļa tautas dziesmu pazīstamas visos Latvijas teritorijas novados, kas savas vēstures zināmos periodos bijuši politiski šķirti. To pierāda arī „joti regulārā un vienkāršā īsto tautas dziesmu prozodija,” no kurām šai ziņā radikāli atšķiras vācu ziņģu imitācijas. Kā zināmu senuma pazīmi varētu pieļaut arī kolektīvas radīšanas iespēju uz improvizācijas pamatiem, par ko lielā izbrīnā runā daži novērētāji, piemēram, vecākais no visiem, Mēnijs. — Šmits, oponējot iepriekšējām teorijām, ar visai komplicētu filoloģisku argumentāciju (sk. Die Letten 310-321) secina, ka lielais vairums tautas dziesmu, plašā mērā iekļaujot senus, it īpaši filoloģiskus elementus, cēlušās starp 13.-16. g.s. Jaunāko paaudžu zinātnieki, starp tiem Švābe, pievērsoties savā analizē juridisko jēdzienu ģenezei un senām ierašām, turpretim atiet no tā daudzu gadu simteņus atpakaļ, jo tautas dziesmās atspoguļojas vismaz dzelzslaikmeta parašas un apstākļi.

Kā jau teicu, pie latviešiem nav atrodamas episkas vai episki-mitoloģiskas dzejas pēdas, turpretim skaidras pazīmes ir par episko dzeju pie leišiem un dažām prūšu ciltīm. Šādas dziesmas pie mirušo sadedzināšanas ir minētas ordeņa miera līgumā ar prūšiem 1249. gadā. Herders, tāpat kā viņa draugs Merķelis, neskaitot citus, veltīgi meklējuši šo episko dzeju, un tā pirmais secinājis, ka latviešu poetiskais ģenījs ir idillisks, smalks un deliktats un, piebildīsim no savas puses, dziļi ievīcies pats sevī, meklējot, pēc tam kad zaudēti plašāki apvārķņi dramatiskai darbībai, garīgo mierinājumu darbīgas dzīves mierīgajā stūrītī, saskarē ar dabu un ģimenes klēpī. Trešā iespēja — tas būtu pārāk ārkārtīgs gadījums tautas dzejas tradīcijās, ja pieļautu pil-

nīgu episko emociju trūkumu latviešos — aizrādīta Bērziņa vārdos, kad viņš saka: „liriskie un episkie elementi latviešu tautas dzejā nemaz nav šķirti.”

Daudz kas kļūs skaidrs, ja teiksim, ka dainas lielā vairumā bijušas sieviešu sacerētas. Tas skaidri redzams daudzos gadījumos, kad māsiņa runā pirmā personā; Bērziņš šai sakarā saka: „Latviešu tautas dzeja ir sievietes valstība, sevišķi visveicākās dziesmas, kas veltītas kultam, dziedājušas vienīgi sievietes. Kad dzejošanā piedalījušies vīrieši, dziesmās jūtams episks tonis.” Arī šai gadījumā varētu piemērot Cicerona konstatējumu, ka sieviete ar savu konzervatīvo garu ir nomodā par tautas un ģimenes tradīcijām. Šī sievietes valdonība tautas dzejā Eiropas tautās ir rets, bet ne pilnīgi izolēts gadījums. Romaņu dzejā, piemēram, atrodam portugāļu viduslaiku jaukās dziesmas, bet latviešu tautas dzeja vēsturisko likteņu dēļ pazaudējusi — ja tādi jebkad ir bijuši — visus sakarus ar citām laikmeta literatūrām. Tā mums ir jāuztver sievietes maigais starojums mājas un ģimenes lokā, mātes un meitas, māsas un līgavas jūtu smalkais zarojums; un tikai pasvīturojot vienu vienīgu grupu — māsas un brāļa milestību, bez pārspilējuma un nevienu neaizvainojot, varam teikt, ka pasaules literatūrā nav salīdzinājuma tik plašai patiesu, dziļu un tīru jūtu izteiksmei. Tā ir māsa, kas aizejošam brālim raksta kara karodziņu; viņa pavada to raudādama, teikdama mīlus atvadu vārdus, gaida to atgriežamies, un, viņa kumeļu glaudīdama, pušķo to ziediem. Visā šai dziesmu grupā, tāpat arī citur atplaukst jūsmīgs dabas lirisms, ģimenes jūtu siltums un ikdienišķā darba glorifikācija, smalkas un jūtīgas sirds slepenās gaviles:

„Dzied, māsiņa, tu pret mani,
Es pret tevi gavilēšu.”

Šai pacilātībai ir tautas dzejas stilā jo plaša vieta; varētu sacīt, ka dainas šķiežas ar zeltu un sudrabu, jo tie ir iemīļotie epitēti, kas retoriski aizsedz darba un ciešanu nomākto pelēko dzīvi — „tēva dubļi sidraboti,” — aplāj to ar „zvaigžņu segu.” Saule mežā bārsta asaras kā zelta rasu un tāpat kā Sv. Franciska vizijā kļūst par „māsiņu.”

Kāda cita latviešu tautas dziesmu raksturīga īpašība ir gandrīz dzelīga zobgalība, kā to jau atzīmējuši pirmie 17. g.s. vērotāji un vēlāk citi (Herders u.c.).

Šai sakarā jāatceras neskaitāmie deminutīvi, kas raksturīgi šai smalkajai un jūtīgai dzejai, „deminutīvu glāsainā burvība” (Žonvals). Tas liek atcerēties lielu skaitu italiešu substantīvu ar galotnēm, kas nāk no vulgarlatīņu, tāpat tautas runātās valodas, ar -illum, -ittum; arī tās izteic ne tikai mīlināšanos, bet arī nereti zobgalību un niecinājumu, tādā veidā pārmainot un modificējot latīņu valodas psiholoģisko ievirzi. Krietns vairums latviešu īpašvārdu paturējuši šī etimoloģiskā jūtīguma atbalsi: Bērziņš, Kalniņš, Upīts u.t.t.

Dainu poetiskā forma, sekojot Šmita īsajai formulai, ir šāda: „Senās dziesmas atspoguļo divus tipus: trochajisko un daktilisko, pie kam pēdējais sastopams reti un, iespējams, ir pirmo variācija, jo dažviet trochaiskā un daktiliskās kombinācijas atrodamas pārmaiņus. Trochaja pantā sastopam astoņas zilbes, kas sadalītas četrās pēdās vai divās dipodijās; ik pēc divi pēdām nāk cezura. Katrai ceturtaī zilbei vai katras dipodijas pēdējai jābūt īsai un tik īsai, ka to var arī izlaist, ja meldīja to prasa. Galvenais akcents krīt vienmēr uz dipodijas pirmo zilbi, bet trešai ir palīg-akcents:

„Kas tie tādi / kas dziedāja.”

Protams, ka tā ir sastingusi schema; prakse ir daudz dažādāka, taču vispārējais likums paliek. Te tūdaļ jāpiebilst, ka dainas ir *dziedamas*, tā tad meldija ir cieši saistīta ar vārdu ritmu un to savukārt iespaido, piemēram, apcērpot dažus beigu balsienus, vai arī pievienojot lāpāmo vokāli:

Aiziedams-i.

Kā dainu izcelšanās, tā arī to prozodija ir atklāts lauks daudzām teoretiķu cīņām. Ka šī prozodija ir veca, par to visi ir vienīgi prāti; diskusijas iesākas, ja grib precizēt liktenīgo „kad” un „kā”. Tiek cilātas teorijas par pirmbaltu laikmetu, par somu un gotu iespaidu, par latviešu un leišu spontanu un savrupu attīstību no vienas, un prūšu no otras puses u.t.t.

Iss skats, ko metam latviešu kaimiņos, bez pretenzijām, varbūt labāk spēs atklāt dainu raksturu un māksliniecisko vērtību. Ja sākam ar ziemeļu kaimiņiem, tas ir ar somiem un igauņiem, redzam, ka viņu visvecākā dzeja pieņem episki mitoloģiskas domāšanas formas. „Somu Kalevala,” raksta Pavolini, „ir fantastiskas un teiksmainas pasaules dzeja, kas stāv tālu no citu eposu kara dēkām un karagājieniem; šeit turpretim divaini piedzīvojumi, savādi mitiski nostāsti par pasaules un lietu izcelšanos, ar daudzām burvestībām, maz kaislībām... un tikai ar dažiem vispārīgiem raksturu zīmējumiem.” Tomēr tur ir centralas personas, ap kurām samezģlojas episkās darbības kodols, ar senu somu svētnieku (Vainämöinen) pirmajā vietā. Kaut kas līdzīgs sastopams arī igauņu Kalevipoegā, kas ir zemes aizstāvis un civilizētājs.

No dienviņu kaimiņiem jāizslēdz prūši aiz tā vienkāršā iemesla, ka trūkst materiālu; nedaudzī norādījumi, kas saglabājušies vācu un latīņu chronikās, var tikt izskaidroti kā mūku vizijas un leģendas. Bagātīgā lietuvju dainu tradīciju pasaule, ko atklāja un cēla gaismā mazliet pirms latviešu tautas dziesmām, uzrāda tām visai radnieciskas tendences un jēdzienu, taču skaitā ziņā latvju dainām dodama priekšroka. Tā arī to izsaka Šmita skaidrā formula: „Ja valodnieks atrod vairāk arhaismu lietuviešu valodā, tad mitologs bagātīgāku materiālu latviešu mitoloģijā.” Jau 16. un 17. g.s., kad oficiālo dokumentu un valdošās šķiras valodā lietuvieši bija tikai „pagrimusi tauta,” atrodam datus, kas vēsti par episkas dabas tautas dziesmām, un jau 18. g.s. raksta pirmais viņu nacionālais un, ja atļauts piebilst, brīnišķīgais dzejnieks Cr.Donalitius - Donalaitis (1714 - 1788). Gadsimta otrā pusē lielie vācu rakstnieki kā Lesings un Gēte, nerunājot par Herderu, no jauna ceļ gaismā to, kas vēl palicis neskarts leišu tautas dzejā.

Poļi turpretim savas literārās kultūras sākumā, kas ir „vairāk latiniska nekā polska,” nevar uzrādīt episkas tradīcijas un tiem ir pavisam maz liecību par liriskām tautas dziesmām, par ko jau savā laikā brīnījās E.Rekli (Reclus).

Krievu tautām pieder ļoti bagāta episka tradīcija, dažos savos elementos pat agrāka par 12. g.s., piem., lieliskā „Dziesma par kņaza Igora karapulku,” kas vienreizīgā veidā liek izjust austrumu līdzenuma trīsas putnu dziesmas un nakts zvēru trokšņos. Visizteismīgākais krievu zemnieku laika simbols ir Ilja Muromietis, „viscēlākā episkā personifikācija, ko devusi krievu iztēle” (Rambo). Šis zemnieka dēls, tāpat kā viņa citi biedri, piemēram bajars Dobriņa Nikitičs, iemieso krievu zemnieka traģisko arkla cīņu ar plēsīgā nomada liko zobenu, un šī milža psihē, kas nekustas trīsdesmit gadus, atspoguļo zemnieku rases gauso kustēšanos: „augšā, Muromieti; kamēr tu guli, tu nemani draudošās briesmas.” Un raksturīgi, ka šie varoņi nav karotāji ne pēc dabas, ne asinīm.

Lūk, maza tekstu konfrontācija, kas gan ir nedroša no chronoloģijas viedokļa, bet gaužam interesanta tautu psihes vērošanā. Dobriņa Ņikitičs, tāpat kā Ilja karodams aiz vajadzības, žēlojas par to: „Ak, mātes kundze, kamdēļ tev bija dzemdēt nelaimīgo Dobriņu? Kādēļ man pēc piedzimšanas nepakāri akmeni kaklā un neiegrūdi dzidri zilajos ūdeņos? Es būtu mūžīgi dusējis jūras dibenā un nebūtu klaiņojis pa stepi, lai postītu nelaimīgos un nelietīgi izlietu asinis, par vaidiem tik daudzām atraitnēm un bāriņiem.” — Slavenais vikings Egils Skalagrimsons ar negantu prieku dzied: „Esmu kā noreibis, jaunava, kaujas laukā, kur švikst metamie šķēpi, šķind asinīs mērcētais zobens un ķērc alkatīgs kraukļu bars; uz priekšu trauc niknumā vikingu pulks, pland ugunsgrēki visapkārt un ļaudis uz nešļāvām savāc asinīm traipīto pilsoņu liķus.” — Latviešu bāliņš pilda savu pienākumu, bet nezaudē moralisko dižciltību:

Es karā aiziedams,
Sirdi slēdzu akmenī.
Aust gaismiņa, lec saulīte,
Plīst akmens skanēdams.

Lūk, latviešu karotāja smalkais moralais cildenums. Un tomēr, „smalkjūtīgie ir nelaimīgi,” sacīja Alfrēds de Misē.

Ievērojami bagāts ir latviešu folkloras materials: tautas pasakas un teikas, mīklas, sakāmvārdi u.t.t. Teikas un pasakas pirmo reizi sistematiski savāca A.Lerchis-Puškaitis, apvienojot tās septiņos sējumos, kas iznāca no 1891.-1903. g., bet sākot ar 1925. g. tās ir sākušas kļūt pieejamas prof. P.Šmita 15 sējumu sakopojumā.

Analizējot šo bagāto tautas mantojumu, kur savās dažādajās fazēs un aspektos atspoguļojas gan tautas psiholoģija, gudrība un asprātība, citiem vārdiem dzīves ziņa, gan fantastiskas vizijas un naivi sapņi, kur izpaužas alkas izlauzties vismaz ar mākslinieciskas iztēles palīdzību „no mežainās un purvainās ainavas un darba cilvēka grūtās dzīves,” gan asprātīga cīņšanās ar pārdabiskām jaunām būtnēm, kas ir zem-apziņas cīņu atspoguļojums šai civilizācijas līmenī, ironiskā un sarkastiskā pieeja Ļaunajam, kas bieži vien ir piekrāptais un pieviltais — visu to analizējot, zinātnieki (bez minētiem arī Švābe, Straubergs u. citi) vispirms mēģinājuši atdalīt tautas leģendu temas, kas tāpat kā katras tautas teiku materials attīstīties no parastiem Eiropas ceļojošiem motīviem, no latviešu stāstītāju mēģinājumiem lokalizēt un piemērot šīs temas savas tautas mentalītai, kā arī radīt jaunas temas. Nav šeit īstā vieta dot pārskatu par ievērojamākām teorijām šai laukā, sākot ar jau vēsturiskām Millera un Benfeja tezēm, līdz modernām somu zinātnieku salīdzināmām metodēm (Årne, Krons u.c.) latviešu materiala plašajā analizē, pietiks ar dažiem vispārīgiem slēdzieniem, lai šo materialu varētu iekļaut tautas teiku un pasaku attīstības rāmī. Šmits, piemēram, secina, ka ievērojamu skaitu ceļojošu motīvu latvieši pārņēmuši no ģermaņiem un mazākā apjomā arī no krieviem, ko savukārt devuši tālāk leišiem un igauņiem. Viņš nepiešķir lielus nopelnus latviešu stāstītājiem, kas „atstāsta šos motīvus savā iztēlojumā, piemērojot saturu citām latviešu tautas teikām un bieži vien iespraužot latviešu oriģinalmitus.” Konfrontējot daudzus pētniekus, galu galā jāatzīst, ka latviešu pasaku materials nav tik nacionāls un oriģināls kā dainas. Starp oriģinalmitiem tur sastopam, piemēram, Saules mītu, kas iztēlota kā daiļa sieviete zelta matiem ar atslēgu saišķi pie jostas — krietnas namamātes simbols. Bagāta pasakās ir arī viela par dzīvniekiem un stādiem, pie kam no pēdējiem pirmā vietā ir

ozols un liepa, kā svētkoki un vīrišķības un sievišķības simboli. — Latviešu pasaku analizē daudz vēsturisku iemeslu dēļ īpaša nozīme piešķirama sociālās analīzes viedoklim; Švābes nopelns, ka viņš to pietiekoši izcēlis. Latviešu vēstures daudzu gadu simteņu secībā attiecības ar sociāliem kungiem, t.i. vācu dižciltīgiem, tautas nostātos atspoguļojas visai skaidri: šie nostāsti, kas ir vairāk vai mazāk intimi no neuzticības un ironijas viedokļa, no otras puses atspoguļo zemes īpašnieku attiecības ar gājējiem, tā kā tautas pasakas pēc pētnieku domām nākušas gan lielāko tiesu no kungu sociālā slāņa, tai pašā laikā vienmēr mēģinot aizstāvēt apspiestos un cietējus — tās daudzreiz izsaka zināmu saspīlējumu, t.i. attēlo gan jaunu, ienīstu un piejokotu kungu, pēc kura darina savu velnu, gan arī attēlo sliktu saimnieku un nevižīgu strādnieku. Šī sociālā ēna izplešas arī pār — pēc latviešu saimnieka veida darināta — Dieva un Velna tēliem, sevišķi pēdējā uzmācību pirmajam.

Nobeidzot šīs īsās piezīmes, pievienosim vēl vienu par pašiem stāstītājiem. No Lercha-Puškaiša uzdotiem datiem izriet, ka lielākā daļa no tiem ir vīrieši; pēc zināmās statistikas turpretim ap 70% dainu teicējas un dziedātājas bijušas sievietes. Šis konstatējums noskaidro daudz ko, lai pareizi un dziļi interpretētu abus šos latviešu estētiskās fantāzijas izpauduma veidus.

Blakus tik lielai vārdu folkloras bagātībai liels ir arī meldiju krājums. Pagājušā gadu simtenī šīs meldijas sistematiski sāka sakopot pazīstamais latviešu komponists A. Jurjāns, neminot viņa priekštečus, kas strādāja ar mazāk respektējamām metodēm. Viņa redakcijā, sākot ar 1894. g., iznākuši seši „Latvju tautas muzikas materialu” sējumi, kur savākti ap tūkstoš meldiju. Latviešu Folkloras Krātuve ap 1939. gadu varēja skaitīt jau ap desmittūkstoš meldiju, kuras tika sagatavotas sistematiskai publikācijai. Neesmu kompetents izteikties par šīm specialām problemām, bet latviešu kora daudzās turnejas Eiropā devušas bagātīgu kritikas atbalsi, kas kādā jaukā dienā ļaus spriest, kādu estētisku vērtību daudzos Eiropas muzikas centros specialīsti pie-

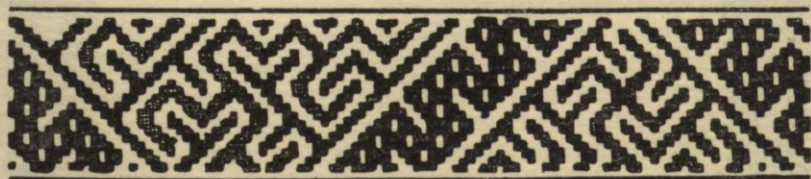

11. g.s. sagāšanas rekonstrukcija. Latgale, Višķu pag.

šķir latviešu tautas meldijai. Katrā ziņā, lasot šīs atsauksmes, rodas iespaids par ļoti labvēlīgu nostāju, kā tas gandrīz ir vienmēr, kad specialisti iepazīstas ar kaut ko jaunu un neparastu.

Tāpat tikai ar bibliografisku piezīmi varam skart latviešu senās mākslas problēmu, sevišķi otrā gadu tūkstoša pēc Kristus pirmajos gadsimtos, kad ģeometriski ornamentālais, „nereprezentatīvais,” „noslēgta rakstura, bet tai pašā laikā neatlaidīgi aktīvais” stils daiļoja neskaitāmus latviešu lietišķās mākslas priekšmetus. Boriss Vipers 1939. g. publicēja monumentālu darbu par latviešu baznīcām (Baroka māksla Latvijā) un nākošā gada sākumā savā grāmatā „L' art Letton” (Essai de synthèse historique) aprādīja galvenos latviešu plastiskās un konstruktīvās uztveres attīstības posmus; par senajiem laikiem viņa formulējums ir šāds: „Varētu sacīt... ka latviešu mākslas stils pastāv no diviem pretējiem elementiem: no idilliskas izolācijas un tieksmēm pēc laimīga līdzsvara, un no otras puses tur parādās aktīvs raksturs un neapvaldīta dzišanās uz priekšu.”

Beidzot gribētu vēl apstāties pie latviešu tērpu problēmas, kas dažādos ārzemju sarīkojumos un skatēs (Stokholmā, Parīzē u.c.) sagādājuši ne mazu pārsteigumu un izbrīnu. Kādas ir šīs impresijas, to mums labi parāda lappuse no „Portrait de la Lettonie” Parīzē, 1937, kuras autors ir pazīstamais „Le Temps” kritiķis Renē Pio (Puaux), kas bijis klāt kādos Latvijas vispārīgos dziesmu svētkos, kur piedalījās ap 12 000 dziedātājas un dziedātāji no visiem zemes novadiem, tērpušies lielāko tiesu senajos kostimos, kas „saglabāti vecajās izkrāsotās koka lādēs.” Ārzemju novērotāja apraksts vairāk tēlo pārsteigumu nekā vēsturisku viziju, taču tas ir visai interesants: „Tur ir romiešu togas, bizantiešu diadēmas, maskaviešu vainagi, svārkī ar Dalaranas svītrām, Bohēmijas sagšas un pat balti plīvuri, kādi pa daļai aizsedz seju austurumu noslēgtajām sievietēm...” Gleznaini uztverts, bet te jāatgādina svarīgais fakts, ka latviešu tērpa līnijas un galvenie elementi īpaši sieviešu tērpos ir ļoti seni un, kā to norāda dainas, valoda un parašas, ir ar daudz gadu simteņu tradīciju. Nozīmīgs ir fakts, ka dažu 11-12. g.s. sagšu, vai kā Pio saka, „romiešu togu” raksts un veids celts gaismā izrakumos, bet to nēsāšana attēlota 16. g.s. galvenokārt italiešu grāmatu zīmējumos. A. Spekkes grāmata „Vecākie latviešu kostīmu zīmējumi” (Rīgā 1934. g.) mēģina aprādīt 16. g.s. nopelnus šīs problēmas noskaidrošanā.

Stāmerienes sagšas āpaua ornamentals. 11/12. g.s.

Zviedru, norveģu un dāņu vikingu braucienu ceļi.

CETURTA NODAĻA

VIKINGI UN LATVIEŠI

*Cavete undas (sargaities no ūdeņiem)
Saxo Grammaticus XIII*

Šī nodaļa ir pirmais mēģinājums pēc valodnieku un archeologu liecībām rādīt skandinavišu tautu vislielākās ekspansijas laikā viņu attiecības ar Baltijas austrumu piekrastes iedzīvotājiem. Šāds uzdevums uzliek lielas pūles un lielu zinātnisku atbildību, bet pagājušā gadsimta vēstures pētišanas sasniegumi un laika izvirzītie jautājumi to uzliek par pienākumu, jo ir vajadzīgs pēc iespējas pilnīgs ieskats latviešu tautas likteņa gaitās, lai saprastu viņas dzīvi un attīstību teritorijā, kas ir bijusi visu kaimiņu tik ļoti iekārta gadu simteņu laikā. Šis zemes stūris ir bijis un arī būs uzskatāms par vienu no visas ziemeļaustrumu Eiropas zonas atslēgām, no

kuras paturēšanas, ko noteic viņu iekšējo spēku pieaugums jeb atslābums, paliek atkarīgi īslaicīgo iekarotāju likteņi.

Pagājušā gadu simteņa vēsturnieku skolas, ar sevišķu cītību pasvītrojot vācu-sakšu ekspansiju uz austrumiem 13. g.s., ir ēnā pametušas tās pašas rases tautu, gotu un normaņu iepriekšējās ekspansijas. Tieši šis jautājums šeit ir īsi pārrunājams, balstoties gan uz ļoti nesakarīga un nepilnīga, bet tomēr pietiekoši interesanta un nozīmīga materiāla, ko nevar vienkārši atstāt pie malas vai arī padarīt par saturu dažiem nenozīmīgiem „ievadiem” vai gadījuma „piezīmēm.”

Dažādu ģermaņu tautu austrumu ekspansijā visumā atzīmējami trīs posmi. Pirmie ir *goti*, kas, virzoties no savas pussalas uz Vislas grīvu, devās pēc tam uz Krievijas dienvidaustrumiem, šķiet, pāri t.s. pirmatnējās slavu teritorijas lielai daļai Pripetas purvu rajonā; pēc pētnieku domām šī kustība sākas jau 2. g.s. pēc Kr.; šīs ekspansijas ziedu laiki ir 4. g.s., un tā atradusi savu izteiksmi plašajā, bet maz stabilajā karaļa Ermanarika valstī, kas aizgāja bojā huņņu niknajā triecienā 375. g. (*Hunni ... Ermenrichi late patentes et uberes pagos repentino impetu perruperunt, bellicosissimi regis et per multa variaque fortiter facta vicinis nationibus formidati*, Amm. Marc. XXX 3, 1).

K.Kosinna (*Zu meiner Ostgermanenkarte*, Mannus, Bd. 16, 1924) ir mēģinājis uz kartes fiksēt gotu ekspansiju; lai gan viņa skārtās problēmas ir visai apstrīdētas, tomēr šis kartografiskais skatījums var būt visai noderīgs turpmākiem pētījumiem. Lai gan gotu ekspansija skar baltu, jeb, uzmanīgāki izteicoties, aistu tautas vienīgi dienvidu rietumos, tomēr šīs saskares dažas politiskās un kulturas atskaņas ir atrodamas. Līdzās zināmiem vēsturiskiem tekstiem un dažiem izrakumu materiāliem vērojamas dažu valodnieku uztverē to valodas atskaņas arī pie rietumlatviešiem, p. p. *gudi*, *gatve*, *klaiņš*, varbūt *alus* u.c. (Blese, *Die Letten* 63. lpp.). Šai ekspansijai nav tomēr tieša uzbrukuma raksturs, jo iebrucēju pulki devās pāri savu kaimiņu vistuvākajiem novadiem, nemeklējot šeit lielos politiskos un ekonomiskos rezultātus, kādi realizējās nodibinoties Ermanarika valstij, ko uzskata krievu līdzenumā par pirmo politiskās organizēšanās improvizēto mēģinājumu.

Otrā ģermaņu ekspansija uz austrumiem izteicas *normaņu* kustībā, sevišķi sākot ar 9. g.s.; to šajā nodaļā apskatīsim sīkāk. Arī šī nemierīgo cilšu kustēšanās no Skandināvijas, šīs „salas” (*Scandza insula quasi officina gentium aut certe velut vagina nationum*, Jord. c. 4.), ko tik plaši apskata gotu slavaš laika vēsturnieks, neskar ar visu sparū frontālā uzbrukumā to zemi, ko vēlāk dēvē par Livoniju. No šī laikmeta nāk latviešu vārds, kas vispārīgi apzīmē vāciešus *vācis*, *vācietis*, kas sākmā bijis apzīmējums kādai gotu ciltij (*va-goth = vāki + goth* E. Blese, turpat 63. lp.). Skandināviešu pirāti, arvien kāda sava karaļa vadībā, atkārtoti iebrūk Prūsijas jeb Kurzemes piekrastē, kur laiku pa laikam notiek lielas cīņas, kuru politiskie ieguvumi izteicas uzlikto meslu veidā. Tomēr šķiet, ka šiem iebrukumiem nav bijis ne ilgstošs, ne arī paliekošs raksturs, jo uzbrukumu galvenā interese ir bijusi novirzīta uz pieejām upju satiksmes ceļiem no Baltijas uz Kaspijas (Snorres Sturlusona Ostervigi) un Melno jūru (Vestervigi), šai Eiropas maģistrālei starp Skandināviju un Bizantiju; gan arī Daugavai ir bijusi sava pievilcība pie normaņiem, tomēr abi pārējie ceļi, kā tas ir saskatāms no vēsturiskām, ekonomiskām un jo sevišķi no politiskām konzekvencēm, atvēra plašas izredzes visa kontinenta jeb labāki sakot pat visas pasaules mērogā, tā laika nozīmē: krievu valsts nodibināšana, kā tiešas jeb

netiešas sekas, ir viens no normaņu politisko panākumu ķēdes locekļiem, un šos panākumus var uzskatīt patiesi par ārkārtīgi sekmīgiem.

Trešais ģermaņu, šoreiz sakšu iebrukums, sākot ar 12. g.s., kas sakrīt arī ar dāņu kustību uz Igauniju (Tallin = dāņu pils), ir frontāls uzbrukums Baltijas piekrastei, proti Prūsijai pa zemes un Livonijai pa jūras ceļu, vidū atstājot Lietuvu. Šis lielās ekspansijas plans paredzēja pārvērst Baltijas jūru par ģermaņu iekšējo jūru un radīt stipru tilta gala nocietinājumu pret krievu zemēm. Tas ir izšķirošs trieciens, kura izvešana atgādina krustnešu gājienus Vidusjūras austrumos, kur ar Svētā kapa atbrīvošanas ideālu saplūda kopā ekonomiski un politiski mērķi un nolūki, par ko liecina daudzu jaunu valstu ķermeņu radīšana stratēģiski nozīmīgākās vietās.

Šis plāns par *dominium maris Baltici* — varu par Baltijas jūru, kas spēkā palika triju un pusgadusimteņa laikā, līdz pat 1561. g., uzturēts militāri ar vācu ordeņa, tirdznieciski — ar Hanzas palīdzību, tomēr ir palicis ar vienu vājo pusi, proti, ar neatrisināto Lietuvas problēmu. Lietuva, kā turpmāk redzēsim, palikusi vidū starp sakšu ekspansijas abiem spārnēm Prūsijā un Livonijā, ir visai bīstama tās turpmākiem plāniem, starp citu arī mēģinājumam izvest Livonijas kolonizāciju jūras ceļā.

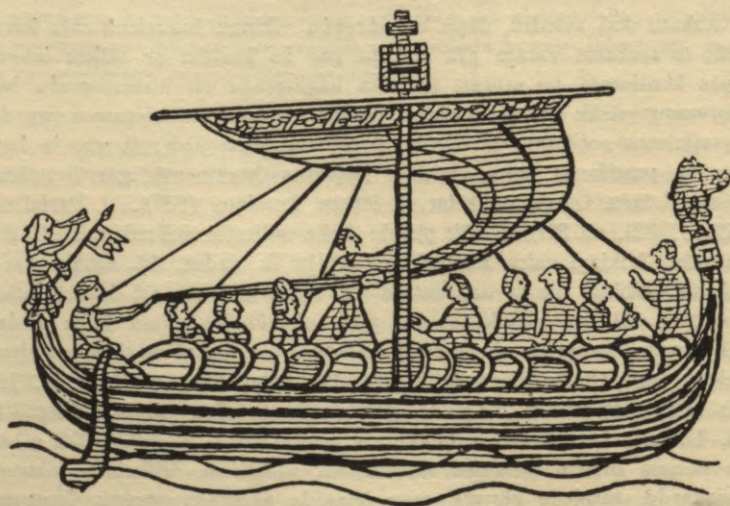
Tā tad trīs bangas, gan ļoti smagas, viena gadu tūkstoša laikā no 4. līdz 13. g.s., bet tomēr tikai ar daļējiem rezultātiem, jo Prūsijas un galu galā arī Latvijas un Igaunijas likteņi tomēr ir dažādi. Attālā radniecībā šie notikumi atgādina ģermaņu ekspansijas likteņus Apenīnu pussalā.

Atgriežoties pie šīs nodaļas tiešās problēmas, pie normaņu ekspansijas 9. un turpmākos gadu simteņos, ir jāapskata šis process laikmeta vispārējo notikumu gaitā, nospraužot ekspansijas galvenos virzienus, aprakstot laika secībā tos karus, kas normaņiem trakojojot norisinājās visā pasaulē (*bellorum tempestas que Northmanis tumultuantibus in toto pene deservit orbe*, Helmoldus, Chron. Slav., I 7.).

Pilnīgu ieskatu dod zviēdru, dāņu un norveģu vikingu braucienu ceļu karte nodaļas sākumā; to apskatot varam gūt ieskatu par šo kustību ar tāliem iebrukumiem visā Eiropas kontinentā un saprast tā laika hagiografu un historiografu bažas, aprakstot normaņu pārāk strauji veiktos darbus. Kontinenta rietumos un dienvidos vispārīgos vilcienos notikumu norise būtu raksturojama šādi: 9. g.s. ir laupīšanas, uzbrukumu un postīšanas laiks; vikingi iespiežas kontinentā gar lielajām upēm: Temzu, Sēnu, Luaru, Garonnu, Elbu... ieņem Londonu (839)..., Parīzi un Hamburgu (845)... 881. un 891. g. nāk pirmie lieli militārie uzbrukumi. 10. g.s. ir samērā mierīgāks. Vikingi vairs neatgriežas mājās ik gadus, kā agrāk, bet pavada ziemu svešumā, dibinot tur savus centrus un kolonijas, vai arī iekārtojoties savās jaunajās valstīs, pils un cietokšņos un plaši piemērojot miera laika tirdzniecības metodes. Eiropas rietumu un dienvidu jaunradītās valstīs sākās bagātas ziemeļnieku kultūras ziedu laiki (Rollo Normandijā 911, Haithabu Šlezvigā 9. g.s. b., Jomburga pie Oderas ietekas ap 950. g. u.c.). 11. g.s. ir vikingu cīņu jauns uzliesmojums (G. Kossinna). Uzvarot angļu-sakšus (1066. g.), radot valsti Sicīlijā (1016. g.) normaņi, sevišķi ar saviem diviem pasaules slavenajiem vadoniem, Vilhelmu Iekarotāju un Robertu Giskardu, sasniedz vēsturē sava iespaida augstāko punktu. Normaņu ekspansijas rezultāti ir saskatāmi arī Austrumeiropā (krievu valsts radīšana, pēc Nestora 862. g., uzbrukumi Konstantinopolei un novadiem pie Kaspijas jūras, chazaru valsts sagraušana 965. g. u.c.).

Šīs kustības sekas mūsu zemē ir tikai sekundaras. Citāda, protams, būtu bijusi Baltijas austrumu piekrastes turpmākā vēsture, ja normaņiem būtu bijuši speciali vai absolūti skaidri mērķi un nolūki radīt šeit kādu karaļvalsti, kas būtu līdzīga Normandijas vai Sicīlijas valstij. Pie visas normaņu spēku pārākās izsvaidīšanas vikingu izredzēs ir bijusi griba komerciāli nostiprināties, ar bazi pie Ilmeņa un Ladogas, visā austrumu līdzenumā, kāpēc viņi no savām rokām bija izlaiduši nostiprināšanos Baltijas piekrastē. Bet arī austrumu Eiropas plašajās teritorijās, kur ienācēju izklaidētie kodoli varēja turēties tikai līdz labi nodrošinātu vietējo politisko vienību radīšanai, samērā ātri aizmirstībā zuda vikingu apbrīnojami panākumi, kaut arī viņi nebija spējīgi atrisināt šo plašuma „miklas” noslēpumu.

Vēsturiskās ziņas par 9. un turpmākiem gadu simteņiem, t.i. par vikingu laikmetu ir attiecībā uz mūsu zemi visai retas un no kritikas viedokļa visai neskaidas. To galvenās grupas ir šādas. Ir daži laika ziņā vairāk vai mazāk droši rūnu uzraksti, ir daži tā laika dokumenti, pp., sv. Rimberta sarakstītā Anskara biogrāfija (Vita Anscarii auctore Rimberto); ir Sakšu Gramatiķa lielā chronika no 12. g.s. beigām (dzīv. no apm. 1150 līdz apm. 1220. g.), kas apraksta agrāko laiku daudzos skandināviešu un latviešu, sevišķi rietumu latviešu (kuršu) sirojumus un karus, dabīgi tos ietērpjot lielā leģendu miglājā; ir arī dažādas ziemeļu sagas no 12. un vēlākiem gadsimtiem, kur ziemeļnieku prozas atturīgā un elegantā stilā stāstīts par dažādu augstmaņu un karaļu uzbrukumiem un cīņām Prūsijas, Kurzemes un Igaunijas piekrastē; tā slavenā Snorres Sturlusona (1178-1241) un Egila Skalagrimsona teksti, lai gan literārā izveidojumā, tomēr var dot teicamu tā laika dzīves un cīņu tēlojumu. Schematiski izkārtojot analīzējamo materiālu ir jāizdala tajā vismaz četras grupas, proti: 1) dokumenti, kas liecina par vikingu un latviešu tirdznieciskiem saka-

*Vikingu kuģis. Vilhelma Iekarotāja kuģis „Mora” ceļā uz Angliju.
Bajā (Bayeaux) paklāja detaļa.*

riem; šeit liela nozīme ir izrakumu datiem un senvēsturnieku slēdzieniem; 2) hronikas un sagas, kas stāsta par iebrukumiem Kurzemes piekrastē, nosaucot atsevišķo vadoņu un apvidu vārdus, kas ne bez grūtībām ir identificējami, un citus sīkumus; 3) teksti, kas piemin jeb apraksta kuršu un igauņu iebrukumus otrā krastā — Skandināvijā un Dānijā; 4) iespējamie slēdzieni no dažādiem avotiem par latviešu dzīvi šajos laikos; tieši pēdējie kā Ariadnas pavediens mūs var vadīt šo gadu simteņu tumšajā labirintā.

Baltu ciltis 9-12. g.s. Bultas rāda vikingu un slavu ekspansijas virzienus.

1. Skandinavišu sakari, bez skaidri saskatāmiem kara nolūkiem ar kuršiem, lībiešiem u.c. mūsu piekrastē, protams, ir komerciali; arī Vulfstana ceļojumam uz Prūsiju būs bijuši tie paši pamati. Pēc skandinavu nostāstiem Bremenes Ādams (sk. 2. nod.) piemin dažus uzņēmīgus jūrniekus, kas braukuši uz Baltijas piekrasti. Šie braucieni šķiet devuši labus ienākumus, jo visai bieži minēti dārgmetali īsajās rūnu uzrakstu jeb minēto chroniku ziņās. Rūnu raksti pēc Bugges, Arnes, Švābes pētījumiem, ir vairumā no 11. g.s.; tie piemin vairākus ziemeļnieku kuģiniekus, kas miruši mūsu zemē, pie Daugavas, pie Ventas; tie parasti braukuši ap Kurzemes pussalu, dodoties arī uz Zemgali (Simkala), kur, pēc kāda uzraksta, ieguvuši arī zeltu. Kāds rūnu uzraksts no apm. 1030. g. piemin jau arī Livoniju (Lifland), ko parasti pazīst tikai vēlāk kā ordeņa zemi, t.i., tagadējo Latviju un Igauniju.

Sakšu chronists Saksons 13. grāmatā dod mums zināmu psiholoģisku motivējumu šiem braucieniem: *Orientis partes piratica pervagatus, cum speciosa domum spolia retulisset, id eoque se dignitatis incrementa accepturum speraret* — „austrumu zemes pirātu braucienā apsirojis, mājās vērtīgu laupījumu pārvedis, viņš cerēja sev lielāku cieņu gūt.” Līdzīgus uzskatus, visā pilnībā izpaustus, redzam pazīstamajā Egila sagā (sk. turpm.). Gutasaga, pieminot senos (5. g.s.) notikumus, stāsta par Gotlandes iedzīvotāju pirmo emigrāciju; tie pa Daugavu (Dyna) caur Aistu zemi (Aestland) dodas uz krievu zemi (Ryzaland) un Grieķiju (Gricland) (sal. B.Nerman, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbalticum in der jungeren Eisenzeit, Stockholm 1929. 8. lpp.). Kā atsevišķu kuriozu faktu var minēt dāņu Erika chronikas nostāstu, ka ap 900. g. no Dānijas izbēdzis lielāks daudzums nebrīvo (dreļļu) un pilsoņu, un apmeties Prūsijā un Zemgalē, šo zemju lielās auglības vilināts. A.Švābe (Senā Kursā, Straumes un avoti I, Rīgā, 1938. g. 57) domā, ka šeit varētu meklēt arī vienu no pamatojumiem triju lauku saimniecības sistēmai Kurzemē, kur katrs lauks saucas dāņu vārdā „vanga” (sal. Alšvanga). Avoti atzīmē atsevišķi arī dažus bīstamos gadījumus, kad var skatīt burām pārklājoties plašo jūru (*mirareris late ventis velificatum mare*, Saxo Gramm. VIII); iedzīvotājiem vēl tikko paliek laiks izsaukties: sargaities no ūdeņiem *cavete undas*, ib. XIII), kad jau no šiem ūdeņiem, kas mēdz dot tikdaudz brīvības un slēpt arī tikdaudz briesmu, jau ārā plūst piekrastes iedzīvotājiem uzbrukdami vikingi, kam karš ir prieks un patika.

2. Skandinavu (zviedru un dāņu) sirojumi Kurzemes krastā un citur latviešu zemē šķiet atkārtājušies daudzas reizes, sevišķi 9. g.s., kas ir pirmais vikingu kustības laiks arī virzienā uz austrumiem. Tas ir gadu simts, kad pēc krievu chronikas stāsta tika „aicināts” Rjuriks ar brāļiem ievest kārtību plašajā austrumu līdzenumā; ja arī tā būtu leģenda, kā daudzas citas par dibināmām valstīm, ir tomēr jāatzīst, ka teksta redakcija ir īpatnēja, un ka t.s. Nestora chronikas fraze „mūsu zeme ir plaša un bagāta, tikai kārtības tajā nav; nāciet pie mums un valdiet pār mums,” ir ievērojami iespaidojusi krievu historiografiju. Tā liek mums atcerēties arī kādu poļu lielā patriota, jezuita P.Skargas frazi, tam 16. g.s. kādā sprediķī ar smagu sirdi izsaucoties: „Polija dzīvo ar savām nesaskaņām.” Kurši un igauņi nav „saukuši” vikingus, kā to nav darijuši arī rietumu slāvi, kuru cīņas ar normaņiem apraksta jau minētais Saksons, nav arī darinājuši līdzīgas leģendas, bet paši, līdzīgi senajiem prūšiem, ir tikuši dēvēti par cietiem un negantiem paganiem, ko atkārtoti vēl 15. g.s. vidū Fra Mauro Camaldolese savā lielajā atlantā. Ir bijušas kaujas uz kaujām, sadursmes,

uzbrukumi, meslu uzlikšana, pretuzbrukumi. Kāds tā laika chronists, Rimberts, savā t.s. ziemeļu apustuļa sv. Anskarija (801-864) biografijā, kas rakstīta apm. 875. g., jo plaši apraksta zviedru uzbrukumu kuršiem, kas kādreiz bijuši padoti zviedru kundzībai, bet jau sen ar sacelšanos izsacījuši savu negribu tiem padotībā būt (*Sueonum principatui olim subjecta [ea gens] fuerat, sed iam tum diu erat, quod rebellando eis subici dedignabatur*). Uzzinājis, ka ar lielu floti kuršiem mēģinājuši uzbrukt dāņi, bet ar bēdīgām sekām, jo puse dāņu kritusi kaujā un tie pazaudējuši arī daudz zelta, sudraba un citu mantu, zviedru karalis Olavs no Birkas (miris 882. g.) ar milzīgu (innumerabili) karapulku uzbrūk kuršu cietoksnim Jūrpilij (Seeburg), to ieņem un dodas tālāk uz otru viņu cietoksni, Apuli. Pirmajā bijuši 7000, otrā 15 000 kuršu karavīru. Pēc veltīgiem uzbrukumiem, redzēdami, ka nespēs Apuli ieņemt, zviedri nolemj atkāpties, bet brīnums notiek, kad viņi pielūdz kristīgo Dievu: kurši piekāpjas, atdod visu dāņiem atņemto sudrabu un zeltu, un bez tam vēl maksā pustumārciņu sudraba par katru cilvēku (homo), kas atrodas ielenktajā pilsētā. Kuršu valsts, kur ir pieci novadi, dod ķilniekus un ir spiesta kā agrāk maksāt meslus zviedru karalim, atzīstot atkarību no viņa. Pēc vēsturnieku domām šis zviedru masu uzbrukums kuršiem noticis starp 853. un 855. g. Pati kuršu valsts šajos laikos ir bijusi daudz plašāka un tās robežas ietver sevī labu daļu tagadējās rietumu Lietuvas.

Arī Saksons piemin un apraksta savā chronikā ne vienu reizi vien iebrukumus šajā Baltijas daļā vikingu ekspansijas pirmajā laikā. Šo sirojumu apraksti, protams, ir ļoti neskaidri un romantizēti, tomēr vērā ņemami, jo arī tie grib būt gan plaši, gan gleznaini; bez tam Saksona stāsti, kā viņš pats to paskaidro 13. grāmatas sākumā, pamatojas uz tautā uzglabātiem nostāstiem. Salīdzinot Baltijas jūras (pie Saksona vēl ārējais okeans—*Oceanum circumpositum*) ģeografisko profilu viņa ievadā un 5. grāmatā, redzam šeit zināmu progresu, ar Bremenē Ādamu salīdzinot. Sevišķi tas sakāms par Baltijas jūras ziemeļu daļu, kam skandinavu ekspansija Ladogas u.c. virzīenos devusi skaidrāku apgaismojumu, kāpēc nav jābrīnās arī par to, ka somi ir autoram labāk pazīstami par igauņiem un latviešiem.

Pirmais Saksona pieminētais uzbrukums (I gr.) ir tas, ko ievada pazīstamais dāņu vikings Hadings (arī Hastings) pret kuršu karali Lokeru (starp 866. un 894. g.). Pirmajā gājienā uzbrucēji top pilnīgi sakauti, tomēr iebrukumi turpinājas, un šoreiz tie vēršas pret Hellesponta karali, kas aizsargā savu labi nocietināto galvas pilsētu Daugavu (Duna). Tikai ar viltu top ieņemta pilsēta (to aizdedzina vajā palaistie putni), un važās iekaltais karalis ir spiests izpirkt brīvību, maksājot savam svaram līdzīgu zelta daudzumu. Herrmann's, kura pētījumi metodoloģiskā ziņā ir visai vērtīgi, atdala leģendu motivus no vēsturiskā kodola un noskaidro ģeografisko jēdzienu pamatus. Uz viņa darba pamatojoties raksta A.Švābe: „Neviens gan nešaubās vairs par to, ka Hadinga sagā pieminētais Hellesponts nav nekas cits kā Daugavas — Dņepras ūdens ceļš, kas savieno Baltijas un Melno jūru.” Arī mūsu Daugavas dažādie nosaukumi (Duna, Dyna, Wina, Weina) atspoguļojas Saksona chronikās vairāk vai mazāk vēsturisko personu vārdos (Dianus, Anduanus, Handuванus, Winus), kas apstiprina nozīmīgos notikumus šajā apvidū. Šis izskaidrojums ļauj mums noskaidrot arī pazīstamo Bremenē Ādama kļūdu: pēc viņa domām Baltijas un Melnā jūra ir jūras ceļā savienotas, kas liek atminēties arī Nestora klasisko formulējumu par „ceļu no varjagiem līdz grieķiem” (Ladoga—Ilmens—Dņepra).

Nākošais, viens no interesantākiem epizodiem ir par Hadinga dēlu Frotonu (Frotho), kurš ar lielu floti 10. g.s. sākumā uzbrūk kuršu karalim Dornam (Dorno, Curetum ... rex). Šis Dorns, redzēdams nākam pārākus ienaidnieka spēkus, pēc skaistas runas, kas atstāstīta pēc visiem retorikas priekšrakstiem, liek izpostīt savu zemi, lai novestu līdz badam pretinieku, pats atkāpjoties uz vienu no saviem cietokšņiem (atgādināsimies Rimberta stāstījumu), kas ir nocietināts ar visiem iespējamiem līdzekļiem (*indubitate firmitatis municipio*). Arī šoreiz vikingi iegūst pilsētu tikai ar viltu, pēc kam dodas tālāk pret slaviem (Rutene gentis) un ieņem to cietoksni Polocku (Paltiska). Šādus panākumus guvis Frotons sāk lolot sapņus par visu austrumu pakļaušanu (*spe Orientis imperium complexus*); ar jaunu viltu atpakaļceļā viņš uzkundzējas Hellesponta valsts galvas pilsētai Daugavas lejas galā, vēlēdamies nodrošināt sev — piebildīsim — atslēgu jeb bazi turpmākām militarām operacijām šajā virzienā. Viņa „diplomātiskās” laulības ar ķēniņa Handuvana meitu pasvītro šīs akcijas un vietas nozīmi. Šie klasiskie ziemeļnieku sapņojumi par iespaidu un varu mums ir labi pazīstami no tā laika citu zemju vēsturniekiem, un rosīga tieksme gar Daugavu augšup ir visai zīmīga paralele „varjagu saukšanai” pie slaviem Novgorodas novadā. Ir tiešām grandiozi politiskie ideāli šīm ziemeļnieku ciltīm, kam karš ir tikamāks par mieru (*bellum iucundius pace*) un kam miera laika bezrūpīgā dzīve ir tikai par samaitāšanu (V gr.).

Chronists turpina uzskaitīt skandinavu sirojumus austrumos, pie slaviem, somiem, igauņiem, kuršiem un prūšiem (V gr.), tāpat apraksta simtiem ciņas, uzliktos meslus, nemierīgo cilšu un tautu masas kustību ap Baltijas jūru, kuru vikingi būtu labprāt gribējuši pārvērst par savu māju ezeru. Astotā grāmatā sastopamies ar lībiešu valdnieka Bikona figuru, kas, līdzīgi Patkulam ziemeļu karā, ir politisko intrigu lielmeistars; devītā grāmatā mums uzkrīt hellespontiešu karaļa Diana imponantā figura, u.t.t., vienpadsmitā grāmatā ir atkal runa par kuršu, sembu un igauņu valstīm, ko uzvarējis Knuts Lielais (1018-1035).

Materials no ziemeļnieku sagām nav pārāk plašs, bet tomēr pietiekoši interesants un pēc lietpratēju domām pietiekoši drošs, izņemot vienīgi teiksmainos un arī jaunākā laika tekstus (pp. Ingvarsaga). „Tās ir konkrētas, ar izteiksmīgu tautas valodu, ar objektivitāti bez autora refleksijām, ar dinamisku dramatismu koncepcijā, ar dialogiem un uz genealģijām dibinātu skaidru chronolģiju. No ārējās formas viedokļa tās atgādina romanus un vēsturiskās noveles, bet to saturs ir tīrā vēsture... Dažas no tām ir īsti vēstures avoti... Visas šīs vēsturiskās sagas visumā ilustrē konfliktus ar austrumu Baltiju no 7-12. g.s., sevišķi ar Igauniju un arī ar kuršiem, bet ziņas par tirdznieciskām attiecībām (izņemot dažus aizrādījumus Egila, Olava un Knytlinga sagās) var būt vienīgi ar archeolģijas palīdzību pārbaudāmas” (L. Konv. Vārdn. 37159, 37163). Pāršķirstot paveco, bet savā ziņā vienīgo C.C.Rafna sagu izdevumu, varam konstatēt, ka aizrādījumu par iebrukumiem, sadursmēm un sirojumiem mūsu zemē ir pietiekoši daudz. Parasti tie ir gadījuma aizrādījumi, kas maz vien spēj pacelt priekškaru, aiz kura slēpjas mūsu tautas pagātne. Un tomēr šeit ir aprakstītas kaujas uz jūras, uzbrukumi piekrastei un parastā veida iebrukumi (Rafn, Antiquités russes I - II, Copenhagen 1850 — oriģinalteksts ar latīņu un paremtam franču tulkojumu; II 93). Šāda veida aizrādījumi ir pazīstamajā Snorres Sturlusona Heimskringlā un citur (sal. pie Rafna I 263, 285, II 92, 93, 94, 95, 134 - 135,

237 - 247 u.c.). Starp dažādiem īpašvārdiem sastopams arī *Visivalldr* (lat. *Visivaldus*), kas izdevējam Rafnam, protams, ir krievs Vsevolods, bet ļoti labi var būt arī baltu Visvaldis, kaut arī viņš atnācis no austrumiem, no Novgorodas (*ab Oriente e regno Gardorum, Heimskringla*). Šis pats izdevējs tak izskaidro arī Samlandi kā Zemgali (II 134 - 135), kāpēc viņa izskaidrojums var vispārīgi apšaubīt. Var pieminēt arī to, ka leģendarais, ar saviem kara gājieniem pret kuršiem, prūšiem un zemgaliem slavenais Starkaters (Starcatherus, Saxo VI), šķiet bijis no Baltijas cēlies (A.Švābe, *Senā Kurša, krājumā „Straumes un avoti” I, Rīgā 1938 62-63 lpp.*). Minams arī *Vidgautus* (no Zemgales, *Knytlingasaga, Rafn II 134, 135*).

Tikai trīs reizes sastopamies ar plašākiem tekstiem par kuršu piekrasti. Tā Snorre savā sv. Olava sagā liek Torgnijam (Thorgnys) zemnieku tinga sapulcē runāt par zviedru agrāko laiku varenību un, pārmetot pagrimšanu, atgādināt, kā Upsalas karalis Eriks savā laikā veicis liela stila uzbrukumus dažādās zemēs, pakļaujot „Somiju, Kareliju, Igauniju, Kurzemi un dažādus austrumu novadus; vēl tagad var apbrīnot cietokšņus un plašos apcietinājumus”... (ap 860. g.). Un patiešām vēl tagad varam apbrīnot plašo cietokšņu — pilskalnu tīklu, ko izveidojuši kurši normaņu iebrukumu atvairīšanai (to skaits ir pēc archeologu ziņām ap 80), un arī tieši tie pilskalni, ko pieminējis Rimberts ir varējuši pēc pēdējo gadu izrakumiem pētniecībai sniegt lielu daudzumu zviedru un vietējo senvēsturisko materiālu (sal. Fr.Balodis, *Det äldsta Lettland, Stockholm 1940*).

Kādā otrā vietā, šoreiz jau ļoti plaši, aprakstīts pazīstamā vikinga Egila Skalagrimsa pirātu sirojumus Kurzemes krastā 10. g.s. sākumā (starp 920. un 925. g.). Šis vēsturiski ar saviem piedzīvojumiem pazīstamais Egils stāsta par savu uzbrukumu kādai bagātai Kurzemes mājai, kur viņš sākumā sasaistīts un saņemts gūstā, tad atbrīvojies, atbrīvojis savus biedrus un dažus dāņu gūstekņus, beidzot pielicis uguni dzīvojamai mājai un nobeidzis visus, kas tur iekšā bijuši. Protams, viņš nav aizmirsis līdzīgu paņemt krietnu laupījumu. Dažiem novērotājiem ir nepamanīta palikusi kāda cita vieta no Egila sagas, kur minēts, ka viņš arī citos pasākumos nēsājis Kurzemē iegūtu zobenu, sauktu par „pūķi.” Lai gan sagā ir redzama griba pirmā vietā izvirzīt vikingu, tomēr apraksti par dabu, apkārtni un izpostīto bagāto māju dod mums sevišķi skaidru ieskatu par kuršu zemi, vismaz no ziemeļnieku viedokļa.

Trešais nostāsts ir teiksmainajā Ingvarsagā. Šeit ir stāsts par Ingvara gājienu Kurzemē meslus ņemt. Viņu noraida un tāpēc normaņi uzbrūk vietējiem iedzīvotājiem un tos uzvar; vainīgie top sodīti, bet normaņi, slavas vainagoti, ar bagātu laupījumu atgriežas mājās. Tā ir viena no daudzām lapaspusēm par vikingu kara gaitām.

3. Tā kā visa šī laika vēsturiskā dokumentācija, izņemot dažus neskaidrus norādījumus latviešu folklorā, nāk vienīgi no skandināvu avotiem, ir dabīgi, ka lielākā ievēriba tajos veltīta viņu uzvarām, bet viņu zaudētās kaujas pieminētas vislabākā gadījumā tikai garām ejot un visai īsi. Tomēr jau no Saksona dažām vietām varam konstatēt arī to, ka tautas, kam uzbrukts, ir aizstāvējušās varonīgi, laiku pa laikam pārejot nopietnos pretuzbrukumos. Visbīstamāko pirātu slava Baltijas jūrā ir kuršiem un igauņiem; prūši, šķiet, ir spiesti tikai aizstāvēties, kā to aprāda un apstiprina Bremeņas Ādams. Daudz rūpes vikingiem sagādā dienvidu piekrastes slavi, kamēr viņu politiskie un reliģiskie centri vēl nav izpostīti (*Sclavorum insolentia piratica nostros acerrime laccessabat, 12. grām.*). Skaistais un aizraujošais jūras kaujas

Vienīgais Latvijā atrastais rūnu ieraksts (11. g.s.). Rotāta kaļķakmeņa riņas lielākā puse ar rūnu raksta fragmentu: „rūnus darināja...” Priekšmets atrasts izrakumos Daugmales pilskalnā. Līdzīgs (bezmēra atsvars vai zižļa uzgals) atrasts Zviedrijā un glabājas Gēteborgas muzejā.

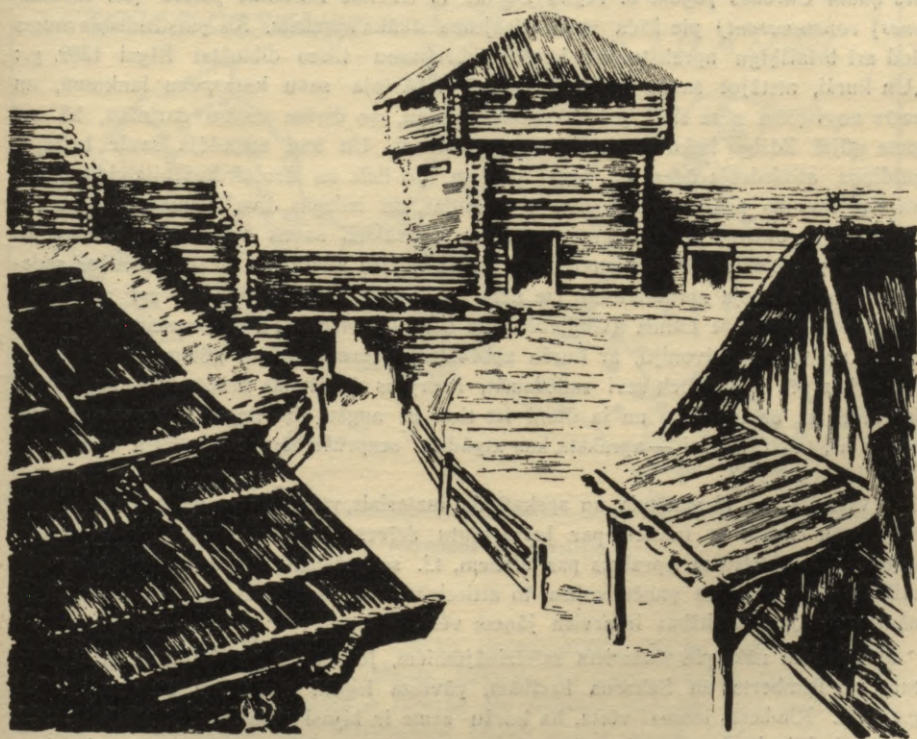
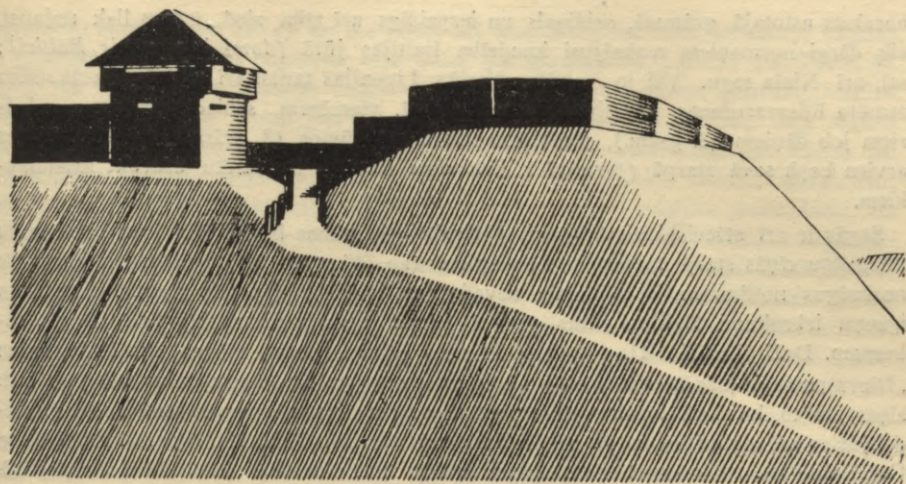
T. s. Nedervallas rūnu akmens, kuru cēlusi kāda Sigrida par piemiņu savam vīram Svenam, kas bieži ar „bagātiem kuģiem gar Kolkas ragu braucis uz Zemgali.” Ap 1040. g.

Dobes kalnu pilskalns Lielauces pag. Incēnu māju robežās. Pilskalns ir gandrīz četrstūrains ar labi apdarinātām un ļoti stāvām malu nogāzēm. Dienvidpusē ap 70 m garš un 7 m augsts valnis. E.Brastiņš izteicis domas ka šis pilskalns varētu būt Sidrabenes pils vieta.

Mežotnes pilskalna izrakumi. 9. g.s. pils vārtu eja. Slāņi reti labi uzglabājušās pils vārtu nocietinājumu koka konstrukcijas. Vārtu ejas savā laikā segtā daļa nostiprināta stāvbalkņu sienām, kas uzglabājušās plecu augstumā. Eja pils iekšējā daļā paplašināta un malās nostiprināta guļkoku sienām. Sal. rekonstrukciju 81. lpp.

Mežotnes pils vārti un nocietinājumi. Skats uz pils useju (augšā) un skats no pils pagalma puses. Izrakumos konstatēto celtnu un nocietinājumu rekonstrukcija.

apraksts astotajā grāmatā, oriģināls un iespaidīgs arī stila ziņā, mums liek nojaust, cik dārgi normaņiem maksājusi kundzība Baltijas jūrā (*dominium maris Baltici*); sal. arī Niala sagu. Vēl jo vairāk, nākošās Livonijas tautas arī aktīvi iejaucās spēku samēra līdzsvarošanas kombinācijās mūsu jūrā, piemēram, sabiedrojoties ar zviedriem jeb dāņiem (3. grām.), piedaloties dāņu pasākumos (8. grām.) jeb arī turoties arvien kopā savā starpā (*permixtos Estonibus Curois*), lai varētu uzbrukt ienaidniekiem.

Sagās ir arī atsevišķi aizrādījumi. Heimskringla mums liecina par kuršu un igauņu līdzdalību cīņās starp zviedriem un dāņiem (ap 740. g.), sv. Olava saga piemin tik nozīmīgus notikumus, kā šī karaļa neveiksmes Igaunijā (ap 975. g.) u.c. Kuršu un igauņu iebrukumi Baltijas jūras pretējā krastā ilgst nepārtraukti līdz 13. g.s. sākumam. Daži piemēri: 11. g.s. vidū Dānijas baznīcās tauta mēdza šķaitīt lūgšanu: „Dievs pasargi mūs no kuršiem!” (A.Švābe 56. lpp.). No ziemeļnieku avotiem nāk ziņas par to, ka lielā zviedru tirdzniecības centra Sigtunas izpostīšanā 1187. g. piedalījušies arī igauņi un kurši. (A.L. Schlözer, Nestor, 1802, III 17; sal. Rutenberg, Geschichte Liv-, Kur- und Esthlands I 33-34). Bet chronists Latviešu Indriķis, 13. g.s. sākumā, referējot par 1203. g. (VII 1), piezīmē: „kā to līdz šim laikam igauņu un kuršu pagani Dānijas un Zviedrijas valstīs bija paraduši darīt” (*sicut tam Estonas quam Curones pagani in regno Daciae et Suetiae hactenus facere [sc. incuriones] consueverant*) pie šāda veida sirojuma sīkāka apraksta. Šis pats Indriķis mums dod arī brīnišķīgu aprakstu par kuršu uzbrukumu tikko dibinātai Rīgai 1209. g.: „Un kurši, atstājot savas laivas Daugavā, izkārtoja savu karaspēku laukumā, un katrs no viņiem nesa savā priekšā koka galdiņu, no divām daļām darinātu, kā arī gana nūjai līdzīgu koku šī galdiņa uzstādīšanai. Un kad atspīdēja saule baltajos galdīņos, atmirdzēja ūdeņi un lauki ap tiem. Jo liels un drošsirdīgs bija viņu pulks, un viņi tuvojās pilsētai.” Arī pilsoņi bruņojas, un iedegās divu dienu kauja, ko sīki apraksta chronists; beidzot kurši atkāpjas, „savākuši savus kritušos, atgriežas pie kuģiem, pārcēlušies pār Daugavu, trīs dienas palika mierā un savus mirušos sadedzinādami sarīkoja apraudāšanu pie tiem.” (XIV 5). Par kuršiem ir arī pazīstamā ceļotāja Gilberta De Lanua (Guillebert de Lannoy) 1413.-1414. g. brauciena apraksts caur Kurzemi un Livoniju, ar kuršu apbedīšanas ceremonijām: „Šiem kuršiem... ir sekta, kas pēc nāves liek sevi sadedzināt, ietēptus labākajās drēbēs, tuvākajā mežā jeb birzē uz ozola sārta, un ja dūmi iet tieši uz augšu, viņi tic, ka dvēsele ir glābta, bet ja ne, tad pazudusi!”— apraksts, kas atgādina senprūšu bērū ceremoniju aprakstus.

4. Viss šis jau pieminētais un apskatītais materials, vairumā no vēlākajiem laikiem, nav pārāk bagāts ar faktiem par baltu tautu dzīves veidu. Patikams izņēmums ir angļu-sakša Vulfstana apraksts par aistiem, t.i. senprūšiem. Un tomēr ir bīstami ar salīdzināmās metodes paņēmieniem to attiecināt uz visām citām baltu tautām, jo zināmas vietējās atšķirības ir arvien jāņem vērā.

Mēs varam nākt pie zināmiem salīdzinājumiem, jo sevišķi par kuršu politisko kulturu, no Rimberta un Saksona liecībām, pāvesta legatu oficiāliem ziņojumiem 13. g.s. u. c. Rimberts mums vēsta, ka kuršu zeme ir bijusi plašāka kā vēlākajos laikos; viņiem ir bijusi viena karaļa valsts (*regnum*) ar 5 novadiem (*civitates*), t. i. viena apvienota visas tautas valsts ar karali (*rex*), kam padoti vietējo jeb provinču politisko vienību vadoni (*princeps*), pie kuriem šķiet bija arī novada priesteris (*sacerdos*

civitatis), karavadonis (*dux*) un pie reizes arī padome (*concilium civitatis*). Visumā šī politiskā organizācija atgādina tajā laikā pie ģermaņiem parasto (A. Švābe, 48. lpp.). No savas puses Saksons neatļaidīgi min iespaidīga apjoma politisku vienību pastāvēšanu, ko vada karaļi jeb, kā viņš tos dēvē, tiranni, — vienības, kas sagādā daudz rūpju vikingiem un personas, ar kurām viņi ir ne tikai cīņās un karos, bet arī dažādās saistībās (diplomātiskās laulības u.t.l.). Šo politisko vadoņu figūras, kaut arī dažu viņu vārdi ir pieminēti tekstos, nepadodas tomēr nekādai precizēšanai, un salīdzināmā materiāla mūsu rīcībā nav. Katrā ziņā viņu politiski militārā organizācija ir visai iespaidīga, un tas ir jau slēdziens, kas ir pilnīgi pretējs dažu agrākā gadu simteņa vēsturisko skolu slēdzieniem. Visdaiļrunīgākais no dokumentiem patiesi ir pāvesta Gregora IX vicelegata Alnas Balduina līgums ar kuršu ķēniņu Lamekinu, kas apņemas pieņemt kristīgo ticību un padoties tieši pāvestam par vasalu (1230. g.). Šis ir viens no latviešu senvēstures precizākajiem dokumentiem, un par tā juridisko un politisko nozīmi ir jau plaša monografisko studiju literatūra (A. Švābe 68. lpp.). Kristianizēšanas process paganiskajā Eiropā zin vairākus līdzīgus dokumentus un tāpēc ir labi to novērtēt kā Svētā krēsla politikas atsevišķu ķēdes locekli.

Latvijas pilskalnu topogrāfija.

Arī militārā baltu tautu politisko vienību organizācija ir līdzīgi plaši attīstīta un nozīmīgi izveidota. Vairākkārt Rimberts, Saksons un sagas piemin viņu pilskalnu stiprumu. Uzbrucējiem vikingiem ir jāķeras pie visādām metodēm, arī nodevību neizslēdzot, lai iekundzētos, p.p., Hellesponta ķēniņa galvas pilsētā, kuras nocietinājumi kvalificēti par nepārvaramiem; tas pats ir sacīts par ķēniņa Dorna cietokšņiem. Ja šie aizrādījumi kādu nepārlicinātu, tam var ieteikt atgādināties, ko raksta Rimberts un iepazīties ar mūsu archeologu pētījumu rezultātiem (sk. turpmāk). Saksona

chronikā ir kāda vieta, kas mums var dot ieskatu par to, kā celtas šādas pilis; pazīstamā Jarmerika „ērgļu ligzda” (8. grām.) ir aprakstīta šādi: „Ar tik daudz tautu mantām bagāts tapis, Jarmeriks, lai drošu patvertni laupījumam darinātu, augstā klintī ceļ brīnišķīgā veidā pili: uzbērumu viņš veido no savestās zemes, pamatu aplik ar akmeņu kārtu, apakšu nodrošina ar valni, vidējo daļu ar šaujamtelpām, augšdaļu ar bastioniem (*propugnaculis*).” Pēdējā daļa atgādina slaveno zemgaļu pilskalnu Mežotnē (domājams, arābu Madsūna). Latviešu pilskalnu ir aprakstīti un pa daļai arī atrakti. Kuršu pilskalnu aizsardzības sistema uz rietumiem ir patiesi iespaidīga, kā to redzam no Fr.Baloža schemas (Det äldsta Lettland): šeit vēl šodien ir 80 pilis (pilskalni) kā aizsardzības punkti un politiskie centri. Mēs varam iedomāties, kāds vēriens ir bijis kuršiem, kādi spēki ir bijuši jāpieliek viņiem, lai savu zemi nocietinātu, un kādai kulturas dzīvei ir vajadzējis mutuļot ap šiem centriem! Jau minētais Fr.Balodis savā otrā darbā (La Lettonie du 9-me au 12-me siècle, Riga 1936, 43 lpp.) gleznaini apraksta izrakumu rezultātus „Zemgaļu ostā,” pilskalnā pie Daugavas, netālu no Rīgas: „Daugmales pilskalnā (ir iespējams, ka tas atbilst minētai hellespontiešu galvas pilsētai *Duna*) kulturas slāņi var redzēt četras kārtas, vienu virs otras, ar ugunsgrēku pazīmēm; tās ir datejamas ar jaunāko dzelzs laikmetu un liecina, ka starp 9. un 12. g.s. „osta” ir degusi 4 reizes, kā domājams, kara laikos. Cīņas būs bijušas nevien ar vikingsiem, bet arī ar libiešiem, krieviem un, domājams, arī ar citiem, kas tiecās uz Daugavu. Bet, kā izrakumi rāda, zemgaļi arvien ir pratuši atjaunot pilskalnu, ik reizes to padarot augstāku un varenāku. Un tā visā jaunākā dzelzs laikmetā Daugmales pilskalns palika nevien kā tirdzniecības centrs, bet arī kā atslēga un muitas punkts, kas pārvaldīja pieeju upei un deva arī ločus pa krācēm.”

Tie politiskie līdzekļi, kas bija politisko vadoņu rīcībā, šķiet, ir bijuši tiem laikiem visai ievērojami, un tas mums liek domāt par labu ekonomisku organizāciju. Protams, ne mazums pārspilējumu ir aprakstos par meslu maksāšanu u.t.l., bet arī Rimberts un Adams atkārtoti vienu un to pašu tematu par dārgmetalu pārpilnību. Arī vecākās tautas dziesmas ir bagātas ar zelta un sudraba mantu aprakstiem (sk. 3. nod.), un tāpat arī izrakumi mums ir devuši daudz sudraba un pārsteidzoši daudz bronzas, sevišķi gredzenos un rotas lietās. Atstājot galīgos slēdzienus specialistiem, konstatēsim tomēr, ka prūšu, kuršu un zemgaļu zemēs, tāpat kā arī Livonijā ap Daugavu ir vērojams mošs un augsts dzīves līmenis un jo sevišķi aprīnājama tehnika ar gauri un mākslu dažādu metālu apstrādāšanā.

Vēl daži vārdi par *ģeografiskām ziņām*. Turpinot otrajā nodaļā pasākto, ir jāpasvītro, ka daudz laika būs vajadzīgs, līdz izkļiedēsies leģendu migla. Un tomēr zināmi pasākumi ir atzīmējami, kā to redzējām jau par Adamu un Saksonu. Tā laika kartogrāfija, kas arvien vēl paliek vidus laiku pasaules atlantu irrealā tradīcijā, nevar dot mums nekādus noderīgus norādījumus; arī tā laika kosmogrāfijas neiziet no apburtā riņķa, vēlā laika latinistu vispārīgo aprakstu paraugu autoritates, un tāpēc ir jāuzskata „vairāk par mākslas nekā par informācijas darbiem,” jo „šo gadsimtu gaume tiecas pret brīnišķīgo, un viduslaiku atlanti ir pa ļaui daļai domāti šī sektora izveidošanai” (Kimble). Milzu solis uz priekšu pasaules ģeografiskā viedokļa skaidrošanai ir pazīstamā sudraba plāksne un pasaules kartes, ko darinājis un veidojis normaņu ķēniņa Rudžero galma ģenialais arābu augstmanis Idrisi (ap 1154).

Sis darbs ir patiesi revolucionārs, jo šeit ir vēlēšanās attēlot pasaules ģeogrāfisko uztveri kartēs pēc izdarītiem novērojumiem un „ne pēc grāmatām” (ķēniņa vārdi Idrisijam), un sekas neizpaliek: šī araba darbs ir goda vietā ģeogrāfijas vēsturē.

Par Baltijas novadiem Idrisijam informācija, portams, ir visai neskaidra, un, ja ticam Ekbloma asai nojautai, pa daļai kļūdainās un ačgārnās Baltijas novietošanas dēļ kartē, Tomēr daži gaismas stari iespīd arī šeit. Kartes pavadu teksts ir vēl jo-projām „grāmatu” iespaidā (tā, piemēram, piekrastes tautu aprakstos un, domājams, arī šur tur citur, ir saskatāms Plinija iespāids, sal. 1. nod.). Bet tomēr dažas vēsturiskas ieskaņas ir arī šeit, pp., pret krieviem nocietinātais pilskalns un daži novērojumi par satiksmes ceļiem starp svarīgākām vietām. Ipašvārdi kartes dažādās redakcijās vairāk attiecas uz Zviedriju, Somiju, Igauniju (*ard Lqslande* jeb *lestlanda*); Kurzeme šeit ir „burvju zeme” (*ard al magus*), t.i. pagānu zeme, kas ir parasts apzīmējums tām zemēm, kuru reliģija ir bijusi autoram sveša; nosaukumu ir vispārīgi ļoti maz un tie ir neskaidri un daudz apstrīdēti.

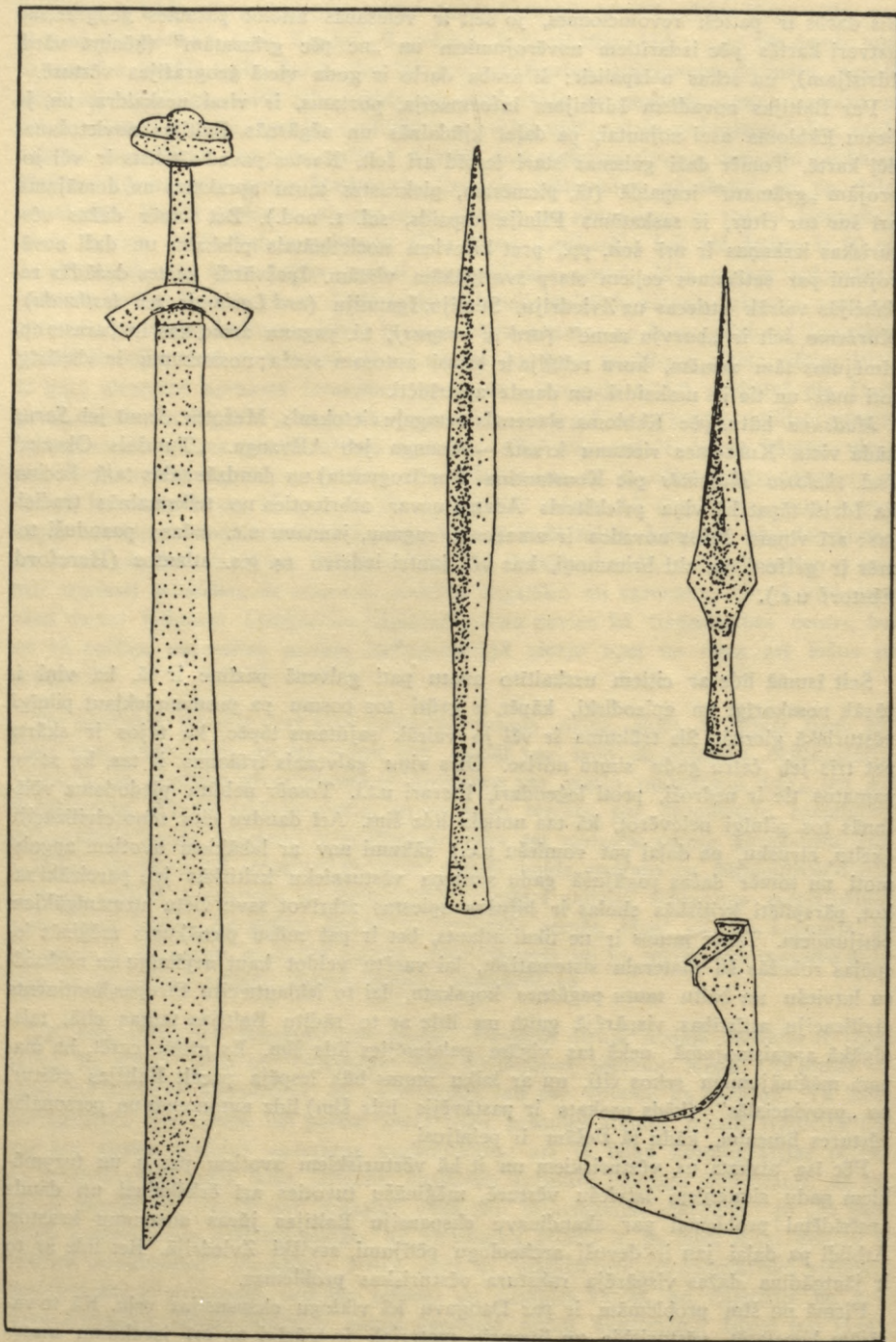
Madsūna būtu, pēc Ekbloma, slavenais zemgaļu cietoksnis Mežotne, *Sumī* jeb *Sarnū* kāda vieta Kurzemes rietumu krastā — Alsunga jeb Alšvanga. „Tumšais Okeans” (sal. *thalassa skoteinēs* pie Konstantina Porfirogeneta) un daudzās salas tajā liecina, ka Idrisi tāpat kā viņa priekštecis Adams nevar atbrīvoties no teiksmainās tradīcijas: arī viņam šajos novados ir amazoņu, raganu, jaunavu u.c. salas; pazuduši tomēr ir grifoni un citi briesmoņi, kas vēl jautri iedzīvo 14. g.s. atlantos (Hereford, Ebstorf u.c.).

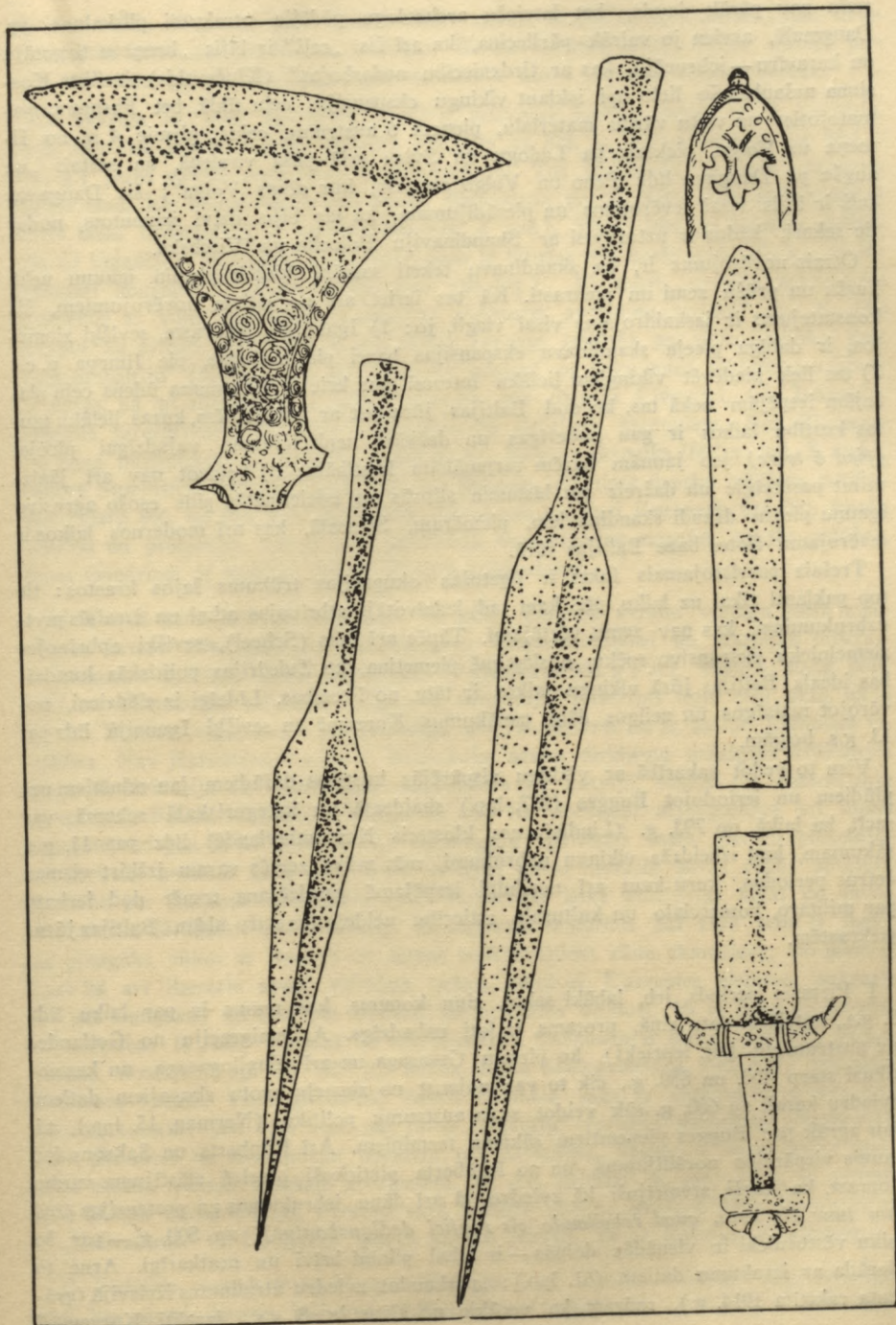
*
*   *

Šeit īsumā līdz ar citiem uzskaitīto avotu pati galvenā pazīme ir tā, ka viņi ir pārāk nesakarīgi un epizodiski, kāpēc ir grūti tos posmu pa posmam iekļaut pilnīgā vēsturiskā gleznā. Šis trūkums ir vēl jo vairāk sajūtams tāpēc, ka tajos ir skārta pat trīs jeb četrus gadu simtu norise. Otrs viņu galvenais trūkums ir tas, ka savos pamatos tie ir nedroši, proti leģendari, literari u.t.l. Tomēr nebūtu piedodama vēlēšanās tos pilnīgi neievērot, kā tas noticis līdz šim. Arī daudzu citu seno civilizāciju (ķeltu, etrusku, pa daļai pat romiešu u.c.) sākumi nav ar labākiem avotiem apgaismoti, un tomēr dažas pagājušā gadu simteņa vēsturnieku kritiskās jeb pareizāki sakot, pārspīlēti kritiskās skolas ir bijušas spiestas atbrīvot savu vietu uzmanīgākiem pētījumiem. Tāpēc mums ir ne tikai atļauts, bet ir pat mūsu pienākums mēģināt iespējas robežās šo materiālu sistematizēt, lai varētu veidot kaut nepilnīgu un neskaidru latviešu un baltu tautu pagātnes kopskatu, lai to iekļautu citu Eiropas kontinenta civilizāciju attīstības vispārējā gaitā un līdz ar to rādītu Baltijas tautas citā, taisnīgākā apgaismojumā, nekā tas viņām palaimējies līdz šim. Es gribu cerēt, ka manam mēģinājumam sekos citi, un ar laiku mums būs iespēja pacelt Baltijas vēsturi no „provinciālās” (kāds uzskats ir pastāvējis līdz šim) līdz autonomas un personālas vēstures līmenim, kādu tā tiešām ir pelnījusi.

Pēc īsa atskata uz vēsturiskiem un it kā vēsturiskiem avotiem par 9. un turpmākiem gadu simteņiem latviešu vēsturē, mēģināšu tuvoties arī ērkšķainai un daudz apstrīdētai problēmai par skandināvu ekspansiju Baltijas jūras austrumu krastos. Atbildi pa daļai jau ir devuši archeologu pētījumi, sevišķi Zviedrijā. Bet līdz ar to ir jāatgādina dažas vispārēja rakstura vēsturiskas problēmas.

Pirmā no šīm problēmām ir par Daugavu kā vikingu ekspansijas ceļu. Kā to vairāk konstatēt, vēsturiskie un literārie materiāli ir trūcīgi un arī izrakumu mate-

rialu nav pārāk daudz, bet latviešu archeologu pēdējie atrakumi pilskalnus, pp. Daugmalē, arvien jo vairāk pārliecina, ka arī šis „ceļš” ir bijis „brūnotu tirgotāju un karavīru — iebrucēju, kas ar tirdzniecību nodarbojas” (Kļučevskis) izvilkti. Kosinna nešaubās šo lielo upi iekļaut vikingu ekspansijas ceļu tīklā, bet Fasmers, pamatojoties uz vietu vārdu materiālu, pieņem 6 austrumu ceļus: pirmie 4 ir no Ilmeņa uz Volgu, piektais pa Ladogu un Sviru tajā pašā virzienā, un sestais „uz augšu pa Daugavu līdz Peno un Volgo ezeriem, kur sākas Volga”; šis Daugavas ceļš ir bijis visai ievērojams un pierādījumam, ka tas bijis dzīvi izmantots, noder tie sakari, kādus ir uzturējusi ar Skandināviju Polocka un Vitebska.

Otrais novērojums ir, ka skandinavu teksti samērā biežāk piemin igauņu nekā kuršu un prūšu zemi un piekrasti. Kā tas izriet arī no citiem novērojumiem, šis konstatējums ir izskaidrojams visai viegli, jo: 1) Igaunijas piekraste, sevišķi ziemeļos, ir dabīga pieeja skandinavu ekspansijas bazei pie Ladogas, pie Ilmeņa u. c.; 2) tas liek piedēvēt vikingiem lielāku interesi par krievu lidenuma ūdens ceļu plašajām iespējām nekā tas, ko dod Baltijas jūra pat ar piekrastēm, kuras lielāku tautas kustību laikos ir gan noderīgas un dažkārt nepieciešamas vajadzīgai pieejai (*pie à terre*) jeb jaunām bazēm turpmākām kustībām; 3) beidzot nav arī jāaizmirst pastāvīgie un dažreiz pat bīstamie stiprās un nocietinātās pilīs esošo agresīvo igauņu pirātu draudi skandinaviem, piemēram, Sāmsalā, kas arī modernos laikos ir ievērojama flotes baze Baltijas jūrā.

Trešais pasvītrojams fakts ir ilgstošas okupācijas trūkums šajos krastos: tie top pakļauti tikai uz laiku, pēc kam tad iedzīvotāji atbrīvojas atkal un izraisās pretuzbrukumiem, kas nav zemu vērtējami. Tāpēc arī Šēls (Scheel), sevišķi apbrīnojot ziemeļnieku ekspansīvo spēku, noslēgumā piemetina, ka Zviedrijas politiskās kundzības ideāls Baltijas jūrā vikingu laikos ir tālu no īstenības. Līdzīgi ir slēdzieni, novērojot mainīgos un neilgos dāņu panākumus Kurzemē un sevišķi Igaunijā līdz pat 13. g. s. beigām.

Visu to vedot sakarībā ar vikingu vispārējās kustības dažādiem jau minētiem uzplūdiem un ierindojuš Bugges (227. lpp.) skaidrajā un kategoriskajā schemā, var sacīt, ka laikā no 793. g. (Lindisfarnes klosteris Nortumberlandē) līdz pat 11. g. s. sākumam, kad izbeidzās vikingu uzbrukumi, mēs mūsu zemēs varam izšķirt vismaz četrus periodus, kuru kaut arī nepilnīgi iespējamā precizēšana tomēr dod ieskatu par militāro, komerciālo un kultūralo attiecību veidošanos starp abām Baltijas jūras piekrastēm.

I Pirmais periods, jeb, labāki sakot, ziņu kopums, kas mums ir par laiku līdz 9. g. s., noteiktu datu ziņā, protams, ir ļoti nabadzīgs. Ar emigrāciju no Gotlandes uz austrumiem (sk. iepriekš), ko piemin Gutasaga un arī Ynglingasaga, un kas notikusi starp 400. un 850. g., cik to var nojaust no ziemeļu avotu skopajiem datiem, zviedru karaļi ap 600. g. sāk veidot savu austrumu politiku (Nerman, 15. lpp.), t. i. jau agrāk par Bugges pieņemtiem sākuma termiņiem. Arī Rimberts un Saksons dod mums vispārējos norādījumus, un no Rimberta pietiekoši precīzā stāstījuma varam noprast, ka kurši, atvairījuši kā zviedru tā arī dāņu iebrukumus un pretenzijas (*sed iam tunc diu erat, quod rebellando eis subijci dedignabantur*), ap 800. g. — par šo laiku vēsturnieki ir vienādās domās — ir atkal pilnīgi brīvi un neatkarīgi. Arne to pierāda ar izrakumu datiem (61. lpp.): „pārbaudot zviedru atradumus Krievijā (grāmata rakstīta 1914. g.), redzam, ka vecākie no tiem ir 8. g. s., izrakti Kurzemē.”

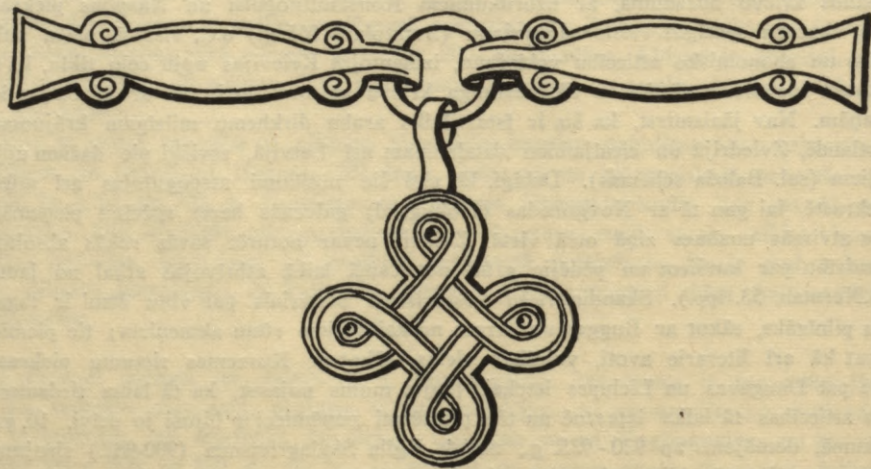
Drusku vēlāk, 9. g.s. pirmajā pusē, zviedri dibina Kaspijas un Melnās jūras lielajam ceļam bāzes pie Ilmeņa un Ladogas. Šie novērojumi atļauj vērot vikingu pirmās austrumu gaitas, bet mazāk gan notikumu norisi Baltijas jūras piekrastē.

II Svarīga un visai austrumu kustībai nozīmīga kustība sākas ar 9. g.s. vidu. Šajā attiecībā Rimberta īsais epizods (rakstīts ap 875. g., bet attiecināts uz 853—855. g.) pelna vairāk nekā tikai vietējo ievērību. Tas ir loceklis to lielo notikumu virknējumā, kas noved pie krievu valsts dibināšanas un pie apm. divu gadsimtu ilgā ziedu laika tirdzniecībā ar austrumiem (sk. 2. nod.). Tā ir daļa no vikingu tiekšanās uz tagadējās Krievijas plašumiem, kam ir bijušas tik nozīmīgas sekas. „Ir interesanti konstatēt,” raksta B.Nermans (69. lpp.), „kā sakrīt zviedru uzbrukums Kurzemei ar viņu spiešanos uz Baltijas piekrastes austrumu zemēm” un „tā mēs redzam, ka zviedri tūdaļ pēc 9. g.s. vidus apzinīgi izšķīrās par tiešu politiku pret Austrumbaltiju” (51-52. lpp.). Kuršiem tas nozīmē uz laiku jaunu atkarību no zviedru varas, kā to apraksta tas pats Rimberts, bet ziemeļu Livonijai, t. i. Igaunijai, daudzus sarežģījumus ar rusu-varjagiem, to tiešajiem kaimiņiem. Bez Rimberta par šiem nozīmīgiem notikumiem vēsta arī t.s. Nestora chronika (862. g., sal. 5. nod.), Snorre Sturlusons ķēniņa Olava sagā un Saksons, pieminot drusku vēlākos notikumus (starp 866. un 894. g.). Atkārtotie iebrukumi un kari Kurzemē pasvītro kuršu izzurību un pretestību, kas ir viņu politiskās organizācijas nopelns, un tās grūtības, kādas zviedriem ir radušās kuršu pilnīgai pakļaušanai.

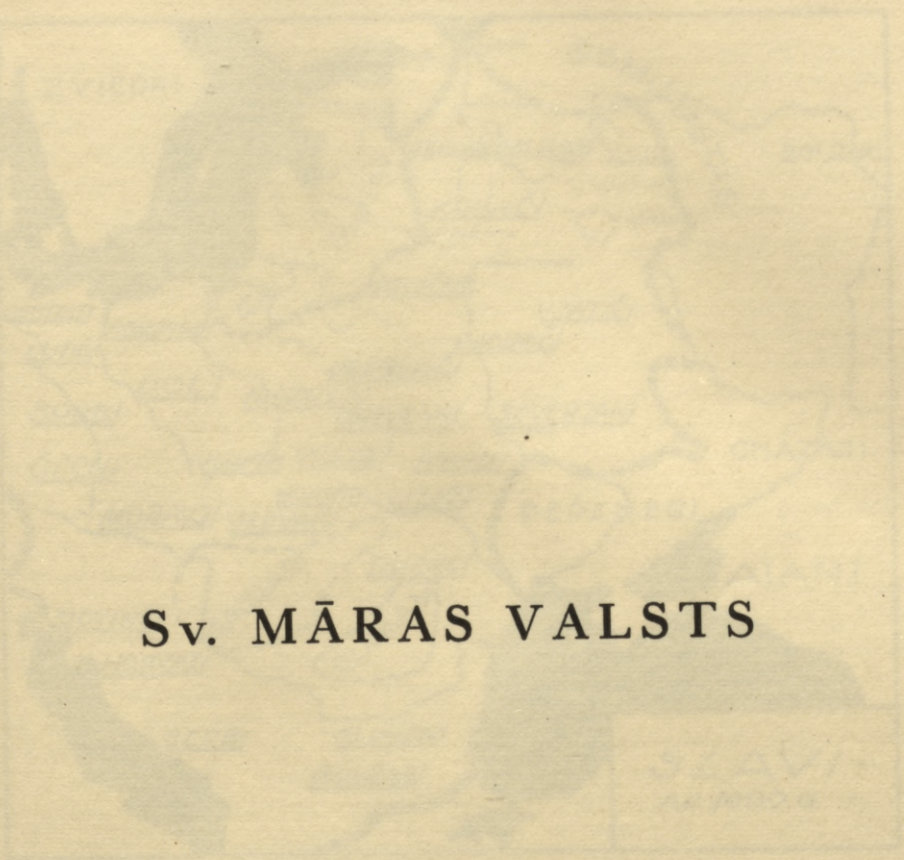
III Devītā gadu simteņa beigas un 10. gadu simtenis uzrāda vikingu plašu izvietotošanos krievu līdzenumā, ar uzbrukumiem Konstantinopolei un Kaspijas piekrastēm, chazaru spēcīgās valsts sagraušanu (Svjatolavs 965. g.) u.c., visumā plašu politisko un ekonomisko attiecību veidošanu, izmantojot Krievijas upju ceļu tīklu, kā to redzam Ingvara sagā, kas ir tik nozīmīga krievu vēsturei un ir arī ar Livonijas iekšajām. Nav jāaizmirst, ka šis ir īstais laiks arābu dirkhemu milzīgam krājumam Gotlandē, Zviedrijā un cienījamam daudzumam arī Latvijā, sevišķi pie dažiem upju ceļiem (sal. Baloža schemas). Dabīgi, ka visi šie notikumi atspoguļojas arī mūsu piekrastē, lai gan tā ar Novgorodas (Holmgard) galvenās bāzes spēcīgu pieņemšanu atvirzās nozīmes ziņā otrā vietā. Zviedri nevar noturēt savās rokās absolūtu kundzību par kuršiem un pēdējie grūti noteicamā laikā atbrīvojas atkal no jauna (B.Nerman, 53. lpp.). Skandinavišu vēsturiskais materiāls par viņu zemi ir tagad jau pilnīgāks, sākot ar Bugges un Arnes noskaidrotiem rūnu akmeņiem; tie piemin, tāpat kā arī literārie avoti, vairākas vietas, sākot ar Kurzemes rietumu piekrasti līdz pat Daugavas un Lielupes ietekai, ļaujot mums nojaust, ka tā laika tirdzniecības attiecības tā laika izpratnē un tām piemēroti paņēmieni ir bijuši jo dzīvi. 10. g.s. sākumā, domājams ap 920-925. g., notiek Egila Skalagrimsona (900-982.) sirojumus Kurzemes krastā. Viņa gleznainā, daudz cildinātā saga ir ekspresīva poema par Saksona tematu: „un viņš tapa par jūras laupītāju” (*praedo maritimus factus est*), ir arī plašākais no ziemeļnieku tekstiem par latviešiem, bagāts ar ziemeļnieku dzejnieku skatīto vietējo apstākļu aprakstiem. 10. g.s. iederas, ja vien droši ir pamati dāņu ķēniņu chronoloģijai, Frotona sagā minētie kari ar kuršu ķēniņu Dornu, tāpat ar „Hellesponta” t. i. Daugavas ķēniņa galvas pilsētu, un ar Polocku (Paltiska).

IV Pēdējais periods ir ap 11. g.s. Ziņu par to ir mazāk — vienīgi daži rūnu akmeņi, kas piemin kaujas Vidzemē (*Liflandi*) un kuģojumus uz Zemgali (*Simkala*)

apkārtceļā gar Domesnesu (*tumisnis*) u.c. „Šie rūnu akmeņi un daži archeoloģiskie dati,” raksta Arne (13-14. lpp.), „liecina, ka Baltijas piekraste nebeidz būt līdzās krievu imperijai (*Gardarike*) un Grieķijai par normaņu iebrukumu mērķi vēl arī 11. un 12. g.s.” No austrumu tirdzniecības viedokļa šajā g.s. (sk. 2. nod.) redzam dirkhemu importa beigas un nacionalās industrijas sākumus kā Krievijā, tā arī Latvijā (saktas un citas rotas lietas eksportētas arī uz Zviedriju, sk. Arne 93, 113. lpp., tāpat Balodis). No vispārējās vēstures viedokļa 11. g.s. nozīmē, pēc Kossinnas apzīmējuma, vikingu karu pieņemšanos sevišķi kontinenta rietumos un dienvidos. Bet austrumos parādās krievu kņazu politiskā un kulturalā aktivitāte, kas rāda pirmās pazīmes to tieksmēm uz rietumiem (sal. 1106. g. lielo zemgaļu uzvaru par krieviem). Šajā laikā (11. g.s. sākumā) kurši ir atkal neatkarīgi, ir nomanāma arī skandinavu interešu mazināšanās šajā virzienā. Šādos apstākļos, vērojot lēnas, bet dziļas pārmaiņas, varam tām redzēt arī zināmas politiski ģeografiskas jeb ģeopolitiskas sekas, proti jauna, visai ievērojama Baltijas jūras centra izaugšanu Gotlandes salā, kuras galvas pilsēta Visbija vēl 10. un 11. g.s. bija jo spēcīga citadele, kas vēlākos gadu simteņos izveidojās par regulējošu centru gandrīz visai tirdzniecībai šajā jūrā, pārspējot šinī ziņā Birkas, Sigtunas, Haithabu un prūšu Truso kādreizējo nozīmi.

!Kuršu iemauktu rotājums.
12. g.s. Talsu Vilikumuižas ezers.

Sv. MĀRAS VALSTS

ST. MARY'S VALLEY

Slavu ciltis ap 1000. g.

PIEKTA NODAĻA

KRIEVU EKSPANSIJAS SĀKUMI

Kā redzējām, ziemeļnieki vairākas reizes mēģina uzkundzēties Livonijas piekrastē, sevišķi igauņu daļā, bet viņiem tas neizdevās ilgākam laikam ar saskatāmām sekām, neizdevās veidot tādas ilgāk pastāvošas politiskas vienības šeit, kādas tie veidoja Eiropas rietumu un dienvidu daļā. Viņi, pēc Helmolda Slavu chronikas izteiciena, „pārējām kaimiņu valstīm” (*cetera finitima regna*) ārpus Baltijas slavu zemēm uzbruka uz zemes un jūras (*terra marique vexabant*), tomēr viņu spiediens pamazām atslāba un stāvoklis ziemeļaustrumu Baltijā otrā gadu tūkstoša pirmajos gadsimtos palika bez ievērojamām pārmaiņām, bez apvērsumiem, kādus esam pieraduši redzēt

normaņu ekspansijas laikos. Mēs tādēļ esam liecinieki līdzsvaram, ko varam dēvēt vairāk par ģeografisku nekā politisku, varētu sacīt, tādām, kas nav lielu apslēptu spēku izlīdzinājums šajās zemēs, tiem neitralizējoties, bet gan drīzāk to plašo novadu izlīdzinājums, ko vēl nebija varējušas sev pakļaut līdz turieni nākušās ekspansijas. Vietējās tautas un to veidojošās politiskās vienības bija tās, kam nācās noteikt lielā mērā politisko līdzsvaru šajā Eiropas daļā 11. un 12. gadu simteņos.

Bet tā kā kristīgās eras pirmā gadu tūkstoša otrā pusē Eiropas ziemeļaustrumu zemēs, pēc ļoti trūcīgām vēstures avotu ziņām, notikušas visnotaļ nozīmīgas pārmaiņas, ģeografiski visai plašas un vēsturiski izšķirošas pārmaiņas, kas veido pamatus nākošām pārgrozībām, ir nepieciešami vajadzīgs mēģināt analizēt šo procesu, kam tik liela nozīme Baltijas tautu pagātnē un nākotnē, mēģināt saprast, kur un kā izaug šis arvien lielākais drauds to likteņiem. Es domāju šeit par slavu ekspansiju, kas šajā nodaļā pārrunājamajos gadsimtos sāk izveidoties vairāk vai mazāk plašās un nozīmīgās krievu kņazistēs pie baltu tautu jaunākā laika robežām. Šie krievu politiskie spēki pamazām izveido atsvāru visas Baltijas jūras austrumu piekrastes vēsturiskā likteņa svaru kausos.

Sākums slavu plašajiem plūdiem meklējams, pēc valodnieku un vēsturnieku pētījumiem, 5. jeb visvēlākais 6. g.s. pēc Kr., bet šīs ekspansijas vislielākais spārs 8. g.s., pēc kam tad sāk atkal iedarboties jauni faktori, kas ierobežo jeb arī mazina slavu kolonizētāju jeb, gan mazākā apmērā iekarotāju, ieņemtajās plašajās teritorijās, proti ģērmaņi (sk. 6. nod.), Bizantijas imperija, kas pēc vājuma laikmeta atgūst jaunus spēkus un, beidzot, ungāri, kam ir bijusi tik ievērojama loma rietumu un dienvidu slavu nākošā vēsturē. Ja var slavu teritorijas sarūkšanas un samazināšanās pirmās pazīmes vidus un dienvidu Eiropā — austrumu Eiropā ir vērojama cita norise — saskatīt 8. un 9. g.s. maiņā, tomēr Ibrahim ibn Jakubam ir tiesība vēl 10. g.s. aizrādīt uz milzīgu slavu masu tās izplatībā no „Sīrijas jūras” līdz „Okeānam” ziemeļu virzienā. Ja vien šo masu politiskā kultura būtu sasniegusi tādu līmeni, ka tā būtu varējusi veidot lielas un solīdas politiskās vienības, un ja gadsimtu eļā Azijas nomādu bezgalīgās rindās nebūtu ar varu pagriezušas austrumu slavu skatu uz austrumiem, tad centralās Eiropas un sevišķi Baltijas piekrastes zemju liktenis būtu gan citāds bijis un Baltijas tautas būtu redzējušas kaut ko Jāņa IV karapulkiem līdzīgu iebīrkam jau dažus gadsimtus agrāk. No putnu lidojuma vērojot un arvien paturot prātā savas lietas, pagājušo gadu simtu notikumu gaitā varam saskatīt vismazāk trīs likteņīgus sitienus slavu lielo politisko veidojumu tapšanas laikā.

Vispirms, laika ziņā pirmā, ir maģjāru atnākšana no tālajiem austrumiem. Krievu chronikas piemin viņu nācienu gar Kijevu 9. g.s. beigās; viņi cieši nostiprinājās Karpatu nogāzē Donavas līdzenumā, ko tik ļoti iecienījušas daudzas Azijas klejotāju tautas, huņņi, avari u.c., šādi sadalot vidus un dienvidu Eiropas slāvus divās grupās un tādi izjaucot viņiem iespēju nākotnē veidot spēcīgas politiskas vienības. Otrā ir ģērmaņu izplešanās, jau Kārļa Lielā ievādīta pret slāvu ciltīm, kas bija apmetušās Hamburgas apvidū, Elbas krastos, Bavārijā u.c. Šis gadu simtiem ilga ģērmaņu spiediens (sk. nāk. nod.), sākumā kopā ar normaņu jeb skādināvu (Dānija, Zviedrija) ofensīvu, ir tas, kas ar laiku ne tikai iznīcinās slāvu varu visā Baltijas jūras dienvidu piekrastē, bet izolēs arī čekus un pa daļai paralizēs poļus, vismaz zināmam laikam traucējot izveidoties izdevīgos ģeografiskos apstākļos plašai un

spēcīgai imperijai Vislas baseinā. Trešais sitiens, kas seko otrajam, ir Baltijas austrumu piekrastes okupācija 12. g.s. beigās, kas savukārt, turpinot šejienes tautu iepriekšējās cīņas, gadu simteņiem ilgi nedod slaviem, t.i. krieviem, pieeju pie Baltijas jūras, līdzīgi tam, kā citas varas tāpat nogriež viņiem pieeju Melnajai jūrai.

Tik daudzas problēmas, kas paliek arī turpmākam, izvirza mūsu eras pirmais gadu tūkstotis, sevišķi otrajā pusē, un daudzas pētnieku pūles ir pieliktas to skaidrošanai, kaut arī šis darbs ir nepateicīgs un grūts; jo trūcīgāki ir avoti, jo neatlaidīgs ir bijis pētnieku darbs, meklējot pēc pilnīgākām metodēm, jo, patiesi, kādu lietu saprast var, kā saka Aristotels, tikai tad, ja skata tās dzimšanu un attīstību.

Jautājumā par slavu pirmmītni pirms viņu virzīšanās uz rietumiem, dienvidiem un austrumiem, ja iesākam ar to, ir panākts un vairāk vai mazāk pieņemts atzinums, ka šī mītne, ievērojot viņu tirdzniecisko attiecību trūkumu ar Romas imperiju, būtu meklējama kādā izolētā, grūti pieejamā zonā, kas pamatotu ar šo savu izolēto stāvokli un ne pārāk lielo izplatību arī sevišķi skopo izlokšņu attīstību pie slaviem vispārīgi un viņu uzkrītoši konzervatīvo raksturu. Viss tas ved pie domām, ka šī zona būtu meklējama Pojesjes rajonā, tās purvajos, un Volinijā, tātad īsti nomalē, uz rietumiem un austrumiem no senajiem satiksmes ceļiem starp Baltijas jūru un Bohemiju no vienas puses, un Melno jūru no otras. Varētu sacīt, ka slavi austrumu Eiropā ir bijuši saskarē dienvidos un dienvidu rietumos ar irāņu, ziemeļos ar baltu tautām, ziemeļos un ziemeļu rietumos ar somu ciltīm, kas senos laikos apdzīvoja Maskavas, Tveras un Kalugas rajonus (G. Maver). Visumā ir jāatgādina baltu valodu plašāka izplatība aizvēsturiskā laikā, par ko minēts 2. nodaļā.

Ne jau lai precizētu to, kas nav viegli precizējams, bet lai gūtu vairāk vai mazāk pārliecinošu ieskatu par slavu plašām kustībām vismaz gadu tūkstoša puslaikā, par ko pilnīgi klusē vēsturiskā dokumentācija, ir noderīgi citēt šeit vienu no slavistikas redzamākiem pārstāvjiem Nīderle (Niederle): „Slavi ir turpinājuši palikt pie lēnas kustēšanās līdz 6. g.s. Tikai tad, ap šo laiku, slavi sāk nostiprināties noteiktās dzīves vietu robežās. Lielās pārvietošanās nāk uz beigām, un jauns stāvoklis noskaidrojas centralajā un austrumu Eiropā. Slavi nāk saskarē ar vairāk attīstītiem kaimiņiem, kuri jau prot apstrādāt zemi ar racionāliem paņēmieniem. No otras puses, avaru uzbrukumi, kam seko to uzliktais jūgs, piespiež viņus veidot lielākas sakarīgas vienības, un rada nepieciešamību radīt apcietinātus centrus. Tāpēc pirmā kristīgās eras gadu tūkstoša otrā puse mums rāda slavu aizņemtās zemēs zināmu daudzumu apcietinātu aizžogu (palisades).”

Šos vispārīgos slēdzienu varam ilustrēt ar tā laika autoru citējumiem; tā, piemēram, raksta Jordans (6. g.s.): „No Alpu ziemeļu puses un Vislas iztekām sākot bezgalīgos plašumos ir apmetušās daudzo vinidu ciltis, kam nosaukumi ir dažādi to dažādās grupās, bet kas parasti saucās par sklaviniekiem un antiem. Sklavini ir apmetušies ziemeļos, līdz Vislai; purvi un meži ir viņu pilsētas. Lejā pie Okeana (t. i. Baltijas jūras), kur Visla tajā ieplūst trijās ietekās, dzīvo vidivari, kā kopojušs no dažādām ciltīm; aiz viņiem Okeana piekrasti aizņem aisti (baltu tautas).” Prokopijš 6. g.s. runā par antiem kā par bezgalīgi daudzām ciltīm (*ethne ametra*) un apraksta viņu dzīves veidu „nožēlojamās izklaidu būdīnās, kas ir atsitus viena no otras.” Kaut arī šis apraksts attiecināts uz slaviem Balkanos, tomēr Nīderle domā, ka tas attiecināms arī uz pārējiem, ar slēdzienu, ka vēlāk minētajās vietās varētu būt attīstījās lielākas mītnes, t. i. ciemi.

Visa šī milzīgā masa, izplūstot, pēc Nīderles domām, uz visām pusēm, izplatās daudzās novirzienos, bet parasti mazākās pretestības virzienā, izkliedētu politisku vienību veidā, draudoša sava lielā pārsvara, arī spēju dēļ savu pretestību uzglabāt pie pavisam niecīgām eksistences iespējām un, beidzot, lielā pieauguma iespēju dēļ. Šī slavu masa savas plašākās izplatības laikā aizņem vismaz piecas reizes plašāku telpu, nekā dažus gadsimtus agrāk savas kustības sākumā. Šādā veidā būtu iznīcinātas un apraktas jo daudzas ciltis un tautas, ja vien slaviem nebūtu trūcis mugurkaula un prasmes politiski saslēdzoties veidot politisko civilizāciju tās augstākās formās. Šāda saslēgšanās patiesi nav saskatāma: katra cilts un katra grupa dzīvo uz sava rēķina, strīdos ar kaimiņiem, un — arī tas ir iemesls — ciešās asinsradniecības kopās. Laika biedru liecības mums rāda pavisam ko citu, tikai ne idilli, kā to savā laikā ir vēlējis iztēlot Herders. Šeit ir divi vadmotivi: nesaskaņas un bravūra. Jau Prokopijs runā par seno demokratiju pie slaviem, kas esot viņu neveiksmju cēlonis. Ķeizars Maurīcijs 6. g.s. no savas puses konstatē, ka slavi un anti, kas arvien esot ceļa jūtīs, esot nedisciplinējami (*amancha*), savstarpējā naidā, neļaujot arī sevi valdīt un pakļaut; kāds cits Bizantes ķeizars, slavenais Konstantīns Porfirogenets (10. g.s.) pasvītīto ievērojamāku politisko koncentrējumu trūkumu pie slaviem, un Ibrahim ibn Jakubs arī raksta: „Vispārīgi slavi ir neapsverami un agresīvi, un, ja nebūtu viņiem nevienprātības viņu dzimtu visdažādāko atzarojumu un viņu cilšu nesaskaņu dēļ, tad neviena tauta pasaulē nevarētu mēroties ar viņiem spēkā.”

Ar visām savām bravūras pazīmēm slavi tomēr pārāk neimponē novērotājiem savu zemo cīņas spēju dēļ. Tā p.p. Jordans izsakās, ka viņi gan esot bīstami sava daudzuma, bet ne apbruņojuma dēļ, bet ķeizars Konstantīns tos dēvē tieši par neapbruņotiem (*aopla*), un sakarībā ar to nebūs lieki atcerēties, ka Kārlis Lielais, šis pirmais liela stila uzbrucējs avaru-slavu valstij, sargājās tos apbruņot un aizliedza uz viņu zemi izvest ieročus un bruņas (*arma et brinas*, 805. g.). Ibrahim apraksta jo sīki slavu pilskalnus, bet Nīderles pētījumi mums dara zināmu, ka pirmais no akmeņiem celtais aizsardzības mūris ir vienīgi Novgorodā 1044. g. celtais, kurpretim pārējās krievu pilsētās, jeb, pareizāki sakot, ciemi, ir palikušas aizstāvēšanās sistēmai nepiemērotas, ar koka jeb māla celtnēm, kā to varam redzēt pat vēl daudzās 16. g.s. zīmējumos.

Uzbrucēju māksla šādos apstākļos, neskatoties uz slavu nežēlīgo raksturu (*gens bellicosa, durissima, ferocissima*), kā raksta Einhards, Saksons u.c., nav pārāk sarežģīta un grūta, sevišķi ar klasisko principu: skaldi un valdi (*divide et impera*), vai arī ar politiskās organizācijas pārspēku un labāku prasmi. Tiešām, mēs redzam, ka slavi ir vāji pretinieki avaru uzbrukumiem, tāpat vēl vājāka ir viņu pretestība citu mongoļu nomadu uzbrukumiem, kuri viņiem uzliek savu smago jūgu ilgiem gadsimtiem.

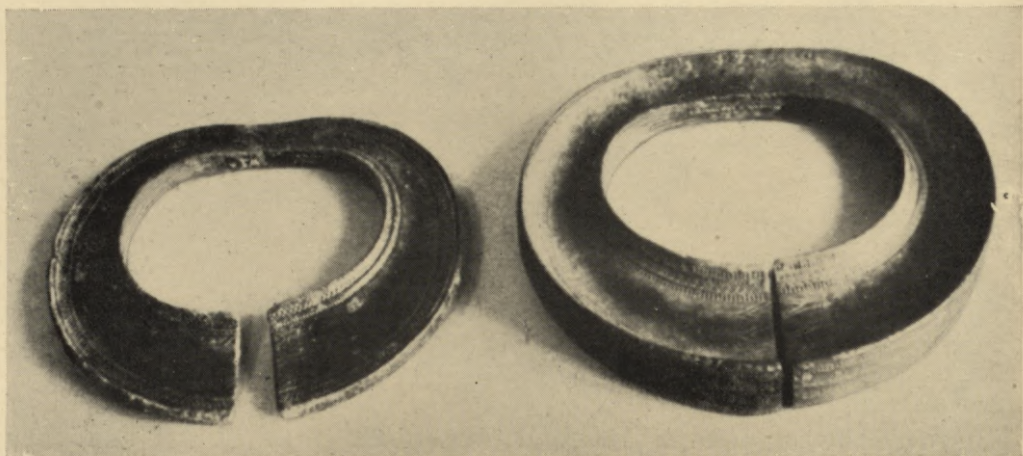
Desmitā gadsimtā slavu ekspansija ir pārskatāma divās Nīderles darbam pievienotajās kartēs, proti no Elbas līdz Ladogai un no Baltijas līdz Adrijas un Egeja jūrai. Plašajā slavu jūrā paliek vairāk vai mazāk neskartas vairākas tautu salas: 1) baltu un igauņu, kā senākās, ja neskaitām somu cilšu zemes centralā un ziemeļu Krievijā, kur vēl nebija nonākuši krievu uzplūdi; 2) ungaru pie Donavas un tāpat arī tagadējā rumāņu zeme, kur vietējie iedzīvotāji kopā ar agrākajiem nomadu iebrucējiem aizturēja slavu spēcīgo spiedienu. Šīs kartes vērojot mēs nonākam arī pie cita slēdziena: šķiet, milzu straume ir izplūdusi un pārklājusī plašo lidzenumu līdz

11. g.s. senlatviešu bronzas aproces ar stilizētām dzīvnieku galvām, kas kā rotājošais motīvs aprocēm un pakavsaktām parādās ap 1000. g. Pirms tam dzīvnieku galvas citā stilizējumā Latvijā bija pazīstamas tikai pie stopa saktām sākot ar 6. g.s. Dzīvnieku resp. pūķa galvas motīvs pārņemts no vikingu laika Skandināvijas mākslas, bet lokāli īpatnēji pārstilizēts un vienkāršots.

11. un 12. g.s. kuršu bronzas pakavsaktas ar pūķa galvām. Atšķirīgi no aprocēm, tām raksturīgs zvēra galvas motīvs ar plastiski izceltām smailām ausīm, plaši atvērtiem žokļiem un mēli starp tiem. Šī veida pakavsaktas izplatītas galvenām kārtām Latvijā, sevišķi Kursā, un Gotlandē. Pieņem, ka Gotlandē lielā skaitā atrastās pilnīgi analogās pakavsaktas ir tikušas ievestas no Kursas. Saktas ar pūķa galvas motīvu Latvijā sastopamas līdz 14. g. s., tomēr sākot ar 12. g.s. ļoti plastiski veidotās pūķa galvas tiek noplacinātas un zaudē savu dzīvnieka galvas raksturu. LVVM

Karavīru bronzas aproces. Latgale 10. un 11. g.s. Raksturīgas letgaļu aproces, kas no 10.-12. g.s. sastopamas tikai letgaļu vīriešu kapos. Aproču forma atvasināma no t. s. apročēm ar vaļu galiem, kas parādās sākot ar 5. g.s. Daudzu gadsimtu laikā pie letgaļiem šī aproces forma tiek pārveidota, to sāniski noplacinot un veidojot asām malu šķautnēm. Aproces ļoti sāki un rūpīgi ornamentētas. LVVM

Karavīru aproces vidusdaļas palielinājums. Labi saskatāms ļoti sākais un rūpīgais ornaments, gan iekalts — punktu līniju trīsstūri un koncentriskās dubultrīpiņas, gan arī jau lējumā veidots — malu rotājums. LVVM

pat rietumiem, un tās divi krasti ir Baltijas piekraste līdz ar Donavas un Melnās jūras zemēm. Tik ievērojams vēsturisks process nav varējis palikt bez attiecīgas dokumentācijas, un tiešām nav mazums 9. un 10. g.s. ģermaņu, normaņu, Bizantijas un arābu avotu, kas vairāk vai mazāk, gan neskaidri un izplūstoši, apgaismo notikumus šajos gadsimtos, kas ir tik liktenīgi nākošajiem. Par austrumu slaviem, t. i. krieviem, kas mūs interesē vairāk, dod ieskatu pēdējās trīs avotu grupas, bet ziemeļnieku un arābu avoti met dažu labu gaismas staru arī uz baltu tautām. Laimīgi sakrīt ziemeļnieku tieksmes austrumu virzienā ar vareno arābu tirdzniecības attīstību austrumos, ar chazaru starpniecību Volgas lejas un bulgaru starpniecību tās vidus daļā, tajā laikā, kad kalifata galvas pilsēta bija Damaska un persiešu imperijā valdīja Sasanīdu dinastija. Šī sakrišana dod 9. un 10. g. simtenim arābu tirdzniecības laikmeta nosaukumu. Tā tuvinājās Eiropas ziemeļrietumi tālajiem dienvidiem un dienvidu rietumiem, tuvu austrumu centriem to ziedu laikā, un arī Persijai; šī tuvināšanās notiek vēl ekonomiski neskārtajā austrumu Eiropas daļā. Savs labums tika arī baltu tautām, kaut arī tās atradās atsīsus; arābu dirkhemu un austrumu priekšmetu daudzums latviešu zemē, sevišķi pie galvenajiem ūdens ceļiem, rāda, ka arī šī zeme bija iesaistīta ekonomisko un kultūras attiecību plašajā tīklā.

Divu lielo upju ceļu ģeografisko nozīmi esam apskatījuši otrā nodaļā; šeit mums nākas vērā paturēt politisko attiecību attīstību ievērojot arvien, kādus slēdzienus tā dod par baltu tautām, speciali par latviešiem, caur kuru zemi iet viena no skandinavu austrumu satiksmes sekundārām arterijām. Dņepras tirdzniecības arterijas gleznainu aprakstu dod ķeizara Konstantina Porfirogeneta pazīstamais traktāts „Kā pārvaldīt valsti,” tāpat kā arī t.s. „Toparcha Gothicus” (t. p. 10. g.s.) nedaudzās lapas puses, kur, starp citu, Dņepra ar tās satiksmei grūti pārvarāmām kaprizēm ir dēvēta par brīnumdari. Abas šīs arterijas, Dņepra un Volga, militari un dabas apstākļu dēļ grūti pārvaramas, veido kopā ar saviem baseiniem vislabāko bazi nākamo politisko notikumu attīstībai visā šajā apvidū, sevišķi pēc tam, kad no mūža miega bija modināta „skaistā gulētāja.” To iespaidoja bizantieši, normaņi un arābi ar persiešiem, sākumā gan tikai garā un šaurā joslā gar Dņepru un tās iztekām (Kjučevskis). Vidus Dņepra kā sevišķs centrs ar daudzām dažādīgo ekspansiju iespējām visos virzienos, kā rajons, kur krustojas tik daudzi upes un cietzemes satiksmes ceļi, deva arī citu diezgan ievērojamu balstu slavju „imperialismam,” proti to, ka viņi neatrada šī līdzenuma centrā un ziemeļu austrumos nekādas labi izveidotas, iekšēji cieši saturīgas un militari pietiekoši aizstāvēties spējīgas valsts vienības. Infiltrācijas process tāpēc varēja notikt bez nepārvarāmas pretestības un bez ievērojamiem pārtraukumiem. Klasiskos aprakstos to ir ietvēris A. Rambo (Rambaud) un Kjučevskis. Ciktādi likteņi ir Krievijas dienvidiem stepju zonā, kas ir arvien apdraudēta, pakļauta jebkuram centralās Azijas nomadu atzara iebrukumam. Tā virzoties uz ziemeļu austrumiem lielā masā (Kjučevskis) austrumu slavi kā ķīlis iespiežas starp somu un baltu tautām ceļā uz nākošo Novgorodu, uz Ladogu u. t. t. Kopīgā senvēsturnieku, valodnieku un vēsturnieku uzskata saskaņā par abu lielo upju nozīmi un par to, ka Volgas nozīme ir pirmatnējā, rāda mums, kā aplūkojamas arī krievu — baltu attiecības. Kopējs atzinums ir tāds, ka prūši-leiši-latvieši pirms slavju spiediena ir apdzīvojuši daudz plašākus novadus nekā vēlākos un tagadējos laikos, ka iebrukuši slavi un pārtautojuši daudzus viņu novadus (sal. V. Kiparska uzskatus 2. nod.). Pēc Tom-sena, Soboļevska, Būgas, Fasmera u. c. domām vietu vārdu materials mums daiļru-

nīgi atklāj baltiešu traģisko likteni, un šādi valodnieku atzinumi sāk šajā ziņā iegūt vispārīgi atzītu vēsturisku slēdzienu vērtību. Ievērojot sacīto mums nākas atzīt, pat pie malas pametot arvien naidīgās prūšu un poļu ziņas, ka austrumu slavu spiediens uz baltu tautām būs bijis pietiekoši spēcīgs: „slavu ciltis,” kā raksta nupat kāds vācu zinātnieks, „pārgājušas Dņepru un savā gaitā virzīdamās uz Daugavas un Volgas iztekām, padzina baltu tautas uz ziemeļu rietumiem un nonāca tiešā saskarē ar somu ciltīm.” Šī „padzišana,” protams, būs notikusi ne jau bez sāpēm, un vēstures lapaspuses, ja tās būtu uzrakstītas, kā, piemēram, tas nedaudzais, kas ir uzrakstīts par jatvingu noasiņošanu, būtu ciešanu un asiņu pilnas, kā tās ir sākot ar 12. g.s. un vēlākiem aprakstiem. Šis process ir bijis atšķirīgs no slavu iespiešanās austrumu līdzenumā, ko apdzīvoja savā starpā maz saistītas somu ciltis, un kas bija iespiešanās mierīgā saskarē, zināmā zemkopju sadzīvošanas ceļā (Kļučevskis). Visumā šīs senvēsturisko baltu traģedijas paliek nezināmas, un par notikumu norisi dažus neskaidrus norādījumus mums var dot pārdomas par dažu šo tautu izzušanu krievu — poļu robežrajonos, kā tas ir ar pieminētiem jatvingiem (sal. Sjögren'u). Norādījumus mums var dot ziņas par dažu baltu tautu izkaisītām atliekām, kas kādreiz bijušas daudz plašākos novados, piemēram, par dažām baltu kolonijām pie Daugavas un Volgas iztekām, pie Vazusas, Tveras un Maskavas apvidos vēl līdz 13. g.s. „Šīs izolētās atliekas rāda, kādas grūtības ir bijušas slavu kolonizatoriem ķīlī iespiežoties šajā baltu zonā,” raksta Niderle. Un beidzot, ir bez tam arī gadu simtu gaitā jau mēmas tapušas un tomēr daiļrunīgas, par akmeni pretestībā cietākas liecības, proti valodnieciskie pārakmeņojumi (Ratcels), novadu, upju u.c. vietu vārdos, kuri gan vairāk vai mazāk pārgrozīti vēlāko atnācēju valodā, bet ir tomēr mums izprotami. Un ja šo vārdu atšifrēšanai centralajā un rietumu Krievijā ir vajadzīgas zināmas priekšzināšanas, tad kādreiz prūsiskajā Prūsijā divu vēl pārpalikušo baltu valodu prateja cilvēka ikdienišķā dzirdē izjūt un izprot daudzu turienes vietu vārdu nozīmi.

Galū galā, domājams 8. g.s. beigās, bet droši 9. g.s. sākumā slavi kā arābu ģeografiem un rakstniekiem zināma tauta apdzīvo Ladogas, Ilmeņa, Dņepras un Volgas izteku rajonus. Ar to paceļas nezināmo ciņu aizsegs un mums atklājas vēsturiskās dramats noslēgums ar skumīgām pārdomām par baltu tautu likteņa gaitām, skumīgām un tomēr ne skumjām, jo neskatoties uz visu, to palikušās daļas ir noturējušās uz kājām gadu simtiem ilgajā slavu uzbrukumā un aizstāvējušās sevi, tāpat kā noturējušies ir ungari. Tās noturās vēl arvien, gadu tūkstošiem cauri, līdz mūsu dienām, izņemot prūšus, savās dzīves vietās un to apkaimē, nelūkojoties uz spaidiem un grūtībām.

No senām slavu chronikām mums top zināmas dažas lietas arī par mums pašiem. Lielākais ziņu daudzums ir t.s. Nestora chronikā, laikā no 11. g.s. beigām un 12. g.s. sākuma, kā arī Novgorodas chronikā. No dažām šo chroniku nodaļām it kā gūstam iespaidu par slavu kustības izbeigšanos, tā piemēram, ja lasām:

„Un šie slavi, kad viņi bija apmetušies pie Dņepras, saucās par poļaniem un citi par drevļaniem, jo dzīvoja mežu vidū; citi nostiprinājās starp Pripetu un Daugavu un saucās par dregovičiem, bet citi pie Daugavas un saucās par polockiešiem pēc kādas upītes, Polotas, kas ietek Daugavā. Slavi, kas apmetās ap Ilmeņu, uzglabāja savu nosaukumu, uzcēla pilsētu un to nosauca par Novgorodu; citi slavi, saukti par severjaniem, apmetās pie Desnas, Semas un Sulas. Tāda bija slavu rases izplatība.” Ja chronista ģeografiskie dati, kā redzams, ir eksakti un dibināti uz eksaktām ziņām,

tad pēdējā fraze līdzīgi dažām citām chronikas vietām, ierosina Kļučevski saskatīt starp citām vadošām idejām chronista darbā arī slavu vienības ideju, jeb viņa vārdiem sakot, „panslavismu.” Viņš raksta: „Autors ir etnografijas tā aizņemts, ka grib apvienot visus slavisma elementus precizēt savu internacionālo viedokli un sameklēt saites, kas vieno šos elementus, apvienot savu maz apzināto dzimteni ne tikai ar slavu tautu lielo dzimtu, bet arī ar kristīgo apustuļu tradīciju.” Ģeografiskā, arvien panslaviskā uztvere ir tā pati, kāda tā ir bībelē par rasu un tautu izcelšanos; šeit tā aptver austrumu slavu tuvāko kaimiņu uzskaitījumu; visa šī daļa ir veidota bizantiešu chronografu, sevišķi Georga Amartolas (9-10. g.s.) ideoloģiskā un tehniskā iespaidā. Dogmatisms dod interesantu kopainu, proti, „pēc grēku plūdiem visa pasaule tiek sadalīta starp Noasa trijiem dēliem: Jafetam piekrita ziemeļu un rietumu zemes... Dona, Dņestra, Kaukaza un Ungārijas kalni, un no turienes līdz Dņeprai, tāpat arī citas upes, Desna, Pripete, Daugava, Volchova, Volga, kas plūst uz austrumiem, uz Sema mantojuma daļu. Šajā Jafeta mantojamā zemē dzīvo prūši, čudi un šādas tautas: merieši, muromieši, vesi, mordvīni, čudi, permieši, pecera, jam, ugri, lietuvji, zemgaļi, kurši, latvieši, lībieši, lekhi (poļi), prūši. Čudi ir pie Varjagu jūras; pie šīs jūras ir arī varjagi līdz pat Sema mantojumam austrumos, bet rietumos viņi ir līdz pat angļu un vlahu (italiešu) zemēm. Jafeta rasei pieder arī varjagi, zviedri, normaņi, goti, rusi, angļi, galli, italieši (vlachi), rumaņi, vācieši, kordialieši, veneti, franki un citas tautas starp rietumiem un dienvidiem, un viņi ir kaimiņos Chama rasei.” Ir bez šaubām, diezgan kurioza šī 12. g.s. sākuma ģeografiskā skate, no vienas puses ar precīziem un detaljētiem datiem, kad tie parādās autora šaurajā horizontā (Novgoroda, Rutenija u.c.), bet drīz top arī izplūstoša un vispārīga, kad viņš runā par rietumiem un par zemēm „starp rietumiem un dienvidiem.” Katrā ziņā autoram nav nekāda ģeografiskā pieturas punkta vispārīgos skatījumos, kāds tas, kaut arī nenoteikts gandrīz arvien ir rietumu kosmografu pamatā, jo Nestoram jauca pa galvu pārāk daudz piemēram, varjagi maz diferencēti, kurpretim gan ļoti nopūlas uzskaitot dažādas somu ciltis. Nav jāaizmirst, ka šis Nestors ir Bremenes Ādama laika biedrs. Interesanti redzēt, kā viņu abu redzes aploki cenšas tuvināties un kā tie tomēr nevar sastapties: Ādamam paliek neskaids un neizteikts tas, kas ir skaids Nestoram, un otrādi: pēdējam rietumi ir grāmata ar zīmogiem. Zīmīgs ir Nestora ģeografiskais vēriens, salīdzināts ar vairāk vai mazāk tā paša laika pazīstamo islandiešu chronistu Ari, kura ziņas ir mazāk konfuzas par tām, kas ir pie Nestora par plašākiem pasaules apvārksņiem, jo svaigs un dzīvojošs gaiss plūst no okeaniem, kas dod plašas iespējas uzņēmīgiem gariem, pretstatā slavu staignāju mentalitātei.

Beidzot vēl kāda vieta no šīs pašas chronikas, kur pieminētas austrumu slavu attiecības ar viņu kaimiņiem: „Aiz polockiešiem atradās kriviči (sal. latv. „krievs”), kas apmetās pie Volgas, Daugavas un Dņepras iztekām, un kuru galvas pilsēta ir Smoļenska; tur ir kriviči, kaimiņos severjaniem... un pie Okas upes. Krievu valodu runā vienīgi krievu ciltis...bet svešas tautas, kas maksā meslus Krievijai, ir čudi, meri, vesi, muromieši, čeremisi, mordvīni, permieši, pecorieši, jam, lietuvji, zemgaļi, kurši, norovieši un livi. Šīs tautas, kas katra runā savu valodu, pieder Jafeta rasei un dzīvo ziemeļu zemēs.” Krievu chronists kā redzam, ir ar pārāk plašu vērienu, meslus uzliekot pat Baltijas piejūras kuršiem, un neslēpj savu „imperialismu” līdz ar „panslavismu.” Šī vieta ir izsaukusi pagājušā gadsimta historiografijā dzīvu polemiku, un tāpēc, lai ilustrētu ģeografisko un politisko jucekli, kas novēro-

jams šajā krievu chronikā ziņās par krievu attiecībām ar rietumu kaimiņiem, pievedisim vēl kādu īsāku vietu par 859. gadu (6367. g. pēc krievu eras): „Varjagino jūras otrā krasta lika sev meslus maksāt čudiem un slaviem, meriešiem, vesiem un krivičiem; chazari lika sev meslus maksāt poļaniem, severjaniem un vjatičiem, proti, sermuliša ādiņu no katra uguns kura.” Tātad kriviči, baltu tautu tiešie kaimiņi, piemēram, būtu meslus piedzinuši no tiem, bet paši maksājuši tos varjagiem. Protais, kaut kas šeit ir sajaukts laika un ģeografijas ziņā, un tāpēc paveras plašas iespējas polemikai, kas var kļūt ļauna, ja top ar nacionālo jūtību pamatota,

T. s. Nestora chronika nav vienīgā, kas var interesēt latviešus; arī, piemēram, Novgorodas chronika piemin vairākas reizes latviešus, arvien sakarībā ar kādām robežu sadursmēm vai iebrukumiem (1054., 1111., 1146., 1180., 1200. u.c. gados) latviešu ziemeļaustrumu teritorijā, kas ir viens no mūžīgiem krievu iebrukumu rajoniem no Novgorodas-Pliskavas uz Terbatu un tad visā zemē. Otrais rajons ir gar Daugavu, šo zemju tirdzniecisko arteriju. Kādu ievērojamu sadursmi 1106. g., paša Nestora atstāstītu, ir vērts šeit pieminēt, jo tā ir notikusi divu ievērojamu politisku vienību starpā; tā ir asiņainā Polockas kņazu, brāļu Vseslaviču, un zemgaliešu kauja. Tā nobeidzās ar smagiem zaudējumiem krieviem, kas mēģināja ielauzties Zemgalē: deviņi tūkstoši no krieviem palika kara laukā. Šis skaits ir tiem laikiem ļoti liels; tie ir tie paši zemgalieši, kas nākošajā gadu simtenī gūst ne mazums komplimentu arī no rietumu iebrucējiem,

Šādas ir drošās ziņas vai arī tās, kas par tādām grib būt, par latviešiem krievu chronikās. Diemžēl, kā redzam, arī tās ir pārāk skopas, salīdzinot ar to plašo historiografiju, kas ir izaugusi uz tām. Arī chronoloģiskos pārskatos (p.p. Bonell'a) līdzās ļoti daudziem norādījumiem par krievu iekšējām ķildām un attiecībām ar Baltijas piekrastē tikko nonākušajiem vāciešiem, tieši par latviešu lietām nav tikpat kā nemaz. Izņemot sarežģītās krievu un lietuvju attiecības, biežāk ir atzīmēti krievu (Novgoroda, Pliskava) kari un konflikti ar igauņiem, kas nozīmē, kā tas jau konstatēts nodaļā par vikingiem (4. nod.), igauņu teritorijas lielāko politisko priekštelpas nozīmi Ņevas un Ladogas pieejai un augošās Novgorodas svarīgākajiem satiksmes ceļiem. Arī pati Jurjevas (vācu Dorpat, igauņu Tartu) dibināšana 1030. gadā (6538. g. pēc krievu eras) novadā, kur pēc igauņu archeologu jaunākiem pētījumiem jau no aizvēstures laikiem ir atradies ievērojams tirdzniecības centrs, rāda, kādu nozīmi piešķirušī šim virzienam Novgorodas valdnieki, sevišķi slavenā Jaroslava I laikā.

Neviens to neapšaubā, ka 10. un 11. gadsimtos dibinātas vai spēkā pieņēmušās krievu kņazistes, proti Polocka Novgoroda un Pliskava, zināmos gadījumos ir izdarījušas ievērojamus ilgākus vai īsākus spiedienus uz austrumu latviešiem (Tālava) un uz tiem, kas dzīvoja Daugavas krastos, kuras lejas daļu aizņēma lībieši.

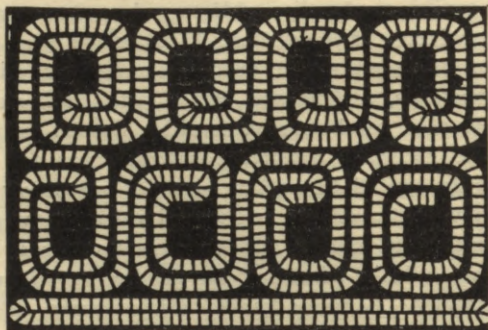
Pirms atzīmējam dažādu vēsturnieku skolu vērtējumā šos sakarus, sadursmes un attiecības, apskatīsim citus mums kulturas laukā pieejamus datus, kas apgaismo politiski nedrošās, bet etniski divaini stabilās robežās šīs attiecības. Sākumā ar pienācīgu rezervēšanos atzīmēsim kādreiz izplatītos 18. g.s. vēsturnieka Šlecera (Schlözer) uzskatus par krievu civilizācijas stāvokli, ko pats Nestors raksturo par pilnīgi barbarisku: šis ciltis dzīvojot, pēc viņa ziņām, „brutali, kā plēsīgi zvēri,” jeb „kā zvēri mežā,” jeb „kā pagani, kas nepazīst Dieva likumu un likumus darina paši.” Atstājot krievu vēsturniekiem noskaidrot savas tautas kulturas pirmos posmus varam sa-

skatīt, ka krievu ķņazistes, ar ko mums jāsastopas šajā nodaļā, ir tomēr sasniegušas zināmu kulturas pakāpi un varējušas zināmā mērā iespaidot rietumu kaimiņus mūsu novados. No norādījumiem valodā secināsim, ka nedaudzajos latviešu no krieviem aizņemtajos vārdos kodolā paliek tie, kas attiecas uz kristīgo reliģiju un kultu, kas ir ortodoksalās baznīcas iespiešanās sekas austrumu Latvijā. Literarisks apliecinājums tam ir Jersikas evaņģēlijs, ko 1270. g. norakstījis kāds Jurgis, „latviešu šīs pilsētas priestera dēls.” Otrā aizņemto senvārdu grupa ir ar dažiem tirdzniecības un juridiskiem terminiem; tālāk daži ziemas tērpu un augu nosaukumi u.c.; pēc valodnieku domām austrumu dialektos ir nomanāms arī zināms fonētisks iespaids (Die Letten, 65. lpp.).

Turpretim vietu vārdu materials neuzrāda vispārīgi nekādus senus krievu iespaidus, pretēji rietumu, sevišķi skandinavu iespaidiem upju nosaukumos. Bet archeoloģiskie izrakumi, kas sevišķi pieņēmušies pēdējos gados pirms otrā pasaules kara, no dažādiem viedokļiem iztirzāti, rāda uzkrītošā kārtā krievu priekšmetu trūkumu, izņemot dažus krustiņus un nedaudzus no austrumiem ievestos priekšmetus. Pieminot vienu gadījumu no daudziem, atgādināsim pēdējo gadu izrakumu rezultātus Jersikā pie Daugavas, kas pēc vācu un krievu vēsturnieku domām neapšaubāmi ir krievu ķņazistes galvas pilsēta. Pietiekoši bagātīgais materials, kas tur atrasts (piemēram, 32 kapos), ir tīri latvisks, no 10.-13. g.s., un vienīgi 2 kapos var redzēt daļēju lietuvju iespaidu. Latviešu vēsturnieki un archeologi jautā, kā vispārīgi šī „neapšaubāmi krieviskā” ķņaziste būtu varējusi pazust no zemes virsas, neatstājot nekādas pēdas par pārvaldi un par kādu „družinu,” tik daudzu latviešu vidū. Sevišķi attiecīgā raksta autors krājumā „Baltische Lande” (H.Laakmann, 211. lpp.) nepazīst nekādas šaubas: „Jersikas ķņaziste bija ievērojami nozīmīgāka par Kokneses ķņazisti. Tur valdīja ķņazs Vsevolods Mstislavičs no Smoļenskas ķņazu dzimtas, Lietuvas valdnieka Daugeruta znots; no mātes puses viņš, domājams, nāca no Polockas Rogvolodičiem”... (šīs ģenealoģijas pamatojas uz barona Taubes turpmāk pievestiem pētījumiem). Daudzi kritiski un polemiski iztirzājumi ir lasāmi pirms Jersikas izrakumiem žurnālā „Jomsburg. Völker und Staaten im Osten und Norden Europas” (1937, 1, 115-117 un 2, 257-259).

Baltvācu historiografija bieži vien cilājusi jautājumu par krievu iespiešanos latviešu novados 11. un 12. g.s., un ir nākusi pie slēdzieniem, kas izsacīti jau pašu darbu virsrakstos. Pievedīsim divus šādus: tāds ir Fr. von Keussler'a darbs par „krievu pirmās valdīšanas izbeigšanos senbaltu zemēs 13. g.s.” (krievu valodā, Sv. Pēterburgā 1900), un jaunākos laikos M. Freiherr von Taube, „Russische und Litauische Fürsten an der Dūna zur Zeit der deutschen Eroberung.” Tā tad „krievu valdīšana,” „krievu un lietuvju valdnieki” mūsu novados, kur gauži maz kas pāri paliek „iedzimtiem” un viņu virsaišiem (Hauptlinge), kā v. Taube metodiski sauc latviešu valdniekus. V. Keusslera slēdzieni ir šādi: 1) 12. g.s. beigās un 13. g.s. sākumā Polockas krievu ķņazu vara, ar nocietinātām bazēm Jersikā un Koknesē, ir līdz lībiešu robežai pie Aizkraukles; 2) Pliskavas ķņazistei meslus maksā Tālavas novads; 3) Novgoroda savukārt arvien ir turējusi atkarībā Igauniju; 4) Kurzemes latvieši, sēji, zemgaļi un kurši vēl ir brīvi šajā laikā. Von Taube savukārt ir laidis apgrozībā jaunu teoriju par „kombinētu skandinavu-krievu uzņēmumu” austrumu Baltijā, dibinoties uz diplomatiskām laulībām un attiecīgām ģenealoģijām, sevišķi uz skandinavu karotāju nepārtrauktu iespaidu šajos novados, tāpat arī uz t.s. seniem mesliem,

kó līdz pat Jaroslava I nāvei Novgoroda maksāja vikingiem. Tā ir hipoteze, kas noskaidro dažas lietas, arī divu varu konkurences faktu, bet uzbrukumu parallelisms tomēr nevar izskaidrot vikingu sajūcību un vēl mazāk krievu stāvokli, ko nomāca kņazu un kņazistu ķildas un sacensības. Lūk viens no v. Taubes slēdzieniem par krievu kundzības veidu austrumu Latvijā (376. lpp.): nevar runa būt, pēc viņa domām, par visu igauņu, latviešu un lībiešu zemju kārtīgu iekļaušanu vienotā un konsolidētā varenā varjagu-krievu valstī... Attiecības ar austrumu Baltijas tautām bijušas visai svārstīgas; ir vairāk iespējama krievu-varjagu politiski-ekonomiskā iešpauda ekspansija austrumu Baltijas zemēs pēc senās zināmu atbalsta punktu iegūšanas prakses Krievijas iekšienē; tāpat kā tas ir bijis varjagu-krievu centru dibināšanas laikā Holmgardē-Novgorodā, Gņezdovā-Smoļenskā un Kunigardā-Ķijevā, krievi

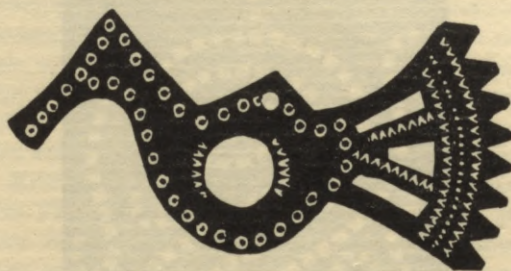
11. g.s. dunča maksts ornaments. Turaida.

esot okupējuši arī Baltijas austrumos, igauņu un latviešu novados, vienīgi zināmus militari un ekonomiski nozīmīgus punktus un zināmus ceļus, sevišķi gar upēm; viņi novietojuši tur, noteiktos mezglu punktus, savus no lielākiem valdniekiem atkarīgos valdniekus, tiem pakļāvuši dažus iedzimto cilšu virsaišus (*Stammeshauptlinge*) jeb ciemu vecākos (*Dorfälteste*), ar to nodrošinot sev meslu maksāšanu, gadījumā iesaistot iedzimtos arī militaros pienākumos... Atkarības saites katrā ziņā bijušas gauži vajīgas, vietējās ciltis pēc drošām pazīmēm ļoti kareivīgas un agresīvas, pati zeme maz pieejama. 11. g.s. sākumā, domājams pēc Vladimira nāves 1015. gadā, igauņi, latvieši un lībieši atkal bijuši no jauna atbrīvojušies, jo Vladimira dēls un pēcnācējs Novgorodā un Ķijevā, Jaroslavs, ir spiests 1030. g. sākt jaunu karu ar Igauniju, u.t.t. Arī v. Taubes kartografiskie slēdzieni ir līdzīgi (390. lpp.): „Vienīgā pareizā kartografiskā metode, attēlojot līdzīgas ģeopolitiskas situācijas, šķiet, būtu sistematiski atzīmēt dažus krievu kundzības drošos centrus latviešu, lībiešu un igauņu zemēs, kas nerunā pretim gribai nospraust precīzas robežas šai kundzībai.”

Viens no galveniem punktiem prātojumos, kas ir līdzīgi pievēstiem — un tā ir vispārīgā vieta šai vēsturnieku skolai — ir pieņēmums par gandrīz pilnīgu jebkādas politiskās un valstiskās organizācijas trūkumu pie t.s. „iedzimtiem”, šajā gadījumā latviešiem. Tomēr vēstures avoti, neminot nemaz latviešu nacionalās skolas vēsturniekus, nedod nekādus pamatojumus v. Taubes „virsaišiem” jeb „iedzimto cilšu un ciemu vecākiem.” Abas lielās Livonijas chronikas lieto rietumu praksē parastos nosau-

kumus Livonijas politisko valdnieku apzīmēšanai, ar zināmām neskaidrībām, kas varētu atbilst starp citu zināmai vietējo terminu tulkošanas tradīciju nedrošībai: tā Kaupo Latviešu Indriķa chronikā ir *quasi rex et senior Livonum*, kamēr Jersikas Visvalds un Polockas Vladimirs ir *reges*, Kokneses un Pliskavas valdnieki ir *reguli*, Zemgales Viesturs *princeps ac senior* un Kaupo pēcnācējs Vesike *Livonum princeps ac senior*. Atskaņu chronika sauc par *konic* ne tikai Lietuvas karali Mindaugu (Mindave), bet arī Viesturu un Nameiti Zemgalē, un beidzot Svētā Krēsla pārstāvju apzīmējumā kuršu Lamekins ir *rex*. Fr. Balodis savā rakstā par pilskalniem (Die Burgberge Lettlands) dod pilnīgu šo nosaukumu sarakstu ar ne mazāk par 20 gadījumiem.

Šāds uzskaitījums arī bez nodziļināšanās valodniecības un juridikas pētījumos liek objektīvam vēsturniekam nesteigties ar secinājumiem; ne tikai šo jēdzienu, bet arī to, kas lietoti viņu juridiskās nozīmes aptverei, sīka analīze liek mums apsvērt ar pie-

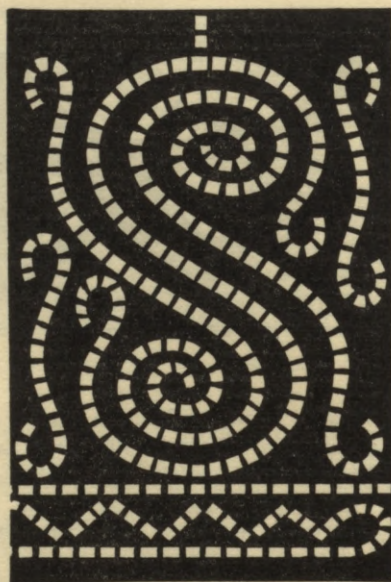
11. g.s. bronzas piekariņš. Daugmales pilskalns.

nācīgo uzmanību arī otrās puses, proti, latviešu un igauņu vēsturnieku argumentus, uz kuru pamata var izaugt attiecīgi vēsturiski slēdzieni. Lai pieskartos vismaz vienu šo argumentu kategorijai, minēsim latviešu piļu problemu. Ja vāciešiem tādu 13. g.s. sākumā, kā redzējam 1. nodaļā, ir 140, tad latviešiem līdz šim reģistrēto pilskalnu, t.i. attiecīgo piļu vietu skaits ir 321, no tiem 79 kuršu, 24 zemgaļu, 32 sēļu, 158 letgaļu, 28 lībiešu zemēs (jaunākā statistika Fr. Baloža rakstā, Studi Baltici VIII 53), pie kam viņu novietojums, atstājot pie malas iespējamās iekšējās sadursmes, izveido stipras aizsardzības sistēmas pret ārējiem draudiem, proti, pret vikingiem, krieviem, igauņiem un leišiem. „Ir bijusi vajadzīga stipra un labi organizēta valsts vara, lai valdītu un vadītu tautas pulkus, kas vajadzīgi šī pilskalnu daudzuma un lieluma veidošanai” (A. Tentelis). Chronists Indriķis apzīmē lielākos no pilskalniem ar vārdu *castra* (cietoksnis). Noslēgumā pievedīsim dažus A. Švābes slēdzienus, Viņa nopelns ir, ka viņš kopā ar archeologiem ir cēlis gaismā, politiski noskaidrojis un kultūrali individualizējis četras galvenās latviešu valstiskās vienības, kam bija sabrukt ordeņa triecienos (sk. nāk. nod.). No viņa daudzām grāmatām un rakstiem izvēlēsīmos laika ziņā pēdējo (Krievu mesli). Nodaļas apmēri neatļauj šeit pievest visu viņa argumentāciju, kāpēc jāpietiek ar zināmiem slēdzieniem, atstājot lasītājam iespēju salīdzināt dažādo vēsturnieku skolu dažādās tezes.

Pēc daudzo chroniku un citu avotu sīka iztīrējuma Švābes slēdzieni par Tālavu, šo tagadējās Latvijas ziemeļrietumu novadu, noved pie konstatējuma, ka mesli Pliskavai un Novgorodai, ko piemin Indriķa chronika, ir vairāk vai mazāk pārejošas

1180. g. zaudēta kara sekas, citiem vārdiem sakot, ir tikai no visjaunākiem laikiem. Šis konstatejums, pēc Švābes domām, ir saistāms ar krievu politiskās gravitācijas centra pārvietošanos no dienvidu rietumiem uz ziemeļu austrumiem: „ja no 1054. līdz 1169. g. var uzlūkot Ķījevu par Krievijas galvas pilsētu, tad nākošajā periodā, kad vācieši iesāka Livonijas okupāciju, proti t. s. Suzdaļas - Volinijas laikā (1169-1242) šādi centri ir trīs: dienvidu rietumos Volinija, ziemeļu rietumos Novgoroda, dienvidu austrumos Suzdaļa.”

Sarežģītāki ir apstākļi pie Daugavas ūdens ceļa, augšminētās vācbaltu vēsturnieku skolas apzīmējumā „krievu padotās kņazistēs,” Koknesē un Jersikā. Pēdējos gados ir bijusi asa vēsturnieku polemika par latviešu Jersikas valsti: latviešu vēsturnieki apšaubā krievu un vācu tezes par to, ka tā būtu krievu valsts kā dinastijas, tā arī

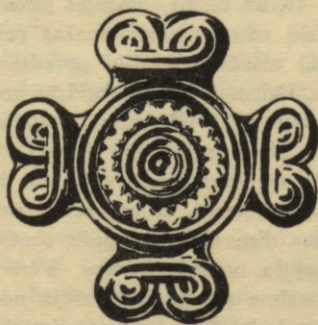
15. g.s. dunča maksts ornaments. Kursa.

politiski-militārā ziņā. Jau īsi pieminēju krievu-vācu teorijām nelabvēlīgos izrakumu rezultātus; otrs pierādījums ir tas, ka krievu avoti, proti ļoti bagātā un pilnīgā krievu chronografija, nekad nemin šo valsti krievu valstu sarakstā, un, beidzot, Indriķa chronikas pazīstamo vietu (XIII 4): *terram Ruthenorum tuorum Christianorum*, par karaļa „Vissewalde” zemi, kā to raksta Indriķis, Švābe iztulko ne kā etnisku bet konfesionālu apzīmējumu, pretstatā latīņu kristianismam. Pie tam krievu avotu analīze dod pētītājam iespaidu par ilgu iekšējo krīzi Polockas kņazistē, par demokrātiskās pārvaldes krīzi plašākā nozīmē un par vispārējo krīzi sakarā ar nebeidzamiem kariem visdažādāko krievu kņazu starpā, cīņā par virsvadību, kas pakāpeniski novājina šo ievērojamo tirdznieciskās ekspansijas centru tik tālu, ka tam jāpakļaujas lietuviešu valdnieku neatlaidīgiem uzbrukumiem (1303. g. to iekļauj Lietuvas lielhercogistē). Ir skaidrs, ka Polockas kņazi, kas savā laikā pašu bīskapu Albertu uzskā-

tija par savu vasalu, krievu praktiskā uztverē, bija spiesti apvaldīt savas tieksmes arī pārējās Daugavas ūdens ceļa politisko apstākļu veidošanā. Jersikas karalis Visvalds ir paša Indriķa raksturots gan kā Polockas Vladimira draugs (*amicus*), kas tomēr nenorāda uz pakļautību. Mēs nezinām, kāda bija viņu saprašanās, bet „savienība bija nepieciešama abām valstīm, lai kārtotu preču un personu transportu pa lielo Daugavas ūdens ceļu, kura atslēgu jau pati daba bij devusi Jersikas un Dignajas piļu valdniekiem.”

Kā redzams, agrākās vēsturnieku teorijas par vairāk vai mazāk pilnīgu politiskās kulturas trūkumu pie latviešiem vācu atnākšanas laikā, kas pa daļai pamatojas uz pagājušo gadu simtu zināmiem aizspriedumiem, nav pietiekošs pamats daudzu pagātnes notikumu norises izskaidrošanai; nav arī saprotams, kāpēc gan latviešu vēstures sākumi lai būtu bijuši tik neorganizēti, ja pie citām baltu tautām, prūšiem un lietuvjiem, tie tādi bijuši nav, un ja par daudzām citām tautām ar skopu un vāju vēstures dokumentāciju nav mēģinājumu paust šādus ideoloģiskos aizspriedumus.

Noslēdzot šo nodaļu, atkārtosim Švābes vispārējo viziju ar vietējo apstākļu iekļaušanu šīs zemes lielo vēsturisko risinājumu ietvarā: „12. g.s. beigās Mongolija bij izaugusi par lielvalsti un Džingishana vadībā virzījās uz Rietumiem, 1220/21. g. iekarojot Kaukaza valstis, bet pēc Kalkas kaujas 1223. g. pamazām okupejot arī Krieviju, 1240. g. tataru rokās krīt vecā Krievijas galvas pilsēta Ķijeva, un sākas tataru-mongoļu jūgs. Krievija uz ilgiem gadiem ir spiesta orientēties uz austrumiem, bet rietumos blakus Vācu ordenim izaug Lietuvas karaļvalsts Mindauga vadībā, kas pēc 1240. g. pārņem Rietumkrievijas politisko mantojumu. Šādos apstākļos Baltijā 13. g.s. sākumā vairs nevar runāt par krievu briesmām, bet to apdraud tikai vāci un leiši. Tāpēc nav pamata literatūrā daudz cilātām apgalvojumam, ka vācu okupācija izglābusi mūsu tautu no pārkrievošanas. Ja vispār gribam ko pareģot par Baltijas tautu likteņiem, kā tie būtu veidojušies bez Zobenbrāļu un Vācu ordeņa iejaukšanās, tad var vienīgi apgalvot to, ka sākot ar 13. g.s. četrdesmitiem gadiem būtu pieaudzis Lietuvas militārais un politiskais spiediens uz Baltiju. Turpretim Krievijas iespaids būtu kļuvis vēl mazāks nekā 12. g.s.”

13. g.s. rotu adatas galva. Mežotnes pilskalns.

Latvijas zemes 12. gadsimtenī.

SESTA NODAĻA KRUSTNEŠI LIVONIJĀ

Krievu daļējo infiltrāciju 11. un 12. g.s. Baltijas jūras austrumu krastā apturēja vācu okupācija; viņu valdnieki tika atsviesti atpakaļ pašu krievu zemē un viņiem nācās atteikties no vairāk vai mazāk teoretiski paredzamiem uzbrukumiem šīs piekrastes iedzīvotājiem. Tā uz ilgiem laikiem izbeidzās mēģinājumi grozīt līdzsvaru, kas nosvērās par labu rietumiem. Cik tālu būtu realizēti Novgorodas un Polockas kņazu mēģinājumi? Vai būtu bijuši paredzami Jāņa IV briesmīgie un Pētera I izšķirošie sitieni? Protams gan nē, vērā ņemot vājumu izejas bazēs, sāncensību un nebeidzamos karus krievu kņazu starpā, kā arī nekad neizklidināmās bažas par neapreķināmo stāvokli Krievijas dienvidos, ko gadu simtiem ilgi pārklāja viena pēc otras Azijas augstienes klejojošo nomadu bangas. Vērā ņemami arī tie vietējie militāri-politiskie spēki, kuru nozīme minēta iepriekšējā nodaļā.

Vācu frontālais uzbrukums iznīcināja daudzas vietējās iespējas austrumu Baltijā un radīja ar šo iebrukumu aizsarga valni, kas stingri un sīksti turējās vairāku gadsimtu laikā. Vietējās iespējas, kā sacīts, bija kā ar cirvi nocirstas un līdz pat saknēm iznīcinātas, un kad reiz pienāca laiks pirmās kritikas iespējai, tad pacēlās ar sparū un satraukumu G. Merķeļa balss (1798. g.): „Jūs, civilizētās Eiropas vēstur-

nieki, cik atšķirīgs gan ir Jūsu liktenis no manējā! Jūsējo tautu vēsturei ir vismaz savi slavas un ziedu laiki, tā ir kā dzīves stāsts par spēka un spara pilnu cilvēku vīra gados, bet es stāvu pie kāda jaunekļa kapa, ko nonāvējuši asinskārie laupītāji vēl kamēr viņš nav varējis savus pusbūža brieduma gadus sasniegt. Jūs uzskaitat varoņu darbus, bet mans uzdevums ir pierādīt, ka tie ir bijuši manējiem iespējami ar viņu rakstura īpašībām. Jūs veltījat slavas vainagus savējiem, bet es vientulīgās sēru cipreses zariņu. Jūs mudinat pēcteču apbrīnošanu savu tautu senatnes pirmajiem laikiem, bet es kļīstu meklējoties pēc līdzjūtības savējiem... Atņemiet man cerību iespējai atjaunot viņus kaut pa daļai viņu jau sen aizmirstībai padotās tiesībās, atmaskojot viņu apspiedējus, atņemiet man cerību ieinteresēt par viņiem kosmopolitisko pasauli — un spalva izkritīs no manas rokas. Tāpēc ne tikai pasaules pilsoņa mīkstai sirdij, bet arī aukstam vērotājam, vēsturniekam, ir jābūt ieinteresētam par latviešu tautas jaunības gaitām. Viņa varēja būt kādreiz varena, jo visai spēcīgas savā varēšanā ir bijušas viņas gara īpašības. Pūrā saņēmusi bagātu, gandrīz aziātisku fantaziju, viņa tajā pašā laikā uzrāda izturību un spēku, nepārspējamas tieksmes un iespējas visās pilnības nozarēs, ziemeļu stingrumu un indiešu maigumu.”

Vācu, skaidrāk sakot sakšu kustība, pirms tā nonāk pie prūšu vārtiem un latviešu un lībiešu ostām, pakāpeniski pārvietojas uz daudziem ģeografiskiem punktiem no Elbas līdz Vislai un Daugavai; tai ir dažādi attīstības posmi, vismaz triju sakšu ekspansijas gadu simtu laikā, ko izteic slavenā formula, „Drang nach Osten” un vēl labāk tā laika pazīstamā dziesma:

Naer Oostland willen wij rijden
 Naer Oostland willen wij mee
 Al over de groene Heiden
 Al over de heiden
 Daer isser en betere stee —

uz austrumu zemi gribam mēs jāt, uz austrumu zemi gribam
 mēs zirgus griest, caur zaļajiem plašumiem, kur ir labāka dzīvošana.

Pamatu šai nākošai kustībai liek Kārlis Lielais, šis pasaules sturmētājs (Weltenstürmer), kā viņu dēvē Šlecers, liela stila organizators rietumu Eiropai, kura mocījās dezorganizācijas un kulturas nabadzības drudzī tik ilgu gadu simteņus, iznīcinādams, pakļaudams un kristīdams sakšus, nākošās ekspansijas nesējus (782-785), svītrodams no tautu sarakstiem avarus un tālu prom turēdams normaņus. Sakšu ķēniņiem (Heinricham I, Otonam I un citiem, līdz pat Heinricha II nāvei 1024. g.) bija divi nesamierināmi ienaidnieki austrumos, proti, ungāri un slavi. Nesaskaņas ar pēdējiem izskaidro šo to arī mūsu lietās; tās arī aizkavē sakšu iebrukumu Baltijas zemēs.

Tie rietumu slavi, kas bija ieņemti ģermaņu dubultos spaidos, nonākuši starp normaņiem un sakšiem, pretojās ilgi un dažkārt ar apbrīnojamu sparū, kā rugieši normaņiem, vilzi sakšiem u.t.l. Chronoloģisks pārskats, kas var dot ieskatu par šo gadu simtiem ilgo dramu, ir šāds: Sakši, uz priekšu virzoties, ķērās pie bīskapiju un „marku” joslas radīšanas līdzinām austrumos no Elbas. Līdz 948. g. ir jau bīskapijas Havelbergā, Brandenburgā, Oldenburgā, Šlezvigā, Ripenā, Arhuzā; 965. g. ir jau šādas lielās markas: Nordmarka, Ostmarka (Lauzica) un Meisene, pēc desmit gadiem vēl ir „markas” Nordgava un Austrija.

983. g. lielā dāņu un slavu sacelšanās izposta Hamburgu un dažus biskapiju centrus, starp tiem arī Brandenburgu; tā tika gandrīz pilnīgi iznīcināta vienas dinastijas darbs. Franku dinastija (1024-1125), tik ļoti aizņemta ar Itālijas lietām, nespēja pie kaimeiņu slaviem izvest savus ekspansijas plānus, kas palika Štaufenu (1125-1254) uzdevums (sk. turpm.).

Noskaidrojot jautājumu „kad,” nevaram nesacīt dažus vārdus arī par „kā.” Plašā ģermaņu ekspansija uz austrumiem bija it kā lielas tautu staigāšanas atplūdi tam pašam vilnim, kas svieda „no Romas imperijas pēdējiem laikiem līdz pat Otonu laikiem ģermaņu ciltis pār Reinas un Donavas ūdeņiem,” un „tā kā šī zeme ir nepārtraukts līdzenums, kurā nav iespējams rast atbalstam nekādus dabīgos šķēršļus, viņi (šie vācu ķēniņi un hercogi) varēja atrast vienu vienīgu līdzekli, proti, aizsegt savu dzimto zemi ar plašiem okupētiem apgabaliem nevācu valstīs. Bet pēc tam, kad arī šīs zemes tika kolonizētas un maz pa mazām tapa par vācu zemēm, bija vajadzīgs arī tās līdzīgi aizsegt ar jaunām okupācijām” u.t.t. Šī skaidrā Barbagallo (753. lpp.) formula mums uzskatāmi rāda militāro procesu un „marku” dibināšanas metodes, ko nemākulīgi no jauna pielietoja nacionālsocialisms; arī ekonomiskie un sociālie motīvi ir saskatāmi krīzes un feodālās iekārtas nomāktā vācu zemnieka iekārē pēc jaunām zemēm un tieksmē pēc labākām darba un eksistences iespējām. Vēl cita jau minētā vēsturnieka vieta: „Jauno atnācēju prasībai pēc zemes nāca pretim kungi... kas pirmie bija iekarojuši ar ieročiem rokā jaunus novadus un kam bija vajadzība pēc cilvēkiem, kas tos varētu aizstāvēt, apstrādāt zemi un dibināt jaunus pilsētu centrus... kad dažreiz kolonisti kavējās nākt, tad vietējie kungi rūpējās par imigrācijas citādām iespējām pa pusei pamestās zemēs, Vispirms tie izvēlējās kādu iespaidīgāku garīdznieku, bet vēlāk, jau praktiskāki, īstu un patiesu emigrācijas aģentu, „lokatoru”... Zemnieku pārceļošana jeb pārceļšana — tam pievienojās arī demogrāfiskais moments, uz ko tik labprāt atsauca skandināvu teksti, motivējot savu cilšu izceļošanu — ir neapšaubāmi visdrošākā un visizturīgākā, bet pie zināmiem apstākļiem arī visbīstamākā metode, jo labos apstākļos nedaudzu paaudžu laikā no viņiem pašiem var palikt pāri vairs vienīgi dažas atmiņas zīmes, pp. vietu nosaukumi, kas kādreiz ir piederējuši viņiem. Bet tā kā sakšu zemnieku „pavadija” pilsētnieki un nabadzībā kritušie, par avānturistiem tapušie feodālie kungi, lieta tapa citāda, jo iekarotāja un zemes apstrādātāja darbam pievienojās, pēc apstākļiem un vajadzības, arī pilsētu centru radīšana un organizēšana, un tādā veidā valsts organizācija ieguva arī pilnīgu asins cirkulācijas sistēmu, kā labprāt mēdza izsacīties 18. g.s. tautsaimniecības teoretīki. Polijas karalis Stefans Batorijs to savukārt ir izsacījis visai gleznaini: „Ja muižniecība ir gredzens nācijas pirkstā, tad pilsētas ir pērles šajā gredzenā.” Vācu iebrukums tagadējā centralajā Vācijā un austrumu Prūsijā ir ar šiem trijiem nepieciešamiem elementiem, kāpēc tas arī bija izturīgs un galīgs: aristokrāts, pilsonis un zemnieks — un viss tas ar mūka svētību; turpretim Livonijā viņiem nebija nekā cita, kā vienīgi „gredzens ar pērlēm” un tāpēc, kā redzēsim, „iedzimto” roka to kādreiz noraus un aizsviedīs prom, kaut gan, būsīm objektīvi, vērā jāņem arī Šimaņa atbilde: „Livonija ir politisks veidojums, kas rāda, ko var vācu pilsonība un muižniecība arī bez zemniecības nacionālā atbalsta.” Iznākums no visas šīs plašās un rosīgās ekspansijas, no zemes paņemšanas (Landnahme), kā to izteic modernizēts vikingu termins, bija tomēr tāds, ka 12. g.s. otrajā pusē ļoti plašās rietumslavu teritorijas galu galā bija vai nu padotas vai ģermanizētas, bez kam arī stipri vācu priekšpulki (tirgotāji, mākslinieki, literāti) atradās visai daudzās Po-

lijas pilsētās, kā Poznaņā, Krakovā, Ļvovā. Palika vairs tikai zemes josla starp slaviem un ģermaņiem, ko aizņēma tautas, kas nebija „ne ģermaņi, ne slavi, ne kristīgie.” Nāks jau arī viņu kārtā, bet tomēr šeit ir arī speciāls šķērslis viņu pietiekoši ar upēm, mežiem un purviem aizsegtajā situācijā, kas tajā pašā laikā ir visai nozīmīga šai starpzonai starp jau vairāk jeb mazāk iekārtoto rietumu Eiropu un starp austrumu Eiropu, kas ir vēl kārtāšanās rīgumā (E.Lavisse). Šis motīvs, līdzās ekonomiskās ekspansijas vietējām interesēm, izteicas pāvestu pasaules politikā, kas sākot ar 12. g.s. pēdējiem gadiem iesoļo uz apmēram simts gadiem savā pasaulīgās varas augstāko sasniegumu periodā, ar pāvesta Inocenta III spēcīgo personību. Ir skaidrs, ka iespēstām starp divām spēcīgām baznīcām, kas abas ir bijušas zināmā mērā lielu politisku nolūku garīgais izpaudums, baltu tautām, kas tik ilgu laiku bija palikušas ārpus to tiešā iespaida, liktenis bija izlemts a priori. Mēs varbūt varēsim būt liecinieki sīkstai un arī varonīgai, bet beigu beigās, zīmējoties uz gala iznākumu, veltīgai cīņai, un arī vienam no cēlieniem tajā likteņa dramā, kas risinājās liktenīgos Baltijas jūras krastos.

Ir noderīgi īsā savilkumā šeit pievest chronoloģisku pārskatu par to novadu kristianizēšanu, kas ir austrumos no Elbas, plašajos Lietuvas līdzenumos un Baltijas jūras austrumu krastā, tāpat arī plašajos Krievijas klajumos un Skandināvijā. Šis pārskats dos mums iespēju ne tikai noteikt „kad,” bet arī noskaidrot „kāpēc.” Lūk galvenie dati. Polija un Krievija pieņem kristīgo ticību no dažādiem avotiem 10. g.s. beigās (Mieszko 967., Vladimirs 988. g.), dienvidslavi savukārt vēl agrāki: sloveņi un serbu-kroati 8. g.s. beigās, bulgari un čehi 9. g.s. Skandināvijā process aizkavējās un kristīšana, vietējo apstākļu dēļ, piedzīvo dažādus atslābumus, pp. Norvēģijā ķēniņa Haralds Skaistmata (†934.) pūles ar panākumiem vainagojās tikai Olava Svētā laikā (1014-1030). Šajā laikā kristīgā ticība iesakņojās arī Dānijā, Knuta Lielā laikā (1016-1035). Zviedrija no savas puses var atzīmēt kristīgās ticības sākumus sakarā ar Sv. Ansgarija (801-864) darbību; kaut arī atkrišana paganismā nevar aizturēt procesu, tomēr ziemeļu novados paganismā sīksti turas līdz 12. g.s. otrai pusē, līdz Erika Svētā laikam (†1160). Bet no centra attālāko provinču kristīšana Somijā un Lapzemē iekrīt vēl vēlākos laikos.

Riņķis noslēdzas lēnām, bet neatlaidīgi, un no rietumiem tuvojas prūšiem un latviešiem arvien jo vairāk tā liktenīgais noslēgums. Rietumu slavi, vēl arvien pagani, pretojas kopējam sakšu un katoļu baznīcas spiedienam, un vēl ap 1120. g. visa teritorija starp Baltijas jūru un Čehiju, starp Elbu un Sālu un kristīgo Poliju visumā ir paganska. Slavenais paganu kulta centrs Retrā krīt 1068. g., Arkonā 1168. g., un tā viens pēc otra krīt obotritu un pomerāņu novadi, citiem vārdiem sakot, no jaunajām „markām” Austrumu, Ziemeļu un Brandenburgas markas nāk neizbēgamam liktenim pretim, tā ka 12. g.s. otrajā pusē visa šī teritorija ir jau padota latīņu baznīcas un ģermaņu varai.

Pēc jaunā ģermaņu spiediena uz austrumiem, specialī pēc Pomerānijas kristīšanas ap 1139. g. un vendu iekarošanas 1160-1162 g., pēc Meklenburgas iekļaušanās 1171. g., ar kuru gadu sākās arī plaša austrumu Vācijas pārpoļošana, riņķis ir noslēdzies. Paliek ārpusē vēl uz zināmu laiku leiši, kas izvairās no ordeņa uzspiestās kristīšanas un kristīgo ticību pieņem tikai noslēdzot uniju ar Poliju 1386. g., ja neatskaitām karaļa Mindauga neizdevušos jeb labāki sakot tīri politisku iemeslu dēļ piedomāto kristīšanas mēģinājumu iepriekšējā gadu simteņa vidū.

Vēl pāris vārdu par atsevišķiem baltu tautu kristianizēšanas mēģinājumiem iepriekš lielajai akcijai. Par austrumu baznīcas iespiešanos austrumu letgaļos un tās panākumiem bija minēts jau iepriekšējā nodaļā; bez tam daži veltīgi mēģinājumi ir bijuši arī pie kuršiem (sal. 2. nod.) un prūšiem, kuru zemē mocekļa nāvē miris čechu apustulis Sv. Adalberts. Kā prūšiem, tā arī kuršiem, kā zināms, ir bijuši plaši kulta centri; viņi bija stingri savas sentēvu ticības piekritēji un nekā negribēja zināt par jauno garīgo mācību, kas šajos gadsimtos bija tapusi par noteicēju rietumu Eiropas tautu kopumam. Lūk Bremeņes Ādama attiecīga vieta: „Daudz laba varētu teikt attiecībā uz šīm tautām par viņu tikumiem, ja tikai viņām būtu bijusi kristīgā ticība, kuras sludinātājus viņi neganti vajā. Pie viņiem mocekļa kroni guva slavenais bohemiešu biskaps Adalberts. Vēl līdz šai dienai viņi (prūši), lai gan viss pārējais tiem ir kā pie mums, pilnīgi liedz pieeju birzēs pie avotiem, kas pēc viņu domām tiekot apgānīti ar kristīgo tuvināšanos (pieskārsanos).” 12. g.s. otrā un 13. g.s. pirmā pusē ir liela materialā un garīgā spraiguma laikmets rietumu civilizācijā un šī laikmeta nozīme vēl ilgi izmanāma. Rietumu sabiedrības stingru kopību, ar kādu tā jau pa daļai 11. g.s. beigās piedalās karos (pirmais krusta karš 1096.-1099.), raksturo viena paša cilvēka mūža laikā trīs gājieni uz austrumiem; tā redzam Bernharda no Klervo iedvesmoto un ideāli organizēto otro krusta karu 1147.-1149. g., trešo krusta karu 1189.-1192. g. un pāvesta Inocenta III iedvesmoto ceturto krusta karu 1202.-1204. g., neminot nemaz par notikumiem Spānijā un Baltijas zemēs. Feodālā Eiropa maršējot, kā to saka Bedjē (Bédier), no jauna virzās uz tuvajiem austrumiem un izbeidz ceturto krusta karu ar Konstantinopoles ieņemšanu (1204. g.) un latīņu imperijas nodibināšanu (1204-1261). Pāvesta vara ar Inocenta III nākšanu uz Sv. Pētera krēsla (1198-1216), nokārtojusi savus lielos rēķinus ar Vācu imperijas pieaugošo varas tendenci, sasniedz iespaida un vispasaules varas augstākos kalngalus, realizējot savas tieksmes arī ārpus sākumā paredzētām robežām Bulgārijā, Armēnijā u.c. Baznīca iegūst tādu noteikšanu par cilvēku prātiem, ka pret to ar laiku sašķīst sapņotāju pasaules plāni, kā pp. tie, kas bija Fridriham II (1212-1250).

Šādi un līdzīgi fakti liek spriest par stipru spraigumu arī garīgajā laukā, atļauj a priori piedomāt par drausmīgu sasprindzinājumu prātos, kura izpausme var tā laika cilvēku aktivitāti aizvest ārpus viņa ikdienas viedokļa robežām. Un tiešām, 12. g.s. un 13. g.s. sākums ir cilvēces vēsturē sevišķi izcili bagāti reliģijas mākslas un literatūras nozarēs. Lielākais paroles paudējs krusta karu gadu simtenī, protams, ir Klervo abats Sv. Bernhards (1191-1153). Aprīnījams masu organizētājs, nesalīdzināms runātājs, „doctor mellifluus,” dvēseļu valdzinātājs, viņš ir arī tas, kas ir devis šī laika garīgos formulējumus; cisterciešu un pa daļai arī premonstrātiešu kustība

Senprūši cīņā ar Vācu ordeņa bruņiniekiem. Kolonnas kapitēļa cilnis Marienburgas pilī.

rāda laikmeta garīgo izpaudumu: piecdesmit abatijas viņa dzīves laikā, tūkstsots septiņi simti turpretim 13. g.s. Viņa traktāts *De Laude Novae Militiae*, rakstīts tempļa ordenim, ir īsts krusta karš vārdos, kaujas karogs: „Tā kā man nav atļauts vicināt zobenu, es vicinu savu spalvu.” Tas ir īsti viņš, kurš pirmais izteic pazīstamo simbolu par diviem zobeniem, tas ir viņš, kas modina mūkus — bruņiniekus „mesties cīņā ar pretiniekiem, uzskatot tos par ienaidniekiem vai par dzīvniekiem līdzīgiem.” Daudzus gadsimtus vēlāk Treičke saka sajūsmā, ka Vācu ordenis ir pieveicis prūšus ar trejāču, „bruņinieku, kristīgo un vācu naudu,” kas nozīmē saka viņš, „ticīgājo kā materialo tā garīgo zobenu rotaļu uz ienaidnieku mugurām, lai ar to satriektu un iznīcinātu katru iedomu sacelties pret Dieva zināšanu.” Tā ir galu galā krusta karu gadu simta plašos vērienos izveidota Sv. Augustina programma: *compelle intrare* — piespied nākt. Sekas nav izpalikušas: tiešām mēs redzam krustu, ko nes zobena galā kā tuvajos austrumos, tā Spānijā, Francijā, un Dieva karotāju mūku — bruņinieku organizācijas, gan ne bez pasaulīgiem trūkumiem, ko nosoda jau tas pats Sv. Bernhards dažādos traktātos un runās, aug un veidojas viena pēc otras.

Līdztekus reliģiskās domāšanas un reliģiskās eksaltācijas valdonīgai pieaugšanai redzam arī visai bagātus mākslas un literatūras ziedu laikus 12. g.s. Lai sākam ar brīnišķo gotikas attīstību, kas paspēja pārklāt rietumu Eiropas laimīgo zemi ar tik daudzām pilīm — stingrajam Sv. Bernhardam šīs lietas gan ir nevajadzīgas un bīstamas; tām līdzās jāatzīmē tāpat arī tik daudzu literāro jaunveidu rašanās, kuros atspoguļojas kā burvju spoguļi mākslinieciskā fantāzija, ko modinājusi saskare ar teiksmainajiem austrumiem; tā rodas, pp., pēc Aleksandra Lielā romāna t.s. klasiskais cikls. Līdztekus nāk arī pretēji novirzieni tieksmē uz vilinošo eksotisko fantastiku (piedzīvojumu romāni, bretoņu cikls u.c.), kas ir estētisma un individualistiskā lirisma uzdziedējums, t. s. otrs atdzimšanas laiks, ja par pirmo pieņemam Kārļa Lielā laikmetu un par trešo pazīstamo itāliešu Renesansi. Bet visiem šiem novirzieniem, tik pārāk skaistiem, pārāk trausliem un pārāk grēku domu pilniem, ir jāizbeidzas visiem zem divu universalismu, proti, zem svētā Bernhārda abējo zobenu nesēju zābakiem. Un tiešām, Kretjens (Chrétien de Troyes) pēc savas literārās apgrēcības (*Le roman de la charrette*) izbeidz ar to, ka raksta par Parsifalu, Grāla meklētāju, kam pievienojas viņa daudzie draugi no „Apaļā galda” (*Tavola rotunda*), bet izlasē paliek pāri vienīgi tie, kas ir attaisnoti un šķīstīti. Bretoņu ķēniņš Arturs, pirmais vainīgais šai apgrēcīgai romantikai, izbeidz ar to, ka pazūd savā mistiskajā ezerā. Provansa, trubaduru un albigojiešu un kataru sektas dzimtene, top par plašu cīņu lauku pretreformācijai: pazīstamais trubadurs Folkets (*Folquette*) no Marseļas, tapis par cisterciešu mūku un vēlāk par bīskapu Tuluzā, palīdz iznīdēt sektantus ar tādu dedzību, ka tā ir jāapvalda pāvestam. Un Sv. Dominiks (1170-1221), kas guvis lielus nopelnus atpakaļ atvedot ķecerus baznīcas klēpī, īsti uz novērojumiem šīnī nozarē dibina savu lielo plānu par *Ordo Veritatis*. Un kad 1208. g. izsludina krusta karu pret Provansu, tad krusta karotājiem top sacīts: „Ceļš nav ne tāls, ne grūts, un atlīdzinājums būs bagātīgs.” Līdzīgi gan būs ticis sacīts, to varam iedomāties, arī par krusta karu uz Baltijas zemēm.

Smagiem un svinīgiem soļiem virzās uz priekšu garīgās un politiskās pasaules organizētāju lielie spēki, ko baro un uztur grandiozie plāni par valsti uz zemes un debesis; katra pretestība ar vietēju raksturu un ar individualisma kulta pazīmēm, kāda tā arī nebūtu, sabrūk dzelzī kalto bruņinieku un Klervo svētā aicinājuma priek-

ša: „Sojojiet droši un cērtiet ar nešaubīgu prātu svētā krusta un Kristus ienaidniekus.”

Trubaduri paslēpjas kaimiņu zemēs, daudzas ar izmeklētu dzejas kulturu pazīstamas pilis nāk liesmās, brīnišķīgās katedrales ceļas cita pēc citas, un pilsētu iedzīvotāji savās mazās mājiņās saspiežas kopā ap šiem karstas ticības nesalīdzināmiem simboliem. Tā ir pasaule, kas iznīcina savu pagātņi. Kādi notikumi ar tik lielu nozīmi tik īsos gadu desmitos, kādas tieksmes un kādi pretstati tā laika labāko cilvēku dvēselēs, kāda raiba cilvēka gara bagātības ainava!

Bet, lai būtum taisnīgi un atbildīgi vērotāji, mums jāpalūkojas arī, ko slēpj me-
daļas otrā puse, sevišķi pie šīs satrauktās un saistošās laikmeta drammas pirmajām un atbildīgajām personām. Ja lasām, pp., Inocenta III un Fridricha II biografijas, mēs ātri uztveram, kādas pretešķības moca šos varenos garus, kādas cilvēcīgas ciešanas līdzās neapvaldāmai godkārbībai un valdīšanas kārei, kāds sabrukums slēpjas aiz viņu iedomu mirdzošām fasadēm, kādas kaislības plosa viņu nabaga cilvēka sirdi. Neaizmirsīsim, ka šis pats valdonīgais pāvests ir autors traktatam ar virsrakstu „*De contemptu mundi sive de miseria humanae conditionis*,” kas atspoguļo pārdomas un domas, līdzīgas klasiskajam *vanitas vanitatum* — „viss ir niecība,” Eklesiaskā. Tāpat paturēsim prātā vispārējos vilcienos, ka šis baznīcas slavas laikmets uzrāda arī kustību par pazemošanos kā lielāko varonību, kā to pauž nabadzības „līgavainis” sv. Asizes Francis (1182-1226), lielā „mazo ļaužu” ordeņa dibinātājs, un tāpēc līdzīgi mums ir jāapbrīno vienā un tajā pašā laikā ģenialā Džoto freskas, kur viņš tēlo Asizes katedrales augšējā stāvā Inocenta III pēcnācēju, pāvestu Honoriju III, kas cieši saistīts ar Livoniju un tās likteņiem; ar satrauktu prātu un saistītu uzmanību viņš klausās Franča stāstu par krusta kara gājienu pret nocietinātām cilvēku sirdīm. Ir savdabīga un savā ziņā vienīgā, šī vienība starp karojošās baznīcas kara pulku asmeņiem un starp kaislīgo mīlu, kas netaupa cilvēka sirds asinis, pret visiem dzīvīem radījumiem, kuri skata „brāļa saules” gaismu, sākot ar cilvēku līdz plēsīgam vilkam un līdz nevainīgajiem putniem dabā.

Pārnesot šos vērojumus politiski-militārā plāksnē, pietiek pasvītrot, starp citu, kā laika ziņā sakrīt „mūsu” biskapa Alberta iebrukuma kari un kristianizēšana ar bēdīgi slavenu ceturto krusta karu, kas mums rāda kaili un gaiši krustnešu „imperialismu,” un ir izsaukuši pāvesta Inocenta III vislielāko sašutumu: „Tā vietā, lai sasniegtu apsolīto zemi, jūs esat straumēm lējuši savu kristīgo brāļu asinis. Zaras iedzīvotāji karājās krustā sisti uz pilsētas mūriem...” Un tiešām Zaru ieņēma un izpostīja (veneciešu griba!) novembrī 1202. g., aprīlī 1204. g. tam seko drausmīgā Konstantinopoles drama un Latiņu imperijas dibināšana. Arī mūsu Rīga dibināta 1201. g.

Tāpat arī Fridricha II persona, viena no visiespaidīgākām vidus laikos, ir ar lieliem gaismas un ēnas kontrastiem: iegribas bez mēra, respekts un naids — pēc vajadzības — pret augstākām baznīcas autoritatēm, mīlestība uz filozofiju un tāpat uz nosodīto (žīdu) un neticīgo (arabu) zinātnēm, galms ar austrumnieciskām tieksmēm, interese par literatūras pirmsākumiem italiešu valodā uz Provansas tradīciju pamatiem (t.s. Sicīlijas skola) u.t.t.; īsta laikmeta pretešķību sinteze un īsts karojošās baznīcas „otrā zobena” nesējs!

Un tā tālāk mēs varētu turpināt vēl jo ilgi, bet mūs atpakaļ sauc Baltijas jūras smilšainie un mežainie krasti un to iedzīvotāji, kas, reiz iekļauti visplašāko uzkundzības plānu riņķī, redz un jūt tuvojamies izšķirošo likteņa stundu, kas tos saistīs

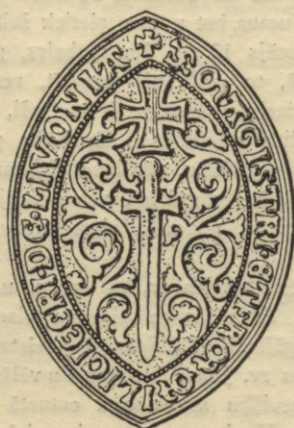
12. g.s. latvietes rotu un tērpa rekonstrukcija pēc kapa atradumiem Kārļa pag. Ainavās. Galvā raksturīgais vainags no savērtām bronzas vijīnām ar važiņu pakaru muguras pusē, kura piekariņiem rotātīe gali pārsviesti kreisajam plecam. Kaklu rotā trapecveida bronzas mēlītēm greznotais letgaļu noplacinātais bronzas kakla riņķis. Rokās bronzas spirāļu un parasta veida aproces, pa divi uz katras rokas, pirkstos spirāļu un vītie gredzeni. Prāva pakavsakta uz krūtīm satur sagšu, kura, bagāti rotāta bronzas ornamentiem, ir krāšņākais tā laika letgalietes tērpa piederums. Uz mēlās krāsas sagšas fona spoži kontrastē sagšas bronzas rotājums un pārējās rotas. LVVM

Senprūši sagaida Sv. Adalbertu, Prāgas bīskapu, vēlāko Ģeznas archibīskapu un Otona III personīgo draugu. Ģeznas katedrālē uz 12. g.s. bronzā lietām durvīm tēlota viņa misijas darbība un mocekļa nāve prūšu zemē. Senprūšu karavīri, apbruņoti šķēpiem, gariem divasmēņu zobeniem un smaili ovaliem vairogiem, sagaida laivu ar Sv. Adalbertu ornatā un bīskapa zīslī rokā, ar trīs pavadoniem. Laivai ir vīķingu laivas veids ar pūķa galvām galos. Bareljefs interesants kā vecākais šādas misijas tēlojums un vienīgais tik detalizēts seno prūšu attēlojums.

Sv. Adalberta mocekļa nāve pie senprūšiem. Adalberts attēlots dievlūdēja pozā uz ceļiem. Kamēr viens viņam gatavojas nocirst galvu ar cīrvi, otrs (kas Sv. Adalberta legendā nosaukts par „Siggo”) dur viņam šķēpu mugurā. Viņa trīs pavadītāji bēg.

Zobenbrāļu ordeņa
zīmogs (1221-1232).

Rīgas bīskapa Nikolaja
(1229-1253) zīmogs.

Rīgas pilsētas zīmogs
1226. g.

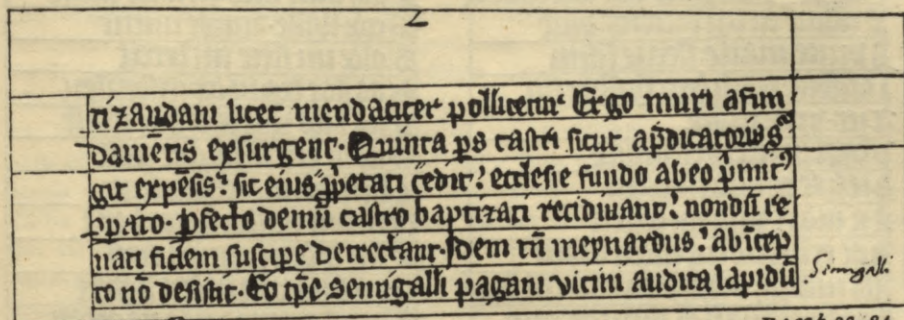
Rīgas domkapitula galvenais
zīmogs 1234-1269.

uz daudzām paaudzēm, uz daudziem gadu simteņiem. Milzīgais saspīlējums eksplodē, kā redzējām, daudzos virzienos: uz austrumiem, rietumiem un ziemeļiem. Musulmaņi, arī leņņi uz savu civilizāciju, nepieķāpīgi un fanatiski ne mazāk par saviem pretiniekiem, atbild, pp. Spānijā, ar varoņdarbiem, kas radījuši episko slaveno „Dziesmu par Sidu” vai arī dramatisma pilno „Leyenda de los Infantes de Lara.” Tuvājo austrumu krusta karu vēsture pilda iespaidīgus sējumus, bet mums pietiek šeit minēt kaut vienu epizodi, ko atstāsta spāniešu arābu ceļotājs 12. g.s. Ibn Gubairs, proti, kā musulmaņi, iekārtojoties kristīgā baznīcā Damaskā, to gribējuši izpostīt, resp. pārvērst par mošeju, un al-Valids pats ķēries pie šī darba. Kristīgie ir sacījuši, ka tas, kas viņu baznīcu izpostīs, paliks traks, bet al-Valids atbildējis: „Es būšu pirmais, lai paliktu traks aiz mīlestības uz Dievu” un sācis postīšanu, pēc kam citi musulmaņi viņam nāca palīgā. Šis piemērs atgādina, no cilvēku vispārīgā psiholoģijas viedokļa, līdzīgus paņēmienus no kristīgo apustuļu puses, nopostot ziemeļnieku, slāvu un baltu svētnīcas.

Vairāk vai mazāk vienlaicīgie krusta karu gājienu virzieni ir, kā sacīts, uz rietumiem, austrumiem un ziemeļiem. Militārie ordeņi dibinājās un pieauga visos šajos novirzienos un veidoja baznīcas priekšpulkus tās gājienā. Tā Spānijā pazīstami Kalatravas, sv. Jēkaba u.c. ordeņi, tuvajos austrumos sv. Jāņa, Tempļa un vēlāk Vācu ordenis (1198. g.), kas attīstījās visai ātri un ar sevišķu sparū sava ceturrtā mestra Hermaņa no Salcas (1210-1239), ķeizara Fridriha II drauga un padomnieka, vadībā. Vietējais, bīskapa Alberta Livonijas iekarošanai radītais Zobenbrāļu ordenis (1202-1203), kad to iznīcinoši bija sakāvuši leiši un zengāļi pie Saules 1236. g., tika Vācu ordeņa uzsūktis ar pazīstamo Viterbo lēmumu (1237.). Ordeņa centralais sēdekļis tika pārnests pēc Akonas krišanas (1291.) uz īsu laiku uz Venēciju, bet ar 1309. g. galīgi uz Marienburgu Prūsijā, kur „tika uzcelta valdnieka pils ar brīnišķīgu māksliniecisku iekārtojumu, un kamēr tempļieši nīka un johannīti turpināja slavenas cīņas, gan ar mainīgām sekmēm, ar turkiem Rodā un Maltā, Vācu ordenim sākās ziedu laiki.” Mērķis bija sasniegts: kas neizdevās nevienam ordenim, izdevās Vācu ordenim — savas valsts nodibināšana. Šeit ordenis atrada savu tēvzemi, pazaudējis to austrumos (Reallex. f. Protest. Theol. u. Kirche IV 591-592, sal. arī E.Lavisse, Revue d. deux Mondes 1879, vol. XXXII). Varam iedomāties, ko gan būtu domājis un rakstījis tā garīgais tēvs, Sv. Bernhards! Ko ļaudis domāja par savu ordeni, to mums vēsta to laiku populārā grāmata, Cezarija no Heisterbachas „Dialogus Miraculorum.” Vislielākā politiskā piegarša ir 48. sprediķim (A.Hilkes izdev. 159-160 lpp.), kur Livonijas bīskaps B. von Lippe (1218-1224) stāsta par sāncensības cīņām par varu Livonijā starp ordeni un Dānijas valdību; vēsturiski interesants ir arī pievestais brīnums (I 31, A.Meistera izdev., 45-48 lpp.), kur šis pats Lippe piemin aizkustinošos sīkumos jau atgriezto lībiešu ķēniņu Kaupo. Katrā ziņā pāvesta kurijai bij darba daudz, kā to vēsta laikmeta dokumenti, ar jauno laicīgo varu zem mūku — bruņinieku maskas, un viena lieta ir skaidri saskatāma, proti, prūšu un latviešu likteņu apzīmogošana.

13. g.s. dod beidzot arī vietējo historiografiju, vietējo gan tikai ģeografiskā nozīmē, bet ne etniskā; tomēr mums ir arī iespēja izlietot vietējo notikumu aprakstus. Pašķirstot Prūsijas seno avotu seriju (Scriptores rerum Prussicarum) un tāpat arī līdzīgo par Livoniju (Scriptores rerum Livonicarum), mēs tomēr jau jūtamies kā savā zemē, ar mūsu pašu lietām, lai gan tas nav arī bez savām briesmām, ja iedziļinoties pārāk vietējās problemās, vairs nesaredzam nenieka pāri tam aizžogam, kas daudzas reizes ir aizsedzis mūs un pārvērtis mūsu vēsturi par kādas tālas nomales

vēsturi, kas tāla no visām Eiropas attīstības lielajām problemām, par īstu „malienes kaktu” (Krähwinkel), kā ar dūsmām un sašutumu izsaucies kāds 19. g.s. augsts krievu ierednis uzrunā Vidzemes muižniecības pārstāvjiem. Tāpēc, sākot analīzi, mums ir jānoskaidro, kādi un kāda veida ir šī laikmeta avoti mūsu vēsturei. Ir dažas hronikas, gan vairāk jeb mazāk tieši laika biedru rakstītas (Latviešu Indriķis), gan arī

Latviešu Indriķa hronikas teksta paraugs.

Fol 22^b, 22-24.

vēlākas, no nākošā gadu simteņa (Atskaņu hronika, P.Dusburgs u.c.), ir arī daudzi noraksti no oficiāliem dokumentiem Vatikana slepenajā archivā, tāpat arī daudzas ķeizarišķā galma izdotas privilēģijas u.t.j.pr.; ar pacietību un kritisku analīzi tos pārbaudot un salīdzinot, ir bijis iespējams no visa tā izlobīt daļu datu, kas apgaismo nevien „jaunā vīna dārza” oficiālo apkārtni, bet tāpat arī iekaroto un pakļauto tautu dzīvi.

Isā hronoloģiskā pārskatā iekarošanas un uzkundzēšanās gaitas pie prūsiem mums rādās šādi. Jau 1215. g. ir minēts cisterciešu mūks Kristians kā pirmais bīskaps Prūsijā — arī pirmais Livonijas bīskaps nāk no tā paša ordeņa. Kristianam šķiet ir bijuši zināmi panākumi prūšu dižciltīgo vidū, bet kad viņš tos aicināja palīgā poļu krusta karos, visa tauta, paturot atmiņā tik daudzas iepriekšējās cīņas ar poļiem, sacēlās, padzina viņu 1224. g. un, uzbrūkot kaimiņu provincēm, ieņēma Kulmu. Tad poļu Mazovijas hercogs Konrads aicināja palīgā Vācu ordeni, kas tikko neilgi atpakaļ bija padzīts no Ungārijas. Šis notikums, ko vēlāk ļoti nožēlo poļu vēsturnieki, bija trauksmes zvans gandrīz gadsimtu ilgām cīņām. Ordeņa lielmestrs H. von Zalca, lolojot tālejošus plānus, nodrošināja sev t.s. „zelta grāmatu” (Rimini 1226. g.), kas paredz viņam tiesības iekarot ne tikai Mazoviju, bet arī visu Prūsiju; tādā veidā poļi ar šo neprātīgo politisko akciju atņēma sev uz ilgiem gadu simtiem iespēju pieejai Baltijas jūrai. Tikai 1230. g., pēc pienācīgas sagatavošanās un nodrošināšanās ar pāvesta Gregorija IX rīkojumu sākās frontāls uzbrukums prūsiem, kam šādos apstākļos nācās uzņemties pāvesta un imperijas dubultspiedienu to lielajās Eiropas kombinācijās. Tā bija šīs tautas cīņa uz dzīvību un nāvi, visasiņainākā cīņa, kas brīžiem tapa dzīvnieciska savā drausmīgumā, cīņa ar visumā paredzamu gala iznākumu. 1233. g. krita Kulma, 1237. g. pie senās prūšu ostas Truso dibina Elbingu u.t.t., un 10 gadu laikā no desmit prūšu novadiem seši jau krituši iebrucēju rokās, kuru

Got der hūmel vnd erden
 In dem ersten hies gebede
 vnd alles das darinnent
 Sedich in vil kurtzer vult
 v̄ v̄nne manne. Item seh in
 Tausent nach dem willen sin
 Tier v̄nde vilde
 Vogel in lebender vilde
 Die hat er v̄nderidgeden
 An iuden v̄nd an heiden
 hat er hie vor in alden tagen
 Als manch buch kan von im sage
 Begange manch wunder gros
 Des siner gute nūch verdios
 Allen zungen ist zu snal
 Zu sprede von des wunders zal
 Das got die meldet an sich na
 Was selden vns da von bequamt
 Das kan nūch niemant volle sage
 Da von mus ich der rede dagen
 Allen menschen was der ist
 Geborn von adames vult
 v̄nd noch zu dem letzten zu
 Das got ein ende maden vil
 D̄ irdē an der letzten stunt
 Kunde sprede was ic muot
 In lufft in erte ic gewan
 v̄nd heren wile als d̄ man
 D̄ salomon genennet was
 Kunde sanc loup v̄nd gras
 Iodlich spraden von der tar
 Die got an vns begange hat

Die Kunde in nūch wollen loben
 Da von solden v̄nler l̄r̄ze coten
 Ach siner hede zu aller stunt
 Gede wille zunge muot
 Solde un stete sin bereit
 Das got began der cristen l̄ren
 v̄nd vns von gode h̄ac̄ uolst
 Das ist ein selidider muot
 Allen den die cristen sint
 Wen wir l̄sen gotes kint
 Ob wir den namen eren
 v̄nd vns von sūden keren
 So wil er vns zu lone geben
 D̄ ort hie in eul ewig leben

Wir sullen ein rede l̄ren an
 Do got d̄ cristenheit began
 Mit sin selbes menscheit
 v̄nd die marter geleit
 Do stant er an dem d̄rte tage
 v̄nd losse manche sele us dage
 Mit den er von himen vur
 Zu hunde von d̄ irdē v̄lur
 Do sanc er sinen heilige geist
 Zu des gelouben volkeit
 D̄ anoch was vil manich lant
 Da sin lob was v̄ntekant
 Do sanc er sine boten h̄in
 H̄ine guade was mit in
 Wa sic quamen in die lant
 Da er sic hatte h̄in gelant
 Das sic das volc l̄eren
 v̄nd den gelouben l̄eren

rindās nav mazums Eiropas lielo feudālo valdnieku un arī bīskapu. Bet sākot ar 1239. g. nāk pārgrozība vispārīgā stāvoklī par labu prūšiem. Iesākas drausmīgais mongoļu iebrukums Eiropā, 1242. g. Novgorodas kņazs Aleksandrs Ņevskis uz Peipusa ezera ledus dod jūtamu triecienu ordenim, likvidējot šādi turpmākos draudus no Livonijas austrumu robežas puses. Šajā pašā gadā Svantopolks, Pomerānijas slavu valdnieks, izmantojot sajukumu, noslēdz Vislas ūdens ceļu. Tas bija sacelšanās signāls okupētām prūšu zemēm, un tā karš no jauna iedegas plašos novados. Uz laiku to izbeidz Sv. Krēsla legāta tieša iejaukšanās un Kristburgas līgums 7. 2. 1249. g. Ar šo līgumu, kas visumā nozīmē prūšiem viņu lietas pazaudēšanu un padošanos visiem baznīcas noteikumiem (pienākums celt zināmu skaitu baznīcu, iespēja kļūt par mūkiem un klerīkiem, bet dižciltīgiem par bruņiniekiem, pienākums piedalīties kara gājienos pret pagāniem, maksāt desmito tiesu u.c.). Tam seko vēl nepakļauto zemju iekarošana, un no jauna redzam ievērojamus politiskus ordeņa rindās. 1242. g. dibina Klaipeņu vienā no visnervozākām vietām zemes pierobežā, 1255. g. Karalaučus, un īsi pēc tam top iekarotas arī pēdējās prūšu zemes. Bet 1260. g., pēc Livonijas ordeņa asiņainās sakaušanas pie Durbes Kurzemē, sākas atkal vispārēja prūšu sacelšanās, ko apspieda tikai pēc 23 gadiem. Dusburgs, kuru nevaram turēt aizdomās par simpatiju trūkumu savam ordenim, saka (III 83), ka sacelšanās tiešais iemesls esot bijis nodevīgā Natangijas un Varmes fogta rīcībā, ieaicinot uz dzīrēm visu šo novadu prūšu aristokrātiju un visus tos sadedzinot kopā ar pili. Notika, kā bieži mēdz notikt, kur tauta nav iemācījusies „dievišķo mākslu,” kā saka grieķu filosofs, proti, vienības un kopējās pretestības politiku: to pārspēj pa daļām, un tad tā saceļas. Šie 23 kara gadi, ar pirmo posmu līdz 1274. g. un agoniju pēc tam, ar zināmām nedzirdētas nežēlības, mežonības un izmisuma pretestības, asins mocību, ugunu liesmu konvulsijām vēl līdz 1295. g., pieder pasaules vēstures visskumīgākām lapas pusēm. Prūšu vadoņi, starp citiem jaunākos laikos romanos slavinātais Munte, krita viens pēc otra (Glape, Linke, Divans u.c.), un tad — miers, kapa miers. Piecās prūšu zemēs bija izkauti visi iedzīvotāji; tās vairs netika apdzīvotas, un tās aizauga ar mežu. „No tā laika Prūsijas zeme norima kapa mierā” (*ex tunc terra prussiae quievit in pace*), noslēdz chronists.

Latviešu un igauņu teritorijā, Livonijā, iekarošanas norise kaut arī noveda pie tiem pašiem iznākumiem, bija sarežģītāka vairāku priekšnoteikumu dēļ. Arī šeit politiskās vienības trūkums gan ievērojami atvieglāja iebrucēja „skaldi un valdi” paņēmienus, bet šeit vērā jāņem kaimiņu krievu kņazi, kas arī gribēja spēlēt daļību ņemt daudz vairāk nekā poļi, šeit tāpat arī Lietuvas jaunradušais spēks jūtami sarežģī stāvokli, un beidzot nav jāaizmirst arī viens: šajos novados iebrucēji ir divi — sakši un dāņi. Tāpēc daudzas reizes sarežģīts intrigu, panākumu, zaudējumu, vairāk jeb mazāk pārejošu kombināciju juklis, kāpēc arī objektīvi ņemot bīskapu Albertu nākas atzīmēt par izcilu politiķi līdzās Zalcam. Lai pārāk nesarežģītu pieeju, mēģināsim atrast pavedienu vispārējam pārskatam notikumu labirintā.

12. g.s. otrajā pusē Daugavas grīvā piestāj kopā ar vācu tirgotājiem, kuri jau kopš zināma laika, sākumā no Visbijas, bet vēlāk tieši no Libekas, uzturēja zināmus sakarus ar piekrastes libiešiem, cisterciešu mūks Meinhardis (par agrākiem sakariem sk. 3. nod.), kurš, dzīvodams viņu vidū ar apmešanās vietu Ikšķilē, mēģina tos kristīt mierīgā ceļā; viņš atnāk 1186. g. un mirst kā bīskaps 1196. g. Viņa pēcnācējs Bertolds domāja, ka ar bruņotu spēku tiks ātrāk pie gala mērķa un tāpēc ar pāvesta atļauju atveda pirmos krustnešus Daugavas krastos. Pasākums neizdevās un Ber-

tolds to samaksāja ar savu dzīvību 1198. g. Viņa pēcnācēju nozīmējot, Bremenes archibiskaps par tādu izvēlēja savu tuvinieku Albertu (1199-1229), kurš bija ar lielām organizatora spējām un arī lielām politiskām ambīcijām. Ap 1201. g. jau esošās lībiešu ostas vietā, kā to ir noskaidrojuši latviešu senvēsturnieki, tika dibināta Rīga, 1202. g. radīta „Kristus brāļu brālība,” parasti dēvēta par Zobenbrāļu ordeni. Sekojošās kaujās viena lībiešu daļa jau cīnījās kopā ar vāciešiem, un viņu karalis Kaupo, atgriezts pie kristīgās ticības, devās ceļojumā uz Romu, kur ar lielu greznību viņu uzņēma pāvests.

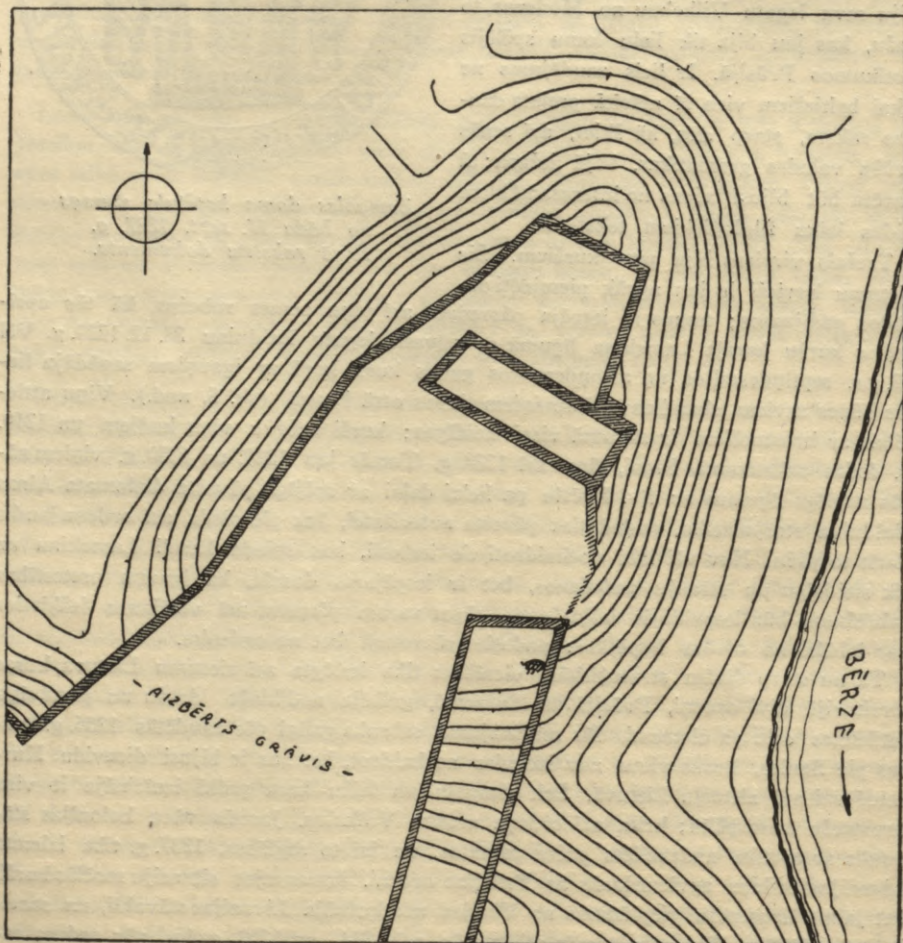
Virzieni, kādos notika pret Livonijas iedzīvotājiem vācu apvaldītie un nesavaldītie, straujie un palēninātie uzbrukumi gan visdažādākās līgumu kombinācijās, gan arī skatoties pēc apstākļiem, kopā ar vienu jeb otru zemes iedzīvotāju etnisko grupu pret vienu jeb vairākām citām, sarežģīti ar leišu un krievu sirojumēm, izvērsās uz visām četrām debesu pusēm, pret četriem latviešu militari-politiski apvienotiem tautas centriem.

Laika ziņā pirmais bija tālais gājiens gar Daugavu, no Ikšķiles līdz Koknesei, līdz Jersikai, līdz robežai, kur tik bieži notika sadursmes ar Polockas kņaziem, kuri savā laikā savu iespaidu centās izvērst līdz pat Daugavas lejas galam. Citiem vārdiem, vācu stratēģijas plāns bija nogriezt, noslēgt Daugavas ūdens ceļu un iekundzēt Kokneses un Jersikas pilis, lai piespiestu krievu kņazus atvērt vācu tirgotājiem ceļu uz Krieviju (Švābe). Tā tika pakļauti lībieši, šī ugru-somu tauta, un no latviešiem nelielā sēju cilts (1208. g.) Daugavas kreisajā, Kurzemes krastā, tāpat arī novada stiprākie cietokšņi: Koknese (1208.) un Jersika (1209.), kuras krišanu apraksta episkos vilcienos Latviešu Indriķis savā chronikā (XIII 4).

Otrais virziens bija domāts pret austrumu latviešiem, letgaļiem, gar seno svarīgo tirdzniecības ceļu uz ziemeļaustrumiem (sk. 2. nod.) pret novadiem virzienā uz Tērbatu un Pliskavu. Ordenis šeit strauji guva panākumus, ko var izskaidrot ar to apdraudēto stāvokli, kādā atradās šī letgaļu grupa ar savu valdnieku Tālvāldi (Tālbaldus de Beverin), kurš tika pakļauts ar sevišķiem solījumiem palīdzēt tam aizstāvēties pret gandrīz nemitīgiem uzbrukumiem no trijām pusēm, pret igauņiem no ziemeļiem, krieviem no austrumiem un leišiem no rietumiem. Otrais iemesls būs skatāms šī novada daļējā kristīšanās no austrumu baznīcas puses. Indriķa chronikā ir atrodami daži nozīmīgi aizrādījumi par latīņu-katoļu un grieķu-krievu baznīcu pirmo sadursmi Livonijā. Šī sadursme mums rāda abu vācu un krievu politiski-militārā vadībā esošo baznīcu izvirzīto teritoriju lielo politisko nozīmi. Talavieši, kā raksta Indriķis (XI 7, arī XIX 3) esot saskatījuši latīņu baznīcā glābiņu, kas gan īsti labi nesaskan ar viņu griešanos pie dievu orakula ar jautājumu, par kuru no abām baznīcām izšķirties: likteņa lēmums krita par labu latīņu baznīcai (*cecidit sors ad Latinos*) — kāds liktenīgs saturs šajā vienkāršajā frazē! Otra daudz pārrunāta un daudz skaidrota vieta Indriķa chronikā ir XVI 2, par strīdu, ne bez smagiem draudiem, divu kristīgu konfesionalu baznīcu pārstāvju starpā, kam īsti pieder tiesība kristīt latviešus. Lielais pretstats, neatkarīgi no militarām demonstrācijām abās pusēs, savu skaidrāko izteiksmi ir atradis, pēc chronista novērojuma, konstatējumā, ka „krievu paraša esot nepakļaut kristīgai ticībai tās tautas, ko viņi iekarojuši, bet padot tās vienīgi mesliem un nodevām”; latīņu viedoklis turpretim izteicas bīskapa Alberta citētos sv. Rakstu vārdos: „Ejiet un māciet visas tautas, tās kristījot,” sv.

Ceturtais un pēdējais vācu ekspansijas novirziens bija uz dienvidiem, gar Lielupi, zemgaļu zemēs. Tas bija viscietākais rieksts, un šis spēcīgās tautas varonīgā cīņa, kad tā bija ierauta nesaskaņās starp ordeni un leišiem, kuri dažreiz bija uzbrucēji, dažreiz sabiedrotie, ir izsaukusi apbrīnošanu arī pašu uzvarētāju vidū. Tā bija latviešu liktenīgā nelaime, ka viņi, līdzīgi prūšiem, nebija spējuši izveidot vienu vienīgu politiski lielāka stila vienību, un ir zināma taisnība Šimanim, kurš izsaka pārmetumu latviešu ciltīm, ka pēc lielās uzvaras pār krieviem 1106. g. „uzvarētāji paši nav guvuši ilgstošu labumu un ka sevišķi zemgaļiem šī uzvara nav devusi nekādas priekšrocības pret kaimiņu ciltīm, liecinot par politisko un konstitucionālo negatavību pie šīm tautām.” Zemgaļu konflikts ar vāciešiem sākās t.s. Zemgales ostas dēļ — tās atrašanās vieta vēl nav senvēsturnieku pārliecinoši noteikta; šī osta bija bīstama

Dobeles pilskalna plāns. Senais zemgaļu pilskalns un vēlāk uz tā celtā ordeņa pils.

sāpcense jaunajai Rīgai. Tomēr vēl 1205. g. karalis Viesturs cīnījās kopā ar ordeņi pret leišu iebrucējiem un nākošajā gadā pret libiešiem Vidzemes vidus daļā. Šī islaicīgā draudzība tomēr ātri izbeidzās un 1219. g. sākās jau atklāts naidis, pēc tam arī karš, kas izbeidzās tikai 1290. g., t. t. pēc gadsimta trijām ceturtdaļām. Lūk notikumu gaitas galvenie posmi. 1219. g. karš ir pie visām zemgaļu galvenām pilīm pie Lielupes, sevišķi pie Mežotnes; pēc asipainām cīņām, ieguvis pēdējo, ordenis paturēja virsroku, bet pēc tam attiecības ar zemgaļiem arvien pasliktinājās un pat pāvesta legata starpniecība starp Viesturu un ordeņi nevarēja stāvokli labāku padarīt. Uzbrukuma un atvairīšanas sadursmes sekoja viena otrai, nodarīdamas arī vāciešiem bīstamus un jūtamus zaudējumus, seviši Saules kaujā un kaujā pie Skodas 1259. g. 1266. g. tika dibināta Jelgava, kā nocietināta izejas bāze uzbrukumam zemgaļiem; 1276. g. zemgaļiem vajadzēja atzīt zināmu politisko atkarību no ordeņa. Bet 1279. g. karaļa Nameiša (*Namejse*) vadībā viņi varēja atbrīvot savu zemi, atkarojot otro galveno pili Tervetē. Nameitis gāja bojā kopā ar leišiem, uzbrūkot ordeņa spēkiem. Ordeņa atreibība bija nežēlīga: uz miera sarunām aicinātie zemgaļu vadoņi tika visi nonāvēti, bet arī atbilde bija cienīga un piemērota, proti, ordeņa galīga sakaušana pie Rīgas un pie Garozas upes 1287. g.; tur krita mestrs Vilekins. Ordenis no savas puses nodedzināja pilis Dobelē un Raktē un Sidrabenes pilsētu, un 1289. g. iesāka visas zemes sistematisku izpostīšanu. Tā lūk raksta vācu chronists: „Un bija dzirdamas zemgaļu raudas, un viņu dziesmas, skumjas un izmisīgas.” Redzēdami postu un iznīcību visapkārt, savas eksistences pamatu pilnīgu iznīcināšanu (Atskaņu chron. 11410 r.), savas skaitās pilis pārvērstas kūpošās drupu kaudzēs, kā beidzamo Sidrabeni zemes plašajā mežu novadā, zemgaļi ar nepārspētu drosmi un spēku cēlās no savas tēvu zemes, atstāja to un apmetās tagadējā Lietuvā. Nedaudzie palikušie, pēc kāda vācu 17. g. s. vēsturnieka retoriska izsauciena „tapa no pagānu varoņiem par kristīgiem vergiem.” Un kāda tautas dziesma, ko piemin Rūtenbergs, liek māšīņai gaidīt brāļa atnākšanu no kara lauka — atnāk tikai viņa kumeļš un stāsta:

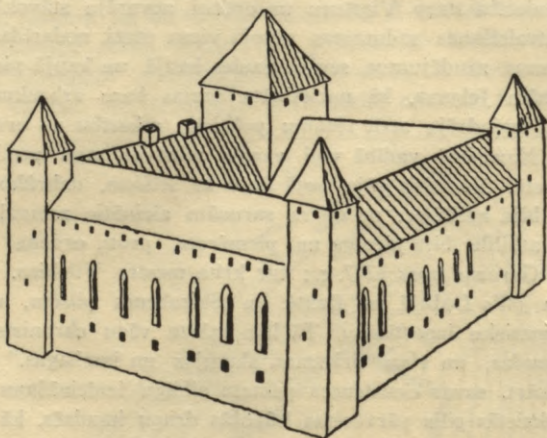
Kur upīte iztecēja,
Kur kauliem tiltu taisa,
Kur rūsēja zobentiņi...
Tur guļ vīri kā ozoli.

Lai noslēgtu šīs literārās atskaņas, pieminēsim vēl Atskaņu chronikas tendenci apveltīt zemgaļus ar episkiem epitētiem: bezbailīgie varoņi, droši, ar nelokāmu prātu.

Un šīs traģēdijas tālas atskaņas ir atrodamas Vatikana archiva dokumentos. 1299. g. ir atzīmēta divu zemgaļu pārstāvju ierašanās Romā ar sūdzībām Sv. Krēslam par ordeņa nežēlību un necilvēcīgumu, ļaunumu un tiraniju (*severitas, saevitia, asperitas seu tyrannides*); viņi apsolās noteikti pakļauties baznīcas politiskai varai (Urkundenbuch I 739 a). Kā redzam, tas ir pēdējais, izmisuma pilns diplomatiskais gājieni. Arī atsevišķos Aviņonas pāvestu Klementa V (1310.), Jāņa XXII (1317, 1318, 1324 un sek.) vēstījumos ir ne mazums vien līdzīgu atskaņu no latviešu tautas pēdējās traģēdijas; gada skaitļi, kādos šie vēstījumi ir radušies, liecina skaidri par tās ieilgušo skumjo noslēgumu.

Isi apskatot ziņas par latviešu tiešo kaimiņu zemēm, atgādināsimies galvenos chronoloģiskos datus par igauņiem. Pēc lieliem sarežģījumiem iepriekšējā gadsimtā ar dāņiem un zviedriem, 1219. g. nāca karaļa Valdemara II izšķirošais uzbrukums, 1220.

g. tika dibināta Tallina (=dāņu pils), bet jau 1223. g. var atzīmēt igauņu pirmo sacelšanos, saistītu ar krievu saukšanu palīgā. 1243. g. ir otrā sacelšanās, pēc ordeņa sakaušanas no Aleksandra Ņevska puses, tik bistama dāņiem, ka tie ar lielām pūlēm noturēja Tallinu. Un tā līdz pat 1346. g., kad ordenis savā lielākās varas laikā Igauņiju nopirka no dāņu karaļa Valdemara IV. 1561. g. to aneksēja zviedri.

Rīgas pils ordeņa mestra Eberharda Manheima laikā.

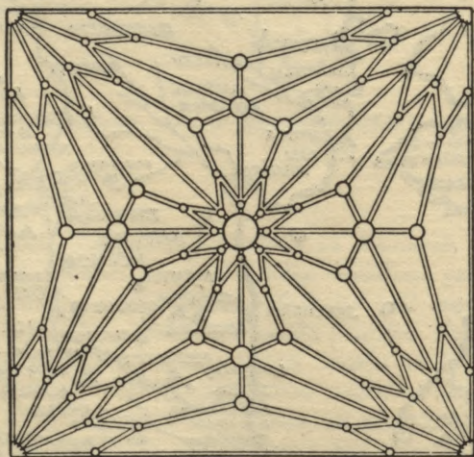
Mēs redzējām, ka leiši daudzas reizes iebrūk kā Kurzemē, tā arī Vidzemē, nikni apkaro ordeni, un ar to jūtami iespaido tā laika notikumu gaitu. Viņiem, protams, bija ne mazums konfliktu arī ar Prūsijas ordeni, bet viņi nepiedzīvoja tiešus iebrukumus; starplaikā paspējuši izveidot savu etniski-politisko vienību 1226-1236. g., viņi guva visā iebrukumu apdraudētā zonā vieglāku iespēju un labākus priekšnoteikumus pretestībai, tāpat kā arī abu ordeņa nozarojumu tieksmēm un mēģinājumiem izveidot caur Žemaitiju sev tiešas satiksmes ceļu; tomēr arī viņu karalis Mindaugs, saņēmis dažus jūtamus triecienus no prūšu ordeņa puses, bija spiests noslēgt mieru, starp citu pieņemot prasību par kristīšanos un tādā kārtā atņemot ordenim iegānu krusta kara gājienam. Mindaugu kronēja pāvesta legāts par pirmo Lietuvas ķēniņu 1253. g. Tomēr jau drīzi, 1260-1261. g., nāca žemaišu virsaišu sacelšanās pret jauninājumiem, 1263. g. tika nonāvēts Mindaugs, zeme atkrita paganismā no ārējās, paviršās kristības, un atsākie kari ar abiem ordeņiem turpinājās līdz gadu simteņa beigām. Noietināto pagānu iznīcināšanas asiņainās metodes nonāca tik tālu, ka pāvesta kurija atrada par vajadzīgu iejaukties. Viss tas tomēr nemainīja politisko līdzsvaru: abi ordeņa nozarojumi palika vairāk vai mazāk šķirti viens no otra, un tas bija viens no viņu neatvairāmās vājības iemesliem. Tiešām, Žemaitija, arvien izvīzīta ordeņa uzbrukumiem, tomēr tiešā atkarībā nonāca vienīgi uz īsu laiku, no 1380. līdz 1411. g. Tā izskaidrojams, starp citu, arī pirmā acumirkli nesaprotamais fakts, ka šīs provinces sistematiskā kristianizācija Lietuvā nāk tikai 16. g.s.

Noslēgsim šo iso Livonijas iekarošanas apskatu ar nōrādījumu par idejisko un praktisko pretstatu divu varu starpā, kas pretendēja uz valdīšanu „jaunajā vīna dārzā.” Kad biskaps Alberts apjoza savus gurnus, saka kāds vēsturnieks, Livonijas valsts dibināšanai, viņam gan kā paraugs rādījās jau pastāvošās vācu valstis ar archibiskapiem priekšgalā, kā Ķelne, Trīra, Mainca vai arī Hamburgas biskapa plašie plāni, t.i. nodoms radīt šeit Livonijā vairāk jeb mazāk neatkarīgu metropoli. Ir vairāk kā saprotams, ka nepietika ar garīgo varu vien, vajadzēja griezties pie ķeizara, kurš varēja palīdzēt ja ne ar kara spēku, tad vismaz ar krustnešiem-bruņiniekiem. Un ja ķeizara Fridricha II „zelta bulla” (1226.) nodrošināja ordeņa brāļiem - krustnešiem un viņu pēcnācējiem visus īpašumus un tiesības, tad ķeizaram pašam pēc dažiem gadiem (1232. g.) nācās viņiem sūtīt jaunu vēstījumu, jaunkristītos aizstādot (Urkundenbuch I 102), arī viņiem un viņu pēcnācējiem nodrošinot „pilnu brīvību un neaizkaramību.”

Livonijas vācu ordeņa, biskapa un vasaļu pils un apcietinātie klosteri 13-16. g.s.

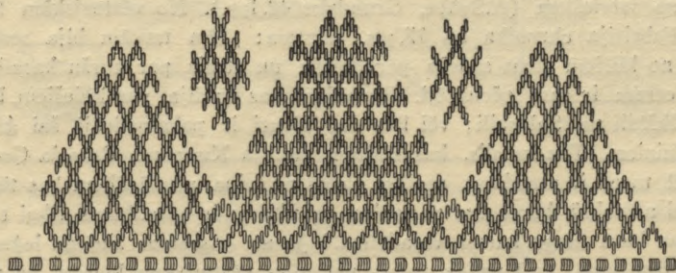
Ja tādi bija ķeizara plāni, tad pāvestu nolūki paturēt savās rokās valdīšanas grožus kļuva saskatāmi jau divu pāvesta legātu paņēmienos, un, sevišķi minot, paņēmienā piešķirt konstitucionālas tiesības atsevišķiem biskapiem; tā, pp., Kurzemes biskaps tika pakļauts tieši pāvestam, bet Albertam netika dots archibiskapa gods, tāpat viņa pēcnācējiem, līdz 1255. g., kad biskapijas bija nostiprinājušās savās tiesībās, kaut gan biskapu vara iekarotās zemēs, pretēji plāniem un cerībām, bija gan vairāk garīgas nekā reālas dabas (A. Tentelis). Šajos vienkāršos konstatējumos ir pēc būtības visa Livonijas konfederācijas konstitucionālā traģedija, visa nebeidzamā cīņa un sacensība archibiskapa un ordeņa starpā, ar trešo, proti Rīgas pilsētu, kā ieguvēju; tas ir neatrisināms egoisma un varas kāres iegribu kamols zemē, kas ir skumjā ciešanu plīvura pārklāta, kā to raksta 1817. g. bavariešu diplomats grafs de Bray. Skatoties no ģeografiskā stāvokļa un ievērojot iekarotās provinces pārāk izvirzīto situāciju, militārai varai nepieciešami vajadzēja nākt pārsvarā par visām šīm iekšējām nesaskaņām un neapstrīdami stabilizēt, gan jau jaunā laikmeta sākumā (sk. nāk. nod.), ordeņa varu. Padotajiem iedzīvotājiem tas nozīmēja izturēšanos, kas ļoti atkarīga no iekšējiem un ārējiem apstākļiem un to atrisināšanas, jeb, citiem vārdiem, nozīmēja cietsirdīgu apiešanos ar nedaudziem novirzieniem, t. s. augstākās kulturas labā.

Cēsu pils Ordeņa mestra telpas velvju sistema.

Sv. Krēsla vēlēšanās un nolūki gan, kā redzams, ir bijuši atšķirīgi no gala iznākumiem, un viņa „Terra Mariana” — Sv. Marijas zeme, ir palikusi tikai sapņojums, arvien jo vairāk dzīves realisma iedragāts. Polemika notikumu sākumā šajā ziņā ir vairāk nekā nozīmīga. „Kā no saules stara iziet visas varavīksnes krāsas, tā no brīvības principa dažādās niansēs atrisināmi visi Romas baznīcas nodomi jaunkristīto labā” (Abers). Visspilgtāk jaunkristīto brīvība akcentēta Honorija III 3. janvārī 1225. g. Livonijas un Prūsijas jaunkristītiem adresētā bullā „Ecclesia Romana,” kur pāvests pasludina brīvību un evaņģēlisko mieru (*ubi spiritus Dei est debet esse libertas*... Sal. arī ar 19. 11. 1225. g. bullu).

Ordeņa misija turpretim bija *varas* (dominium) misija, kam kā ēna līdzī sekoja *verdzība* (servitus). Tā, pēc minētā latviešu vēsturnieka vārdiem, tika uz Livoniju pārnesta sava laika lielākais pretstats, proti, baznīcas un imperijas vara līdz ar šīs varas dualismu, jo Livonijas bīskaps bija, no vienas puses, pāvesta pārstāvis, no otras Svētās imperijas firsts, kāpēc arī baznīcas nodoms bija radīt šajās zemēs brīvas valstis, vienīgi no Kristus vietnieka atkarīgas; t.s. „Terra Mariana” varēja pastāvēt gan vienīgi vārda pēc, un pēc daudzām cīņām viņa galīgi noiet pie malas. Bez tam dzīves patiesība nebija nekādā ziņā ideāla: pāvesta bullas un pāvesta kancelejas raksti ir pārpilnām tādu izteicienu pārbagāti, kas skaidri norāda uz kailu varu, uzkundēšanu un varmācību pret jaunkristītiem uzvaras gājienā; Livonijas konfederācijas politiskā karte ir un paliek līdzīga mozaikai, dažādi izkrāsotam šaha galdiņam, kur jauca kopā tik daudz garīgo un laicīgo kungu noteikšana dažādos novados, politiski militara kompromisa veidā. Viss tas dod, atmetot visu sentimentalismu, skaidru ieskatu par visai izturīgas feudālas organizācijas militāro spēku, kas spēja noturēties tāpēc, ka Livonija bija viena no citām līdzīgām un bija pielīdzināma kņazistēm Novgorodā, Pļiskavā, Polockā, lielhercogistēm Lietuvā un Polijā, ordenim Prūsijā. Līdzsvara meklēšana ir sarežģīta lieta, līdzsvars tomēr rodas 14. g.s. beigās un jo sevišķi 15. g.s. tas jau ir skaidri saskatāms: pieaug Lietuva, arvien pieņemas spēkā Maskavija u.t.l.; tas liek nojaust, kas notiks kādu dienu: feudālās mozaikas vietā nāks lieli valsts organismi, un Livonija redzēs sevi pārvērstu no politiskā subjekta par objektu politikā, kas austrumu Eiropu galīgi pārveidos.

13. g.s. kuršu ornamenti. Dundaga.

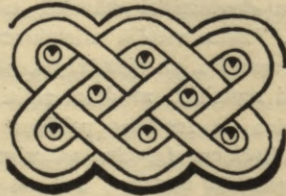
Isumā šeit apskatītai latviešu politisko vienību likvidēšanai dabīgi seko dziļas pārmaiņas pašas tautas sociālā un ekonomiskā stāvoklī, salīdzinot ar to, kāds tas ir bijis pirms ģermaņu iebrukuma. Tautas vietējā aristokrātija, tās vadošās aprindas, vai nu top iznīcinātas jeb arī deģenerējas un piemērojas, pāriet pa daļai pie iekarotājiem, bet pati tauta jo sevišķi zemnieki, zaudējot politiskās tiesības, lēnām un pamazām, soli pa solim nāk arvien uz zemākas pakāpes sociālā iekārtā, līdz beidzot 16. g.s. sākumā top par dzimtcilvēkiem (glabae adscripti). Kā viss tas norisinājās, būs pārrunāts nākošā un turpmākās nodaļās; šeit īsi pieminēsim vienīgi „labiešu” (sal. grieķu *aristoi*) likteni. Ne mazums no tiem aiziet bojā, kā pp. visa zemgaļu „dumpīgā” karaļa Nameiša dzimtā, daudzi citi padodas un saņem kā vasāļi savus feodus, bet ar laiku arvien pieņemoties sociālai apspiešanai, pat pie gandrīz pilnīga vēsturisko ziņu trūkuma var vērot, kā izzūd viņu pēdas gadsimtu tumsā, un vienīgi

daži gadījumi ļauj mums nojaust viņu turpmāko likteni. Visumā, ar Merķeļa vārdiem runājot, visa latviešu tauta tika ieslēgta vienā vienīgā sociālā šķirā.

Dažiem no zemes vēlāko laiku kungu kārtas, ar diezgan lielām neskaidrībām ciltskokā, senči ir atvasināmi no kādreizējiem zemes vecākajiem. Igaunū vēsturnieks P. Johansens pēc rūpīgiem pētniecības darbiem nāk pie slēdziena, ka apmēram 4% no visiem Harju un Viru provinces vasaļiem ir bijuši no igauņiem cēlušies, starptiem pazīstamā barona fon Maydell'u ģimene. Fon Taube domā, ka Eiropā pazīstamie firsti Līveni, iespējams, ir cēlušies no lībiešu Vesikes, Ungern-Sternbergi no lībieša Kaupo meitas, Uexküll'i un Meyendorfi savukārt no Jersikas karaļa un no Lietuvas Dauģeruta, Tiesenhausen'i no Kokneses sieviešu līnijā u.t.l.

Bez tam atsevišķi ir mināmi t.s. „kuršu ķoniņi,” kuri vēl 1795. g., kad Kurzemes hercogisti aneksēja Krievijas ķezariete, nodeva zvērestu pēc sevišķiem speciāliem noteikumiem. 1320. g. ordeņa mestrs nodeva feodā kuršu ķēniņam Tautgodim divus arkus zemes „ar visiem piederumiem un ar tiesību tos paturēt uz mūžīgiem laikiem un būt to īpašniekam, līdzīgi kā citiem ordeņa vasaļiem pieder viņu nekustamie īpašumi kuršu zemē.” No šī un citiem līdzīgiem tekstiem varam nākt pie slēdziena līdzīgi Johansenam, ka vietējie vasaļi līdz 14. g.s. sākumam ir tikuši uzņemti ar saviem feodiem ne uz citādiem noteikumiem, kā tiem, kādi ir bijuši vācu vasaļiem, un tikai pēc tam veidojas sevišas formulas „neofitu” uzņemšanai. Visai nedaudzo brīvo kuršu zemnieku, t.s. kuršu ķoniņu starpā, kam uzglabājušās cauri gadu simteņiem viņu speciālās *privileģijas*, ir Peniķu ģimene, ar daudziem 15. un turpmāko g. s. dokumentiem un starp citu arī ar ģimenes ģērboni.

Pieminot arī citas to laiku izskaņas, ir jāaizrāda uz Kōnig'u, uz Gayle ģimenēm, kas cēlušās no latviešiem (A.Švābe, Grundriss 42. lpp.). No vēsturiskām liecībām ir mināma D. Fabricija chronika no 17. g.s. sākuma: „Šim tautām bija senlaikos arī savi karaļi, no kuriem viens saucās par lībiešu un otrs par kuršu karali. Kā vienam, tā arī otram ir savi pēcnācēji. Pirmajam, kas valdīja par lībiešiem, bija dzīves vieta starp Ikšķili un Salaspili; vēl līdz šai dienai ir pakalpalicēji šai ģimenei, ko dēvē par ķēniņiem. Tas karalis, kas kādreiz valdīja Kurzemē, dzīvoja Grobiņas apvidū, kur vēl tagad ir atrodams sevišķs ciems ar viņa pēcnācējiem, kas tāpēc bauda brīvību: viņi nemaksā hercogam nodokļus un viņiem ir pienākums tikai turēt zināmu daudzumu kara zirgu katrai vajadzībai.” Ja arī atmetam zināmu leģendāro piekrāsu šajā stāstījumā, tajā paliek tomēr patiesīgs vēsturiskais kodols, kā to apliecina arī poļu 1599. g. kadastrs, kas atzīmē, ka „Salaspils ķēniņiem kā vasaļiem” pieder: P.Kōnig'am 5 arkli zemes un M.Wedner'am 4 arkli (A.Švābe, 129. lpp.).

12. g.s. kuršu rotājuma motīvs.

Livonija līdz 16. g.s. vidum. 1—ordeņa zemes. 2—Rīgas virsbiskapa valsts. 3—Kurzemes biskapa valsts. 4—Tērbatas biskapa valsts. 5—Sāmsalas un Vikas biskapa valsts. 6—Rīgas pilsētas patrimonialais apgabals.

SEPTITĀ NODAĻA

LIVONIJAS KONFEDERĀCIJA

Austrumu Eiropā 13. g.s. izvirza divus jaunus faktorus ar starptautisku nozīmi: vācu iebrukumu Baltijas telpā un tataru iebrukumu Krievijas dienvidos un vidējā daļā. Tie ir trieciēni ar vislielāko nozīmi; nežonīgi un sistematiski izvesti, tie galu galā tomēr neitralizējas, neizsaucot pārāk radikālas pārgrozības no politiskā viedokļa kaimiņu novados. Radikāli pārgrozījumi nāk tagad no trešās, Lietuvas puses, kura, varonīgi atvairījusi Vācu ordeņa uzbrukumus Žemaitijai gadsimta otrajā pusē, un

politiski apvienojusies tikdaudz ārējo draudu iespaidā, sākot ar 14.g.s., nonāk izplešanās un plašas ekspansijas posmā (lielhercogs Gedimins 1316-1341). Lietuvas dižciltīgie un tās karavīri, kuri vēl 12. g.s. beigās, kā to piemin krievu episkais stāsts par Igora karapulku, „sēja Ņemunas asiņainos krastus ar krievu dēlu kauliem,” — tas ir par Polockas kņaza Izjaslava kareivjiem sacīts — tagad iekundzējas vienā krievu provincē jeb kņazistē pēc otras; Ģedimina un viņa dēla Algirda karogi nonāk līdz pat Maskavai (1368. un 1372. g.) un pēdīgi arī līdz Melnās jūras krastiem, pēc uzvaras par drausmīgiem tatariem. Iepriekšējo gadsimtu laikā tik daudzas reizes vikingu traucētais un krievu apdraudētais, bet galu galā ne viena ne otra neizjauktais, gan nedrošais līdzsvars tagad izveidojas vismaz uz trijiem gadu simteņiem vairāk jeb mazāk stabilā spēku samērā, stabilā tāpēc, ka tas balstās uz tik ievērojamām politiski-militārām vienībām, kādas ir divi ordeņi Baltijas jūras krastos, Lietuvas lielhercogiste, 1386. g. apvienota ar Poliju, un krievu kņazistes, kas arī palēnām un neatlaidīgi, neraugoties, jeb labāki sakot, tieši Kipčaka Zelta ordas spiediena dēļ, apvienojas Maskavas vadībā; šis process izkristalizējas turpmāk Jāņa IV un Pētera I laikā. Arī rietumu spēki ir piebrieduma stadijā.

Redzot Prūsijas un Livonijas ordeņa ciešās saites, viņu likteņu kopību un līdzteku darbību sev pakļaujot vietējās tautas un organizējot savas valstis, ir tuvāk jāpakavējas arī pie apstākļiem pirmajā un pie iespējām pēdējā, tāpat pie Hanzas atstības, kas ir viens no noteicošākajiem faktoriem vācu plūšanā uz austrumiem.

Prūsijas Vācu ordeņa attīstībā varam saskatīt trīs lielākus periodus, kas vairāk jeb mazāk atbilst tā pastāvēšanas trijiem gadu simteņiem, proti, 13. g.s. zemes iekarošanu ar nostiprināšanos tajā, 14. g.s. ziedu un varenības, un 15. g.s. pagrimšanas laiku. No tā nedaudzā, kas mums ir zināms par Livonijas iekarošanu, varam sīkumos iedomāties arī traģediju prūšu novados, to traģediju, kas liek izsaukties Herderam (Ideen XVI 2): „Cilvēci pārņem šausālas no tām asinīm, kuras tika izlietas mežonīgajos karos, kad no zemes virsus noslaucīja senos prūšus un iekala verdzības ķēdēs kuršus un latviešus.” Un ja kāds pie gadījuma nebūtu noskaņots ticēt bez pierādījumiem visādiem vispārīgas dabas vispārīnājumiem, tādām var ieteikt palasīties kaut Dusburga chroniku, un viņš droši gūs gandarījumu savas sirdsapziņas pārmetumiem.

Ordeņa īstais ziedu laiks ir 14. g.s., kad Marienburgas lielmeistra varenība, balstoties uz izdevīgu sadarbību ar Hanzu un tās lielajiem plāniem, bija tik liela ka viņš varēja savu gribu uzspiest kaimiņiem, izsaucot apbrīnošanu Eiropas rietumos, kuru varenie valdnieki viņu dēvēja par „dārgo brāli.” Sevišķi pret saviem kaimiņiem austrumos, pret Lietuvas lielhercogiem, ordenis piekopa visai piemērotu politiku, saceļot un mierinot asas nesaskaņas šo valdnieku namā, atkarībā no savām interesēm (sal. Ķeistuta-Algirda un Vitauta-Jagaila dubultvaldības), un nav reti tie gadījumi, kad rēķinu nokārtošana notika ar Marienburgas mestra tiešu līdzdalību.

Lietuviešu ekspansijas vijņi vēlās virzienā uz austrumiem, arī šeit dažos gadījumos abu ordeņu un Hanzas labā. Viss tas nebūt nenozīmē, ka laiku pa laikam nebūtu radušies nopietni konflikti un sarežģījumi, sevišķi Žemaitijas dēļ. Un kāds reāls spēks varēja būt divām šīm apvienotām tautām, ja tas ir bijis vērsts pret ordeņi, to norāda Tannenbergas kauja, kuras sākumā pārāk par savu uzvaru pārliecinātais mestrs esot zobojies un izsmējis savu pretinieku daudzkrāsainās armijas (leiši, poļi, tatarī, čeči, krievi u.t.l.) vadoņus, slavenos brālēnus Vitautu un Jagailu.

Madonnas un ordeņa mestra Valtera Plettenberga attēli virs Rīgas pils ziemeļu vārtiem. Ordeņa patrona — Madonnas tēlu licis izgatavot un pie pils piestiprināt ordeņa mestrs, tā atzīmēdamis pils atjaunošanu 1515. gadā. Zem Dievmātes cilņa uzraksts: O MATER DEI MEMETO MEI. WOLTER PLETTENBARCH MESTER TO LIEFLADE DVSCHE ORDENS ANO DNI MCCCCC.XV. Pa labi mestrs Valters Plettenbergs ar ordeņa krustu rotātā mētelī un bruņās. Labajā rokā zobens. Zem šī cilņa uzraksts: HER WOLTER PLETTENBERCH MESTER TO LIFLAN DUTSCHES ORDENS ANO 1515. Šis attēls uzstādīts vēlāk. Pieņem, ka tas noticis drīz pēc Plettenberga nāves, tādā veidā atzīmējot mestra nopelnus valsts izveidošanā un Rīgas pils atjaunošanā.

15. g.s. sievietes tērps. Makašānu pag. Grezūļu ciema senkapos atrastas fragmentos divas ar ornamentētām, kvadrātiskām misiņa plāksnītēm, alvas un fajansa krellītēm rotātas sievu cepures. Līdzīgs rotājuma princips ir dažiem Kursas 15.-16. g.s. šaurajiem vaiņagiem, no kuriem attīstās 17. g.s. Zemgales platie bagāti ornamentētie misiņa skārda vaiņagi un Kursas tagadējā tautas tērpa misiņa skārda špangu vaiņags. LVVM rekonstrukcija.

Ordeņa locekļi tika turēti reglamenta dzelzs disciplinā, un tas bija arī vajadzīgs, jo viņi bija savervēti tieši kritiskos brīžos nevien no cienīgiem pārstāvjiem, bet arī no avanturistiem un no cilvēkiem ar tumšu un noziedzīgu pagātņi. Pēdējo apstiprina daži dokumenti, proti, dažas pāvesta bullas (sk. Th. Schiemann, 85-86. lpp.). Lielo zaudējumu dēļ, ko cieta ordenis cīņā ar neticīgiem, tika atļauts „katram sodītam izpirkt baznīcas lāstus, iestājoties ordenī; tie, kas pirms iestāšanās bija vainīgi laupīšanā, dedzināšanā jeb augļošanā, varēja tikt uzņemti mūsu bruņiniekos, bet tiem, kas bij noziegušies ar simoniju, nebija nekāds cits sods, izņemot to, ka viņiem bija jāpaliek ordeņa dalībnieku pēdējās rindās.” Tā tas bija Prūsijas ordenī, bet nebija izslēgts arī Livonijas ordenī. Kāda ir varējusi būt viņu izturēšanās pret vietējiem iedzīvotājiem, to redzam no smago noziegumu uzskaitījuma, kur ir dezertēšana, sakari ar pagāniem un sodomija (Treitschke). No visa tā ir tikai vairs viens solis līdz tām nozēlojamām izpriecām, kādas ir „cilvēku medības,” sevišķi Žemaitijā „pa laukiem, pa mežiem, ar priecīgu prātu, kā medībās uz lapsām vai zaķiem” — tā dzied tā laika chronika.

Lietuvas valsts 15. g.s. sniedzās no Baltijas jūras līdz Melnai jūrai.

Tie laikam būs izņēmumi; redzamas personas nāca no rietumiem pie galma Marienburgā, un šis galms bija visai bagāts un izmeklēts; to apciemoja arī daži karaļi, pp. no Ungārijas un Bohēmijas, „lai taptu par bruņiniekiem Prūsijā.” To rāda arī daži literārie avoti. Tā pp. Cosers (Chaucer) slavē kādu pilgrimu bruņinieku, jo „*in Littowe hadde he raysed and in Ruce*”; flamu bruņinieks de Lanua (Gilbert de Lanoy) ir nonācis pat līdz Livonijai un atstājis interesantu aprakstu par savu ceļojumu; kādā prozas bruņinieku romanā (Le petit Jehan de Saintré, Antoine de la Sale) no 15. g.s. sākuma, prūši ir rādīti kā saraceņiem līdzīgi, pp. 58. nodaļā, kur kāda dāma prasa Saintrē, lai viņš dotos uz Prūsiju pret saraceņiem; kā viņš to arī apsolījās un top par vadoni 500 šķēpnešiem. Kā redzam, tas notiek ne tikai par godu karogam ar krusta zīmi, bet arī par godu kādas skaistules smaidam, kas ir spriedēja šajā „turnirā.” Treiņķe tomēr droši salīdzina ordeņa viesu galdu ar ķēniņa Artura „apaļo galdu”; viesi esot uzņemti tikuši sirsnīgi, ar citaru un stabuļu skaņām.

Strupes pilsētas zīmogs 1515-1533.

Pagrimšanas laiki ir vispārīgi visai sarežģīti un ir maz prieka dzīvot tajos; to var pieņemt arī par ordeņa politisko situāciju un par apstākļiem tajā, atkarībā no tik daudziem iespajdiem un tik daudziem apdraudējumiem. Lai gan pēc Tannenbergas kaujas zaudēšanas Livonijas ordenis visiem spēkiem pūlējās Vācu ordenim palīdzēt, un zināms izlīdzinājums top arī sasniegts, bet tomēr paliek saskatāmas dažas draudošas pārmaiņas; organizācijas saknes svešā zemē nevar ilgi saturēt pašu stumbru un sarežģījumi draud tapt arī par iekšēju lietu; drausmīgās sacelšanās, kā pp. 1457. g., ir baigi pierādījumi visam tam. Un tāpēc varēja teikt kāds no Vācu ordeņa vēsturniekiem, E.Caspar's, ka ordeņa traģedija top galu galā par vienkāršu farsu. Ja salīdzinām visu to ar apgaismojumu, kādu sniedz N.Radzivils par Livonijas ordeņa beigām, mēs redzēsim, kā pamazām nolaižas priekšgars pēc satraucošas un impresijām bagātas drāmas.

Arī Hanzas savienības slavas laiki ir no 12. līdz 14. g.s. Sākumā jūras pilsētu brīva savienība, šī Hanza kā savdabīga organizācija ziemeļu Eiropas ģeopolitiskos apstākļos varēja savu tirdzniecisko noteikšanu izplatīt pār abām, Baltijas un Ziemeļu jūrām. Tās iespaids apvārksnis ir ļoti plašs: no Norvēģijas krastiem un arī no Islandes līdz Holandes piekrastei un tālāk līdz Lježai, Getingai, Hallei, līdz Breslavai un Krakovai, bet uz ziemeļiem līdz Kalmarai, uz austrumiem līdz Tallinai, ar stipru ekonomisku nozarojumu līdz Novgorodai. Tās ģeografiskais un vēsturiskais centrs ir Lībeka. Bez ekonomiskās kundzības uz jūras, Hanza, kā redzējām, varēja rēķināties ar ļoti plašiem aizmugures tirgiem Eiropas centrā un austrumos gar šo novadu lielajām upēm, kas, pp., arvien ir trūcis Vidusjūras baseinam. Ja pārvedam to mūsu laiku terminoloģijā, varētu varbūt runāt par zināmu tirdzniecības monopolu, vienu no plašākajiem, kāds vien ir bijis pagājušos gadu simteņos. Peļņai, neskatoties uz pilsētu mazo apdzīvotību, vajadzēja būt ievērojami lielai; par to liecina vēl tagad lepnās pils un lieliskās baznīcas Hanzas austrumu pilsētās, Rīgā, Tallinā u.c. Un kā gan tas citādi varētu būt, ja, pārbaudot preču kategorijas faktoriņās — noliktavās tālajā Brigē, Londonā, Bergenā jeb Novgorodā, atrodam, ka visas galvenās, dzīvē nepieciešamās preces ir gājušas caur hanzeatu rokām: tās ir jēlvielas un pirmās nepieciešamības mantas, kā sacītu tagad, no austrumiem un no ziemeļiem (sālītas zivis, koki, vasks, ādas u.t.t.), bet pārstrādātas neminot sāli, no rietumiem un no dienvidiem (vilna, audumi, metalla ražojumi, vīns u.t.l.).

Hanzas pagrimšanas laikmets iezīmējas 15. g.s. otrajā pusē. Spēkā nobriest Skandināvija, sākumā Dānijas vadībā, kas ir zvērināta pretiniece hanzeatiem (Kalmaras unija 1397. g.), un tad, sevišķi ar Vazas dinastijas nostiprināšanos, Zviedrijā. Spēkā pieaug arī vācu valdnieki cietzemē; Holande un Anglija top par aktīviem faktoriem Eiropas tirdzniecībā un tāpēc arī par sāncensiem, ar kolonijām; Novgoroda sabrūk Jāņa III triecienā. Un beidzot viens no ievērojamākiem iemesliem: „vēsturiskā personība” — siļķe, pēc E. Lavisa patiesi labā formulējuma, viens no ienesīgākajiem Hanzas tirdzniecības pamatiem, novirza savas gaitas uz Holandes piekrastes ūdeņiem. Žēlastības sītienu, pēc Hanzas jūras varas satriekšanas no dāņu puses, dod Atlantijas okeana pavērsšana pasaules satiksmei, kā arī Vidusjūrai. Izmisuma pilnie mēģinājumi rast sauszemes ceļus satiksmei caur Maskaviju uz austrumiem, uz kuriem jūras ceļu bija aizžogojuši turki (sal. Ramusija un Bembo teoretiskos meklējumus), nav nekas vairāk kā epigonisms. Baltijas jūra top arvien vairāk par iekšējo, vietējo jūru, izvirzītu visām tām tieksmēm, kas iet cīņā par *dominium Maris Baltici* — par tās iegūšanu sev.

Līdz ar vietējās historiografijas rašanos (sk. iep. nod.) ziņas no ārienes, resp. no rietumiem, zaudē to nozīmi, kāda bija fragmentarajām un retajām ziņām pirms 13. g.s. Tomēr būtu metodoloģiska kļūda, ja mēs nemaz neievērotu šīs gadījuma ziņas, kas nāk no ārienes, sākot ar šī gadu simteņa sākumu, jo Livonijas vēsturiskā literatūra ir samērā trūcīga un visumā tikai vietēji nozīmīga, kā tas ir dabīgi militārās ekspansijas frontes pierobežā; tā ir vēl nabadzīgāka nekā Prūsijā, kas ar laiku jo vairāk ir piesaistīta pašai ekspansijas bazei (sal. attiecīgos Ziesemer'a un L. Makenzena slēdzienus); arī šī veida literatūras paņēmieni ir ārkārtīgi sīkumaini, jo sevišķi pie fanatiskā Dusburga. Kas attiecas uz informācijas iespējām, kādas balstītos uz Hanzas tirdzniecisko un kultūralo sakaru plašo tīklu, tad interese monopols un greizsirdīgā vēlēšanās to visu nosargāt pilnīgi izslēdz katru ziņu un aprakstu publicēšanai, kas ir raksturīgi veidojusi Vidusjūras tautām un zemēm raibu raibos krāsu go-

belenus. Nordenskjöld's un T.Fišers, kā arī daudzi citi pēc viņiem, ir savākuši bagātīgus materialus, kas apstiprina šo tezi un apgaismo arī to faktu, ka Baltijas jūras ģeografiskais profils kartografijā ir palicis nereāls un neskaidrs līdz pat 16. g.s. Šīs pašas tradīcijas ir vērojamas tāpat arī viduslaiku teoretiskā ģeografijā, attiecībā uz Baltijas zemēm. Ja šī laika ģeografiskie raksti, nevarēdami atbrīvoties no antiķiem teoretīkiem, kādi ir M.Kapella, Seviljas Izidors, Orosijs u.c., ir uzskatāmi pēc Kimbles asprātīgā izteiciena, „vairāk par mākslas nekā par informācijas darbiem un ir pieskaitāmi literatūras nozarei,” tad viduslaiku kartografija, vērtējot to pēc pāris labākiem un skaistākiem piemēriem, pp., Hereforda (ap 1280.) un Ebstorfa (13. g.s. otrā pusē) atlantiem, vēl arvien ir leģendū varā, jeb, kā saka L.Olški, „pati tukšība kartēs bija tā, kas mudināja ar fantāziju aizpildīt to, ko liedza zināšanas,” un tāpat bailes no tukšuma (*horror vacui*) bija tās, kas šajos gadsimtos pildīja pasauli ar nostāstiem un leģendām (sal. sv. Augustina De civitate Dei XVI, 8, ar visu tā attaisnojumu un pamatojumu). Vienīgi tikai atsevišķa gadījuma dēļ, proti uz Marin Sanudo il Vekjo un vēlāk Fra Mauro pa daļai tiešo informāciju pamata, mūsu piekraste, pie t.s. „nezināmā okeana,” sāk palēnām tuvoties reālai uztverei 16. g. s. priekšvakarā.

Tā viduslaiku klasiskajos gadsimtos varam konstatēt par Livoniju visai dīvainu dažādu strāvājumu kopību. Pieminot dažus no tiem, iesāksim ar dažām rietumu ziņām par mūsu zemi vācu iebrukuma pirmajos laikos. Ir divi redzamākie vēsturiski-ģeografiskie avoti 13. g.s. pirmajā pusē. S.Sabīnas kardināla — bīskapa Olivera (dz. Ķelnē) darbā „Historia regum terre sancte,” kas rakstīta pēc autora atgriešanās no tāliem austrumu ceļojumiem 1222. g., ir īsa piezīme 114. nodaļā par ziemeļu tautām (livoniešiem, igauņiem, prūšiem), kas atgriezta pāvesta Inocenta III laikā, kur galvenā vietā ir svēto mežu, ko nekad neskar cilvēka asmens, konstatēšana. Otrais avots ir vērtīgāks un nozīmīgāks mūsu historiografijai. Šeit domāta angļu minorītu mūka Bartolomeja (Bartholomaeus Anglicus) lielā viduslaiku enciklopēdija „De proprietatibus rerum,” kuras 15. grāmatā par provincēm no 145 dažādu zemju aprakstiem visādās pasaules malās ir 6, t.t. 3,5%, kas attiecas uz Livoniju, Lietuvu un Prūsiju. Tā kā autors ir viens no sava laika visvairāk izglītotām personām un viņam ir samērā plašas personīgas zināšanas par aprakstāmām zemēm (Anglija, Francija, Holande un lielākā Vācijas daļa), jo pēc studijām Oksfordā viņš ir bijis lektors Sorbonā un ap 1230. g. profesors Marburgā, kur varējis ievākt svaigas ziņas no sava ordeņa mūkiem, kas pēc 1228. g. ir apmetušies visā Eiropā, viņa spriedumi var būt ne tikai zolīdi un vērtīgi, bet zināmos punktos tie arī ievada zināmu motīvu nostiprināšanos, tos standartizējot par Baltiju uz gadu simtiem. Šīs tas viņam ir no Bremenes Ādama, šo to viņš dod arī pārējiem, pp. E.Silvio Pikolomini, kura ziņas pa daļai atrodamas uz slavenajām Livonijas un Lietuvas ģeografiskām kartēm Florencē (Palazzo Vecchio). Līdzās skaidram Lietuvas un citu zemju ģeografiskam aprakstam autors 88. nod. (*de Livonia*) dod daudzus sīkus aizrādījumus par mirušo sadedzināšanu Livonijā, kas atgādina līdzīgus aizrādījumus agrākajā Vulfstana un vēlākajos prūšu un kuršu aprakstos. Varam citēt arī baltu tautu raksturojumus šajā angļu minorītu mūka enciklopēdijā: leiši esot spēcīgi un droši, kareivīgi un mežonīgi, prūši Sambijā garīgi visai attīstīti, izskatā skaisti un vispārīgi apdāvinātāki par pārējiem kaimiņiem, kā „kungu tauta,” bet zengāļi barbariska, nekultūrala tauta, nikna un stingra. Atkārtosim, ka šīs ziņas, visai zolīdas un, cik spriežams, nākušas

no novērotāja, kas vairāk jeb mazāk ir bijis bezpartejisks Baltijas valstu iekarošanas sākumā, ir sevišķi nozīmīgas. Kad vēlāk turpmākos gadsimtepos, izņemot dažus gadījumus, pp. Atskaņu chronikā jeb pie Lanuā, izzūd šādas vispārējas ziņas, tad

Olaus Magnus. Ziemeļeiropas kartes („Carta marina”) izgriezums.
Izdota Venecijā 1539. g.

vairs paliek tikai skopas juridiskas un ekonomiskas piezīmes, no kurām grūti ko izlobīt par vietējo tautu normālo stāju.

Pirmo uzmetumu par Baltijas kartografisko attīstību ir devis A.E. Nordenšelds savos darbos „Facsimile Atlas” (1889) un „Periplus” (1897), pp., kartēs par Ziemeļjūras piekrasti un salām, Baltiju, un par Ziemeļu Okeanu kartografijas bērnautu laikā. Viņš atšķir dažādas grupas kartografijā, no kurām šeit jāmin 1) Ptolemaja tips, kur Baltijas jūra ir pasaules ārējā okeana daļa ar Skandināvijas salu, 2) atpiskā ziemeļu karšu grupa un 3) Portolanu grupas ziemeļu kartes līdz Olava Magna laikam.

Pēdējos gados pēc ilgākiem mēģinājumiem dot pārskatu par Baltijas, sev. Livonijas kartografijas attīstību, L.Arбузовs Latvijas Universitātes Rakstos ir nācis ar pētījumu, kur rezultātā materiālus par Latviju var savilkt kopā trijās grupās: 1) atlantos, kas dibinājas uz romiešu tradīcijām, ar zināmiem novirzieniem; no Eiropas dienvidiem nāk virziens, kas balstās uz precīziem novērojumiem un kompasa lietošanu (Marin Sanudo) 14. g.s. sākumā, 2) Ptolemaiskā tipa kartografijas atmoda humanisma iespaidā 15. g.s., 3) atbrīvošanās no Ptolemaja tradīcijas un neatkarīgu tipu veidošanās. Par divām pēdējām grupām būs runa 9. nodaļā.

Svarīgākie notikumi Livonijas iekarošanas laikā ir uzskaitīti iepriekšējā nodaļā. Turpmākie notikumi ordeņa militari-politiskajā dzīvē nedod tik pat kā nekādus norādījumus par latviešiem, kāpēc visā īsumā uzskaitīsim tikai galvenos notikumus, sevišķi vērā paturot ordeņa, Rīgas archibiskapa un pilsētas cīņas par noteicošo varu, cīņas, kas zemei liek nonākt lielās ciešanās un nenorimst līdz pat tam laikam, kad izbeidzas šī kuriozā valsts, un kas apzīmogotas, ar Šimaņa vārdiem, ar viduslaiku skumīgās liktenības zīmogu. Tūlī pēc zemgaļu zemes iekarošanas sākās šie asiņainie strīdi, kas neaprimst līdz 1330. g. un izbeidzas, ar Rīgas pilsētas padošanos; tomēr arī nākošos gados nemazinājas plaša, jo „iedomāties archibiskapu uzticīgu ordenim būtu tas pats kā iedomāties pāvestu gibelīniem uzticīgu.” Vairākas reizes apdraudētā Rīga ir slēgusi līgumus ar leišiem, un pēdējo sirojumā ordeņa zemēs ir devuši pamatu šo tautu nosaukt par *gens atrocissima, omni ferarum immanitate truculentior*; šie sirojumi atkārtojas jo bieži Lietuvas hercogu un lielhercogu laikā. Iekšējiem strīdiem pievienojas drausmīgā igauņu sacelšanās, kas pašos pamatos satricināja jauno iekārtu un izbeidzās ar asiņainu apspiešanu un ar pastiprinātu šīs provinces piesaistīšanu pārējai konfederācijai (1346.). Šī sacelšanās laikā rakstura ziņā sakrīt ar slaveno Žakeriju Francijā 1358. g. Tā gāja zem lozunga „nost ar svešniekiem!” un maksāja dzīvību daudziem vāciešiem, arī sievietēm un bērniem. Sacelšanās organizāciju raksturo tas, ka igauņi iecēla četrus zemniekus no sava vidus par sacelšanās vadoniem, ar karaļa titulu, zelta piešiem un greznu mēteli. Apspiežot sacelšanos tos sagūstīja un, protams, nogalināja. Sacelšanās sarežģīja ordeņa stāvokli uz ārieni, un Lietuvas Algirda iebrukums izpostīja kā Zemgali, tā arī Vidzemi; leiši atgrīzās mājās ar bagātīgu guvumu. Ordeņa mestrs sauca palīgā Prūsiju ordeni, bet palīdzība izpalika sakarā ar leišu iebrukumu Prūsijas novados.

Šie ordenim liktenīgie notikumi izsauca viņa apvienošanos ar Prūsijas ordeni un noteica arī nākotnei maksimālo vācu ekspansijas izplatību austrumu Baltijā. Nav viegli uzturēt līdzsvaru starp ārējiem faktoriem, kādi ir Novgorodas un Pliskavas valdonīgie kņazi, Lietuvas lielhercogiste, dāņu un zviedru aplsēptās tieksmes, līdzās bistamiem iekšējiem centrifugāliem spēkiem, kādi ir ordenis, Rīgas archibiskaps,

Tērbatas biskaps, Rīgas un Reveles brīvpilsētas u.t.t. Tāpat vērā ņemami paliek jo sevišķi kritiskos brīžos neapmierināto vietējo tautu draudi, kas nebūt vēl nebija paspējušas aizmirst un arī nākotnē nedomāja aizmirst savas neatkarības laikus. Vācu kolonijai ir bijis spēks valdīt šādos apstākļos; tas liecina par varu un atjautību, ko noliegt nozīmētu negribēt izprast šī vēsturiskā procesa nozīmi. Tādas politiski nedrošas un savos pamatos nenoteiktas valstis ir atrodamas šajā laikā arī citur; piemēram noder Itālija (vācu ķeizari, pāvests Romā un pēc 1309. g. Aviņonā, Itālijas pilsētas), kura gan ir ar citādiem ģeogrāfisko un etnisko apstākļu priekšnoteikumiem.

14. g.s. otro pusi raksturo vislielākais spraigums diplomatiskā cīņā starp austrumiem (krievi) un dienvidiem (leiši) un arī mēģinājumi saskaņot zemes centrifugālos spēkus, tāpat arī viduslaiku Eiropas visdrausmīgākais sods — melnā nāve, mēris 1379. g. Ir tomēr viens gaišāks moments šajā chaosā: tās ir pilsētas. Aizsargājot savas dzīvības intereses un saglabājot savās rokās pietiekošas autonomās administrācijas iespējamības, tās tuvinājās viena otrai un, kā to rāda arī reliģiskā celtniecība un skulptūra Rīgā, Tallinā un Tērbatā, ir varējušas sasniegt redzamu materialās un kulturalās attīstības līmeni; 14. g.s. mākslas brīnišķīgie pieminekļi vēl arvien grezno Baltijas pilsētas. Tirdzniecības ziedu laikus Livonijā tomēr stipri sagandē dāņu-zviedru karš (1361-1370), kas izjauc drošību un dod pirātiem (Vitaliebrūder) brīvas iespējas un varu uz vairākiem gadu desmitiem, līdzīgi viņu brāļiem Vidusjūrā 16. g.s.

15. g.s. vācu militārai kolonijai Baltijas piekrastē iesākas ar liktenīgu sitienu, kas var draudēt ar visa pasākuma iespējamo politisko likvidāciju. Tā ir lielā cīņā starp Vācu ordeni un apvienotiem leišu-poļu spēkiem, kas savu kulmināciju sasniedza ordeņa sakaušanā pie Tannenbergas. Šie austrumu Eiropai liktenīgie notikumi, tik daudz reizes apcerēti un aprakstīti, mūs var saistīt tikai garāmejot, bet viena pamācība mums ir ņemama no tiem: ja chronikas atstāsta nievājošo un izaicinošo ordeņa mestra izturēšanos pret saviem ienaidniekiem kaujas sākumā, tās vēsta arī to, ka austrumu Eiropas apvienotie spēki (Treičke saka ar nicināšanu: tautu drumstalu juceklis) pēc izšķirošās uzvaras iegūšanas sašķeļas un neitralizējas savā starpā, zaudējot savas varas panākumu augļus. Livonijas ordenis, kaut arī neatnācis laikā sava stiprākā brāļa militārai atbalstīšanai, darīja tomēr visu, lai glābtu neglābjamo un arī

*Ordeņa mestra V. Pletenberga Cēsis kalts dālderis
ar viņa paša un Dievmātes attēliem.*

pats savu ādu. Zināms līdzsvars tika atjaunots, lai gan Livonijas ordeņa stāvoklis politisko pārmaiņu dēļ kaimiņos top arvien jo delikātāks; vēl reiz uzvara 1502. g., ko guva mestrs Pletenbergs, palicis viens un izolēts maskaviešu kara pulku priekšā, parādīja, kāds ir bijis spēks dzelzi kaltajiem bruņiniekiem, kuri ir salīdzināti arī ar viduslaiku tankiem.

Šī 15. g.s. svarīgākie notikumi ir šādi. Isi pēc Tannenbergas kaujas pār Livoniju atkal nāk mēris, sākot ar 1420. g. Lasot tā laika aprakstus redzam, ka zeme ir izpostīta un tukša, gluži kā 17. g.s. jeb Ziemeļu kara laikā. Kāds cits notikums, par visam citā plāksnē, liktenīgi iespaidoja Livonijas un citu Hanzas pilsētu tirdzniecības turpmāko attīstību: kā jau minēts, sākot ar šī gadsimta otro un trešo gadu desmitu grozīja savas ceļa gaitas silķes, proti nenāca vairs Baltijas jūrā, bet devās gar Holandes piekrasti un Flandriju, kā tās jau vairākas reizes savas gaitas bija grozījušas pēdējā gadu tūkstoša laikā. Arī par to laika biedru žēlabas ir ļoti lielas. Tas viss padara vēl grūtāku Livonijas stāvokli, jo sevišķi arvien pieaugošā spiediena dēļ no Lietuvas un Polijas puses, kas bija apvienotas pēc „Krakovas kāzām” (1386), un nav arī ko brīnīties, ka samērā visai drīz pēc tam abi ordeņi zaudē sauszemes sakarus caur Žemaitiju pēc 1422. g. noslēgtā miera līguma starp Lietuvu un Prūsiju, kas Lietuvai atdeva Žemaitiju un Samlandi. Pēc kaujas pie Sventas 1435. g. un pēc Brestas miera līguma tajā pašā gadā, livonieši, kuri bija gribējuši atjaunot zaudētās pozīcijas, atbalstot lietuviešu disidentus pēc Vitauta nāves, zaudē uz mūžīgiem laikiem ne tikai saskari ar Prūsiju, bet arī iespēju „iedzīt ķīli starp divām sarmatu valstīm” un „aņņemas uz priekšu atzīt par Lietuvas lielhercogu tikai tādu, ko ir apstiprinājis Polijas karalis” (E.Serafims). Tā soli pa solim veidojas Rīgas archibiskapa protežēšana no Polijas puses, par ko tik daudz pārrunas ir bijušas jau Bazeles koncilā (1431. g. un vēlāk) un kas pēc pusotra gadu simteņa taps par varenu garīgu ieroci Stefana Batorija rokās. Saprātīgas politikas iezīme ir Valkas landtaga lēmums 1435. g., kad visas piecas Livonijas valstis — ordenis, Rīgas archibiskaps, Tērbatas, Sāmsalas un Piltenes biskapi pirmo reizi „Dievam par godu un nabaga Livonijas zemei par svētību” noslēdz saprašanos par kopīgām pārrunām un saskaņošanas politiskos jautājumos visā zemē. Šī politiski - militārā vienošanās tika noslēgta — apdomīgi — tikai uz sešiem gadiem, bet teoretiski tā nozīmēja „beidzot sasniegto zemes apvienošanu”; lielajiem zemes īpašniekiem bija liela noteikšana, un šī vienošanās palika spēkā līdz pat ordeņa galam, līdz 1561. gadam. Praksē, ievērojot Livonijas kuriozo konstitūciju un sevišķi aso berzēšanos baznīcas un laicīgās varas starpā, valsts kuģis peldēja arvien jo projām nemierīgos ūdeņos. Kaut gan Salaspils sanāksmē 1452. g. archibiskaps un ordenis vienojās sadalīt virsvadību par Rīgas pilsētu savā starpā, tomēr pamazām nāca jauns lūzums abu vareno starpā, un šoreiz ar gauži draudošām izredzēm. Šis brāļu karš, kas vilkās vairāk gadu desmitus ilgi, tieši Maskavijas bīstamā uzbrukuma laikā, ir saistīts ar diviem vārdiem — ar archibiskapu Silvestru Stodevešeru un mestru G.Mengedi. Pēdējais mira 1469. g., bet pirmais kā ordeņa gūsteknis skaistajā archibiskapa pilī Koknesē 1479. gadā. Pēc rīdzinieku lielajiem panākumiem un ordeņa kritiskā stāvokļa pēdējais tomēr ņēma virsroku, un tā Livonijā nostiprinājās vēl tik pietiekoši drošs stāvoklis, lai tā atļautos sev dažādas iespējas.

Tomēr līdz ar iekšējiem draudiem arvien jo vairāk nobrieda arī ārējie, sakarā ar tuvējo valstu pieņemšanas spēkā, kā tas bija ar apvienoto Lietuvu un Poliju, ar Skandināvijas valstīm, kas arī apvienojās — divaina sagādīšanās — Kalmaras unijā,

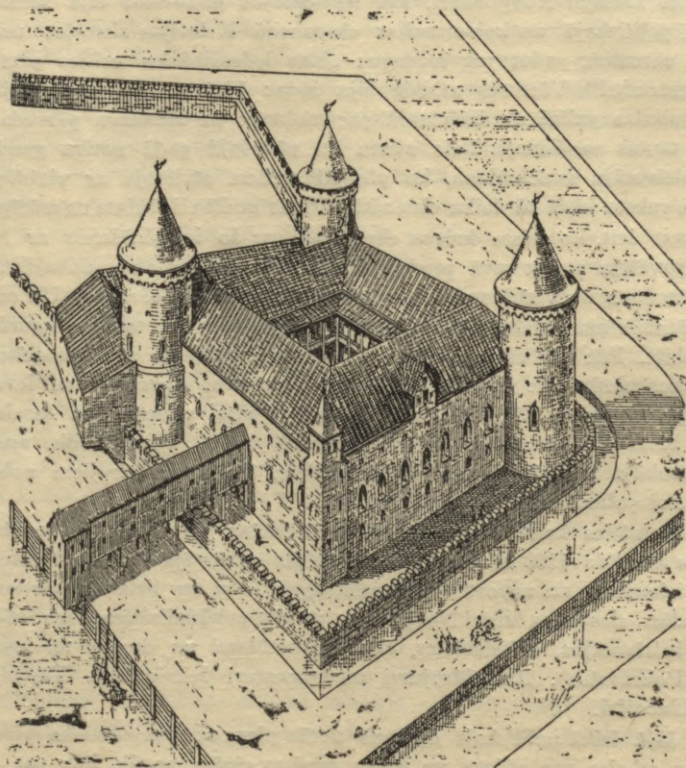
kura palika spēkā līdz 1523. g., kad to izjauca Zviedrijas Vazas dinastija. Vislielākās briesmas tomēr Livonijai, kura palika arvien vairāk izolēta šajā Eiropas kontinenta sektorā, tuvojās, mainoties politiskai diagramai, no austrumiem. Pirmais, attālais zvans bija sadzirdams Donas Dimitrija lielajā uzvarā par tatariem 1380. g., kas nepārprotami liecināja, ka feodālā Krievija, apvienota zem redzama vadoņa, varēja stāties pretim gadu simteņu jūgam. Var šeit saskatīt nozīmīgu paraleli pie diviem arvien spēkā pieaugošiem Livonijas kaimiņiem, kas 16. g.s. sāks asiņainu cīņu tās dēļ: ar 1380. g. notikumiem laika ziņā sakrīt leišu-poļu unija 1386. g. Polijas hegemoniā. Lietuva Vitauta Lielā laikā (1392-1430) sasniedza savas varas augstāko pakāpi, lolojot izredzes par imperiju austrumos. Krievi, īsti sakot Maskavija, iespiesti vidū starp diviem uzbrucējiem, bija spiesti atdot savas bāzes virzienā uz rietumiem, pp. Polocku (1250), Smoļensku (1404), Ūjjevu (1362), Čerņigovu (1355) u.c., bet tomēr sīkstī turējās vienībā, Maskavas kņazu vadībā, un nostiprinājās tiktālu, ka varēja iet pret tatariem Kuļikovas laukā (1380). Ar Jāni III, šo lielo „krievu zemes kopā savācēju,” tataru jūgs tika svitrots no Maskavijas vēstures lapām; paraleli ir jāatgādinājas turku padzišana no Moldavijas, ko veica poļu karalis Kazimirs IV (1485. g.). Līdz ar to arvien draudošāka top krievu ekspansija uz rietumiem. Tā pienāk kārtā Lielajai Novgorodai, kas iepriekšējos gadsimtos bija sasniegusi kalngalus savā politiskajā un kolonizācijas ekspansijā Krievijas ziemeļos un savā ekonomiskajā varenībā, radot pat lozungu: „Kas iedrošināsies celties pret Dievu un Lielo Novgorodu?” Vēstures atbilde bija šāda: 1478. g., pēc iepriekšējā trieciena, nāca Novgorodas galīgā un iznīcinošā pazemošana: uz Maskavu pārveda brīvās komunas, t.i. tautas sanāksmju lielo zvanu un nākošajā gadā notika gandrīz pilnīga pilsētas iedzīvotāju iznīcināšana, ko pēc 10 gadiem atvietoja ar visādiem *schnōde Völker*, kā raksta kādā tā laika chronikā. Viņas godība ir beigta uz mūžīgiem laikiem

Var pievest šeit, ko stāsta krievu chronikas par šo izrēķināšanos ar Novgorodu: „Un cars pavēlēja atvest savā priekšā Lielās Novgorodas varenos bajaranus, redzamus tirgoņus, ieredņus un visādus pilsoņus ar viņu sievām un bērniem. Un cars pavēlēja savā klātūtnē viņus necilvēcīgi un briesmīgi mocīt un pēc tam ar uguni tos dedzināt un cēpināt. Pēc tam cars pavēlēja saviem augstmaņiem šos nomocītos un cēpinātos cilvēkus piesiet pie ragavām, vilkt uz Volchovas upes tiltu un iesviest ūdenī. Šo nelaimīgo sievas un bērni tika arī aizvesti uz tilta, viņiem tika sasaistītas kājas un rokas, bērni piesieti mātēm un visi sasviesti upē... Cara ļaudis, augstmaņi un kareivji braukāja laivīnās pa upi un ar pīķiem, āķiem un cirvjiem nobendēja tos, kas bija dzīvi palikušies.

Tā tas turpinājies katru dienu 5 nedeļas no vietas, un dienā tika nonāvēti ap 1000, bet daždien pat līdz 1500 cilvēku. Pilsēta un tās apkārtējās zemes, klosteri un baznīcas tika izlaupītas un nopostītas. Pareizticīgais cars un lielkņazs pēc tam ar visiem saviem ļaudīm sirojis pa visu Novgorodu un tās priekšpilsētām, bez žēlastības aplaupīdami iedzīvotājus, arī sievietes, ēkas nopostīdami un durvis un logus izdauzīdami...” (Pokrovskis). Paskaidrojumi un komentāri šeit ir lieki. Tas bija brīdinājums arī Livonijai.

Livonijā šajā laikā politiskais egoisms tiecās pieņemt starptautiska mēroga formas. 1481-1482. g. atbalss par ordeņa un Rīgas pilsētas cīņām nonāk līdz pat pāvesta un ķeizara lielajām kancelejām, kuras tad disputē savā starpā par priekštiesībām uz šo pilsētu. 1484. g. pilsēta ņem virsroku un var pat nopostīt ienīsto ordeņa pili, bet pēc pieciem gadiem Pletenbergs, ordeņa mestrs, noteikti pieprasa tās atjaunošanu bez

noteikumiem. Visumā tā ir vecu veco pāvesta un ķeizara strīdu atjaunošanās, kas vēl reiz izvirzās pirmā vietā šajā latīņu kristietisma galējā priekšpostenī. Bet 1492. g. paceļas kā draudošs simbols Narvas cietoksnim iepretim upes otrā krastā Ivangorodas cietoksnis, un drīzi vien sāk asinis plūst arī šajā apvidū. Pēc dažiem gadiem sākas vairāk vai mazāk nopietnas sadursmes ar krieviem, un viņu nekārtīgie uzbrukumi Livonijas zemes valdniekiem skaidri liecina, kādā situācijā ir lietas nonākušas. „Ka Livonija ir varējusi pārvarēt laimīgi un ar slavu šo iekšējo un ārējo krīzi, ir Pletenberga nemirstīgs nopelns” (Šimans). Tapis par ordeņa mestru (1495-1535) viņš, paredzot briesmas no austrumiem, sāk meklēt atspaidu visur: Dānijā, Zviedrijā, pie pāvesta, pie ķeizara un citur; viņam tomēr izdodas noslēgt vienīgi visai vāju savienību, kura patiesībā nekad nav funkcionējusi, proti, ar leišiem, kas atkal bija atdalījušies no poļiem 1492. g., kā tas vairākas reizes ir noticis šajā nelaimīgajā laulības sadzīvē. Tā galu galā Livonija ir un paliek pilnīgi viena — atgādināsimies notikumus 1557. un arī 1939. g. — pret pusi no visa kontinenta. Redzot Novgorodas likteni un jau notikušos maskaviešu iebrukumus zemē vairs nepalika izvēles: vajadzēja cīnīties

*Ordeņa mestra V. Pletenberga atjaunotā (1491-1515.)
un pārveidotā Rīgas pils.*

līdz pēdējam, vai pazust. Neskatoties uz vācu ordeņa lielmestra drūmās krāsās aprakstīto iekšējo stāvokli, piem. Livonijas valstiņu spēku saskaldīšanos, pilsoņu neapmierinātību, kas draudēja pat ar pāriešanu krievu pusē, neskatoties uz visu to, Livonijas mestrs nolēma stāties pretim Maskavas lielkņaza „neskaitāmiem” kara pulkiem. Ar saviem mazajiem spēkiem: 2000 bruņinieku, 1500 vācu lancknechtu, un ar nedaudziem simtiem zemnieku un dažiem lielgabaliem (Rusovs), ar nedaudziem tūkstošiem, pēc citām ziņām, neskaitot vezumniekus, viņš dodas uz Pliskavu, kur veltīgi trešo reizi gaida uz leišiem; Prūsijā drebēja par viņu un arī par savu likteni un... noturēja svinīgas mišas un aizlūgumus Livonijas glābšanai. Kāda tā laika chronika apraksta slaveno Smoļinas kauju pie Pliskavas 12. sept. 1502. g. No gūstekņiem tika saņemtas ziņas, ka „krievi ticēja, ka cīņa ir pilnīgi lieka, un domāja, ka viņi varēs bez viena šāvienu livoniešus saņemt gūstā, saistīt un nosūtīt pie sava lielkņaza lai pēc tam dotos tiešā gājienā uz Livoniju, izpostītu un bezspēcīgu, un to okupētu. Kad abi kara pulki nonāca viens otram pretim, šie, t.i. krievi, bezgala brīnījās par viņu neuzmanību un īsā laikā bija pilnīgi ielenkuši livoniešus. Pa kaujas laiku, kas iedegās no visām pusēm, cīnītāji attālinājās no kājniekiem un Livonijas pilsoņiem, tā kā tie domāja, ka kungi un bruņinieki būs sakauti saņemti gūstā, un ka drīzi nāks krievi arī viņus gūstā ņemt. Bet iznāca tā, ka šie kungi un bruņinieki, pārrāvusi ienaidnieka rindas un, trīs reizes sev izlīdzinājuši ceļu niknā cīņā, tos piespieda bēgt; un viņi atgriezās pie savējiem un bija tā notraipīti asinīm un putekļiem, ka nebija iespējams saskatīt, kādā krāsā viņi bija. Bruņinieki un viņu zirgi bija tik noguruši, ka nevarēja bēgošos vairs tālāk vajāt, lai gan citādi nebūtu aizmirsuši to darīt. Tomēr vēl trīs dienas tie palika uz kaujas lauka, nogaidot, vai neatgriezīsies ienaidnieks, lai atjaunotu kauju. Šeit aizgāja bojā daudz krievu, bet nav iespējams noteikt viņu skaitu, jo viņi mēdz ņemt līdzī savus kritušos, arī straujā bēgšanā tos piesieņot zirgiem pie astēm, lai tos vilktu sev līdz.”

Atvairītie krievi tomēr neuzskatīja sevi par uzvarētiem, un tas veids, kādā Jānis III pieņēma livoniešu sūtņus, to rāda visai skaidri: ar dažādiem pazemojumiem tie panāca vienīgi pamieru uz 6 gadiem, un 1509. g. arī nožēlojamā mieru uz 14 gadiem, ar klauzulu, kas sagrāva tirdzniecību, proti sāls importu Maskavijā, „uz kuras tranzīta bija lielā mērā dibināta Livonijas pilsētu, sevišķi Reveles labklājība.” Tomēr visa šī notikumu attīstības gaita dod Livonijai pietiekoši daudz laika, nākamais 50 gados, atpūtai. 1512. gadā izceļas leišu - krievu karš, kas beidzas ar krievu sakāvi, bet tomēr viņi varēja atgūt starp 1510. un 1521. g. Pliskavu, Smoļensku un Novgorod-Seversku; gadsimtu Lietuvas fronte austrumos sāk palikt nestabila, kaut arī tajā pašā laikā rietumos tā uzlabojas Polijas labā, un karš ar Prūsiju izbeidzas ar Vācu ordeņa pakļaušanu. Bet 1521. g. tataru dod smagu triecienu krieviem un nonāk līdz Maskavai, kā vēlāk arī 1571. g., Jāņa IV laikā. Galu galā krievu bruņotie spēki vēl arvien ir ļoti atpakaļ palikuši militārā teknikā, apbruņojumā, kaujas taktikā u.t.t. Visumā līdzsvars, ko radīja divu lielu spēku, nodaļas sākumā minēto vācu un tataru klātbūtne Eiropas austrumu sektorā, gan pamatelementos grozīts ar trešā, Lietuvas-Polijas klātpienākšanu, turpinājas un paliek spēkā vēl arvien, bet tomēr vairs ne ilgi.

Pletenberga politiski-militārā darba vērtējumu sakarā ar reformācijas cīņām dod Šimans: „Pletenberga bēdīgais uzdevums pēdējos gados bija meklēt pēc iespējas, kā saturēt kopā reliģiskās aģitācijas demoralizēto zemi... šķiet, ka mūža beigās viņš tapa daudz atturīgāks kā agrāk pret katru jauninājumu, kas varētu jūtami apdrau-

dēt tos pamatus, uz kuriem veidojās Livonijas konfederācija... Viņam nebija iespējams tomēr novērst tuvējās katastrofas cēloņus, izvirtību un arī atsevišķu individu un tuvējo valstu egoismu." Mestrs mira Cēsis 28. 2. 1535., pēc 41 g. valdīšanas, sirmā vecumā, sēdot uz krēsla, ar zobenu apjozts; uzglabājusies viņa kapa plāksne Cēsis.

Iekšējais, jeb labāki sakot, socialais stāvoklis šajā divu gadsimtu bīstamajā līdzsvaru spēlē līdz ievilkstajā un iesaistītajā Livonijā, kuru ne vienu reizi vien tieši apdraud arvien stiprākas un graužošākas notikumu bangas, ir tāds, kādu to var piedomāt līdzīgos apstākļos, kur arvien jo vairāk nostiprinājas militarās aprindas uz pārējo rēķina. Livonijā tas nozīmē ordeņa cīņas ar pilsētu, kas izbeidzas, neskatoties uz baznīcas augstu pārstāvju tiešu iejaukšanos, ar pēdējās piekāpšanos. Starp citu tas nozīmē arī zemnieku politisko un socialo pagrimšanu un smagāku stāvokli, nekā citās zemēs tāpēc, ka no noteicēju šķiras tos atdala arī nacionalā atšķirība. Tā konfederācijas pastāvēšanas pēdējos gados zemnieku socialais stāvoklis ir jau apzīmogs — viņi ir *glabae adscripti* — ir jau dzimtļaudis.

Galvenās līnijas, kā vispārīgi attīstās attiecības starp feodālo muižniecību Livonijā un starp lauku iedzīvotājiem, kuru šķirā „iesloga” visu tautu, kā izteiksmīgi to ir pasacījis G. Merķelis, varam ietvert šādos īsos dalījumos: 1) pirmā uzvarētāju un uzvarēto saskare zemes lietās uzkundzības laikā, 2) feodālās sistēmas infiltrācija, 3) feodi top ar laiku mantojami, 4) beidzot, šī laikmeta beigās, dzimtsbūšanas sistēmas izveidošanās.

Gandrīz it visi miera līgumi ar atsevišķiem novadiem Vidzemē un Kurzemē 13. g. s. atzīst zemnieku īpašumu un mantošanas tiesības, ar zināmiem ierobežojumiem atkarībā no *ius dominorum* — kungu tiesībām (sk. iep. nod.), un ar zināmiem paradumu tiesību jauninājumiem; tie atzīst, t. t., brīvo latviešu īpašuma un mantojuma tiesības uz viņu piederumiem, kas izteicas terminos *possessio*, *proprietates*, *hereditas* u. c., uzliekot tomēr zināmus pienākumus un tā padarot viņu zemes par nodokļu zemēm, t. s. *pagus censiticus*. Uzliktās nodevas ir raksturīgas viduslaikiem: labi pazīstamā, svēti ievērotā desmitā (*decima*) un *census*, pēdējais kā noteikta lieluma nodeva, neatkarīgi no desmitās daļas ievākšanas. Livonijā, tāpat kā vācu kolonizētās slavu zemēs austrumos no Elbas, par pamatu nodevu noteikšanai noderēja ne apstrādājamās zemes platība, bet gan zemkopības rīku daudzums, ko lietoja tās apstrādāšanai, kā arkls, ecēša, sirpis. Tā nonāk galu galā arī pie zirgu skaita, kas nodarbināts saimniecībā. Tā saprotam, pp., līgumu ar kuršiem 1230. g.: jānodod ik gadus divi modiji (pūrs, 81,9 kg) rudzu (*segala*) no katra arkla (*uncus*) un tāpat no katras ecēšas. Bet tādi, kam nav zirga uz katra arkla jeb ecēšas, nodod tikai divus modijus labības. Vēlāk *arkls* (vācu *Haken*) top par zemes platības apzīmējumu apstrādātai zemei, kas parasti atbilst 21,6 ha, kas ir apm. divreiz lielāks par attiecīgo zemes platības mēru Vācijā (latiņu *mansus*, sakšu *huf*).

Bez šīm nodevām lauku iedzīvotāji, kā tas ir izprotams zemē, kas tik bieži ir kara stāvoklī, ir saistīti, daļību ņemot visos piļu, baznīcu celšanas un ceļu darbos. Lai gan pāvesta Gregorija IX bulla 1236. g. atbrīvo jaun kristītos no citiem pienākumiem, tomēr ordeņa kungi ievēd (sal. līgumu ar kuršiem 1257. g. un ar zemgaļiem 1272. g.) jau arī obligātos darbus, kas ir klašu sākums: „katrs kuršis strādās ordenim 4 dienas gadā, 2 vasarā, 2 ziemā.” Cik arī niecīgs sākumā ir šis pienākums, tomēr ar to ir jau stabilizēts zināms princips, un tas izvērsās, kopā ar talku metodi, saaicinot kopā lielas darbinieku masas zināmos gadījumos, pp. pļaujai, ar obligāto dzīrošanu

vakarā pēc veiktā darba, ar laiku par pilnīgi nepanesamu nastu, sevišķi latviešu zemniekiem visbaigākajā 18. g.s. Lūk daži dati salīdzinājumam: 15. g.s., pieaugot apstrādājamās zemes platībai, kļaušu dienu skaitu dažos novados paceļ līdz 9, bet 16. g.s. sākumā atzīmējamas jau 32 kļaušu dienas Kurzemē 1500. g., jeb 26-45 dienas gadā Sāmsalā 1529-1530. g.

Šis sākuma un pārejas stāvoklis ir raksturīgs ievēdot feodu došanas sistemu. Tā biskaps Alberts (1199-1229) saņem feodā Livoniju no karaļa Filipa 1207. g., ar visām suverenām tiesībām un privileģijām. Viņš savukārt izdod saviem vasaļiem tajā pašā gadā zemes trešo daļu, kas ar laiku noved pie jaunām zemnieku saistībām pret jaunajiem feudāliem kungiem, sevišķi kad pēdējie, iestājoties jauniem ekonomiskiem apstākļiem, pa daļai cīnās ar pilsētu konkurenci un nostiprinoties līdz ar to visā pasaulē militārai sistēmai, arī paši pārvērtās no karotājiem — bruņiniekiem par dziļciltīgiem lauku zemes īpašniekiem.

Lēni, bet liktenīgi pavērās ceļš lielo lauku privatīpašumu veidošanās procesam, un pēc dažiem gadsimtiem redzēsim jau muižas un latifundijas, izņemot domeņu zemes, jau tapušas par privatīpašumiem, klasiskā dzimto tipa zemes, kam piemēram pieved igauņu Harju un Viru provinces. Un tā arvien jo tālāk, sākot ar 16. g.s., skaidrojās jo lielāka sociālā plaisa starp muižniecību un zemkopjiem, līdz pat 19. g.s., līdz zemnieku brīvlaišanai, kad noslēdzas daudzu gadsimtu lielais riņķojums: vācu iekarotāji atstāja sākumā īpašuma tiesības Livonijas brīvajiem zemniekiem, bet šie zemnieki tās pakāpeniski zaudēja līdz ar personīgo brīvību, lai atgūtu 19. g.s. sākumā t.s. putna brīvību, bet vēlāk, šī gadsimta otrajā pusē, ar lielu ekonomisku piepūli un upuriem atgūtu privattiesības uz savu zemi.

Privatmuižu izveidošanās process Kurzemē un Vidzemē ir visai sarežģīts ļoti daudz ārejo iespaidu un juridisko normu režģījumu dēļ. Tas ir vēl visai maz noskaidrots, un arī šeit vēsturisko avotu un ziņu trūcīgums ļauj pētniekiem novilkt tā atbilstības gaitā vienīgi dažas vairāk vai mazāk drošas generallinijas. Tā kā feoda lietošana neietvēra sevī īpašuma tiesības uz zemnieku zemi, tad pamati privatmuižu veidošanai un to lieluma pieaugšanai vismaz pirmajos svešās kundzības gadsimtos ir meklējami citur, un no dažiem uzskatiem, kādi ir vēsturniekiem šajā jautājumā, ir jāatzīmē šādi: 1) atļauja vecajiem īpašniekiem pārdot vai dāvināt savas zemes (*emptio vel donatio*), 2) iespēja brīvprātīgi atdot zināmus zemes gabalus kompensācijai jeb uzlikto saistību kārtošana, 3) ir daži norādījumi, ka zināmos gadījumos, sevišķi kara darbības jeb tās gatavošanas laikā, nav izslēgta varas pielietošana no stiprāko puses (sal. kādā 1280. g. tekstā: *ab antiqua terra verbis, minacibus, verberibus, prece vel pretio effugando*), 4) nav reti arī tie gadījumi, kad feudālie muižnieki vienojoties ar zemniekiem, pavairoja savu zemes platību, nolīžot lidumus un sagatavojot apstrādāšanai brīvās platības, kas piederēja vienīgi „Dievam un zemniekiem,” kā to formulē kāds tiesas spriedums 1518. g., un 5) arvien ir jāpatur prātā, ka ļoti daudzi muižu nosaukumi, tāpat kā arī to vēsture, norāda skaidri uz to veidošanos no zemnieku zemēm, pa daļai viņu agrāko īpašnieku bojā iešanas dēļ daudzajos karos un līdzīgu iemeslu dēļ.

Ir tomēr jāaizrāda, ka līdzās ar nodokļiem un kļaušām noslodzītājam lielajam zemnieku masai tika uzglabājies arī zināms brīvzemnieku daudzums, kuru jēdziens tomēr ir visai neskaidrs un neprecīzs. T.s. „kuršu ķoniņi,” zināmo nelielo feodaļu — leimaņu grupa, kas ietilpa pa daļai arī smagajā kavalerijā, un, beidzot, trešā grupa,

t.s. „leida,” kas atpirkās no nodevām ar zināmām noteiktām summām (sk. 10. nod.) — visi tie kopā veido socialu grupu, kas ir vidū starp feodalo muižniecību un starp zemniecību, un ir tomēr ar pārejošu raksturu un nozīmi.

Šis gadsimtu ilgais privatmuižu veidošanās process nav norisinājies bez rupjas varas līdzekļiem, spriežot pēc tā atskaņām zemnieku vidū. Vispirms šeit jāmin ne mazums zemnieku dumpju, arī pie igauņiem, tālāk arvien pieaugošā zemnieku bēgšana, kas sevišķi 15. g.s. pēdējā pusē draud pieņemties uztraucošos apmēros; oficiālie dokumenti, pp., sarakstīšanās dažādo Livonijas valstiņu starpā, tā starp ordeni un Reveles pilsētu, ieturēta pavisam draudošos topos, mums atklāj laikmeta slimīgos socialos apstākļus šajā zemē. Tāpēc ir vietā atgādināties R. Vipera izteiksmīgo frazi, ka „dzimtsbūšana ir bijusi mūžīgs un nepārtraukts karš; zemnieki to nav nekad atzinuši, bet muižniecība to pielietojusi, nerunājot par tās ekonomiskiem pamatiem, kā terrora ieroci, bez kura tai naidīgo iedzīvotāju vidū tā nebūtu varējusi pastāvēt.”

Piemērs šai arvien pieaugošai zemnieku apspiešanai ir kļaušu sistēmas pieņemšanās 15. g.s. beigās, kas iet roku rokā ar zemnieku pakļaušanu smagai parādu nastai; pēdējā noved pie arvien lielākas viņu ekonomiskās atkarības. Pamazām top skaidrāki simptomi tam ekonomiski-socialam stāvoklim, ko pēc kāda laika sāk apzīmēt par dzimtsbūšanu (Schollenpflichtigkeit, Leibeigenschaft): 1) oficialos dokumentos sastopam arvien vairāk terminus *Erbmann*, *Erbbauer*, *Eigen-Mann*, 2) kādā 1497. g. dokumentā ir atzīmēta jau zemnieku pārdošana par 60 vecajām Rīgas mākām, 3) kungs iegūst kriminālās jurisdikcijas tiesības pār zemniekiem — ar ko dzimtsbūšanas raksturīgās pazīmes ir jau skaidri saskatāmas. Nākošajā nodaļā mēs atgriezīsimies pie šī jautājuma, sevišķi pie viņa iekšējās attīstības gaitām, bet šeit, lai dotu ieskatu par tā laika dzīves apstākļiem, pieminēsim vēl divus svarīgus punktus par kungu un zemnieku attiecībām, kas mums rādītu tā laika patriarchy iekārtu, vārda labākajā nozīmē, un dzīves apstākļus šajos laikos.

Tāpat kā latviešu pagasts (vācu *wacke*) vēl kādu laiku kā agrara vienība patur savu vietējo pārvaldi un savas tiesas, tāpat arī nodevu un nodokļu piedzišana norisinājas piemēroti naturalai saimniecībai un dzīves pirmatnējai iekārtai. Pagasts, t.i. nodevu jeb vaku vākšana, sakrīt parasti ar lauku darbu noslēgumu un tāpat ar baznīcas svētkiem, kā arī ar tirgiem, un iekrīt Miķeļos, Ziemas svētkos un Lieldienās, kā tas skaidri apzīmēts t.s. Vidzemes feodalo tiesību tekstā, kas rakstīts starp 1418. un 1424. g. Visai gleznainu, tiesa, gan jaunāku un dažās vietās varbūt drusku izplūdušu, bet visumā pareizu, kā to apstiprina vecāko laiku liecības, aprakstu atrodam B. Rusova chronikā (pirmais izdevums 1578. g.): „katram pagastam (Wacke) vajadzēja sarīkot savam kungam katru gadu lepnus svētkus, kuros vajadzēja ierasties visiem zemniekiem un visiem brīvajiem, lai samaksātu savam kungam tā gada nodevas un nodokļus. Ordeņa kungi šos svētkus organizēja sv. Miķeļa dienā un uz tiem sanāca visi pils un muižas kalpotāji līdz ar kungiem, brīvajiem, vāciem un zemniekiem. Kad viss bija samaksāts, visi sāka trokšņot un kļūgt pilnā kaklā, kā tas Livonijā ir parasts. Tika iznesti milzīgi kausi (Kaussen), tik lieli, ka tur iekšā var bērnu mazgāt. Tad sākās: dzēra viens uz otra veselību, pa diviem, pie tam ne tikai no viena kausa vien, bet no dažādiem, lieliem un maziem, līdz beidzot visi bija pilni un nepazīna vairs viens otru.” Ēdienu un dzērienu daudzums, kas tika patērēts šajos lauku patriarchyajos svētkos samērā labos laikos, pēc attiecīgo drošo dokumentu datiem, bija patiesi iespaidīgs; pienākums nest līdzī arī krietnu daudzumu sveču un

paraša aicināt spēlētājus liecina par to jautrību, kāda ir valdījusi šajos gadījumos ne jau īsu laiku vien; atskaņa ir arī latviešu tautas dziesmā:

Tur dzer kungi,
Tur bajari,
Zeme rīb dancojot. (Sal. ar Kola talku aprakstu 13. nod.)

Kas attiecas uz vietējo tiesu iekārtu, ir jāteic, ka pamatprincips bija šeit un tāpat arī citur tas, ka apsūdzētais varēja tikt tiesāts vienīgi no tās pašas socialās šķiras piederīgiem, bet komunalās tiesās kā apsūdzība, tā arī spriedums piekrita tiesnešiem un ekspertiem (tā sacītu šodien) no zemnieku vidus (Rechtsfinder); soģim (Vogt) un viņa vietniekam piekrita procesa pārraudzīšana, kā arī sprieduma izpildīšana. Šāda procedūra, ko gleznaini attēlo minētais Rusovs, bija kriminālās lietās, kurpretim civilās palika pagasta zemnieku tiesas kompetencēs. T.s. zemnieku tiesības, kas sākot ar 14. g.s. palika spēkā līdz 17. g.s., vēl neiziet no dzimtsbūšanas savos pamatos, jo zemnieks šeit vēl var brīvi rīkoties ar savu īpašumu un mainīt savu dzīves vietu, arī pat pāriet uz pilsētu, un bez tam viņš var arī nēsāt ieročus un piedalīties kara gājienos. Tā kā materiāli par šo laikmetu ir visai trūcīgi, nozīme ir dažiem 16. g.s. diezgan izteiksmīgiem protokoliem, no kuriem divus ir publicējis par Rīgas pilsētas tiesībām savā laikā A. Spekke.

14. un 15. g.s., kas seko samērā labi dokumentētam iekarošanas laikam, ir ļoti trūcīgs ar ziņām ne tikai par iekarotām tautām, kas būtu vieglāk saprotams, bet tāpat arī par valdošo aprindu kulturas izpaudumiem. Izņēmums ir ar laicīgo un garīgo architekturu, pilīm un baznīcām, dabīgi nozīmīgu piefrontes zemē, un ar mākslas grezno atplaukumu Hanzas pilsētās. Turpretim attiecībā uz literāro dokumentāciju Vācu ordeņa Livonijas zars ir tālu atpakaļ aiz sava vecākā brāļa Prūsijā. Studējot Cīsemers (Ziesemer) grāmatu un velkot zināmas paraleles ar apstākļiem Livonijā, mēs dabīgi nonākam pie jautājuma, kāpēc ir šāda atšķirība, un meklējot pēc izskaidrojumiem, varam apstāties pie dažiem, kas šķiet nozīmīgākie esam. Vispirms šeit ir militāras frontes zeme gandrīz arvien satrauktas mobilizācijas stāvoklī, militāro apstākļu un, vēl ļaunāk, pastāvīgo iekšējo nesaskaņu dēļ pašu iekarotāju vidū, kas neizbeidzās gandrīz nevienā brīdī. Otrkārt, šajā frontes zemē tik daudzie postījumi ir iznīcinājuši arī mākslas un, domājams, pat literāras vērtības. Treškārt, ir pilnīgi pieņemams, ka humanitārās izglītības stāvoklis Livonijas iekarotajos ir bijis nesalīdzināmi garīgi zemāks par to, kāds tas bijis Prūsijā. Tāpat arī jebkādas iekarotāju saskares trūkums ar vietējiem iedzīvotājiem — vācbaltu vēsturnieki sauc par liktenīgu šo gadsimtu plaisu — ir traucējis tāda vārīga iestādījuma uzplaukšanu, ko sauc par māksliniecisko un literāro kulturu.

Arī gandrīz pilnīgs chroniku un pat garīgo tekstu trūkums, vienīgi juridiskos izņemot, kur varētu kaut siluetos atspoguļoties „nevācu” tautas, kā pp., Atskaņu chronikā, sevišķi pasvītro šo saskares trūkumu kungu un viņiem padoto starpā. Pēdējie arvien joprojām turpina dzīvot savās vecajās sentēvu tradīcijās, kā to liecina „Statuta provincialia concilii Rigensis” 1428. g.; viņi kultivē joprojām savas tautas dziesmas — mēs nezinām, vai ir bijušas arī episkās. Tās ir uzglabājušas labu tiesu atmiņu, juridisko, tāpat arī administratīvo terminu, sevišķi no ikdienas dzīves, kāpēc daži vēsturnieki domā, ka tieši šajos laikos būtu radies tautas dziesmu lielākais daudzums (sk. 3. nod.). Tā kā senie latviešu ticējumi ir pilnos ziedos vismaz līdz 17. g.s. vi-

dum un zināmos gadījumos vēl pat 19. g.s. sākumā, un tā kā tautas dziesmu literārā un muzikalā tradīcija ir visai konzervatīva vēl līdz pat mūsu dienām, nav pārlietu grūti, kaut arī pie tiešu noteiktu ziņu trūkuma, iedomāties tā laika apstākļiem piemērotu bagātīgu folkloru un tautas mākslu pie latviešiem šajos mums tālos gadu simteņos.

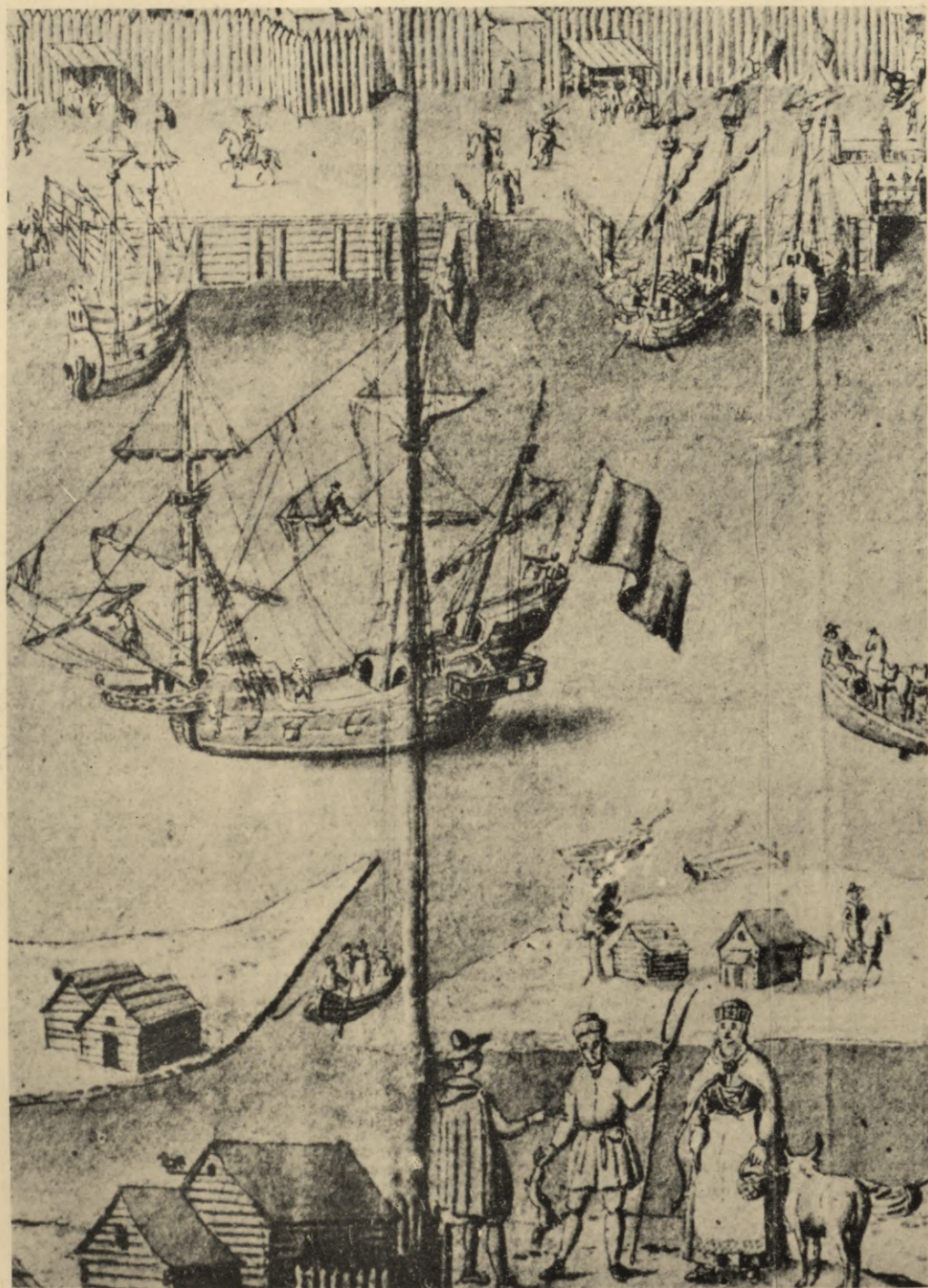
Kad 16. g.s. Livonijā, trakojojot negaisiem no visām debesu pusēm, sabrūk tās politiskā, tomēr gan ne socialā un, protams, ne nacionalā celtne, kad tik daudzi svešzemnieki nāk šurp, lai aprakstītu tās un šejienes tautu dzīvi šeit, „vairāk vai mazāk noslēpumainajās Nezināmā Okeana piekrastēs, kas kādreiz apņēma zemes disku,” tad pie slēgtās ģermaņu jūras (*mare clausum germanicum*) jeb, labāki sakot, Hanzas jūras — tad Baltijai vajadzēja pavērt vaļā savu burvja riņķi un parādīt apmeklētājiem tajā dzīvojošo tautu agrākos un tagadējos dzīves apstākļus: kļuva redzamas kā senās civilizācijas, vairāk jeb mazāk jau drupās un gruvešos, un jaunās, uzvarošās — gan vēl spēkā, gan svārstīgas, gan jau pagrimšanā esošas.

Kurzemes bīskapa Rotgerta Brigenija zīmogs (1403. g.)

Jezuīta Antonija Posevino 1582. gadā zīmētā Livonijas karte. Kartes orientācija ir mums neparasta — ziemeļi atrodas labajā pusē un rietumi augšā.

Rīgas ostas skats 1612. gadā. Priekšplānā (Pārdaugavā) viens no vecākiem latviešu zemnieku attēliem. Pretējā krastā redzami ostmalas koka nostiprinājumi un balķu žoga papildus nocietinājums ārpus pilsētas mūriem. Blakus vārtiem žogā sargkareivjiem celti divi palieveni.

LIVONIJAS SADALIŠANA 1562 G.

ASTOTĀ NODAĻA

CĪNA STARP AUSTRUMIEM UN RIETUMIEM

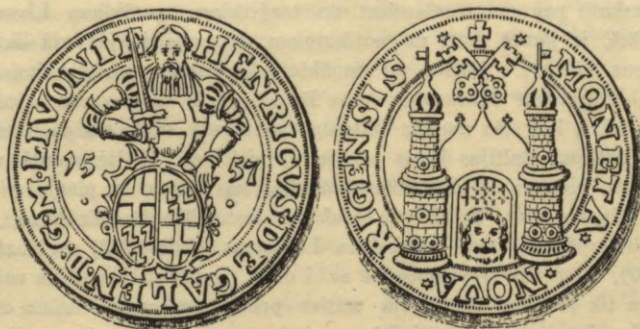
Pletenberga uzvara pār krieviem pie Pliskavas bija Livonijas ordeņa pēdējais žests lielā stilā, bija zināmā mērā gulbja dziesma pēc rietumu civilizācijas triju gadsimtu uzbrukšanas un aizstāvēšanās cīņām, lieliem pasākumiem un sīkstās pretošanās šajā pret austrumiem tik ļoti izvirzītā tilta gala situācijā. Pusgadsimts ar piecdesmit gadu ilgo miera stāvokli būs savā ziņā vienīgi nākošās pagrimšanas un šīs vēsturē tik lielu ievēribu izpelnījušās militari-politiskās vienības pilnīgā sabrukuma ievads. Iemesli šim sabrukumam ir dažādi, viens par otru svarīgāks. Ordenis kā tāds bij

arvien jo vairāk zaudējis savu klostera iekārtas raksturu un mūku bruņinieks bija izveidojies par bagātu zemes īpašnieku un kungu ar visām ērtībām, un tās pārvērtības, kas nāca Vācu ordenim Prūsijā, kurš 1525. g. tika padarīts par laicīgu ordeni un par hercogisti, bija tikai loģisks secinājums pārveidojumiem laiku gaitā. Atskaitot vispārējā rakstura parādības, jāpiemin arī tas modernais grauzēja tārps, kas aizgrauza šīs iekārtas saknes: ar reformaciju, kas tik ātri izplatījās Vācijā un tās kaimiņu zemēs, jebkurš ordenis kā tāds bija tapis par nonsensu — ja sāk iznīkt ticība, nelīdz vairs tās ārējās formas. No agrākā spēku līdzsvara ieturēšanas viedokļa varam izsekot samērā mazo Baltijas kaimiņu vienību pakāpenisku pārveidošanos, ko pieļauj feodālā laika kombinācijas: austrumos Krievijas bezgalīgos līdzenumos veidošanās posmā bija jauna imperija, kam Lietuva un Polija atbildēja ar Ļubļinas uniju 1569. g.; arī Zviedrija ļoti uzmanīgi vērsa savus skatus uz Baltijas jūras austrumu piekrasti, un tā Livonija lēnām top no redzamā vietā eksponēta subjekta par zemes izplatībā un spēkā pieaugošo kaimiņu iegribu objektu tā liktenīgajā lomā. Bezcerību pilnā palīdzības un atbalsta meklēšana uz visām pusēm un ordeņa pastāvēšanas maz pievilcīgie pēdējie momenti dod par to skaidru un nospiedošu ainu, kā par to ir vienis prātis daudzas iekš- un ārzemju liecības; ir konstatējama ordeņa pastāvēšanas pēdējos gados un gadu desmitos mirstošā ordeņa augstāko aprindu moraliskā sairšana un, parafrāzējot daudzos pārmetumus, varam sačit ar Amiana Markellina vārdiem (XV 11): „viņu biķeri bija smagāki par viņu ieročiem.” Topošās pretreformācijas pamfletisti apvainoja valdošās aprindas moraliskā pagrimšanā reformācijas vainas dēļ; mēs varam saprast šo pamfletu isto pamatu: emigrācijā izdzītie un krievu drausmīgo triecienu izklaidētie rakstīja visrūgtākos pārmetumus tiem, kas nebija laikā paredzējuši draudošās briesmas un ienaidniekus bija vērtējuši par zemu. Mēs varam neņemt par pilnu daļu no šiem vēlāk rastiem pārmetumiem, bet patiesais stāvoklis tomēr bija parādījis to: kad ordeņa karaspēkam vajadzēja stāties pretim krievu-tataru pulkiem, bija skaidri redzams, ka Pletenberga laiki vairs nav atpakaļ atsaucami. Ordeņa varas spožums ātri iet uz rietu un dažas vietējās leģendas, kā tas mēdz būt šādos laikos, attēlo ar atpakaļ ejošu datējumu visādus jauna paredzējumus (sal. Dionisiju Fabriciju, *Scriptores rerum Livonicarum* II 471-472).

Reformācijas attīstība Livonijā bija visai radikāla pilsētās, kur varam novērot arī dramatiskas varmācības scenas (t.s. svētbilžu grāvēji); cik dziļas saknes tā bija laidusi pilsoņu vidū, mēs redzēsim vēlākā notikumu gaitā, kad pretreformācija mēģinās izsīst protestantismu no viņa iekarotām pozīcijām. Aristokratiņā tā nav tik spilgti izteikta, bet lauku iedzīvotāju vidū rezultāti no reliģijas viedokļa skatoties, izpaudās vairāk gan tikai administratīvo rīkojumu pildīšanā, kas maz skāra tautas sirdsapziņu, vienīgi vairojot tikai zināmās sociālās cerības, kā tas ir vērojams arī citās zemēs politisko pārmaiņu un pārgrozību laikos.

No chronoloģiskā viedokļa skatoties, reformācija Livonijā iet, varētu sacīt, kustības pirmajās rindās, tomēr uzrādot tikai lokālu raksturu, „bez patosa,” kā raksta Livonijas reformācijas vēsturnieks Arbuzovs, pamatojot šo konstatējumu ar Livonijai raksturīgo tuvākas saskares trūkumu nacionālā ziņā starp valdošām aprindām un citas tautības apakšējiem slāņiem. Šī konstatējuma skaidrošana nav viegla un tā mūs varētu novest pārāk tālu prom. Visumā reformācija sākas ar divu propagandistu, Knopkena un Tegetmeiera, Pētera un Jēkaba Rīgas baznīcu mācītāju, aktivitāti. Izteikti pilsoniskā kustība izplešas līdz 1525. g. arī uz mazākiem centriem. 1523. g. augusta mēnesī pienāk Martiņa Lutera personīga vēstule, adresēta Livonijas kris-

tīgiem, ar mudinājumiem un padomiem. Varas darbi, baznīcu aizskāršana u.t.l., franciskaņu un dominikaņu mūku izraidīšana u.t.l. ir raksturīga 1524. un 1525. g.; ir diezgan brutali tie notikumi, kas, visumā revolucionari pūļa izpausmē, risinājās Rīgā, Revelē un Tērbatā. Pilsētas izved vairāk jeb mazāk atklāti savu līniju, apdraudētā augstākā garīdzniecība dara visu iespējamo sava stāvokļa saglabāšanai, sūtot delegāciju arī uz ārzemēm, pat uz Romu, un nekautrējas zināmos gadījumos slepenībā meklēties pēc palīdzības arī pie krieviem (ordeņa koadjutors Blankenšteins, ko vēlāk izraida no zemes); lauku muižniecība, arvien acis paturot lauku „nevācu” iedzīvotājus, paliek šaubās starp „jauno sirdsapziņu” un praktiskiem iekšējās un ārējās politikas apsvērumiem. Ar visu to kopā saistās notikumu garā arī citi motīvi, kam nav nekādas tiešas konfesionalas nozīmes, un šie motīvi ir gribā atbrīvoties no baznīcas uzkundzības un radīt zemē vienu vienīgu centralo varu: pārāk daudzie konfederācijas kungi, kas visai maz ir bijuši saskanīgā rīcībā savā starpā, nav pievilcīgi ne lielajiem tirgotājiem, ne mazajiem amatniekiem pilsētās; pēdīgie īstenībā ir rīdzenieki

*Ordeņa mestra Indriķa Galena 1557. g. kalts Rīgas dālderis
ar mestra attēlu un Rīgas zīmogu.*

un tallinieši, kas piedāvā mestram Pletenbergam Livonijas „kroni” (1525. g. martā), acu priekšā paturot šī paša gada līdzīgus notikumus Prūsijā. Uzmanīgais Pletenbergs noraida šo piedāvājumu un sola vienīgi sniegt visai zemei savu militāro protekciju (1526. g.); galu galā reformācija arī nedod Livonijai izveidošanos par jaunu valsti, kā tas notiek Prūsijā un Nīderlandē. Lauku muižniecībai pilsētas iedzīvotāju nesamierināmais nemierīgums ne arvien liekas piemērots zemes problēmu risināšanai; ordeņa vadītāji, apzinādamies savu atbildību ārējā politikā — pēdējais karš ar krieviem vēl ir pārāk svaigā atmiņā — un tāpat vērojot Vācijas zemnieku kara draudošo veidošanos un tuvošanos arī austrumu Prūsijai, mēģina saturēt un ievadīt kustības ūdeņus kontrolejamā administratīvā gultnē ar jaunās ticības mācītāju iecelšanu u.t.l. Bet lauku ļaudis, sevišķi Igaunijā, arvien dumpīgi, pēc tam, kad tie no jauna bija parādījuši savas bīstamās tieksmes atbrīvoties no sociālā jūga (sacelšanās dažās provincēs, atteikšanās maksāt nodokļus u.t.l.), palikuši bez vadoņiem, ar laiku nomierinās, un viss paliek pa vecam, līdz turpmākām iespējām krievu iebrukuma laikā, kad zināmos novados notika visai nopietnas sacelšanās. Kopā saņemot reformācijas

sekas Livonijā, attiecībā uz zemniekiem ir jākonstatē, ka tai sākumā ir formāls un svešs raksturs, un kā tādai viņai bija vajadzīgs samērā ilgs laiks, lai iespiestos vairāk vai mazāk dziļi iedzīvotāju apziņā, kur vēl ilgi paliek katolicisma un paganismā pēdas. Pēc Arbusova domām, tai bija labvēlīgs iespaids, ciktāl viņa centās sakarā ar lielo latviešu un igauņu daudzumu organizēt arī nevācu draudzes, kam deva mācītājus un baznīcas, pp. Jēkaba baznīcā Rīgā. No šiem centriem un atsevišķu mācītāju, kā Rama un Eka, sevišķi pirmā iniciatīves, izaug pirmā latviešu garīgās literatūras kustība, kas vēlāk no jauna ar lielāku spēku un iedarbību izpaužas reformācijas un pretreformācijas polemiku un cīņu laikā. Šie literārie sākumi ir, protams, visai niecīgi. Domājams, vēl no Livonijas katoļu laikiem nāk latviešu tēvreize, kas ierakstīta Simona Grunava prūšu chronikā un arī otrā, no reformācijas laikiem, ko pieved S.Münsters savas kosmografijas 1550. g. izdevumā. Ar Rama vārdu ir saistīti vairāki garīgie teksti latviešu valodā, pa daļai tikai nākošā gadu simteņa sākumā iespiesti pie N.Molina Rīgā. Tie attiecināmi uz 1530. un sekošajiem gadiem; ir aizrādījumi arī par citiem citu autoru garīgiem tekstiem, tomēr iznīcība, ko ir nesis laiks rokrakstiem, ir tik pilnīga, ka tikai daži norādījumi ir mūsu rīcībā.

Lai gūtu ieskatu par nenovēršamiem un traģiskiem apstākļiem Livonijas ordeņa sabrukuma laikā, ir jāmet skats uz notikumiem, kas norisinājās šajā liktenīgajā gadu simtenī Eiropas vēsturē. Sāksim ar tuvākiem kaimiņiem un pievērsīsimies pirmā kārtā Lietuvai-Polijai un Maskavai. Abas šīs valstis ir savas varas briedumā un nav vairs tālu tas laiks, kad tās nonāks liktenīgā sadursmē savā starpā, īstenībā, kā redzēsim, varas dēļ par Baltijas jūras austrumu piekrasti. Ir jākonstatē zināms paralēlisms varenības pieaugumā šīm abām valstīm, kas tiecas uz pieeju pie jūras caur Dancigas un Rīgas ostām. Polijā pēc iekšējas saskaldīšanās nāk karaļi, kas to apvieno un padara spēcīgu, proti Vladislavs Lokieteks (1306-1333) un Kazimirs III Lielais (1333-1370), Lietuvas apvienošanās ar Poliju Jageloņu dinastijas vadībā šīs valstis nostiprināja tik ļoti, ka tās varēja stāties pretīm varenajam Vācu ordenim; Polija-Lietuva Jageloņu dinastijas laikā sasniedz savu lielāko ekspansiju Eiropā uz austrumu rēķina. Tomēr šī unija nebija pārāk cieša, jo Lietuvā palikās savi lielhercogi un pēc Kazimira IV nāves 1492. g. abas valstis atkal atdalījās viena no otras, līdz kamēr 1569. g. personaluniju atvietoja abu valstu reālā un faktiskā unija. 16. g.s. sākumu iezīmē ilgas un sīvas cīņas ar pieaugošo Maskaviju. Jau iepriekšējā gadu simteņa beigās poļi varēja ar sekmēm atturēt turkus un tos padzīt no Moldāvijas, bet 16. g.s. pirmajos gadu desmitos uzlikt savu roku arī austrumu Prūsijai, aneksējot Mazovijas novadu un tā nodrošinot sev pieeju Vislas grīvai, ko apzīmē par visa šī upes baseina plaušām. Danciga, šī spītīgā vācu pilsēta krīt poļu rokās tikai 1577. gadā. Šeit izteicas Stefana Batorija pirmais liela valdnieka žests.

Maskavija no savas puses, kā to redzējam iepriekšējā nodaļā, izvirza kā savu pirmo valdnieku starptautiskā mērogā Jāni III. Pēc Novgorodas krišanas un viņa pēcnācēja Vasilija (1505-1533) laikā maskaviešu varā nāk Pliskava, Smoļenska, Rjazana, un tādā kārtā Maskavija pievirzās bīstami tuvu Livonijas ordeņa robežām. Jānis IV Briesmīgais ir tas, kam lemts ierosināt domu par krievu imperiju, viņš ir arī tas, kas iznīcina bajaranu feodālā partikularisma atliekas un mēģina realizēt grandiozo imperijas plānu; 1547. g. viņš top kronēts par caru. Viņa gājiens uz Kazanū 1552. g. un uz Astrachanū 1556. g., lai salauztu mongoļu varenības pēdējās atliekas, Sibīrijas iekarošana (1581. g. līdz Irkutskai) prasās pēc papildu kustības uz rietumiem, pret „nolādētiem vāciešiem,” kā viņš tos saukāja dusmu brīžos. Tomēr šī

kustība, gan ar lielu spēku, tomēr ir vēl arvien vāji organizēta, nerasniedzot pielīdzināšanos rietumu metodēm un militārai teknikai.

Bet kaut arī acīm redzami pieņemas spēkā un varenībā šīs divas valstis Livonijai kaimiņos, gan ar isākiem jeb garākiem starplaikiem un atslidējumiem atpakaļ, tomēr ir bez tām arī vēl citi spēki, kas paredzēti līdzdalībā šajā spēlē. Tā ir Skandināvija, sevišķi Zviedrija, kas tāpat tuvākajā laikā iejaucas tajā, uzvarētāja paliekot, gan pēc grūtām cīņām, veselam gadu simtenim. Viņa ir tikko beigusi ilgo karu ar Dāniju (1563-1570), ar kuru tai ir veci rēķini jau no vikingu laikiem, ir atbrīvojušies no nenormalā Erika XIV eksperimentiem (atcelts 1568, miris cietumā 1577. g.), ir nodrošinājusi savas pozīcijas miermīlīgā un mācītā Jāņa III (1568-1592) laikā; kad noraidot poļu pretenzijas uz Zviedrijas troni, pie varas nāk godkārigais Sudermanlandes hercogs (1594. g., kronēts 1607. g., miris 1611. g.), jau agrāk pasāktie zviedru ekspansijas kari, spēcīgi pieaugot, pieņemas sparā.

Tā esam nonākuši pie trijiem svarīgiem ģeografiskiem virzieniem, kas visi vēršas pret Livoniju, šo atslēgu kundzībai par Baltijas jūru. Trūkst tikai ceturta — Sv. Romas vācu tautības imperijas, par kuras sastāvdaļu vārda pēc ir skaitījušies vairāk nekā triju gadsimteņu laikā Livonija. No šīs puses palīdzība attāļajai provincei nāk aptiekas zāļu pilienu apmēros, jo Kārļa Lielā un dažādo dinastiju veidotā imperija patlaban pārdzīvo vissmagākās krīzes laikmetu. Iekšēji tā ir iesaistīta ticības karos, kas ir no ķēdēm vaļā raisījušies sakarā ar „jaunās doktrīnas” pasaulē nākšanu reformācijas veidā. Smalkaldas ligas cīņas ar katoļiem, mēģinājumi izbeigt nesaskaņas, jauni konflikti un jaunas cīņas — viss tas izbeidzās 1555. g., bet starplaiķā gandrīz visa lielā ģermaņu un angļu-sakšu ģimene pāriet pie reformācijas. Ārējie sarežģījumi, neskaitot karus ar Franciju un komplikācijas Itālijā, papildinās ar jauniem draudiem no turku puses, kuru imperija ar lielo sultanu Solimanu Lielisko (1520-1566) ir savas varas augstumos; tādi notikumi kā Vīnes aplenkšana un varoņo ungaru pakļaušana (1545) liek nodrebēt lielajai vācu valstij, ar tādām atmiņām, kādas tai ir par Atilu, avariem, ungariem, mongoļiem u.c. Lielajam sultanam mirstot viņa valsts robežas sasniedz Karpatu, Dņestru un Bugu!

Nāk arī Livonijas kāрта. Ir labi rakstīt, kā to dara par Livoniju humanists Bazilijs Plinijs no Rīgas:

*Europae clypeus propugnatrixque Vienna est
adversus belli fulmina Turce tui:
Riga sed adversus quia propugnacula Moschum
sufficit, Europae haec altera clavis erit.
Admonitu Moschi horresco, mentemque subintrat
afflictae patriae tristis imago meae:*

Eiropas vairogs un sargs ir Vīne rindās vispirmās,
Kara zibepiem pret stājusies, varenais Turks,
Rīga, kas Maskavai pretim ir cietoksnis aizstāvjiem pirmais
Likteņa izredzēts šeit, Eiropai atslēgas punkts.
Maskavu pieminot drebu, jo atkal un atkal man prātā
Dzimtenes piemeklētās baigais un kļūmīgais skats.

Tomēr skatoties acīs patiesiem apstākļiem, ir jāredz, ka daža laba lieta Baltijas zemēs ir ceļā uz nīcību, ka tik ilgus gadu simtus pastāvējusi „misija” ir sabrukuma priekšā.

Kad apstākļi ir nobrieduši, nav vajadzīgs ilgs laiks, lai sameklētu ieganstus. Livonijas delegāti, kas bieži bija Maskavā, saņem ultimatumu — nekas nav jauns tajā pasaulē — sarunas, maigi sakot, sarežģijas... un krievu-tataru pulki maršē uz Livoniju pa ceļu, ko staigājuši tik daudzas reizes daudzu gadu simteņu laikā Novgorodas un Pliskavas kņazi, uz Jurjevu—Tērbatu—Tartu (cik daudz vārdu un cik daudz apstākļu dažādības!), un tad iebrūk visā zemē. Livonijas pusē ir brīnišķīgs sajukums ar panikas tieksmēm; militārā organizācija strādā visai vāji, jo slavenie 50 miera gadi ir atstājuši pārāk lielu iespaidu uz prātiem: varonība vārdos neatbilst momenta traģiskai situācijai, un tādā kārtā krievi un tataru gūst atkārtoti ievērojamus panākumus; pie Ērgemes 1560. g. ordeņa spēkus smagi sakauj kņaza Kurbska pulki, tā paša, kas pēc kāda laika, no briesmīgā cara atriebības paglābības bēgšanā, top pazīstams ar visai izteiksmīgo sarakstišanos ar savu bijušo pavēlnieku, kas pilna ar abpusējiem pārmetumiem un apvainojumiem. Nāk klāt arī citas, ne mazāk draudošas briesmas zemes iekšienē, jo zemnieki un visi pārējie, kam nav nekā, jeb gandrīz nekā ko zaudēt, var sevi apstulbināt ar cerībām uz kaut kādām pārmaiņām un, cara emisaru kūdīti, sāk atteikties paklausīt saviem kungiem, top par pārbēdzējiem u.t.l. Apstākļi top ļoti nelabvēlīgi Livonijas kungiem, bet pa tam ienaidnieka pulki iet uz priekšu, okupē gandrīz visu Livoniju, izņemot vienīgi divas pilsētas, Rīgu un Reveli un arī salas.

Tā laika kara vešanas nežēlība neprasa sevišķus komentarus, bet zināmi austrumnieciskās bestialitātes paņēmieni ir bijuši šo barbaru pielietoti un šādi paņēmieni ir iebaidījuši rietumus, kas saskatījuši maskaviešu carā jauno antikristu, kas nāk apdraudēt viņu tiešo eksistenci.

Par visiem šiem notikumiem vēl 1647. gadā sprediķī atminās Mancelis, pieminot no 1582. gada miera līguma pagājušos 65 gadus: „Nu gir pagājuši sešdesmiti un pieci gadi, kamēr mūsu cienīga Liela-kunga un Zemes-tēva tēvatēvs pavēlējis gir par visu šo zemi šo dienu ik gadus-kārtā Dievam par godu slavēt. Aizto tie lieli krievi to Vid-zem ne vien gauži izpostīja, bet ir tos ļaudis, zemniekus, vāciešus, ja ir muižniekus un zeltnešus mocīja, pinkeja, dīrāja, svilināja, un cepe iesmā uzdurtus. Kā cūkas, ar pātagām acis no pieres izkapāja, sievas, gaspažas un jumpravas kaunā lika un apsmēja, citas nokāve, citus par mūžīgiem vergiem krieva-zemē novede, citus turpat plikus kā no mātes dzimušus uz tiltu vede, ar nūju jeb bozi priekš pieres sviede un lika tos tad upē iepult, apslīkt un no zivīm un putniem apēst. Ok, ciekāds uz sutraini palika! Ciekāds mātes bērns no suņiem ceļmalā kļua apēsts! Ciekāds cietumā sapua! Un kas var visas tās bēdas izrunāt, ka tanī krieva laikā tie ļautiņi, jauni un veci, bagāti un nabagi, vācieši un zemnieki, muižnieki un citi godīgi ļaudis redzējuši un cietuši gir? Tāpēc tie Dievu lūgdami dziedāja:

Tās bēdas katras mēs esam redzējuši,
Py vīriem, sievām un maziem bērniem,
Neliec O Dievs mums atkal redzēt!

Tas gir ties, ka mēs vecāki lielu naidu piedzīvojuši šinīs kara- un tauta laikos. Dažs labs turīgs vīrs gir izpostīts, dažs bērns no savu tēvu un mātes, dažs rada cilvēks no savas cilts izklīdis; tomēr viņi krieva-laiki vēl gaužāki bijuši. Šinī karā bij vēl pūsmēra žēlastība, bet tur ir ceļos tupēdams nevarēji žēlastību atrast, ne py suņa-sargu un skrandainu zirņa-biedeklu. Mirt bij tev, ne zinādams kādas nāves...” Un līdzīgi kādā citā vietā: „Tādēļ cilvēks nelepo priekš Dieva, neuzpūties kā krupis.

**Sehr grewliche/erschrock-
liche / vor vnerhörte / warhafftige Newe zeyt-
tung/was für grausame Tyranny der Moscouiter/an
den Gefangenen/ hinweggeführten Christen auß Lyfland/ beydes an
Mannen vnd Frayen/ Junckfrayen vnd kleinen Kindern, Bege-
bet/ vnd was täglichs Schadens er ihnen in irem Land zufüget/ Bey-
neben angezeygt / in was grosser fahr vnd not die Lyflender
stehen. Allen Christen zur warnung/ vnd Bes-
serung ihres Sündelichen lebens/ auß
Lyfland geschriben / vnd in
Druck verfertiget.**

zu Nürnberg bey Georg Kreydelein. M. D. L X I.

*Maskaviešu varas darbi Livonijas kara laikā Vidzemē
(1561. g. Nürnbergā izdota Zeyttung).*

Dieva gaužu sodu gir jutuši Krieva-laikā tie ļautiņi Vid-zemē dzīvodami. Tik daudz kļua želots vāciets cik zemnieks; tiek zeltnesis ciek arajs, viens tik labkā otris tapa ar pātagām kapāts, ka āda plīsa un asinis līdz ar miesām izlēce, citi kļua gabal-gabalos sakapati, citi dīrāti, kam rītā agre maizes riecieni bij, vakarā tas nezināja kādas mokas tam bij jācieš. Ne esieta jūs nenieka no tādu naidu dzirdējuši, tad apdomajiet, kas mūsu laikos šini zemē noticis gir..."

Maskaviešu virzīšanās uz priekšu un sasniegumi Livonijā sāk krist uz nerviem arī kaimiņu valstu atbildīgiem vadītājiem. Starptautības un izlīdzināšanas projekti, ko sākumā noraida cars uzvarētājs, nāk no poļiem, zviedriem, dāņiem un no vācu ķeizara. Pēdējam ordeņa mestram ir adresētas uz viņa palīdzības lūgumiem daudzas mierinošas atbildes, bet maz gan tiešas palīdzības kā tādas. Zviedri jūtas nodrošināti savā ģeografiskā stāvokļa dēļ un negrib nekā iesākt pirmie, poļi ir patālu prom un neiekustināmi; tā paliek, nerēķinot Svēto imperiju, kas ir pilnīgi nespējīga šajā laikā, vienīgi vistuvākie kaimiņi, visvairāk apdraudētie leiši, kas ceļas kājās tad, kad ordeņa spēki ir jau galā, lai nebūtu daudz jāstrīdas par noteikumiem, un vēlreiz dodas, lai mērotos spēkiem — gan kuru reizi tagad pēc Aļģirda slavenajiem laikiem? — ar savu austrumu kaimiņu. Tā atnāk liktenīgais 1560-1561. gads. Kņazs N. Radzivils ar savu karapulku ir pie Rīgas un raksta savam karalim Sigismundam II 8. sept. 1561. g. ziņojumu par sarežģīto stāvokli, kas zīmīgi raksturo livoniešu noskaņu šajā momentā, kas viņiem ir gauži smags: „un kad nu tādā kārtā pārējā muižniecības un citu iedzīvotāju daļa bija zaudējusi katru uzticību saviem, t. i. ordeņa kungiem, un kad viņi vairs necerēja no viņiem ne uz aizsardzību, ne uz palīdzību, tad viņi, baidīdamies par savu mantu, sāka meklēties, cik es to varēju noskaidrot, pēc palīdzības visādos veidos. Daži cerēja uz dāņiem, daži uz zviedriem, daži pat uz maskaviešiem, beidzot apstājoties pie Jūsu majestates. Gandrīz visi nicina un dziļi nīst ordeni un ir pārliecībā, ka vaina tik daudzām sakāvēm ir meklējama viņa cilvēku dzīves izlaidībā.” Tā raksta ārzemju vērotājs, bet kāds cits no pašu zemes gluži līdzīgi: „visi šie notikumi izsauca daudz strīdu un nesaskaņu zemē, un viens apvainoja otru kā nelaimju vaininieku. Ordeņa ļaudis pārmeta muižniecībai negribēšanu iet ar viņiem kopā karā un vēlēšanos redzēt par valdniekiem lielkungus un karajus. Savukārt muižnieki apvainoja ordeni, ka tas nav parūpējies par lancknechtu zemes aizstāvēšanai; arī pilsoņi pārmeta muižniecībai, ka tā negrib iet karā, bet dižojas ar labiem zirgiem un parāda sevi vienīgi kāzās un kristībās. Pretēji, muižnieki atmaksāja pilsoņiem, ka tie nodevuši pilsētas, kā tas noticis Narvā un Tērbatā. Beidzot nabaga zemnieki ir vispārīgi pret ordeni, muižniekiem un pilsoņiem, sačīdami, ka tie gan esot čakli pie viņu spīdzināšanas, bet kad tiem vajadzētu aizstāvēt viņus, tad nerādoties neviens un viņi esot pamesti savam liktenim” (T. Šimans, 373. lpp.). Arī Ketlera izmisuma pilnās vēstulēs atsevišķiem valdniekiem atkārtojas tie paši motīvi. Tā kā viņam nav vairs nekādas izvēles, viņš 28. nov. 1561. g. paraksta aktu par pakļaušanos Polijas karalim, iepriekš atbrīvojis muižniecību no dotā zvēresta. Uzņēmīgais Ketlers katrā ziņā izglāba paglābjamo sev un nākotnei, proti, Kurzemes hercogisti. Cik tājredzīgs ir bijis šis gājiens kas liecina par gaišu un skaidru prātu arī šajos sajukuma laikos, rāda jau tas vienkāršais fakts, ka hercogiste, neskatoties uz savu ģeografisko stāvokli, ir varējusi pastāvēt, esot tikai šķietamā atkarībā no poļu valdības, gandrīz divi un pus gadu simteņus, t. i. līdz Polijas pēdējai sadalīšanai 1795. gadā.

Radzivila kara pulku ienākšanu Rīgā 1562. g. gleznaini apraksta B. Rusovs savā chronikā, „augusta mēnesī viņš svinīgi ienāca Rīgā; viņa pavadoņībā sekoja visvi-

sādas svešas tautas — armeņi, turki, podolieši, krievi un valachi līdz ar daudziem vāciešiem, poļiem un leišiem. Viņš visu to pulku veda cauri pilsētai, kāda iemesla dēļ pildījās ar izbrīnu ticīgo sirdis, redzot katru par sevi tik daudzas tautas un ciltis, ikkatru savā tērpā ar saviem ieročiem un muziku. Un ticīgo sirdis pārņēma bēdas, redzot, ka viņu tēvzemes kristīgās ielas pārņem un pārstaigā neparastas, svešas un barbariskas tautas un ciltis." Ķēniņa Stefana ienākšanu, 20 gadus vēlāk, 1582. g. martā, apraksta savukārt Dancigas senata sūtnis, pazīstamais humanists Daniels Hermans: „Sākot no pils uz Daugavas ledus rindā stāvēja pieci karogi (fenlein) apbruņotu pilsoņu un lancknechtu... Viens pēdējo karogs, kas pastāvīgi bija pilsētas algā, stāvēja sardzē pašā pilsētā uz tirgus laukuma. Šeit bija arī trīs nevācu zemnieku karogi, apbruņoti helebardām un šķēpiem, visapkārt biežās rindās uz mūriem un bastioniem... kas ļoti patikās viņa majestātei” (sk. A. Spekkes, Latvieši un Livonija 16. g.s., ar attiecīgo bibliografiju un zīmējumiem). Ar visu to sakarā kāds Livonijas patriots (domājams Rīgas podests J. Padels) raksta savā vēlāk bieži minētā lamentācijā: „Šī skaistā pilsēta kopā ar visu zemi ir svētās Romas imperijas un ģermanu tautas pamesta... ir atdota īpašumā nevācu barbariem (barbarisch Unteutschen), kam nekad nav bijušas labas domas par vāciešiem un kas arvien ir visu ko ar visiem iespējamiem līdzekļiem izmēģinājuši, kā to labi zin tie, kuri viņu vidū dzīvo, un kam vispārīgi nav citas gribas un citu mērķu, kā vienīgi vācu asinīm kaitēt.”

Bet tas ir, vispārīgi sakot, tikai pirmais cēliens traģēdijai, kam seko vismaz vēl divi līdz 1621. g., kad Rīga nāk galīgi zviedru rokās, viens par otru drūmāks, un, kad redzēsīm šo zemi bažās par nākotni, varēsīm vēl reiz sacīt par šo zemes stūrīti: „skaista vētra, nabaga zeme!” Iekšējo apstākļu dēļ un tāpat arī leišu un poļu rosības dēļ krievu-tataru karaspēks atstāja daļu no izpostītās zemes, pametot aiz sevis tik daudz kūpošu drupu, bet vēlāk nāk atkal uz priekšu. Krievu agresijai par izejas punktu paliek Tērbata, mazākā mērā arī Polocka, ko viņi iekaro 1563. g., bet ko iegūst Batorijs 1579. gadā.

Maskavas iekšējie notikumi aizkavē cara nodomus. 1564. gads šīs valsts vēsturē ir atzīmēts ar mežonīgu terroru pret bajariem, kas caram ir devis pievārdu „Briesnīgais.” Viņa persona ļoti stipri iespaidoja rietumu tautu fantāziju, un tai ir velti ti tajos laikos daudzi raksti un daudzi pareģojumi. Viņa pilnīgāko biogrāfiju šajos gados uzraksta Rīgas mācītājs Oderborns; no citiem vērojumiem un vērtējumiem pievēršot šeit tikai kādu dāņu diplomata izteicienu, kas retoriski sakās nezinām, vai viņa bestialais trakums būtu viņa paša sadisma jeb viņa pavalstnieku ļaunās dabas sekas un izpaudums. Savas imperalistiskās tieksmes, kas mūs šeit interesē visvairāk, viņš atklāj pats polemikā ar kņazu Kurbski, tā pp.: „ja nebūtu nākusi jūsu velnišķīgā nodevība, Vācija jau būtu piegriezta pareizticībai” (1564), „ne tikai Krievija, bet arī Vācija, Lietuva un Tatarija būtu izjutusi sv. Krusta (lasi viņa paša varas) spēku” (1577).

Ar lielu sparū atjaunojas karš Livonijā, kaut arī atsevišķi iebrukumi un nauda izpaudumi nekad nebija mitējušies, ar uzbrukumu Igaunijai, kas no 1561. g. jau pieder zviedriem, un ar Tallinas aplenkšanu. Šajos gados Livonijas sarežģītos apstākļos uzpeld arī vienīgais visā Livonijas vēstures laikā „karalis,” proti, dāņu princis Magnus. Šī svarīgā figura, liktenīgi saistīta ar Jāņa IV protekciju, šis ķēniņš „uz vienu stundu,” mēģina savukārt lielo pārgrozību laikā, tieši atdarinot Ketlera paraugu, pamatojoties uz kādreizējo dāņu ekspansiju šajā zemē, sev atdalīt Kurzemes ziemeļrietu-

mu daļu (Pilteni) un Sāmsalu. Tallinas aplenkums ar zemes pilnīgu postīšanu — pēc krievu parašas — sākas 1577. g. janvārī. Krievu kara vešanas paņēmieni vēl arvien nebija pietiekoši pret „gauži nocietinātām vācu pilsētām,” kā raksta Jānis IV. Tallina izrāda pretestību un tāpēc Jānis IV personīgi ar savu karaspēku, kura daudzumam nav līdzīgu piemēru tajos laikos, dodas uz Rīgu. Viena pils krīt pēc otras, bijušā ordeņa mestra galvenais cietoksnis Cēsis uzlido gaisā; to uzspridzina tā aizstāvji, negribēdami krist krievu rokās un viņu mocībās, bet Jāņa IV izturēšanos pret pārpalikušajiem Karamzins raksturo kā „vienu no drausmīgākiem Jāņa IV tiranijas izpaudumiem.” Vairs paliek daži desmit kilometri līdz Rīgai. Kāda bija sajūta iedzīvotājiem, rāda kāda vieta kādā Zeytung'ā (30.8.1577.), kur, aprakstījis notikumus Cēsis, autors turpina: „Rīgas tuvumā ir apmeties lielhercogs (Jānis IV) ar savu smago artileriju. Lai Visuvarenais mums dod spēku un izturību šajā piemeklēšanas brīdī panest mums mūsu ciešanu krustu. Nav patiešām zemes virsū citas vairāk atstātas un pamestas tautas, kā mēs nabaga vidzemnieki. Es nespēju vairs tālāk rakstīt tādās lielās skumjās, tādā nelaimē, tādās ciešanās, nabadzībā un trūkumā.” Tumši savilkušies mākoņi, draudoši dārdieni un zibeņi tomēr izgaist, tie atvelkas uz ziemeļiem atpakaļ. Valmierā Jānis IV riko lielu banketu saviem ģenerāļiem, ieaicina arī dažus poļu augstmaņus, kas ir pie viņa gūstā, un kņazam Polubenskim dod šādu uzdevumu pie karaļa: „Atgriezieties pie karaļa Stefana un pierunājiet viņu noslēgt mieru uz noteikumiem, ko diktēšu es, jo mana roka ir varena — jums ir par to piedzīvotumi un tādus dabūt var arī viņš.”

Būtu iespējams pievest daudzus komentarus, vienu izteiksmīgāku par otru, par visiem šiem notikumiem, bet tas mūs aizvestu par tālu. Pietiks, ja pieminēsim, ka starplaikā priekš kara pasākšanas starp apvienotiem rietumu spēkiem karaļa Stefana un austrumu spēkiem Jāņa IV vadībā, kā starpgadījums, ir otrais terrora vilnis Maskavā. Nekas jauns!

Maskaviešu panākumi arvien jo vairāk saista Livonijas tuvākos un tālākos kaimiņos esošo rietumu valstu uzmanību. Līdzība ar turku briesmām top arvien jo redzamāka. Baltijas problema sāk izvirzīties izšķirošā stadijā. Visvairāk apdraudētas, protams, jūtas Lietuva un Polija, un Ļubļinas unija starp ordeņa krišanu un liela stila krievu uzbrukumiem ir tam visai raksturīgs pierādījums. Lai gan vāji organizēta un vāji kopā saturētā masa abās šajās valstīs nav tik ātri kājās saceļama īsā laikā, tomēr šeit rodas liela stila valsts galvas un plaša vērīena karavadoņi. Polijā tieši šajā laikā ir vairāki tādi, vispirms jau karalis Stefans, kuram bija drosme mest acis trokšņainajam poļu seimam klasiskos vārdus: es neesmu kā karalis ne ficija, ne dekoracija (*nec sum rex fictus vel pictus*), tāpat arī viņa lielkanclers J. Zamoiskis, daudzie karavadoņi u.t.t. Kā politiskais, tā arī militārais duelis abu šo monarhu starpā mums paver visā pilnībā kontrastu to divu pasaulju morālē, kas ir nākušas cīņā; lai šajā jautājumā neiestigtu, došu tikai divus piemērus. Arī šīs cīņas vedēji paši korespondē savā starpā — un kas tā par korespondenci. Tā izbeidzas ar poļu — ungara bruņinieckisku izaicinājumu, ko ar nicināšanu noraida Jānis IV, jūtoties ārpus katrām prasībām. Starp citu maskavietis lieto frazi, ka viņš ir valdnieks no īstas Dieva žēlastības, bet viņa pretinieks esot tikai cilvēku dumpīgā prāta iegribu vēlēts karalis — domāts kā apvainojums. Otrs piemērs ir par abu pretinieku kara iekārtu: maskaviešu pusē ir kompakta krievu un tataru masa, par kuru nevar sacīt, ka tā būtu pārāk labi organizēta, bet otrā pusē tautu konglomerats, par kuru var

tikai brīnīties, kā tas saturēts kopā, poļu, leišu, ungaru, tataru u.c. nenovīdības, iedomības un sāncensības dēļ, 1578-1582. g. kara gājienos.

Kara augstākā sprauguma punkti ir mežu rajona šķērsošana, Polockas, Veļikije Luki ieņemšana, Pliskavas aplenkšana. Livonijā ievēribas cienīga ir Cēsu atgūšana, ko izdara vāci un latvieši, bijušā ordeņa virsnieka Jāņa Bīriņa (Būringa) vadībā, kas Kurbskim deva iespēju aplaimot ar indīgu piezīmi savu bijušo valdnieku kādā vēstulē. „Gatavojoties uzbrukumam nocietinājumiem uzbrucēji dodas uz priekšu tumšā naktī, un tā kā šeit bija milzums suņu, kas dzīvoja pilnīgi mežonīgi un plosīja mirušo liķus, kurus maskavietis iepriekšējā rudenī bija pametis suņiem, meža zvēriem un plēsīgiem putniem par barību, un visi šie suņi iesāka kaut, gaudot un riet, tad Bīriņam un viņa pavadoņiem vai pilnīgi saļuka dūša un viņi sāka šaubīties par sava paredzētā uzbrukuma panākumiem.” Niknas ciņas novājināja abas puses, kas varēja novest pie nepārrēdzamām sekām un neatbilda sv. Krēsla interesēm, kas pēc Trentas koncila (1545-1563) bija sēv par mērķi spraudis pretuzbrukumu, lai saglābtu un atjaunotu pēdējos gadu desmitos ļoti cietušo prestižu. Livonijai arī šoreiz bija lemts kļūt par to skatuvī, kur norisinājās pirmā sadursme starp reformācijas un kontrreformācijas spēkiem (zviedri-poļi), un nav tāpēc arī jābrīnās, ka pa daļai arī tieši šeit izpaužas personālā aktivitāte no personām ar tādu augstu klasi, kādas ir A.Posevino un P.Skarga. Par to sīkāk nākošajā nodaļā; šeit atgādināsim vienīgi jezuitu pateru Posevino un viņa pūles būt par miera vidūtāju starp divām karojošām valstīm. Šis uzdevums nav bijis nekādā ziņā no vieglajiem; izdarīgam un izveicīgam pateram ir vajadzējis laist darbā visus līdzekļus, neizslēdzot pat fizisko iespaidošanu, kā to vēsta dokumenti, lai piespiestu karstos krievu prātus atsākt sarunas, kas tādā brīdī bija palikušas karājoties gaisā. Visas pretestības izteicās dilemmā: „nedaļīta Livonija jeb jauns karš,” jo, karaļa Stefana vārdiem sakot, „tāpat kā divus zobenus nevar sabāzt vienā makstī, tā arī Livonija nevar piederēt diviem kungiem.” Pēc lielām pūlēm tomēr tika noslēgts miers Zapoljē pie Pliskavas 1582. g., pēc kura Maskavija tapa padarīta atkal par Maskaviju, t.i. galīgi zaudēja pieeju Baltijas jūrai caur Livoniju, un pēdējā vēl vienu reizi tika saglabāta rietumiem. Posevino misija Maskavā un viņa mēģinājumi pārvērst īstenībā seno nereālo un nepiepildāmo sapni par divu baznīcu uniju ir nodaļa par sevi. Atzīmēsim vienīgi ziņojumus par jezuita sarunām ar vareno caru, kas vēsturē paliks kā viens no interesantākajiem momentiem cilvēku psiholoģijas pētniekiem.

Rietumiem maskaviešu pasākumu neizdošanās deva brīvu iespēju atviegloti nopūsties, un cik tāli un plaši tas atsaucās arī literāros pārspriedumos, mēs redzam no tā, cik dziļi šis konflikts bija iespaidojis vistālākās zemes, nerunājot par Vāciju vien. Pat Itālijā iznāca speciala slavināšanas poema karalim Stefanam (*Del Giardino de' Poeti in lode del Serenissimo Re di Polonia, Gran Duca di Lituania... signor di Libonia (!) et Principe di Transilvania... In Venetia... 1583*).

Cik ļoti krievi postīja okupēto Livoniju, par to raksta daži poļu dokumenti, kas pieskaras arī Vidzemes zemnieku tā laika apstākļiem. Marta vidū karalis — uzvarētājs, tagad kungs visai svarīgajā ģeopolitiskā trīsstūrī Danciga-Polocka-Rīga, dodas ceļā, lai personīgi apmeklētu Rīgu. Šī apmeklējuma apraksti dod īstu 16. g.s. garā ieturētu gleznainu tēlojumu par karaļa dzīves veidu un raksturu, tā armiju un galmu, par svinīgām runām un daudzām personām šajā sakarībā.

Bet starpbrīdis pēc šīs drāmas otra cēliena nebija nekas cits, kā samērā īsa atpūta jaunām ciņām un jaunām ciešanām: jau sabiezē pie apvārkšņa tumši mākoņi jaunai,

šoreiz reliģiska rakstura sadursmei, kam gan līdzīgo arī politiski-militāra sāncensība par kundzību Baltijā. „Nedalītai Livonijai” ir jāsamaksā par godu būt par atslēgu kundzībai Baltijas jūrā (*dominium maris Baltici*). Arī šos jaunus konfliktus pārrunāsim nākošajā nodaļā, bet šeit ir jāpakavējas, lai apskatītu visu to, par ko isti ir tapusi mūsu nelaimīgā, šo lielo bruņoto spēku izmīdītā zeme. Tā kā grandi-

LIVONIJAS SADALĪŠANA 1583 G. POĻU-LEIŠU VALSTIS

MASKAVAS V.

ZVIEDRU ĪP.

DĀŅU ĪPAŠ.

KURZEMES un ZEMGALES H. PRŪSIJAS HERC.

ozā cīņa bija saistījusi daudz svešzemju vērotāju uzmanību, un tā kā liels daudzums literātu un mākslas pratēju bija kā karapulkos, tā arī karaļa un viņa kanclera pavadībā, ir saprotams, ka mūsu rīcībā ir lielas iespējas atzīmēt visai lielu daudzumu vērtīgu ziņojumu, kur vērtējums ir tieši atkarībā no autoru literārām jeb arī novērošanas spējām. Pirmā vietā šeit ir daži italieši — A.Gvaņīni (Guagnini), A.Posevino un Toskanas lielhercoga sūtnis. Pēdējais — par Gvaņīni vēlāk — ir pats redzējis „piļu drupas Vidzemē kā postažas, netūrumu pilnas, ar izgāztiem loģiem, pado-

tas debesu nežēlastībai. Maskavieši, tās nevērtēdami nedzīvoja tajās, bet bija sev cēlušī mazas koka būdiņas, un tajās, piekvēpušās, viņiem labāk patika dzīvot." Toskanas diplomats F. Talduči (Talducci) mums dod līdzīgus apskatus, bet kāds cits diplomats, dānis Ulfelds, esot atgriezoties no Maskavas pie Tveras saticis pāri par tūkstoti gūstekņus. „Tie mums rādījās tik netīri, nelaimīgi un nodriskāti savās gaitās ejam, ka mēs viņus vērojām — varat man ticēt — ar visdziļāko līdzjūtību.”

Bet sabrukums sirdīs un prātos? Izmocītās fantazijas slimīgie rēgi vēl pārāk drausmīgās pagātnes lietuvēna varā? Tas pats Posevino pazīstamajā vēstulē Mantovas hercogienei dzīvi attēlo vilku barus, to vidū arī dažus vilkaču izskatā, nopostītās pils, ko apsēduši velni maskaviešu iskatā, ezerus, kur mēdz rādīties spoki u.t.t. Jau pieminētais Dionisijs Fabricijs pieved starp citu arī leģendas par Vilandes pili, kur ķēdēs ieslēgts bija priekšpēdējais ordeņa mestrs Firstenbergs un kur „katru nakti apstaigājis velns un kliezjis skaļā balsī, kā to mēdz darīt sardze.” Un arī kardinals Radzivils, kas vizitācijas braucienā bija Vidzemē 1594. g., līdzīgi raksta par kādas varenas pils paliekām, kas „izteiksmīgi liecina par ordeņa bruņinieku varenību.” Protams, bijušo.

Šajos un līdzīgos gadījumos pamirdz no gadījuma uz gadījumu arī Vidzemes zemnieka likteņa ēna un viņa daļa postā un nelaimē, kur viņš pats ir visgalvenajā vietā. Pāriesim tāpēc pie dokumentiem, kas ir tieši par viņu, lai redzētu, ko varam izziņāt par viņa stāvokli, par viņa domām un sajūtām. Protams, arī šeit nav pilnīga apgaismojuma, bet ir gan tikai gaismas virtojums sakustinātā ūdens virsmā, neskaidras un nedrošas aprises, bet zināmas pieturas iespējas mums ir. Vismaz latviešu zemnieka socialais stāvoklis top arvien skaidrāks un smagāks šajā pārejas laikā no viduslaikiem uz jaunākiem pamatiem agrarā likumdošanā, t.i., galīgi un noteikti stabilizējoties dzimtsbūšanai. Pēc pazīstamu specialistu atziņām dzimtsbūšanas lietās, sevišķi par tās izcelšanos un izveidošanos, kas gan nebūt nav vienprātīgi (pp. par asiņaino zemnieku sacelšanos Vācijā 16. g.s. sākumā, tāpat par dzimtsbūšanas gaitām vācu okupētās Austrumeiropas daļās, sevišķi Livonijā), šī dzimtsbūšana šķiet esam vairāku vērā ņemamu sociālu, politisku un ekonomisku faktoru seku komplekss, par kuru individualo iedarbību un to izplatību vēl ir visai maz panākta saprašanās un vienošanās. No šādiem faktoriem galvenā vietā gan būtu jaunās muižniecības pieaugošais ekonomiskais spiediens, kas pa daļai saistīts ar bagāto pilsētu ekonomiku, un katrā ziņā tieksmes uz zemes ekonomisko pārvaldīšanu, kas atvieto agrāko neregulēto kara avanturismu. Tālāk, neizkopto zemes platību izkopšana, apstrādāšana un līdumu lišana kungu interesēs, ar vārdu sakot, muižnieku muižu zemes fonda pieaugšana. Un, beidzot, zemniecības progresīvā apkraušana ar parādiem, kas ir otrā pusē medaļai, ar kapitalistisko naudas saimniecības produkciju iesūkšanos vecajā zemkopības produkcijas sistēmā, „īsta kapitalistiska kolonizācija feodālās sabiedrības rāmjos” (Mevrē). Tā ir arī pakāpeniska vietējās aristokratijas politiskās varas nostiprināšanās robežu joslā, kas nozīmē arī sociālā spiediena pakāpenisku pieaugšanu. Šīs parādības iezīmējas jau 15. g.s. otrā pusē un 16. g.s. sākumā, un tās apliecina arī pašu zemnieku vairāk vai mazāk krasā reaģēšana uz tām — dumpji un sacelšanās, masveidīga bēgšana u.c.

No Eiropas kopējā viedokļa dzimtsbūšanas izcelšanās un tās izveidošanās minētos austrumu apgabalos ir visai raksturīga kā sociālā, tā arī laika ziņā. Kamēr rietumu Eiropā, tā pp., Francijā un pa daļai arī Vācijas dienvidu un rietumu daļās līdz vēs-

turiskajai Elbas linijai, kas ir robeža jaunajai vācu kolonizācijai, arī viduslaiku kalpība un klausība ir dažu feodalisma ekonomisko elementu lēnas un neatlaidīgas nostiprināšanās rezultāts, tikai reti ar centralās varas iejaukšanos šajā procesā, kurpretim otrpus Elbai, vācu kolonizēto slavu zemēs, līdz ar lielo latifundiju izveidošanos roku rokā iet vēl stiprākā aristokrātiski-socialās varas koncentrēšanās, kā arī attiecīgo tautu pakļaušana visai baigiem romiešu agrarlikumiem, sevišķi 16. g.s. laikā. Livonija ir vācu iespiešanās tālākais punkts uz Maskavijas robežām, kurā arvien jo vairāk pieaugoši varas centralizācijai līdzīgs nāk arvien jo lielāka krievu zemnieku padotība, kas Pēterā Lielā un viņa pēcteču laikā nonāk tik tālu, ka vairs nav saskaņojama teoretiska atšķirība starp klausību un verdzību; Livonijā zemnieku liktenis ir jau apzīmots: lauku iedzīvotājiem šeit ir lemts soli pa solim iet līdz tam nožēlojamam stāvoklim 18. g.s., kad kopā saplūst ekonomiskie un socialie noteikumi, kas ir Austrumeiropā, sevišķi Livonijai par paraugu bieži bijušajā Austrumprūsijā, ar tiem, kas ir raksturīgi Krievijai; pēc 1710. g. latviešu un igauņu zemnieks ir vairs tikai dzīva mašīna un robots.

Ja 16. g.s. nes lielas pārmaiņas Livonijai, tad tāpat šajā laikā notiek arī vairāk jeb mazāk nozīmīgas pārmaiņas zemes agrarā likumdošanā. Daži vācbaltu vēsturnieki ir šo gadu simteni gribējuši nosaukt par Sigismunda Augusta privilēģijas gadsimtu. Šāda vēlēšanās mums skaidri rāda, kāda nozīme ir bijusi piedēvēta dokumentam, kura likteņus mēs varētu apzīmēt par pietiekoši mērā mistiskiem, jo daudz ir debatēts par šīs karaļa privilēģijas galīgo apstiprināšanu poļu valsts augstākās instancēs un, ievērojot tās oriģināla pazušanu, nav nekādas iespējas tikt pie skaidrības par pēdējiem izšķirošiem posmiem likumdošanas proceduras noslēgumā. Visumā ir divi viedokļi, kas būtu vērā ņemami šajā lietā. Pirmais būtu fakts, ka ar šādu lielu piekāpību zemes iekšējās lietās. Polijas ķēniņš būtu gribējis atvieglot muižniecībai grūto un ļoti sāpīgo atsacīšanos no gadsimtiem ilgās neatkarības. Šis ir pirmais gadījums, kur Livonijas muižniecība ir tādā stāvoklī, kad tai nākas padoties liktenim, t.i. mainīt kungus, kā viņa to bieži dara uz priekšu, turpmākajos gadu simteņos, jo viņa ir pratusi sargāt savas socialī-ekonomiskās un kulturalās pozīcijas ar apbrīojamu izturību un veiklību, un privilēģijas saturs par to var pilnīgi pārliecināt. No otras puses, līdzās jau pievestajām neskaidrībām par likumdošanas proceduru kā tādu, neskaidrības rodas arī sakarā ar zemes iekšējo stāvokli: šo dokumentu mēs patiesi varam nosaukt par muižniecības *vēlēšanās* istāko atspoguļojumu, par tās tieksmju *optimumu*, ko arī pastiprina vēl tas, ka viņa ir tik ļoti vērtējusi šīs privilēģijas saturu un citējusi katrā izdevības gadījumā, tā pp. pie padošanās Pēterim Lielam. Nebūtu vajadzīgs, kā jau sacīts, uzskatīt šo privilēģiju par mēģinājumu piesavināties jaunas tiesības no muižniecības puses; drīzāk šeit ir runa par savas varas un nozīmes juridisko nostiprināšanu ar to noteikumu nodrošināšanu, kādi ir bijuši ordeņa vasaļiem, „piemērojoties parašu tiesībām Rīgas bīskapistē, kur zemnieki jau no seniem laikiem bija vairāk pakļauti savu kungu patvarīgai rīcībai” (Švābe). 1561. g. privilēģija atļauj muižniecībai gandrīz neierobežotu brīvību rīkoties ar savu zemi. Lietojot tehniskos terminus, varētu sacīt, ka parastajam feoda veidam pievienojas t.s. *feudum gratiae*, kas mantošanas tiesības dod arī blakus linijas abēja dzimuma ģimenes locekļiem, un tāpat t.s. *manus conjuncta*, kas dod tiesības vasaļiem slēgt jebkādas kolektīvus mantojuma līgumus ne tikai ar radniecīgām, bet arī ar svešām ģimenēm — bez iepriekšējas feodalā senjora atļaujas, kas agrāk nebija parasts ne ordeņa, nedz arī Kurzemes bīskapijas vasaļiem (sk. eleganto motivejumu privilēģi-

jas ceturtajā paragrafā). Paralleli, protams, iezīmējas arvien jo lielāka zemnieku juridiskā un faktiskā stāvokļa pasliktināšanās. 22. paragrafs visā klusībā un bez kādiem kļiedzieniem akceptē piesaistīšanu pie zemes (*glabae adscriptio*), t.i. atzīst kunga tiesības atrāsīt izbēgušos zemniekus („pēc senām Livonijas parašām” — *secundum morem et antiquam consuetudinem Livoniae*). 23. paragrafā Polijas valdība atteicas par labu kungiem no visām muižnieku zemnieku (*nobilium rustici*) klaušām. 26. paragrafs nodod muižniekiem civilās un kriminalās tiesu lietas par viņu zemniekiem, to motivējot šādi: „tā kā ir gadījies Livonijā, ka daži muižnieki ir savu zemnieku slepeni nonāvēti un tā kā nepieciešami vajadzīgs turēt bailēs, lai viņus nākotnē no tādām negatām lietām atturētu, tad Livonijas muižnieki lūdz etc.” Salīdzinot šo paragrafu ar tiem tekstiem, ko apskatīsim visā drīzumā, varam iedomāties, kādas īsti ir bijušas attiecības dažu kungu un viņu zemnieku starpā, ja pēdējie, pēc poļu humanista Volana (A.Volanus, runa Rīgā 12. 9. 1599.) izteiciena, gadījumā ja viņiem ir pagadījies kungs ar jaunu dabu un raksturu, „ar savu dzīvību un mantu... ir mūžīgās bailēs no sava kunga dusmām, un bažās tikpat kā par kuģa bojā iešanu trakajošā jūrā.”

Tie ir daži punkti, kas šķiet svarīgākie šajā vēsturiskajā dokumentā; ievadi atsevišķiem punktiem dod arī atbildi „kāpēc” un „kā.” „Tā kā ordeņa un muižniecības pārstāvji ir nākuši pie mums un mūs padevīgi lūguši apstiprināt viņu tiesības, brīvības, privilēģijas un neaizskaramību, viņi saņēma no mums rakstītā veidā šīs dažas nodaļas un paragrafus, ko viņi neatlaidīgi lūdza apstiprināt, tiem piekrist un tos raificēt visos sīkumos, ar visām klauzulām un noteikumiem; šo nodaļu un paragrafu saturs ir pievests vārdu pa vārdam un skan šādi”... (seko 27 paragrafi un datejums Viļņā 1561.). Privilēģija ir redīgēta lūguma veidā karalim. Pirmais solis politiskai atkarībai, ko spēra Baltijas muižniecība, bija ar panākumiem un veiklību. Ar to viņa vēl dažu gadsimtu laikā lielo valstu, kas iekarojušas Livoniju, spēlē prot sev saglabāt daudzas no vecajām privilēģijām, no kurām šai Sigismunda privilēģijai ir sevišķa nozīme muižniecībai, kā pirmam izdevušamies pasākumam starptautiskajā laukā un kā rūgto pārdzīvojumu atgādinājumam.

Tāda ir teorija, bet praksē Livonija pēc maskaviešu karu gadsimteņa ceturtdaļas ir tā apostīta, ka neatstāj daudz brīvas iespējas muižniecības tālu ejošo plānu metodiskai pielietošanai, un šis galējais posts paliek par īsto noteicēju un par to, kas nes maršala zizli, kā to teic Sigismunda privilēģija. Ko lai varētu citēt vēl iespaidīgāku, nekā izteicienu, kas ir tapis traģiski slavens, ka „no Rīgas līdz Tērbatai kādu laiku nedzirdēja ne suni rejam, ne gaili dziedam,” un ka lauki ir bijuši aplklāti ar dadziem; atskaņas ir kādā citā liecībā no 1618. g., ka „ap Rīgu daudz jūdžu atālumā ir redzams tikai plašs tuksnesis un bēdīgs kopskats.”

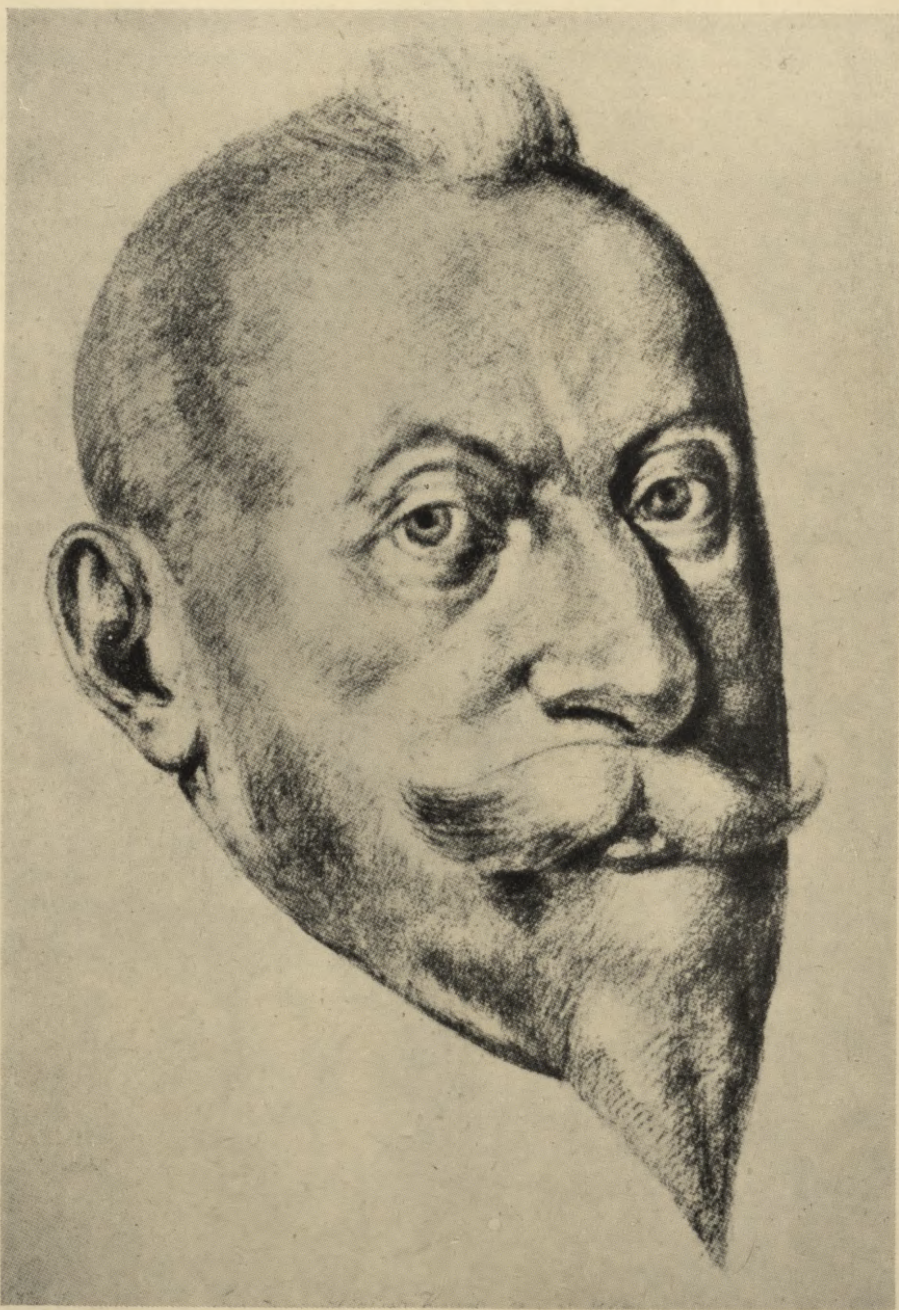
Karalis Stefans, kā tas ir redzams no daudziem oficiāliem dokumentiem šo zemi ieguvis karā (*jure belli*), nebūt nejutās ar sava priekšgājēja solījumiem saistīts, un, vēl vairāk, pasācis zināmu zemniekiem labvēlīgu līniju Polijā, piemēram, veidojot karaspēka daļas no viņiem, viņš, kā tas izteicās dažos sīkumos jau viņam ienākot Rīgā, mēģināja ar dažādiem papēmieniem šo politiku ienest arī iekarotā zemē. Pierādījumam ir sekoši dati: kā 1582. g., tā arī 1590. g. revīzijas bija ar uzdevumiem pārbaudīt īpašuma tiesības un atņemt atpakaļ to, kas bez likumīgām tiesībām bija muižniecības iegūts; tāpat Stefans ierobežoja iekšējās tirdzniecības iespējas muižniekiem, pavērdams dažas no šādām iespējām lauku iedzīvotājiem. Ļoti skaidrs ir teksts jaunajam 1583. g. pārvaldes statutam (*Novae Gubernationis Livoniae Forma*): „Tā

kā mums ir nācis zināms, ka Livonijā pagājušos laikos zemnieki ir tikuši ārkārtīgi apspiesti (*miris modis pressam*), mēs nolemjam, ka ir vajadzīgs novest viņus ciešamā stāvoklī un pārbaudīt šīs lietas dažādos iemeslus provinces padomē; mēs esam savu vērību tam pievērsuši un pavēlam, lai, izpildot šo rīkojumu, izdara vajadzīgo apspriešanu." Karaļa komisara Penkoslavska 20. novembrī 1586. g. Rīgas landtaga runā cienīgi atbalsojas karaļa griba: „Viņa Majestate sāpīgi izjūt to, ka Dieva dusmas pār Livoniju ilgst tik ilgu laiku. Un arī klātesošie varēs piekrist tam, ka šāds Dieva sods ir nācis starp citu tā iemesla dēļ, ka nabaga zemniekus viņu kungi apspieduši tik ļoti nožēlojamā veidā, un aplikuši ar tik briesmīgu kalpību un tik nežēlīgiem sodiem, ka līdzīgas lietas nekad nav dzirdētas visā pasaulē, pat ne pie paganiem un mežoniem. Klātesošie gan arī nevarēs šaubīties par to, ka Visuvarenais taisni tādēļ šo zemi atdevis iekarotāju rokās, lai reiz tiktu iznīcināta tiranija, kas šeit valdījusi tik ilgu laiku." Lai noslēgtu to dokumentu rindu, kas liecina par poļu valdības, vismaz par lielā karaļa labo gribu, atsauksimies vēlreiz uz Volanu, kurš mums dod ieskatu par vispārējām attiecībām kungu un zemnieku starpā. „Ja ir taisnība," raksta viņš starp citu, „ka tēvijas aizstāvjiem, t. i. muižniekiem, ir tiesības uz zināmu kompensāciju, tāpat ir arī nepieciešams savaldīt viņu neierobežoto varu pār zemniekiem. Pieradums un ilgā prakse rezultātā novedusi pie tā, ka kungi ir ieguvuši par zemniekiem tiesības lemt par dzīvību un nāvi, pie tam nepamatojoties ne uz kādiem likumiem un taisnības pamatiem, un arī ne uz prāta, bet savām iegribām, nereti trakojot pret viņiem un savās nesavaldītās dusmās tiem dzīvību ņemot. Zemniekiem nav nekādas iespējas griezties ar savām sūdzībām pie augstākām iestādēm; lai pasargātu savu dzīvību un paturētu savu mantu, viņam nav citas aizstāvēšanās iespējas kā vienīgi laimes gadījums atrast sev žēlsirdīgu un labvēlīgu kungu, kas mīl taisnību un cildenumu. Bet ja viņam ir gadījies nikns un nežēlīgs kungs, tad..." (nobeigumu sk. iepriekš).

Notikumi risinājās laika garā; no diezgan neskaidrajiem tā laika poļu dokumentiem par Livoniju varam mēģināt nākt pie dažiem vispārīgiem slēdzieniem. Kā to viegli var saprast, vairojas ne tikai zemnieku bēgšana, kas iet vairāk jeb mazāk līdztekus zemnieku māju iznīcināšanai (vēlākais termins *Gesindeprengen*), muižu zemju palielināšanai un noapaļošanai, arī neopto zemju kultivēšanai, tāpat zemnieku pienākumu un klaušu progresīvai pieaugšanai muižās un centralās administrācijas pūlēm vienādot klaušu un zemnieku pienākumu sistemu, pamatā ņemot precīzāko zemes vienību, arklu (*uncus, haken*), to stabilizējot gan uz iespējami vienāda kritērija pamata, bet nepamatojoties uz vienreizējām, individualām un ļoti nenoteiktu paradumu tiesībām. Šī unificēšanas tendence visumā ir līdzīga arī Krievijā un Lietuvā un tā ir skaidra pazīme centralās varas konsolidācijai un unifikācijai. Tie ir pirmie simptomi nākošajām lielajām monarchijām, un pamazām iezīmējas arvien jo lielāka plaša starp valdošo un sociāli vadīto šķiru; arvien jo dziļāka tā veidojas, tās primitīvās un patriarhālās, pa reizei visai vienkāršās sadzīvošanas iespējas vietā, starp šīm sociālām šķirām. Tieši poļu laiku otrā pusē (1599. g.), rodas Livonijā Rīgas sindika, pazīstamā jurista un humanista Davida Hilchena attiecīgais projekts (uz poļu komisijas ierosinājuma) — *Lieffländisches Landesrecht* —, ko daži vēsturnieki novērtējuši kā dzimtsbūšanas likumdošanas aktu Vidzemē. Šis projekts, līdzīgi citiem, vēlākkiem, nekad gan nepieņemts, tomēr ir guvis atjaunju pielietošanai uz laiku, ar karaļa 20. marta 1600. g. dekretu, un paredz romiešu tiesību, kā arī attiecīgas lietuviešu, poļu un prūšu likumdošanas terminu plašu piemērošanu. Lai citējam kaut pirmo pa-

Rīgas rātslaukums ar rātsnamu (Curia), Pētera un Jāņa baznīcām. K—Tirgus, vēlākais Rātslaukums, L—Melngalvju nams, I—Šāļu vārti pretim Kalķu ielai, H—Grēcinieku vārtu tornis, pretim Grēcinieku ielai.

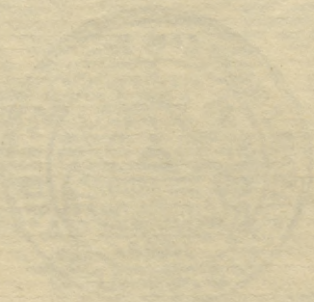
Zviedrijas karalis Gustavs II Adolfs. Neviena no daudzajām Gustava Adolfa portrejām nav darināta pēc dzīvā modeļa. Karalim nebija nedz pacietības, nedz laika pozēt. Šeit reproducētais L.Štraucha 1632. g. zīmējums atrasts nejausi jaunākā laikā Bavarijā, kādā Madenhauzenas skolā. Portreja ir lielā steigā ar zīmuli un sarkanu krītu uzņemta skice. Māksliniekam nebijis pat laika kaut aizrādīt kakla un plecu līnijas.

ragrafu: „Vergi un viņu bērni, tāpat viņu kustamā un nekustamā manta ir atkarībā no viņu kungu varas un viņi nevar atsavināt nekā bez pēdējo gribas un piekrišanas” — mēs redzam šeit sociālo apstākļu aktuālo stāvokli un to dabu galējā veidojumā. Ja Hilchena erudīcija, ko tik ļoti cildina daži visai pazīstami rietumu humanisti, ar kuriem viņš ilgus gadus ir sarakstījis, izteicas arī šajā projektā, tad fakts paliek tas, ka tieši viņam, visvairāk pazīstamajam no visiem Livonijas humanistiem (sk. nāk. nod.), ir bijis jābūt par autoru teoretiskam projektam, kurš Vidzemes zemniekus padara gandrīz par vergiem, kas dod labu pamatu R. Vīpera kodīgai piezīmei, ka dzimtsbūšana Livonijā ir humanisma un reformācijas laikmeta bērns. Visu to var izskaidrot ar šīs politiski-militārās pierobežas zemes sevišķiem apstākļiem, bet līdz ar visu citu tas skaidri liecina par koloniālo civilizāciju, varētu arī sacīt, par civilizāciju, kuras garīgās saknes lielākā vai mazākā mērā ir vienīgi tikai gaisā.

*Rīgas kalta 1586. g. 10 dukatu zelta moneta
ar Polijas karaļa Stefana Batorija attēlu.*

THE
[Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page]

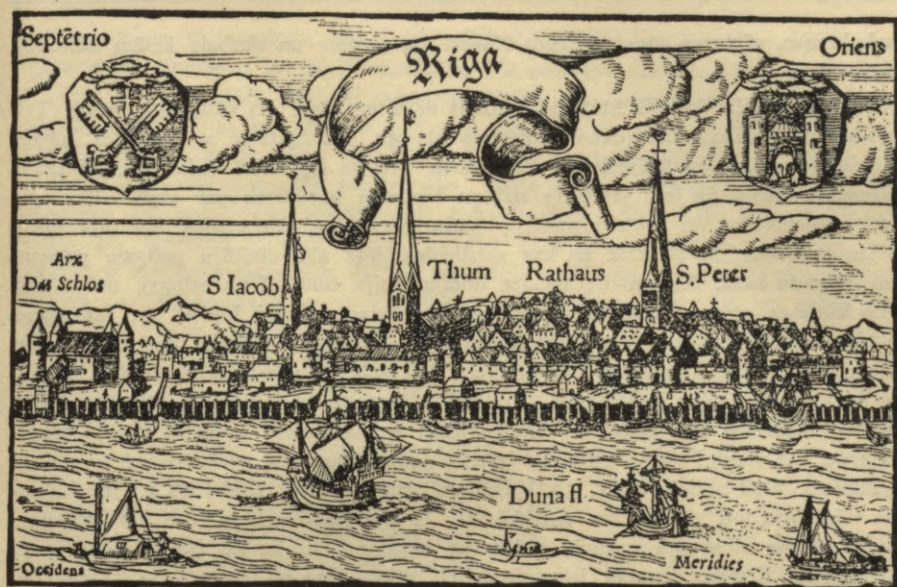

HERCOGI
un
KAIMINU KUNDZĪBA

HERCOGI

III

KÄIMININ KUNDZIBA

Rīga 1548. gadā (vecākais Rīgas attēls).

DEVĪTĀ NODAĻA

KATOLU KONTRREFORMACIJA

Daudz dažādīgie Stefana Batorija kara pulku karogi nesa uz Rīgu poļu valsts varenības simbolu tās augstāko sasniegumu laikā. Un tiešām šī valsts (*Rzeczpospolita*) varēja iedvest cienību un bijību, kā pēdējais un tālākais rietumu balsts pret draudošajām briesmām no austrumiem; ar Maskaviju un ar turkiem poļi, tāpat kā arī ungari, nekad nevarēja beigt rēķinus noslēgt. Šī valsts savā izplatībā stiepās no Baltijas līdz Melnajai jūrai, no Poznaņas līdz Polockai, no Karpatu piekājes līdz Pliskavai un visumā bija viens no mēģinājumiem padot centralai varai valstī, kas apzinājas savu spēku stiprumu, lielā stilā organizētu plašo zonu „bez miera un bez norimšanas” kā izejas pozīciju pret austrumiem, pierobežā, par kuru arvien ir diskutēts un kas nekad nav stingri norobežota ilgā laiku gaitā, tās liktenīgā ģeografiskā stāvokļa dēļ. Šoreiz konflikts ievilkā sevī arvien plašāki satrauktas aprindas, jo netikai spēkā un skaitā bija pieauguši militārie līdzekļi, bet tāpat politiskie organismi, kas nāca sadursmē, bija tapuši lieli un vareni, kāpēc arī nikni cīņā un draudoši iekustināto masu neapturāmās inerces dēļ. Mēs stāvam uz moderno laiku sliekšņa, kas mūs pakāpeniski noved pie imperialisma visjaunākām kustībām to gigantiskos izpaudumos. Starppozīciju liktenis top arvien jo smagāks, un Livonijas vēstures pārvēršanās

„no kolonijas vēstures par provinces vēsturi” ir pazīme un simbols lielām nākošām pārvērtībām.

Kā cītīgs katolis karalis Stefans Batorijs nesa uz Rīgu arī kādu citu, proti Trientas koncila izsludinātās pretreformācijas karogu. Šis fakts ir ar smagām sekām, ar iekšējām cīņām un ārējiem sarežģījumiem. Nebija ilgs laiks vajadzīgs, lai jau tā maskaviešu karos tik ļoti sapostīto nabaga Livoniju pārvērstu par cīņu lauku, par pirmo reformācijas un pretreformācijas sadursmes telpu tām cīņām, kas bija sākusās jau reformācijas sākumā un kas neizbeidzas līdz abu cīnītāju galīgam pagurumam 30 gadu karā. Karaļa - uzvarētāja nodomi bija noteikti un stingri, un no viņa kā no kārtības atjaunotāja viedokļa iekarotā provincē pilnīgi loģiski un saprotami. Tie bija arī nēatļaidīgi, bet protestantu pulciņu fanatiski noskaņotā pretestība, sevišķi mazo amatnieku un sīkpilsoņu korporācijās, jau drīz vien izsauca nesaskaņas, sadursmes un atklāti naidīgu izturēšanos. Pretestības jezuitu un pilsētas iedzīvotāju starpā bija vāji maskētas, tā, piemēram, mēģinājumā ar akmeņiem nomētāt jezuitu pateru P. Skargu, un vienīgi tikai bailes no izpildu varas attura jau pašā sākumā no tādiem konfliktiem, kādi notiek vēlāk, t.s. kalendara neimeru laikā 1584-1589. g. Jezuitu ordeņa plāni bija ļoti tālejoši un varaskāriģi. Ja lasa plašo patera Posevino korespondenci Vatikana slepenajā archīvā, tad nevar nesaskatīt to, ka šie plāni vilināja galu galā uz visu Eiropas ziemeļu iekarošanu jeb atkarošanu no Romas katoļu puses, ko vada disciplinētā veidā šis ordenis, ar cerībām, gan pilnīgi romantiskām, bet kas ir spēkā gadu simteņiem ilgi, izplatīt savu iespaidu pat uz Maskavu, šo šķelšanās galveno cietoksni. Jezuitu aktivitāte izpaudās, kā visur citur, tā arī šeit dažādas reliģiskās propagandas bāzes, sevišķi dibinot svarīgākās vietās savas koleģijas. Dažos gadu desmitos, laikā līdz 1621. g., bijušā Livonijas ordeņa teritorijā, izņemot Kurzemi, kur jezuiti paliek līdz pat hercogistes sabrukumam, jezuitu darbība ir uzskatāma par visai ievērojamu ne tikai administratīvā ziņā, bet arī tā iespaida dēļ, kādu tā atstājusi uz lauku iedzīvotājiem. Ordeņa *litterae annuae*, kronikas, kas izkaištas pa visiem dažādiem Eiropas centriem un kuras pa daļai izdevis E. Kurcs, bet jaunākā laikā Dr. J. Kleijntjens, jezuitu ordeņa paters, ar Latvijas Vēstures Instituta gādību, dod mums plašu un bagātīgu ainu par viņu darbību latviešu vidū, ļauj saprast viņu kristīgi humano palīdzību trūcīgiem viņu postā un nabadzībā, kam iemesls ir pēdējo socialais stāvoklis un daudzo karu sekas, bet garīgā ziņā tam atbilst pilnīgs valdošo kārtu intereses trūkums par viņu dvēselēm, kas ir „apmaldījušās” pēc tā laika izteicieniem. Īstais ceļš pie viņu sirdīm, kas maz zin no laimes, un savā noslēgtībā ir arī lepnas, ir bijis ar mīlestību un cilvēcīgu pieeju, kāpēc arī panākumi bijuši drīzi saskatāmi, kā tas ir ar pateru Tolgsdorfu Cēsīs, kas galu galā ieguvis latviešu tautas mīlestību un cienību, kā arī latviešu apustuļa nosaukumu. Lūk divi teksti, kas liecina par šī viņu mācītāja un tā garīgā ganāmpulka vienkāršām un tuvām attiecībām. Pirmais ir jau minētā vēstule, ko raksta paters Posevino Mantovas hercogienei 9. aug. 1585. g. no Tērbatas; tajā ir rindas ar patiesu Livonijas tautu slavīnāšanu viņu patiesās un dziļās pieķeršanās dēļ. Otrais teksts ir Krakovas universitātes rokraksts (Nr. 5), kur 323. lapas pusē un turpmāk ir kāda traktāta („Status Livoniae in spiritualibus”) noraksts un starp citu lasāms, ka nabaga latvieši, īgauņi un lībi ir cilvēki, kas arvien gatavi bijībai un viegli pieejami visam labam vairāk kā citas kādas tautas; ar asarām acīs viņi vaino savus vācu mācītājus un kungus to nerūpēšanās dēļ par viņiem; „nav neviena, kas pavērtu savu sirdi viņu likteņa sprāšanai...”

Kā redzam, tā ir valoda, kas krasi atšķiras no tā, kas runāts un rakstīts iepriekšējos gadu simtešos, un tai ir vajadzējis būt pavisam jaunai un nepierastai iedzīvotājiem, kuri pieraduši tikai pie administratīvām un ekonomiskām attiecībām ar to socialo izlasi, kurai nav nekādas intereses par viņu garīgo pasauli, un kas atstājusi tos viņu ticējumu un māņu pasaulē. Šeit kāda liecība, visai zīmīga: kāds latviešu zemnieks, uz nāvi notiesāts par burvību, stāsta savā pēdējā grēku sūdzējumā jezuitu pateram, kā pulcējušies nelabie gari baznīcā Rīgā. „Tur paša Kristus dzimšanas naktī, pēc luterāņu kalendara, bija ieradies pats elles valdnieks; viņš bija tērpies pēc vācu modes melnās zīda drēbēs un sēdēja netālu no altara, kādreiz paša galvenā, uz augsta sēdekļa; viņu varēja atšķirt viņa deviņu galvu dēļ, un katrā no tām bij smailla melna zīda cepure, bet atsevišķas sejas bija platas un taukas. Ap viņa sēdekli stāvēja kopā ar zēniem sulaiņi, skaitā ap 20, no kuriem katrs bija tērpts melnā zīdā, pēc vācu modes.” Šī velnu sanāksme nobeidzas ar bagātīgām dzirēm: atskanēja dažāda veida muzikas skaņas, ērģeles un citas — izņemot latviešu kokli (*cochlea Lothavica*), kurai ir piecas stīgas: vientiesīgie ļaudis viņu sauc par Dieva kokli, un viņas tur nebij — šai muzikai atskanot, viņi līgsmodami dejoja līdz pirmajiem gaiļiem... Objektivitātes dēļ gan jāatzīmē arī fakti kas liecina par tautas neuzticēšanos jezuitiem, ko viņi dēvē par labiem katoļiem (*homines optimi et catholicissimi*). Šādu gadījumu pieved Einhorn, proti par to, kā zemnieki smejas sprediķotājiem aiz muguras, ko Einhorn gan uzskata par pierādījumu latviešu viltīgai un jaunai dabai.

Rīgā, kā jau sacīts, pilsoņu neapmierinātība izpaudās kalendara nemieros un tā laika kronikas par tiem raksta gari un plaši. Protams nemierus apspieda un dažiem vadoņiem Rātslaukumā nocirta galvas. Konflikta sākums, nobriedums un noslēgums met gaismu arī uz poļu-leišu paņēmienu, kas nav īsti piemēroti bagātās zemes pārvaldīšanai, uz dzīves apstākļiem šajā lielajā pilsētā u.t.l. Bet tas ir ārpus mūsu apskata robežām un tāpēc mums jāapmierinājas ar norādījumiem uz kādu tekstu, kas rāda, kā pilsētās vāji nokārtotie apstākļi atspoguļojas tai tuvejo lauku dzīvē. Tā ir redzams no divu prāvu protokoliem, cik uzņēmīgi lauku iedzīvotāji stājas pretim marodieru rupjiem iebrukumiem un cik neapmierināta ir pilsētas pārvalde par līdzīgiem paņēmienu viņas zemniekiem pāri darot un tos aplaupot; redzam arī, kādā līmenī nonāk šo zemnieku dzīve.

Sakarā ar visu to jāpieskaras arī poļu-leišu pārvaldei iekarotajā zemē, šajā „jaukajā hercogistē,” kā to dēvē kāds poļu vērotājs. Vācbaltu vēsturnieki nepazīst žēlastības tās kritiķā, savus pārmetumus kāpinot līdz klasiskam formulējumam „polnische Wirtschaft,” par ko nekas sliktāks nevarētu būt. Neiedziļinoties šajā jautājumā, esam spiesti konstatēt, ka iemesli šādam vērtējumam ir atrodami pietiekošā daudzumā. Tomēr neatkarīgi no teoretiskā jautājuma par poļu administratīviem talantiem, kas nereti vien ir apšaubīti arī vispārējā historiografijā, taisnības labad vērā jāņem daži apstākļi. Pirmais ir raksturīgs speciāli Livonijai šajā laikā: nedrīkst nekādā ziņā aizmirst, ka gandrīz visā poļu-leišu valdīšanas laikā Livonijā ir bijušas iekšējas jukas un kari, tāpat karš ar zviedriem un sadursmes uz konfesionaliem pamatiem, kāpēc šis laiks nav pārāk piemērots radošai un nostiprinātāju darbībai — līdzīgos laika apstākļos vāji ir funkcionējusi arī vācu pārvalde, pp. ordeņa laika pēdējos gados.

Livonijas zemnieks, protams, nevarēja nākt ar teoretiskiem priekšlikumiem; viņš tikai izjuta uz saviem rūdītiem pleciem tā laika posta nastu, viņš glābās kā spēdams,

slēpa savas mantas mežos un, kad viņam tas bija iespējams, atmaksāja arī pats. To redzējām jau pievestajos protokolos un to varam lasīt arī Gvaņini chronikā (pirmizdevums 1578. g.), kas bija viena no karaļa Stefana rokas grāmatām, kādā vietā: „lai gan šī tauta ir ļoti nabaga, viņa ir sevišķi viltīga, blēdīga, uzpūtīga, nežēlīga un ātri gatava izdarīt slepkavības. Viņa vislielākā mērā ienīst poļus, leišus, rutenus un citus poļu karavīrus, izņemot vāciešus, zem kuru jūga viņi jau agrāk atradās, un sauc šos ārzemniekus par savas mantas un savas pārtikšanas laupītājiem un kur vien var, nobeidz visus tos svešzemnieku karavīrus, kuri nav bijuši pietiekami uzmanīgi un ļāvušies sevi pievilt. Vienam jeb nedaudziem ceļošana šai zemē ir bīstama, sevišķi, ja viņiem ir vajadzīgs pārnakšņot pie zemniekiem; miegā aizmigušus viņus mēdz nosist vai nožņaugt. Viesnīcas ir ļoti retas šajā zemē un tāpēc ceļotāji parasti mēdz doties uz pilīm un muižām, lai tur pārgulētu. Arī baznīcas ir ļoti retas, tās atrodamas tikai pilīs.” Kāds apmēram 30 gadus vēlāks teksts to papildina; tas ir Livonijas katoļu biskaps Šenkings, kas dod mums vēl realāku aprakstu — posts ir vēl pieņēmiens šajos gados (1610), „visas pilis un kādreiz plašās muižas ir tagad izpostītas un bieziem krūmiem apaugušas, ir tapušas par meža zvēru mitekļiem. No daudzajiem iedzīvotājiem tikai reti vairs palikuši dzīvajos, bet tie ir vēl nožēlojamāki par mirušajiem, jo pēdējie ir jau atsvabināti no visām bailēm un bažām, bet dzīvie turpretim pie katras vieglo lapu iečabēšanās kā zaķi bēg mežos un trīcēdami vairās no katras satikšanās ar cilvēkiem, vienādi par savu dzīvību baidīdamies kā no draugiem, tā no ienaidniekiem. Viņus no mežiem izvilināt ar vārdiem var tikai tāds, kas klaji parādās bez apbruņojuma un tos draudzīgi uzrunā viņu vietējā valodā. Baznīcas ir nodedzinātas un pilnīgi aplaupītas” etc.

Lai gūtu ieskatu par poļu-zviedru karu norisi, kas vairākos paņēmiens atkārtojas maskaviešu pēdējam uzbrukumam sekojošos gadu desmitos, līdz pat 1621. g., ir jāmet skats uz tā laika Eiropas politiski-militāriem apstākļiem. Isi tos kopā saņemot var sacīt, ka austrumu Eiropā tas ir klasisks laikmes vertikāliem spēku kopojuumiem, kas krīt pār Baltijas jūras austrumu krastu, lai sagrābtu atslēgu kundzībai par šo jūru. Pagaidām tie ir poļi, kam bija šajā ziņā laimējies, lai gan ne pilnīgi: zviedri jūtas stipri savās pozīcijās Igaunijā un bez tam viņiem ir labs, piemērots karavadoņi viņu plānu realizēšanai. Tas ir provensālietis Ponthus de la Gardie, kas pēc raibiem piedzīvojumiem, īsti 16. g.s. garā, ir sasniedzis izcilu stāvokli. Abu kaimiņu rēķinu noslēgšana, ar panākumiem un ar zaudējumiem abās pusēs, varēja norisināties bez traucējumiem no rietumu un no austrumu kaimiņu, šo horizontālo spēku puses, jo tie bija tikuši piespiesti atkāpties no cīņu objekta, no Livonijas. Vācijas ķeizāriste pēc Prūsijas ordeņa pārveidošanas un arī poļu valsts tiešā iespaidā, pēc Livonijas ordeņa sabrukšanas, pēc Dancigas un Rīgas krišanas, kas nozīmē Hanzas varas izsīkšanu, novērsās uz rietumiem un savus spēkus izšķieda iekšējās cīņās. Savukārt Maskāvija ar tik lieliem upuriem un zaudējumiem bija zaudējusi cīņu ar apvienotiem rietumu spēkiem un bija arī iekšēji novājināta tik tālu, ka tas izpaudās t.s. juku laikā, un bija no spēles izslēgta uz vairākiem gadu desmitiem. Tā cīņas lauks palika brīvs divām kaimiņu „vertikalām” valstīm.

Neskatoties uz aplēptiem draudiem no zviedru puses pa daļai jau maskaviešu kara laikā, abi nākošie pretinieki sākumā tomēr bija kopīgā stājā pret kopējo ienaidnieku, maskaviešiem. Kauja pie Cēsīm 1578. g. ir tam skaidrs pierādījums. Sevišķi raksturīga ir karaļa Stefana izturēšanās pret De la Gardi pēc Zapoljes miera noslēgšanas.

Neue Zeitung.

Zon der herrlichen vi-
ctori vnd Sieg/Welchen die Polnischen/
Schwedischen vnnnd Deutschen Kriegsleut / für der
Stadt Wenden in Lyffland/ In diesem 1578. Jar wieder
den schrecklichen Feind vnd Erztirannen den Moscomiter/
In eröberung ihrer Schanz vnd auffschlagung tres Lagtrs/
 durch sonderliche verleihung des lieben Allmecht-
 zigen / mit wenigem Volck am 21. tag
 des Monats Octobris mansich
 erhalten.

Im Jahr / 1578.

*Cēsu pilsēta 1578. g. krievu aplenkumā (vecākais Cēsu attēls). Skrejlapa—
 Neue Zeitung — sakarā ar maskaviešu sakaušanu pie Cēsīm 21. okt. 1578. g.*

Apmēram divus gadu desmitus vakarējie ieroču brāji iekārtojas vai nu nostiprinādamies iegūtajās pozīcijās vai arī gatavojoties rītdienai. Livonijas zeme atvelk elpu, bet pilsētās un sevišķi Rīgā — arī 16. g.s. zīmīgi — krāšņi un bagātīgi uzplaukst rakstu māksla, ko varētu nosaukt par Livonijas humanismu un kas tajā laikā pārspēj lielā mērā garīgo izpausmi vispārīgi pārējos centros ap Baltijas jūru, ieskaitot arī Zviedriju. Jauni naida izpaudumi sākās ar lielkanclera J. Zamoiska uzbrukumiem Igaunijai. Viņa plānos ir, kā to rāda viņa vēstules, padzīt zviedrus no Livonijas un izdevīgā gadījumā pakļaut savam iespaidam arī Somiju. Paidas (Veisenšteinas) apļenkšana un ieņemšana 1602. g. bija it kā daudzvēstoša ieskaņa, bet turki saista atkal poļu uzmanību dienvidos. Lielkanclers izcīna kaujas ar lielu drosmi un ar pazīstamo poļu kavalerijas spēku (kāds laika biedrs raksta, ka no ienaidnieku pulkiem „atskanējuši meži un kalni”), bet Livonijas lauki top pieejami brīvai rīcībai zviedriem. Kārlis IX no Sudermanlandes mēģina izvest savu pirmo uzbrukumu Rīgai. 1605. g. abi kara pulki sastopas pie Salaspils un arī šoreiz Chodkeviča vadībā poļu kirasieru drosme un viņu drausmīgais uzbrukuma straujums pilnīgi sagrauj skaita ziņā lielāko ienaidnieku; Kārlis IX izglābjas ar lielām pūlēm, ar nedaudziem kuģiem. Tomēr šī kauja ir klasisks piemērs sadursmei starp vakardienas un rītdienas bruņotiem pulkiem, proti cīņai ar kājniekiem, kas ir pārsvarā tādā zemnieku zemē kāda ir Zviedrija. Bruņiniekiem vēl ir spēks pārvaldīt situāciju, un mēs varam labi saprast Zamoiska dusmas un sašutumu, kas izteicas viņa vēstulē 12. janv. 1602. g., ko viņš raksta savam pretiniekam, zviedru pulku vadonim Nasavas grafam: „Es jūs lūdzu, vienosimies, kas mēs esam kristīgi cilvēki, ka neklājas neapbruņotu kristīgu cilvēku asinis izliet. Mēs, kas esam karavīri, izšķirsim savus strīdus ar šķēpu, bet kāpēc gan ir spiesta nelaimīgā un nevainīgā vienkāršā tauta aplacīt ar asinīm bruņoto ļaužu strīdus? Saņemiet manus sveicienus.”

Atsviestie zviedri nerimstas, gatavojas jauniem iebrukumiem un mēģina atrast izdevīgu gadījumu savu lielo plānu realizēšanai. Pa tam uz zviedru troņa nāk lielākais no šīs tautas valdniekiem, Gustavs Adolfs (1611-1632), un tā kā Polija, ielenkta un apdraudēta no atklāti naidīgām valstīm un no tādām, kas tai naidīgas var tapt, vairs nav spējīga reaģēt visos virzienos savā liktenīgā starpkontinenta stāvoklī, viņa zaudē. Arī šoreiz tas bija Radzivils, kam vajadzēja sniegt palīdzību ielenktajai Rīgai, bet viņa spēki bija tik niecīgi, ka viņš neiedrošinājās atstāt savu nometni Vecmuižā pie leišu robežas, un tā Rīgai bija jāpadodas zviedru karalim 1621. gadā, pēc ilgas un varonīgas pretošanās. Šis laiks bija sevišķi delikats Polijai. 1620. gadā pie Čekoras krīt slavenais poļu karavadonis Žolkieviskis kaujā ar turkiem, kazaku nodevīgi pamests; nākošā gadā stāvokli pa daļai atjauno Chodkevičs. Pirms dažiem gadiem bija izbeigusies vīriešu līnija Prūsijas hercogistē un šī hercogiste pāriet Brandenburgas elektoram, kurš gan tajā pašā kritiskajā 1621. gadā nodod zvērestu Polijas karalim kā Prūsijas hercogs, bet kuram jau pieder zemes uz rietumiem un austrumiem no poļu piederumiem, kas veido gadu simteņiem ilgi pazīstamo „koridoru.” Ja visiem šiem ārējiem sarežģījumiem pievieno klāt vēl arī zināmas poļu aristokrātu „frondas”, kā iekšējas šķelšanās izpausmi, mēs varam sākt šaubīties par Pjastu un Jageloņu valsts nākotni.

Tāds bija nelaimīgās Livonijas likteņa turpmākais risinājums apmēram tuvākajam gadu simtam. Tā tomēr nav „nedalītā Livonija”. Tāpat kā poļi bija spiesti atdot Igauniju zviedriem, tāpat arī zviedri bija spiesti atdot Kurzemi poļiem kā vasaļvalsti. Tas ir tikai pa pusei izdevies risinājums, kas rāda, ka vertikālie spēki nav spēcīgāki

par horizontalajiem un ka šis risinājums ir vairāk jeb mazāk tikai provizorisks. Tāpat kā 1601-1602. g. Zamoiskis devās uz Igauniju, tāpat 1655. g. zviedri iebruka Kurzemē, uz īsu laiku uzkundzējoties hercogistes galvas pilsētā Jelgavā, bet maskavieši savukārt, atspirguši no iekšējām jukām, 1656. g. arī uz vēl īsāku laiku parādījās pie Rīgas mūriem (cars Aleksejs Michailovičs). Varam lietot vārdu „provizorisks” — galu galā vēsturē viss ir provizorisks, — vērojot šī risinājuma samērā neilgo pastāvēšanas laiku un līdz ar to nākot pie slēdziena, ka Austrumbaltija arī turpmāk lielajām valstīm ir problema, nostādama tā, kā to ir gribējis atrisināt karalis Stefans, proti, „nedalītā Livonija.” Bet ja pa laikam šīs lielās valstis kaut arī kā kolosi zināmos momentos ņem pārsvaru, tomēr atkal rodas apstākļi, kas ir labvēlīgi vietēja rakstura līdzsvaram. Šajos īsajos vārdos un elementaros konstatējumos šķiet ir ietilpināts liktenīgais *aut* — *aut*, būt vai nebūt teritorijai, kas ir arī eksistences un dzīvības jautājums visām tautām, kas tur dzīvo.

Livonija poļu-zviedru kara laikā ir atkal novesta nožēlojamā stāvoklī. Tāda ir dzīve tautu un imperiju lielo ceļu krustceļos! Un kas gan viss nebūtu noticis ar šo lielo valstu priekštelpu, ja vietējo iedzimto tautu dzīves spēja, viņu izturība un raksturs nebūtu tām devis spēkus atspirt pasakaini īsā laikā?

Gala rezultata vērtējumu par t. s. poļu laikiem attiecībā uz lauku iedzīvotājiem dosim nākošās nodaļas sākumā; šeit vēl tikai dažas liecības, kas raksturo to šīs zemes nožēlojamo stāvokli, kādā to noveda tik daudzo karu un postījumu lietuvēns. Atstājot pie malas ziņas par 1601. g. mēri un arī tās, ko ir sakopojis Hiltzens (Hylzen, *Inflanty, Wilno 1750, p. 338*), citēsim vienīgi dažas rindas no Rīgas rāts ziņojuma Kr. Radzivilam (šīs ģimenes arhīvā) 1618. gadā: „Stāvoklis Livonijā ir gaužam nožēlojams jo viņu ir nopostījušas cīņas, ugunsgrēki un postījumi. Karaļa karavīri, lai gan to ir visai maz, tikko atrod sev šeit pārtiku... Izmisums ir apņēmis zemniekus, ... Provinces lielākā daļa ir pārvērsta briesmīgā tuksnesī un postajā, zemes apstrādāšana ir pārtraukta” u.t.t. Tāds lūks ir kāda laikmeta noslēgums.

Tik daudzu tautu nākšana un iešana uz un no Livonijas nenesa tai vienīgi to postu un nelaimi, ko piemin daži pievestie apraksti; šī negribētā izvirzīšanās uz pasaules notikumu lielās skatuves nes zemei līdz ar to arī ievērojamas pārmaiņas tās kultūras un gara dzīvē, kā tas līdzīgi ir noticis arī citās zemēs, piemēram minot kaut Itāliju šajā pašā jauno laiku pirmajā gadu simtenī. Nebija tie postītāji kara pulki vien, kas pārstaigāja saulainos pakalnus un ielejas, laukus un mežus šajā zemē, jo bija daudz arī ceļotāju — komersantu, diplomatu, tehniķu u.t.l. — kas atstājuši ne jau nu maz piemiņu pēc sevis, rakstīdami par zemi, tautas parašām, dzīves veidu, kas ir jauni atklājumi. Nāca karaļa galminieki, kopā ar karali Stefanu uz Rīgu, kopā ar karali Sigismundu uz Reveli, nāca pavadoņi kancleriem un biskapiem; lielā sabiedrība nāk šajā laikā kaut uz īsu brīdi apmeklēt mūsu zemi, kas līdz tam bija pazīstama vienīgi kā baznīcas un kristīgo bruņinieku pēdējais un attālākais balsts pret nezināmiem austrumiem, par kuriem nekad nebija aplklusušas visai bēdīgās vēsturiskās atskaņas un atmiņas, tagad atsvaigotas baigā veidā turku un maskaviešu virzīšanās dēļ. Šī Livonijas durvju virināšana ļauj tajā ienākt svaigam gaisam, gan arvien ar visai spēcīgiem grūdieniem; tas liek izklīst arī gaisam, kas ir krietni iestāvējies ordeņa varas pēdējā laikā. Šeit atrod it kā pilnīgi jaunu pasauli, un tas nav nekāds gadījums, ja jezuitu pateru ziņojumi nostāda viņu pūles kristianizēt šejienes ļaudis līdzīgā plāksnē ar to, ko viņi veic Dienvidamerikā, un ja kāds no hu-

manistiem atsevišķos gadījumos pāršķirsta Kolumba jeb Vespuči vēstules, lai tās izmantotu stilistiski, aprakstus par Livoniju sniedzot. No „iedzimto” viedokļa šie atradumi ir tīra sensācija, un tāpēc ikonografiskie attēli un literārie tēlojumi mūs sasaista kuriozā kārtā ar pienākumu tos meklēt ne tikai ievērojamākos centros Vācijā, Polijā, bet tāpat arī Itālijā, Nīderlandē un citur. Ir saprotams, ka šādos apstākļos tas, ko mums dod šie ārzemnieki, ir svarīgāks ieguvums nekā tas, ko mums dod šīs zemes vietējie autori, bet redzam tomēr arī vietējo spēku piebriedumu, neskatoties uz vietējo apstākļu svārstīgumu. Tāpēc, izdarot kaut vai aptuvenu aprēķinu, varam saskaitīt 16. g.s. beigu un 17. g.s. sākuma humanistu rakstnieku vidū, pusi uz pusi, gan šeit uz dzīvi apmetušos ārzemniekus, gan arī tādus, kas ir dzimuši un auguši šeit uz vietas. Dažādos publicējumos ir mēģināts šīs problēmas apskatīt salīdzinoši, un šeit varu aizrādīt tikai uz dažiem rezultātiem. Tā minot dažus itāliešu vārdus, labi pazīstamus, varam redzēt saskari, kāda ir bijusi pat šim, tik attālām zemēm. No ceļotājiem, speciali no diplomātiem, kas atstājuši aprakstus jeb zīmējumus, ir pieminami: jezuitu paters Posevino, kardināls Annibale di Capua, Rafaele Barberini, vēsturnieks Aleksandro Gvaņīni, Toskanas lielhercoga sūtni, itāliešu inženieri, kas uzraudzīja apcietinājumu celšanu Rīgā u.t.t. No māksliniekiem, kas ir devuši iespēju uzburt seno latviešu tērpu u.c. Livonijas ikonografiskos attēlus minēsim vienīgi kaut Dīreru, romieti Džakomo Lauro, Abr. Bruyn'u, bez kuriem ir vēl daudzi citi. Par to, kā ir tikuši piesaistīti ārzemju mākslinieki, zināmu atbildi mums dod neilgi atpakaļ atrastā Dž.Lauro korespondence.

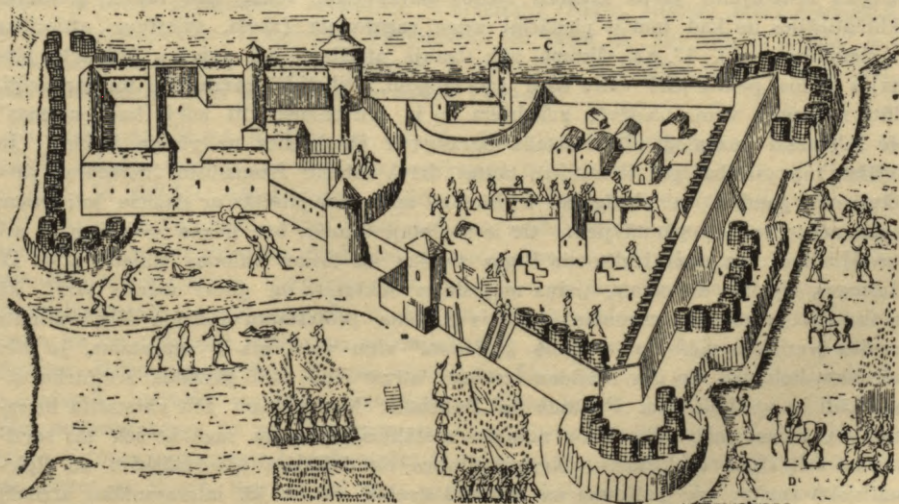
Arī Livonijas kartogrāfija, kas ir, kā redzējām, visai atšķirīga un individuala, sākot ar 16. g.s. vidū pēdīgi nāk uz tiem plašajiem ceļiem, kādus staigā modernā kartogrāfija, attaisnojot kāda modernā ģeografa izteicienu, ka tā pārvēršas no literāra žanra par ģeografijas zinātni. Tas būtu pilnīgi normali tajā lielajā ģeografijas gadsimtēnī, kāds ir 16. g.s., lielo itāliešu kartografu Merkatora un Ortelius'a laikā, ja vien nebūtu daži īpatnēji apstākļi attiecībā tieši uz Livoniju, Lūk daži no tiem: ja Vidusjūras profila skaidrošana ir noritējusi pakāpeniski un normali jau no Pīzas kartes laikiem, tad Baltijas jūras piekrastes skaidrošana nāk pēkšņi, kuriozos lēcienos; iemesls tam ir viņas nomaļu situācija, kādēļ Baltijas pareizā profila izveidošana tik isā laikā, dažos gados, atstāj iespaidu par Livonijas pārāk sasteigtu ierindošanos vispārējā 16. g.s. ģeografiskajā kopainā, un ir iedomājama it kā ar gribu un vēlēšanos noņemt vāku traukam, ko tik cītīgi ir sargājusi Hanza.

L.Arbuzovs savā jau minētā darbā ir novilcis vispārējās līnijas Livonijas kartogrāfijā. Šeit varam pieminēt tikai pazīstamākos vārdus: pirmā grupā Cīglers (1532), Seb.Münsters (1544), Gastaldo (1548), saistībā ar Olavu Magnu (1539); otrā grupā Merkators (1554), saistībā ar Herbersteinu (1549), Palacco Vekjo kartes Florencē, Ortelius; trešā grupā Vopels; ceturta grupā B.Aņese (Agnese) kartes sākumā domātas P.Jovija darba publicējumam par Maskaviju; piektā grupā Wied's. Vietējo Livonijas karšu vidū (pp. Hennebergs Karalaučos 1555, Renners Bremenē pēc 1556) speciali jāmin ceļa vadoņi (itinerāriji), starp tiem vairāki itāliešu autori, kā R.Barberini 1565., Posevino 1582., holandieši kā Vagenaer's 1584., poļi Kviatkovskis 1567. un Strubicz's 1589. g. u.t.t. Ista starptautiska sabiedrība ar itāliešiem un holandiešiem redzamākās vietās. Šī jaunāko laiku sistematizācija tomēr nesaskan ar agrāko (V. Bellio) un tāpēc varam sagaidīt vēl precīzākus slēdzienus nākotnē.

Nodaļa par sevi varētu būt ikonografijas attīstība Livonijā, t.i., tās problēmas, kas attiecas uz dažādiem piļu, pilsētu un vietējo kostimu zīmējumiem. Pēdējos at-

rodam dažādos krājumos, ko vācu valodā apzīmē par „Trachtenbücher”, un kas ir no 16. g.s. otrās puses. Pēc rūpīgiem pētījumiem un apsvērumiem par šiem ļoti retajiem un dažādās vietās izklaidētiem izdevumiem varam tomēr konstatēt, ka Livonijas tērpu zīmējumi (tikai sieviešu tērpi kā oriģinālākie un gleznainākie) ir atrodamī šādos izdevumos: 1) romieša Bartolomeo Grassi 1585, 2) Cesare Vecellio, Venecijā 1590 (Ticiana brālēns), 3) Pjetro Bertelli, Padovā 1596, 4) Abrams Bruyn's — līdz šim pazīstams vienīgi Antverpenes izdevums 1610. g., kas ir ceturtais izdevums (pirmais 1577, otrs 1581, trešais 1584). Pēdējais krājums ar savu māksliniecisko uztveri var būt pamatā visiem pārējiem. Ir līdzīgi zīmējumi arī 16. g.s. sākumā; no tiem interesantākais ir N. Buša Direram piedēvētais, bet no 17. g.s. sākuma kāds ar Rīgas skatu 1612. g., ar pilsoņu un zemnieku tērpiem; citi ir izkaisīti pa dažādiem privātiem albumiem u.t.t. Īsumā slēdzieni ir divējādi: nopelni par estētisko interesi par latviešu zemnieku gleznainiem kostīmiem, kuri ir tiešām oriģināli un grezni, pieder gandrīz pilnīgi italiešiem un holandiešiem; šī interese koncentrējas gandrīz vienīgi uz „nevācu” tērpiem Baltijā, kas šķiet, kā jau minēts, visai īpatnēji māksliniekiem šajā gadsimtenī, kas pirmais piegriežas vietējam koloritam.

Pirmās grupas zīmējumi (pilis, pilsētas u.t.l.) saistīti ar diviem poļu karagājieniem Livonijā: 1) karaļa Stefana gājienu uz Polocku (Pacholovecka zīmējumi), 2) lielkanclera Zamoiska gājienu uz Igauniju (Rīgas, Valmieras u.c. skati). Abas zīmējumu grupas ir Dž. Lauro grieztas un iespiestas Romā. Jāmin sevišķi arī lieliskais 1612. g. Rīgas skats, kas, kā esmu varējis pārliecināties, iet atpakaļ uz kādu holandiešu prototipu.

Valmiera 1602. g. aplenkuma laikā (vecākais Valmieras attēls).

Humanistu literatūras ziedu laiki Livonijā un tās lielākie sasniegumi iekrīt divos pēdējos 16. g.s. gadu desmitos, starplaikā starp maskaviešu kara beigām un jauno poļu-zviedru kara posmu. Tā nāk ar nokavēšanos, salīdzinot ar Vakareiropu, bet šī novēlošanās ir labi saprotama, ja vērā ņemam zemes nomaļu situāciju un tāpat arī tos traucēklus, kādus rada maskaviešu kari. Tās vietējos pamatus rada latīņu skolas attīstība Rīgā, kuras programmā redzam pazīstamāko humanistu, kā pp. Erasma un viņa spāniešu drauga Luis Vives'a vārdus. Pie savas universitātes Rīga, šī lielā tirdzniecības pilsētā, nāk tikai 1920. g., neatkarīgās Latvijas laikā; lieli Posevino un arī karaļa Stefana plāni par augstāko studiju daudzvalodīgu centru paliek neizvesti līdz galam, un karalim Gustavam Adolfam piekriņķ Tērbatas universitātes dibinātāja gods (1632. g.). Austrumprūsijai ir sava universitāte jau 1544. g., Somijai 1640. g. (Åbo-Turku), Krievijai, kā Maskavijas mantiniecei, 1755. g. Kopaina top pārskatāma, ja pievedam šeit krievu vēsturnieka Platonova izteiksmīgos vārdus: „no rietumiem 15. un 16. g.s. nāca uz Krieviju tās idejas, uz kuru pamata veidojās Atdzimšanas laikmeta koncepcija. Tur rietumos tās bija līdzīgas rīta saules mirdzošajiem stariem, kas apveltīja ar savu gaismu gara atmodu jaunai dzīvei, bet šeit Krievijā tikai lāpas izolētiem atmirdzumiem, kas nebija spējīgi izklaidēt nakts tumsību un pie tam arī iedvesa bailes masu inertajai māņticībai.” Papildināsim to ar humanisma definīciju, kādu ir devis cars Jānis IV: viņam tā bija tikai „grieķu mutes bajāriba” (eļļinskoje bļadoslovije).

Vietējās humanistu tradīcijas konsolidāciju stipri veicināja pēc citu zemju parauga Rīgā nodibinātā holandieša N.Mollina spiestuve (1588. g.). Tās izdevumi, kas ir liels retums tagad, uzrāda daudzas visvērtīgākās pērles ziemeļu Eiropā; šeit iespiests arī jau pieminētais 1612. g. Rīgas skats.

Humanistiskās dzejas vietējie pasākumi ir vērojami Rīgā jau gadu simteņa vidū. Tie ir gadījuma dzejas formā (epicediji, enkomiji, runas u.c.), bet rietumu domas maigais iestādījums savus krāšņos ziedus paver tikai vēlāk, kad tas ir pienācīgi aklimatizējies un kad tam ir pienācīgi zeme sagatavota (skola, spiestuve, attiecības ar rietumiem u.c.). 17. g.s. sākumā nāk straujš atslābums un zviedru laikmeta pirmajos gados paliek pāri vairs tikai reti epigoni, stilistiski mazasinīgi un garlaicīgi. Būtu nepareizi vainu piedēvēt zviedriem, jo ir jau nākuši citi laiki, kad „sarunas” pēc L.Vivesa un dialogi pēc Pontana parauga ir izbeigušies uz visiem laikiem; jo lielākas top prasības pēc literatūras tautas dzīvē valodā. Humanistu literatūras pārstāvji nāk gandrīz vai vienīgi no izglītotām aprindām pilsētās, ar dažiem ļoti retiem lauku aristokratijas pārstāvjiem: tie ir skolotāji skolās, bet līdzās pēdējiem ir arī von Hilchens, šis plaši izglītais Rīgas sindiks un latīņu valodas stilists, tāpat D. Hermans, bijušais diplomats, „viņa majestātes sekretārs un gudri mācīts vīrs,” kā to titulē kāda tā laika chronika, mediķis B.Plēns, protestantu mācītāja dēls, zvērināts jezuitu pretinieks u.c. Nav neviena „iedzimtā” viņu vidū, kas ir saprotams, jo mēs tak esam kolonijā, un nav nekādas izredzes atrast viņu vidū ģenialos zemnieku dēlus, kādi ir, pp. italiešiem Pontano un Policiano. Mēs redzam šeit pārstāvētu literatūru un, atradamiem eksotiskos nomaļos apstākļos, nevaram sagaidīt šeit tās sevišķus un atšķirīgus veidojumus. Nepakavējoties pie dažādām scholastiskām un diplomatiskām runām, pie gadījuma un ģimenes dzejas, varam kā interesantāko atzīmēt t.s. propagandisko novirzienu ar tendenci aprakstīt un parādīt tādā veidā, kas atbilst laikmeta uztverei un modei, arī publikai ārpus Livonijas robežām, tās zemi un tās

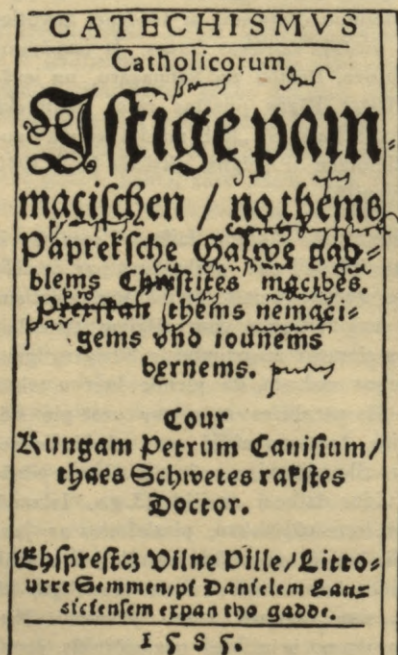
vēsturi slavinājumu veidā, vietējās parašas, tautas ticējumus u.t.t. Šī humanistu literatūras nozare Livonijā uzrāda ne tikai daudzus interesantus un intimi uztvertus motīvus, kaut gan ir vajadzīga vesela gudrība, lai atšifrētu un saprastu visu to, kas slēpjas šīs literatūras daudzveidīgā ietērpā, kas ir ar lielu mīlestību uz „antikizēšanu” stilā, ar „imitāciju,” kas iet atpakaļ uz Bembo iedvesmoto lielo paraugu atdarināšanu. Viņa dod tomēr arī vēl ko vairāk, proti, pēc Tēna izteiciena, „skatu caur apzeltītās karietes lodziņu” uz īstajiem zemes iedzīvotājiem. Tā ir pirmā reize, kad „izglītotie,” kā mēdz tos dēvēt 19. g.s., tuvojas tai kā mākslinieki, bez blakus interesēm. Nav iespējamas izsmeļošas etnografiskas studijas uz šo datu pamata, tas ir jāatzīst, bet tomēr ir mums doti zināmi uztvērumi no dzīves, zināmi objektīvi vilcieni, skaidri un krāšņi, pp. B.Plēna-Plinija ievērojamā literārā darbā, kā to dēvē V.Rossi, viņa *Encomium Rigae*. Moraliskā vērtējumā humanistu rakstnieku attiecības pret latviešiem svārstās starp līdzjūtību un apslēptu sašutumu, starp nezināšanu un interesi; visumā redzam šeit tipiski izsmalcinātu kungu, kas vēlas būt humans, mēs varētu arī sacīt, liberals. Līdz ar to tomēr redzam kā mācītie šajā zemē nosoda vietējo aristokrātiju jeb vismaz dažus trūkumus tās dzīvē: šajā virzienā viņi sev atļaujas ironisku un nicinošu smaidu; daudzas reizes viņu latīņu komplimentos ir viss kas cits, tikai ne pieklājība meklējama, un tie var sasniegt arī tādus kalngalus, kā šo aristokrātu apzīmējumu par kentauriem — puscilvēkiem, puszvēriem, ciklopiem u.t.l.

Lai noslēgtu īso pastaigu pa latīņu stilistikas „mācīto dārzēm,” kā izteicās Plēns, ir vēl jāpiemetina, ka Rīgas, ne jau Livonijas humanistiskā literatūra ieņem goda vietu Baltijas jūras piekrastes dažādo centru vidū, kādi ir Lībeka, Danciga, Karalauči, Stokholma, Tallina, Åbo-Turku, un viss tas ir neatkarīgi no laikmeta likstām un nelaimēm. Literārās saistības ar daudziem rietumu centriem, ar tendenci tuvoties laikmeta lielajām autoritātēm, ir, pp., Hilchena vēstulju vairākos simtos. Ir iespējams izsekot ne tikai tuvāko zemju, bet arī tālāko autoru, Bembo un Sannazaro, un ievērojamu prozistu stilistiskiem iespaidiem. Pāršķirstot Rīgas pilsētas rātes bibliotēkā to, kas uzglabājies no D.Hermana bibliotēkas, var jaust šī „loti mācītā kunga” nopietno pievēršanos gara kulturai. Diemžēl šī bibliotēka ir beigusī eksistēt kopš 1941. gada notikumiem. Mēs tak dzīvojam senajā Livonijā!

Šis humanistu 16. g.s. ir tāpat arī latviešu literatūras sākuma laiks. Protams, šī latviešu valodas tapšana par literāras izteiksmes līdzekli nav uzskatāma par izolētu parādību, jo meklējot pēc līdzīgiem gadījumiem, redzam šeit no pirmā acu uzmetiena visai kuriozu faktu, proti, visai senas valodas uzglabāšanos cauri ilgiem tumsības gadu simteņiem bez rakstītās tradīcijas. Eiropas ziemeļu austrumos ir līdzīgi arī igauņiem, leišiem un somiem, kurpretim pat austrumos redzam, ka pirmie krievu teksti stingrā bizantiešu iespaidā parādās jau 11. g.s. Šīs paraleles mūs var vest pie slēdziena, ka tie politiskie spēki, kas uzkundējušies Austrumbaltijā, nav rūpējušies sevišķi par šādām problēmām. Eiropas ziemeļi ar Skandināviju, pēc tās slavas pilnās un oriģinālās literārās tradīcijas, kas tiem ir vidus laikos, sevišķi 13. g.s. Islandē, paliek nevarīgi ārpus 16. g.s. literatūras jauniem ierosinājumiem, pieslejoties ar jaunajiem Eiropas novirzieniem saskanīgām formām un proporcijām vairāk jeb mazāk tikai sākot ar 17. g.s. Šeit ir arī maz pārstāvēts humanisms; viena bezdelīga, kā Olavs Magnus (dz. 1490., miris 1558. g. Romā), nav varējusi atnest pavasari. Humanisma dzimtenē, Itālijā, no tautas tradīcijām un no brīnišķīgi uzdziedējušās jaun-

latiņu dzejas, „no italiešu mātes un latiņu tēva,” kā to teicis Dž.Karduči, ir radusies krāšņa vēlās renesanses 16. g.s. literatūra. Līdzīgi risinās literatūras attīstība arī Polijā (Kochanovskis u.c.) un tikai mūsu zemē šis sakars un auglīgais iespaids nav saskatāms, lai gan nav arī noliedzams, ja sīkāk analizējam ar uzmanību pirmos lielos latviešu tekstus, pp. Manceļa sprediķus (1632), ka tur latviešu valoda ir rūpīgi izkopta un izveidota pēc klasiskās stilistikas likumiem un paņēmieniem, kas ir raksturīgi humanistiem.

Pirms kamēr neparādās Manceļa valdonīgā figura, latviešu 16. g.s. literārā tradīcija, vēl nabadzīga un vāja, ir visai sarežģītā stāvoklī. Šī tradīcija, kā tas vispārīgi mēdz būt visos literārās valodas pirmajos posmos, izaug no kulta un reliģiskās dzīves vajadzībām, un tā kā latviešu apdzīvotajos apvidos šajā laikā norisinājas mežonīga reformācijas un pretreformācijas piekritēju cīņa, arī šī tradīcija iet pa divējiem ceļiem, pat attiecībā uz svētajiem rakstiem divu konfesiju vajadzībām. Pirmie pilnīgākie iespiesti teksti, kas ir mūsu rīcībā, ir *Catechismus Catholicorum* (Viļņā 1585), luterāņu *Enchiridion* (Karalauči 1586), luterāņu evaņģēliji un vēstules (turpat 1587. g.); jaunākie bibliografiskie pētījumi rāda, ka pirmie svēto rasktu tulkojumi ir attiecināmi vismaz uz vienu vai divām paaudzēm atpakaļ (sk. iepriekšējo nodaļu). Pie līdzīgiem slēdzieniem nāk arī valodnieki, kas analizējot vārdnicu datus ar piemērotiem latviešu terminiem ir spiesti pielaist domu, ka šī leksikografija tik izstrādātā un pilnīgā veidā dabīgi nevar būt radusies vienā dienā, bet gan izaugusi vairāku gadu desmitu darbā un veidojumā. Interese par baltu tautu valodām ir aplicināta jau gadu simteņa sākumā; starp citu, ar „Mūsu tēvu,” kas pievests dažādās tā laika chronikās — latviešu valodā pie Simona Grunava ap 1530. g., vēlāk pie

Pirmās iespiestās latviešu grāmatas, Petera Kanisija katoļu katķisma titullapa: *Catechismus Catholicorum. Istige pammacischen no themo Papreksche Galwe gabblems Christites macibes. Iespiesta Viļņā (Vilne Pille, Littourre Semmen) 1585. gadā. Vienīgais eksemplars atrodas Upsālas bibliotēkā Zviedrijā.*

Die fünff Haupt-

stück des heiligen Cate-
chismi: Neben

Der Beicht/ Frage vnd Antwort/
die da sonderlich den einfeltigen Bauern vor
vnd nach der Predigt sollen sein deutlich vnd
langsam vorgelesen vnd gebetet werden.

I.

Die heiligen zehen Gebot.

Te Desmette Dewe Bouwle. Exodi
tan zo. wetan.

Tas pirmais Bouflis.

Loew nhe buus zittes Dewes turrech
prekkan man.

Tas Oteers

Loew nhe buus Dewe touwe kunge
waerdenhepatehese walkoot.

Tas Treffches

Thoew buus to sweete Dene sweeeyt.

Tas cettorz

Loew buus touw Thewe vnde touwe
A ij Maibe

Johana Rivija tulkotā M.Lutera katķisma lapas puse. Katķisms iespiests Karalauķos 1586. g. ar Kurzemes hercoga Goth. Ketlera lidzekļiem. Hercogs dod 1587. g. 6. martā rikojumu padomniekam S.Hennin-gam grāmatu saņemt valsts rentejā un izplatīt visā zemē. Katķisms pamazām top par visvairāk izplatīto grāmatu.

Seb.Münstera 1550. g. (leišu valodā 1539. g., prūšu valodā 1561. g.). Visa šī sakralā literatura ir maz izveidotā literārā valodā; tālākā attīstība veidojas 17. g.s. sākumā, un viens no visvairāk šajā sakarībā minamiem ir jezuita G.Elgera vārds. Lidzās garīgo rakstu tradīcijai ir saskatāmi sākumi arī laicīgai, juridiskā un kancelejas rakstura latviešu valodai; tā ir lietota linu brāķeru, nesēju un dažās citās cunftēs, kurās latvieši bija ievērojamā pārsvarā.

Teoretiski šis latviešu rakstniecības senākais posms noslēdzas ar pirmo latviešu gramatiku, kas ir visai nozīmīgs gadījums. Tā ir Aizkraukles mācītāja J.G.Rehehusena *Manuductio ad Linguam Lettonicam Facilis et certa*, iespiesta gan tikai 1644. g. Rīgā, bet sacerēta jau trīsdesmito gadu beigās un lietota rokrakstā 14 gadus, kā autors pats to paskaidro savā ievadā.

Tā kā latviešu tautas juridiskais un socialais stāvoklis šajā gadsimtenī ir aprakstīts jau iepriekšējās nodaļas beigās, pakavēsimies šeit arī pie tiem ticējumu un parašu aprakstiem, kuru ir visai daudz šajā laikmetā. Šie apraksti nāk no visdažādāko tautību un socialo nogrupējumu pārstāvjiem, kas šajos laikos apgrozījās Livonijā un tāpēc to kritiskā pārbaude ir gan filoloģiski sarežģīta, bet satura ziņā visai interesanta, nozīmīga un neatvietoājama. Ir, protams, ievērojamas atšķirības starp deklamatoru humanistu, kas meklē stila fineses un klasiskos paraugus, un starp diplomatu ar svarīgiem uzdevumiem, kas vērību piegriež „lauciniekiem,” kad viņam uzkrīt tādas parādības, ko viņš citur nav novērojis, un starp mācītu chroniku kompilatoru, kas savu darbu veic uz to informāciju pamata, ko viņam piegādā dažādas partijas, beidzot arī starp tirgotāju jeb vietējo pārvaldes ieredni, kas nācis no svešām zemēm, kad viņi apraksta lietas, ko viņi novērojuši tieši un vienkārši jeb ar laimīgu iedvesmi. Arzemniekiem nāk klāt vietējie, kas formējas jo sevišķi no samērā nelielas vietējo intelektuālo jeb humanistu izlases; arī viņiem ir vērtējama ievēriba.

Tomēr viņi nav brīvi no aizdomām par partejiskumu. Šāds kritiskas šķirošanas darbs ir A.Spekkes rakstā, kas publicēts pirmā vēsturnieku kongresa materialos (Point du vue letton sur la question baltique au XVI siècle, Congressus historicorum Balticorum Rigae 1937). Šeit varam pievest tikai dažus raksturīgākos piemērus, lai lasītājam būtu iespējams gūt ieskatu par šiem materialiem. Attiecībā uz senpaganiskajiem latviešu ritiem un kultiem Livonijā 16. g.s. pievedsim vispirms jau R. Lubenava īso un ekspresīvo nostāstu par to, kā viņš 1586. g. Ziemassvētkos no Karalaučiem braucis uz Kurzemi un apstājies t.s. „kuršu ķoniņu” ciemā, kur viņš varējis noskatīties viņu paganu mānticībā, jo „tā kā bija Ziemassvētki, viņi devās medībās savā svētajā mežā, kur citādi visu gadu viņi nenogalināja nevienu dzīvnieku, nedz arī cirta kādu nūju; samedītām stirnām, briežiem un zaķiem novilkta ādu un to gaļu izcepa un uzlika uz gara galda, ap kura malām salipināja daudz vaska svečīšu savu vecāku, senču un bērnu un radnieku dvēselēm un pēc tam stāvēdami uz priekšu vai atpakaļ iedami viņi ēda un dzēra un piedāvāja arī mums; vēlāk viņi atnesa tukšu alus mucu un sita pa to ar divām rungām, un sievas un vīri dejoja ap galdu, un to darīja arī bērni; tas ilga visu nakti. Kad visi beidzot gāja gulēt, viņi lūdza arī mūs ēst un ņemt arī līdzī, jo viņi atlikušo neēd, bet suņi to aprij; viņi arī neņēma no mums nekādu maksu par apēsto.” Tāpat ar lokālu koloritu ir Kurzemes hercoga padomnieka S.Henninga 1589. g. apraksti un daudzi citi. Rīgas jezuitu koleģijas annales 1606. gadā dod arī no savas puses garu un tiešām gleznainu pārskatu par latviešu tautas dzīvi un piemin kādu vecu viņu svētnieku no Latgales pierobežas starp Ludzu un Rēzekni. Daudz vietējā kolorita ir arī bērnu un kāzu aprakstos, kas zināmās daļās atgādina senās misterijas jau priekš gadu tūkstošiem izzudušās civilizācijās. Visi šādi vēsturiskie anachronismi ir reģistrēti šajā Eiropas ziemeļrietumu stūrī vēl t.s. Atdzimšanas laikā un arī pēc tam, jeb, vērtējot tos no vietējo notikumu viedokļa, 400 gadus pēc šīs kontinenta daļas izdaudzīnātās kristīšanas. Nav dabīgi, ja, pp., tāds oficiāls dokuments, kā 1570. g. Kurzemes baznīcas nolikumi (Kirchen Reformation des Fürstenthums Churland und Semigallen in Liefflandt), ir spiests nosodīt zināmas parašas, kas, protams, iet atpakaļ visai senā pagātnē un kuru neizskaušanu autori piedēvē kā vainu savai pašai, t.i., valdošo aprindu „lielai noziedzīgai nolaidībai.” Lūk dažas vietas: „kapi... ir jāiežogo un jāatšķir no visām laicīgām un pasaulīgām vietām; tos uz priekšu vairs nedrīkst nevāci turēt mežos un neiesvētītos laukos, bet tie jāierīko pie vecajām jeb jaunajām baznīcām”; „lauku iedzīvotāji ir nekavējoši jānodod un nopietni jāpamāca, ka līgavu laupīšana (*violentus raptus*) ir liela varmācība un patvarība. Nedrīkst pieļaut... ka zemniekam kāds viņa tuvinieks atņem to bērņus vai aizved, lai ar varu apprecētu un nekristīgā un paganiskā kārtā piegulētu.” Šie paši tikumi ir aprakstīti arī S.Münstera pazīstamajā kosmografijā; tie ir tikuši bieži apstrīdēti un nevienu reizi vien kā nepamatoti vai nepietiekoši pierādīti apšaubīti; tomēr vietējo oficiālo dokumentu liecības piešķir tiem daudz lielāku ticamību. Lūk, kā aprakstīta minētā kosmografijā 1550. g. izdevumā līgavas laupīšana: „Ja kādam zemniekam ir dēls, kas jau diezgan liels, lai sev sievu ņemtu, tad tas izraugās sev kādu no jaunavām, kas viņam patīk, dodas uz viņas māju ar kādiem no saviem draugiem, paslēpjas kaut kur tās mājas tuvumā, kur dzīvo jaunava un uzmanot brīdi, kad viņa iznāk laukā, viņi to ar varu sagrābj, iesviež šim nolūkam sagatavotās ragavās un steigšus dodas mājup. Kad nu līgavas tuvinieki izdzird kļiedzienus, tie steigšus, apbruņojušies ar šķēpiem un pīķiem, metas laukā, lai atņemtu jaunavu uzbrucējiem. Kad viņi tos panāk, tad abu

pulku starpā notiek nikns kautiņš un kas tad izrādās stiprāks, tas līgavu patur sev. Ja līgavas tuvinieki nespēj atņemt līgavu, tad otra puse aizved viņu sev līdzī, ieslēdz līgavu un līgavaini vienā telpā, atstājot tos pa nakti kopā, un ja viņi ir sapratušies šajā naktī, tad viņi var arī uz priekšu kopā palikt. Zemnieki, kas dzīvo tuvu pie pilsētām un kas ir mācīti Dieva vārdā, ir jau pilnīgi šo parašu atstājuši un atmetuši un tādas parašas vairs nepieļauj. Šajā zemē ir daudz burvju un raganu, kas paši teicas ticot, ka varot pārvērsties par vilkiem, skraidīt apkārt un darīt ļaunu visiem, kas pa ceļam pagadās, un pēc tam atkal pārvērsties par cilvēkiem — tos sauc par vilkačiem. Šajā zemē nakts laikā bieži rādās ugunīgi pūķi pa gaisu lidojam, kā arī citādi velna radīti spoki." Cik daudz šeit ir atskaņas no latviešu senlaicīgās folkloras!

Vairāk jeb mazāk līdzīgi apraksti visā pilnībā sastopami vēl nākošajā gadu simtenī Einhorna darbos, kurš mums apliecina šo tautas tradīciju iespaidīgo vitalitāti, kas turpina pastāvēt, nelūkojoties uz aizrādījumiem un draudiem. Šāda viņas uzglabāšanās ir arī iespējama bijusi tāpēc, ka, izņemot ekonomiskās intereses, citu nav bijis zemes valdošās aprindās par „nevācu” iedzīvotājiem; ar Münstera vārdiem „ordeņa kungi vismazāk rūpējas par zemniekiem un atļauj saviem lancknechtiem un amtmaņiem ar viņiem rīkoties pēc savas patīkšanas.” Nav viegli rekonstruēt no šiem tik saraustītiem un izsvaidītiem tekstiem, kuru autori ir sveši tai tautai, par kuru viņi raksta, iedomājami pilnīgu kopainu par latviešu senajiem ticējumiem un vēl grūtāki ir konstruēt baltu tautu pagānu laiku Olimpu, kas ir nācis trimdā jeb pilnīgā sabrukumā. Tas, ko mitologi ir varējuši rekonstruēt uz dainu pamata no tā, ko viņas ietver kā senas un sensenas atmiņas, ir apskatīts 4. nodaļā, bet šeit apskatītie, kā arī nākošā gadu simteņa teksti, ir tomēr liels atbalsts šajā rekonstrukcijas darbā, dodot visai bieži gan saraustītas un neskaidras, bet tomēr vērtīgas paralēles ne tikai no leišu, bet arī prūšu mitoloģijas. Katrā ziņā par nopelni šim plašo starptautisko attiecību laikmetam ir un paliek pieskaitāms tas, ka viņš ir gaismā cēlis šīs problēmas, kas tik cieši kopā saistītas ar seno baltu tautas tradīcijām, kaut arī šīs pēdējās ir jau tikušas profanētas un apspiestas.

Valmieras pilsētas zīmogs 1524. g.

Zviedrijas lielvalsts 1660. g.

DESMITA NODAĻA

ZVIEDRIJAS BRĪVO ZEMNIEKU VALSTĪ

Gadu simtenis ar trīsdesmitgadu karu un Vestfales miera līgumu, ar lielo angļu revolūciju un daudziem drausmīgiem notikumiem var tikt uzskatīts par vienu no asiņainākiem, kādu vien ir pazinusi Eiropa. Dažu brīdi tas gūst pilnīgu kautuves raksturu jeb, kā raksta Gustavs Adolfs savam kancleram Uksensērnam (Oxenstjerna): „Notikumi ir gājuši tik tālu, ka visi Eiropas kari ir sajukuši un saplūduši kopā vienā vienīgā,” piemetināsim, ar konfliktu centriem, kas maz savā starpā ir vienoti. Galu galā tā ir cīņa uz dzīvību un nāvi starp Franciju un tās sabiedrotiem un starp vācu spāņu imperiju, ko paasina un papildina ticību naidi kā iepriekšējā gadu simteņa mantojums. Ziemeļu un austrumu Eiropai raksturīga šajā gadu simtenī ir Zviedrijas kā nozīmīga un dažkārt izšķiroša faktora iekļaušanās starptautiskā spēlē. Tā ir zeme, kas jo sevišķi sava lielā karotāja karaļa Gustava II Adolfa (1611-1632) varas sceptera un uzvarētāja zobena vadīta, gan tikai dažu paaudžu laikā nāk ar savu īpato spēku, lai sasniegtu pirmklasīgi nozīmīgu lomu „Eiropas ugunsgrēkā.” Un tiešām tādas kaujas, kā pie Breitenfeldas, Leipcigas lidenumā (17. 9. 1631), kur pirmo reizi savā dzīvē neveiksmi piedzīvoja imperijas lielais karavadonis Tillijs, vai arī pie Li-

Rīgā kaltas zviedru laika monetas. Kārļa XI — 1 sudraba marka. Priekšpusē karaļa ģimēne ar uzrakstu CAROLUS D. G. SVECO : GOTHO : VANDALO REX. Mugurpusē: Rīgas ģerbonis ar virs tā turētu Zviedrijas karaļa kroni, gada skaitli 1660 un monetas graviera iniciāliem J-H. Uzraksts: CIVITATIS. SVEÆ. RIGENSIS. FIDEM. CORONAVIT :.

Karalienes Kristīnes 5 zelta dukatu moneta. Priekšpusē — karalienes attēls un uzraksts: CHRISTINA D. G. SUE : GOT : VAN : O : DE : REGI : PRIN : HÆ. Mugurpusē Rīgas lielais ģerbonis ar sauli un ebreju ierakstu virs tā. Apakšā gada skaitlis 1644. Zem abām lauvām graviera iniciāli H-W. Uzraksts: REGIA CIVITAS RIGENSIS FIERI FECIT. EX AURO SOLIDO.

Daugavas forsēšana 9. jūlijā 1701. g. a — Rīga, b — Daugava, c — t. s. Kobronas skanste Pārdaugavā, d — karaspēka pārcešana laivās. Priekšplānā (h) ģenerālmajors Kārlis Magnuss Stuarts, Kārļa XII labākais fortifikācijas virsnieks, Kurzemes gubernators 1701-1703. g., sagatavoja un vadīja Daugavas pāriešanu 1701. g. Kurzemes aizsargāšanai Stuarts izraudzīja Jelgavu, Bausku un Liepāju, kur izlaboja vecus apcietinājumus un izveda jaunus nocietināšanas darbus.

Pamūša 1702. g. Detaļa no K.M. Stuarda spalvas zīmējuma „Sadursme pie Pamūšas.”

cenas (16. 11. 1632), kas dzīvību maksāja zviedru karalim, bet slavu nesa viņa armijas ieročiem, ir neizdzēšama liecība zviedru varenībai un ir arī tie pamati, uz kuriem varēja balstīties viņu neapstrīdāmās priekštiesības kundzībai Baltijas piekrastē, kas noteic arī Livonijas likteņus šajā gadu simtenī. Kā zināms, trīsdesmitgadu karš iesākās ar zināmo notikumu 23. 3. 1618., ar to, ka katoļu delegatus izsvieda pa logu protestantiskā vadība Pragā, kam sekoja bēdīgie notikumi čehu Baltajā kalnā 8. 11. 1620. Gustava Adolfa iejaušanās, Baltijas jūras dienvidu piekrastes ieņemšana un viņa Reinas gājiens varēja notikt tomēr tikai pēc tam, kad viņš bija ieguvis septembrī 1621. g. austrumu Baltijas atslēgu — Rīgu, citiem vārdiem panācis sev nepieciešamo aizmugures nodrošinājumu, un varējis realizēt lielo plānu par Baltijas jūras pārvēršanu par „zviedru ezeru.”

Ārpus zviedru aprēķiniem paliek Kurzeme arvien vēl it kā piedēklis Lietuvai; vēl vienu reizi Daugava dalīja latviešu zemi divās daļās gandrīz veseliem diviem gadu simtiem, ar to rādot savu divējādo ģeopolitisko nozīmi, tautu vienojot un arī dalot, diagonālā virzienā. Šajā sakarībā jāatzīmē kāds cits zīmīgs fakts: austrumu Prūsija, kādreiz vācu ordeņa kolonija, ar 1525. g. Polijas vasals, pie tam uzticīgs vasals arī cīņā pret zviedriem, šī nelielā hercogiste, varā pieaugusi, sākot ar 1660. g. Olivas mieru (gan jau arī pēc Vēlavas līguma 1657. g.) iegūst neatkarību, Brandenburgas elektora, sākot ar 1710. g., Prūsijas karaļa vadībā. Tas ir, pirmkārt, sākums Prūsijas uzplaukumam, un, otrkārt, Brandenburgas un Prūsijas apvienošana nozīmē Polijas galu. Turpretim otrā Vācu ordeņa kolonija, Livonija, vairs nepaceļas nākošo triju gadsimtu laikā un top par objektu politikā. Arī šis piemērs, kas liecina par ģeografiskā stāvokļa izšķirošo nozīmi politiskos notikumos, liecina par Baltijas zemju sevišķiem likteņiem — tās ir grūti iegūstamas un vēl grūtāk paturamas sava ģeografiskā stāvokļa dēļ starp tik daudziem sāncensiem. Smagas pārmaiņas to liktenī nāk pēc tam, kad izbeidzas islaicīgais zviedru sapnis radīt pirmklasīgu varu, kad tajā vietā nāk smagais krievu imperijas slogs. Trauksmes signāls centralā Eiropā, iejaucoties Zviedrijai, bija Magdeburgas ieņemšana (20. 5. 1631), grūti pārspējams piemērs modernam barbarismam. Zviedru gājienu spēcīgi atbalsta franči ar lielām naudām; savienības mērķi tika proklamēti kā „kopējo apspiesto draugu aizstāvēšana, Baltijas un okeana drošības garantēšana, tirdzniecības brīvība, imperijas tiranijā sagrauto Vācijas valstu neatkarības atjaunošana” u.c. Vestfales miera līgums, kā jau minēts, padarīja Zviedriju par izšķirošo faktoru Eiropas spēku līdzsvarojumā, jo šajā laikā Eiropas austrumu daļa izpaliek no līdzdalības tajā. Lūk tā apraksta stāvokli kāds Barbagallo (IV 2, 526) formulējums: „Visā ilgā trīsdesmitgadu kara laikā un vēl septiņus gadus pēc tam, kad rietumu un centralās Eiropas zemes vārās kā katlā, kara kaislībās, Eiropas austrumi šķiet palikuši nekustīgā mierā, it kā sabaidēti no tā, kas norisinājās to acu priekšā. Neviens no turienes valstīm neiedrošinājās mesties iekšā kvēlojošā krāsnī vai arī, simpatiju vai iluziju vadīta un to pamēģinājusi, jutās laimīga tūlīn atpakaļ atraujoties. Tā tas ir ar Otomaņu imperiju, un vēl raksturīgāki ar Poliju... Maskavija ir tikko atbrīvojusies no ilgā sastinguma laika un, iekams domāt par iejaukšanos ārējās lietās, tai ir jāveic gigantisks iekšējās pārkārtošanās darbs.” Slēdziens par austrumu Baltiju šādos apstākļos ir par zviedru kundzības priekšrocībām.

Vestfales miera līgums kā traģisks uzelpojums atstāj tomēr visu vidus Eiropu drausmīgā stāvoklī — izpostītu, nabadzīgu, izlaupītu, gandrīz pilnīgā barbarismā pagrīmušu; ir raksturīgi tāpēc, ka vācu atdzimšana sākas maz pamazām no ziemeļu

austriem, no Prūsijas. Sākums jaunām komplikācijām ir meklējams tagad citos centros. Divi pavardi aģitācijai un jauniem konfliktiem atrodas jau drīzi un ātrā laikā: tie ir Polija un Zviedrija, kam tad pievienojas arī Maskavija otrā Romanova, Alekseja Michailoviča laikā (1645-1676). Rodas it kā ieskaņa nākošajam Ziemeļu karam (1700-1714), kas radikāli grozīs visu ziemeļu un austrumu Eiropas spēku samēru.

Sarežģījumi iesākās Eiropas dienvidaustrumu daļā. Šoreiz tos izsauca kazaku sacelšanās hetmaņa Bogdana Chmeļņicka vadībā, kas sagrauj ne tikai poļu prestižu, bet arī galīgi izjauc militari-politisko līdzsvaru šajā zonā. Nevarot vieni pastāvēt pret poļiem, jo poļu smagajai kavalerijai vēl arvien bija liela nozīme turienes klajumos, kazaki Ukrainā, šajā piefrontes zemē, sabiedrojās ar tataru, un kad šī savienība sabiedroto neuzticības dēļ nedeva cerētos panākumus, viņi metās Maskavijas apkampienos, no kuriem tie, neskatoties uz daudzajiem mēģinājumiem, vairs nespēja atbrīvoties. Šī kazaku atdošanās Romanovu varai bija traģiska Polijas nākotnei, bet ne mazāk traģiska arī visiem tiem, kas sevi sauc par Ukrainas nacionalistiem. Polija, gan iekšēji nestipra, tomēr vēl arvien bija arī spējīga dot stiprus triecienus; tā uz-

Maskaviešu (Alekseja Michailoviča) karapulki Rīgas aplenkumā 1656. g.

varēja Chmeļņicki ar visiem viņa vairāk vai mazāk uzticīgajiem sabiedrotiem trīs reizes: 1649., 1651. un 1655. g.; no šīm kaujām pēdējā, pie Berestečko, bija viena no tā laika lielākām, ar vairāk par 300 000 dalībniekiem. Par tādu likstu izvērtās vietējais konflikts ar kazakiem. Polija nebija spējīga aizstāvēt visu savu pārāk plašo austrumu robežu, 1653. g. tā zaudēja Smoļensku, 1655. g. Viļņu, abas lielu novadu galvenās pilsētas. Pagurusi un izmocīta, tā pēkšņi saņēma vēl jaunu triecienu, vēl bīstamāku, no zviedriem. Pēc dinastiskiem sarežģījumiem Zviedrijā — šeit jāatgādina ekstravagantā Kristine, Gustava Adolfa meita, — jaunais ambiciozais karalis Kārlis X ar veterāniem izcēlās malā Pomeranijā 1655. g. jūlijā, un kā pastaigāšanās gājienā ieņēma Varšavu un Krakovu.

Nav mūsu uzdevums izsekot visus notikumus šajos divos liktenīgos karos, kur Polijai pašai pie sevis ir nācies izjust, ko nozīmē vēsturiskā loma austrumu Eiropā; atzīmēsim tikai miera līgumus un to sekas. Olivas līgums 1660. g. Janim Kazimiram maksāja pretenzijas uz Zviedrijas troni, kas tika uzturētas spēkā no Sigismunda III Vazas laikiem, un piespieda viņu atteikties no Livonijas, ko ieguva Štefans Batorijs. Bet miers, isti sakot, pamiers Andrusovā (1667) Polijai maksāja Smoļensku, Novgorod-Severskas provinci, Čerņogovu, Ukrainu kreisā Dņepras krastā un Ķijevu. Tas ir sākums lielajam sabrukumam lietuviešu-poļu austrumu frontē, kas gadu simtu laikā bija celta un stiprināta ar Lietuvas lielkņazistes un Polijas karalistes karavīru drosmi un varonību. Tas bija gala iesākums. Arī zviedri ar maskavītiem noslēdza mieru 1661. g. Kardišā, kas nostiprināja *status quo ante*.

Visi šie liela stila notikumi Austrumeiropā nevarēja neatbalsoties, gan īslaicīgi un pārejoši un tomēr traģiski, ar krievu metodēm, t.i., ar postījumiem un graušanām, arī Baltijas austrumu krastā; cara Alekseja iebrukums zviedru Livonijā un Rīgas aplenkšana 1657. g. nedeva krieviem cerētos panākumus.

Līdzās neveiksmēm Polijas ārējā politikā sāk rasties sarežģījumi arī tās iekšējā politikā. Liela daļa vainas valsts iekšējai nevarībai, kā arī poļu sabiedrības nelāgai un nezolīdai iekšējai konsolidācijai slēpjas „šļachtas” individuali-anarchistiskā tendencē, kā tā izpaužas arī valsts konstitūcijā, pp., ar tik daudzas reizes nosodīto „*liberum veto*,” kaut gan patiesības labā jāatzīst, ka šī konstitūcija izteic politisko iekārtu, kas varbūt ir bijusi pārāk izsmalcināta un maz piemērota kā bezgalīgajiem līdzenumiem, tā arī jau izveidoto jeb topošo imperiju cīņās laikam, ir varbūt pārāk izsmalcināta savā politiskajā un intelektualajā liberalismā un nākusi Eiropai daudzas paaudzes par agru. Otrā liktenīgā iekšējā problēma, arī pa daļai ar konstitūciju sakarā, ir troņa mantošanas kārtība. Arī lasītājam, kas maz iedziļinājies poļu lietās, savāda šķiet citās valsts, neizslēdzot Maskaviju, piemērotu kandidātu meklēšana pēc karaļa nāves, jo sevišķi pēc Jagelloņu dinastijas izbeigšanās ar Sigismundu II (1572. g.), pie kam partiju cīņas šādās reizēs var pieaugt līdz draudošiem apmēriem.

Karalim Janim Kazimiram (1648-1667) nebija bērnu, un tāpēc dinastijas problēma sakarā ar tik lieliem ārējiem un iekšējiem sarežģījumiem un nerimstošiem kariem, top gandrīz vai traģiska. Politiskā satira atļāvās starp citu arī šādu vajību: karaļa iniciaļi *I. C. Rex* esot lasāmi: *Initio calamitatum regni* — valsts nelaimes sākums. Karalis, kurš bija vairākas reizes paglābis valsti, pēc sievas zaudēšanas un noguriņš no saviem smagajiem pienākumiem, atteicās, 1668. g. septembrī devās uz Franciju, kur ar lielu godu viņu saņēma Lui XIV, apmetās Neveras abacijā un nomira pēc 4 gadiem. Viņš nav pirmais, kas atstāja Poliju, bet viņa aiziešana bija daudz cienīgāka, nekā Indriķa Valua bēgšana 1574. g.

Iekšējie nocietinājumi un galvenās celtnes: A—Māras, B—Pētera, C—Jāņa, D—Jēkaba baznīca ar klosteri, E—rātsnams, F, H, bastioni, Arx R—Rīgas pils ārpus pilsētas mūriem. Pilsēta un zviedru flote Daugavā zem maskaviešu artilērijas uguns.

No viņa valdīšanas pēdējiem gadiem ir uzglabājies viens no viskuriozākajiem dokumentiem, kādu vien pazīst modernās Eiropas vēsture, proti viņa runa Varšavas seimā 1661. g., kas paredz ne tikai Polijas nākošo sadalīšanu kā tādu, bet paredz arī gandrīz visā pilnībā to veidu, kādā tā top izvesta pēc apmēram 100 gadiem! (sk. Bibl. Vatic. Barberini Nr 3503, f. 449). Tas ir pārsteidzošs pierādījums politiskai gaišredzībai un tajā pašā laikā nemaldīgs norādījums Polijas beigu — *Finis Poloniae* — liktenīgam tuvumam. Lūk šī vieta: „Patiešām tie ir draudi mūsu tēvzemei — es gribētu būt nepatiess pravietotājs — bet ir skaidrs, ka bez savlaicīgas pēcnācēju izvēlēšanas valsts tiks gabalos saraustīta un sadalīta starp tautām (*Respublica ibit in direptionem gentium*): maskavīti spēkā pieņemoties dabūs Krieviju (t.i. Baltkrieviju) un Lietuvu, Brandenburga kaimiņu novadus Lielpoliju un Prūsiju..., bet Austrija, kas gan izrāda visgodīgākās tieksmes, neatturēsies valsts vispārējās izraustišanas gadījumā (*in publica Regni direptione*) no Mazpolijas...”

Gadu simteņa beigās, pēc kāda laika atspirguma J.Sobieska (1674-1696) laikā, ko par krietnu karavīru esam rāda viņa uzvaras par turkiem, bet kurš nebija sevišķi iecienīts savā pašā zemē, par ķēniņu ievēl Augustu II no sakšu dinastijas, kas zemi noveda galīgā postā Ziemeļu kara laikā. Ieskatu par visu tā laika situāciju dod šāds L.Ležera (*Léger*) kopslēdziens: „Šo nožēlojamo juku un šļachtas iekšējo nesaskaņu laikā, kas sagrauca valsts iekšējo spēku tieši tad, kad Brandenburgas elektors Fridrihs sevi kronēja par Prūsijas ķēniņu un savai valstij izvēlējās kādas Polijas provinces nosaukumu, kad Pēteris Lielais atvēra Krievijai „logu uz rietumiem,” tajā laikā Polijas interesēs gan būtu bijis iet kopā ar Zviedriju, lai paralizētu Krieviju. Bet Augusts II izvēlējās pavisam pretējo politiku: viņš cerēja atgūt Livoniju, cerēja arī ar Pētera atbalstu atjaunot spēcīgo Poliju u.t.t.” Patiesi tā nav pirmā un pēdējā reize, kad ir apdedzināti pirksti pie liktenīgās Livonijas. Atsevišķa nākošā nodaļa būs veltīta Kurzemes hercogistes vēsturei.

No Livonijas iekšējā viedokļa zviedru laikus mēdz iedalīt trijos posmos: 1) Gustava Adolfa un Kristīnes valdīšanas laikā (tās atteikšanās 1654. g.), 2) Kārļa X laikā, bet trauksmīgā (miris 1660. g.) valdīšanas laikā, ar Olivā un Kardisas miera līgumiem, 3) Kārļa XI valdīšanas laikā, kas zemei deva vairākus gadu desmitus miera, bet līdz ar to arī ievērojamas pārmaiņas tās iekšējā dzīvē, kā, pp., muižniecības varas un muižu redukciju. Kārļa XII laikā Zviedrija dodas izšķirīgā cīņā ar saviem zvērīnātiem ienaidniekiem, no kuriem visneatlaidīgākie ir Dānija, Polija un Krievija.

Šī cīņa mazo Zviedriju, kura savas armijas varenuma un savu ķēniņu neapšaubāmās ģenialitātes dēļ lika arvien un arvien nodrebēt visai Eiropai, noved pie galīga sabrukuma un starptautiska stāvokļa, ko šādi raksturo Richters: „(Zviedrija) atspieđa Poliju skatuves pēdējā plānā, nelaida arī Krieviju uz priekšu, iedvesa bijību pret sevi visai Eiropai un veselu gadu simteni noturējās mākslīgā augstumā”; šī situācija iekšējo spēku izsīkšanas un pretinieku, sevišķi Krievijas, spēku pieaugšanas dēļ pēkš-

ņi grozījās tik radikāli, ka lika gandrīz vai piemirst Vazas nama lielo ķēniņu vareno Zviedriju kā politisku faktoru Eiropā. Līdzīgs „mākslīgais augstums” gandrīz arvien arī vienādi izlīdzinājas: šādas tautas izsmēļ savus spēkus vai nu uz ilgiem vai arī uz visiem laikiem, un, kā to teic kāds vēsturnieks par Portugāles kolonālās imperijas sabrukumu, „mazā Portugāle aizgāja bojā sava lieluma dēļ.” Ir, tā tad, trīs noteikti posmi šim laikam Livonijas politiskajā, militārajā un socialajā vēsturē: iekarošana un jaunās situācijas nostiprināšanās, kara atjaunošanās Kārļa X laikā ar neilgo maskavītu iebrukumu, un samērā ilgais miera laiks Kārļa XI valdīšanas laikā ar latviešiem tik nozīmīgo notikumu virkni. Redzamākās problēmas šajā laikā ir: konfesionalā, socialā, skaidrojot valdības, muižniecības un zemnieku attiecības un, beidzot, arī vietējās kultūras attīstības problēma, jo sevišķi sakarā ar latviešu un igauņu rakstniecības veiksmēm zviedru laikos.

Uzvarētāju zviedru karaļu attiecības ar Livonijas muižniekiem nav zem laimīgas zvaigznes veidojušās. Oficiāla polemika sākas ar Igaunijas inkorporāciju Zviedrijas karalistē 1651. g. Abējo partu argumentācija atkārtojas visā asumā arī sekojošā domu izmaiņā, gan pieņemoties, gan atslābstot saspilējumam paisuma un bēguma brīžos.

Gustavam Adolfam, ko vācbaltu historiogrāfija parasti mēdz slavēt kā atbrīvotāju no pretreformācijas žņaugiem, bija ne mazums sadursmju ar Livonijas muižniecību, un arī Rīgas varonīgā aizstāvēšanās viņa personīgi vadītā aplenkšanas laikā to jūtami iespaidoja. Kā iekarotājam viņam nācās apmierināt savus uzticamos kara vadoņus, un tā, galu galā, viņš dažiem saviem ģenerāļiem un augstmaņiem nodeva fondos apm. 2/5 no visas Livonijas iekoptās zemes platības, kopā 1728 arklus, sadalītus vienīgi 16 zviedru augstmaņu ģimenēm, no kurām Uksensernas ieguva lauvu daļu, apm. 1/3 no visa. Viņa meitas Kristīnes valdīšanas laiks bija samērā labvēlīgs Livonijas muižniekiem, kā tas ir arī viņas politikai citādi raksturīgs: „viņa pavairoja grafu skaitu (Zviedrijā) no 3 uz 20, baronu skaitu no 7 uz 34. Ar 1655. g. izlīgumu starp Kārli X un augstmaņiem, t.s. pirmo redukciju, pēdējie nodeva valdībai atpakaļ ceturto daļu no pēc 1632. g. iegūtiem īpašumiem” (H.Hauser).

Augstāko pakāpi saspilējums sasniedza, protams, Kārļa XI laikā, sevišķi pēc 1681. g.; šis saspilējums izsauca tādu sašutumu Livonijas muižniecībā, ka tas varēja radīt tādu atkritēju un nodevēju tipu ar starptautisku nozīmi, kāds ir Patkuls. Dažas ciētas rāda, kāds ir bijis šis saspilējums. 1681. g. 27. aprīlī karalis prasa no muižniecības tās īpašumu redukciju un kadastra ieviešanu, kā arī, lai tā atteicas no „verdžības un nožēlojamās klausības uz laukiem, no kā ir tik daudz vaimanu kristīgos cilvēkos,” jo tā ir pretrunā ar „taisnību un kristīgiem tikumiem.” Savā atbildē muižniecība lietoja parastos argumentus, kā modulāciju savam tematam, ka „frīģiešus var tikai ar pērienu mācīt” (*Phryges non nisi plagis emendantur*), jo zemnieku ļaunās dabas un viņu iedzimtā naida dēļ pret augstmaņiem „verdžības atcelšana nebūtu nekas cits kā pamudinājums uz ekscesiem un noziegumiem, un viņu prātā vēl jo vairāk nobriestu griba izrēķināties ar kungiem, piepildot šo zemi ar slepkavībām un kaušanām.” „Šādu liecību dodami par saviem zemniekiem, augstmaņi tajā pašā laikā ir rakstījuši nabadzības apliecību sev pašiem un savai kultūras misijai, citiem vārdiem sakot, ir devuši liecību par savām spējām mācēt valdīt vienīgi par verdžinātu un ne par brīvu tautu” (Švābe).

Zviedru agrarai likumdošanai Livonijā un valdības attiecīgiem rīkojumiem par iezes punktu un pamatu ir likti principiāli slēdzieni no prakses un teorijas viņu pašu zemē. Tā kā Zviedrija ir vienīgā zeme Eiropā, kas nav pazinusi ne verdzību uz laukiem, nedz arī kļaušu kārtību, tā arī ir tā zeme, kur zemniekam arvien ir bijusi iespēja būt par aktīvu līdzdalībnieku valsts dzīvē un politikā. Iekarojuši sev zināmas politiskas tiesības jau 15. g.s. pusē, kas nebūt nav vispārīga parādība, zviedru zemnieki iegūst sev ceturto vietu valstī, „ceturta kārta.” Ekspansijas politikas laikmeta sākumā, 16. g.s. otrā pusē, zviedru muižniecība ar savu redzamo iespaidu politiski-militāros notikumos sāk iegūt arvien lielāku iespaidu valsts dzīvē un līdz ar to pamazām atbrīvojas no nodevām valsts kasei, pārliedot nodokļu nastu uz zemnieku pleciem (1562., 1569. un 1617. g. privilēģijas). Ārkārtējie izdevumi Gustava Adolfa nemierīgajā valdīšanas laikā un arī viņa ekscentriskās meitas izšķērdīgais dzīves veids ir par iemeslu tam, ka valdība nāk lielos parādos pie mantīgās muižniecības. Skaitļi liecina par to: 1556. g. muižniekiem pieder 22% no visas zemes, bet pēc 100 gadiem, ierēķinot arī ieķīlātās zemes, 60%. Bet nonākot šajā stāvoklī, process vairs neturpinājas kā daudzās citās valstīs šajā novirzienā — zemnieku sociālās nozīmes dēļ šajā valstī — bet sāk ierobežoties, atskanot arvien vairāk balsīm pieaugošo finansiālo grūtību un daudzo karu dēļ par nepieciešamo muižnieku zemes redukciju, un tā 1655. g. nāk pirmais lēmums par t.s. „mazo redukciju,” kam seko 1681. g. nākošā, lielā, kas uz visiem laikiem likvidē zviedru augstmaņu ekonomiskās priekšrocības. Tādā kārtā gadu simteņu maiņā, Ziemeļu karam sākoties, Zviedrijā zeme pieder trijām ekonomiski līdzsvarotām grupām: trešā daļa valstij, trešā muižniekiem un trešā zemniekiem. 18. g.s. zemnieku īpašumā pamazām pāriet domeņu zemes; agrākā feodalisma atliekas uzglabājas visilgāki kādreiz dāņu okupētos novados. Cik gan citāda būtu arī Livonijas zemnieku dzīve, ja Pēterim I nebūtu izdevies uzkūndzēties šajā piekrastē, ja vispārīgi šajā izšķirošā momentā cietzemes spēki nebūtu bijuši stiprāki par jūras spēkiem.

Livonijas zviedru laiki tāpat kā daudzi citi, sevišķi krievu laiki ¾ g.s. vēlāk, sākas ar tieksmēm atjaunot visus normālos dzīves dīgļus visur, kur pāri bija gājuši poļu-zviedru kara negaisi. Šie kari bija, kā redzējam, krievu karu turpinājums. Zemes stāvoklis bija tiešām gauži bēdīgs. Nav mums jāpieved jauni pastiprinājumi jau iepriekšējā nodaļā minētām citatēm, bet varam ar dažiem skaitļiem labi ilustrēt visu šo vēsturisko liecību traģisko noskaņu. Poļu-zviedru karš izbeidzās formāli ar Altmarkas pamieru 1629. g., bet jau 1624-1625. g. tajās zemes daļās, kas bija no poļiem atbrīvotas, uz Gustava Adolfa pavēli izved zemes īpašumu vērtēšanu, proti, Valmieras, Rīgas un pa daļai Valkas apriņķos. Ar šo vērtēšanu datiem varam konkrēti sev priekšā stādīties postījumu apmērus karā, kas ar isākiem jeb ilgākiem pārtraukumiem ir ildzis 75 gadus. Divdesmitčetrās augstmaņu lielgruntniecībās pirms zviedru-poļu kara ir bijušas 5158 zemnieku mājas, bet 1625. g. ir palikušas vairs tikai 2416, t. t. apm. 47%, bet pārējās izpostītas. Tikai 36% no zemnieku zemes vairs ir apstrādājamā stāvoklī, jo pārējās vairs nav darba lopu. Lasot šos vērtēšanas skaitļus, māju no mājas, varam gūt bēdīgu iespaidu kā pēc viesuļa, kas tomēr nav aklu dabas spēku, bet cilvēka trakuma un zvērīguma izsauks.

Livonijas zemniekiem labvēlīgie — protams, laikmeta izpratnē — soļi sākas, kā redzējam, ar zviedru infiltrācijas pirmo posmu šajā zemē. Tos izsauc nevien dzimtā zemē nobriedušie jēdzieni un uzskati, bet arī valsts kases aprēķini un ekonomiskās intereses; nav jāaizmirst kā Livonijas, tā arī Pomerānijas maizes klēts nozīme

Zviedrijas valsts pamatdaļai, ko tik ļoti izjūt pēc katastrofiskā miera līguma Nīstadē. Ja vēl 1802. g. lauku izplatījumus Zviedrijā, šajā klasiskā zemnieku cīņas zemē ar mežiem, sasniedza 2% (1935. g. 9% lauki un 3% pļavas), tad vairāki 18. g.s. vēsturnieki piemin ne vienu vien bada gadu, kad maize nobrieda tikai katrā otrā jeb trešajā gadā un kad zemes iedzīvotāju uzturēšana bij tieši atkarīga no ievestās labības. Gustava Adolfa laikā vienīgi no Rīgas ostas vien uz Zviedriju izveda apm. 400 000 bušejus labības ik gadus. Vairumtirdzniecība ar labību bija holandiešu rokās; tiem vēl arī šī gadu simta otrajā pusē piederēja gandrīz puse no pasaules tirdzniecības tonnažas; 1634. g. pēc Vreede's aprēķiniem apm. 40% no visiem viņu kuģiem ar lielāku tonnažu, t. t. ne vietējiem braucieniem domāto kuģu, apgrozījās Baltijas jūrā, pāravadādot apmēram pusi no visām precēm ar holandiešu kuģiem. Visa šī lielā rosība, kas praksē nozīmēja gandrīz vai labības tirdzniecības monopolu Baltijas jūrā, nebūtu iespējama bez austrumu Eiropas materialiem (koki, kaņepes, līni, piķis) ar lielāko tirdzniecības centrāli Dancīgā.

Šī laika Livonijas zemkopības sasniegumu līmeni uzrāda mācītāja Sal. Guberta grāmata *Stratagemata Oeconomicum oder Ackerstudent*, vairākos izdevumos 17. g.s. un vēlāk. Graudkopībā zemes ģeografiskai situācijai bija piemērota visvairāk rudzu, tad auzu, bet mazāk miežu un kviešu audzēšana. Zemkopībai pamatā ir triju un četru lauku sistema un zemnieku zeme izdod, kā to konstatē autors, gandrīz divreiz tik daudz kā muižnieku zeme, kuras apstrādātāji darbā nav ieinteresēti. Lopkopība, līnīkopība, sakņkopība ir otrā vietā; mūsu laikos sacītu, ka šī kultura ir bijusi ekstensīva, ne intensīva. Speciāla nozare, kas mūs vedina uz dažādām vēsturiskām atmiņām, ir biškopība. Zemes apstrādāšanas paņēmieni, protams, ir ļoti primitīvi un cieņījamam mācītājam nākas nostāties pret dažādiem barbariskiem paņēmieniem tajos, pp., pret meža dedzināšanu lidumu ierīkošanai (sal. Baz. Plinija *Encomium Rīgae* 501 un 510 rind.). Dažos Olava Magni izdevumos, sākot ar 1555., tāpat kā šī gadu simta slaveno ceļotāju Olearija, Meierberga u.c. izdevumos, sevišķi pēdējā, atrodam arī daudzus piemērotus zīmējumus no Vidzemes un Kurzemes 17. g.s.

Zviedru valdnieku un lielo administratoru pirmos soļus Livonijas zemnieku labā, neminot jau iepriekšējā gadu simtenī pasāktos, ievada 1601. g. maijā hercoga Kārļa, nākošā karaļa Kārļa IX (1604-1611), muižniecībai piesūtītā projekta 5. artikuls: „... Zemniekiem vajadzētu būt no muižniekiem brīviem, kā brīvi ir citi šīs zemes iedzīvotāji; viņiem vajadzētu varēt sūtīt savus bērnus skolās mācīties visādus amatus, kas varētu būt noderīgi šai zemei; viņiem vajadzētu vairāk bērnu zemes apstrādāšanai savās mājās, kuras vajadzētu atstāt viņiem lietošanai pēc patikas; paraša turēt zemniekus līdzīgi vergiem nav vairs parasta kristīgā pasaulē un tāpēc tā ir atmesta daudzus gadus atpakaļ.” Hercoga ierosinājums, protams, palika bez sekmēm. Livonijas muižniecība projektu noraidīja, atsaucoties uz karaļa Stefana Batorija līdzīgā mēģinājuma neveiksmi un apgalvojot, starp citu, ka „bērniem un neriem nevar nūju rokā dot,” kas tomēr netraucēja zemniekus pulcināt zināmos brīžos un dot viņiem arī dažus vietējās pārvaldes amatus. Zviedru karapulki, pa lielākai daļai kājnīekī, bija poļu smagās kavalerijas drausmīgā triecienā sadragāti pie Salaspils 27. aug. 1605. g. (sk. agrāk). Bet Vidzemes zemnieki, instinktīvi nojauzdami jauno lauku saules lēktu, „laižas pie hercoga Kārļa kā mušas uz medu” — tā raksta ar redzamu nepatiku kāds augsts poļu administrators.

Wabres
CONTRAFAIT
 des **Sauers**
 in Liefland/
Steppinſch Krauklis
 auf Teuſch
Stephan Rabe
 genant/
 Welcher

Se. Königl. Majestät
 von Schweden
 durch einen Umweg hinter das
 Moscovitiſche Lager vor der Stadt
 Narva aeführt/
 wodurch

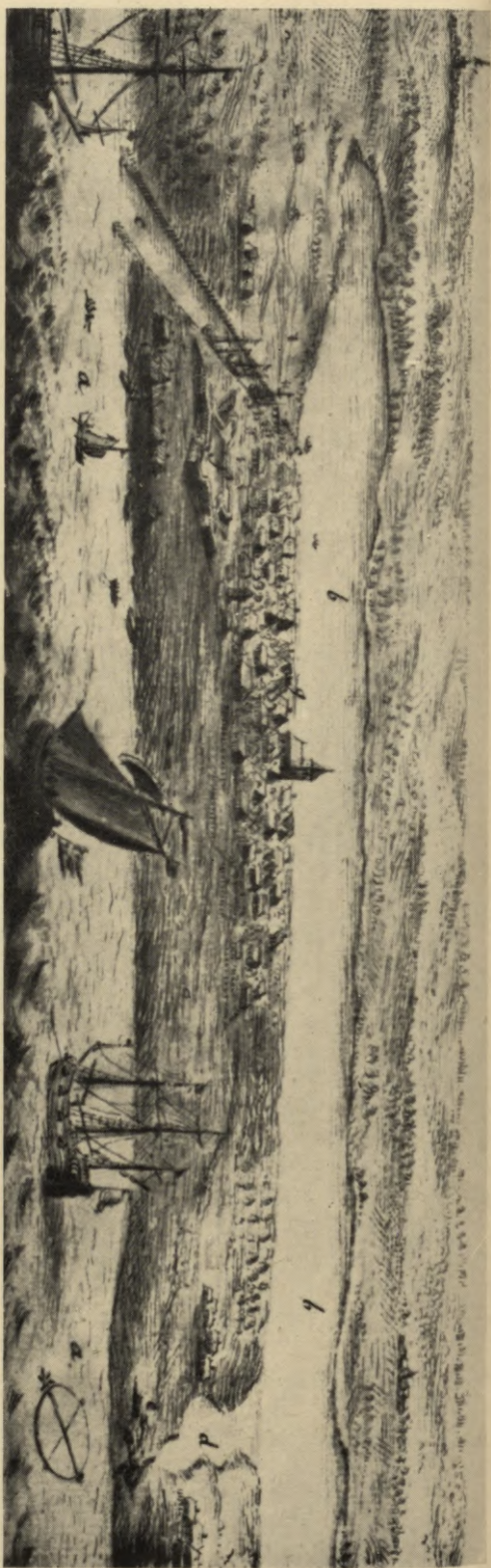
Seine Königl. Majestät
 den 20. November
 1700.
 einen herrlichen Siegel
 erhalten.

Latviešu zemnieks Stepiņš
 Krauklis, kas veicināja
 Kārļa XII uzvaru par
 krieviem pie Narvas 20.
 novembrī 1700. g.

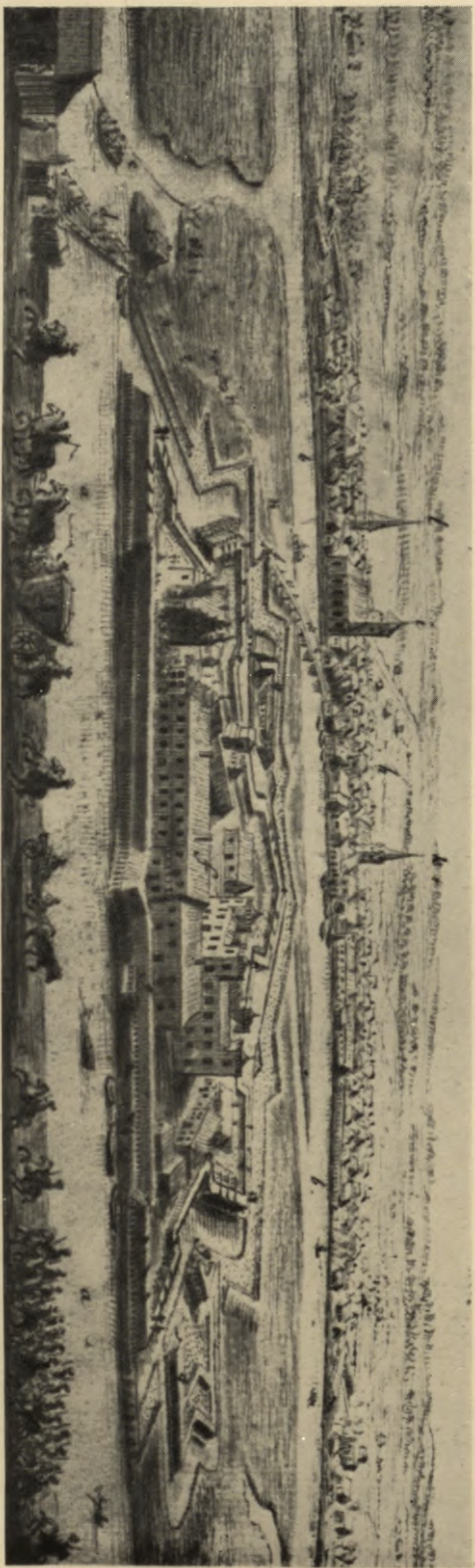
1. Lohzeklis.

- L**Pa-Deewam/Burwim un Cerohſchu-Wymahnetajam ne buhs
 eeredſcham tapt ſtarp oſtreem Karra-Laudim/bet nomaitatam.
2. Kas to Wabrdu Deewa ta Kunga/ jeb dſehris jeb ne-dſehris/
 ſaimo/ tam buhs/ bes wiſſas Schechlaſtibas/ mirrt.
3. Kas Deewa Wabrdu/ to ſwehtu Waſſar-Ehdenu un to
 ſwehtu Chriſtibu Smeekla nemm/ tam buhs tapt bes wiſſas
 Schechlaſtibas ar Sohbinu noſautam.
5. 6. Kas to Wabrdu Deewa ta Kunga/ lahdedams/ ſwehredams/ melloedams/
 jeb wilidams/ welti walfo/ jeb no niſna Ceradduma/ jeb peedſchrumu/ negohdigi
 Nutte nemm/ tam buhs tā/ ka ta Noſeegſhana toby atrakta/ ſohditam tapt.
13. Kad ſahds ſliſts Saldahts per Patbareem jeb Baſniža peedſehris nahe/ tad buhs
 tam/ augoſhā Deenā un Nakti/ Rakla-Oſiſt eeſlehtam ſtahweht.
15. Neweenam Maraktenteram buhs Baſſas buht Baſnižas-ſaiſā Allus/Wih-
 nu/ jeb Brand-Wihnu frohget/ per Apſohdiſchanas tads treſſas Baſſas to wiſſo/
 ſas winnam irr.
26. 27. 28. Kas ſahda leela Karru-Waldineeka/ jeb augſta Walditaja wiſſau Goh-
 du aiſnem/ tam buhs nomaitatam tapt/ ta pat arridſan tam/ ſas ſawcem Wirſ-
 neekem pretti-turrabs.
29. Kam no ta augſtaka Karru-Waldineeka jeb General-Kunga ſahda Drohſchi-
 bas-Grahmata irr eedohſta/ to ne buhs neweenam aiſſahrt/ per ſawu Raklu.
34. Kad ſahds Saldahts ſawu Under-Offzeeru/ Corporatu jeb Rotmeiſſeri
 draude ar Dubri/ jeb wiſſſin pretti turrabs/ tad buhs tahdam nomaitatam tapt.
35. Kas ſawu Wirſneeku un Walditaju ar Sohbinu cewaino/ tas irr ſawu
 Raklu noſedſis.
36. Jffurram Saldahtam buhs turretees pretti ſawcem Under-Offzeereem wiſſur/
 arridſan eeſſhan Oſihrehm un Sa-eeſſhanahm/ ſaunigi un ſa ſlahjahs/ zittadi
 taps wiſſſch ſohdihes.
37. Kas pretti teem noſaſihiteem un iſpaudehteem Wiſſ-leeſſſhanas-Likkumeem
 darra/ tam buhs tapt ar tahm paſſahm eeſſch Likkumeem noſpreeſſahm Sohbi-
 bahm aiſnemtam.
39. Kas preeſſch leela Kunga jeb augſtaka Karra-Walditaja Wzim/bes Patweh-
 ſchanas/ un duſniſgā Prahta/ Sohbinu iſwelt/ tam buhs ſchſch-reiſſi zaur Riht-
 ſteem tezzet.

1696. g. kara sodu likumu sakums. „Sawadi Karra Teesas Likkumi. No muhso Augsta un
 Warrena Kehniņa no Sweedro-Semmes Karra-Teesas-Lohsekļeem ismeklehti.” Apakšā pa-
 raksts: „Us stippra Patwehlschana Rakstos isspeests Riga d. 19. Octobr. 1696.”

Liepāja ap 1702. g. a — jūra, b — Liepājas ezers, c — ostas kanāls, d — senā aizsērējusi ezera izteka, e — senās skanstis, kur Gustavs Adolfs
iscēlās krastā, f — jaunie ģenerālmajora K.M.Štuarta celtie apietnājumī, g — Liepājas pilsēta, k — Grobiņa.

Jelgava ap 1702. g. a — Liepupe (Buller Aa), b — Driksa, c — Rīgas ceļš, d — tilts, e — pārceļuce, f — Jelgavas pils, g — jaunie ģenerālmajora
K.M.Štuarta celtie pils apietnājumī, h — Jelgavas pilsēta, i — vācu baznīca, k — latviešu baznīca, l — katoļu baznīca. Pēc K.M.Štuarta spāruas
zīmējuma Stokholmas karal. bibl.

Gustava Adolfa nopelns Vidzemes zemnieku labā ir viņa starp 1630. un 1632. g. izvestā jau agrāk projektētā tiesu reforma. Katrā apriņķī tika dibināta speciala tiesa (Landgericht) ar kompetencēm, kas atņēma muižniekiem civilo un kriminālo jurisdikciju par saviem dzimtsļaudīm (Erbleute); viņiem palika vienīgi *ius apprehendendi*, *incarcerandi in suis terris* — tiesība aizturēt un apcietinājumā turēt savās zemēs; 1632. g. instrukcija paredz dažus disciplināra rakstura sodus, kas Vidzemes praksē līdzīgi citiem gan ir visai nenoteikti un elastīgi.

Karalienes Kristīnes valdīšanas laikā, kad zviedru un Livonijas muižniecība varēja atgūt tik daudz zaudētās pozīcijas, radās divi Livonijas kodeka projekti, kas gan nekad neguva likuma spēku, bet tomēr ir interesanti kā Livonijas muižniecības domu un nodomu izpaušumi. Tie ir tiesneša E. von Mengdena „Landrecht des Fürstenthums Livland,” radies ap 1613. g. un tiesneša P.H. Crusius'a „Des Herzogthums Esthen Ritter und Landsrechte,” ap 1650. g. Abi šie projekti, izvirzot muižniecības intereses pirmā vietā, daudz runā par zemnieku pienākumiem, bet gandrīz nemaz par viņu tiesībām. Abās šajās kompilācijās zemnieku stāvoklis ir bazēts uz 17. g.s. pozitīvām un ieraduma tiesībām un tās atspoguļo teoretisko jukumu, kas valda šajā dzimtsbūšanas juridiskās interpretācijas problēmu iztirzāšanas pārejas laikā. Var tomēr analizējot tekstus nākt pie slēdziena, ka zemnieki 17. g.s. vidū neapšaubāmi bija ar īpašuma tiesībām uz savu kustamo īpašumu; neskaidrs paliek juridiskais pamats, uz kāda tiem piederēja viņu zeme, un līdz ar to problēma par zemnieku izdošanu ar jeb bez zemes. Prakse šajā laikā gan būs bijusi gauži smaga, jo oficiālos dokumentos neizzūd nepatīkamais temats par zemnieku bēgšanu, kas parasti devās uz Kurzemi jeb uz „poļu Livoniju” — latvisko Latgali, un vēl 1643. g. Zviedrijas valsts kanceleja nopūlējās ar gudriem padomiem atbildot uz augstmaņu sūdzībām, proti, ar aicinājumu radīt tādus apstākļus zemniekiem, ievērojot viņu īpatnējo stāvokli, lai „viņiem nebūtu pamata bēgt.”

No Kārļa XI valdīšanas (1660-1697), īsti no pavaldonības laika, ir kāds cits vērtīgs juridisks dokuments, arī par Vidzemes zemnieku stāvokli; tas ir zviedru ģenerālgubernatora grafa Cl. Tott'a t.s. „Landespolizeiordnung,” publicēts 1668. g. un par likumu tapis 1671. g. Tas ir militāra un administratīva rakstura rīkojums, kā tas sacīts virsrakstā, kas noteic zināmu procesa kārtību zemē (uz laukiem) un regulē dažus jautājumus par satiksmi (ceļu, tiltu, iebrauktuvju uzturēšanu kārtībā), tāpat par dažādām tiesībām, par zemnieku medību tiesībām, par pārāk ilgo un pārmērīgo kāzu svinēšanu u.t.l. Ceturtais un piektais nodaļums mums ir svarīgākie, jo tie ierosina problēmu par zemnieku juridiskā stāvokļa principiem: pirmais — Von Zuchschlag der Bauren und deren Taxa — sīki apraksta nežēlastībā un parādos kritušā zemnieku īpašnieka stāvokli, bet otrais — Von Ausantwortung der Bauren — runā par zemnieku meklēšanu un izdošanu; 16. artikulos šajā nodaļumā, gan izmeklētos terminos, mēs sastopamies ar avotiem, kas ir pamatā šim rīkojumam, proti, Piltenes un Kurzemes statūtiem (sal. 11. nod.) un atkārtoto dzimtsbūšanas pamata principus.

Kārļa XI radikālās reformas, kas iezīmē Vidzemes zemniekiem īsu, bet ļoti rosīgu ieguvumu un relatīvas labklājības laiku, īsti iziet no valsts kases interešu viedokļa, proti no zemes ekonomiskās atjaunošanas, kas bija nonākusi lielās grūtībās daudzo iepriekšējo karu dēļ. Jau Gustavs Adolfs, kā redzējām, bija izlņojis saviem ģenerāļiem un augstākiem administratoriem Vidzemes divas piektdaļas; tāpat rīko-

jās viņa meita, un tādā kārtā visas kroņa zemes tapa par privatām zemēm. Tāda pati bija notikumu gaita Zviedrijā, kur piecas septītās daļas no visas zemes platības atradās augstmaņu īpašumā, un tā kā no viņu zemes netika maksāti nodokļi, tad valdība bija spiesta visu nodokļu smagumu novelt uz pārējo šķiru pleciem. Neizpauka opozīcijas drīza un spēcīga izpausme; jau karaliene Kristīne mēģināja izvest dažas reformas kas neizdevās, bet Kārlis X izveda t.s. „mazo redukciju” 1655. g. Kārlis XI, savu pretinieku iedēvēts par „zemnieku karali” (bondekung), 10. dec. 1680. g. saņēmis savās rokās nedalītu varu, pielika visus spēkus savas grandiozās agrarreformas izvešanai nevien Zviedrijā, bet arī Somijā un Zviedrijas pārjūras provincēs: Vidzemē, Igaunijā, Pomerānijā un Ingrijā, ne tikai lai reducētu un regulētu muižniecības iespaidu valsts lietās, bet, galvenā kārtā, lai nodrošinātu nepieciešamos līdzekļus Zviedrijas pastāvēšanai kā lielvalstij. Vidzemē šī reforma nozīmēja īpašumu „*justus titulus*” revīziju atpakaļ līdz 1561. g., un neskatoties uz aristokrātijas protestiem (1681), zemes mērniecības darbus (1683-1687) jaunam kadastram, kas radās 1687-1693. g. un — apm. piecu sestdaļu visu Vidzemes muižu konfiskāciju, skaitļos: 5215 arķlu aramās zemes no 6236 arķlu kopplatības.

Paralleli šai redukcijai tika izvesta arī cita reforma, proti, par nodokļiem valsts kases ienākumos no zemes, izejot no nodevām un kļaušām, noteicot par naudas pamatu dālderu un pielīdzinot ar 9. nov. 1689. g. dekretu vienu arķlu — parasto vienas jeb vairāku zemnieku saimniecību zemes apmēru — 60 dālderiem nodevu pamatā. Bet tā kā nodevu un kļaušu izvērtēšana savas nenoteiktības dēļ deva iespēju ļaunprātībai un spekulācijai, pirmās atvietoja ar pēdējām, un ar 21. 3. 1696. g. dekretu noteica — ar smagiem draudiem ļaunprātības gadījumos — kļaušu dienu maksimālo skaitu kungam. Pēc A. von Tobien'a aprēķina nodevas uz 60 dālderiem jeb 1 arķla zemes sadalījās šādi: valstij 24,3%, nodevas naudā un graudā kungam 12,9%, kļaušu dienas 62,8%. Kaut arī kļaušu dienu skaits bija diezgan augsts, tomēr šis kļaušu slogs nav uzskatāms par pārmērīgu: vidēji uz katru arķlu nāca 325 dienas gadā, rēķinot uz arķla platības 15,8 iedzīvotāju, jeb citiem vārdiem, 5 lauku darba spējīgus cilvēkus.

Bez jau minētiem klausības veidiem bija vēl viens specials, t.s. *leida* jeb *laide*, tā laika dokumentos saukts arī par „brīvnaudu” (Freygeldt). Kā tehnisks termins leida sastopama Livonijas praksē maz sākot ar 1385. g.; tā ir sastopama poļu laikā, bet ļoti izplatīta zviedru laikos, un Stendera vārdnīcas izskaidrojums „Zinse der Freybauer,” apzīmējot brīvzemnieku nodevas, dod apmēram pareizu ieskatu par tās būtību, norādot uz to zemnieku daļu, kas baudīja tiesības un ekonomiskās iespējas būt brīviem no kļaušām. Visumā zemnieki šo iespēju vērtēja visai augstu, centās pēc tās ar vislielāko piepūli un upuriem, un viņu skaits dažos novados bija diezgan prāvs, pp. Piebalgā, kurā divus gadu simteņus vēlāk nacionālās atmodas laikā deva tik daudzus intelektuālos latviešus, no 200 zemniekiem, māju saimniekiem, no kļaušām 17. g.s. beigās atbrīvotas bija apm. trīs ceturtdaļas — tas gan ir izņēmuma gadījums, jo citur to skaits bija ievērojami mazāks.

No juridiskā viedokļa Vidzemes zemnieku stāvoklis šajā laikā, neskatoties uz minētiem mēģinājumiem dzimtsbūšanu uz laukiem atcelt, visumā ir šāds: zemnieki, arī kroņa muižās, paliek pie zemes piesaistīti (*glebae adscripti*). Viņiem bija, līdz ar rīcības iespēju par savu kustamo mantu, tiesības uz savu īpašumu un tā mantošanu, līdz tam laikam, kamēr viņi uz vietas paliekot pildīja priekšrakstus par sa-

viem pienākumiem. Praksē viņi baudīja agrarās likumdošanas aizsardzību, kas sargāja viņu intereses (t.s. Bauernschutz); to pastiprināja dažādi karaļa dekreti, pēdējais, svarīgākais 21. 3. 1696, izdots gadu pirms viņa nāves. Tādā kārtā kā attiecībā uz savu personu, tā uz saviem īpašumiem viņi bija vairāk nodrošināti nekā vēlāk ar t.s. brīvlaišanas likumu (sk. 13. nod.). No otras puses, zviedru valdības rīkojumi, kas viņiem deva brīvu iespēju tirgoties ar lauksaimniecības produktiem, paceļot zemē naudas apgrozību, ievērojami veicināja viņu ekonomiskās labklājības pacelšanu; tā sasniedza dažos gadījumos augstu līmeni, kā to pierāda to komisiju protokoli, kas vērtēja karā nodarītos zaudējumus no 1700. līdz 1708. g. Ir šeit redzami gadījumi, kur pusarka (apm. 11 ha) lieluma mājā krievi nolaupījuši un aizveduši 10 zirgus, 34 govus un vēršus, 20 teļus, 56 aitas, 13 cūkas un 15 kazas; citos protokolos minētas lepnas rotas, sudraba mantas u.c.; tāpat visai zināmi ir gadījumi, kad zemnieki devuši dāvanai „savam ķēniņam” summas pat līdz 650 dālderiem kara vajadzībām u.t.l. Lielais vairums zemnieku māju (96,5%) astoņos apriņķos, par kuriem ir sīkas jo sīkas ziņas, ir bijušas lielumā no $\frac{1}{4}$ līdz pilnam arklam (5,5-22 ha), un iedzīvotāji tajās, pp. Piebalgas draudzē, sadalījušies šādi: saimnieki un viņu ģimenes 83,7%, rokpeļņi 12,6%, bāreņi 3,7%; mājas saimnieks parasti nepildīja klausās, bet bija atbildīgs, zem stingra soda (arī miesas soda), par to kārtīgu izdarīšanu.

Vidzemes zemnieki vairāk kā sprotamu iemeslu dēļ bija ļoti pieķērušies zviedru valdībai un karalim; neskatoties uz visādām grūtībām un šķēršļiem, vietējo varu kavēti, arī Stokholmas iestāžu traucēti, nevarēdami vairs paciest un „pa vecam” pānest parasto izturēšanos pret viņiem, viņi tiecās pāri par Baltijas jūru, lai savas sūdzības nodotu karalim. Šis paņēmieni, līdz šim vēl Livonijas vēsturē svešs un nezināms, atkārtotās tik bieži, ka pēc kāda augsta zviedru ieredņa vārdiem Stokholma šajos laikos bijusi „Vidzemes zemnieku pilna.”

Kad mira „zemnieku karalis,” Livonijas augstmaņu delegācija izsacīja savu padevību un novēlējumus viņa pēcnācējam Kārlim XII, starp citu apsvēicot viņu šādiem nozīmīgiem vārdiem: „nekad cilvēki, kas atradušies briesmās un nelaimēs, nav prieka pilnākā prātā tiekušies apsveikt saules lēktu pēc pagājušās briesmīga negaisa bezgalīgi garās nakts, kā Livonijas augstmaņi (redzot kroni jaunā ķēniņa galvā) u.t.t.” Ir sprotams, ka visā baltvācu historiografijā Kārlis XI ir kā lietuvēns — cits viedoklis, protams, pilnīgi pretējs, ir tas, ar kādu viņš ir ienācis latviešu tautas vēsturē.

Zviedru laiki deva Livonijai šī vārda senajā nozīmē beidzot arī augstākās izglītības centru. Ordeņa un Hanzas gadu simtu kundzības laikā līdzīga doma nekad nav tikusi ierosināta, un līdz ar citiem pārmetumiem Ļvovas biskaps J.D.Solikovskis to vēstīja bijušiem Livonijas valdniekiem savā vēsturiskajā memorandā „Ad Livones... paterna et amica Paraensis” (Rīga 1599, Samošče 1600, poliski — Ļvovā 1600). Lūk šī vieta: „Kā no vienas puses jūsu patroni, archibiskapi, biskapi un ordeņa mestri ar lielu slavu ir darījuši lielus darbus, ceļot tik daudzas baznīcas, klosterus un pils, tomēr ar mazu jēgu, parādīdami vesela saprāta trūkumu, viņi nav parūpējušies kaut vienu liceju un kaut vienu akadēmiju dibināt šajā zemē. Bet kad tādu nav un kad zemes patroni visas savas nākotnes cerības un tāpat arī savas šķiras izredzes liek vienīgi ieroču varā, ja zemē nav ne rakstnieku, nav mācītu vīru, tiesību un politisko zinātņu zinātāju, tad tādā gadījumā viss šis milzīgais militārais spēks, nevadīts no prāta, sabrūk pats zem sava svara. Kad iekarst kaislības, tad nav neviena, kas varētu tā kā tas redzams no piemēriem senajā pasaulē, kuru pilni tur ir rakstnieku

darbi, sāvaldīt kaislību liesmas, un tās izdzēst, aplejot ar veselīga sprieduma, lēnprātības un gudrības ūdeņu šalti. Tā saka dzejnieks, ka tie, kas ir labi mācījušies labas zināšanas un rakstus, top savos tikumos maigāki un atstāj dzīvniecisko dabu. Jo nežēlība ir tas pats dzīvnieciskums" u.t.t.

Un tomēr, ar visiem šiem jaukajiem vārdiem, arī otrie Livonijas aizbildņi, gan uz laiku, proti, poļi, netika pie šāda centra radišanas, kaut gan viņiem netrūka projektu, līdzīgu patera Possevino (sk. viņa korespondenci) daudzas reizes pieminētiem. Arvien tiekmē pēc plašiem horizontiem, viņš mudināja karali Stefanu radīt iekārotā Livonijā jaunu augstāko studiju centru, pēc daudzu valodu tipa, kādi bija pp. Alkala di Henares Spānijā, ko apm. priekš 100 g. bija dibinājis pazīstamais kardināls Fr. Himenez Cisneros, lai veidotu garīgo sagatavošanu visā apkārtņē katoļu kleram, etniski tik dažādam un tāpēc arī ar daudzām valodām. Šie plāni palika neizvesti līdz galam karaļa pāragrās nāves dēļ un pamazām jezuitu akadēmija Viļņā (sākot ar 1579. g.) pārņēma paredzētās daudzvalodu universitātes funkcijas. Gustavs Adolfs parakstīja kara laukā tieši pirms Licenas kaujas, kura viņam atnesa nāvi (1632. g.), dekretu par Terbatas universitātes dibināšanu, kas, pēc Livonijas aristokrātijas sākuma pretestības šai zviedru iestādei un arī pēc zināma pagrimšanas laika krievu varas laiku sākumā, galu galā tomēr izvērtās par īstu augstāko mācību centru visam apvidum, ne tikai kā vācbaltu kultūras sasniegumu paudēja, bet arī izaudzinot daudzus no latviešu un igauņu izglītotiem, pievelkot rusifikācijas laikā arī daudzus krievus. Otrs augstākās izglītības centrs, gan tehniskām un tirdzniecības zinātnēm, veidojās 19. g.s. Rīgā, dibināts lielo reformu laikā, 1861. g. Pēc 1918. g. radās iespēja tapt nacionalām universitātēm visās trijās Baltijas valstīs.

Ap Terbatas universitāti attīstījās, gan zviedru valdības pēdējos gados, tāpat ar „zemnieku karaļa” Kārļa XI vārdu saistīts, baznīcas skolu tīkls; kādi tam visam

NV nacā to tauto pestitais/
 Tas Jumprauws dzimšens lajfs
 atgais/
 Ley seuw wyssa passaul brinoias/
 Dewam tada pedzim šena klaias.
 Ne no wyru āssini nedz mešā
 Bet no Swetu Garu pattesā
 Je Dewā wārds cilwāks tappis/
 Vnd it zedāis tās mēšas āuglis.
 Tā Jumprauw tapa āpgrutenatā/
 Winias šķistiba pallik ne awzskatā
 Ar dāwanams ta spidāis šķaisē/
 Sauwu dziwoēlu Dewos ne grīb pas
 laisk.

No Jura Elgera 1673. g. iespiestās katoļu dziesmu grāmatas. Elgers dzinis Valmierā 1585. g., dzīvojis Cēsis, bijis kā lektors Daugavpilī, kur miris 1672. g.. Elgers raksta vidus izloksnē.

bija panākumi, mēs zinām no kāda izteiksmīga Glika (sk. turpm.) izteiciena kādā viņa ziņojumā, proti, ka uz visām jaundibinātām skolām lauku jaunatne plūst „bariem” (*catervatim*).

17. g.s., kā to jau redzējām iepriekšējā nodaļā un kā to redzēsim arī nākošajā, varām uzskatīt par pirmo gadu simteni jeb pa daļai pat par zelta laikmetu latviešu literatūras uzplaukšanai kas strauji attīstās tajos laikos tai vienīgi pieejamā, proti, baznīcas un garīgajā nozarē. Trīs lieli rakstnieki, Mancelis, Firekers un Gliks, to paceļ vai vienā rāvienā uz tāda līmeņa, ko var saukt par klasisku, ko tā vēlāk saņiedz vienīgi 19. g.s., sākot ar nacionālā uzplaukuma laiku. Jau minētie redzāmie celmlauži, neminot citus mazākos, vēl nepieder, jeb labāki sakot nevar piederēt, latviešu tautas socialo stāvokli ievērojot, latviešu tautībai; vēl arvien tie ir un tiem vajaga būt piederīgiem pie vāciešiem, kas vai nu uz vietas dzimuši jeb ienākuši no ārienes, bet tomēr nekad viņi nebūtu tikuši pie izteiksmes spēka un bagātības, pie plašiem literāriem vērieniem un tajā pašā laikā pie izjūtas smalkuma, kāds ir sevišķi Firekera dzejā, ja viņi nebūtu atraduši dzīvu un saistošu saskari ar zemi un tās tautu, ja nebūtu dzēruši ilgiem un dziļiem malkiem no dzīvinošā un dvēselīgā senajā baltu zemē, ja viņi nebūtu ar instinktivu māksliniecisku izjūtu atraduši un aprakstījuši daļu pat trūkuma postā, ciešanās un pazemošanās arvien tomēr izturīgās un lepņas, bet tajā pašā laikā arī ironiskās un sentimentalās latviešu tautas dvēseles. Mēs redzam, ka viss tas ir pilnīgi atšķirīgs no iepriekšējā gadu simteņu kuriozās un pat „pārāk literārās” pilsētnieku humanistu intereses, un tas nav nekādā ziņā vienīgs gadījums, ka visi šie minētie rakstnieki ir auguši jeb vismaz ilgi dzīvojuši starp lauku ļaudīm, tiem tuvodamies ar vīrišķīgu labvēlības prātu un atrazdami arī paši daudzos gadījumos vajadzīgo atbalsi no latviešu puses, kā tas ir pp. ar Manceli, cik mums tas ir zināms. Lai padarītu vēl skaidrāku un redzamāku minēto atšķirību, salīdzināsim no šī viedokļa divus laika biedrus, proti Manceli un Einhornu (sk. nāk. nod.), abus ar pirmklasīgu nozīmi latviešu tautas reliģijas un morales vēsturē, un arī redzēsim, kurš no viņiem abiem ir atradis ceļu rītdienai, proti izmeklējies to, kas ver apvārkšņus, bet ne to, kas ved pie socialas apspiešanas, kas ar laiku pieņemas arvien vairāk, radot īstus traucēkļus saprašanās un tuvināšanās gaitām.

Visumā šie trīs rakstnieki top apskatīti kopā, it kā vienā nodaļā, neskatoties uz politiski dažādiem Vidzemes un Kurzemes likteņiem šajā gadu simtenī. Mums tomēr pēc mūsu materiala iedalījuma ir šie pirmie latviešu literatūras pārstāvji jāapskata pēc viņu piederības pie viena jeb otra no šiem latviešu novadiem, tā ka Firekers bez šaubām nāks kurzemnieku un Gliks pretējā pusē, bet Mancelis, kura darbība risinājās abos novados, tiks apskatīts nodaļā par Kurzemes hercogisti, jo šeit sākas un arī noslēdzas viņa dabs. Tā šai nodaļai paliek vienīgi laika ziņā pēdējais no trijiem.

Līdz ar zviedru valdības interesi par latviešu tautas audzināšanu un izglītību nobriest arī vēlēšanās redzēt tulkojumā latviešu valodā pilnīgu Sv. Rakstu izdevumu. Ar šo darbu, kam ir izšķirīga nozīme arī latviešu literatūras attīstības gaitā, saistās J.Fišera, Vidzemes luteriskās baznīcas galvas, un Ernesta Glika, Alūksnes mācītāja, vārdi; no viņiem pirmajam, kas ir viens no dedzīgākajiem zviedru valdības jau minētā skolu tīkla veidošanas izcīnītājiem, ir lielākie nopelni galvenā kārtā moraliskā un materialā šī milzīgā darba izdošanas veicināšanā; „Fišera administratīvās spējas un Glika rakstnieka dāvanas kopā ir tas, kas dod iespēju dzimt nemirstīgām

garīgām vērtībām" (L.Bērziņš). Viss Bībeles pilnīgais teksts, veltīts karalim Kārlim XI, iznāca divos paņēmienos: Jaunā derība 1685. g., Vecā derība 1689. g. Tas ir literāri augstvērtīgs darbs, paveikts tikai astoņos gados, kurpretim Luteru bībeles tulkojums prasīja trīspadsmit gadus, pie kam vēl pēdējais tulkoja savā mātes valodā, kurpretim Gliks, dēvēts par latviešu Luteru, bija pēc tautības vācietis, dzimis Saksijā 10. 11. 1652. g., un tāpēc viņam bija jāiemācās latviešu valoda, tāpat kā viņš iemācījās arī igauņu un krievu valodas, atnācis savā jaunajā dzīves vietā.

No tīri literāra viedokļa šis bībeles tulkojums ir īsts meistara darbs sava spēka un dramatiskās izteiksmes, kā arī valodas bagātības dēļ, kāpēc tas arī, nerēķinot jau no apgrozības izzudušās formas un vārdus, ir uzglabājis savu vērtību un nozīmi vēl arvien līdz mūsu dienām. Šeit, protams, nav jāaizmirst nekādā ziņā viņa priekšteči valodas izkopšanā, kādi ir jau iepriekš bijuši, starp citu ar tādu vērienu, kā Mancelis jeb Firekers (sk. nāk. nod.). Kad Gliks, šis dedzīgais skolu dibināšanas ierosinātājs un iedvesmotājs savā draudzē un tās apkārtnē, Alūksnes aplenkšanas laikā, Ziemeļu karā (1702), krita krievu feldmaršala Šeremetjeva gūstā, viņam atņēma arī viņa audžu meitu, domājams latvieti, kas pēc dažādiem piedzīvojumiem tapa par visas Krievijas ķeizarieni Katrinu I. Ķeizars Pēteris prata novērtēt Vidzemes mācītāja Glika talantus un pārveda to uz Maskavu, kur, atvēris parauga skolu aristokratu jaunatnei, ko bieži apmeklēja arī ķeizars, un nodibinājis privatu nedēļas laikrakstu krievu valodā un attīstījis savu darbību arī citās nozarēs, viņš nomira 1705. g. Vēl šodien pauž Glika piemiņu divi viņa stādītie ozoli Alūksnes mācītāja mājas priekšā. Jāatzīmē, ka arī igauņu bībeles tulkojums iznāk tajā pašā laikā, proti 1686. g.

Zviedru valdīšanas pēdējos gados, Ziemeļu kara sākumā, ir uzrakstīta un anonimi iespiesta kāda grāmata (autors esot saucies Blombergs): *An account of Livonia, with a Relation of the Rise, Progress and Decay of the Marian, Teutonick Order. The several Revolutions that have Happen'd there to these present Times, with the Wars of Poland, Sweden and Muscovy, contending for that Province etc. London 1701* (ir arī franču izdevums Utrechā 1705. g.). Šeit nav vieta apskatīt visumā šo kuriozo grāmatu; mums pietiek, ja zinām, kā autors ir redzējis un izpratis latviešu likteņus Vidzemes „ilgajās un asiņainās likteņa gaitās.” Autors ir apņēmies nopietni iepazīties ar zemes senatni, kāpēc viņš par laiku pirms ordeņa iebrukšanas ne tikai sakopojis visas ziņas, kas atrodamas pie toreiz pazīstamākiem senāko un vidus laiku autoriem, bet tāpat arī vēlākajās, 16. un 17. g.s. chronikās. Kaut arī pirmā kārtā interesējoties par valdošo kārtu un par „augstāko politiku,” viņš tomēr veltī dažas lapas puses arī vietējām tautām, izmantojot pp. Sakšu Gramatiķi (II vēstule), sīkāk pakavējoties pie senprūšu likteņiem (XVI vēstule) u.t.t. Pievēršim vienīgi to, ko viņš raksta par sava laika latviešiem: var vērot zināmu patriarchy sadzīves veidu, kas labākos gadījumos izpaužas pie kungiem un viņu zemniekiem (XV vēstule): „Visi šie Vidzemes iedzīvotāji ir ļoti stingras un stūras dabas, spēcīgi un veicīgi amatiem. . . izturīgi darbā un nenogurdināmi... Zviedru Vidzemē zemniekiem brīvība esot daudz lielāka nekā Kurzemē... „Daudz ir sacīts par šīs nabadzīgās tautas verdzību, bet tā nav tik nežēlīga, kā par to mēdz domāt, jo viņu kungu interesēs ir tos apgādāt ar visu dzīvē nepieciešamo. Kad viņi ir padarījuši savu uzdevumu un veikuši sava darba daļu, kas tiem uzdota, tad pārējais laiks, kas paliek, ir viņiem pašiem, un savā dzīvē viņi ir visai apmierināti un jautrības pilni...” — Vācijā, pēc šī paša autora izteicieniem, zemnieku apstākļi esot ļaunāki. Vidzemē un

Kurzemē esot ar ierīkotas dažas skolas, esot tulkota Bībele latviešu un kuršu valodā... „Lai gan šajās zemēs zemnieki, kad viņiem ir kādas kāzas jeb kristības, atļaujas ielūgt savus lielkungus un lielkundzes” — acīmredzot dažkārt labas sadzīves pazīme, tomēr anonimais autors ir spiests šīm zemēm piemērot izteicienu, kas radīts Polijai: šet ir debesis dižciltīgiem, paradīze garīdzniekiem, zelta bedre svešniekiem un elle zemniekiem” (*est coelum nobilium, paradus clericorum, aurofodinae advenarum, et infernus rusticorum*).

Zviedru laiku Livonijas gerbonis.

Kurzemes hercogiste ar tās kolonijām un hercoga kuģu braucienu ceļiem.

VIENPADSMITĀ NODAĻA

KURZEMES UN ZEMGALES HERCORISTE

Nelielā Kurzemes hercogiste, kā ķīlis iespiesta apkārtējās valstīs, kas atradās pastāvīgās cīņās savā starpā, kā neatkarīga jeb it kā neatkarīga saliņa nemitīgas invāzijas un okupācijas ūdeņos būtu uzskatāma par politisku kuriozu, ja vien viņas eksistences ilgums nebūtu sasniedzis divus un trešdaļu gadu simtus (1562-1795). Šī tik ievērojami ilgā tās pastāvēšana liecina, ka tā nav apstākļu griba vien un nav arī gadījuma rakstura kombinācija kaimiņu spēku līdzsvarojumā; citiem vārdiem sakot, ir bijuši savi pamati, noteikti, nopietni un iedarbīgi, tās pastāvēšanai šajā spēku mijā, neskatoties uz lielajām pārmaiņām Austrumeiropā, kādas ienes poļu-krievu karš nākošā gadu simteņa sākumā un zviedru-krievu, t.s. Ziemeļu karš, 18. g.s. sākumā, neminot dažus nenozīmīgākus. Šie pamati būs bijuši ārējas un iekšējas dabas, un vēlēšanās tos noskaidrot mūs tuvina šīs Baltijas piekrastes daļas svarīgāko vēsturisko problēmu risināšanai.

No 17. un 18. g.s. Eiropas politiskās organizācijas viedokļa izejot mēs varam konstatēt, no vienas puses, absolutisma attīstīšanos, kā arī plašu un ļoti plašu politisku

formaciju veidošanos, kas dabīgi agrāk vai vēlāk uzsūc visas mazākās, bet, no otras puses, arī daudzu mazāku politisku vienību saglabāšanos vairāk jeb mazāk neatkarīgu vasalvalstu veidā Vācijā, Itālijā u.c. Polijā, kuras vasali bija Kurzemes hercogi, pastāvēja savdabīgs konstitucionāls liberalismis, kas ļāva viņu tik neapvaldītam un nedisciplinētam aristokrātijas individualismam, ka ir patiesi jābrīnās, kā gan šī valsts ir vispārīgi varējusi tik ilgi turēties pret krievu patvaldību un pret Vazas dinastijas zviedru karaļu vareno militāro spēku. Kurzemes hercogistes konstitūcijas vēsture ir, tāpat, bīstama kuģošana šo pretešību ūdeņos, un ir pilnīgi saprotami, ka 18. g.s., tieši šajā vairāk jeb mazāk „apgaismotā” absolutisma laikā, arī Kurzemes hercogistei nācās izbeigt savu vairāk nekā divu gadu simtu pastāvēšanas laiku. Gandrīz nepārtrauktas cīņas starp hercogiem un Kurzemes muižniecības iegribām, dažkārt visai smagas, atspoguļo vispārējo notikumu norisi visā hercogistes pastāvēšanas laikā un vēl vairāk poju politisko paņēmieni iespaidu uz šīs vasalvalsts likteņiem. Richters, šis Baltijas muižnieku daiļrunīgais aizstāvis, to formulē šādi: „Kurzemes apstākļu konfuzaļais stāvoklis ir sekas tam, ka šeit pastāvēja aristokrātiskais režīms, varbūt pat oligarhiskais, tāpat kā Polijā arī pienācīgi nekārtīgs.”

Hercogiste ar savu ārējo politiku varēja noturēties uz kājām, sevišķi smagajos pārbaudījuma brīžos, ar ļoti komplicēto un galu galā visai nedrošo bieži atkārtoto neitralitātes deklarāciju sistēmu, ko sevišķi bija iecienījis, pp. hercogs Jēkabs, un kas attālēm atgādina arī Latvijas valsts mēģinājumus pēdējos gados. Tāpat tika piekoptas tajos laikos iespaidīgās diplomātiskās laulības, lai nodrošinātu zināmu politisku atbalstu Polijā un Vācijā, bet pēdējos laikos arī Pēterburgā. Tomēr visi šie soļi nevarēja aizkavēt svešu kara pulku gājienus caur valsts robežām, garnizonus Jelgavā, hercogistes galvas pilsētā, arī pilsētu un lauku postījumus, pat pašu hercogu deportācijas un viņu ilgāku piespiedu (tā Jēkabs un Bīrons) jeb brīvprātīgu trimdū (Ferdinands), dažreiz arī bīstamu un draudošu sacensību par „Dievzemītes” troņi, ar Sakšu Moricam, kura vārdā saucas sala Usmas ezerā, līdzīgiem pretendentiem. Iekšējos apstākļus raksturo nekad neatrisinātais iekārtas jautājums speciāli par Kurzemes bīskapiju Piltenē, kas sākumā piederēja „ēnai” — dāņu dzimtas ķēniņam Magnusam, bet vēlāk tapa par strīdus ābolu ar poļiem un par pamatu tik daudzām nesaskaņām par tās tiesisko stāvokli, un strīdi ar muižniecību, kas bija pa daļai slepeni naidīga hercogiem vai arī atklātā pretestībā viņiem, līdz pat 1795. g. Šādi nemierīgi apstākļi, gan neizslēdzot zināmus laimīgus starplaikus, pat ar slavu, kas pārspēja pat hercogistes patiesās ģeogrāfiskās iespējas, pp. hercoga Jēkaba pirmos, laimīgajos laikos, varēja turpināties, kamēr kaimiņu valstis nebija savus rēķinus nokārtojušas pilnā apmērā. Ar Zviedrijas sabrukumu hercogistes rietumos jau pakāpeniski un neatlaidīgi sāka veidoties jauna valsts, Prūsija, kuras spēks pieauga gadu no gada; tuvojoties Polijas likvidācijas brīdim, tā varēja, ar vācu dzejnieka vārdiem, būt jau „trešais sabiedrība,” kad sadalīja Poliju un līdz ar to arī visu starpzonu starp Rietumeiropu un Krieviju. Polija krita kā nogatavojies auglis, bez slavas, bet Krievija un Austrija savu ķeizārieņu laikā kopā ar Fridriha Lielā Prūsiju nosprauda kopējās robežas, lai sāktu jaunu, lielo imperiju līdzsvaru, kas ar laiku top dēvēts par „Eiropas koncertu.” Mazo galmu laiks ir beidzies un pēdējam Kurzemes hercogam Pēteram ir sava dzīve jābeidz svešumā, Bohemijā.

Iekšējais politiskais spēks, kam bijusi nozīme Kurzēmē, ir pirmā kārtā un gandrīz vienīgi tās muižniecība, kopā ar dažiem politiski apdāvinātiem hercogiem. Pilsētu ir

visai maz, bet zemniekiem nav pārstāvniecības un viņu nozīme politikā ir vērtējama kā pilnīgi pasīva. Kurzemes muižnieki, līdzīgi saviem brāļiem Vidzemē, ir apbrīnojami rošīgi savas kārtas interese aizstāvēšanā; protams, ir cits jautājums, cik viss tas ir sakarā ar pašas valsts un citu iedzīvotāju interesēm. Par kungu izturēšanos pret zemniekiem būs minēts vēlāk, bet šeit ir jāatzīmē viņu uzpūtīgā un ārkārtīgi nicinošā izturēšanās pret pilsoņiem, galvas pilsētā u.c., kā tas ir redzams no tā laika rīkojumiem par tēpu un dzīves veida noteikumiem. Aizstāvot savu privilēģēto stāvokli, Kurzemes muižnieki lieto tādas metodes sociālā un juridiskā *status quo* uzglabāšanā, kas tos noved pat pie atklātas sacelšanās pret jebkādiem jauninājumu mēģinājumiem, kas varētu radīt aizdomas par viņu interese apdraudēšanu; viņi iet meklēt sev aizstāvjus kā vācu, tā poļu un beidzot arī krievu galmā. Un tā kā šajos muižniecības zelta laiku gadu simtos šīs sociālās klases intereses visumā pilnīgi sakrīt dažādās zemēs, tad, protams, radniecības saites un labi sakari var garantēt zināmu eksistenci arī Kurzemes aristokratijai, kas ir tiešām spējīga aizstāvēt kārtas intereses sev un līdz ar to arī visai muižniecībai kā tādai. Šie ir iemesli, kas starptautiskā mērogā aizkavē jebkādu politiski-sociālos zaudējumus muižniecībai šajā zemē.

Dinastiski hercogistes divi ar trešdaļu gadsimti sadalās nevienādi divās daļās: 175 gadus valda Ketleri, bet 58 gadus vietējais Bironu nams (1737-1795), gan ar ilgiem pārtraukumiem, apstākļu bīstamo sarežģījumu dēļ. No konstitucionālā viedokļa arī pirmo laiku var iedalīt divās daļās, no kuriem pirmais ir līdz 1618. g., kad pieņem statutu, kas paredz hercoga Fridriha atzišanu jeb apstiprināšanu no landtaga un Polijas ķēniņa puses; otrais periods ir līdz hercogistes dibinātāja un Livonijas ordeņa pēdējā mestra dinastijas pēdējā pārstāvja nāvei.

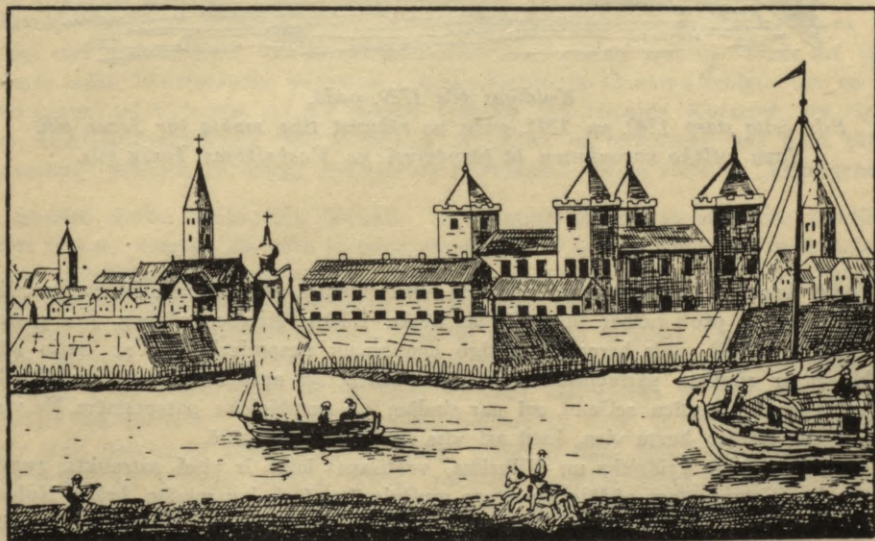
Mēs nekavēsimies pie hercogistes politisko notikumu izklāsta, kas ir atrodams daudzās speciālās grāmatās, sākot ar Krūzes, Richtera un Serafima, bet beidzot ar Juškeviča darbiem. Mūsu uzdevums ir citāds, un mums šie politiskie notikumi ir tikai rāmis latviešu tautas likteņu skaidrošanai, gan dažkārt pārāk smags un nospiedošs gleznai, kas dažiem laikiem visai vāji saskatāma, bet visumā ir visai nozīmīga. Ir trīs personas no Kurzemes desmit hercogiem, kas apskatāmas tomēr ne tikai no mūsu viedokļa vien; tās ir: Gothards Ketlers (1562-1587), Jēkabs Ketlers (1642-1684) un Ernsts Johans Bīrons (1737-1741 un 1763-1769).

Hercogistes politiskās dzīves galvenie vilcieni tā laika notikumu norises aplokā ir šādi. Kad Gothards Ketlers kā pēdējais ordeņa mestrs un pirmais Kurzemes hercogs nāca pie varas, tad daži hercogistes teritorijas novadi vēl arvien palika ārpus viņa jurisdikcijas robežām: tā viss Grobiņas, šis hercogistes otrās galvas pilsētas, rajons ar Liepājas ostu bija iekļāts jau ordeņa laikā Prūsijas hercogam un tikai nākošā gadu simteņa sākumā pakāpeniski atbrīvojās, no jauna pieslejšoties hercogistei. Tas pats bija ar Piltenes apvidu, kur kungs bija Magnus, cerībās pievilcis Livonijas karalis; pēc viņa nāves (1583) vēl dažus gadu desmitus tas ir dāņu un poļu strīdus objekts; šis strīdus izbeidzās tikai 17. g.s. sākumā, kad to pievieno hercogistei.

Ja šādi bija nokārtotas robežu lietas, tad iekšējās pārvaldes un vietējo valsts spēku uzturēšanas problēmas bija padotas ne reti vien kaitīgām tieksmēm un darbībai, kā tas, pp., izriet no baronu brāļu Noldes procesa — viņi tika notiesāti 1615. gadā, kas hercogam Vilhelmam bija jāsamaksā ar trimdu. Lepnās Kurzemes muižniecības nesamierināmā un bieži vien draudošā izturēšanās pret savu hercogu, jo „neviens nav

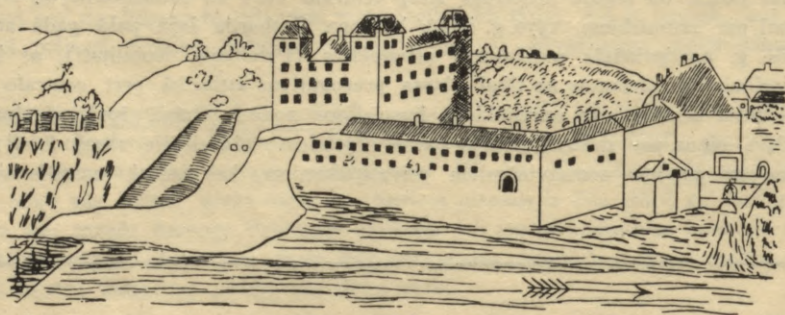
praviētis savā tēvzemē," t.i., padotības izjūtas trūkums pret „vienu no savējiem," kā vērtēja Ketlera dinastiju, kas neilgi atpakaļ bija ienākusi no Vācijas, — šī izturēšanās gandrīz arvien tika labvēlīgi atbalstīta no Polijas puses kas ar skaudīgu skatu vēroja hercogistes pakāpenisko nostiprināšanos, arvien paturot par savu mērķi un uzdevumu pilnīgu Kurzemes inkorporāciju Polijas valstī. Šīs iekšējās cīņas ir ar ilgstošu raksturu, ar lielu niknumu hercogistes pirmajos pastāvēšanas laikos, bet norimst vienīgi tās pēdējā laikā, kad Kurzemes muižniecība, jau tad meklējot ceļus uz Pēterburgu, šādi gūst ar laiku arvien jo vairāk galminieku padotības psiholoģiju. Laika ziņā apmēram vidū paliek īsais „zelta laiks" Gotharda mazdēla, hercoga Jēkaba laikā, kas prata lieliski pavērt zemes ekonomiskās iespējas un saprast arī savas darbīgās un saprātīgās tautas psiholoģisko vērienu, sagādājot hercogistei starptautisku prestižu, pat lielāku par tās pretestības spējām vareno kaimiņu triecieniem.

No pirmā hercoga, Gotharda, laikiem ir jāmin dažādi likumdošanas un pārvaldes akti, kas noteic un regulē attiecības starp centrālo varu un muižniecību, un tāpat arī rīkojumi par zemniekiem. 1570. g. iznāk hercoga Gotharda šajā pašā gadā atļautās un 1581. g. apstiprinātās muižnieku privilēģijas (Privilegia Nobilitati), ar kurām muižniecībai tiek pieļautas ne tikai plašas prerogativas attiecībā pret centrālo varu, bet arī tādas tiesības pār zemniekiem, kas pēdējos nodod pilnīgā īpašumā kungiem un padara viņus par tiešiem pēdējo varas objektiem; kādreizējie vasaļu feodi pēkšņi izvērsās par gandrīz neatsavināmiem privatīpašumiem, kas padoti mantošanai u.t.l.,

Jelgavas pils ar pilsētas daļu 1703. g. Jelgavas senākā pils tāpat kā Rīgas pils, celta ordeņa mestra Monheima laikā. Jau 1265. g. ordeņa mestrs Konrads von Manderens šinī vietā bija cēlis koka pili. Monheima celtā pils 18. g.s., ceļot jauno pili pilnīgi nojaukta. 17. g.s. pili nostiprina attēlā neredzami bastioni.

muižnieki iegūst pilnīgas jurisdikcijas tiesības par saviem zemniekiem; viņi ir brīvi no jebkādiem nodokļiem un pienākumiem pret centralo pārvaldi, izņemot karaklausību; viņiem ir tiesības tirgoties, degvīnu tecināt, alu brūvēt, medību, zvejas, dzirnavu ierīkošanas, krogu u.c. tiesības; šajā „muižnieku paradizē,” kā šajā laikā dēvē Kurzemi, viņu zemnieki, kuru stāvoklis jūtami atšķiras no valsts domeņu zemnieku stāvokļa, ir tomēr tie, kas šādos apstākļos nevien izrāda ekonomisko, bet arī morālisko pretestību, kā to redzēsim turpmāk dažos tā laika literāros izpaušumos. Tā ir tiešām „socialā paradize” zemē, kur valda, pēc privileģijas piektā paragrafa, „brīvība, taisnība, labi tikumi” u.t.t. (Immunität, Herrlichkeit, Gerechtigkeit, vernünftige Gewohnheit, löbliche Gebräuche, Willkur etc.).

Kuldīgas pils 1729. gadā.

Pils celta starp 1242. un 1245. gadu un sākumā tika saukta par Jezus pili. Savu vēlāko nosaukumu tā pārņēmusi no Veckuldīgas kuršu pils.

Tomēr hercogs Gothards ir ne mazumu vien rūpējies arī par zemniekiem, sevišķi garīgajā laukā, proti ticības un izglītības lietās. 1570. g. Kirchenordnung, kas pieminēta arī 9. nodaļā, rāda hercoga kristīgo centību un neapmierinātību ar esošo stāvokli, un ar rūgtiem pārmetumiem tiem, kas pārmērīgi apspieduši lauku ļaudis. Ir lēmums par 70 baznīcu celšanu, arī par skolām un nespējnieku patversmēm. Ne viss palika par mirušu burtu vien, kaut arī viss netika izvests dzīvē.

Viņa divu dēlu, Fridriha un Vilhelma, valdīšanas laiks ir visai satraukts, paasinoties konfliktam starp pēdējo un starp muižniecību (sal. jau minēto brāļu Noldes prāvu); šis konflikts izbeidzas, poļu varai iejaucoties, par labu muižniecībai un, īsi sakot, ar tās pilnīgu uzvaru. Šī uzvara ir ietērpta juridiskā formā (*Formula regiminis* un *Statuta curlandica* jeb *iura et leges in usum nobilitatis curlandicae*) 1617. gadā; abi šie dokumenti ir specialas poļu komisijas izstrādāti.

Pirmais no šiem likumdošanas aktiem nodod gandrīz visu izpildvaru zemē hercogistes Padomei, proti, muižniecības pārstāvjiem, bez kuras hercogs nevar pieņemt nevienu svarīgāku un principālu lēmumu; arī jurisdikcija ir muižniecības rokās, ar

pilstiesu (Hofgericht) kā augstāko tiesu iestādi. Otrais, civilo un kriminālo likumu kodeks zemes vajadzībām, ir visai bargs pret privāto muižu zemniekiem, kā tas ir saprotams tā laika uztverē un kā to pielaiž muižniecības izņēmuma stāvoklis zemē, ko kāds vācu vēsturnieks ir nosaucis attiecībā uz agrāro likumdošanu par klasisko romiešu tiesību zemi. Tiešām, kā saturs, tā arī terminoloģija rāda, ka Statutā izteicās dzimtsbūšana savā viskrasākā un noteiktākā izpaudumā. Lūk, daži piemēri: šeit minētas īpašuma tiesības uz vergiem, kas sākumā piemērotas īstiem, patiesiem vergiem, dreļļiem, kā viens no civiltiesību apakšnoteikumiem (*prima potestas privata est dominorum in homines proprios sive rurales*); par vergu top, ja dzimst kā kunga dzimtscilvēks, kaut arī piedzimis no nebrīvas mātes; verdzība ir mantojums; izbēgušie zemnieki nedrīkst atrast patvērumu Livonijas pilsētās „ar brīvu gaisu” (*adversus tales fugitivos nullus sit praescriptionis locus*); viņu noziegumiem nav noilguma, pēc romiešu tiesībām; tiesa par viņiem pieder kungam, kas var arī izdot atsevišķus likumus savām vajadzībām (*potest quilibet dominorum hominibus suis propriis sub se constitutis peculiares leges statuere, iure tamen publico salvo*); katra iespēja no šī stāvokļa iziet ir atkarīga no kunga piekrišanas un atļaujas (*nullus propriorum hominum filios suos sive pro literis descendis vel pro officio exercendo sine licentia domini sui, peregre amandabit*), sevišķi izglītības iegūšanai, u.t.t. Visumā šie likumi un rīkojumi, ko izdevusi valdošā kārta, kura ir mācējusi iekārtoties un vēlas palikt netraucēta savu privilēģiju izmantošanā, ir uzskatāmi par sevišķi raksturīgiem izņēmuma stāvoklim. Tāda ir prakse Kurzemē, un aina būtu vēl bēdīgāka, ja apstākļus nemikstinātu patriarhalās attiecības nedaudzo īpašnieku un viņu zemnieku lielā daudzuma starpā, raksturīga Livonijas senatnei. Šāds juridiskais stāvoklis Kurzemē nevarēja neizsaukt skaudību no Vidzemes muižnieku puses, sevišķi tajā gadu simtenī, kad tā sāk sajust zviedru valdības spaidus. Tāpēc arī Vidzemes lauku likumdošanas projektos redzam Kurzemes likumu atspulgu, bet, no otras puses, arī Vidzemes zviedru likumi nepaliek bez iespaida Kurzemē, un tāpēc, pp., Landespolizeiordnung 1671. g. mēģina izvairīties no termiņiem, kas būtu pārāk „romiski,” tulkojot pp. *homo proprius* ar „Erbbauer” un ne vairs ar „Leibeigener.”

Samērā daudz labāks bija, juridiski un praktiski ņemot, to zemnieku stāvoklis, kuri bija uz domeņu un pašu hercogu zemes, kas 17. g.s. ir apmēram trešā daļa no visas apstrādājamās zemes platības un atradās auglīgākos novados. Šo zemi pārvaldīja kamerkoleģija, kas zināmā mērā sargāja zemniekus no administratoru un valsts ieredņu patvaļībām; zemnieki varēja iesniegt arī savas sūdzības. Gan pārvaldes metodes grozījās hercogistes pastāvēšanas divu gadsimtu laikā, sākumā zemi vairāk izrentējot, vēlāk centralizējot, un tā kāds vācbaltu vēsturnieks ir vispārējo stāvokli varējis šādi novērtēt: „zemnieku sensenās tiesības uz zemi, ko viņi apstrādā, nekad nav gluži iznīcinātas bijušas. Tās turpināja palikt ne tikai viņu iedomā vien, bet tās respektēja arī hercoga valdība. Kroņa zemnieki paturēja zināmas iespējas mantot savas mājas, protams, ne uz juridiskiem, bet uz parašu un tradīciju pamatiem.” Apstākļi tomēr tapa ļaunāki, tāpat kā visur citur, 18. g.s. beigās, kad zemnieku stāvoklis, pēc aprakstiem, top nospiedoši smags.

Socialā un ekonomiskā gradācija Kurzemē dabīgi atgādina to, kāda tā ir Vidzemē: caurmēra zemniekam ir apm. 25 ha aramzemes; ir bez tam arī otra grupa „pušēlnieku” un bez tam vēl sīkāki zemes kopēji, bandinieki u.c. Nav vēl izvesti statistiskie aprēķini un ir jāšaubas, vai tos uz uzglabāto dokumentu pamata ir vispārīgi

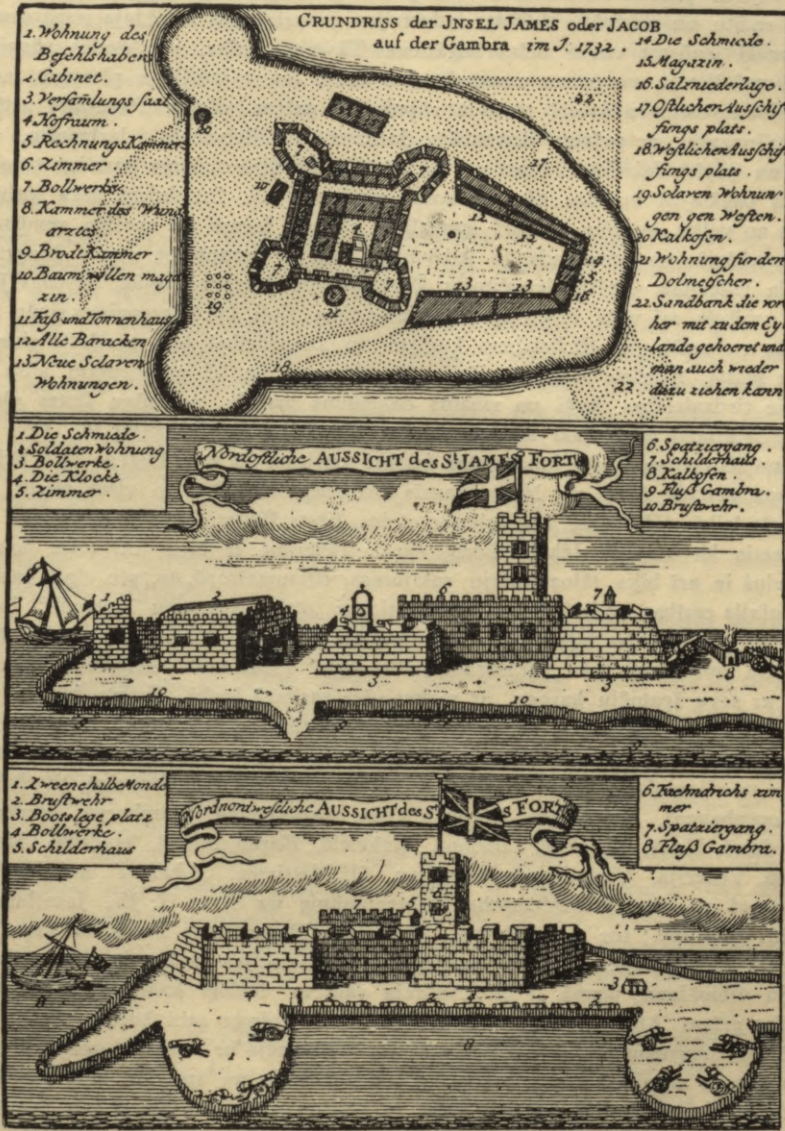
iespējams izvest; mūsu rīcībā tomēr ir dati par dažiem Vidzemes novadiem, no kuriem iespējams saskatīt zviedru kadastra izvešanas laikā šādas procentuālās attiecības, kas var dot zināmus pieturas punktus arī par Kurzemi; pēc šī kadastra datiem apmēram 44% ir arklinieku, 42% pusarklu saimnieku un apm. 12% tādu, kam ir $\frac{1}{4}$ arkla zemes; pārējie ir t.s. lielsaimnieki, apm. 1%, un astotdaļarkla zemnieki. Bijušajā Rīgas archibiskapijā zemes ir visvairāk saskaldītas.

Divi gadu desmiti gadu simteņu vidū ir nelielās hercogistes slavas un ziedu laikā. Hercoga Jēkaba organizatora talanta vadībā tā iegūst lielu ievēribu arī ārzemēs, kā tas secināms no līgumiem ar dažādām rietumu valstīm, pp., ar Franciju un Angliju. Otrs faktors ir radusies iespēja izkopt un radīt ievērojamu pārjūras satiksmi un zināmu koloniju politiku. Merkantilisma atplaukšanas laikā Kurzemes hercogs dažu

Hercogs Jēkabs.

gadu desmitu laikā ir pratis pacelt savu zemi augstā ekonomiskās un vietējo industriju attīstības līmenī, kas ir merkantilisma stiprā puse un tās ekonomiskās politikas priekšnoteikums; viņš ir parādījis, ko var sasniegt zemes resursi labvēlīgos ģeogrāfiskos apstākļos, pakļauti noteiktai vadībai un organizējošai gribai. Isā kopsavilkumā sasniegtos rezultātus var raksturot šādi. Sākot ar zemkopību kā ar zemes bagātību pamatu, hercogs kā labs mājas saimnieks centās ievest jauninājumus un pārgrozījumus līdzšinējā vecajā domeņu zemes apsaimniekošanā, ar labākiem lauku apstrādāšanas paņēmieniem, meliorāciju, sēklu selekciju u.c., un panākums bija tāds,

Hercoga Jēkaba forts Gambijā 1732. gadā.

ka Kurzeme, kura jau no laika gala bija pazīstama kā labības eksportētāja, tapa arī par lopkopības eksporta zemi, tāpat izvedot arī gaļu, sviestu, taukus, vilnu u.c.; ar to ievērojami pacēlās saimniecību ienesīgums. Līdz ar to hercogs pielika lielas pūles, lai radītu un veicinātu dažādas industrijas nozares, kas zemē bija iespējamas, arī šādā veidā iegūstot zemei lielas bagātības. Tā tika radīta, pp., dzelzs rūpniecība, kas sākumā lietoja no purvu zemes izrakto rūdu, bet, vajadzībām pieaugot, arī no Zviedrijas ievesto; radās arī tērauda rūpniecība galvas pilsētā. Pamazām attīstījās arī citas nozares, ar pulvera dzirnavām, šauteņu un lielgabalu darbnīcām, stikla, ziepju un papīra fabrikām, tāpat ar darbnīcām tekstiliju un kuģu buru izgatavošanai. Mežiem bagātajos apvidos tika ierīkotas zāgētavas u.c. Strādnieki nāca galvenām kārtām no valsts muižām, un arī specialisti, sākumā ievesti no svešām zemēm, pamazām veidojās no zemes vietējo iedzīvotāju vidus. Izmantojot zemes ģeogrāfiskā stāvokļa izdevības, sevišķi izmantojot Ventpils un Liepājas ostas, hercogs Jēkabs varēja uzbūvēt arī visai ievērojamu tirdzniecības floti, kurā hercogistes ziedu laikos skaitījās ne mazāk par 60 lielajiem kuģiem; to aizsardzībai bija paredzēts piemērots fregatu skaits. Precīzie skaitļi ir šādi: 44 apbruņoti un 15 neapbruņoti kara kuģi, 60 lielie tirdzniecības kuģi un zināms daudzums mazāk nozīmīgu flotes vienību. Dānijai šajā laikā bija tikai 20 kara kuģu, Zviedrijai 30, Francijai 18. Pēc citām ziņām no Kurzemes kuģu būvētavām izlaisti pavisam 59 kara kuģi ar 1416 lielgabaliem, kas sastāda 58% no Neuzvaramās Armadas, un 37% no visas angļu flotes Kromvela laikā (H.Vitols, *La Baltique et les Etats Baltes*, Paris 1935, 194-195. lpp.). Ir jāpiemin, ka hercogs Jēkabs līdzīgi caram Pēteram, ir bijis ļoti tuvu holandiešiem; viņš ir arī bijis tālos studiju ceļojumos Rietumeiropā, un, pēc viņa paša vārdiem, lolojis cerības padarīt savu hercogisti par „otru, austrumu Holandi.” Bet holandieši no savas puses bija gauži nieprieicināti par šo radušos konkurentu; hercogu Jēkabu viņi sauca par „Jūrasbraucēju hercogu” (*Haertogh Schipper*). Viņa flote brauca ar savu īpatnēju karogu, ar melnu vēzi sarkanā laukā. Kuģus būvēja vietējās būvētavās, pa daļai arī pārdeva svešām valstīm, pp. Anglijai, Venecijai u. c. Tirdzniecības sakarus ar ārvalstīm uzturēja sevišķi aģenti, t.s. konsuli. Šādi diplomatiekie un konsularie aģenti atradās Stokholmā, Karalaučos, Dancigā, Stetinē, Berlinē, Kopenhagenā, Helsingerā, Bergenā, Oslo, Dronheimā, Hamburgā, Medemlikā, Amsterdamā, Hagā, Larošelē, Londonā, Ņukestlē, Bordo, Nantē, Madridē, Marseļā, Dženovā, Venecijā, Vinē, Regensburgā u.c. (H.Mattiesen, „Livland” und „Kurland”. *Der Kampf um eine baltendeutsche Staatenbildung im 16. u. 17. Jh.*, Jomsburg 1-2, 1939, 131-133. lpp.; tur arī 133. lpp., Kurzemes jūras flotes maršrutu karte). Šis plašā stila ekonomiskās politikas sasniegumu kulminācijas punkts ir divu Atlantijas koloniju dibināšana; pirmā ir Sv. Andreja sala ar dažiem kaimiņu rajoniem pie Gambijas grīvas Afrikas rietumu krastā, bet otrā Tobago sala Antiļu, pēc tā laika apzīmējuma Austrumindijas archipelagā; tās kolonizēja ar latviešu zemniekiem un no tām izveda tropisko zemju preces, kā cukuru, kafiju un speciņas, tādā daudzumā, ar kuru varēja apmierināt ne tikai pašu vajadzības vien, bet arī pārdot šīs preces kaimiņu zemēs, Polijā, Krievijā, Zviedrijā.

Kā lauksaimniecības produkcijas pacelšana, tā arī rūpniecības un tirdzniecības pasākumu izkopšana prasīja, protams, no latviešu zemniekiem jaunus spēkus un piepūli, tāpat kā arī darbs rūpniecībās, transporti, satiksme u. t. t., un tomēr ekonomiskās dzīves kāpjošais ritms nevarēja neatsaukties labvēlīgi arī uz lauku iedzīvotāju eko-

nomisko stāvokli; ar savu straujo pulsēšanu tas nes sev līdz arī zināmas brīvības vēsmas un plašus vērienus. Ne mazums bija šo iedzīvotāju vidū, kas sāka sasniegt kvalificēto strādnieku un meistarū stāvokli, tapt par brīviem amatniekiem, iepemt vietas flotē, armijā un kolonijās; visi tie ienesa, protams, jaunu garu tā laika tautas dzīvē. Un sevišķi šis jaunais gars nāca no jūras, kas latviešiem bija liegta ordeņa un Hanzas laikā (sk. 1. nod., ar dainu atskaņām no latviešu zvejnieku tuvuma jūrai). Šis jaunās iespējas latvieši izmantoja ar lielu cītību un lieliem panākumiem, kā to redzam no laikmeta dokumentiem, gan reti, kā pp., no tā, ka hercogs Jēkabs savā laikā ir varējis piedāvāt 17. g.s. vidū pāvestam 24 000 latviešu jūrniekus (H. Vītols, 198. lpp.).

Varam redzēt, gan no nedaudziem dokumentiem, ka hercogam ar saviem latviešu pavalstniekiem ir nodibinājusies savā ziņā sirsnīga apvienība (*entente cordiale*). Kad iebruka zviedri Kurzemē, zemnieki cēlās hercogu aizstāvēt; viņi nebēdza no ienaidnieka prom, kā, krieviem nākot, dažos Vidzemes novados iepriekšējā gadu simtenī, un kad hercogs pēc 1660. g. Olivā miera no gūsta atgriezās mājā, tad to sagaidīja Rīgā, desmitiem kilometru ārpus valsts robežām, liels pulks „viņa zemnieku.” Un otrādi, arī hercogs Jēkabs šķiet bijis tāpat labvēlīgi noskaņots, protams, sava gadu simta uzskatu apjomā, zemnieku ekonomisko un sociālo problēmu risināšanai. Kāds franču ceļotājs stāsta, ka viņš apbrīnojis kādu lielu paneļa gleznu hercoga pilī galvas pilsētā, kur bijuši attēloti visas hercogistes latviešu tautas tērpī no visiem novadiem. Hercogam tie ir bijuši acu priekšā; cik liela un krāšņa būtu mūsu pagātnes vizija, ja tas būtu iespējams arī mums. Bet pierobežu tautām arvien ir lemts skatīt savas eksistences drupas.

Hercoga Jēkaba autoritāte zemē bija liela, un viņš varēja mēģināt līdzināt arī sensenās nesaskaņas ar muižniecību; ar viņa personīgo iespaidu tas izdevās. Atlika pāri vienīgi nesaskaņas ar Polijas valdību. Spēle no abām pusēm bija slepena: hercogs, arvien jo vairāk nostiprinādams savu zemi, loloja apslēptus plānus to izdevīgā brīdī pilnīgi atbrīvot no Polijas, bet pēdējā no savas puses cerēja apmainīt protekciju pret pilnīgu iekļaušanu sevī. Nav zināms, kā šīs pretestības būtu galu ņēmušas, ja jauni militārie sarežģījumi nebūtu izsaukuši tādu Polijas pazemošanu un nebūtu zem jautāšanas zīmes likuši arī hercogistes pastāvēšanu. Katrā ziņā stāvoklis pēc Olivā miera līguma ir pilnīgi citāds, nekā tas bija pirms zviedru-poļu kara iesākšanās; šī kara laikā nabaga Kurzemei bija daudz ko ciest un daudz viņai nācās arī svītrot no saviem starptautiskās politikas plāniem hercoga Jēkaba stilā. Atgriezies no trimdas viņš tomēr ar apbrīnojamu uzņēmību atsāka zemes atjaunošanu un, glābjot to, kas ir glābjams, mēģināja atsvaigot tos radošos spēkus, kas uz laiku bija izklaidēti un zaudēti.

Tomēr, lai saprastu šī laika starptautiskās problēmas šajā īslaicīgajā hercogistes sabrukuma laikā, ir vajadzīgs kaut īsi aplūkot notikumu apvārsni tieši no šīs nelielās, sākumā nevarīgās politiskās vienības viedokļa, kas tomēr spēja izrādīt vajadzīgo pretspāru plašā un nemierīgā kaimiņu vareno pieaugošo prasību bangojumā.

Kurzemes hercogiste ir palikusi ārpus asiņainām cīņām Vidzemei tik bēdīgo krievu karu laikos 16. g.s., un Jānis IV liek paziņot hercogam Gothardam, ka šajā reizē viņš nedomājot aiztikt viņa „Dievzemī,” protams, ne jau pārākas pieklājības, bet gan stratēģisku aprēķinu dēļ. Arī zviedru-poļu karš 16. g.s. beigās un 17. g.s. sākumā līdzīgā kārtā norisinājās gandrīz vai vienīgi Vidzemes teritorijā (sk. iepriekš).

Bet asiņainā sadursmē starp Kārli IX un hetmani Chodkeviču, cīņā pie Salaspils 27. 9. 1605. g., ir atzīmēta arī kādas kurzemnieku muižniecības 300 bruņinieku grupas piedalīšanās ar hercogu Fridrichu priekšgalā; tie pilnā apbruņojumā peldus pāriet Daugavu un dod zviedriem, kā to apraksta Chodkevičs savā ziņojumā karalim, triecienu „izšķirīgajā momentā, ar to apliecinot savu uzticību Jūsu Majestātei.” Vidzemes pakļaušana Gustavam Adolfam arī vēl arvien maz skar Kurzemi tieši: Radzivils neiedrošinājās nākt pāri par Daugavu, lai steigtos palīgā ielenktajai Rīgai, bet zviedri, no savas puses, pēc šīs pilsētas ieņemšanas pūlēm nejūtas spējīgi pārnest kara operācijas ārpus sasniegtām robežām.

1655. g. Kārlis X, kas par hercogu Jēkabu bija izmetis tādus vārdus, ka tas esot pārāk varens hercogam, bet pārāk nabags un nevarīgs karalim, iebrūk Polijā, ar neslēptu nolūku noslēgt zviedru riņķi ap Baltijas jūru. Izmantodams poļu smagās cīņas ar kazakiem, viņš pakļauj sev Varšavu un Krakovu, bet zviedru panākumi izsauc pret viņiem noslēgto apvienību, tāpat kā tas notiek Kārļa XII laikā, ar dāņiem priekšgalā. Brandenbarga pāriet ienaidnieku pusē, cars Aleksejs Michailovičs maršē uz Rīgu u.t.t. u.t.t. Šajā reizē arī Kurzemes hercogiste, ieslēgta no visām pusēm, nevarēja palikt neskārta. Neskatoties uz hercoga Jēkaba izmisuma mēģinājumiem, viņa galvas pilsētā, pretēji zviedru ģenerāļa Duglasa goda vārdam, nodevēģi iebruka, to okupēja (1658. g.) un arī laupīja vairākas dienas, bet pašu hercogu kā gūstnieku pārveda sākumā uz Rīgu, bet vēlāk uz Ivangorodu. Atgriezies savā dzimtenes zemē viņš varēja vienīgi tikai pēc Olivas miera (1660), lai atrastu drupās savu 20 gadu darba pūles un lai ar jaunu sparū atsāktu atjaunošanas darbus, kaut arī viņa aizjūras kolonijas viņam aiziet zudumā uz visiem laikiem (17. 11. 1664. g. līgums ar Anglijas karali Kārli II).

Ketlera dinastijas pagrimšana sakrīt ar pieaugošo krievu spiedienu Baltijā, sevišķi pēc Zviedrijai nelaimīgā Ziemeļu kara beigām. Tomēr Polija nav vēl atspirgusi, un arī Krievija Pētera I laikā pēc tik lieliem zaudējumiem vēl nav spējīga triecienam pāri par Daugavu, šo robežupi; tā notikumi vēl arvien paliek pusceļā, citiem vārdiem sakot, Kurzemes hercogiste vēl pastāv neskārta, gandrīz vai pilnu gadsimtu, lai gan krievu infiltrācija liek sevi sajūst arvien jo vairāk un dažreiz pat piedauzīgā mērā. Sīkajās vietējās intrigās un arī tajās, ko izraisa apkārtējo valstu galmi gan no krievu, poļu un prūšu puses, 18. g.s. hercogu vidū kā spilgta, vairāk vai mazāk ievērojama persona izvirzās Bīrons, kura uztraucošiem notikumiem pārbagātās dzīves gājums ar slavas kalngaliem un krišanu līdz bezdibeņiem mums paver ieskatu hercogistes valsts agonijā; tai ir arvien jo vairāk lemts tapt par Pēterburgas ķeizarskā galma rotaļu lietu, kā tas arī pieklājas carieņu un viņu favoritu laikmetā.

Jau hercoga Jēkaba dēla Fridricha Kazimira valdīšanas laiks (1682-1698) iezīmē lēnu, bet pakāpenisku hercoga varas un arī zemes saimnieciskās aktivitātes pagrimšanu, bet pēc viņa nāves nāk liels sajukums sakarā ar troņa mantošanu; pastiprinājas ārzemju iespaids infiltrācija un līdzīgi pieaug arī muižniecības iespaids un vara. Kad mira Ferdinands, pēdējais no Ketleru cilts, 1737. g., tad mazās, bet pievilcīgās hercogistes troņa tikotāju skaits jau sniedzās desmitos, bet pirmā vietā izvirzās daugi, aiz politiskiem un sentimentāliem iemesliem, Krievijas ķezarienes, priekšpēdējā Kurzemes hercoga atraitnes Annas kandidāts Ernests Bīrons, kas pēc oficiālās tradīcijas ir no vācu dzimuma, bet pēc dažiem jaunākajiem pētījumiem tīrasiņu latvietis; izmantojot savu favorita ārkārtējo stāvokli, viņš top arī tikpat kā par Krievi-

jas patvaldnieku. Viņa plašam vērienam un viņa plašiem žestiem atbilst dzimtās zemes izgreznošana ar lieliskām celtnēm laikmeta gaumē; starp tām ir grandiozā hercoga pils Jelgavā, ko cēlis slavenais italiešu arhitekts Rastrelli, kurš cēlis arī Ziemas pili Pēterburgā. Bet kad mira cariene Anna, viņa neskaitāmi daudzie ienaidnieki vienojās izsūtīt viņu trimdā uz Sibīriju; ķeizariene Elizabete viņu gan pārveda uz Jaroslavu. Vairāk nekā 20 g. ilga šī trimda, bet pa to laiku hercogiste, palikusi bez valdnieka, bija padota intrigām un muižniecības iekšējām cīņām, jo pēdējā nekad nepiegura izvirzīt savas feudālās tiesības savu privilēģiju paglābšanai. Bironu no trimdas atsauc ķeizars Pēters III (1761. g.), bet ķeizariene Katrīna atjaunoja viņu hercoga tiesībās 1763. g. Politiskajā koncertā tas nozīmē pār visu vairāk Krievijas vēlēšanos sasniegt pretsvarojumu poļu iespaidam Kurzemē, kas vēl arvien bija formāli saistīta pie Polijas kā vasaļvalsts. Birona valdīšanas pēdējie gadi pāriet pa lielāki daļai administrācijas cīņā ar zemes muižniecību.

Pēdejais Kurzemes hercogs Pēters, Ernesta Birona dēls (1769-1795), ir tas, kam jāturpina šī cīņa bez žēlastības, un viens no rezultātiem, gan visai bēdīgs un neizdevīgs hercogam, ir 1776. g. akts, ar kuru feodos izsniegtā zeme ir atzīta par absolūtu īpašumu. Krievu valdība izmanto šīs iekšējās nesaskaņas, lai pastiprinātu savu iespiešanos zemē. Kad sabrūk Polija, dabīgi ir spiesti atteikties arī Pēters, un attiecīgā, ķeizarienei adresētā aktā teikums skan, ka viņa zemes pakļaušana Krievijai „dos tai ilgstošu laimi... un mums pašiem ilgi iecerēto atpūtu,” kas līdzinājas atvieglinātai nopūtai (sk. sek. nod.). No pēdējā Kurzemes hercoga kulturas pasākumiem ir jāmin viņa dibinātā *Academia Petrina* (1775. g.), vairākkārt reformēta turpmākā laikā un beidzot, 19. g.s. pusē, pazīstama kā viena no izciliem augstākajiem licejiem visos apkārtējos novados; šajā *Alma mater*, Jelgavas ģimnazijā, ir izglītību guvušas daudzas latviešu, vācu, leišu un poļu redzamas un vadošas personas.

Latviešu zemnieku saimnieciskais un sociālais stāvoklis hercogistē, pasliktinoties arvien jo vairāk, 18. g.s. veidojās uz iepriekšējā g.s. pamatiem, līdz pat gadu simteņa beigām, t. i., līdz lielās franču revolūcijas izsauktajām pārgrozībām.

Arvien paliek jūtama atšķirība t. s. „kroņa” un privāto zemnieku starpā. Un tomēr Kurzemes zemnieks ne tikai valsts muižās, kur nodevu un pienākumu nasta ir ievērojami mazāka, nekā privātajās, un kur kļaušas ir kārtīgāki atzīmētas pārvaldes grāmatā, visā visumā dzīvoja tā laika apstākļos daudz labāk nekā Vidzemes zemnieks un bija arī vairāk pārticis. Šī konstatējuma pamatos ir arī labāka zemes ražība, sevišķi Zemgales līdzenumā zemes vidienē; bez tam Kurzeme ir daudz mazāk cietusi karos un postījumos, kas Vidzemē velkas cauri gadu simteņiem, no 16. līdz 18. g.s. ieskaitot.

Latviešu kulturai un literaturai Kurzemes hercogistes vairāk nekā divus gadsimteņus ilga patstāvības laiks ir atšķirīgs no tā, kas notiek Daugavas otrā pusē. Jau vairākas reizes ir nācies pievest atsevišķus tekstus, kas nākuši no Kurzemes; šeit aprobežosimies pēc iespējas ar tipiski vietējiem autoriem un literāriem izpaudumiem un arī ar dažiem individuāliem raksturojumiem.

Divās iepriekšējās nodaļās jau redzējām, kādos apstākļos ir veidojušies latviešu literatūras pirmsākumi 16. g.s. un 17. g.s. pirmajos gadu desmitos. Šeit mums ir jāpakavējas pie diviem latviešu valodas lielmeistariem, kas šo valodu ir izkopuši līdz iepriekš nesasniedzamam literārās valodas līmenim; tie ir G. Mancelis (Mancelius 1593-1654) un Chr. Firekers (miris 1680. g.). Abi viņi dzimuši Kurzemē, viens Zemgalē,

Liver Lord Protector of the Common-
 wealth of *England, Scotland & Ireland, &c.* To all & singular
 Our Admirals, Generals, Governors, Collonels, Captains,
 and Officers, as also to all and every Our Ambassadors, Resi-
 dents, Deputies, and Publike Ministers, and all Others herein concern-
 ed, We by these presents declare and signifie, That whereas the most high
 Prince and Lord *James* in *Livonia*, Duke of *Curland* and *Semigall*, To the
 end he might provide for the peace and safety of his People and Subjects,
 and timely secure them from the troubles, and calamities which might
 hereafter ensue, hath by the noble Gentleman *John Bretislaw Mislík*, Ba-
 ron of *Hirssof*, his Agent and Minister, beseeched Us to grant him Our
 Letters of *Safeguard*, *Exemption* and *Neutrality* in full and ample form.
 We being moved with the Justice and equity of his request, have free-
 ly given and granted the said *Safeguard*, *Exemption* and *Neutrality* as
 desired, wherfore our Will and Command is, That all & singular employ-
 ed in the services of this Common-wealth of what quality and condi-
 tion soever they be, do quietly permit and suffer the aforesaid Prince and
 Lord *James* in *Livonia* Duke of *Curland* and *Semigal*, together with all
 his Dukedomes, Territories and Dominions, and all thereto belonging,
 as also his Subjects and Inhabitants to live and act, without impeachment
 or Molestation, and freely to use and exercise their Trade and commerce,
 both at Land at Sea, and in all places to treat them as Friends, and with-
 out let, or hurt to suffer them to use and enjoy the benefit of this Our
 safeguard, under pain of our displeasure. Furthermore, We command
 all and singular Our Ambassadors, Residents, and Deputies, and all O-
 thers, Our publike Ministers, who now are or shall hereafter be constitu-
 ted such, that upon all just occasions being hereunto required, they by
 their Counsel, Authority and Wisdom be assistant to the aforesaid
 Prince and Lord in the defending and maintaing this Our safeguard ac-
 cording to the contents thereof. Lastly, we comand that attested copies
 of this present writing, produced together with the aforesaid Prince his
 Letters of safe conduct, which he shall from time to time grant to his
 Subjects, be of equal credit and authority with the original. In witness
 of all and singular the premises, we have signed with Our own hand, these
 Our Letters patents, and caused the great Seal of *England* to be affixed.

Given at Our Court at Westminster, the 28. of August, in the year 1654.

*Hercoga Jēkaba un Anglijas protektora Olivera Kromvela 1654. gadā noslēgtā
 tirdzniecības un kuģniecības līguma Londonā publicētais teksts.*

DECLARATIO

Protector Rei publicae Angliae Scotiae, & Hiberniae, &c. **Omnibus** et singulis Vestrae Maiestatis membris & Subditis, prae-
sertim Admirantibus, Praefectis, Tribunis, Capitaneis, necnon Legatis, Residentibus, Populatis, & Militibus, &
Publicis alijs, quibus eum quorundam intererat, per presentes significamus, **Quod** cum Celestissimus Princeps ac Dominus
Jacobus in Regnum Cantlandiae & Scythiae Dux Nos per suos ad Nos Illustres literis temporibus abbas rogaverit, ut
illi liberam eius ultimus Lincum Navigationem et Commercio terra maris exercere potestatem in solam formam concederemus, Nos
certis rationibus ad id dicitur Concessimus, & vigore presentium Concedimus, praelecto Principi ac Domino, Jacobo in Libania Liban-
dica & Scythia Duce, prae eam amplam facultatem potestatem & libertatem utique, & Commercio exercendi, tam eius quum

ultra Lincum in quibusvis Terrarum & Dominij Partibus, quae cuiusvis Principi aut Populo huius Rei publicae Confederato, haecenus concessa sunt, aut deinceps concedentur,
Sed non pariter huius Rei publicae Episcopi & Statuti. **Quare mandamus**, & volumus ut Omnes & singuli in Nostra Re. publica et sub ea iurisdictione emittitur
non & dignitate sunt, praedicti Principis ac Domini, Jacobo, maris, vires ad eas pertinentis libere agere, et commercia sua praedicto modo exercere permittant, & illis ut antea
eo ubiq; habeant, & hoc Nostrum beneficium ultra maxime et commoda uti possint concedant, sub poena Indignationis Nostrae.

Mandamus in super omnibus

et singulis superioris memoratis Nostris Officialibus iam constitutis, vel impofterum constitutis, ut obedi-
entia omni Regali, iure & honestate dicto Principi ac Domino In-
colto in Regna Cantlandiae & Scythiae, Prae, repati in vigore & effecta teneant hoc privilegium, quod Contentis mutuoque apud Consilio pro viribus assistant auctoritatis
& prudentia praevident. **Denique** mandamus ut hoc Nostrum Rescriptum in Capto Ordinalis cum supra dicti Principis Sibi Conductus Subdito suis
Comitibus pari cum Antiquitate & Dignitate, & in quorum omnium & singularum, solum & auctoritatem hoc Quorundam huiusmodi Quorundam Partem
propria manu signavimus, & sigillum Anglicanum apponi fecimus. **Hab:** Palatio Nostrae Praesentis, die 17 Julij Anno regni nostri. **Jacobus**
Sexcentesimo Quinquagesimo Quinto.

Kurzemes Hercoga Jēkaba 1657. g. ar Anglijas protektoru Oliveru Kromvelu noslēgtais tirdniecibas un kuģniecibas līgums.

ERNESTUS JOHANNES
in Livonia, Curland. et Semigalia
Dux.

Kurzemes hercogs Ernsts Johans Birons.

otrs sēju senajā zemē; abi viņi kaut vācbalti pēc dzimuma, ir no mācītāju ģimenēm, kurās var izsekot zināmu latviešu literāro tradīciju — sevišķi tas sakāms par pirmo; ar bērna gadiem sākot viņi ir bijuši ciešā saskarē ar tautu, kuras valodu viņi pārvalda pilnīgi un suvereni; šī saskare izpaužas arī tajā faktā, ka Firekers ir apprecējis latviešu sievu, kādu bagāta zemnieka ātraitni. Abi viņi ir īsti savas zemes dēli, un šīs nesaraujamās saites liek redzēt viņu darbos un viņu stilā it kā šīs auglīgās un bagātās zemes krāšņos augus. Biografiskās ziņas par Manceli kas savam vārdam labprāt pievieno apzīmējumu „zemgaliētis” (semigallus), ir visai skaidras un noteiktas. Pēc studiju beigšanas Vācijā, bijis par mācītāju divās vietās Kurzemē, pēc tam par pirmo mācītāju arī Tērbatā, Mancelis 1632. g. top iecelts par profesoru jaunajā universitatē, un 1636-1637. g. nāk tur par rektoru. Tomēr 1637. g. viņu sauc uz Kurzemi par hercoga galma mācītāju un šajā amatā viņš paliek līdz pat savai nāvei. Ir raksturīgi, ka hercogs vēlējis sev tuvumā redzēt cilvēku ne tikai ar Manceļa nopelniem bagāto vārdu, bet arī vietējo apstākļu pazinēju un latviešu draugu.

Firekera biogrāfija, turpretim, ir noslēpumu miglā tīstīta. Nav gandrīz neviena precīza data par viņa dzīvi, izņemot tos, kas atrodami viņa darbu publicējumos, nedz arī par viņa darbiem; ir tikai neskaidri norādījumi par dažādām likstām viņa dzīvē, par slimību dzīves pēdējos gados u.t.l. Vai iemesls lai būtu bagātīgi apdāvinātā dzejnieka jūtīgā daba, kas bija opozīcijā apstākļiem šajā zemē? Vai pietiekoši nebija novērtētas viņa plašās spējas un zināšanas teoloģijas un valodniecības nozarēs (klasiskās un ebreju valoda)? Viņa attiecības pret latviešiem ir varbūt bijušas pārāk skaidras, atklātas un tuvas un tāpēc varbūt nepatīkamas ļaudīm no viņa sabiedriskās „klases”? Mēs to nezinām; mēs varam vienīgi minēt dažas lietas, lasot viņa dziesmas un filoloģiskos rakstus par latviešu valodu.

Pirms pārejam tieši pie Manceļa literāriem darbiem, „no kuriem,” kā raksta kāds nākošā g.s. filologs, „atmirz jau brīnišķīgi latviešu valoda” (*e quibus egregie iam lettica lingua refulget*), mēģināsim noskaidrot viņa vietu no plašākā, sacīsim, no mūžības viedokļa izejot. Iepriekšējās nodaļās, sevišķi tajās, kas apskata 16. g.s., mēs redzējām pazībam mūsu acu priekšā dažādādu raksturīgus latviešu aprakstus un vērtējumus; visi tie, protams, nāk no ārzemniekiem, no dažādām zemēm un tautām. Ja uz šo materialu pamata, kaut arī tie būtu sakrāti un ar lielu rūpību sakopoti, mēģināsim sev darināt kādu kopskatu par latviešu tautu visā visumā, mēs galu galā dabūsim to ne tikai nepilnīgu, bet arī izķēmotu un kariķētu, līdzīgu tam, ko redz greizā spogulī, nožēlojamu un nepareizu, pilnīgā pretstatā tam, ko mums rāda dainas ar savu augsto morāli un māksliniecisku daiļjūtību. Manceļa lielākais nopelns ir tas, ka viņš kā pirmais ir uzbūris mūsu skatam un rādījis caur sava stingrā un vīrišķīga stila prizmu tā laika latviešu profilus, rādījis viņus mierīgus un lepnus, ne reti ironiskus, izturīgus pret tām nelaimēm, kas gūlušās uz viņu pleciem, arī tāpat viņu uztveri par pilnīgu nacionālu atšķirību no kungiem, viņu trūkumus, sevišķi dzeršanu, un viss tas ir rādīts īsti laikmetīgā uztverē. Mēs redzam šeit izturīgu un stipru rasi, un vienkārši tas mums izskaidro viņu gadu simteņiem ilgo pretestību, ko nav varējuši izprast tik ļoti daudz zinātās „kulturas nešanas” (Kulturträgetum) teoretiķi, čalojot par zemes apstākļiem un visādām lietām.

Mēs nevaram ielaisties pārāk plaši citējumos, un tikai daži teikumi no Manceļa sprediķiem lai liecina, ka tie ir dzīvi palikuši, neizzūdot, nākošos laikos. Kāda vieta šajos sprediķos modina dzīvas atmiņas par maskaviešu kariem 16. g.s. otrajā pusē;

Evangelium am Sontage

Trinitatis, Joh. 3.

To swāhter Evangelium / ka Nicodemus ar Christo run-
naisis gīr / aprarta taš Evangelists Jahnis kawā Ghras-
mata tresschā Weetā / und kann tee Wahrdis jhissā Wale-
lobā tah:

Nir by weens Zillwāhr no
teem Wariseereem / Wahrda Nicodemus /
weens Wirsseneex teem Juddos
Laudeem / taš nahzepy Jesu / Mackty /
und faktija us to: Meistert / mehš sin-
nam / ka tu esh weens Mahzetais no Deetou nah-
Ander Theil. A zis!

to viņš noslēdz šādiem vārdiem: „Schinny karra by wehl puszmahra Schälastiba bet tur irr zeļļohs tuppādams nhe warreji Schälastibu attrast nei py Suņņa-Sarghu und skrandainu Sirņņa - Beedākju (maskavieša). Mirrt bij töv nhe sinadams kahdas Nahves.” Mēs redzam: lepnums ir šajā zengalietī arī postā un nelaimē. Kāda cita vieta ir pievedama šeit tautas parašu apraksta dēļ. Tā ir par Jāņiem. Mancelis raksta: Nu mieļi Draugi / eima mehns nu ar labbu Deevu Jahņohs / bett nhe ka wackareji (piez.: ņemts no Jāņu dienas sprediķa) Jahņa - Brahļi un Mahssas katri gahwillä — dami ar daschahdahm Sahļiem Meeschohs un Laukohs / salassijuschi pahreedami mahjahs ar Ohsola - Sarreem und ar Sahlehm appuschko Wahrtis un wissas Aehkas no eekschas und no ahreenes / titzādami ar tahdu Leetu Burwjus und Ragganas nohstdsiet; pehts ihpasschas Sahles Seená eesprausch / schim und tam Laimeh: Kuņra Sahle par Nackti savieties tas tanny gaddá mirs / bet kuņra Sahle saļļa palleek und seed / tas pallix dsiews. Tahdu krashnu Darrbu nostrahdajuschi / leelu Jahņa - Ugguni eedádsena apkahrt to tee lehka zauru Nackti dserdami / ka kahdahs Kahsahs.” Mēs dzirdam dziesmas izskanam dzidrajā naktī.

Latviešiem svarīgākie Manceļa darbi ir viņa vārdnīca (*Lettus*, Das ist Wörterbuch etc. 1638) un sprediķu grāmata (*Die Lang-gewünschte Lettische Postill*, 1654).

Ja Manceli mēs uzskatām par latviešu prozas atradēju un izveidotāju, tad Firekeram (*Fürecerus*) pieder līdzīgi nopelni dzejā, jo viņš ir tapis par pirmo latviešu dzejnieku, protams, tā laika uztverē, proti, par latviešu garīgo dziesmu dzejnieku. Līdz viņa laikam šīs dziesmas, t.s. korāļi, tika „dziedātas” baznīcā pēc barbariskiem tulkojumiem, kas ir bez jeb kāda ritma, bez jeb kāda strofiska iedalījuma; uz klausītājiem šāda dziedāšana varēja atstāt atbaidošu iespaidu, un lauku ļaudis bija grūti šādai dziedāšanai pieradināt. Bet jau pēc pirmajiem Firekera mēģinājumiem tulkojumos un pēc labās vārmās iedzejotām viņa paša dziesmām ātri atkusa tas ledus, kas bija ap pirmām nepilnīgajām un nemākulīgajām „dziesmām,” un latviešu tauta iemācījās baznīcās, kā raksta kāds tā laika mācītājs, uz reizi dziesmas un meldiju, izjuzdama šeit garīgo dziesmu garu un pietisko formu ar savu pie dainām laiku laikos izsmalcināto gaumi. Pirmās Firekera dziesmas iespiestas viņa dzīves laikā, 1672. g., bet daudzas pārējās, pēc viņa nāves uzņemtas dziesmu grāmatā. Viņa darbu sarakstā ir arī daži bībeles tulkojumi, vārdnīca un latviešu gramatika. 1686. g., jau pēc dzejnieka nāves, iznāk šī plašā latviešu gramatika, kā mācītāja H. Adolfiga, bet patiesībā gan Chr. Firekera darbs.

Firekera atrastais ceļš uz latviešu dzeju ir ar tieksmēm arvien vēl paplašināties. 1697. g. J. Višmanis sastāda pirmo latviešu „dzejas mākslu” (*Der Unteutsche Opitz* — pēc vācu tā laika dzejas teoretika Opica grāmatas „Das Buch von der deutsche Poeterey 1624”). Tajā pašā laikā pavīd vairāku jaunu dzejnieku, arī kāda latvieša, dzeju sākumi, bet visu to pārtrauc Ziemeļu kara šausmas un arī šajā nozarē atsviež zemi par vairākiem gadu desmitiem atpakaļ. Ne visiem ir Glikas laime (sk. iedr. nod.).

Atsevišķi no visām iepriekš minētajām publikācijām paliek tie vairāki darbi, ko ir sarakstījis Kurzemes hercogistes ilggadīgais baznīcu lietu administrators P. Einhorn, kurš savu speciaļo intereso dēļ var tikt uzskatīts par celmlauzi latviešu seno tautas tradīciju pētīšanā, jo sevišķi cik tas attiecas parašās un ticējumos. Divi pirmie no viņa darbiem, īsti laika gaumē ar garu gariem virsrakstiem, ir iespiesti Rīgā

1627. g.; tie ir krasi programmatiski un polemiski, sastādīti ar nolūku propagandēt „vienkāršo ļaužu smieklīgās mānticības izravēšanu,” bet arī šādā uztverē viņi paver skatu uz baltu tautu sensenās kosmogonijas liecību visplašāko izplatību pie latviešiem šajā laikā (vēl 17. g.s.!). Trešais P.Einhorna darbs (*Reformatio gentis Letticae in Ducatu Curlandiae etc.*), kas iznāk Rīgā 1630. g., ir domāts kā rokas grāmata viņam padotajiem mācītājiem. Šajā krājumā atrodam daudzus raksturīgus novērojumus ar interesantiem, dziļiem vēsturiskiem pamatiem, tā, pp., par latviešu „mātēm”: „viņi vēl šodien piesauc savus dievus un dieves; ja kāds to apšaubā, lai tas uzklausās vien viņu vārdos, ko tie teic, sevišķi darbā iedami mežos, laukos, dārzos, ceļā dodamies u.t.t., kā viņi meža dievus un dieves, Lauku māti, Dārza māti jeb dievi, Ceļa dievi piesauc un pielūdz; klausieties arī uz viņu dziesmām, ko viņi saviem dievien kā īstas himnas dieviem par godu (*peculiares hymnos Deorum*) dzied.” Šī vieta nav nebūt atsevišķa un izolēta, jo arī citos Einhorna darbos tāpat ir minēta kāda latviešu ipatnēji izveidota „zinātne” pēc etrusku līdzības, ar pareģošanu, zilēšanu, ar ticējumiem un vērojumiem par meža un māju dzīvniekiem un tā jo projām.

Kristīgās ticības sludinātāji, t.i. mācītāji, pie kuriem Einhorns griežas ar saviem visumā prātīgajiem aizrādījumiem, cīņā ar šīm senajām tautas parašām, pēc viņa domām, ne arvien iet pareizos ceļus, bieži vien ķeroties pie draudiem un varas darbiem: ar uzklieģšanu, lamāšanos un sitieniem viņi panāk gluži pretējo, pēc paša Einhorna konstatējumiem: „viņi top stūrgalvīgi,” ar to vēl vairāk samaitājot raksturu, kas jau tā esot ļauns un neciešams latviešiem, kuri pret vāciešiem esot ar visjaunākajām domām: „viltīgi, melīgi un blēdīgi, nosvērti uz visu Jaunu, izsmējēji, netaisni, iedomīgi, noslēpumaini; acu priekšā viņi izliekas pazemīgi padevēji, bet viss tas ir tikai izlikšanās, izsmiekls un nekaunība, jo tikko tie ir pagriezuši muguru, viņi jau prot apveltīt vāciešus ar visjaunākajiem lamu vārdiem, ar nicināšanu, un tos aprunāt ar tādu ironiju, ka par to nevar ne nobrīnīties.” Kāda vieta no Manceļa sprediķiem ir uzglabājusies šādas aprunāšanas piemēram; tā, noklausījušies kāda vācu mācītāja sprediķi, latvieši esot par šo mācītāju šādi izsacījušies: „kas zin, ko tas Vāczemes kaķis tur runā”; arī dainās līdzīgu piemēru nav maz. Cik bēdīgi moraliski rezultāti pēc vismaz četru un pusgadusimta kopā dzīvošanas! Kādi dīvaini rezultāti tik pazīstamai un ik cildinātai „kulturai”!

Ne mazāk bēdīgi ir tie slēdzieni, pie kādiem nāk P.Einhorns tieši baznīcas lietās, kā baznīcas augstākais administrators (ģenerālsuperintendents): retas ir baznīcas zemē, un arī tās vai vienīgi pils un pilsētās (sal. Gvaņiņi, 9. nod.); tikai reti kāda koka kapella, kā to lasām 1566. un 1572., kā arī turpmāko gadu vizitāciju protokolos. Vai ir daudz ko brīnīties, ka latvieši ar visu savu māksliniecisko, morālo un reliģisko sajūtu ko pauž dainas, paliek pie savām „dievu himnām”?

Ievērojamākais Einhorna darbs, īsta rokas grāmata latviešu mitoloģijai, uztverta plašos vērienos, ar salīdzinājumiem no klasiskās mitoloģijas un izgreznota ar daudziem humanistu literatūras atzinumiem, kuras cienītājs un viens no vēlākiem izkopējiem bija Einhorns, ir viņa „Latviešu vēsture” *Historia Lettica*. Das ist die Beschreibung der Lettischen Nation etc. Dorpat 1649). Šī grāmata ir viens no saturīgākiem un bagātākiem avotiem mūsu zināšanām šajā ziņā un arī tā rāda latviešu seno pasaules uzskatu bagātīgu pārpalikumu. Tā kā visas šīs problēmas ir apskatītas sākuma nodaļās, paliek pieminēt tikai mācītā mācītāja teorijas par latviešu tautas pirmsākumiem, kas seko metodes ziņā tām daudzām „teorijām,” kuras dominē hu-

manisma laikā speciali Itālijā un Francijā, lai rādītu „kas īsti par tautu latvieši ir, kā viņi nonākuši šajā zemē un kā viss tas ir noticis, un kādi ir viņu tagadējie apstākļi” — cik skaidri ir uzstādīta problēma! Bez sevišķas kritikas un pārmērīgas uzmanības, kā tas raksturīgs šim laikmetam, Einhorns ieplāšus, apbrīnošanas cienīgus meklēšanas ceļus un tomēr arī zaudē tos paralēlēs un salīdzinājumos ar citu tautu senatnes un aizvēstures laikiem. Bet kādā no saviem agrākiem darbiem Einhorns ir uzglabājis šādu visai kuriozu ziņu: „Kas attiecas uz viņiem pašiem (t.i. latviešiem), tad, lai gan viņi nekā nezina par savu izcelšanos, tomēr daudzi no viņiem ir tajā pārliecībā, ka viņi esot viena no visvecākām tautām pasaulē, jo viņi jau no laika gala dzīvojuši šajā zemē.”

Kurzemes zemnieks un zemniece 1740-os gados. Vīrietim svārki t.s. „poļu šnītē”.

Laikmetam raksturīga ir Einhorna (*Historia Lettica*) pievēstās dažu vāciešu pārdomas par latviešu izglītošanas problēmu: „Citi, beidzot, to uzskata par nevēlamu lietu, ne tādēļ, ka tie viņiem to negribētu novēlēt, vai to turētu par neiespējamu, bet gan tādēļ, ka viņi baidās no lielām briesmām. Jo tie saka: ja latviešiem liktu iet skolās un viņus padarītu par brīviem ļaudīm, un viņi attīstītos tik tālu, ka varētu lasīt un saprast šīs zemes chronikas un vēsturi, un tie no tām dabūtu zināt, ka šī zeme no seniem laikiem piederējuse viņiem un ka viņi bijuši tās kungi, bet ka vācieši viņiem to atņēmuši, nospieduši viņus kalpībā un atkarībā, ar viņiem apgājušies ļoti nežēlīgi u.tml., tad viņi ar visu cītību tiektos pēc tā, lai sevi atsvabinātu no šā-

das kalpības un lai nostādītu savu zemi agrākam līdzīgā stāvoklī. Tad viņi bez šaubām slepeni sanāktu visā zemē kopā, sarīkotu sacelšanos un iznīcinātu ar briesmīgu slepkavošanu un kaušanu vāciešus, izdzenot tos no zemes. To viņi Ordeņa valdīšanas laikā jau darījuši, mēģinādami vairākkārt uzbrukt vāciešiem ar lielu viltību un veiklumu un būtu arī panākuši savu mērķi, ja šis ļaunais pasākums nebūtu atklājies no viņu pašu vidus, kā to var redzēt un dzirdēt šīs zemes chronikās. Kad, piemēram, vēl mūsu laikos, viena cilvēka mūža atmiņā, viens vācietis vairākiem no viņiem lasījis priekšā atsevišķus gabalus no Livonijas chronikas, un tos viņu valodā tiem paskaidrojis, proti, ka šī zeme agrāk piederējusi viņiem, un ka vācieši viņus noveduši šādā verdzībā un atkarībā, viņi...savā starpā apspriedušies, kas šinīs lietās būtu darāms un pēdīgi nonākuši pie lēmuma, ka būtu vēlams par to ziņot arī citiem viņu brāļiem, lai tie no visas zemes varētu sapulcēties, uzbrukt vāciešiem un izsist tos no zemes laukā...”

*Jelgavas pils loga režģis
ar hercoga Ernsta Johana Birona
inicialiem.*

Krievu ekspansija rietumu virzienā. Krievijas 1725. gada (melns)
un 1725. - 1795. gadu teritoriālie ieguvumi.

DIVPADSMITĀ NODAĻA

KRIEVU IMPERIJA BALTIJAS PIEKRASTĒ

Marta mēnesī 1697. gadā visu Krieviju cars Pēters I devās ceļā caur zviedru Vidzemi un arī caur Kurzemes hercogisti uz Holandi. Uzņemšanas veids, kas patiesību sakot bija visai korekts un cara *incognito* gadījumam piemērots, zviedru gubernatoram Dālbergam saņemot un novietojot krievu pavadonības apm. 250 personas, bija izsaucis lielu sašutumu no krievu patvaldnieka puses, kā to uzzinam no dažiem viņa paša izteicieniem, un galu galā pēc trijiem gadiem tas tapa gandrīz par formālo *casus belli*, kam sekoja karš visā ziemeļu un austrumu Eiropā. Tas vilkās apm. divus gadus desmitus un pazīstams ar nosaukumu „Ziemeļu karš.” Trauksmes zvanam vajadzēja būt jau tam faktam vien, ka krievu cars, uzaudzis austrumu tradīcijā, ar to naidu un nicināšanu pret Eiropu, ko bija izkopusi viņa daudzie priekšteči Maskavijas lielkņazu un vēlāk caru tronī, kā liecina daudzi diplomatiskie un tirdznieciskā rakstura ziņojumi, devās ceļojumā uz Eiropu; jaunu laiku ievadījuma trauksmes signālam vajadzēja katrā gadījumā būt arī tam, ka šis cars nāca šādā ceļojumā ne tikai ar diplomatiskiem, bet, vēl vairāk, ar studiju nolūkiem. Maskavijas cars tapa par mācekli holandiešu jūrniekiem, jūras braucējiem, kas savās rokās

vēl arvien turēja pasaules okeanu lielāko daļu, jo pēc statistiskiem datiem visa pasaules tirdzniecības flotes tonaža 1676. g. bija sadalīta šādi: Holande 45%, Anglija 25%, Skandināvijas valstis 7,5%, Francija 6%, Itālija 6%, Spānija 5%, Vācijas valsts 5%.

Ceļojuma laiks bija izraudzīts visai piemērots; tas sakrita ar sarunām par mieru Rijsvikā (30.10.1697.) un ar laiku, kad vēl tikai sāka briest jauna konflikta, Spānijas mantojuma kara mākoņi — var sacīt, tas bija vienīgais piemērotais brīdis Pētera I valdīšanas laikā. Rietumos vārijās negaiss. Tikko bija izbeidzies viens mantošanas karš (1685-1697), kuram pēc dažiem gadiem sekoja nākošais, par spēņu mantojumu (1701-1714). Lielās rietumu valstīs bija pārāk piesaistītas savu konfliktu izšķiršanai, jo tie skāra viņu vitalās intereses, kurpretim austrumu un ziemeļu Eiropas politiskā skatuve bija un palika brīva stiprākajam un uzņēmīgākajam. Šeit pirmā vietā līdz šim bija neapstrīdami Zviedrija, kurai piederēja Baltijas jūras austrumu krasts līdz ar visiem svarīgākajiem atbalsta punktiem šīs jūras dienvidu krastā, un kas sacentās tirdzniecībā šajā jūrā ar holandiešiem un angļiem. Tāds privilģēts stāvoklis nevar neizsaukt citu valstu skaudību, ja tās ir atspiestas no jūras krasta un noliktas otras šķiras novērotāju lomā. Bet visai sens ir skandināviešu vietējais brāļu naidis starp zviedriem un dāņiem; vēl svaigs ir poļu aizvainotais lepnums sakarā ar Livonijas zaudēšanu, nav droši zināmi pieaugošās Brandenburgas tālejošie projekti u.t.t. Vai nav šis moments piemērots Maskavijai, kuras vadoņi nav aizmirsuši Jāņa IV un Alekseja Michailoviča centienus un mērķus, izmēģināt jaunu triecienu šinī virzienā; ir tak izdevies iepriekšējais trieciens uz Azovas jūru 1697. gadā un izdevusies ir iekšzemes flotes izbūve.

Zviedrijas noteicošais stāvoklis un viņas baigā militārā spēka tradīcija tomēr neļauj iesākt karu vienam pret vienu; tāpēc tiek sastādītas koalīcijas, tāpat kā pret Franciju Eiropas rietumos. Pēc ilgām gadiem, pēc galīga sabrukuma, Kārlim XII tomēr vēl bija lepnums un drosme pasacīt, kad viņš izdzirda par Lui XIV nāvi: „Lui XIV ir miris, bet Kārlis XII vēl dzīvo.” Trīs dabīgie sabiedrotie pret Zviedriju bija Dānija, Polija un Krievija, galvenās cīņu vietas Dānijas, Polijas, Livonijas, Ingrijas un Somijas teritorijas, bet kara beigās arī pati Zviedrija. Bet kad pēc 1721. g. ar Nīstades miera līgumu Livonija tika nodota Krievijai, Rietumeiropai radās lielas pārdomas par to, ko īsti nozīmējis rietumiem šīs gadu simteņu gaitās izvirzītais *tête de pont* pret austrumu plašumiem, ievērojot pēdējo straujo spēku koncentrācijas gaitu.

Abi tā laika Eiropas lielo konfliktu loki tādā kārtā nesastopas gandrīz nemaz: pārāk stipras ir vietējās intereses, kas prasa no pretiniekiem visu viņu spēku piepūli. Ar laiku gan angļu diplomātija, kas arvien ir bijusi visai skaudīga pret katru Eiropas valsti viņai bīstamā spēku piebriedumā, nāk par starpnieci, bet tikai Ziemeļu kara pašās beigās, kad, protams, Zviedrija tuvojas politiskam un militāram spēku izsīkumam un kad Krievija draud tapt par Baltijas jūras pilnīgu pavēlnieci (tās karaspēks ir Dānijā, Meklenburgā, Zviedrijā); top noslēgta vesela rinda miera līgumu starp vakarējiem ienaidniekiem (pati Anglija ar Zviedriju 20.2.1719., Prūsija ar Zviedriju 1.2.1720., Dānija ar Zviedriju 3.7.1720., Polija ar Zviedriju), no kuriem pēdējais ir Nīstadē 10.9.1721 starp Krieviju un Zviedriju, pēc tam kad angļu flote izdara dažādas demonstrācijas Baltijas jūrā, kuras gan netraucē krievus doties tiešos uzbrukumos Zviedrijai 1719., 1720. un 1721. gados.

Ziemeļu kara, šī Zviedrijas pēdējā militarās varas posma, galvenie notikumi ir šādi: zibeņātra dāņu pārvarēšana, smagā krievu sakaušana pie Narvas (30. 11. 1700.), no kuras Pēters, pēc viņa vārdiem, esot daudz ko mācījies, spīdoša zviedru uzvara par poļiem un sakšiem pie Rīgas (Spilves kauja), Polijas un Saksijas pilnīga ieņemšana, kas noslēdzās ar Antralštates līgumu 24. 9. 1706. Šajā brīdī 23 gadus vecais Zviedrijas karalis šķiet visu austrumu un centralās Eiropas lietu lēmējs — tad nāk, kā parasti gadās, pagrieziena: hetmaņa Mazepas Ukrainas avantūra, zaudētā kauja pie Poltavas, turku gūsts u.c., un Kārļa XII nāve 36 g. vecumā. Biografija, kas atgādina politiska meteora lidojumu.

Likteņi Livonijai, kas ir viena no šī kara galveniem iemesliem un iekārotiem mērķiem, ir šajā karā ļoti smagi un dažos brīžos traģiski. Uzskaitīt visas militarās operācijas šeit būtu lieki; atzīmēsim to, ka tieši Livonijā notiek izšķirošā kara darbība, kā ne jau vienu reizi vien: pēc slepenas vienošanās 1699. g., tas ir Polijas karalis, kam jāiesāk naidīga darbība, iebrūkot Vidzemē līdz 1700. g. sākumam, ar nolūku iegūt sev Rīgu; tas tomēr neizdevās un kad cars, noslēdzis līgumu ar turkiem, arī no savas puses sāk iebrukumu Igaunijā, tas izbeidzas ar viņa sakaušanu pie Narvas 30. novembrī. Arī Augusts, turpat pie Rīgas 9. jūlijā 1701. g., galīgi sakauts zaudē kauju Kārlim XII, kurš arī šoreiz parāda savu ģenialitāti un drošsirdību. Šajā pašā gadā izbeidz savu eksistenci viena no krāšņākām Vidzemes pilīm. Tā ir Koknese, tik daudzas reizes aplenkta un iekārota; vēl pus gadu simteni iepriekš to bija aplencis cars Aleksejs. Priekš 150 gadiem kāds no Livonijas humanistiem apdziedāja tās „biezos mūrus Daugavas zaļajā krastā.”

Pēc pirmiem panākumiem Dānijā un Igaunijā Kārlim XII bija brīva izvēle uzbrukt vai nu poļiem vai maskaviešiem. Pēc īsas apdomāšanās viņš izvēlējās pirmos. Iebrucis Polijā un atcēlis no troņa savu nesamierināmo ienaidnieku Augustu II, Kārlis XII paliek šajā pusē (Polijā, Saksijā) veselus 7 gadus; to, protams, izmanto cars, kurš it kā esot izsacījis: „Esmu priecīgs, ka viņš ir iestidzis Polijā kā purvā.” Šis plāns un šī kļūda ir izšķiroša arī Livonijas liktenim. Pēc pirmās sakāves pie Narvas krievi Šeremetjeva vadībā nākošā gadā iebrūk Livonijā; viņam izdodas divas reizes šīs provinces aizstāvjiem nodarīt nelielos zaudējumus (29. decembrī 1701. g. un 18. jūlijā 1702. g.), kas izsauc lielas gaviļas Maskavā. Cara rīkojumu izpostīt šo ienaidnieka zemi līdz pēdējai iespējamībai, lai zviedriem tajā nebūtu nekāda atspaida, Šeremetjevs izpildīja tik sistemātiski un pilnīgi, ka jau 1702. g. viņš varēja rakstīt caram, ka Livonijā neizpostītas palikušas vienīgi Pērnavas, Rīgas un Tallinas pilsētas, bet viss pārējais pārvērsts par tuksnesi, tā ka neesot vairs palicis ko postīt. No vietējiem zemniekiem saņemtais gūstekņu skaits arī bija pieaudzis tik milzīgi liels, ka krievu feldmaršalam nācās piegriest sevišķu vērību un rūpēties par viņu novietošanu un apsargāšanu. Šajā reizē Alūksnē tika saņemta arī mācītāja Glika (sk. iepr. nod.) audzumeita, kura pēc dažādiem starpgadījumiem un piedzīvojumiem tapa par cara morganatisko sievu un vēlāk par Krievijas ķeizarieni Katrinu I.

13. jūlijā 1704. g. krita Tartu un 5. augustā „stiprā un slavenā Narvas pilsēta pie Varjagu jūras,” kā vēstīts ziņojumā. Pēc dažiem zaudējumiem pp. Kurzemē, krievi iekundzējās hercogistes galvas pilsētā (5. 9. 1705. g.). Līdztekus operācijas attīstās arī Somijā, lai pēc Pētera plāna „aizņņaugtu kaklu Zviedrijai,” iebrūkot šajā organiski svarīgajā viņas provincē, un tā pēc mainīgiem panākumiem nāk Poltavas kauja, kas

padara caru par gandrīz neierobežotu valdnieku visā Austrumeiropā un par sevišķi nozīmīgu figuru Eiropas politiskā pasaulē.

Lai gan vēl 1709. g. Livonija skaitījās pasolīta Polijas karalim, tomēr jau šajā gadā krievu un prūšu politiķu galvās rodas daži plāni par pašas Polijas sadalīšanu, un kad 1710. g. pavasarī sākas Rīgas aplenkšana, par poļu prasībām nedzird vairs ne vārda. Tūlīn pēc pilsētas krišanas viens no cara pārstāvjiem raksta ar lielu gandarījumu, ka caur turieni ritēs Eiropas bagātības uz Krieviju, un ka Archangeļska nebūs vairs krievu vienīgā osta. Tā ziedošā Livonija, pārvērsta gandrīz par tuksnesi, top atrauta Vakareiropai un piekļauta kontinenta austrumu imperijai.

Šīs piemeklētās zemes stāvoklis zināmu laiku ir patiesi baismīgs, jo postījumi šķiet pārsniedzam tos, kas ir bijuši pat poļu laikus izvadot (sk. 9. nod.). Krievu postīšanai seko mēris, kas nopļauj apm. 60% no lauku iedzīvotāju skaita; vairums pilsētnieku kļīst pa zemi apkārt ubagodami, un līdzīgs liktenis ir arī dažiem no aristokratijas. 1714. g. tiek konstatēts, ka no visas muižnieku zemes tikai 12% vairs ir apstrādātas, bet 1725. g. cenšanās reģistros 39% no visām Livonijas zemēm skaitās par jaunkultivētām. Līdzīga lauku darba roku samazināšanās izsauc tajā pašā laikā pāri palikušo iedzīvotāju pārslogošanu ar darbu un nodevām. Tā, pp., 1750. gadā nodevas, pēc zināmiem aprēķiniem, rezervējoties šajos aprēķinos no dažiem elementiem, kas būtu grozījušies 125 gados, ir trīskāršojušies, salīdzinot ar 1624. gadu.

Nīstades miera līgums, ar kuru Zviedrijai vajadzēja atdot Krievijai Vidzemi, Igauniju, Ingriju, Somijas dienvidaustrumu stūri un visas salas no Kurzemes līdz Viborgai, nodrošina pilnā mērā tās garantijas, ko tika devuši krievu pilntiesīgi pārstāvji Vidzemes muižniecībai pie Rīgas ieņemšanas (4. 7. 1710), tāpat kā arī iespēju atgriezties pie Sigismunda Augusta privilēģijām. Šī līguma devtais paragrafs apsola viņiem visu privilēģiju uzturēšanu spēkā (*de maintenir tous les Habitants des Provinces de Livonie d'Estonie et d'Oesel, Nobles et Roturiers, les Villes, Magistrats et les Corps des Métiers, dans l'entiere jouissance des Privilèges, Costumes et Prerogatives, dont ils ont joui sous la Domination du Roi de Suede*); XI paragrafs sola taisnību tiem, kas cietuši no Kārļa XI redukcijām (sal. arī X paragr. par konfesijām, un VI, XVI-XIX par tirdzniecību). Šie Pētera I solījumi, kam ir izšķirošā nozīme Baltijas provinču socialās attīstības nākotnei, nevien arī tika turēti visā pilnībā, acimredzot politisku iemeslu dēļ, proti cara bažu dēļ, ka varētu rasties irredentisma kustība, visai bīstama šajā piekrastē, kas bija iegūta ar tādām pūlēm un tādām grūtībām, bet arī vēl paplašināti pēc krievu parauga, pielietojot muižnieku un zemnieku attiecību kārtošanā tās metodes, kas bija parastas Maskavijā. Tā 1719. g. gubernators kņazs Goļicins cara uzdevumā publicēja kādu proklamāciju, pēc kuras „dezertieri un bēgļi ir sodāmi, viņiem iespiežot pierē zīmi ar karstu dzelzi un nogriežot tiem degunu un ausis.” Ir saprotams, ka krievu „likumdošana” iet vienā solī ar šādiem rīkojumiem. 1713. g. Vidzemes muižnieki saņem atļauju lietot miesas sodus saviem zemniekiem pēc patikas; rīkojumi starp 1724. un 1736. g. dod viņiem vēl lielākas iespējas rīkoties ar šiem zemniekiem. 1760. g. muižniekiem atļauj nozīmēt viņus aizsūtīšanai uz Sibīriju, 1762. g. iznāk „ukazs,” kas skaidri un gaiši noskaidro, ka nepastāv neviens tāds likums, kas atļautu sodīt muižas īpašnieku par sava verga — zemnieka nogalināšanu, bet 1765. g. Katrīna II atļauj zemnieku tiešo deportāciju, neizprasot iestāžu atļauju, un 1767. g. kāds cits ukazš piedraud zemniekiem sūdzību iesniegšanas gadījumā uz ķeizarienes vārda ar miesas sodu un nometināšanu Sibīrijā uz visu mūžu.

Noslēgumā un konkrētos skaitļos Pētera I koncesijas Baltijas muižniecībai varam savilkt kopā šādos slēdzienus: 1) jau 1720. g. beigās darbojas *restitucijas* komisija, zviedru laika redukcijas komisijas vietā, 2) 1738. g. privāto muižu zemes platība, kas bija samazinājusies uz Kārļa XI drakonisko rīkojumu pamata līdz 1021 arklam, ir jau atkal 3371 arklu liela, t.i. palielinājusies 3,3 reizes; 3) valsts zemju platība attiecībā pret privāto muižu zemju platību 1687. gadā bija kā 6:1, bet 1758. gadā turpretim jau kā 1:5; 4) tā kā zviedru zemnieku aizstāvēšanas politika balstījās vienīgi uz valsts muižu zemēm, tad šī politika dabīgi automatiski zaudēja sev zemi zemkājām, ievērojot jau pievestos skaitļus. Visumā vēl viena gandrīz pilnīga Baltijas muižniecības uzvara, neskatoties uz dziļām politiskām pārmaiņām šajās provincēs.

Ir divi no krievu cāriem, kas vēstures tribunāla priekšā sev ieguvuši pievārdu „lielie”: Pēters I un Katrīna II. Pie Baltijas austrumu piekrastes iedzīvotājiem, kā igauņiem, tā latviešiem, atmiņas par abiem šiem „lielajiem” — neaizmirsīsīm salīdzinājumu ar Jāni IV — ir visdrūmākās visā šo tautu eksistences laikā.

Rīkojumi, līdzīgi iepriekš minētiem, vismaz sākumā, pēc humanās zviedru pārvaldes laikiem, modina zināmu pretīguma izjūtu vietējā muižniecībā, bet ar laiku nāk arī viņiem patika un pierašana neierobežotai varai, un tādā kārtā 18. g.s. otrā pusē varam zemnieku vispārīgo stāvokli uzskatīt par tādu, kas sasniedzis jau pēdējās robežas un, sociāli un cilvēcīgi ņemot, ir viszemākajā līmenī, līdz kādam bijis jānokāpj abām likteņa piemeklētām tautām. No daudzām liecībām, ko atstājuši ārzemju novērotāji, pievedīsim to, ko raksta Klerks (Le Clerc, *Storia Fisica, Morale, Civile e Politica della Russia, Venezia 1785*): „Vairākas revolūcijas Vidzemē un Igaunijā ir vienīgi pavairojušas kungu patvarību. Muižniecība ir viss, viņa ir valsts un tēvzeme... (viņu landtagi) ir nodarbināti ar viņu pašu brīvību, kas nav visu citu brīvība, tāpat ar savām privilēģijām, ar muižniecības lietu pārvaldīšanu. Visi civilie un militārie amati ir tikai dižciltīgiem; tautas daļa ir barot savus kungus... Vidzemnieki ir melancholiski jeb flegmatiski; mežonīgi, bez audzināšanas, nabagi, nospiesti, pazemoti, viņi cieš no apstākļiem un klimata bardzības; padoti kungiem, kas viņus var pārdot, šķirt no sievas un ģimenes, viņi baidās no visa, izņemot nāvi... Pie tam viņi nav neapdāvināti; sievietes ir apgarotas un ar skaistumu...”

Ja 18. g.s. sākumā bijušā Maskāvija uzsāk savu iespaidīgo iejaukšanos Eiropas kontinenta lielajā politikā, iznākot līdz Baltijas jūrai (Pēterburgas dibināšana 1703. g.) un stingri nostājoties Livonijā un tās nozīmīgajā Rīgas ostā, tad gadu simta pēdējos desmitos Krievija top par to noteicošo elementu, kas Austrumeiropā atsver lielās franču revolūcijas iespaidu. Tā pamazām izveidojas divi pretējo sociālpolitisko novirzienu centri, kas simboliski saskatāmi 1813. g. Leipcigas „tautu kaujā,” kur vienā pusē Francijas revolucionārais ķeizars, bet otrā trīs restaurācijas novirziena ķeizari rāda mums skaidri divu politisku novirzienu konfliktu. Lai konservatīvie spēki Eiropas austrumos varētu pilnīgi kristalizēties konsolidēties un rast tiešu saskari savā starpā, no skatuves vajadzēja pazust kaveklī, kas politiski bija kļuvis lieks, bet morāliski traucējošs un nepatīkams — Polijai, brīvai un brīnišķīgi liberalai savā valsts iekārtā — izzust no triju maršējošo reakcionāro imperiju vidus. Sevišķi attiecībā uz divām pēdējām Polijas dalīšanām diplomātiskie dokumenti ir tik izteiksmīgi un „moderni” dažās vietās, ka atliek tikai atsaukties uz dažiem no tiem.

Polijai kaimiņos esošo triju imperiju jeb karaļvalstu bruņotās iejaukšanās oficiālie iegansti ir arvien un arvien tie paši: nekārtības un revolūcijas šajā valstī. Tā

Grodņas traktats (13. jūlijā 1793) par tā saukto otro Polijas dalīšanu ir ievadīts ar motīviem, kas raksturīgi ne tikai tam laikam vien: „Jukas un nemieri, kas ir izcēlušies Polijas valstī kā sekas tai revolūcijai, kas 3. maijā 1791. g.* tika no viņas vecās valdības izvesta patvarīgā kārtā (d'une maniere et arbitraire ayant continue de fermenter et s' étendre) ... rezultātā ir izsaukušas atklātus apdraudējumus kaimiņu valstu mieram un drošībai...” Un noslēgumā: „nelaužams miers, apvienība un sirsnīga draudzība (une paix inviolable, une union et amitié parfaite)... liks aprakt pagātni pilnīgā aizmirstībā...” Un tomēr, ne divi gadi neilga šī *paix inviolable!* Nākošā vienošanās šajā pašā lietā (Grodņa 5.10.1793) jau paredz (art. VIII) tiesības „visos vajadzības gadījumos, iepriekš draudzīgi bridinot poļu valdību un saņemot tās piekrišanu, ievest savus (t.i. krievu) kara pulkus Polijas republikas teritorijā un tos tur novietot (*de les y faire sejourner*), tāpat arī apgādāt sardzi, kuru var atstāt tur uz vietas tik lielā skaitā, cik to vajadzība prasa.” Tas patiešām ir Polijas gals, jau gadu pirms Koscuško sacelšanās apspiešanas un viņa leģendarā izsaukiena: *finis Poloniae!* (oktobrī 1794).

Arī trešās dalīšanas (23.12.1794-3.1.1795) oficiālais dokuments ir tāpat visai pamācošs laikmeta pretstatu raksturojumam. Šeit ir runa par Polijas „absoluto nespējību radīt sev stipru un stingru valdību”... par „bīstamiem draudiem kaimiņu mieram un drošībai”... par prātiem, „kas dziļi piesātināti ar visperverzākiem principiem” u.t.l.

Finis Poloniae — pirms diviem gadsimtiem to pravietoja tragiskā pacilātībā Skaraga: „jūsu ķildas un nesaskaņas jūs novedīs nebrīvībā, jūsu brīvības ies bojā un taps par izsmieklu citiem, jūs vergosiet saviem ienaidniekiem, un viņi uzliks dzelzu jūgu uz jūsu kakla.” Protams, arī viņas vasaļvalstij, Kurzemes hercogistei, kas jau gandrīz vai simts gadu bija *de facto* Krievijas ķeizarišķā galma vasalis (sk. iepr. nod.), bija jākrīt kā nobriedušam auglim, jo vietējā muižniecība „jau laikus bija sagatavojusies glēvi pārdot lētāk, vai dārgāk Krievijai šo skaisto un nelaimīgo provinci” (*à vendre plus ou moins lâchement à la Russie cette belle et malheureuse province*), kā raksta 1787. gadā slepenā ziņojumā grafa Mirabo aģents barons Nolde (M. Stepermaņa atrasts teksts franču ārlietu ministrijas arhīvā). Aizrādīsim arī šeit uz dažiem diplomatiskiem dokumentiem, uz Kurzemes un Zemgales hercogistes (tās oficiālais nosaukums) un tāpat Piltenes novada muižniecības pakļaušanās aktiem, uz pēdējā Kurzemes hercoga Pētera atteikšanās vēstuli (visi datēti ar 17/28 martu 1795), ķeizarienes atbildi (15.4.1795) un viņas ukazu par hercogistes inkorporēšanu (6.5.1795). Jau dažas atsevišķas frazes no visiem šiem dokumentiem visā visumā noskaidro mums to psiholoģisko vidi, kādā risinājās šie Baltijas piekrastei tik liktenīgie notikumi. Arī šeit figurē kā viens no argumentiem poļu dumpis, tiek minēts, ka „nav iespējams mums, kā pārāk mazai valstij, pastāvēt pašai par sevi neatkarīgi un bez augstākās varas protekcijas” (jāievēro — tā ir muižniecība, kas sevi dēvē par valsti); tālāk ir runa par „pastāvīgiem draudiem politiskai eksistencei,” par „vispārīgo un individuālo laimi zināt, ka (šī eksistence) ir pakļauta varenu monarhu noteikšanai...” Ķeizarienes atbilde, arī tāpat vācu valodā, apsola „ar mūsu ķeizarisko goda vārdu” ne tikai kulta brīvību visiem, bet katram tā likumīgo tiesību, prerogativu un īpašumu pilnīgu garantēšanu, bet arī krievu pilsoņu tiesības.

*pazīstamās poļu satversmes, kura ir apbrīnošanas cienīga sevišķi zemes iekšējo spēku apvienošanas dēļ, izsludināšanas diena.

Kā parasti lieli moralpolitiskie konflikti ir socialo problēmu laukā vai nu plašu kontrastu vai satricinājumu diktēti jeb to pavadīti, tā arī šinī reizē drausmīgas cīņas, kas trako visā Eiropas kontinentā 17. un 18. g.s., pa daļai atspoguļo muižniecības pretešības ar monarchijas absolūto varu, kura, kā sakarā ar dažādām teorijām, kas gan vēl dīģļos gan arī jau briedumā, kā Pufendorfa dabisko tiesību teorija (de jure naturae et gentium, 1672), tā arī aiz tūri fiskāliem iemesliem šī vārda visplašākā nozīmē, ietur zināmā mērā zemnieku aizsargāšanas līniju (Bauernschutz). Šo līniju ievēro Livonijā pēdējā laikā zviedru karaļi, it sevišķi Kārlis XI, un ar to izskaidrojama pazīstamā Vidzemes emigranta R. von Patkula, šī nenogurdināmā intriģanta un savvērestību lielmeistara, diplomātiski-militārā darbība poļu karaļa un krievu ķeizara dienestā pret zviedriem; tā ir ne jau vienīgi tikai personīga naida izolēts izpauduma gadījums, bet vairāk gan uzskatāma par simbolu Livonijas muižniecības vispārīgai kustībai, ar mērķi un nolūku atgriezties pie tiem apstākļiem, kādi ir bijuši pirms 1671. g. un pie tās 16. g.s. ideoloģijas, kad radās dzimtsbūšana jeb, romiešu tiesību terminu lietojot, *emfiteuse*. Krievu cari, jo sevišķi Pēters I, sakarā ar saviem lieliem politiskiem plāniem „novirzīt Maskaviju līdz Baltijas jūras robežām,” kā saka kāds vēsturnieks, un ar savu mentalitāti attiecībā uz sociāliem jautājumiem, bija bez aizspriedumiem un nebūt nekautrējās ar plašu vērienu dāvināt livoniešu muižniekiem to neatlaidīgi prasītās privilēģijas (1710, 1721), lai tikai varētu iespēt plaši attīstīt savus imperialistiskos plānus un komerciālus pasākumus. Vidzemes zemniekiem, kā jau to redzējām, viss tas nozīmēja stāvokļa sevišķu pasliktināšanos, un laikmeta „liberalās” idejas ar Pufendorfa u.c. teorijām, tāpat arī apgaismības laikmeta idejas, viņiem nebija nekas cits, kā tālas skaņas; ja tās vispārīgi arī ievēlējās sociālo ūdeņu virsmā, tad tās nenonāca nekad līdz viņu dziļumiem. Tāpēc 18. g.s. pirmā pusē pilnā mērā var tikt apzīmēta par vissmagāko dzimtsbūšanas laikmetu Vidzemē. Divi dokumenti dod ieskatu šajā ziņā: 1) zemes tiesību (Landrecht) projekts, izstrādāts landtaga komisijā 1733-1740., plašāk pazīstams kā Budberga-Šradera projekts un 2) t.s. Rozena deklarācija 1739. gadā.

Pēdējā dokumenta saturs ir ar iespaidīgu noteiktību tonī un uztverē. Lūk, dažas zīmīgas vietas. Krievijas valsts tieslietu koleģija ir uzstādījusi landtagam dažus jautājumus un prasījusi dažus paskaidrojumus, proti, vai muižniecība uzskata zemniekus un viņu mantu par savu īpašumu un kādās robežās, tāpat arī, vai viņiem ir tiesības tos sodīt ar miesas sodu. Rezidējošais landrats uz to atbild šādi: „Kas attiecas uz kungu (Erbherrschaften) varu pār zemniekiem, tad tā ir spēkā jau no zemes iekarošanas; kad šīs provinces tika ieņemtas ar Vācu ordeņa zobenu un pārgāja viņa īpašumā, zemniekiem ar to tika atņemta jebkāda brīvība, un viņi piesaistīti pie zemes ne kā republikas brīvi pilsoņi, bet kā zemes vergi jeb dzimtscilvēki, un kā tādi viņi ir sadalīti jeb doti feodā kopā ar zemi; tādā kārtā jau kopš šīs republikas dibināšanas no ordeņa puses, viņi līdz šim laikam ir palikuši pilnīgā verdzībā zemei, un kā vergi jeb pie zemes piesaistīti pārgājuši no vienas kundzības otrā, kā mantošanas gadījumos, tā arī pie muižas pirkšanas un ar citādiem kontraktiem, kunga tiesības atsavinot jeb nododot citam (*jure domini seu alienati sen rivendicati*). Sniegt kādus speciālus pierādījumus ir lieki, vēl jo vairāk tāpēc, ka neapstrīdētā, visiem pazīstamā un nepārtrauktā prakse un arī likumīgie rīkojumi par zemnieku piespriešanu (Ausantwortung) — § 2 — apstiprina skaidri un nepārprotami zemnieku dzimtsbūšanu un viņu kungu kundzības tiesības (*jus dominii*), tāpat kā Sigismunda Augusta privilēģijas.” Vēsturiskā patiesība nav landrāta barona Rozena stiprā pusē. Precīza nav

nekādā ziņā jautājuma vēsturiskās gaitas interpretācija abos minētos dokumentos, bet tas viss maz ko groza projekta galvenās līnijas, un tā saturs būtu kopā savēlams šādos punktos: 1) zemnieki ir īpašums (*homines proprii*), tātad var tikt mantoti un atsavināti, 2) kungiem pieder pirmā kārtā tiesības lemt par sava verga dzīvību un nāvi (*jus vitae ac necis*), tāpat arī neierobežotas tiesības sodīt tos mājas kārtībā (*Hauszucht*), 3) kungu vara (*dominium*) attiecas arī uz zemnieka kustamo mantu, par kuru ir viņiem rīcības tiesības pēc saviem ieskatiem, 4) īpašnieks var tāpat pēc saviem ieskatiem palielināt darba klausa saviem vergiem.

Šī „deklarācija” ir sacēlusi smilšu mākoņus un dažkārt pat polemikas viesuļus Baltijas historiografijā, kas ir ļoti labi izskaidrojams. Nemīnot jau latviešu vēsturniekus, ir nepieciešami konstatēt, ka pat daži vācu vēsturnieki, pp., pazīstamais Prutz's, nāk ar asu kritiku, un arī pašam A. von Tobīnam, kas ir vispārīgi atzīts Vidzemes muižnieku uzskatu pautējs, nākas atzīt, ka „slavenā Rozena 1739. g. deklarācija, pret runā ar zemes likumu projektu, sastādīta šajā laikā, zaudējot pareizo virzienu, rādīja Vidzemes zemnieku iekaltu romiešu agraro tiesību dzelzīs... piemērojot stāvokli krievu birokrātijas uzskatiem, jo neierobežota dzimtsbūšana bija krievu aristokrātijas negrozamos pamata principos.” Un tomēr jāpiezīmē, tie bija krievi, kas pret projektu cēla iebildumus. H. v. Bruinings, no savas puses, grib to uzskatīt par rakstu, „kas respekē nepareizi informētas kancelejas idejas.” Visumā šis dokuments, ar augsta ieredņa parakstu, ir un paliek Baltijas vēsturē kā pārāk izteiksmīgs un raksturīgs piemineklis.

Pirmais no abiem minētiem dokumentiem, Budberga-Šradera projekts, ko vācbaltu vēsturnieki uzskata par muižniecības īsto un patieso socialo domu un uzskatu izpaudumu, ir radies no muižniecības gribas un vēlēšanās stabilizēt un juridiski precizēt savu stāvokli krievu valdības priekšā, pamatojoties uz nolīgumu pie Rīgas ieņemšanas (sk. iepriekš). Šā projekta gaitas krievu kancelejās, ar korupciju, nevīžību un birokrātisko procedūru, ir tiešām zīmīgas un raksturīgas; rezultātā šis manuskripts, sastādīts 1728. gadā, tika galīgi aprakts arhīvu putekļos 1764. gadā! Budberga-Šradera projekts, īsti projekts atsevišķiem vietējiem likumiem (*Landrecht*), ir uz tradīcijām dibināts agrāko elementu kompilējums. Tā 4. grāmatā, starp noteikumiem par lietu un parādu tiesībām (*Sachrecht-Schuldrecht*), ir arī nodaļa par zemniekiem un viņu piespriešanu bēgšanas gadījumos (*Von Bauren und deren Ausantwortung*). Arī par šo projektu nav bijis mazums polemikas. Latviešu vēsturnieku atzinumi šīn lietā (A.Švābe, R.Vipers, J.Vīgrabs, B.Abers) ir kopā savēlami šādos punktos: 1) zemnieki — tāds ir princīpāls un dogmatisks uzskats tā laika garā — ir ne tikai *ascripti seu glabae addicti*, t. i., neatdalāmi no zemes (*Schollenpflichtige*), bet ir tāpat arī kunga īpašumā (*proprii, Leibeigene*), 2) šāds juridiski it kā sastindzis stāvoklis tomēr top paasināts un sasprindzināts, gan ne vienādā mērā, atkarībā no dažādām vietām un vairāk jeb mazāk individualām attiecībām kungu un zemnieku starpā, no normām, labāki sakot, no parašu tiesību simtgadīgās tradīcijas, kas psiholoģiski un moraliski pamatojas uz latviešu zemnieka spontanās un instinktīvās pārliecības, ka svešu kungu uzliktais jūgs galu galā ir tikai uzlikts jūgs; tāpēc vispārīgi šis stāvoklis nekad nav varējis saplūst ar pareizības un taisnības jēdzienu viņa apziņā un pārliecībā; 3) kā tiešas sekas un arī muižas kunga saimniecisko aprēķinu dēļ, ir nācis secinājums, ka pie malas paliek zemnieka īpašuma un mantojuma tiesības uz kustamo mantu; spēkā paliek kā *summa lex* 1. punkta vispārīgie atzinumi; ar vārdu

sakot, šīs tiesības nav uztveramas attiecīgo likumu modernā nozīmē; 4) projekts ievēro un aizstāv, kā tas ir dabīgi saprotams, pirmā un gandrīz arī vienīgā kārtā muižnieku socialās un ekonomiskās intereses (sk. nodaļas virsrakstu) un tāpēc apskatot minēto nodaļu, nav vietā tik ļoti izcelt šo projektu ārā no daudziem pārējiem līdzīgiem dokumentiem, kā to ir vēlējušies vācbaltu vēsturnieki ar baronu H. v. Bruiningku priekšgalā, lai ar varu rādītu to starpību, kāda ir starp šo projektu un Rozena deklarāciju, — atšķirība tomēr ir un paliek vienīgi jautājumā *kā*, kurpretim *kas* paliek kā bijis un negrozīgs.

Katrina II, apgaismības laikmeta ideju „piekritēja”, Voltēra, Dalembera, Didro garīgā draudzene, uzkāpusi krievu tronī 1762. g., starp citiem ceļojumiem pa savu plašo imperiju apmeklēja arī Igauniju un Vidzemi. Kaut arī vēsture par šīs ķeizarienes ceļojumiem ir uzglabājusi atmiņas par t.s. „Potjomkina sādžām,” t.i. par informāciju, ko labi sagatavojuši un organizējuši ļaudis, kuru interesēs bija šādu „sādžu” radīšana, tomēr, neraugoties uz visu to, augstā valdniece gan būs guvusi iespēju izveidot sevī pārliecību par zināmu reformu vajadzību un par nepieciešamību uzlabot Vidzemes zemnieku stāvokli. Katrā ziņā tās runas pamattonī, kāda ir ģenerālgubernatora grafa Brauna runa 1765. g. landtagā, jūtam noteiktas un skaidras instrukcijas no augšas (valdībai ir noteikts priekšlikums „izbeigt mežonīgo tiranniju un nesavaldīto despotismu”), un kad landtags grib šo lietu ievilkt garumā, viņš ar uzsvāru paskaidro: „Viņas majestāte ir devusi rīkojumu atņemt dižciltīgo despotismu attiecībā pret zemniekiem. Ja muižniecība nav disponēta izstrādāt vajadzīgo likumprojektu, valdība būs spiesta to darīt pati.” Skaidrs, ka landtagam nepalika pāri nekas cits, kā paklausīt, ķerties pie pasīvās pretošanās un sabotāžas, meklējoties arī pēc pakaldu durtiņām Pēterburgas pils, kuras Baltijas aristokrātijai bija tik pieejamas līdz pat 20. g.s. sākumam. Grafa Brauna priekšlikumi par zemniekiem ir šādi: 1) atzīt zemnieku tiesības uz viņu iegūto kustamo mantību, 2) noteikt reiz uz visiem laikiem viņu pienākumu apjomus, 3) izbeigt jeb ierobežot miesas sodus. Savās atbildēs muižniecības pārstāvji no jauna ķeras pie saviem parastiem argumentiem, kas mums pazīstami jau no zviedru laikiem, pp., ka „zemnieka daba radīta tāda,” t.i., ka dzimtbūšana ar visām savām nepieciešamām sekām ir tajā dziļi iesakņojusies; tāpat „zemnieki ir vergi vispilnīgākā nozīmē romiešu tiesību izpratnē, cik tālu to pielaiž kristīgā ticība, bet verdzības pamatojumi ir viņu stāvokli un muižniecības privilēģijās.” Tā ka līdzīga argumentācija nespēja apmierināt valdības pārstāvjus, tad pēc zināmām sarunām, kuru gaitā vajadzēja būt pielietotām tādām metodēm, kādas uzskaitītas iepriekš, ir tikusi panākta vienošanās ap šādu formulējumu: „Lai gan viss, kas pieder zemniekam, ieskaitot viņa ķermeni (t.i. viņa personu), ir viņa kunga pilnīgs īpašums, ar kuru viņš var rīkoties pēc saviem ieskatiem, tomēr mēs, izejot no patiesas cilvēcības un kristīgās žēlsirdības cēlām jūtām, nolemjam, ka zemniekiem nākotnē varēs būt savs īpašums, un proti, ja viņiem nav parādu pie kunga, viņi var paturēt sev lopus, zirgus, naudu, labību, pienu u.c., ko tie ir ieguvuši jeb mantojuši.” Tāpat parādīta arī zināma piekāpšanās zemnieku sodīšanas jautājumos un arī — gan platoniska — tiesība sūdzēties. Viss tas tomēr tika darīts vairāk nolūkā nomierināt valdību ar vispārēja rakstura deklarācijām, nedomājot visu to patiesi izvest dzīvē. Tiešām, ekonomiskās attiecības kungu un zemnieku starpā nekādā ziņā nevar uzskatīt par komplikētām; tā kā zaudējumi no neražas, arī no slimībām, epidēmijām un citām likstām un nelaimēm zemkopja dzīvē un darbā, kā neizpildītas nodevas, krita, neievērojot iemeslus, uz zemniekiem atpakaļ, tad viss tas, kopā ar saimnieciskā prak-

sē gandrīz regulāriem aizdevumiem, arvien jāva uzskatīt zemnieku par kunga parādnieku, un sekas no šāda stāvokļa ir skaidras bez jebkādiem sevišķiem komentāriem.

Visām šīm teoretiskām normām vēl jāpievieno, lai noskaidrotu apstākļus praksē, aizrādījumi par pārgrozībām toreizējā lauku saimniecībā, lai redzētu starpību ar iepriekšējiem laikiem. Pēc Livonijas aneksijas no Krievijas puses šajā provincē attīstas jauna rūpniecības nozare tā laika nozīmē, proti spirta dedzināšana, kas dod lielus ienākumus muižniekiem ne tikai plašās Krievijas tirgus, bet arī iekšējā patēriņa dēļ: tikai muižniekiem ir tiesības turēt krogus uz laukiem, resp. tos iznomāt, kas, protams, ved pie moraliska posta lauku iedzīvotāju vidū. Statistika ir daiļrunīga: tā 1757. g. 4 Vidzemes apriņķos vien ir 933 muižu krogi un tikai 29 skolas. 1794. g. Vidzeme ražoja apm. 400 000 vātis jeb 48 miljoni stopu degvīna 7 200 000 rubļu vērtībā, kas, rēķinot visu iedzīvotāju skaitu, iznāk 96 stopi uz galviņas. Šis „šķidrās maizes” produkcija — jo spirtu dedzināja tikai no labības, un kartupeļi tajā laikā bija reta manta, īsti vēl tikai dārzaugs — ļoti apgrūtināja zemnieku pienākumus un klaūšas; vēltīgi centās gubernatori ar saviem rīkojumiem (1730, 1741, 1757, 1762) pretoties laucinieku izmantošanai, aizrādot uz šīs rūpniecības nevēlamām sekām. Un tomēr, tā kā, pretēji ierobežojumu mēģinājumiem, muižnieki turpināja pacelt arī pašas nodevas, pat trīskārtīgi 18. g.s. pirmajos trijos ceturkšņos, arī no šī viedokļa ņemot bija maz ko cerēt uz situācijas uzlabošanas, un nelaimīgā lauku tauta, pēc H. Prutca izteiksmīgā formulējuma, var tikai „smagi soļot, notrulināta un enervēta savā dzīvē.”

Ir tomēr daži gaiši momenti šajā tumsībā, ir dažu atsevišķu muižnieku jeb intelektuāļu atsevišķi mēģinājumi ne tikai teoretiski vien nostāties pret tā laika prakses paņēmieniem, bet tāpat arī radīt ar noteikumiem, ko varētu nekavējoši arī izvest dzīvē, zināmu iniciatīvu, kāda ir bijusi Aizkraukles baronam Šulcam. Viņa noteikumi jeb zemnieku likumi, kas bija zemnieku labā, ir dabīgi izsaukuši tādu sašutuma un nīkuma vētru landtagā, ka Šulcam, kas bija palicis viens vienīgs pret visiem citiem un zaudējis arī savu padomnieka godu, nācās ņemt atpakaļ visus savu „likumu” vēl nepārdotos eksemplārus (latviski iespiesti 1764. gadā) un nākt ar speciālu paskaidrojumu landtagā, kas to vienprātīgi noraidīja! Palūkosimies šo „likumu” saturā, kas bija tādu dusmu pamatā un pie tam — kas gan varēja būt jau bīstami — ģenerālgubernatora apstiprināti. Isā satura pārskatā varēsīm iegūt ieskatu arī par šī laika labākiem nodomiem jeb par tā sociāli iespējamo optimumu, un līdz ar to pilnīgi taisnīgu domu par realitātes īstiem aspektiem. Pirmā daļa apskata zemnieku īpašuma tiesības uz kustamo mantu, par kuru dzimtskungam ir vienīgi ķīlas un pārdošanas tiesības (Pfand und Verkaufrecht); tikai gadījumā, ja zemniekam nav mantinieku, šī manta pāriet kungam. Otrā daļā ir runa par zemnieku nekustamo mantu, kurai viņi ir dzimtsnomnieki, jo zeme pieder muižniekam, bet zemnieki ir māju pārvaldnieki. Tie, kas nevar samaksāt nomas maksu, var tik izlikt no mājām un novietoti par kalpiem citās mājās. Lai izlabotu pagātnes kļūdas, tiek pielaiста māju pārmērīšana; saimnieka dēliem atļauts tēva māju sadalīt savā starpā, ar noteikumu, ka daļas nedrīkst būt mazākas par astotdaļu arkla. Trešā daļā apskatīta nodevu un klaūšu normalizēšana sakārā ar ierakstiem vaku grāmatās. Zemnieki paliek dzimtsļaudis (*homines proprii*), bet kungam nav tiesību viņus ne pārdot ne šķirt no zemes; tas var notikt tikai ar zemnieka piekrišanu, par ko tie paziņo zemes tiesai. Zemniekam ir bez tam arī tiesības iesniegt sūdzības par savu kungu, bet nedibinātas sūdzības gadījumā uz viņu krīt atpakaļ zaudējumi, kas no sūdzības būtu cēlušies; vietā viņš var saņemt arī, ja

Turīgs latviešu zemnieks.

Latviešu zemnieki Madlienas draudzē.

Birīņu pagasta zemnieki.

J.Kr. Broces zīmējumi.

Jāņu vakars latviešu amata vecākā, tirgotāja Muižēļa mājā Ķīpsalā 1793. g. Šajā vakarā tauta „greznojot sevi un savus lopus ar vaiņāgiem, vaiņāgotās sievietes dejojot ārpuslātas ielās, dziedot tautas dziesmas, ejot no mājas uz māju, kaisot puķes, vaiņāgojot iemītņiekus.”

Rīgas apkārtnes zemniece — piena pārdevēja pilsētā.

Cimpuļu zemnieku mājas Rīgas pilsētas ganību galā pie Sarkandaugavas 1792. g.

vēlas, dažas soda rikstes. Muižas administrācijai ir tiesības sodīt ar nūju pārāk neklausīgos. Tāda ir galvenos vilcienos šī „liberalā” stāja šajā laikā; varam spriest, kādas tādā gadījumā ir bijušas metodes „neliberalai” stājai. Sakarā ar barona Šolca cauri izkritušo mēģinājumu atgādināsimies arī simpatisko un cēlo mācītāja J.G.Eizena figuru; atnācis no Vācijas, pēc 20 g. novērojumiem pie igauņu tautas viņš publicēja 1764. g. ar Ķeizarišķās akadēmijas gādību Pēterburgā kritisku apcerējumu par dzimtsbūšanu Igaunijā. Šis raksts izpelnījās ķeizarienes ievēribu; viņa pieņēma Eizenu personīgā audiencē. Šis fakts, kopā ar citiem iemesliem, ierosināja Katrinas ceļojumu uz Livoniju. Eizens rakstīja vēl arī kādu citu darbu par šo tematu, kas ir palicis neiespiests. Abi viņa raksti ir gleznaini un izteiksmīgi kā tā laika dzīves tēlojumi; tie liecina par asiem vērojumiem, par iespējamībām šajā piemēklētā provincē, par dziļu ticību apspiestās, līdz klusēšanai novestās tautas moraliskam spēkam un par lomu, kāda būs šai zemē zemniekam, kad tikko viņš būs guvis iespēju brīvi pārādīt savu uzņēmību. Arī mācītājs H.G.von Jannaus saskata un novērtē zemnieku nopeltās īpašības ne kā dabas dotas un iedzimtas, bet gan kā sekas no viņu neciešamā stāvokļa, proti dzimtsbūšanas, bez jebkādam likuma garantijām piemērotai eksistencei. Pēc viņa domām ir vajadzīgas daudzas pārmaiņas no sociālā viedokļa un vajadzīgs arī, cik vien iespējams, uzlabot paņēmienus tautas izglītības celšanai.

Ja no visiem polemikas putekļiem, kas ceļas kā no krievu valdības pieprasījumiem, tā arī no disputiem landtagos, var izlobīt zināmus noteiktus viedokļus ieinteresēto pusē, tad maz kas no visa tā tiek šo visu kontroversu galvenam objektam, proti, pašam zemniekam, un ja kāds ar asu mēli ir reiz sacījis, ka „viss šis dancis ir sarīkots, lai varētu izsargāties no socialo un ekonomisko pamatu pārākās grozišanas, jeb vislabāk no to vispārīgās aizskaršanas,” tad Vidzemes zemniekam ir nācies izteikt savus mierīgos un fatalistiskos slēdzienus: „(šajā zemē) viss notiek tā, kā Visaugstākais to pieļauj un kā kungam tas patik.”

Lai pievestu dažas liecības, kuras, cerēsim, nebūs uzskatāmas par absolūtu vispārinājumu, citēsim šeit labi pazīstamos vārdus no vācu mācītāja A.Hupeļa grāmatas (1777): „Šeit cilvēki ir labāka tirgus prece nekā Amerikas koloniju neģeri: kalpu var pirkt par 30-50 rubļiem, bet amatnieks, pavārs jeb audējs maksā līdz 100 rubļiem. To pašu cenu prasa par veselu ģimeni, reti maksā vairāk par 10 rubļiem par kalponi, bet bērns var pirkt, maksājot 4 rubļi par galviņu. Lauku ļaudis un viņu bērni top pārdoti jeb mainīti pret dažādām mantām: pret zirgiem, supiem u.c.” Vēl 1789. g., t.i. tad, kad sabruka vecā iekārta Francijā, kādā Rīgas laikrakstā Rigasche Anzeiger, 15. janvārī, divdesmitceturta numurā var atrast šādu sludinājumu: „pārdod četras dimtsļaužu ģimenes par lētu cenu; pircējus lūdz griezties pie valdības pārstāvja Pils ielā 51.”

Šādā politiski-moraliskā klimatā diemžēl vairāk kā dabīgi sadistiski absolūtās varas ekscesi; par tādiem vēsta chronikas un vēl jo vairāk tā laika tiesu akti, un tie ir izsaukuši Merķeļa skaļo un aizkustinošo kļiedzienu pasaulei (sk. nāk. nod.). Žēlosim lasītāja cilvēcīgās jūtas un tāpēc aizrādīsim vienīgi uz dažiem avotiem (Švābe, Strickis u.c.), pieminot par zemnieku izmisuma pilniem mēģinājumiem sacēlties pret apspiedējiem gadu simta beigās. Arvien jo biežāk notiek šie zemnieku dumpji (1777, 1784, 1797, 1802 u.t.t.), un ģenerālgubernators ir spiests ziņot ķeizarienei 1784 gadā: „es varu apstiprināt, ka sacelšanās ir izplatījusies pa visu ģenerālgubernatoratu un es nezinu nevienu tā novadu, kur nemieru nebūtu.”

Visas šis žanra ainas var skumīgi noslēgt ar Vidzemes aprakstu, kādu sniedz kāds ārzemju novērotājs, v. Bray's (Essays critiques sur l'histoire de la Livonie suivis d'un tableau de l'état actuel de cette province, 1817). Viņš pats ir precējis kādu dižciltīgu vidzemnieci, un raksta: „Vispārīgi šis zemes seja ir vienmuļīga un drūma. Plaši novadi klāti mazvērtīgiem mežiem jeb kroplišiem, kas aug purvainās vietās, tāpat sausi, smilšaini un neauglīgi plašumi un, beidzot, plaši purvi, pārklāti sarkanām sūnām, nogurdina skatu un atstāj nospiedošu iespaidu.” Tā ir mājvieta sensenai rasei, tās liktenīgais patvērums, gan tik bēdīgs svešzemju vērotāja skatījumā, ka viņam nepaliek iespējas saskatīt pamatus tās nākošai atdzimšanai. Tāpēc viņš ir spiests nākt pie atzinuma, ka zemnieku verdzība un pilsoniskās morales trūkums, kā tās sekas, līdz ar dzimtsīpašnieku un administrācijas vienmuļīgo vienveidību ir klājušas pār visu zemi skumīgu ciešanu plīvuru, atņemot tai priekšstatu par dzīvi un kārtību, kas piedod brīvām zemēm valdzinošu pievilcīgumu.

Jau pieminētais H.Prutz's, kurš nav pārāk maigi noskaņots ne pret vācbaltu „kungu tautas” psiholoģiju, ne arī pret latviešiem un igauņiem, atreferējot v. Bray'a grāmatu, dod arī savu slēdzienu: „Būt mūžīgi kungiem par citiem nav lemts nevienai tautai... bet ir gan pareizi (vācbalti ir pielaiduši liktenīgu kļūdu gribēdami mūžīgi par kungiem būt) nākt pie šīm tautām, nesot tām jaunu, augstāku civilizāciju un vienojoties ar tām patiesā dzīves kopībā.” Noslēgsim arī mēs. Es negribētu apšaubīt, ka daži jaunāki materialās kulturas un tehnikas paņēmieni ir ievesti Baltijas jūras piekrastē, tāpat kā kristīgā ticība ar savu jauno morales uztveri; tomēr ir un paliek cits jautājums, kādā veidā un kā viss tas ir noticis, un kā ticis iznīcināts sensenais augsti moraliskās civilizācijas mantojums, kas sakņojas indoeiropiešu pamatos. Kas trūkst šai „augstākai kulturai,” ir laime un svētība ne tikai verdzībā nospiestajiem, bet arī pašiem apspiedējiem, tā laime un svētība, kas dod dzīvi un kustību un „piedod brīvām zemēm valdzinošu pievilcīgumu.”

Ziemeļu kara sekām ir pieskaitāms tas, ka vajadzēja paiet ilgiem gadiem, pat gadu desmitiem, kamēr sāka atplaukt literatura, kas jau 17. g.s. beigās bija ar labiem rezultātiem pasākusies kā Kurzemes hercogistē, tā arī Zviedrijas Vidzemē. Simboliski savu laiku izsaka viens no pirmiem 18. g.s. laicīgiem latviešu tekstiem, proti, kāda no vācu valodas tulkota oda „Rahms laiks pehz pehrkona breemas.” Šī oda tika publicēta, un šis fakts ir zīmīgs — tikai 1753. gadā, t. i. četrus gadu desmitus pēc Rīgas krišanas krievu rokās. Tās autors ir rakstnieks un mācītājs G. Fr. Stenders, t. s. Vecais Stenders (1714-1796), viens no vācbaltiem, kas pagrozījies pasaulē, atgriežas savā dzimtenē, nesot sirdī tēvzemes ilgas un līdz ar to — un tie ir viņa sevišķie nopelni no latviešu viedokļa — pašķirojot ceļu uz latviešu sirdīm, kaut arī pēdējie bija šajā laikā nostādīti uz socialo kāpņu zemākās pakāpes; tas nav arī tikai nopelns vien, bet liecinājums plašākam vērienam un garīgām interesēm, kas sniedzas pāri socialiem aizžogiem, pār kuru nespēja tikt pāri viņa tautas brāļu lielākā daļa. Par mācītāju Stenderu lauku ļaudis stāstījuši, ka viņš neesot bijis ne iedomīgs, ne lepns, mīlējis labprāt sarunas ar zemniekiem, piedalījies visos viņu svētkos, sēdējis viņu vidū, runājis tik labi latviski, kā neviens cits pirms viņa un pie tam, kas šeit atzīmējams, rakstījis un piezīmējis savā grāmatīnā. Tiešām, *rara avis* (rets putns), jo neaizmirsīsim, mēs esam Baltijas provincēs un pie tam 18. g.s. Un kad nomira Stenders, liels latviešu pulks pavadīja viņu tā pēdējā ceļā, un uz viņa kapa tika uzlikts liels akmens ar viņa izmeklēto uzrakstu, ka šeit dus G. F. Stenders, Latvijs, dzi-

mis 1714., miris 1796., kopā ar savu laulāto draudzeni (katram labi zināmas oriģināleksta beigas — „kopā ar savu gaspažu”). Varētu sacīt: kāda jauka sinteze vietēja gara (*genius loci*) spēcīgā izteiksmē un cilvēka, kas ar inteliģenci izceļas no ciem, atklātā un sirsnīgā raksturā, — un viss tas drūmajā 18. g.s.

Vecā Stendera biogrāfija pāris vārdos ir šāda: dzimis austrumu Kurzemē, mācītāja ģimenē, studējis teoloģiju Vācijā (Jenā, Hallē), viņš ir skolotājs, tad mācītājs Kurzemē, ar 1759. g. skolotājs un profesors Vācijā, universitātes profesors Kopenhāgenā, un pēc islaicīgās uzturēšanās Pēterpilī, pēc 1766. g., atkal mācītājs Kurzemē, līdz savas dzīves pēdējam brīdim. No viņa daudzajiem darbiem latviešiem svarīgākie ir viņa latviešu gramatika (*Lettische Grammatik*, 1761) un vārdnīca (*Lettisches Lexicon*, 1789), pēc tam viņa Pasakas, viņa dzejas latviešu valodā, dabas zinātnisku rakstu krājums latviešu valodā un teoloģiskie raksti — t.s. Mazā bībele. Viņa filoloģiskie darbi ir līdz pat 19. g.s. vidum pamatā vairāku nākošo paaudžu darbam, viņa nozīme latviešu valodas izkopšanā un izveidošanā ir liela. Zīmīgs ir viņa pravietojums par latviešu valodas nozīmi tās nākotnē: „Vairāk es no tā nevaru rakstīt, jo tai nabagai latviešu valodai vārdi trūkst, no augstām garīgām lietām samanīgi rakstīt. Kad jūsu tauta turpmāk atskaidrosies, tad jums arīdzan augstāki un skaidrāki gudrības vārdi rasies.” Viņa dzejas un prozas darbiem, kā arī dažādu zināšanu popularizēšanai ir ne maza nozīme, jo tie ir pirmie savā nozarē latviešu valodā. Viņa dzeja — un kā tas varētu citādi būt? — ir ar svinīgu un pamācošu raksturu, vai arī sentimentāla, laikmeta garā, un tāpēc Stenderam nav arī lielas saprašanas daļām (viņš tās sauc par blēņu dziesmām); tajās viņš saskata latviešu tautas dzejas sākumu, kurpretim mēs tur redzam senākās mākslinieciskās kultūras noslēgumu; Stenders pie tam atsauca uz analogijām seno ģermaņu primitīvās dziesmās; tomēr, tāpat pēc Stendera, latviešu tautas dziesmās ir brīnišķīga koloratura, un atsevišķas rindas tajās ved mūs atpakaļ uz pagānisma senajiem laikiem. Visumā, kopā saņemot, Stenders ir apgaismības laika uzticīgs sekotājs savos literāros un filoloģiskos uzskatos.

Paliek vēl vismaz viens visai svarīgs punkts mūsu kopvērtējumā. Ja jau šajos latviešu tautai tik tumšos un drūmos laikos ir bijušas iespējamās tik simpātiskas attiecības mācītājam un viņa draudzei, kas līdzīgi citām bija apspiesta un nospiesta, tad kādā mērā gan šis mācītājs saskatīja un vērtēja tā laika sociālās attiecības un kur viņš smēlās ticību latviešu labākai nākotnei? Jau ir nācies atkārtot, ka nacionālās un sociālās attiecības Livonijā, kas ar pirmo acu uzmetienu šķiet neiespējamās, dibinājas uz zināma patriarhalisma jeb uz svešzemju kungu fiziskās un garīgās aklimatizācijas pēc viņu ienākšanas mūsu zemē. Kāds pazīstams latviešu žurnālists mēdza pat dusmu brīžos sacīt, ka t.s. Baltijas baroni galu galā esot izvērtušies par Baltijas zemes parodijām jeb karikatūrām. Bet tāpat kā Mancelis, arī Stenders ir dziļi pieķēries „savai” Kurzemei, kas ir „mīļā Dieva zemīte,” „maizes zemīte,” „ciemu zemīte” u.t.j.pr.; ja gribam ticēt viņa lirikai, ir vajadzējis būt daudz idillisma tā laika šejienes dzīvē, vai arī, lietojot mazāk dzejisku un tāpēc mazāk aizdomās turamu vārdu, ir bijusi zināma psiholoģiska tieksme rast atrisinājumu grūtām sociālām pretešībām; Stendera dziesmās ir sava „filosofija,” ar mierīgu un skaidru ieteikumu atvilktais savā mazajā dzīvē, mazajā arī draudošo briesmu ziņā. „Tāpēc paliec maizē, un negrābsti kā suns pēc ēnas,” ieteic Stenders zemniekam kādā sakamvārdā, pie tam tomēr arvien viņš liek apzināties sūri grūta darba ekonomiski sociālo nozīmi:

„Jūs kungi, klausieties,
Mēs maizes tēvi esam,
Mēs jums to maizi nesam
Ar saviem sviedriņiem,
Kā saviem audzēkņiem.

No kā ir jūsu lauki
Tik bagāti un tauki?
To mēs vis' padaram,
Priekš jums mēs sakrājām.”

Tā Stenders liek dziedāt latviešu zemniekiem, un šajās rindās mēs varam atrast vienu no labākiem apstiprinājumiem modernā ģeopolitiķa Ratceļa formulai par valdošās šķiras atkarību no viņu lauku apstrādātājiem (sk. 1. nod.). Ja vispārīgi Baltijas piekraste ar savu piemales stāvokli ir bijusi patvērumš baltu tautām, tāpat arī zemnieku sociālā šķira ir bijusi tamlīdzīga sociālā piemale, un, ja tādas nebūtu bijis, kas zin, vai šīs tautas būtu varējušas izvairīties no izklīdināšanas un iznīcināšanas tik ilga svešas politiskās un sociālās uzkundzības gadu simteņu laikā, jo vēsture māca, ka ar vismazāko pretešķību denacionalizācijai un asimilācijai ir apveltīta taisni lauku muižniecība un pilsētu redzamā pilsonība.

Zemniekam šajos tumšajos un grūtajos laikos likteņa lemta ir pretestība un izturība, „jo zemajiem ļaudīm pie tiem lieliem ir slikta pieešana,” kā tas sacīts kādā citā Stendera sakamvārdā, un tāpat arī: „kad verga ļaudis pie saviem kungiem sūdzēt uzņemas, tad tas tiem nevedas.”

No Stendera garīgiem mantiniekiem, kas ir gandrīz visi kurzemnieki, tikai daži vien šeit minami. Viņa vecākais dēls, A.G.Stenders (1744-1819), t.s. Jaunais Stenders, sarakstījis pirmo latviešu lugu par tā laika dzeršanas sērgu (Žūpu Bērtulis, 1790. g.). Mācītājs K.G.Elverfelds (1756-1819) ir pirmo latviešu melodramu autors un līdz ar to karsts latviešu aizstāvis pret nekad nezūdošo tieksmi viņus ģermanizēt. Mācītājs K.Hugenbergs ir tulkotājs u.t.t.

Būtu netaisnīgi neatzīmēt šeit to 18. g.s. reliģisko mistiku pašu latviešu zemnieku vidū, kas ir ap Brāļu draudzi jeb Hernhutes (graфа Cincendorfa, šis kustības vadītāja muiža Saksijā) kustību. Ja šī kustība būtu uzskatāma par vienkāršu sektantismu, pietiktu ar tās pieminēšanu vien, bet tā kā reliģiskie pamati šeit drīzi vien sāk uzrādīt arī sociālās un nacionālās īpatnības, ir pie tās tuvāk jāpaskatās.

Kā viens no daudziem reformatu kustības novirzieniem Bohemijā tā pārnāk uz Saksiju un ieviešas arī Vidzemē, kur tās pirmie sākumi reģistrējami gadu simteņa trīsdesmitos gados; pēc „teicēju” jeb sprediķotāju skolas nodibināšanas Valmierā 1738. g., tā attīstās tik strauji, ka rada bažas vietējā muižniecībā, neatkarīgi no sava nevainojamā reliģiski-moraliskā satura, ka tā varētu izvērsties par dažu latviešu vadītu organizāciju, kurai pārāk viegli pieslietos plašākas masas. Un, ja kas nav par prātam kungiem, tad lieta drīzi vien nonāk arī Pēterburgā. 1743. g. kustību aizliedz, saiešanas namus slēdz, dažus vadītājus vajā. Tomēr tīrais Kristus vārds bij pārāk dziļi skāris latviešu dvēseli, kam maz bija pieskārušies kungi — vācu mācītāji. Kustība neizbeidzas, paslepeni to pabalsta daži labvēļi no citiem novadiem. Keizariene Katrīna II atļauj atkal šo kustību 1764. g. un tā, līdz pat gadu simteņa beigām, tā patur savu labvēlīgo iespaidu uz morāles un istī kristīgu jūtu attīstību, pieaug lēni, bet neatlaidīgi veidojoties un — „starp rindām lasot” — ir noteikts atbalsts uzņēmības gara un latviešu lauku iedzīvotāju vienošanai.

LATVIEŠU TAUTAS ATMODA

LATVIEŠU TĀVUŠU ATMIŅAS

Vidus un ziemeļu Eiropa pēc Vīnes kongresa.

TRISPADSMITĀ NODAĻA

MARSELJEZAS IESKANA

Aleksandrs I, Katrinas II mazdēls, jaunības gados bija simpatizējis franču priekš-revolūcijas un arī pašas revolūcijas laika rakstniekiem. Kā pusaudzis viņš paklusām lasīja Ruso Jauno Eloizi, un 1795. g., jau 22 g. vecumā, atklāja savam draugam, kņazam Čatoriskim, tādas lietas, kas varēja būt bīstamas Krievijas nākošam valdniekam. „Viņš man teica,” raksta poļu emigrants savās atmiņās, ka „nīst despotismu, kādā veidā tas arī nebūtu, mīl brīvību un seko ar lielu interesi franču revolūcijas attīstības gaitām; nosodot nežēlīgo terroru, viņš vēlot panākumus republikai un priecājosies par to.” Arī vēlāk, kā ķeizars, aicinādams savus tuvākos līdzstrādniekus, lai ar tiem apspriestu nākošo reformu projektus, viņš parasti mēdza nosaukt šīs apspriedes par „mūsu glābšanas komiteju,” norādot šādi uz Robespjeru u.c. Un viņš nebija viens

ar šādām simpatijām. Pēterpils „zelta jaunatnes” aprindās bija daudzi, kas pielūdza „uguni uz svētā ziedokļa, pie kura nāks kādu dienu krievi aizdedzināt lāpu, kurai būs jānes gaisma tēvijas tumsībā.” Bet nākošā paaudzē dekabristi 1825. g., kad mira Aleksandrs I, par līdzīgām idejām kāps uz ešafota jeb ies Sibīrijas gaitās.

No aizrādītā mēs sapratīsim bažas par jauneklīgā imperatora lielām simpatijām pret franču imperatoru, šo revolūcijas dēlu; viņu abu sastapšanās Tilzītē 1807. g. noritēja zem šīs zvaigznes, un šī sastapšanās bija tāpēc ar visai jūtamām politiskām sekām visām austrumu Eiropas tautām. Poļi ar Varšavas hercogistes radišanu—tāds bija tai nosaukums, jo Napoleons bija apsolijs caram nemodināt Polijas vārdu, jo tās pēdējā sadalīšana 1795. g. bij arvien vēl pārāk svaigā atmiņā—pa druskai atguva elpu un katrā ziņā cerības, kaut arī Napoleona spēlē viņi bija vajadzīgi tikai, starp citu, lai izolētu un turētu zem spiediena Prūsiju: Napoleonam viņi bij vajadzīgi gan tikai „*pour meubler un champ de bataille.*” Somi, sakarā ar Zviedrijas nevēlēšanos pieslēties franču-krievu draudiem pret Angliju, to samaksāja ar karu pret krieviem, kas izbeidzās pēc varonīgām cīņām 1809. g. ar viņu zemes inkorporāciju Krievijā, pēc vairāk nekā sešu gadu simtu zviedru valdīšanas tajā. Cars izdarīja to liberali, atstājot somiem plašu autonomiju un personīgi atklājot viņu landtagu. Tā Tilzītes sastapšanās tapa, kā redzam, par raksturīgu imperiju saprašanos austrumu Eiropas sadalīšanai iespaيدا zonās jeb tiešās dominijās. Ja mēs vērīgi aplūkojam Napoleona imperijas ekspansijas politisko karti pirms kara ar krieviem, tad nebūs grūti konstatēt lielā stratega plašo skatu, radot ar lielu tālredzību politiskas un militāras aizsardzības robežas savas tēvzemes Francijas aizstāvēšanai (Reinas federācija, „tilta gāla nocietinājumi” līdz pat Meklenburgai un Saksijai, Apeninu pussalā līdz pat Neapoles karalistei, Zviedrijas neitralizēšana u.t.t.). Liktenīgi ārpusē paliek Krievija un Anglija. Šim labi aprēķinātam liela stila plānam tomēr bija īss pastāvēšanas laiks. Nemeklējot pēc nesaskaņu iemesliem abu Tilzītes draugu starpā, konstatēsim vienīgi to, ka jau pēc 5 gadiem Napoleons nāca uzbrukumā Krievijai, un ka tas ir otrs vissvarīgākais moments Austrumeiropas notikumos. Polija, palikusi uzticīga franču imperatora armijas ērgļiem, gan ne bez iluziju zaudēšanas, tika sagrauta līdz ar viņa lielo armiju un piedzīvoja bēdīgo likteni atkal reiz pakļautai tikt; viņai nedeva pat vārdu Vīnes kongresā, un kaut gan vēl 1818. g., Seima atklāšanas gadā, Aleksandrs I izturējās vēl ciešami labi, tomēr viņai nācās zaudēt pakāpeniski viņa valdīšanas pēdējos gados to brīvības mazumiņu, kas tai vēl bija atstāts, bet pēc 1830-1831. g. sacelšanās tā nonāca apspiešanā un postā.

Baltijas jūras austrumu piekrastē nav atzīmējamas pēc Somijas iekļaušanas nekādas robežu pārgrozības jeb arī politiskās pārvērtības; šeit gan notika militārās operācijas (Lietuvā un Kurzemē), bet iekšējā sociālā un pa daļai arī nacionālā politikā ir daži notikumi, pa daļai kā tiešas atskaņas no Napoleona laika. Vispirms jau franču karaļa ģimene ar Lui XVIII, nonāvētā Lui XVI brāli, priekšgalā, glābjoties no revolūcijas briesmām atrada sev ilgstošu patvērumu bijušās Kurzemes hercogistes galvas pilsētā Jelgavā (1798-1801, 1804-1807), no kura laika ir tik daudz atmiņu šīs pilsētas muzejā. Par šo laiku tuvāk sk. A.Kraushar, Bourboni na wygnaniu w Mitawie i Warszawie (1899. g.).

Lūk militāro un politisko notikumu īss pārskats 1812. g. un pēc tam. Sadursmes sākās 24. jūnijā ar Ņemunas pāriešanu. Franču karaspēka galvenā daļa dodas virzienā uz Viļņu, kur vēl tagad ir tik daudz, pa daļai romantisku, atmiņu par Napo-

leonu, tad uz Smoļensku un Maskavu. Uz Baltijas provincēm virzās samērā neliela grupa, prūšu ekspedīcijas korpuss v. Graverta un Jorka vadībā, kāpēc latviešu tautā šie laiki ir kā „prūšu laiki” atmiņā. Virspavēlnieks ir maršals Makdonalds, Tarentas hercogs — tik tālu bija novesta Prūsija. Pēc vietēja rakstura kaujām pie Bauskas, Iecavas u.c., krievus padzen no Kurzemes un viņi atkāpjas aiz Daugavas (kā 1915. g.). Uz Rīgas militāro gubernatoru ģenerāli Esenu tas atstāj tādu iespaidu, ka viņš liek nodedzināt visas priekšpilsētas, pametot sevišķi latviešu iedzīvotājus bez pajumtes, postā un trūcumā. Ir traģiski tas, ka šāda piesardzība ir bijusi pilnīgi nevajadzīga un lieka, jo samērā nelielais ekspedīcijas korpuss, kas izsūtīts armijas kreisā spārna apsargāšanas manevram, tālāk neiet. Esena vietā 10. novembrī ieceļ, dzēnovieti pēc izcelšanās, marķizu Pauluči (Paolucci), kura pēcteči ir redzami darbinieki politiskos posteņos Itālijā. Viņš, izmantojot franču armijas sabrukumu, tai atkāpjoties no Krievijas, ievada tiešas sarunas ar Jorku, lai mēģinātu viņu atšķelt no frančiem. Un tiešām šis prūšu nākošais varonis, pēc zināmas vilcināšanās un nogaidīšanas un pēc Makdonalda spēku aiziešanas pēc 18. decembra, noslēdz ar saviem bijušiem ienaidniekiem pazīstamo Taurogas līgumu (30. 12. 1812); šim līgumam seko Tilzites okupācija, kas ir izšķirošs pagrieziena punkts Prūsijas vēsturē.

Latviešu zemnieki 1812. g. notikumam sākumā ieņem nogaidošu stāvokli, bet pēc Viļņas ieņemšanas (28. jūnijā) sākas nemieri. Zemes aristokrātija turpretim, ir visai kutelīgā stāvoklī un starp divām ugunīm: kā „krietniem” krievu patriotiem viņiem pienākas organizēt arī zemniekus provinces aizstāvēšanai, bet, no otras puses, nav daudz uzticības tiem, jo pēdējie gan klusībā, bet arvien jo vairāk jūt tuvojamies lielās sociālās revolūcijas armijas tuvošanos un instinktīvi sāk lolot socialai iekārtai bīstamas cerības (sk. turpmāk). Ja Lietuvā imperators grib sākt no jauna veidot savus pulkus, tad, kā raksta savās atmiņās Laboms (E. Labaume), imperatoram Viļņā visvairāk pie sirds bija aicināt leišu rekrutus masveidīgi, jaunu korpusu dibināšanai. „Visiem zemniekiem, kas gribēja dumpi celt pret saviem kungiem, viņš piedāvāja ieročus un mēģināja, kā tas bija arī mūsu revolūcijas sākumā, celt pilsoņu karu starp tautu un muižniecību. Šie plāni atrada dažus piekritējus tajā pilsētā, kur uzturējās imperators, bet pils un sādžās nenoveda pie tiešas sacelšanās.” Arī Kurzemē ģenerālis Graverts (Grawaert), prūšu ekspedīcijas korpusa komandiers, jutās spiests izlaist oficiālus uzsaukumus lauku ļaudīm ar aicinājumu izturēties mierīgi un paklausīt, kā līdz tam, saviem kungiem (5. 7. 1812), „jo viņš ir nolēmis paturēt līdzšinējo socialo kārtību, un attiecībās starp zemniekiem un muižniekiem nekas netiks grozīts.” Tā ir sacīts uzsaukumā, kas izbeidzas ar īstiem prūšu draudiem. Tāpēc arī visa Baltijas „brīvprātīgās milicijas” afera, pasākta bez jebkādas sajūsmas, ievērojot arī konflikta īso laiku, izbeidzās bez slavas. Kas lai zin, kā būtu, ja konflikts būtu izvērties ilgstošs un būtu izsaucis plašāka rakstura sarežģījumus mūsu zemē? Kurzemes zemnieki šajā laikā tiek nodarbināti braucējos visdažādākos virzienos, un daudzi ir paveikuši tūkstošiem kilometru Krievijā un Prūsijā.

Atiesim tagad laika ziņā drusku atpakaļ, lai apskatītu dažus faktus no literatūras nozares ar lielu nozīmi latviešu tautas atmodai. Iepriekšējā nodaļā pievestie rakstnieki, kas ir gribējuši darīt labu darbu, aizstāvēt un protežēt Vidzemes zemnieku tā vēsturiskās eksistences grūtākos brīžos, kā Eizens, Šulcs, Janaus u.c., visi garīgā ziņā pieder vēl apgaismības laikmetam. Turpretim tie, kas raksta jeb arī tikai vēl veidojas 18. g.s. pēdējā trešdaļā jeb ceturksnī, jau nes sevī jaunās idejas no franču re-

Pruhschi augsta Generalkunga
S l u d d i n a s c h a n a.

Ur teelu brijnoschanu dsirdchrs irr, ka daschi no Kursemmes laudim neprahrtigi sadohmâjuschi, ka taggad tas laiks effoht atrahzjis, kuzâ teeni saweem Waldineckeem waws ne buhs tâ, kâ lihds schim, klausht; ka tas karsch, kas taggad schinni semmê zelts, un tee Pruhshu kareawihri, kas scheitan nuht, wiinaus afschirschoht no saweem Kungeem un Waldineckeem, jeb no wisseem lihds schim eezelteem likumeem un nolikteem darbecem. Bet scheem nu zaur scho grahmatu, kas wiinaem sluddinadama, tohp ta sinna dohta, ka wiffa buhschana schinni semmê paleek kâ bijusi, kamehr zitta augsta pawehleschana taps dohta. Tadeht nu teem Kursemmes laudim tohp zeeti peesazizhts un-peekohdinahrs, ka teem kluffeem un meerigeem buhs-palikt, jeyprohjam ar goh-dabihjaschanu saweem Kungeem klausht, laufus un mahjas kohpt, kâ gohdigeem un decwabihjigeem laudim peeklahjabs, un kas no wiinaem tâ ne' darritu, bet scho-pawehleschanu pahrfahptu, kas saweem Waldineckeem, jeb wiinau Weetneckeem, Waggareem un Teesneffeem prettineeks buhtu, tas to nepelnitu soh-dibu dabubhs, un no Pruhshu kareawihreem pehz wiinau bruhkes un likuma zeeti un grubti taps nostrahpehts. Schi sluddinaschanas grahmata irr norakstita Pruhshu lehgeri Pehtermuischâ tai peektâ seena mehnescha deenâ schinni 1812tâ gaddâ

(S. W.)   von Gravert,

Pruhschu Rehnina Generals wahr wisseem
 Pruhshu kareawihreem.

*Divizijas komandiera ģenerāļa fon Graverta 5. jūlija 1812. g.
 paziņojums zemniekiem, ka dzimtsbūšana paliek spēkā.*

volucijas sākuma un pirmajiem gadiem; tā arī Ruso, kā to redzējām un redzēsim arī turpmāk, var sev piedēvēt labu daļu iespaida arī mūsu novados.

Sākot ar 18. g.s. pusi briest liela interese par senatni un par senajiem prūšiem Austrumprūsijā un sevišķi Karalaučos, ar ko sakarā pamazām nāk dienas kārtībā arī latviešu un leišu vēsturiskā vērtēšana. Karalaučos J. Hamans, kas pieder šejienes filologu un filozofu pulciņiem, jau 1762. g. savā „Kreuz-züge des Philologen” izceļ baltu tautu dzejas nozīmi, paverot jo plaši ceļu savam draugam J. G. Herderam, kuru pārāk svinīgi un arī pārspīlēti pēdējā laikā nosaukuši par „Austrumeiropas tautu lielo modinātāju.” Herders ir ne tikai Austrumprūsijā dzimis un tadā kārtā organiski saistīts ar šīs zemes vietējo ģeniju, bet caur saviem Baltijas korespondentiem uztur dzīvas saites par turienes valodu un vietējām tautas tradīcijām. Vēl lielākas iespējas redzēt savām acīm un novērtēt apstākļus Vidzemē viņam rodas pavadot Rīgā kā skolotājam, literatam un mācītājam laiku starp 1764. un 1769. g. Daži pētnieki jaunākā laikā grib saskatīt sākumu jeb vismaz izšķirošu ierosinājumu viņa mīlestībai uz „tautu dvēseli”, tāpat kā uz tautiskām īpatnībām, pret kurām Herders bija tik jūtīgs, tieši šeit, mūsu zemē, pp. pazīstamajos Jāņu svētkos, kas vēl tagad ir puspagāniski. Viņa tautas dzeju krājumi, no kuriem „Stimmen der Völker in Liedern” ir viņa ceļa izšķirošā posmā, ir visai raksturīgi. Bez dažu latviešu tautas dziesmu tulkojumiem Herders ir mēģinājis saprast arī pašu latviešu tautu; daži viņa novērojumi ir dziļi un patiesi; viņš vēro latviešu tautas pieķeršanos dziedāšanai un dzejai, lielās improvizācijas spējas (17. g.s. rakstnieks Menijs teiktu — „kā reti kādai tautai”), viņu mīlestības dziesmu īpatnās izjūtas, kur viņi ieliek „visu maigumu, uz kādu vien ir spējīga milētāja melancholija, un apraksta visus pārdzīvojumus jūtīgajā sirdī tik mākslinieciskā veidā, ka viņu dziesma mūs dziļi satrauc.” Vācu valoda pēc Herdera vārdiem esot kā baznīcas zvans, bet latviešu kā galda zvaniņš; latviešu tautas ģenijs esot idilliskais ģenijs u. t. t. Šie novērojumi ir rakstīti tajā laikā, kad latviešiem nebija ne sava īpašuma, ne brīvības, kad lauku aristokratija bija savas kundzības kalngalos, ar tiesību lemt par zemnieka dzīvību un nāvi, nerunājot par viņa darbu, kad Rīga zem krievu sceptera ir „gluži kā Ženeva” — tas ir ar līdzīgu brīvību „šajā barbarisma un greznības, tumsonības un izsmalcinātas gaumes, brīvības un verdzības provincē” (Herdera vārdi). Tiešām, tas bezdibens, kas ir starp apspiedējiem un apspiestiem, sāk arī no tālienes būt redzams, un gaisā atskan jau jauna laikmeta ieskaņas.

Pēc Herdera nāk rinda viņa jaunākam draugam vidzemniekam, G. Merķelim (1769-1850), kurš kādreiz — lai būtu lasītājam ieskats par viņa personu — uz Herdera drusku nepacietīgo jautājumu, ko īsti viņš dzīvē būtu gribējis panākt, atbildēja: brīvību un rupjo maizi (liberté et pain bis). Merķelis ir dzimis kā „volterianiska” mācītāja dēls, autodidakts, ar plašu, bet ne arvien nogludinātu kulturu, viens no dedzīgākiem Ženevas pravieša Ruso piekritējiem, ko tēvs bija audzinājis tā, ka tas iztālēm atgādina aprakstus no paša Ruso biografijas; bez tam viņš ir žurnālists ar mirdzošu, kaislīgu un asu stilu. Viņa vēsturiski-polemiskais darbs „Die Letten,” kas iznāca Leipcigā 1797. g., bet otrā izdevumā 1800. g., atstāja „bumbas iespaidu” (Strickis). Pilnīgs latviešu tulkojums varēja parādīties tikai 1905. g. Sapienti sat!

Par to, kā viņš nācis pie apņemšanās rakstīt šo grāmatu, to pats Merķelis apraksta savās „Atmiņās” šādi: „kādā literatū un mākslinieku pulcīnā Rīgā atkal tika runāts par dažu muižnieku zvērībām pret saviem zemniekiem un par nepanesamiem apstākļiem dažās muižās; viņš kļuva ciezdams klausījies un tad pēkšņi prasījis: „kāpēc

gan neviens par visu to neraksta? kāpēc nav neviena tāda? Tās lietas vajadzētu zināmas darīt, lai tās izbeidzas." Šāda briesmu bērna jautājuma atbildei bija... kļums, bet Merķelis „pārnesa sev līdz savā lauku vientulībā kādu dzirksteli, kam vēlāk bija izvērsties par liesmu." Šī grāmata, tāpat kā nākošā (Vidzemes senatne), ir viens no visniknākiem uzbrukumiem, kādi jebkad ir vērsušies pret vācbaltu aristokrātiju; viņa, protams, sacēla tik daudz putekļu polemikā, kas iet gandrīz cauri visam 19. g.s. vācbaltu historiografijā. Tik daudzas reizes ir gribēts pasvītrot Merķeļa „riebīgās” polemikas apšaubamo attiecību pret patiesiem faktiem, tik daudzas reizes ir mēģināts tās nozīmi mazināt — bet viss ir bijis veltīgi. No latviešu puses, cienība pret pirmo rakstnieku, kas ar tādu spēku un neatlaidību ir prasījis *nacijas* tiesības latviešiem, pats pie tam latvietis nebūdam, ir neizdzēšama, sevišķi grūtos brīžos. Pārāk lieli ir daži rēķinu konti Livonijas vēsturē, un, kaut arī daži labs vilciens varētu būt tikai vairāk jeb mazāk patiesīgs jeb varbūt arī pat kariķēts, tomēr tas ir moraliskais sašutums, ir trauksmes zvans, kas no šīs grāmatas runā. Ir varbūt interesanti zināt, kā gan bija iespējams līdzīgu grāmatu, kaut arī Vācijā iespiestu, laist apgrozībā Vidzemē, un kā gan pats autors ir atkal varējis tur savu kāju spert? Noslēpums ir viegli atminams, jo grāmata veltīta provinces ģenerālgubernatoram, kņazam Repņinam, tāpat kā viena no Merķeļa pēdējām grāmatām pašam caram Aleksandram I. Autors ir pazīstams kā karsts krievu valdības piekritējs un, vēl vairāk, kā Napoleona tikpat nikns pretinieks.

Merķeļa polemiskā darbība, kas atbalsojās arī Eiropā un ir modinājusi līdzjūtību pret Vidzemes zemniekiem pat galma aprindās Pēterpilī, ir pēc būtības jau jaunu laiku ievadījums, ir ideāla programma, kas veidojusies apgaismības laikmeta gara laboratorijās. Arī pašā Vidzemē ir jau veidojies savs neliels „demokrātu” kodols muižniecībā, ar grafu Fr. v. Siversu priekšgalā, ar ko sazinājās arī daži citi, pp. v. Transehe-Roseneks, kas bija bijis Amerikā un nācis personīgā saskarē ar Dž. Vašingtonu, tāpat grafs Mellins, dzimis Šveicē, studējis Bolonjā, pēc tam personīgs draugs lielkņazam, vēlākam ķēzaram Paulam, un daudzi citi.

Jau franču revolūcijas cīņu gados (1797) Siverss nāk landtagā, pamatojoties uz 1765. g. reglamenta, ar sava projekta 27 paragrafiem par zemnieku stāvokļa zināmiem uzlabojumiem, gan galu galā visai nenozīmīgiem, jo runa ir tieši par „uzlabojumiem.” Šis projekts tika nodots ķēzaram Paulam, bet procedurā ar vēlēšanos uzklaut ekspertu domas, tas iegūlās kancelejās. Siverss atjauno savu mēģinājumu pie jaunā ķēzara Aleksandra pēc viņa uzkāpšanas tronī 1801. g., atrodot iespēju sastapt viņu personīgi, tam Vidzemi apmeklējot 1802. g. Atklātā sīvā cīņa starp „demokrātisko” mazākumu, kas balstās uz caru, un konservatīvo vairākumu atjaunojas 1803. g. landtagā un izbeidzas, tāpat ķēzara tieša atbalsta dēļ, ar likumu, izdotu 1804. g. Lielā 1789. g. trauksmes zvana skaņas ir atnākušas līdz tālajai Vidzemei, un arī latviešu zemnieki, par kuriem Merķelis rakstījis, ka „vergu ķēdes ir viņiem iegrāuzušās līdz pašai dvēselei,” ir tās sadzirdējuši: Bebru dumpja (1802. g.) viens no netiešiem iemesliem ir kādos tā laika laikrakstos parādījusies ziņa par brīvību, kas panākta Francijā. Kāds ģenerālgubernatora kņaza Golicina ziņojums iekšlietu ministram grafam Kočubejam līdzīgi daudz ko noskaidro šajā ziņā: „Es esmu aizliedzis publicēt 20. februāra 1803. g. paziņojumu par zemnieku brīvlaišanu, tāpat arī tā tulkošanu latviešu un igauņu valodās, lai pārāk nesakarsētu galvas zemniekiem. Lai gan muižu īpašnieki slēpj saviem zemniekiem to, kas tiek apspriests landtagā, tomēr Rīgā zemnieki jau atklāti runā, ka viņi tikšot brīvi. Ja kur izcelsies nemieri, es tos ap-

slāpēšu ar bruņotu spēku palīdzību. Diemžēl mēs dzīvojam tādā laikā, kad laudis pārāk daudz runā par filosofiju un pārāk daudz spriež par cilvēku tiesībām. Visa Eiropa ir brīvības sērgas apsēsta, un tā ir lipīga. Mums nav vajadzīga brīvība, bet stipra valdība.” Bet vietējo nemieru virkne laika secībā jau pirms 1802. gada ir izpauzies 1777., 1784. un 1797. g., un tie arī neizbeidzas ar 1802. gadu (sk. turpmāk).

Nevar neredzēt pamata visiem šiem sociāli-politiskiem sarežģījumiem arī ekonomiskos apstākļos, kā to redzēsīm tāpat turpmākos gadu desmitos, kur raksturīgi izpaužas no vienas puses krievu valdības „liberalisms,” no otras puses bruņniecības bažas, jo „vairākuma vienīgais viedoklis agrarā likumdošanā bija bailes no valdības iejaukšanās,” kā to uzsver Siverss. Šim muižniecības vairākumam ir arī savi iemesli to darīt, jo iejaukšanos varēja izsaukt vispirmā kārtā valsts kases intereses; pēdējās varēja būt ar labām izredzēm tikai tad, ja lauku saimniecība būtu uz veselīgiem, bet ne uz nedrošiem pamatiem jeb arī pat nonākusi krīzes stāvoklī. Šī krīze tuvojās un bija jau skaidri saskatāma: muižas bija pārslodzītas parādiem, un tikai 1796-1800. g. bija pārdotas 84 majorata muižas, pret 8 laikā no 1765. līdz 1770. g.

Muižniecības reformu grupas „liberalisms” nav novērtējams ārpus sava laika uzskatu rāmjiem. Nav nekādā ziņā gadījums tas, ka, pp. Siversa u.c. priekšlikumi, kuri ir tik daudz asiņu maitājuši landtaga vairākumam, ir tikai neliela daļa viņu projektu „pirmā līnijā,” lai valdošās klases intereses nodrošinātu šajā provincē. Un vēl jo vairāk, vēsturiskā dokumentācija ir uzglabājusi viņa frazi kādā 1803. g. ziņojumā: „Bija arī daži nevaldāmi un diedelnieki jaunekļi, kas proponēja dot visiem dzimstcilvēkiem brīvību... lai ar šīm jakobiņu metodēm mīkstinātu ķeizara sirdi.” Merķelis savā asajā izteiksmē nosauca Siversu par ķeizara, t.i. valsts kases interesu kārtotāju. Ar visu to, jeb labāki sakot, neskatoties uz visu to „teoretisko jakobiņu” reforma nāk pēc apm. 15 gadiem. Mēs redzam, laikmeta ritmi kļūst straujāki.

Agte mēģina dot vispārīgu definīciju tiem vadošiem motīviem, kas noteica tā laika lielās ekonomiskās un sociālās pārmaiņas (92. lpp.). Latifundiju, lielo muižu īpašnieki ir spiesti, lai varētu segt parādus, kas bija pieauguši pēdējo gadu apstākļu dēļ, pārmainīt naturālās saimniecības novecojušās metodes pret citām, lai varētu iegūt savā rīcībā pēc iespējas lielākus daudzumus lauksaimniecības produktu tirgum; „viņi meklēja pēc iespējām kapitalizēt savus īpašumus.” Apstākļi noteikti spiež viņus radikāli grozīt savu lauksaimniecību pārvaldīšanas sistemu. Daudz lielākus ienākumus varēja gūt pirmā kārtā ražojot produktus pārdošanai. Tāpēc viņiem bija vajadzīgas muižas lielas lauku platības un viņu rīcībai vajadzēja tāpēc iziet virzienā uz iespējami lielāku zemnieku zemes platību uzsūkšanu. Šī iemesla dēļ lielgruntniecība ieņem noraidošu viedokli pret 1804. g. rīkojumiem, jo viņas īpašuma tiesību zaudēšana ir tapusi par labvēlīgu faktoru zemniekiem: ir radīts princips, pēc kura lielgruntniekiem zūd tiesības rīkoties ar visu lauksaimniecības produkcijas platību etc. Īsos vārdos: var redzēt, kā jaunās ekonomiskās teorijas, starp tām arī tajā laikā modernā Ad. Smith'a teorija par brīvo tirdzniecību, atrod ar vairāk jeb mazāk piemērotiem jeb piemērojamiem noteikumiem sev vietu arī Vidzemē.

Atturoties no 1804. g. likuma sīkākas analīzes un noraidot interesentus pie H. v. Bruiningka, A. v. Tobīna, A. Agtes, A. Švābes u.c. pazīstamiem darbiem, atzīmēsim tikai divus galvenos punktus tajā, proti, attiecībā uz latviešu zemnieku personalām un uz viņu īpašuma tiesībām. Pēc šī likuma zemnieki vēl arvien ir saistīti pie zemes (*glabae adscripti*), bet nav vairs dzimstļaudis (*homines proprii*), kurus varētu pārdot un iekļāt bez attiecīgās zemes platības. Salīdzinot ar 18. g.s. verdzību tas ir ie-

vērojams solis uz priekšu, jo zemnieks nav vairs lieta (*res*), bet gan persona. Attiecībā uz īpašuma tiesībām objektīvs vēsturnieks pie šīs zemes nereti sastopamām īpatnībām gan būs spiests konstatēt kādu patiesi kuriozu un īpatnēju faktu: likuma krievu tekstā ir lasāms: „no zemes gabala, ko zemniekam ir nodevis lielgruntnieks... šim zemes gabalam ir jāpaliek neatsavināmā īpašumā (vlateniye) zemniekam un viņa mantiniekiem” — bet vācu tekstā, kas paliek par bazi turpmākai vietējai agrarai likumdošanai un sevišķi pamatā 1819. g. likumam, ievadā, pēc vārdiem „ko zemniekam ir nodevis lielgruntnieks” ir iesprausti vārdi „für dessen Nutzniessung,” „tā (t.i. zemes gabala) lietošanai,” kas pilnīgi groza visu turpmākā termina „īpašuma” nozīmi (A. Švābe, Grundriss, 310-311. lpp.). Bez jebkādiem komentāriem ir pilnīgi skaidrs, cik nožēlojamā stāvoklī ir bijusi Baltijas muižniecība un arī kādā veidā izlietots viņas iespaids pie ķeizarišķā galma zināmām personām, lai varētu sev atļauties tādus „tulkojumus,” kas ir noteicoši iespaidojuši arī t. s. zemnieku brīvlaišanas pamatlikumu 1819. gadā.

1804. g. grozījumi nebija varējuši atrisināt tās problēmas, kuras bija radījuši jauno laiku apstākļi un vajadzības; ne kungi, ne zemnieki nebija apmierināti ar mēģinājumu legalizēt *status quo* klaušu sistēmai, kas bija radusies iepriekšējā gadu simtenī, un piemērot to jauno laiku vajadzībām. Nedaudzie gadi līdz 1809. g., kad nāk kompromisa rīkojums, t. s. „die Novelle,” labojums, pāriet muižnieku protestos un zemnieku neapmierinātības pieaugumā, sevišķi Igaunijā, tāpat laika tērēšanā valdības ieceltās komisijās klaušu stāvokļa uzlabošanai, ko sabotē muižniecība; tajā pašā laikā ātriem soļiem uz priekšu iet parādu pieaugums. Tā nobriest jaunas pārgrozības Baltijas agrarā likumdošanā, šoreiz izšķirošas ilgākiem laikiem, noteikta sociālā nosvēršanās, kas smagi iespaido attiecīgās problēmas vai visam gadu simtenim. Tā saucamā zemnieku brīvlaišana Igaunijā, no kurienes nāk iniciatīva, nāk 1816. g. un Kurzemē 1817. g., bet Vidzemē, kur to novilcina muižniecība, starp citu bailēs zaudēt ieguldītos kapitalus sakarā ar revīziju un ar vecās klaušu sistēmas pārkārtojumiem — lieta šeit grozījās ap daudziem miljoniem rubļu — tikai 1819. gadā. Ģenerālgubernatoram markīzam Paulūci vajadzēja personīgi laist darbā visu savu italieša daiļrūnību, lai pārliecinātu muižniekus, ka zemnieku atbrīvošana ir vienīgā iespēja „nodrošināt neierobežotas tiesības uz savu (t. i. muižnieku) zemi.” Šo likumu saturs visā īsumā ir šāds (Agte 95. lpp.): „muižniecība atteicas no savām tiesībām uz zemnieku piesaistīšanu zemei, bet zemnieki pamazām iegūst personīgo brīvību (dažas grupas līdz 1832. g.)... Kā atlīdzību par to muižnieki saņem sākot ar likuma publicēšanas dienu īpašuma tiesības uz visu zemnieku zemi, līdz ar iespēju rīkoties ar šo zemi neierobežoti, pēc sava ieskata.” No juridiskā viedokļa tas ir revolucionārs, gandrīz „jakobinisks” akts, un tāds viņš ir arī sociālā ziņā: ar vienu spalvas vilcienu tas deva jeb atjaunoja brīvību, ko daži laika biedri ironiski nosaukuši par „putna brīvību” (Vogelfreiheit), apmēram 900 000 zemniekiem tagadējās Latvijas robežās, neskaitot līdzī Latgali, pārvēršot tos par bezzemniekiem, kuriem turpmākā dzīve ir regulējama „brīvos līgumos” (13. paragrafs) ar zemes absolūtiem īpašniekiem.

Šie notikumi vēl reiz rāda vācu Baltijas muižniecības brīnišķīgās piemērošanās un ierīkošanās spējas, glābjot to, kas vien glābjams viņiem visai kutelīgā brīdī: padomāties laika prasību neatlaidīgai gribai un krievu valdības finansiēlam spiedienam, viņa no sava laika ekonomisko, sociālo un politisko problēmu sastrēguma iznāk ar ievērojamu peļņu un ieguvumu vairākām nākošām paudzēm; pievedot drusku ciniskos landrata von Samsona vārdus 1843. g. landtagā, Vidzemes muižnieki 1819. gadā ar

zemnieku brīvlišanu ne tikai nav izrādījuši nekādu dvēseles cēlumu, bet gan noslēguši labu veikalu (ein gutes Geschäft). Mēs redzēsim nākošā nodaļā tās summas, kas saņemtas ar zemes pārdošanu privātā īpašumā 19. g.s. otrajā pusē, bet šeit pakāpēsīmies vienīgi pie brīvlišanas likumu ekonomiskās un sociālās puses, iepriekš īsi raksturojot pašu lauksaimniecības attīstību šajā visādi satrauktajā laikā.

Pakāpeniskā, sākumā gan lēnāka jaunu ceļu meklēšana lauksaimniecības produkcijas uzlabošanai un ienākumu pacelšanai, kas sākas šaurākās aprindās, tika ievērojami pasteidzināta sakarā ar lauksaimniecības smago un ilgstošo krīzi no 1820. līdz 1830. un 1840. gadam, sevišķi pirmajā no abiem gadu desmitiem, t. i. pēc īsās labvēlīgās konjunkturas pēc Napoleona karu beigām. Lauksaimniecības produktu cenu katastrofais sabrukums sevišķi labībai, kā tas ir viegli saprotams, nopietni apdraudēja Vidzemes lauksaimniecību, kas jau tā nebija diez cik elastīga šajos laikos. Kā to noskaidrojuši daudzi vēsturnieki, tad 18. g.s. beigās Vidzemes galvenā produkcija ir labība, ko audzina pēc vecvecās trīslauku sistēmas, mainot ziemas labību, sevišķi rudzus, pirmā gadā ar vasaraju, miežiem un auzām otrā, un ar atmatu trešajā gadā. Laikmeta jaunais gars ar kariem u. c. neparedzētiem apstākļiem prasīja arvien lielākas un lielākas nodevas, ko nevarēja segt tēvu un vectēvu elementārās saimniekošanas metodes. Tika meklēti jauni avoti un jaunas metodes ienākumu pavairošanai, gan ar degvīna tecināšanu krievu tirgum (sk. iepr.), gan ar lina audzēšanu, lauksaimniecības zemes paplašināšanu u. c. Bet ar to nepietika. Muižu apkraušana ar parādiem pieņēmas, bankroti un muižu pārdošana vairojās, un beidzot arī pasaules krīze piespieda lielgruntniekus izdomāt arvien jaunus paņēmienus, lai novērstu saimniecisko katastrofu. Viens no šādiem paņēmieniem, pārņemts no Prūsijas, no Silezijas un no Saksijas, gan nebija ilgstošs, un ilga apmēram divus gadu desmitus, līdz 1824. gadam: tā bija merinu aitu audzēšana, kas spieda īpašniekus domāt arī par pļavu uzlabošanu, kas bija nepieciešamas šo dzīvnieku „rafinētai gaumei.” Daudz nozīmīgāka un lielāka nākotne bija kartupeļu ražošanai, kas kopā ar citu lauksaimniecības sakņu (biešu u. c.) audzēšanu nozīmēja gandrīz revolūciju laukkopības intensificēšanā. Kartupeļu audzēšana bija ļoti pieņēmusies Vācijā, sevišķi Prūsijā pēc bada gadiem 1771-1772. un 1774. g. No turienes tos pārveda uz Baltiju, kur 19. g.s. beigās tie aizņēma, pp. Igaunijā, piekto daļu no visas apstrādātās zemes platības. Beidzot jāmin arī vēl viena nākotnei visai svarīga augs, proti āboliņa kultivēšana, kas pamazām iegūst lielu nozīmi mūsu zemes saimniecībā. Lauku sistēmas maiņa no trijiem līdz pieciem un pat līdz desmitiem, bija iespējama vienīgi kombinējot labību ar sakņaugiem, kartupeļiem, rūpniecības augiem.

Ja Baltijas lielgruntnieki sakarā ar problēmu komplicēšanos meklē pēc jauniem ienākumiem dažādās saimniecības nozarēs un sāk noapaļot savas zemes platības ražošanai brīvam tirgum, zemniekiem tas nozīmē pilnīgu katastrofu un ir saistīts ar māju „spridzināšanu” (Gesindesprengen), t. i. ar izredzēm kļūt izliktiem no savām gadu simteņiem ilgi apstrādātām mājām. Pēc Agtes datiem līdz 19. g.s. pusei šādā veidā muižu uzsūkta ir piekta daļa no zemnieku zemēm, skaitļos, pēc statistiskiem datiem, 49 560 ha starp 1819. un 1846. g. Vidzemē vien; Kurzemē šis process risinājās vēl straujāki. Zemnieku atbilde ir dabīga tik dziļu satricinājumu laikos, kad dažādas ziņas un baumas, bez sevišķas kontroles uzņemtas un tāpēc pat fantastiskas, var atstāt iespaidu uz masu psiholoģiju; rodas līdzās nemieram arī tieksmes izceļot uz „silto zemi,” pieslieties krievu baznīcai, no kuras viņi gaidīja savu apstākļu uzlabošanu u. t. t. Un ko citu lai varētu sagaidīt no tā zemnieka, kurš ar savu kontraktu ir tapis ju-

ridiski par „saimnieku līdz turpmākam,” citiem vārdiem sakot, laikā starp 1819.-1849. g. palicis kā gaisā karājoties, bet praksē tik ļoti padots sūram un grūtam darbam kunga muižā, ka šis laiks ir varējis atrast sev pat atsevišķu apzīmējumu „klausu laiki.”

Visskaidrāk šī neapmierinātība izpaužas tomēr tieši dumpjos un nemieros, kas ir bez noteiktas organizācijas un tāpēc arī bez izredzēm; nav jāaizmirst, ka ir patlaban Aleksandra I valdīšanas pēdējie un Nikolaja I sākuma gadi, klasiskais laikmets patvaldībai Krievijā, kura sasniedz savus kalngalus. Pasīvā obstrukcija tūlīt pēc brīvības izsludināšanas, tāpat kā 1822-1823. g. nemieri top ātri likvidēta un aizdomīgākos novados novietots krievu karaspēks. Agrarā krīze divos nākošos gadu desmitos un speciāli bads 1840.-1841. g. izsauca arvien jaunus izmisuma dumpjus, ko Krūss apzīmē par Vidzemes Žakerijām; tos apspiež ar tādām metodēm un līdzekļiem, kas ir patiesi Nikolaja I cienīgi. Ir atkal viss mierīgi, bet nav tikai nekāda miera. Atkal sākas pasīvās obstrukcijas mēģinājumi: izceļošana un aizsardzības meklēšana pie krievu baznīcas dažos Vidzemes novados, bet ne Kurzemē; starp 1845.-1849. g. šādu pārgājēju ir ap 100 000.

Krievu valdībai nav viegli ieņemt noteiktu stāvokli šajā gadījumā, tāpat kā Baltijas jautājumā vispārīgi. Atstāt visu muižniecības ieskatam nozīmētu pārāk bīstami stiprināt tādu svešu elementu valsts ķermenī, kas tāpat jau bija ieguvis vairāk kā skaita ziņā tam pienācīgo nozīmi tajā; tas nozīmēja arī sarežģīt socialo stāvokli tieši pierobežā; izrādīt kaut mazāko pretimnākšanu zemnieku kustībai, kaut arī tā būtu tērpta tieksmē uz krievu baznīcu un pie cara tētiņa, arī bija neiedomājama lieta Nikolajam I, kurš nekad nav gribējis aizmirst briesmu dienas ar dekabristu sacelšanos savas valdīšanas sākumā. Un daudzie Baltijas muižniecības emisari Pēterpilī gan prata spēlēt uz šiem taustiņiem! Tāpēc nav nekādu radikālu soļu un nekādu chirurgisku operāciju socialā laukā, bet tikai neatlaidīgs valdības spiediens, lai turētu lietas nepieciešamā un vieglāk sasniedzamā līdzsvarā, un līdzās tam neatlaidīga rusifikācija, sevišķi politiskā administrācijā, kas bija tapusi ienesīga un pievilcīga „Baltijas baroniem,” kā viņus parasti dēvēja 19. g.s. beigās. Viņu pārmērīgais skaits Krievijas imperijas aparatā ir bieži apskatīts; pēdējā laikā to darījis R. Vitrams; pēc H. Prutca statistiskiem datiem, kuru izteiksmībai nav vajadzīgi komentāri, 1871. g. krievu bruņotos spēkos Baltijas vāciešu procents ir 2% kareivjos, 24% zemākos un 58% augstākos virsniekos, bet 78% ģeneralitatē! Un cik vēl šādu „pazudušo dēlu,” kā tos dēvē v. Rutenbergs, nebija diplomātijā un cara laika augstākās tiesās! Latviešiem un igauņiem tas nozīmē, kā redzam un redzēsim arī uz priekšu, spiedienu no divām pusēm, — un kādu spiedienu pie tam —, no kura viņi ar laiku varēja atbrīvoties vienīgi pateicoties labvēlīgiem apstākļiem un ar patiesi izcilu izturību un sīkstumu.

Atgriezoties pie socialām problemām Vidzemē Nikolaja I valdīšanas beigās un Aleksandra II laika sākumā, t.i. pie 19. g.s. četrdesmitiem un piecdesmitiem gadiem, redzam tomēr kā valdības, tā arī Baltijas muižniecības aprindās nopietnas pārdomas par stāvokli. Nākošā gadā pēc 1841. g. nemieriem Tērbatā pulcējas jaukta komisija, lai uz valdības ierosinājumu apspriestu radušās problemas un soļus, kas būtu sperami. Tā atzīst, ka ir vajadzīgs un nepieciešams garantēt zemniekiem līdzās personīgai brīvībai arī zināmas tiesības uz zemes īpašumu, proti, radīt zināmu *zemnieku zemes* platību, kas piederētu, protams, kungiem, bet būtu zemniekiem nepārtrauktā lietošanā, ar vārdus sakot, „māju spridzināšanas” proceduras izbeigšanu. Šāds priekšlikums tika arī pieņemts, neskatoties uz reakcionārās grupas nikno pretestību tā paša

gada landtagā, un lēmums nosūtīts uz Pēterpili, bet, kā tik daudzas reizes ir bijis šādos gadījumos, apgrozījies vairākās komisijās, viss projekts izveidojās par t.s. „77 punktiem” 1819. g. likuma pielikumam; atkrita „zemnieku zemju” princips un zemniekiem par labu nāca tikai niecīgi labojumi un ierobežotas garantijas attiecībā uz nomas kontraktiem un klausām.

Kad tikko bij izbeigtas 1842. g. pasāktās diskusijas, nāk atkal 1845. g. kustība, saistīta ar lielām zemnieku masām, kas lūdzās vienīgi pēc cara palīdzības, solidamās pāriet pareizticīgā baznīcā. Protams, pareizticīgo priesteri to izmantoja pirmajā sākumā, jo, kaut arī pasīva un klusa, šī neapmierinātība izpaudās uz āru, un arī ķeizars, šo notikumu iespaidots, vainu par tiem uzveļot Baltijas dižciltīgiem, no jauna iecēla komisiju Baltijas lietās. Viens no pieciem Vidzemes muižniecības pārstāvjiem tajā bija barons Hamilkars Felkerzams, kura vārds ir atzīmēts ar atsaucību latviešu tautas vēsturē. Viņa projekts, kas balstījās uz 1842. g. komisijas atzinuma principiem, pēc asām debatēm landtagā, tika pieņemts un ķeizara 1849. g. apstiprināts kā pagaidu likums uz sešiem gadiem. Tak pa tam arī rietumu Eiropā 1848. gads bija pacēlis draudoši savu karogu; bija padzīts firsts Meternichs un gaiss bija visur nemiera pilns. 1849. g. agrarlikums paredz līdzās muižu zemēm, kas ir muižnieku absoluts īpašums, divas jaunas kategorijas: 1) vaku zemes, kā kungu īpašumu, bet obligāti iznomājamas jeb pārdodamas zemniekiem, 2) kvotes zemes, kas lai uzlabotu muižu ļaužu stāvokli. Tā diēli bija radīti pirmie juridiskie pamati zemnieku māju tapšanai par zemnieku patiesu īpašumu, kam bija liela principiāla nozīme turpmāko agrarpolitisko likumu veidošanai nākotnē. Pēc notecējušiem 6 gadiem Vidzemes muižniecība saņēma atkal visus spēkus, lai nodabūtu pie malas 1849. g. izdoto likumu ar tā sekām, bet sakarā ar uznākušo Krimas karu un ar iekšējām pārmaiņām pašā Krievijā tas neizdevās.

Sešdesmito gadu, t.s. Krievijas liberalo reformu laikmeta reformas deva jaunus un noteiktus atvieglojumus Baltijas zemniekiem. Kā pirmā laika ziņā nāk tiesība zemniekiem brīvi pārvietoties (1863. g.), kas līdz šim, neskatoties uz iepriekšējo likumu skanīgiem solījumiem, bija visai ierobežota. Kā nākošā seko klausu sistēmas likvidēšana un klausu atcelšana; tās pārvērš, tā laika spiedošo saimniecisko apstākļu dēļ, nomas naudā, vai arī, kur ir kontrakta saistības, naudā jeb graudā. Arī šajā punktā krievu valdība izdara lielu spiedienu un tādā kārtā 1865. g. landtagam nākas lemt par visu klausu kontraktu izbeigšanu visās trijās Baltijas guberņās 1868. g. Jurgos; tajā pašā laikā, arī ar krievu valdības spiedienu, izbeidzas miesas sodi zemniekiem. Trešā kārtā nāk pašvaldības reformas; atbrīvotas no muižniecības aizbildniecības tās sāk iet savus autonomijas ceļus (19.2.1866), un ar saviem organiem, ar pagasta ievēlēto vietnieku sapulci, pagasta tiesu, vēlētu pagasta vecāko u.t.l., tās ir ne mazumu vien devušas, moderni sakot, latviešu lauku iedzīvotāju politiskai organizācijai un audzināšanai. No saimnieciskās puses reformatoriskā kustība iezīmējas ar arvien pieaugošo māju pirkšanu dzimtsīpašumā no kungiem, kas ved pie stipras latviešu zemniecības izveidošanās (sk. nāk. nod.).

Šo likumdošanas aktu uzskaitījumu var noslēgt dažas paraleles no salīdzinošās hronoloģijas. Lielā reformu kustība, kas salauz dzimtsbūšanu, kā no 15. g.s. ilgstošo tradīciju, risinājās Eiropā no 18. g.s. vidus līdz 19. g.s. pirmajiem gadu desmitiem. Vācijas zemēs šis process notiek pakāpeniski, likumdošanas secībā, sākot ar Fridriha Lielā 1763. g. likumu, kas ierobežo zemnieku nastas. Valsts domeņu saimniecībās šī pakāpeniskā pārgrozība notiek laikā no 1777. līdz 1808. g., bet uz muižnieku zemes

tikai 1807. gadā. Pēdējie atvieglojumi vācu zemnieku sociālā un ekonomiskā stāvoklī, sevišķi attiecībā uz nodevām, nāk kā sekas 1848. g. revolūcijai. Francijā dzimtsbūšana krīt, līdz ar citiem feudāliem iekārtojumiem, Lielajā revolūcijā, arī Dānijā starp 1784. un 1807. g., Holandē starp 1798. un 1814. g. Polijā, kur to atceļ uz Napoleona konstitūcijas pamata 1807. g., zemnieku stāvoklis pasliktinājas no jauna, sakarā ar zemes likteņiem; uzlabojumi nāk 1846. un 1864. g. Austrumos vispārīgi šīs problēmas risinājums nāk ar lielu kavēšanos, tā Krievijā 1861. g., Rumānijā 1859. - 1864. g., un, ja pievienojam kuriozitates dēļ Japānu, tad tajā tikai 1871. gadā.

Mēs redzam, ka visā Baltijas jūras piekrastē ir redzama arī šajā gadījumā orientēšanās uz rietumiem; speciāls izņēmums vispārīgi ir Zviedrija, un ar zināmiem ierobežojumiem arī Norvēģija, kur dzimtsbūšanas vispārīgi, šī vārda tiešā nozīmē, nekad nav bijis.

Kamēr latviešu zemnieks ir uz lielo pārgrozījumu krustcelēm un, stāvoklim mainoties, meklē ar visādiem, dažreiz reliģijas un nacionalisma, dažreiz fantāzijas un īpatnības apdvestiem līdzekļiem risinājumus savām jaunradītām saimnieciskām problēmām, un kamēr Baltijas muižniecība, vairāk jeb mazāk galā tikusi ar ekonomisko krīzi, turpina palikt savos administrācijā gadu simteņiem ilgi ieņemtos amatos, līdztekus meklēdama plašākas karjeras iespējas plašajā krievu imperijā — tajā pašā laikā rodas laikmeta iespaidā izglītoto, sevišķi mācītāju vidū interese par zemes iedzīvotāju folkloru un vēsturi. Tāpat disputos sāk noskaidroties arvien konkrētākā formā projekti par nacionāliem jautājumiem. Laikmets līdz pat Krimas karam un Nikolaja I nāvei (1855), līdz lielo reformu sākumam, kā izteicās kāds no tiem, ir viņu uztverē „pēdējie gadi Vidzemē netraucētai dzīvei mierā un bez uztraukumiem.” Zem cara-patvaldnieka ērgļa platajiem spārniem, zem viņa varas, kas ir draudoša un bīstama katrai jaunai kustībai Krievijā un arī ārpus tās, bet zem kuras sāk rakņāties nākotnes spēki, šī akadēmiski-teoretiskā vācbaltu intelektuāļu interesēšanās gūst kuriozu virzienu, jo vairāk tāpēc, ka lielākā daļa „izglīto” (die Gebildeten) — visai lietots termins 19. g.s. — ir pilnā pārliecībā, ka vietējām tautām, kas no visādiem viedokļiem ir viņu interešu objekts, ir jāpaliek, pēc šī laika formulas, par „vienkāršiem un pieticīgiem lauku iedzīvotājiem, bez sevišķām vajadzībām un pretenzijām, uzticīgiem savam zemnieku darbam.”

Šī interesēšanās izteicas starp citu dažādu vēsturisko biedrību, kā Latviešu Literārās biedrības (1816) Rīgā un Jelgavā, vēlāk arī Rīgas Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde (1834) dibināšanā, kas visumā veic teicamu darbu. Tālāk atzīmējami pirmie vairāk jeb mazāk sistematiskie mēģinājumi Herdera iespaidā krāt latviešu tautas dziesmas; šādi krājumi ir Bergmanim (1807-1808); pazīstamajam Bitnera krājumam (1844), drīzi seko ar pirmie latviskie, Sproģa (1857-1860) u.c. krājumi. Līdzīga interese ir archeoloģijas un vēstures laukā; pietiks atzīmēt jau ievadā raksturotos Fr. Krūzes darbus (Necrolivonica 1842, Urgeschichte 1840), bet vēlāk A. Bilensteina valodnieciskos un etnografiskos rakstus.

Napoleona un tam sekojošā romantisma laikā rodas arī latviešu žurnālistika. Jau 1797-1798. g. Lestenes mācītājs Vatsons izdod savu 3 mēnešu periodiku; pirmā nedēļas avīze latviešu valodā ir „Latviešu Avīzes” 1822. g. tā paša Vatsona dibinātas; plašāki tomēr latviešu avīžniecība emancipējas un attīstās tikai lielo reformu laikā (sk. nāk. nod.).

Tāpat parādās pirmās skolas grāmatas un dažādi garīgie raksti. Būs vietā šeit līdzās vietējo vācbaltu rakstu atzīmējumam minēt arī tā laika ārzemju novērotāju dar-

bus par latviešu dzīvi, ar spriedumiem par viņu dabu un nākotnes izredzēm. Ņemsim kādu angli, Leich Ritchie Esq (A Journey to St. Petersburg and Moscow through Courland and Livonie, London 1836). Autors raksta par mums pirmās trijās nodaļās. Angļu rakstniekam, kas pieradis pie savas tēvzemes brīvības un plašiem horizontiem, latviešu dzīves apstākļi rada skumīgu iespaidu, un tomēr autoram ir, kā saka, „klimatisks skats uz socialām slimībām” (39. lpp.): „Verdzība, šis lielais aizžogs civilizācijai, ir tagad šeit nojaukts, un es ņemos apgalvot, ka pēc 50 gadiem ceļotājs, kas dosies caur Baltijas provincēm uz Krieviju, šeit atradīs brīvu un ziedošu zemnieku kārtu.” Raksturīgs ir Vidzemes zemnieku kāzu apraksts, tāpat autora slēdzieni par Kurzemes zemnieku tautas dziesmām (11. lpp.). „Krogū, kur es gulēju, atradu labu gultu... miegā mani iezūzoja daudzu zemnieku dziesmas, kas bija pulcējušies virtuvē. Daži dziedāja solo, citi piebalsoja kori. Meldija bija vienkārša un skumīga, dažas no balsīm brīnišķīgi maigas.” Otrs, vācu novērotājs (1842. g.), lai būtu pazīstamais J.G.Kohl's, kurā spalvai pieder daudzi ceļojuma apraksti pa Eiropas pat reti apmeklētiem novadiem (Irija, Skotija, Dalmācija u.c.). Latviešu problēma viņu visai interesē, un viņa lapaspuses par šo tematu veido īsti palielu disertāciju, kas ir visai ievērojama, ja neievēro dažas meklētas paraleles ar citām pāri „palikušām” civilizācijām, kā sacītu tagad, pp., ar ķeltiem. Šeit varam tikai īsi atzīmēt galvenās problēmas, kurām pieskaras Kols; šeit ir zemes apraksts, kas Bray'a melancholiskajam stāstījumam pievieno jaunus, dzīvoņus vilcienus (zemnieki, kas dziedādami iet savos mežos vasaras gaišajās naktīs u.c.). Tālāk vērojumi par krasām novadu atšķirībām kā tērpos, tā arī parašās un iedzīvotāju raksturā. Nozīmīga un interesanta ir viņa uztvērē baltu tautu vēstures problēma, kuras priekšā vācbaltu vēsturnieki 19. g.s. beigās ir nožēlojami anachronisti; dibinoties uz plašiem vērieniem, šī baltu problēma ne tikai viņam vien ir viena no lielākām misterijām vēsturē vispārīgi. Daudz raksta Kols par latviešu tautas raksturu; politiski viņi tam šķiet atpakaļ atturēti, jo nav tik ilgus laikus brīvību baudījuši (vājas socialas saites, gandrīz slimīgs individualisms u.t.l.). Viņš uzstāda problēmu, kas varētu būt latvieši nākotnē? Par to Kolam, tāpat kā Merķelī, Vatsonam u.c., šķiet kā drošas garantijas viņu apdāvinātība un garīgās dotības. Tālāk seko vērtīgi apraksti par latviešu māju, tērpiem, kāzām u.c., arī par latviešu mīlestību uz zirgiem. Beidzot aprakstītas arī talkas un latviešu ārkārtīgā pieķeršanās dziesmām un dzejai. No pēdējās nodaļas par latviešu un igauņu verdzību minēsim tikai agrāko 1777., 1784. un sev. 1802. g. nemieru aprakstus. Pēdējo vadoni Konradu Rīgā saukuši par latviešu Bonapartu. Viņi no jauna apspiesti, „bet sacelšanās asiņainais beigu cēliens pildīja visiem prātus ar bailēm un bažām.” Un beigās pieminēsim slavenā skotu rakstnieka sera V. Skota rakstu par latviešu tautas dziesmām (The Foreign Quarterly Reviews 1831, sk. A. Švābes rakstu The New Word I 1946, izn. Merbekā).

Bet atgriezīsimies pie mūsu „kungu tautas” pārstāvjiem un pie viņu rūpēm par „saviem” latviešiem. Tūlīņ pēc brīvlaišanas sākas, gan sākumā lēni, bet tuvojoties sešdesmitiem gadiem jau visai straujā tempā, vācbaltu apspriedes par latviešu nacionālo jautājumu, par šīs tautas nākotni, par vācu turpmāko izturēšanos pret to, par līdzekļiem, kā savaldīt un ievadīt tās gaitas attiecīgā attīstības gultnē. Šajās it kā akadēmiskā rakstura pārsprīdēs ir saskatāmi dažādi novirzieni, gan konservatīvi un katram jauninājumam naidīgi, gan progresīvi un noteikti latviešiem draudzīgi, gan

arī ar citādu piekrāsu. Problemas pamatā ir tomēr jautājums: vai vajadzīga latviešu pārvācošana un vai tā ir iespējama? Kas būtu darāms, lai aizsegtu dziļo plaisu starp divām tautām, lai tā netaptu nevien nepatīkama, bet arī pat bīstama? Vairākums, sevišķi no muižniecībai tuvākām aprindām, ir pret latviešu pārvācošanu un ar vēlēšanos labprāt uzglabāt savu līdzšinējo privilēģēto, netraucēto stāvokli, jeb kā H. Prutcs raksta pirmā pasaules kara laikā, „lai pildītu savus kungu pienākumus.” Ir tomēr arī citi šo aprindu pārstāvji kā pp. pazīstamais baznīcas darbinieks F.Valters, kurš, nesaskatot latviešiem nekādas nacionālas izredzes nākotnē, un līdz ar to gribēdams redzēt pastiprinātas vācbaltu pozīcijas pret jau saskatāmo rusifikācijas uzplūdumu, vēlētos, lai šajā virzienā sakausētu latviešus ar vāciešiem nacionālā kopībā. Protams, viņi nevarēja neredzēt šī procesa milzu grūtības; jau bija redzami šīs domas staigājošie dzīvie kariķējumi dažās pilsoņu grupās (amatnieki, ieredņi muižu dienestā u.c.), ko izteiksmīgi tautas mute dēvēja par „kārķļu vāciešiem” pie latviešiem, un par „kadiķa vāciešiem” pie igauņiem — ne lāga mežs, ne lauks, ne pļava; šie ir tā laika literatūrā izsmieklā liktie tipi. Beidzot jāpiemin arī gan visai retie Vatsona tipa mācītāji, kas bija drošā ticībā latviešu nākotnei, citādai kā viņu tā laika ikdienā. Padomāsim, ka visas šīs pārrunas un spriešanas notiek nupat vēl tikai vienas jeb divu paudžu laiku vēlāk par tiem laikiem, kad latviešu zemniekam neieteica mācīties ne krievu, ne vācu valodu, kad viņam to pat liedza ar piedraudējumiem, „old merry Livonia” garā (H.Prutcs 23. lpp.). Ir tomēr iespajds, ka, izņemot tīri akadēmiskās spriešanas par latviešu pārvācošanu, visām pārējām ir zināma „trepju telpas sarunu” raksturs un piegārša.

Daži piemēri ilustrēs šīs kanceleju un zalonu sarunu diskusijas. Bīskaps K.Ulmans (miris 1871) savā neiespiestā darbā „par latviešu tautību,” neskatoties uz savu ilgo saskari ar latviešiem, jūtas spiests nākt pie diezgan pesimistiskiem slēdzieniem: „Viņi veido nelielu cilti, par kuru šodien neviens nav īsti skaidrībā...kā viņa varētu tapt kādu dienu par tautu. Visa viņu attīstība ir ārzemnieku veicināta un nāk no tiem...nekur nevar konstatēt nekādu kopojošu centru, kādu pavarda centru, kur varētu atsevišķie stari saplūst kopā, lai veidotu gaišāku liesmu ar lielāku siltumu...Velti ir meklēt kādu entuziasma izpaudumu, kaut ko, kas būtu pacilājošs dzenulis atsevišķajiem šajā nācijā...latviešu valoda nevarēs tāpēc attīstīties, bet tai lemts pagrimt” u.t.t. Pārvācošanas grupas pārstāvji, no savas puses, bija ieskatos, ka tik mazai etniskai grupai nepieciešami nāktos uzpurēties un ieplūst citā, lielākā un varenākā, kurai no savas puses, raksta Valters, „nevajadzētu noslēgties un ar nicināšanu pretoties, uzņemt sevī svešus elementus, kas grib pieslieties viņu pamācībām.” Ar šādiem Valtera teoretiskiem uzskatiem godam sakrīt viņa nopelni izglītojot nākotnei latviešu patriotu J.Cimzi, pirmā skolotāju seminara dibinātāju 1839.g. Valmierā un tā direktoru 40 g. laikā. Un beidzot, citējot vēlreiz Vatsona vārdu, kas mūsu apziņā modina salīdzinājumus ar Herdera un sevišķi ar Merķeļa paredzēšanas spējām, pieminēsim viņa teicienu, ka reiz nāks „spēcīgs skaistās latviešu valodas, tāpat arī laipnās (gemütlich) un priecīgās latviešu tautas uzplaukums.”

Tautas izglītība jeb pareizāki sakot tautskolu jautājums 19.g.s bija visai nožēlojamā stāvoklī latviešu apdzīvotajā provinces daļā. To mazumiņu, ko bērniem mācīja, to iemācīja parasti paši zemnieki, savā vidū, parasti ar svēto rakstu lasīšanu. Zemnieku brīvlaišanas likumos Vidzemē un Kurzemē bija gan paredzētas arī skolas, Kurzemē pa vienai uz katriem 1000 iedzīvotājiem, Vidzemē pa vienai katrā pagastā un bez tam pa vienai augstāka tipa skolai katrā draudzē, ievērojamākos lauku centros

(draudzes skolas). Skolu uzturēšana piekrīst zemniekiem, kontrole un uzraudzība kungiem un mācītājiem. Neskaidrās ekonomiskās situācijas dēļ šie rīkojumi tomēr pa lielai daļai palika tikai uz papīra: zemnieki bija pārāk nabagi, muižnieki vispārīgi nebija noskaņoti kādas nastas uzņemties. Zināma uzlabošanās nāca 1832. gadā, kad publicēja likumu par evaņģēliskās baznīcas pārvaldes iekārtu. Tā kā daudzi no pazīstamiem mācītājiem bija labvēlīgi noskaņoti izglītības izplatīšanai latviešu starpā, viņu iespaidā daži muižnieki sāka ķerties pie zināma skolu daudzuma ierīkošanas. 1840. g. landtags iecē centralo pārvaldi skolām, kas ar dažiem pārgrozījumiem paliek arī pēc 1849. un 1860. g. likumiem. Ilgus gadus šīs pārvaldes priekšgalā bija jau minētais biskaps K. Ulmans. Kurzemei bija sava skolu pārvalde tikai sākot ar 1875. gadu. Līdztekus tika risināta arī skolotāju sagatavošanas problēma; pirmais Valmieras skolotāju seminārs darbojās no 1839. līdz 1890. gadam. Ievērojama rosība lauku skolu atvēršanā ir novērojama tikai sākot ar piecdesmitajiem gadiem, kad, saimnieciskā ziņā jau drusku nostiprinājušies, paši zemnieki varēja vieglāk segt izdevumus un kad jau bija sagatavots pietiekoši liels tautisko centienu nesēju skolotāju kodols; tie ir pa daļai audzēkņi J. Cimzem, kurš līdzās skolotāju audzināšanas darbam savos nopelnos var ieskaitīt arī tautas melodiju krāšanu un aranžēšanu koriem. Elementāro un draudzes skolu, kam ir tik liela nozīme nacionālā gara izkopšanā, izveidošana tomēr notiek tikai sešdesmitos un septiņdesmitos gados.

19. g.s. sākumā, līdzās latviešu tautas dažiem labvēļiem, kuri turpina apgaismības laikmeta literārās tradīcijas, kā Elverfelds, Hugenbergers u. c., parādās arī pirmie latviešu tautības rakstnieki: Neredzīgais Indriķis, A. Līvītāls, A. Leitāns, E. Dīnsberģis un beidzot, arī latviešu noveles tēvs J. Neikēns. Mēs redzam vismaz divas latviešu rakstnieku paaudzes: samērā neilgā Indriķa dzīve norit starp 1783. un 1828. g., bet pārējie ir dzimuši 19. g.s. desmitos un divdesmitos gados (Neikēns 1825. g.), miruši sešdesmitos un septiņdesmitos gados (Dīnsberģis gan tikai 1902. g.), t. t. tautiskās kustības pilnos ziedu laikos. Šie dati palīdzēs mums labāk saprast tautiskā atmodas laikmeta garīgās un mākslinieciskās izejas bāzes.

Kādi ir apstākļi latviešiem un viņu rakstniekiem 18. g.s. beigās, redzam no kādas vācbaltu avīzes recenzijas par Indriķa dzejām. Tā ir labvēlīga tā laika izpratnē: „Mums nav jābrīnās par to, ka neredzīgs latvietis taisa dziesmas, bet mēs gan brīnētos, ja to darītu redzīgs latvietis” (iespiests 1806. g.). Tiešām, niknā slimība, kas piemeklēja dzejnieku vēl zēna gados, deva iespēju viņam ar iedvesmes gribas spēku un ar citu palīdzību nākt ārā no tā liktenīgā loka, kurā bija ieslēgti viņa tautas brāļi. Viņa dzejas, gan laikmeta garā, tomēr atklāj mums jau īpatnējus nacionālus motīvus, kas gan vēl nespēj pacelties pāri tā laika estētiskām prasībām, kas iezīmējas šajā zemē (Vecais Stenders, garīgās dziesmas u. c.), un tomēr šie motīvi ir tik sirsniņi un iedarbīgi, ka dažas no Indriķa dziesmiņām nav aizmirstas vēl līdz šim laikam, pp. dziesmiņa par puķi dārziņā. Mierīga un rezignēta, dziļi kristīga un moraliski svaiga ir Indriķa dzeja, visumā melancholiska, kas ir arī bez sevišķiem paskaidrojumiem labi saprotams.

Līvītāls un Leitāns (1815-1874) arī top uzskatīti par Vecā Stendera epigoniem, kas viņiem tomēr nevar atņemt divas īpatnības pazīmes: pirmā kārtā viņi ir latvieši pēc dzimuma, un tāpēc viņu dzejā var atrast pat pasvītroti latviskus momentus, otrkārt, abi viņi, gan jau uz mūža beigām, ņem dalību tautiskajā kustībā, kuru ir uztvērusi jaunā jeb jaunās paaudzes gadsimta otrajā pusē, dalību tiktāl, cik to pieļauj

paaudžu un gadu starpība. Viņi abi, nākuši no tautas visnabadzīgākiem slāņiem, pārlietu labi zin un saprot savas tautas trūkumu un postu un viņu dzeja grib dot pārdomas kā galveno pretlīdzekli:

„Tad kā strautam mierīgi
Ies mums ceļš caur pasauli,
Kamēr rāmas dvēseles
Viņpus zvaigznēm pacelsies” (Liventāls).

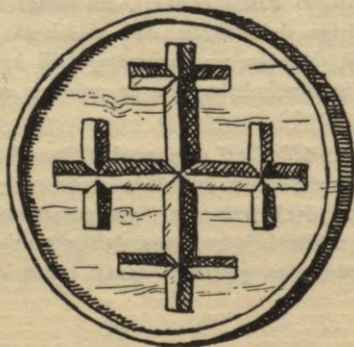
Pa laikam ieskanas arī draudoši toņi; tas pats dzejnieks, pp., iedrošinās jau runāt par „latviešu asins dzērējiem,” kurus pieminēs ar lāstiem. Tāpat

„Pēc simts gadiem latvju dziesmas
Augstā pulkā skandinās,
Citas tautas sveicinās
Apskaidrota prāta liesmās.”

Ši Liventāla vieta atgādina kādu Kr.Valdemara frazi, rūgtu un smagu frazi par vācu kundzību pār latviešiem, ka viņi turēti vāciešu „krama nagos.”

Leitāns ir vairāk pazīstams kā prozas rakstnieks un kā dažu ziņu tulkotājs, kas bija modē tanī laikā, tāpat arī kā šī gadsimta pirmās puses latviešu laikrakstu līdzstrādnieks un redaktors. Patriarchala ir E.Dīnsberga figura pirmo latviešu rakstnieku vidū (1816-1902). Viņš ir dažu Gētes, Miltona un Homera darbu tulkotājs, Nikolaja I un Aleksandra II laikā avižu līdzstrādnieks, kas viņam maksāja izsūtīšanu uz dažiem gadiem, ir arī populāru grāmatu autors visdažādākās nozarēs, novelists, dramaturgs un episks dzejnieks. Ar viņu latviešu literatura iznāk plašos ūdeņos, pamazām atbrīvojoties no aizbildniecības.

Samērā īss ir J.Neiķena dzīves gājums. Viņa bērnības un jaunības gadi iekrīt trauksmainos četrdesmitos gados. Ticis ar biskapa Valtera (sk. iepriekš) gādību līdz mācītāja stāvoklim, viņš ar savām brīnišķīgām runas dāvanām valdzina un dziļi iespaido savas draudzes un kaimiņu latviešu zemniekus; ar savu organizatora trauksmi viņš sasniedz tā laika iespēju robežās zināmus panākumus kā tautas izglītības jautājumu kārtošana, tā arī žurnalistikā, sarīko pirmos, gan vietējos, dziesmu svētkus Dikļos 1864. gadā. Ar savām rakstnieka dāvanām — viņš rada latviešu noveli — pacilātā un gleznā stilā Neikens tēlo sava laika latviešu dzīvi, kurai cauri biežajiem mākoņiem viņš saskata gaismu austam. Personīgā dzīvē Neikenam ir grūti noslēpt briesmošo traģediju ģimenē uz nacionāliem pamatiem (nesaskaņas ar vācu tautības sievas vecākiem), kas drīzi noved jauno apdāvināto mācītāju kapā. Tā vispārējie apstākļi parasti izteicas tautas jeb arī atsevišķas kārtas redzamākos pārstāvjos, kuriem ir nelaime jeb arī priekšrocība dzīvot uz divu laikmetu robežām jeb starp divām paaudzēm, kas tāpēc vien ir nesaskaņā savā starpā.

Ipašuma zīme. Nica.

Eiropa pēc Berlīnes kongresa.

ČETRPADSMITĀ NODAĻA

NACIONALĀ KUSTĪBĀ

Ja franču revolūcija ir tā, kas dziļi satricināja sociālos pamatus, un izvirzīja vēstures skatuvē trešo šķiru, kas apzinājās savu saimniecisko spēku un garīgo stiprumu, un bija arī tā, kas jutās aicināta pārņemt absolutisma laika kolosu lielo politisko mantojumu, to pārveidojot un pārradot pēc sava ģimja un līdzības, tad tomēr tas bija 19. g.s., pilsonības zelta laikmets, kas izveidoja savas vitalās teorijas un savu politisko kodeksu; viena no šīm teorijām guva daudzās cilvēces aktīvo problēmu nozarēs

absolutas pirmkundzības tiesības, topot par neapšaubāmu dogmu un it kā par reliģiju jaunajām paaudzēm: tā ir nacijas un nacionalisma ideja, zem kuras karogiem izcīnīti arī daudzi jauni kari, jaunas cīņas ārējā un iekšējā politikā, jauna lepnuma un jaunu prasību izpaudumā. Kaut kas jauns, bet dziļi pamatots cilvēka dvēselē, ir padies uz āru jaunajā formulā, jaunos idealos, kurus aizstāvo

„Daudzas karstas sirdis pukstēt rims,
Daudz zaļi stāvi vēl laužti līms.” (Rainis)

Šis 19. g.s. pilsoniskā liberalisma un tautiskās kustības laiks, arī, kā mēdz sacīt, tvaika un elektrības laiks, uzrāda žilbinošus sasniegumus teknikā un modernā kapitalisma uzvaras gājiena iespaidotā saimnieciskā dzīvē, uzrāda arī līdz tam nedzirdētus sasniegumus dzīvā spēka pieaugšanā, radot masu mūsu dienu uztverē un izvirzot jaunu faktoru, ceturto, strādnieku šķiru, kura līdzīgi cenšas ar revolūcijām un apvērsumiem pēc politiskās varas. Tā pat arī 20. g.s. nav tikai aviācijas, radio, un kas zin kā vēl cita gadsimts; tas iesākās ar nacionalismu tādā uztverē, kas noved lielvalstis pie imperialisma un „dzīves telpas” teorijām, tāpat arī pie izmisuma pilnas aizstāvēšanās mazās un vidējās valstis, kas ir ar savu nacionālu lepnumu un saviem karogiem; tas ir arī laikmets ar karojošā socialisma kristalizēšanos valsts socialismā vai arī ar valsts komunismu, kā 19. g.s. vidū radīto teoriju galējās konsekvences. Pasaule ir tapusi par ekonomiski nedalāmu vienību, tāpat kā arī okeans par starptautisku ezeru.

Atgriežoties pie nacionālās idejas vēsturiskiem sākumiem un izejas punkta ar tās nepretencioziem dīgļiem, redzam, ka tas ir radies kā pretstats notikumiem 19. g.s. sākumā. Ar dažādiem politiskiem, sociāliem un militāriem aizspriestiem franču revolūcijas laikā sadalītā un tagad atrīvotā Eiropa mēģina Vīnes kongresā nākt iespējamību robežās pie zināma konservatīva un arī reakcionāra līdzsvara. Svētājā apvienībā imperialistiskā Krievija ilgus gadus spēlē noteiktu un iespaidīgu „Eiropas žandarma” lomu, un tas skar tuvāk arī mūs. Un tomēr, lai gan viņas militārā vara bija visai iespaidīga, arī šīs varas pamati sāk uzrādīt zināmas plaisas ar draudošām pazīmēm; pamazām izlauž sev ceļu revolucionārās idejas un zem krievu varas esošo tautu nacionālā apzināšanās. Nav mūsu uzdevums attēlot šeit pilnībā visas šīs nacionālās un revolucionārās kustības gaitas; tomēr ir vajadzīgs salīdzinājums ar notikumiem mūsu pašu zemē, kura gan likās būt tik labi nodrošināta pret jebkādiem „kaitīgiem iespaidiem”; par to rūpējās tie, kam toreiz bija vara; zemnieki bija dubultā aizbildniecībā, no vienas puses, zem aristokratijas un pilsētu iedzīvotāju spaidiem, kas abi bija vāciski, un zem krievu administrācijas un birokrācijas no otras puses.

Mēs varam saskatīt trīs nacionālo uzplūdu nozīmīgākos posmus šajā gadu simtenī. Pēc pirmiem tās uzliesmojumiem Spānijā, kas seko Napoleona karu nejdzībām, ko dokumentējis Goija, nāk ilgā asiņainā revolūcija Grieķijā, kas beidzot izsauc lielvalstu intervenciju. Gandrīz vienā laikā ar to un pat drusku agrāk notiek pirmie nacionālās revolūcijas mēģinājumi Serbijā. Katrā ziņā Grieķijas neatkarības proklamēšana 1829. g., kam seko tāda pati arī Beļģijai 1830. g., iezīmē pirmo posmu, kas noslēdzas ar jūlija revolūciju Francijā un ar sacelšanos Polijā.

Otrais revolūciju vilnis, sakarā ar idejām, ko ietvērusi un formulējusi socialisma kustība — K. Marksa komunistiskais manifestis ir publicēts 1848. gadā — sākas ar 1848. g. revolūciju Francijā, bet atsaucās visās zemēs, Itālijā, Vīnē (Meternicha krišana),

Pragā, Šveicē, Ungarijā, kur Radeckis un krievu ķeizars atkārtoti gūst savus Eiropas žandarma titulus, u.c. Stabila valsts organisma rašanos jeb konsolidāciju uzrāda vienīgi Šveice ar savu federālo uniju 1848. gadā.

Trešais ir nacionālo valsts vienību veidošanas posms, vērojams vispirms Balkanos, kur tas sasaistīts ar visai sarežģītu Krievijas, Turcijas un Austrijas diplomātisku pretspēli. Krievu imperialismis sāk atrast savu izteiksmi zemēs ap Melno jūru, virzienā uz jūras šaurumiem un Konstantinopoli; ar dienvidu slavu atbrīvošanas oreolu viņš grauj turku imperiju, tā izraisot šajā Eiropas sektorā dusošos nacionālus spēkus. Lūk daži chronoloģiskie dati: Rumanija ir 1861. g. Moldāvijas un Valahijas kņazistu apvienība, 1881. g. — karaļvalsts; Serbija 1878. g. uzvaru pilnā cīņā ar turkiem, gan ar krievu atbalstu; 1882. gadā tā ir karaļvalsts; Bulgārija 1878. g. ir autonoma kņaziste, 1887. g. to apvieno zem kņaza Ferdinanda varas; 1908. g. arī tā ir karaļvalsts. Minēsim arī tās pārējās nacionālās valstis, kas veidojās vēlāk, krievu un austriešu imperijām sabrūkot pirmā pasaules kara laikā: pēc Albanijas, kas izveidojās 1912. g. īpatnējos apstākļos, nāk Somija 1917. g., Baltijas valstis, Ungārija, Dienvidslāvija, Čehoslovākija 1918. g., un tad 1922. g., arī īpatnējos apstākļos, Īrija.

Lielā stilā nacionālās idejas realizēšanās ir saskatāma vidus Eiropas valstīs, t. i. Itālijā un Vācijā, kur šo ideju motoriskais spēks bija tik liels, ka tas varēja satricināt pat lielo Habsburgu imperiju, šo Svētās Romas vācu imperiju, kura bij lēmējs Eiropas lietās tik ilgu gadu simteņus. Ja ārējā politikā liktenīgais ģeogrāfiskais tuvums iespaidoja Itāliju un Austro-Ungāriju un tāpat arī Vāciju, gan uz pretstatiem, gan savienībām, radot dažādas attiecības, atkarībā no interešu kopības jeb pretešķībības, tad iekšējās politikas vadlīnijas neatstāj nekādas šaubas par nacionālo ideju noteicošo nozīmi šajās valstīs, kas kādu dienu noved pie attiecīgo tautu apvienošanās.

Itāliešu tautas nacionālās un politiskās apvienošanas gaitas ir īsumā šādas: revolūcijas un nemieri Neapolē, Pjemontā, Emīlijā u.c. 1820-1821. un 1830-1831. g., pirmās brīvības karš 1848-1849. g., otrais 1859-1861. g., Viktora-Emanuela II izsaukšana par pirmo Itālijas karali Turīnā 1861. g., Romas ieņemšana 1870. g., pāvesta noslēgšanās Vatikānā, kas ilgst no 1870. līdz 1929. gadam. Vācijā notikumi iet līdztekus gaitā: pēc pastiprinātās aģitācijas 1832-1833. g. nāk muitas unija (Zollverein) 1834. g., kam seko Frankfurtes sanāksme 1848. g., ko uzskata par ceļa gatavotāju nākošai politiskai apvienībai, 1815. g. konfederācijas atjaunošana 1851. gadā, Ziemeļvācijas konfederācija 1867. g. un imperijas proklamēšana Versalē 1871. gadā.

Pētīdami 19. g.s. Eiropas politiskās kartes, varam nākt pie dažiem turpmāko notikumu izpratnei visai noderīgiem slēdzieniem. Mēs redzam lielvalstis, kas veidojušās gadu simteņiem ilgi, ar savām politiskām tradīcijām, Viduseiropas rietumos un austrumos, t. i. Angliju, Franciju, arī Spāniju, un otrā pusē Turciju un Krieviju, kurpretīm šacha galdiņam līdzīgā vidienē, izņemot Austriju, ir vidēja lieluma un pavisam mazas politiskās vienības sajukumā un nekārtībā; tās vai nu pievelk viena otru, jeb centrifugāli atstumj, vai arī meklē praktiskās politikas ideālu nacionālā vienībā, no kā ar lielākiem jeb mazākiem panākumiem cenšas tās atturēt un traucēt ieinteresētas kaimiņu lielvalstis. Un jo vairāk skaidrojas nacionālā un politiskā tuvošanās šajās valstīs, jo vairāk tuvinājas viņu kaimiņi kontinentā un politiskā tuvošanās šajās valstīs, jo vairāk tuvinājas viņu kaimiņi kontinentā abās malās, neskatoties uz esošām pretešķībām un ģeogrāfisko atstatumu, kā pp. cara Krievija ar franču trešo republiku. Otrais konstatējums ir par iekšējo politisko strukturu dažādās valstīs: var sacīt, ka politiskais režīms ir jo stingrāks, jo vairāk kāda valsts ir uz austru-

miem; nav gadījums, ka Svēto Savienību radīja Krievija kopā ar Austriju un Prūsiju; īsi pirms tam viņas bija arī tās, kas sadalīja laika apstākļiem pārāk liberalo Poliju. 19. g.s. nacionalās un revolucionārās idejas laužas pret stipriem un bieziem aizsargu mūriem, kas ievērojami kavē to rezultātus Balkanos, Bohemijā, Polijā un Baltijā; tomēr nāk politiskās pārmaiņas arī šajos apvidos, kaut lēniem un smagiem soļiem; tās ir dziļas, ar cīņām un grūtībām.

No šī īsā pārskata varam nākt vismaz pie trijiem slēdzieniem, proti, 1) ka 19. g.s. atbrīvojot, veicinot un ideoloģiski audzinot nacionalisma jūtas ir secinājis lielāku daudzumu uz šīs ideoloģijas pamata radušos politiski-nacionālo valsts organismu rašanos, visvairāk kontinenta apmalēs, pie kam šīs vienības nav vairs izslēdzamas no politisko rēķinu taisīšanas; 2) tāpat ir jūtami samazinājies, uz šo pašu ideju pamata, tas šacha galdiņa mistrojums, kas ir Viduseiropā (Vācijā) un Itālijā; 3) pēdējo divu valstu varenības pieaugums dramatiski skar līdzsvara jautājumus kundzībā par Eiropu, kas gan tomēr paliek apmalu lielvalstu rokās.

Nacionalisma cīņas idejas, kas kā maģiskās formulas rada tik lielu sajūsmu un top par jaunu ticības apliecinājumu šajā gadu simtenī, ir radušās samērā visai nesen. Lūk viena no šīm formulām, no franču revolūcijas laikiem, kad apgaismības laika rakstnieku iespaidā un revolūcijas sākumā radās pirmie definējumi tautu „dzīvības tiesībām” (1792. g.): „naciju attiecības politiskajā iekārtā ir līdzīgas atsevišķu individu attiecībām sociālā iekārtā: viņām ir tur savas īpatnējas tiesības... Mēs sludinām principu, ka katrai tautai, lai cik maza ir tā zeme, kurā viņa dzīvo, ir jābūt par absolūtu saimnieku savās mājās, ka viņas tiesības ir tikpat svētas, kā jebkurai lielai tautai, un ka neviena cita tauta nevar likumīgi apdraudēt tās neatkarību.” Napoleons, šīs revolūcijas dēļ, gan drīzi nāk pie citādiem slēdzieniem. Otrā formula ir Kantam, kas tāpat ir Ruso un viņa pēcteču garīgais mantinieks; tā ir īsts atklājums pati par sevi; asi, kā ar naža asmeni tā atdala 19. g.s. uzskatus no 18. g.s. uzskatiem, sevišķi zemnieku sociālā stāvokļa ziņā: „Valsts,” saka viņš savā „Zum Ewigen Frieden” (1795) „nav nekāds privatīpašums (*patrimonium*); tā ir cilvēku sabiedrība, kurai nevar dot rīkojumus un komandas neviens, izņemot vienīgi viņu pašu.”

Atstājot pie malas citas problemas, starp citu par valodu, šo stiprāko saiti politiski-nacionālo vienību radīšanai, 19. g.s. uzrāda arī nepieredzēti strauju filoloģisko un valodniecības zinātņu disciplīnu attīstību — aplūkosim vienīgi, kā tagad sacītu, šīs jaunās mistikas psiholoģiskos pamatus; jau Grimms lieto terminu „irracionālā un neapzinīgā naciju teorija,” un šajā sakarībā šeit iederas P.S. Mančini formula (*Il Principio di nazionalità*, 1851). „Un kas ir šīs dzīvības gars,” raksta viņš, „šīs nācijas esības dievišķīgais papildījums, viņas redzamās eksistences izpaudums? Tā ir *nacionalitates apziņa*, tā pašsajūta, ko viņa iegūst pati sevī un kas dara to spējīgu iekšēji konstituēties un izpausties uz ārieni.” Madzini, italiešu vienības apustulis, no savas puses saka, ka nacija ir gara, nevis materialās dabas jēdziens, ka tā ir misija un ne fakts, drīzāk ideāls, nekā realitāte, ka doma top par īstenību tikai izpaužoties reālī u.t.t. — Ticība, jauna karsta ticība nāk cilvēku sirdīs, tur iemiesojas, un mēs redzam tautas, sajūsmā gatavas barikadēm, gatavas revolūcijām un brīvības kariem. Un tiešām, daudzo naciju daudzkrāsainie karogi plīv un lepni plandās šī gadsimta vētrās un negaisos.

Nav pārāk daudz chronoloģisko datu par tautu kustībām Austrumeiropā, kur tās ir krievu kundzībā, bet šie dati ir dramatiski un izteismīgi. Vislabāk par visiem cī-

nās somi kā sava ģeografiskā stāvokļa dēļ, tā arī tāpēc, ka viņu inkorporācija ir notikusi samērā nesen un pie tam uz samērā labvēlīgiem noteikumiem (1809). Smagais rusifikācijas laikmets, tāpat kā visās citās krievu valsts nomalēs, arī šeit sākas Aleksandra III valdīšanas laikā un pieņemas Nikolaja II laikā līdz pat 1905. g. revolūcijai. Turpretim vissmagāko apspiešanu nākas izbaudīt poļiem 19. g.s., tā ka šīs krievu imperijas daļas nosaukums vien jau kļuvis par nacionālās nelaiemes simbolu (Réclus). Pēc šķietamas atdzimšanas Napoleona laikā un pēc t.s. Varšavas hercogistes nožēlojamām beigām ir jāatgādina revolūcijas 1830-1831. un 1863-1864. g., kuru traģiskais iznākums visiem ir pārāk labi pazīstams.

Notikumiem Baltijā gan ir vairāk vietēja nozīme līdz pat 1905. g. revolūcijai, un tomēr tieši tie ir tapuši par izejas punktu vēlākai neatkarīgo Baltijas valstu radīšanai (sal. E. Weill, *L'Europe du XIX siècle et l'idée de nationalité*, 1930); tie ir visai zīmīgi un nozīmīgi un tāpēc arī pie tiem tuvāki jāpakavējas, neizlaižot no acīm tos notikumus, kas risinājas Eiropā.

Latvijas un Igaunijas teritorijās, atsevišķi ņemot vienīgi Latgali, kas daudz ilgāku laiku ir palikusi citādos kulturalās attīstības apstākļos, nacionālās apziņas izveidošanās, kā to redzējam jau iepriekšējā nodaļā, sākot ar 19. g.s. pirmajiem gadu desmitiem, bet sevišķi sākot ar lielo reformu laiku, t.i. ar sešdesmitiem gadiem, iet pilnās burās uz priekšu, gan ūdeņos, kas ir pretēju vēju pilni. Šīs veidošanās un attīstības gaitas ir visai sarežģītas un pat kuriozas, jo katrai no abām šīm tautām ir bijis jāreķinājas vismaz ar trijiem nozīmīgiem faktoriem cīņu un politiski-nacionālo rēķinu pretestībā. Pirmais ir vācu nacionalisms, sīksti konservatīvs, kas aizstāv sevi ar lielu uzņēmību un veiklību; otrs ir krievu nacionalisms, kas izpaužas arvien pieaugošā agresivitātē, arī mistiskā panslavisma veidā; pēdējais ir abu vietējo tautu pašu jaunais nacionalisms, vietējo iedzīvotāju nacionalisma atdzimušais izpaudums, varens savā zemes spēkā, jauneklīgā svaigumā un spraigumā, spējīgs nest arī upurus, izradīt sīkstu pretestību un tajā pašā laikā jau pietiekoši gatavs ceļam divos bīstamu ūdeņu atvaros, starp Skillu un Charibdu. Sākumā viņu ceļš ved uz krievu pusi, lai ar valdības palīdzību varētu gūt atbalsta punktus uzbrukumam vācu dižciltīgo un pilsoņu sociālo privilēģiju labi nocietinātām, pilīm un cietokšņiem, tāpat kā vēlāk tas vērsās pret pašu krievu birokratiju. Mēs sacijām vismaz, lai neizlaistu no acīm arī pašu šo tautu neizbēgamo sociālo diferencēšanos, kaut arī pēdējā nav spēlējusi izšķirošo lomu līdz pašam pēdējam laikam, kad dažos tautas slāņos gadsimta beigās piebriest revolucionārās idejas. Pēc visa sacītā ir vieglāk saprotams, kāpēc pirmie nacionālās ideoloģijas pumpuri raisās latviešiem ārpus viņu dzimtās zemes, Pēterpilī un Maskavā: šī kustība balstās uz dažām iespaidīgām krievu personām, kuras tajā laikā ir dažkārt visai nedraudzīgas vācbaltiem, kāpēc kustības pirmcīnītāji varēja mudināt un sniegt vajadzīgo drošinājumu saviem tautiešiem tēvijā ar avīzēm, grāmatām u.c., kuras nekad nebūtu varējušas šajā laikā ieraudzīt dienas gaismu Rīgā jeb kaut kur citur Vidzemē un Kurzemē. Tā iznāk „Pēterburgas Avīzes,” gan visai īsu laiku (1862-1865, ar pārtraukumiem, resp. administratīviem aizliegumiem pa vidum); iznākot Pēterburgā tās varēja iejukt tajā krievu žurnālistika vilnī, kas pēkšņi sacēlās liels, apjoms, ko Rambo sauc par nedzirdētiem; ap 400 laikrakstu reizē. Protams, vācu valdošās aprindas šī latviešu laikraksta nepierastās un nedzirdētās valodas dēļ ir satrauktas un uzbudinātas; tās laida darbā visus pedāļus, kas bija viņu rīcībā Pēterburgas galmā un visu trīs provinču (gubernu) krievu administ-

racijā, panāca, protams, Pēterburgas Avižu iznākšanas aizliegumu, bet tomēr palika satrauktas, redzot ap sevi krievu pieaugošās neapmierinātības simptomus, un tāpēc mobilizēja savus labākos spēkus, lai varētu aizstāvēt savu lietu. Šinī sakarībā ir svarīgi pieminēt vienu no tā laika raksturīgākām polemikām Livonijas lietās, proti starp pazīstamo krievu rakstnieku un politiķi J.Samarinu no vienas, un vienu no pazīstamākiem vācbaltu vēsturniekiem, C.Širrenu, no otras puses. Pirmais, ka ievērojama uzticības persona pēc ceļojuma pa Poliju inspekcijas nolūkos pēc 1863-1864. g. sacelšanās, — poļu tauta gan nebija augstākās klases slavofilam nekas vairāk, kā slavu paklūdusi avs jeb pazudušais dēls — publicēja Pragā 1868. g. grāmatu par Krievijas nomaju zemēm (Okrajini Rosiji), uz ko atbildēja Širrens 1869. g. ar savu „Eine Lief-ländische Antwort an Herrn J.Samarin,” ko uzskata par vienu no spidošākiem polemiskiem rakstiem vispārīgi vācu valodā.

Neapstājas vairs arī latviešu patrioti. Pievedot dažus raksturīgus faktus no tautas atmodas laika, raksturosim arī dažus no šīs atmodas kustības vadoņiem, kas bija uzticīgi sev, ar ticību un ar drosmi, un viņu darbību.

Vispirms pakavēsīmies tomēr pie latviešu nacionālās attīstības ekonomiskiem pamatiem, ko izteic sekošie skaitļi. Sākot ar sešdesmitiem gadiem un turpmākā laikā straujais rūpniecības uzplaukums Rīgā un citur izsauc lielu lauku iedzīvotāju pieplūdumu pilsētās un ātri noved pie latviešu pilsonības izveidošanās, sevišķi pēc 1866. g., kad likvidē amatnieku cunftes un latvieši masveidīgi varēja ņemt dalību šajā aktivās ekonomikas nozarē, bez piespiedu pārtautošanas riska, kā tas bija visai parasts iepriekšējos laikos. Arī latviešu strādnieku pieplūdums fabrikās arvien palielinājas; 1840. g. Rīgā bija 46 fabrikas ar apm. 2000 strādniekiem, 1864. g. — 90 ar 6000 strādniekiem, 1874. — 142 ar 12 000 strādniekiem, bet 1897. g. rūpniecībā nodarbināto kopskaits ir jau 148 000 personas. No otras puses, ar lauku māju iepirkšanu pieaug arī latviešu zemnieka stāvoklis un ekonomiskā nozīme, visumā šādos attīstības posmos: 1) 30-tos un 40-tos gados trūkumā iedzītie zemnieki, „putna brīvības” dēļ, sakarā ar agraro reformu gadsimta sākumā nevar uzrādīt nekādas iespējas un nākotnes izredzes; 2) pēc jaunajām reformām, sākot ar 40-tiem gadiem līdz pat 1865. g. reglamentam, neraugoties uz specialās kredītbankas ierīkošanu ar jau minētā barona H.Felkerzama atbalstu, māju iepirkšana neuzrāda nekādus straujus panākumus un iet visai lēni uz priekšu, kā līdzekļu trūkuma dēļ, tā arī zemnieku neuzticības dēļ šai lietai; 3) sākot ar 60-tiem gadiem un sevišķi septiņdesmito gadu sākumā, pp. sevišķi 1873. gadā, šī kustība pieaug, un tā līdz 1905. g. privatās muižās Vidzemē bija pārdotas 87% no visām zemnieku mājām; Vidzemes zemnieki bij samaksājuši skaidrā naudā jeb obligācijās līdz 1901. g. apm. 76 miljonus zelta rubļu, lai iegūtu to pašu zemi, kas kādreiz, priekš gadu simteņiem, bija viņiem piederējusi. Ja šādi bija apstākļi Vidzemē, tad Kurzemē jau 19. g.s. 30-tos un 40-tos gados saimnieciskie apstākļi visumā ir labāki, kurpretim ap socialām tiesībām turpinājas cīņa, kas pa laikam ir visai satraukta. Tieši māju iepirkšana ir pieskaņota tiem pašiem gadiem, kā Vidzemē, tikai kulinācija nāk vēlāk, un arī rezultāti ir pilnīgāki: 1910. g. pārdoto māju skaits Kurzemē ir 99%, bet Vidzemē 1912. g. ap 90%.

Pavisam citāds stāvoklis veidojas trešajā, Latgales novadā. Jau ar pirmo Polijas dalīšanu 1772. g. to iekļauj Vitebskas guberņā, sakarā ar ko Latgales zemnieku saimnieciskā stāvokļa uzlabošanās iet uz priekšu visai lēni, un vienā gaitā ar krievu zemnieku apstākļu veidošanos. 1847. g. šeit ir nikni nemieri pret poļu un krievu muižnie-

kiem, 1861. g. nāk brīvlaišana reizē visā imperijā un arī šeit. Kad izceļas 1863. g. poļu sacelšanās, kurā ņem dalību arī daudzi šī novada poļu dižciltīgie, tad cara valdība, lai darītu galu bīstamai poļu nacionalisma kustībai, top labvēlīgāka Latgales latviešu zemniekiem un atļauj viņiem izpirks to zemi, ko viņi apstrādā, par pēdējo terminu maksāšanai noliekot 1911. g., tā tad paredzot 49 gadu izmaksu. 1905. g. notikumā pasteidzina paredzēto procesu, un 1907. g. tas noslēdzas ar visu vēl palikušo zemnieku maksājumu svītrosānu, kā visur citur „kroņa” zemniekiem. Tā viņi top par īpašniekiem savās zemēs, tikai šo zemju platība ir neapmierinoša, un sādžas, kurās viņi kopā dzīvo, arī nedod brīvas iespējas privātai uzņēmībai, kāpēc šis novads paliek ekonomiski iepakā pārējiem diviem; saimniecisku apstākļu uzlabošanās ir jūtama tikai pēc 1920. g. agrarreformas ar izdališanos no sādžām u.t.t.

Ekonomiskie apstākļi Lietuvā atgādina notikumus Latgalē, kamēr Igaunijā tie ir tuvāki tiem, kas ir Vidzemē; māju iepirkšanas kulminācija šeit ir 1882-1889. g.; 1899. g. zemniekiem ir pārdotas 52% no zemes platības.

Tautiskās kustības raksturojumam atgriezīsimies pirmā kārtā pie datiem par latviešu žurnālistiku. Gadsimta vidū jau esošiem, 1822. g. dibinātam laikrakstam „Latviešu Avīzes” un „Tas latviešu ļaužu draugs” (1832-1846) ar gauži apvaldītu un vācu mācītāju vadītu politisko „seju,” pievienojas 1856. g. Rīgā „Mājas Viesis,” kas nes sev līdz dažas jaunas un svaigas vēsmas. Jau minētās „Pēterburgas Avīzes,” Kr. Barona redakcijā, pastāv īsu laiku un ir spiestas izbeigt savas gaitas kā līdzekļu trūkuma, bet vēl jo vairāk līdzstrādnieku politiskās vajāšanas dēļ. 1869. g., — kas ir Širrena atbildes gads J. Samarinam, tāpat šajā gadā atklāj arī Merķeļa pieminekli ar jaunās Latviešu Biedrības gādību — sāk iznākt „Baltijas Vēstnesis,” visai iecienīts un izplatīts latviešu pilsoņu aprindās; laikrakstu, arī specialo, skaits pakāpeniski pēc tam arvien pieaug.

Līdztekus šim preses uzplaukumam sākas mēģinājumi, sākumā gan traucēti un paralizēti, bet vēlāk, ar laiku, jau ar panākumiem, organizēt sabiedriskās un kulturalas biedrības. Pirmā vieta piederas Rīgas Latviešu Biedrībai, kura pēc kavēkļiem un aizliegumiem beidzot tomēr iegūst dibināšanas atļauju 1868. gadā un 1870. g. var ar brīvprātīgiem ziedojumiem uzcelt greznu māju savām vajadzībām. Ja vēlreiz garāmejot atgādināsimies visu to politisko interešu jūkli, kas ir visai raibs, mūsu zemē, tāpat slavofilu agresīvo politiku ar mērķi un uzdevumu sagraut vācbaltu partikularismu un arī pēdējos sen jau novēlotos mēģinājumus pārvācot latviešus, pp. biskapa F. Valtera pazīstamo runu 1864. g. landtagā par vēsturisko kļūdu, latviešus un igauņus nepārvācojot, tad nevaram par zemu novērtēt latviešu nacionalistu veiksmi.

Daži salīdzinājumi ar Igauniju un Lietuvu rādīs paralelismu tautisko kustību attīstības gaitās. Pirmie nopelniem bagātīgie igauņu patrioti nāk no zemes dienvidiem un tāpat arī pirmie laikraksti, kā J. W. Janssen'a „Perno Postimees,” Pērnavā sākot ar 1857. g., vēlāk „Eesti Postimees” u.c. 1865. g. dibināta biedrība „Vanemuine,” 1871. g. Igaunju Literārā Biedrība u.t.t. Lietuvā kustību aizkavē sevišķi apstākļi, pp. aizliegums lietot tautas valodu pēc 1863-1864. g. sacelšanās, bet arī šeit var iznākt pirmais laikraksts „Aušra” lielā leišu patriota J. Basanavičius'a (1851-1927) vadībā.

Latviešu Biedrība top par dabīgo centru nacionālai aktivitātei, par „latviešu nacionālā spēka cietoksni”. Kaut arī šī aktivitāte, apstākļu dēļ, vismaz iesākumā sedzas vienīgi ar kulturalo aktivitāti, tomēr arī politiskās intereses nav noslēpjamas un visai drīz attiecības ar vāciešiem un krieviem ir ar tendenci pasliktināties. Latviešu Bied-

rības aizsardzībā ir veikti tiešām vēsturiski darbi, kas ir varējuši atstāt paliekošu iespaidu uz latviešu tautas rītdienas problemām. Lai tikai pieminam pedagoģiskā un nacionālā ziņā svarīgās lielās skolotāju sanāksmes, kas izvēršas par visai iespaidīgu līdzekli nacionālo direktīvu propagandai; vēl iespaidīgāki, tāpat kā visur citur Eiropas ziemeļos, kur šādas sanāksmes ir iecienītas, bija lieli dziesmu svētki, no kuriem jau pirmie (1873. g.) pulcēja kopā apm. 1000 dziedātāju un bija latviešu kultūras dzīvē notikums ar nacionālā spēka demonstrējumiem. Dziesmu svētku tradīcija vairs neizzūd un tie turpinājas. Zinību komisija savās vasaras sapulcēs un ar darbības straujo attīstību rāda gribu nostāties cienīgi blakus citām kultūras tautām un liek drošus pamatus tam, no kā ar laiku izveidojās mūsu Universitāte. Arī tiešā politiskā darbība, kas gan nav oficiāli saistīta ar pašu Latviešu Biedrību, ir visai moša; ir jāpiemin šeit organizētā zemnieku adrese caram, arī pirmais, gan neizdevies mēģinājums piedalīties Rīgas komunalās vēlēšanās 1878. g. u.t.l. Pēc Latviešu Biedrības parauga dibinājas daudzas līdzīgas visā zemē, un viss šis biedrību tīkls kalpoja tautas modināšanai, tās gribas un apziņas briedināšanai.

No atmodas laikmeta vadoņiem lai minam tikai trīs, pirmā kārtā šīs kustības dvēseli, tās iniciatoru un liela stila organizētāju, Krišjāni Valdemaru (1825-1891), lepno un izteiksmīgo Ati Kronvaldu (1837-1875) un beidzot kluso zinātnisko darbinieku, kura visa dzīve ir veltīta Latvju Daiņu biežajiem sējumiem, kas viņa vārdū nes tālu lielajos starptautiskos apvārkšņos, Krišjāni Baronu (1835-1923).

Kr.Valdemara vadošā ideja, viņa pareizi uztvertā un tālredzīga doma bija pacelt tautas materiālo labklājību un radīt solidu ekonomisku bāzi nākošai kulturalai un politiskai attīstībai. Valdemars ir ekonomists pēc aroda; vērojot mūsu zemes ģeogrāfiskās dotības un iespējas viņš ar brīnišķīgu nojautu uztvēra iespēju zemniekiem tikt pie zemes kaut vai pirkšanas ceļā, bet līdz ar to ar savām publikācijām un avižu rakstiem mudināja latviešu radošo iniciatīvu pievērsties iespējamām bagātībām, ko varētu gūt no jūrniecības; viņam izdodas likt pamatu latviešu tirdzniecības flotei, kurā jau 1914. g. sākumā skaitījās 333 kuģi (274 dažāda lieluma būrenieki un 59 tvaikoņi), kas kara laikā (1914-1919) zaudēja apm. 90%, bet jau 1929. g. atkal pārspēja 1914. g. tonnažu vairāk nekā par ceturto daļu. Avižniecības laukā Kr.Valdemars ir ne tikai Pēterburgas avižu dvēsele, bet arī vienīgais finansētājs, kas viņam gan sagādā daudz nepatikšanu un lielus parādus. Kultūras laukā uz viņa ierosinājumu sāk vākt tautas dziesmas u.c. tautas tradīcijas; ar vārdū sakot, Valdemara iniciatīva ir visur, tāpat arī viņa vadošā roka un viņa uzticības personas. Viņš ir īstais vadonis savā vietā, kustības ierosinātājs un vadītājs.

Gados jaunākais Kronvaldu Atis ir atmodas laikmeta īstais teoretīķis un tautas tribuns, kas ar savām ugunīgām runām ir aizrāvis klausītājus un ir bijis, pēc laika biedru nostāstiem, kā jaunās ticības dzirkstoša lāpa; kā tāds viņš ir savās runās, pp. pirmos vispārīgos dziesmu svētkos, kur viņa spēku mērišanās daiļrunībā ar vecās paaudzes pārstāvi J.Cimzi rāda šķirtos divu paaudžu ejamos ceļus. Līdzīgi jāmin viņa nozīme audzināšanas darbā; viņa publikācijas par vispārīgiem kultūras jautājumiem, viņa avižu raksti, vairumā ar polemisku raksturu, sevišķi viņa „Tautiskie centieni” (1872). Uz sava gara karoga viņš ir rakstījis devīzi, kas vēl ilgi paliek viņa tautas atmiņā: „(izkopt) goda prātu, vīra sirdi un cilvēcības likumu cienīšanu.” Iepazīnies studējot Berlīnē, ar Vācijas politisko dzīvi, kurā dominē nacionālās idejas atdzimšana un ideja audzināt Vācijas patriotus, ideju pilns viņš pārbrauc Latvijā,

kur savos rakstos viņš liek pamatu nacionalai domai arī teoretiski, kas izteicas starp citu šādās viņa tezēs: „Mēs esam:

1. cilvēki, tas ir radījumi, kam *savas* tiesības, proti, dzīties

- a) pēc taisnības,
- b) pēc brīvības,
- c) pēc gaismas,

bet mēs esam verdzības audzekņi un tikai pa daļai vien cilvēki un mums tādēļ jāstrādā un jācinās, lai būtum cilvēki;

2. *nevien cilvēki* bet arī *tautība*, t.i. to kopā saderība, *kurai īpašas mantas*, kas viņu no citām tautām izšķir, proti *valoda* un *tikumi*, garīgās dāvanas un ticība. Mēs īpaši esam vienas saderības locekļi, kas saukti topam latvieši. Tāpat kā citām tā tiesība tās minētās tautas mantas kopt un glabāt, tāpat arī mums latviešiem ir tā tiesība pastāvēt, augt un ziedēt, kamēr mēs dzīvojam. Mēs esam *veca slavēna tauta*, un mums ir *veca*, svarīga valoda, teicama ticība...” Un tālāk Kronvalda aicinājumi, tā: „Lai tikai atgādinu, ka jūs nevien zinātnības mācekļu rindā stāvat, bet ka jūs esat arī savas tautas, savas tēvzemes izredzētie dēli, jo jums ir nolemts caur greznu tikumu, caur diženiem darbiem izcelties pāri pār daudziem simtiem, pār daudz tūkstošiem, ja darat, kas darams.” Un pretēji: „Kam sirds nelec jo ligsmi, latvju vārdus dzirdot, tam tārps sagrauzis sirdi. Un ja tu brāl, aiz bailēm atraujies no sava sentēvu mantojuma cienīšanas, tad zini, ka tu neesi vaļīgs, svabads zināšanas mācekļis, bet vai nu savas maizes kules, vai cita kunga vergs.”

„Šiem tautiskā laika idealistiem,” raksta A.Kroders (Laikmeta domas un dokumenti I) „bija arī konkrēta programma, kas pierāda pilnīgi formulētu, vispusīgu nacionālās politikas raksturu ar attiecīgiem viņu programmas realizēšanas līdzekļiem, starp kuriem pirmajā vietā liekamas ‚Pēterburgas Avīzes’. Jaunais laikraksts nemeklēja pielāgoties visām pusēm, kombinēt un kalkulēt, izvairoties no savas pārliecības un savas gribas apliecināšanas, bet tas uzņēmās skaudru cīņu ar Baltijas muižniecības varu, izmantojot Krievijas tā laika centralās varas un Baltijas faktisko valdnieku interešu un stāvokļu pretešības... Šo diplomātisko dienestu kā īsts ārlietu ministrs savās rokās turēja galvenā kārtā, bet faktiskās izdarības ziņā pilnīgi Kr.Valdemars — visrealākā galva no visiem sava laika biedriem.

Kas tad bija tautiskās atmodas programma? — 1) Latviešu pienākums un tiesība cīnīties pēc savas nacionalās kulturas, kopjot savu tēvu valodu, tautas tikumus un tradīcijas, vislielāko vērību piegriežot skolai, bet tikpat lielu nacionalā gara kopšanai ģimenē. 2) Latviešu saimnieciskā spēka radišana un nostiprināšana, liekot pamatus latviešu gruntniecībai, jūrniecībai un iesākot neatlaidīgu Latvijas pilsētu iekarošanu. 3) Latviešu nacionalās ideoloģijas izveidošana, kas augstas kvalitātes saturu sasniedz Jura Alunāna, Kronvalda un Ausekļa rakstos. 4) Latviešu politiskā spēka radišana, kādam nolūkam tai laikā nodibināja Latviešu Biedrību...”

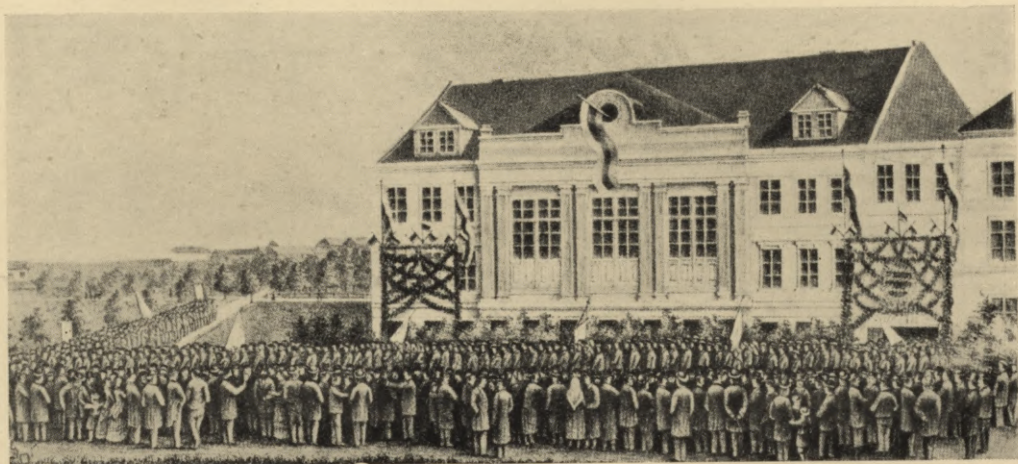
Kad izjūk izredzes uz latviešu pulciņa veidošanos Pēterpilī, tāds dibinājas Maskavā; šeit veidojas kustības centrs, šeit sākas arī dziesmu krāšanas un kārtošana darbs 1878. g. Šī darba nedaudzo darītāju vidū ir Kr.Barons, kurš drīzi top par vienīgo šajā nozarē; pēc dažiem aicinājumiem, paužot šo ideju rakstos un avīžu artikļos, materialu pieplūdums no visdažādākiem tautas slāņiem vēlākos gados kļūst tik pār mērīgi liels, ka šis darbs top par Kr.Barona galveno mūža turpmāko darbu. Viņš raksta ar dziļo un pārliecinošo idealismu, kas ir raksturīgs viņa Daiņu krājuma I

sējuma ievadam, ka tautas tradīciju avoti, kas šķita būt ilgajā laikā aizsegti ar zemi, ir sākuši burbuļot brīnišķīgā kārtā. Pa tam materiāli auga, un Barons, nebūdam brīvs no ikdienas eksistences rūpēm, tos kārtoti un sistematizē, nevarēdams, protams, paredzēt, kad un kā varēs tos redzēt iespiestus; tik plaša krājuma iespiešana, raksta viņš, prasa tik lielus līdzekļus, ka uz tādu iepilšanu nav nekādas izredzes. Brīnums tomēr nāk, kad kādam latvietim, ķeizariskās ģeografiskās biedrības loceklim H. Viendorfam izdodas tos sagādāt, un 1894. g. Pēterpils Akadēmijas gādībā un apgādā iznāk pirmais sējums Daiņu krājumam, kas ir viens no plašākiem vispārīgi izdotiem tautas dziesmu krājumiem.

Pievedīsim sakarā ar šo Mančini formulētās nacionālās apziņas nozīmīgāko izpaudumu dažus salīdzinājumus ar citām tautām. Tautas dzejas kā mistiskās tautas dvēseles romantiskā uztvere iet atpakaļ līdz Makfersona t. s. Osianam (1760), Herdera „Stimmen der Völker in Liedern” (1807), bet stingri zinātniskā pamatojumā līdz Fr. Volfa „Prolegomena ad Homerum” (1795) u. c. No Baltijas austrumu piekrastes tautām pirmie tautas dzejas sakopšanai piegriezās somi. Jau 1817. g. viens no slavenās Kalevalas autora priekštečiem nāk ar jautājumu: „Vai nevarētu šīs dziesmas (somu atsevišķās episkās nelielās poēmas) sakausēt vienā episkā jeb dramatiskā vienībā, lai darinātu kaut ko līdzīgu Homeram, Osianam jeb Nibelungiem?” E. Lenrots (1802-1882) tiešām arī veica šo darbu, sakrāja tās un „radīja” episko poēmu Kalevalu (iespiesta 1849). Pirmās atskaņas tam bija, protams, pie somu ciltsbrāļiem igauņiem. F. K. Fēlmans (1798-1850) un Fr. Kreicvalds (1803-1882) savāc materiālus un rekonstruē Kalevipoegu, kas iznāk 1862. g. Leišu *dainos* un pasakas, kā arī viņu valoda atrod daudzus interesentus un pētītājus, kas rūpējušies arī par folkloras materiālu krāšanu; šeit minami Ruhigs, Rēza, Šleichers, Kuršats, Basanavičius u. c.

Kāda nozīme ir un arī uz priekšu var būt Kr. Barona krājumam, neskatoties uz daiņu *chronoloģijas* grūtībām un arī grūtībām saistīt tās konstruktīvā vienībā, ievērojot to lirisko, īso saturu? Kr. Baronam ir izdevies izglābt no aizmirstības visu to seno un vissenāko viziju un ieskatu pasauli, kura pēc specialīsta sprieduma reprezentē vienu no visīpatnākām attīstības fazēm indoeiropiešu slavenajā pagātnē. Arī salīdzinājumi ar seno Īru (ķeltu) priekskristīgo dzeju var dot mums norādījumus vēl jo lieliskākām perspektīvēm, kas paveras pēc līdzīga materiāla cītīgas pētišanas ar vēstures zinātnes šīsdiēnas jaunākām metodēm.

Latviešu ištās un patiesās nacionālās literatūras sākumi iekrīt 19. g. s. pusē, un tas pats ir sakams arī par nacionālo orientēšanos glezniecībā un muzikā. Līdzās jau pieminētiem izciliem patriotiem un rakstniekiem par pirmo īsto dzejnieku, atmodas paudēju ir uzskatāms Juris Allunāns (1832-1864), dzejnieks ar lielu sajūsmu, stila meistars, ar labiem klasiskās kultūras pamatiem, un tāpat arī Auseklis (1850-1879), kurš savā īsajā dzīves laikā ar savām ugunīgām dzejām, balstoties uz romantiski modernizētiem senā latviešu Olimpa veidojumiem bija līdzīgs zvanam, kura balss izskanēja visā latviešu zemē tik skaņi, ka vēl šodien dažas no viņa dzejām ir līdzīgi himnām palikušas tautas atmiņā. Pumpurs (1841-1902) no savas puses nāca ar episko poēmu „Lāčplēsis,” tur aprakstot latviešu varoņa bezbailīgo cīņu ar melno bruņinieku, gan ar traģisku galu; arī šis darbs nav bijis aizmirstībai padots. Pirmais lielākais romāns, viens no labākajiem latviešu literatūrā, līdz pat jaunākiem laikiem nezaudējis savu sociāli-aktuālo nozīmi, ir brāļu Kaudzīšu „Mērnieku laiki,” kas atspoguļo ar ierašām, uzskatiem un tipiēm, gan dramatiskiem, gan groteskiem, savu laiku un arī visu tā laika ikdienu. Tāpat pirmie dramatiskie darbi, ar labu tehniku un atjautību, gan

Koru gājiens pirmajos dziesmu svētkos pie Latviešu Biedrības nama Rīgā 1873. g.

Vispārējie dziesmu svētki.

Latviešu revolucionaru spēki Rūjienā 1905. gadā.

Rīgā, Daugavmalā 1906. gada sākumā.

veidoti tā laika gaumē, radās no dramaturģa, teatra direktora un aktiera Adolfa Alunāna spalvas.

Uz šiem pamatiem, līdzīgi kā tas ir ar īpatnējo ziemeļu pavasari, kas atplaukst pēkšņi un krāšņi pēc ilgā ziemas sala, izaug strauji un savā attīstības gaitā dažādīgi vēlākā latviešu literatūra, kas nāk dienas gaismā tuvākos gadu desmitos straujā ritmā, apzīmogota ar tieksmēm pēc iespējas ātri iekļauties literārās Eiropas lielos ūdeņos, un ne tikai piekļauties vien, bet arī atklāt un izcelt uz senās tautas kultūras bāzes kā saturā, tā arī uztverē iespējami daudz no vietējā kolorīta.

Gadsimta pēdējie gadu desmiti paiet zem krievu valdības pastiprinātu centienu zīmes rusificēt. Pirmais sitiens ir, protams, vērsts pret stiprāko pretinieku — vācu autonomo iekārtu, bet arī latvieši neaiziet sveikā un drīzi vien izjūt spiedienu, un tāpēc īsā laikā iezīmējas šāda situācija, sakarā ar Pobedonosceva viskrievu politikas principāliem pamatiem: viens likums, viena ticība, viena valoda, īstais nolūks ir pilnīga visu pierobežas provinču, tā tad arī Somijas un Baltijas nacionāla un administratīva inkorporācija. Šīs krievu politikas sekas kopā ar Latvijas un Igaunijas industrializāciju bija nacionālo un sociālo pretešību pastiprināšanās tajās: sīksta pretestība, ko izrādīja vācieši un vēlāk arī latvieši krievu uzmācīgai rīcībai, no vienas puses, un, no otras puses, strādnieku šķiras lielais pieaugums un socialisma ideju izplatīšanās, kā to redzēsīm nākošā nodaļā. Vēl jo vairāk paasinājas tagad attiecības latviešu un vāciešu starpā, kas tagad ir līdzīgi spēcīgas sabiedriskas grupas un ne vairs viena otrai subordinētas, kā tas bija vēl pirms daži gadu desmitiem: tikai viena no tām ir tagad augšanas un brieduma stāvoklī, bet otra aizstāvēšanās pozīcijā sastingusi. Šīs nesaskaņas pāriet atklātā cīņā, pp. komunalās vēlēšanās; pēc 1892. g., kad tika atcelts korporatīvo vēlēšanu likums, kas Baltijā agrākos laikos nozīmēja vāciešu pilnīgu privilēģiju, latvieši redzēja paveramies sev jaunas, agrāk nepieejamas iespējas, un jau 1914. g. sākumā viņi guva ja ne vairākumu, tad tomēr visai lielas iespējas radīt stiprus nacionālus blokus, pp. vēlēšanās Rīgā.

No cara valdības pārkrievošanas politikas atsevišķiem paņēmieniem ir jāmin izglītības likumi, kas izslēdz vietējās administrācijas līdzdalību lauku un pilsētu skolu pārvaldīšanā (1884, 1887), bet 1889. gadā noteic Tērbatas universitātes pilnīgu rusificēšanu. Tajā pašā gadā iznāca likums par administrācijas un māģistrāturās pārveidošanu Baltijā, attiecībā uz valodu un proceduru, policiju u.t.t., kas bija viens no smagākiem sitieniem vāciešiem; cara valdība visādi veicināja arī pareizticīgo baznīcas iespiešanos, kas bija jau sākusies sakarā ar iepriekšējā nodaļā minētiem notikumiem Ziemeļlatvijā un Igaunijā. Viens no šīs krievu ofensīvas ārējiem un arī tiešiem motīviem bija sekas no senatora Manesina revīzijas (1882-1883), kas bija izlemta, ievērojot attiecību paasināšanos muižnieku un zemnieku starpā. Nostrādājis vairāk par vienu gadu — viņa tulks un līdzstrādnieks bija pazīstamais latviešu advokāts A. Stērste — viņš nāca arī ārkārtīgi daudzo latviešu zemnieku sūdzību dēļ pie slēdziena, ka administrācija un vispārīgi visa administratīvi-juridiskā iekārta šeit ir ar pārāk lieliem trūkumiem, ka pārāk maz šet ir krievu valodas pratēju, ka nav cerību, ka vietējās valdošās aprindas varētu izvest pienācīgas reformas, un ka tāpēc nepieciešama centralās valdības iejaukšanās. Bet jaunizdotie likumi tīrīja tik pamatīgi, ka atstāja tikai melnu zemi — tie izravēja ar visām saknēm ne tikai vecās vācu iestādes, bet arī jaunradušos latviešu nacionālās kustības iespēju dīgļus: skolās ievēda smagu programmu ar krievu mācības valodu, atstājot latviešu valodu tikai pa-

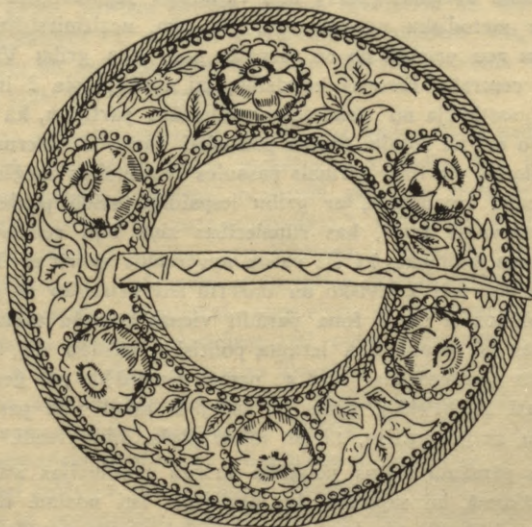
matskolas pirmajā klasē, kas bija nepieciešami tāpēc, ka latviešu zemnieks nekad nebija mācījies krievu valodu, u.t.t. Uz laukiem ievestā krievu policija un lielā daudzumā pilsētās saplūdušie krievu ieredņi drīzi vien sāka vērsties arī pret latviešiem; arī cenzura visiem publicējumiem tapa arvien bargāka — un tas bija izšķirošais moments — tās cerības, ko bija likuši latviešu zemnieki uz taisnīgām reformām, bija tos pievīlušas; vienīgais, kas viņiem vēl palika pāri, bija vietējā pārvalde pagastos un pagasta tiesa, kas bija gan šķietami mazas priekšrocības, bet tomēr ar visai lielu nozīmi politiskai audzināšanai.

Tas viss noveda pirmā kārtā pie latviešu intelligences izkaiššanas, ko vēl vairāk pastiprina vajāšanas pēc 1905. g. politiski-socialās-nacionalās revolūcijas — jo sakarā ar seno un tradicionelo vācu spiedienu, kas tomēr arvien pieturējās, un ar jauno spiedienu no krievu puses, zaudējot iespēju eksistēt jeb arī izvest dzīvē savus nacionalos un socialos idealus pašu mājās, tā ir spiesta meklēt sev jaunas iespējas ārpus dzimtenes, pirmā kārtā Krievijas iekšienē un abās Krievijas galvaspilsētās, Maskavā un Pēterpilī. Tādā kārtā 20. g.s. sākumā Krievijā ir daudz latviešu, gan profesoru, gan inženieru un administratoru, gan dārznieku un kvalificētu darbinieku. Pa jokam mēdza sacīt, ka katram krievu lielgruntniekam-muižniekam ir savs pārvaldnieks — latvietis, lai kaut drusku savestu kārtībā viņu lauku saimniecību tā laika lielos saimnieciskos trūkumus, kas tur bija īsti pēc krievu parauga; ar savu uzņēmību un lielu sapratību visi viņi ātri avansē, bet nezaudē tomēr sakarus ar dzimto zemi un latviešu biedrībām, kādas bija katrā latviešu kolonijā. Bez šaubām dzimtenē šī izklaidēšana ir liels zaudējums nacionalai kustībai, tās vājinājums, bet tā kā bija palikušas stipras vienojošās saites un tika uzturēti visai cieši sakari, tad var sacīt, ka šī izklaidētā *diaspora*, kas stipri pieaug, kā sacīts, jo sevišķi pēc 1905. gada notikumiem, ir bijusi, kā to varam spriest pēc vēlākiem notikumiem, labs sagatavošanas posms zināšanu un spēku uzkrāšanai, kad pēc tiem radās vajadzība pēc Latvijas valsts nodibināšanas. Viņi atgriezās atpakaļ radošam darbam savā valstī, un tikai visai neliela daļa ir gājuši zudumā; tomēr ne mazs daudzums jauktu laulību ir piemiņai no šī laikmeta latviešu vēsturē.

Paraleli sacītam ir novērojama arī citādāka stāvokļa saasināšanās, ko sekmē un uztur arvien pieaugošais latviešu proletariata skaits un līdz ar to socialās un politiskās opozīcijas pieaugums lielajos industrijas centros, sākumā klusībā un izklaidēts, tad aizvien skaļāks un jūtāmāks, pret krievu apspiešanas politiku, kas kļūst tik stipra tuvina baltvācu grupu un krievu birokratiju tajā momentā, kad latviešu nacionalā un socialā opozīcija sāk pieņemt tiem draudošas formas un apmērus, vērstoties pret visu vācu-krievu sistemu un iekārtu Baltijā. Tā kā mākoņi sabiezē un gaiss paliek smags arī visur Krievijā, tajā briest vēlēšanās pēc ārējiem konfliktiem kas lai izklaidētu iekšējos sarežģījumus; ir pieņemams, ka daži augstākie krievu ieredņi no šā viedokļa ir apsvēikuši karu ar Japanu, kas būtu varējis nest atvieglojumu iekšējās problēmās, ja vien nebūtu viss šis aprēķins izrādījies gluži aplams ienaidnieka zemā novērtējuma dēļ — tak jau braucot uz austrumiem dižojās krievu virsnieki, ka japāņus ar cepurēm nomētās (šāpkami zakidajem!).

Visai īss vispārīgs pārskats par latviešu literatūras krāšņo uzplaukumu 19. g.s. beigās, līdz 1914. gadam, raksturošs tā laika galvenos novirzienus, kaut arī šeit nav iespējams personu plašāks uzskaitījums. Rudolfs Blaumanis (1862-1908) ir tā laika realisma spēcīgākais pārstāvis kā dzejnieks, rakstnieks un dramatiķis, brīnišķīgs savas

apkārtnes tēlotājs, stipru un sarežģītu priekšmeta laikmeta latviešu raksturu rādītājs un dramatiskās kompozīcijas tehnikas īsts meistars. Andrievs Niedra, vēlāk, pēc 1917. g. pazīstams arī kā politiķis, Apsīšu Jēkabs, Anna Brigadere un citi, ir pirmā kārtā labas prozas meistari. Revolucionāro virzienu pieaugums Latvijā un Krievijā raksturots nākošā nodaļā, tāpat tur minami arī, sakarā ar Raini, dažādi polemiski raksti, kuros estētiskie virzieni, sevišķi literatūrā, padoti marksistiskai kritikai. Otrais novirziens ir ar tieksmēm uz estētiskiem principiem literatūrā un dzejā; šinī grupā pirmo vietu ieņem J.Poruks (1871-1911), pazīstams arī kā fantastisku un jaunatnei domātu stāstu autors. Rodas arī diezgan agresīvā un ciņas spara pilnā t.s. dekadentu grupa, kas ir tuva attiecīgai krievu dzejnieku grupai, kā Viktors Eglīts u.c. Zināmā mērā individuali ir Skalbes dzejnieka gaitas sākumi; viņa dzeja ar lielu iejūtu ir ievadījusi mūs vietējā kolorīta dziļākos noslēpumos un tāpēc tapusi ļoti populāra. Neminot daudzus citus, minēsim vēl tikai Edv.Virzu (1883-1939), tāpēc ka viņš savu darbību sācis šajā laikā; kopā ar romanistu A.Grīnu (dz. 1895) viņš top vēlāk par vienu no ievērojamākiem rakstniekiem neatkarīgās Latvijas laikā. Politiskā cīnītāja, žurnālista un oratora Virzas lepnā personība mums paver jau daudzās valodās tulkotots „Straumēnos” ar sava stila neizdibināmi dziļo un spēcīgo personālo spēku un savas zemes un tautas eksistences dziļo mistiku.

Nicas dižā sakta. 18. g.s.

PIECPADSMITA NODAĻA

1905. g. RELVOLUCIJA

Dažādās vairāk vai mazāk utopiskās un literārās sindikalistu, socialistu un komunistu kustības pieņem dogmatiskas un gandrīz vai apustuliskas formas komunistu manifestā (1848). Šo strāvojumu politiskas kustības spēks izpaužas Internacionālās apvienības, ko parasti sauc par 1. internacionāli (1864), dibināšanā. Tas bija Marksa realistiskais un ekonomiski konkrētais gars, kas ņēma pārsvaru pār Madzini reliģisko un nacionālo misiju ideju gandrīz jau mistisko idealismu, un tāpat, ja tai būtu bijušas pretenzijas organizēt kādu plašu sociālu kustību, arī pār krieva Bakuņina slavisko neapvaldītā anarchisma sludināšanu. Pirmajai internacionālei nebija garš mūžs. Pēc Parīzes komūnas krišanas (1871) bija vajadzīgs sagatavošanas posms un šoreiz pa vācu modei, ar metodisku pamatīgumu, pie tam, neaizmirsīsim, vienmēr Dzelzs Kanclera Bismarka acu priekšā un ne vienmēr pret viņa gribu Vācijas ķeizārvalsts lielajā gājienā uz centrālās Eiropas kundzību, lai nonāktu pie 2. internacionāles 1889. g., kas šoreiz jau sastāvēja no strādnieku politiskām partijām, kā to paredz komunistu manifesti, jo arī tie soļoja pretim politiskai varai. 3. internacionāle ir krievu lielnieka Ļeņina darbs, ne tikai pirmais pasaules revolūcijas mēģinājums, bet arī tās principu loģisko seku izpaudums, ar gribu iespaidīgā veidā pakļaut plašu imperiju stingrai proletariāta varai zemē, kas rūpniecības ziņā bija relatīvi visai atpalikusi. Nav mans uzdevums izdibināt, kā šis valsts apvērsums sakrīt ar Marksa paredzējumiem, atzīmēšu vienīgi ļoti krievisko un dažbrīd īsti aziātisko šī procesa iekrāsojumu, jo manos nolūkos ir uz šī fona parādīt vienas latviešu tautas daļas revolucionāro attīstību, kas šai virpulī tika ierauta politisko saistību dēļ, kas pastāvēja līdz pat Latvijas Valsts nodibināšanai 1918. g., nemaz nerunājot par ģeogrāfisko tuvumu, kas vēlāk radīja arī 1939/1940. g. situāciju, tādejādi atkal reiz parādot Baltijas piekrastes fatālo cīņu ar ģeogrāfiju, t. i. ar milzu plašu „hinterlandi.”

Tāpēc īsā faktu pārskatā mums jāaplūko krievu revolūcijas attīstība 19. g.s. otrā pusē un 20. g.s. sākumā, lai saprastu, ko latviešiem īsti nozīmē tādi gadi, kā 1905., 1917-18. un beidzot 1939-40., tik daudzi un liktenīgi vienas paaudzes laikā!

Visjaunākā un visai plaša Krievijas vēsture, ko sarakstījis Stēlins (Stählin), sniedz ļoti plašu revolucionārās kustības attīstības tēlojumu pēdējo Romanovu laikā. Attiecīgos procesus Latvijā no savas puses vēl nesen ir aplūkojuši vairāki latviešu vēsturnieki. Lai sniegtu tiem nepieciešamo ietvaru, ir jāuzmet krievu revolūcijas attīstības galvenās līnijas, bet arī tas būs grūts uzdevums, jo krievu lietas un šīs lielās tautas psiholoģija ir bieži vien pārāk sveša rietumu mentalitātei, Eiropas kritiskam

un konkrētam garam, tāpat kā gandrīz nav tulkojams krievu dzejnieka pants, kas ieders šinī sakarībā: „samobytnymi mečtami zagujajet golova.” Tomēr mēģināsim.

Relatīvi garais miera periods, kopš 1871. g. gaužam bruņots, Eiropas smaguma centram pārvietojoties no Parīzes uz Berlīni, Krievijai bija izplešanās laiks uz tuvajiem un tālajiem austrumiem (Balkāni, Turkestāna, Austrumsibīrija, Mandžūrija u.t.t.), līdz pat 1904-1905. g. smagam satricinājumam no vienas puses, un autokrātiskās valsts novirzienam uz 1905. g. konstitūcijas pusi, ejot cauri ne mazums saspīlējumiem un briesmām, no otras puses. Tāpat kā no Krimas kara nāca lielo reformu laikmets Aleksandra II valdīšanas (1855-1881) pirmajā gadu desmitā, tāpat pēc krievu-japāņu kara uznira „pagrīdes” kustības, ko tajos laikos, kad cara žandarmerija vēl prata jokat, sauca par troglodiskām. Pēc 1905. g. varenā triecienu imperijas nestabilo un apdraudēto līdzsvaru izdevās saglabāt līdz 1914. g. Pēdējais žēlastības sitiens šoreiz cara režīmam bija krievu neveiksme pirmajā pasaules karā; pēc gaužam īsas kņaza Ljova Pagaidu valdības darbības un bēdīgās Kerenska svaidīšanās tie bija boļševiki, kas piesavinājās milzīgo mantojumu un uzsāka politiski-socialu un rūpniecisku eksperimentu, kāds vēl nekad vēsturē nebija pieredzēts ne apmēru, ne radikālās realizēšanas ziņā. Pat Franču revolūcija ne tuvu nevar līdzināties ar Krievijas: tur pilsoniskais periods ilga trīs gadus (1789-1792), kamēr krievu tikai dažus mēnešus (1917. g. marts-oktobris); terrora laikmets tur ilga arī trīs gadus (1792-1795), kurpretim bonapartisma laiks bija ilgāks (1795-1799-1814); Padomju Krievijā ir grūti izšķirt terroru no bonapartisma, kas uzskatāms par iekšēju parādību: abi divi tie pamišus un pārmainoties ilgst jau 30 gadus, bet „brimers” vēl joprojām nav iestājies. Krievijas revolūcija ir un paliks pirmām kārtām krievu revolūcija un būs jāpievīlas katram, kas gribētu to izskaidrot vai saprast ar rietumu jēdzieniem. Un, starp citu, tā ir arī viena no nežēlīgām un neatvairāmām atbildēm liberalā gadsimta kapitalisma ārkārtējai attīstībai, un tādēļ arī tik liktenīga.

Tās inkubācijas process notikumu secībā ilgst kādus 60-80 gadus (1860-1905-1917-1940). Sākums, kā vienmēr un visur, meklējams aprindās, kas lepnī dēvē sevi par „jaunajiem,” — no „Jaunās Krievijas” pagājušā gadsimta sestā desmitā sākumā. Kopš tā laika, kopš Aleksandra II, „cara-atbrīvotāja,” valdnieka ar tik daudziem dotumiem un labi izvērtiem nodomiem, viss laikmets ir it kā skriešanās valdībai, no vienas puses, ar ievērojamām reformām aizsteigties priekšā iekšējā saspīlējuma tendencēm, un — no otras puses — fanatiskai opozīcijai, ar tās pagrīdes cenšanos dzīt tautu, dažu labu reizi ar baigiem līdzekļiem (sal. piem. Nečajevu — maz aizmaskoto protagonistu Dostojevska „Velnos”), pretim liktenīgai katastrofai. Cars, kā zināms, neatlaidīgi atkārtoja aristokrātijai, ka lauku verdzībai jādara gals no augšas, nevis jāgaida, līdz šis process sāksies no apakšas. Prātīgi vārdi, uz kuriem kāds laika biedrs no opozīcijas sarkastiski piezīmējis: „Zemnieku atbrīvošanas brīdis ir liels tikai tāpēc, ka sēklu tam iedēstīja pati valdība.” Turgeņeva romanā „Tēvi un dēli” pirmo reizi sastopamies ar nosaukumu, kas pēc tam tik bieži lietots gan vietā, gan nevietā: „nihilists.” Cik tas ir krievisks! Un, lūk, vēl kāds citats, kas pastāstīs, ko īsti domāja un juta viens no šiem „jaunajiem.” — Tā ir kāda „Jaunās Krievijas” proklamacija no 1862. g.: „Krievija ieiet savas eksistences revolucionārā fazē... revolūcija, asiņainā un nenovēršama revolūcija, kas radikāli pārveidos visus šodienas sabiedrības pamatus un iznīcinās aktualā režīma partizanus. Mums nav bailes no tās, lai gan zinām, ka asinis plūdis straumēm, un ka droši vien ies bojā arī nevainīgi upuri...

Esam gatavi tai ziedot savas galvas, lai nāktu jo drīzāk tā, kuras tik karsti ilgojamies.”

Nākošā parole pieder emigrantam Hercenam: „iet tautā” (v narod). Tam, kas nepazīst Krieviju, šie vārdi varētu likties visai divaini: no neitrāla novērotāja puses tie nozīmētu lielas distances, vai vēl jaunāk, psiholoģiska bezdibeņa pieļaušanu starp jauniešiem un glābjamo ganāmpulku, citiem vārdiem, nolīdzināšanās nepieciešamību, kuras cēloņi meklējami kulturali atpalikušas tautas vajadzībās. Visumā tā rada „aristokrātu-nožēlnieku” jēdzienu — šo terminu radījis revolucionāru nežēlīgais sarkasms. Patiesībā mūsu priekšā ir zīmīga un interesanta parādība: ir jau novērots, ka kāda sociāla šķira, kas atrodas dekadences stāvoklī, pati savās aprindās rada individuus, kas vienā jaukā dienā būs ja ne priekšteči, tad radītāji kustībai, kas nolemta viņu šķiras iznīcināšanai. Krievijā šī parādība pieņēma jau baismīgus apmērus: vairums no lielajiem revolucionāru vadoņiem (Hercens, Bakuņins, Kropotkins, Pļechanovs u.c.), kā arī zināms procents visbriesmīgāko teroristu nāk no aristokrātijas, t.i., tie ir vai nu lielo zemes īpašnieku, vai ģenerāļu, vai pazīstamu administratoru un intelektuālistu (Leņins) dēli; būtu jādedomā par Saturna mītu, kas, pēc grieķu tradīcijas, apēd savus paša bērnus, bet tur Krievijā būtu nonācis līdz apetītei apēst pašam sevi. Tas viss, jokus pie malas, nozīmē, pirmkārt: cik lielā mērā sapuvusi tur austrumos bija valdošā šķira; otrkārt: cik zemā civilizācijas līmenī šeit atradās rietumu revolucionārās idejas, kas varēja iespieties tikai šaurās inteliģences aprindās un beidzot, treškārt: cik kaislīgs un neizlīdzināts bija šīs tautas raksturs, kurai, kā to raksta krievu reliģiskais rakstnieks Berdjajevs, esot tāda dvēseles struktūra, ka tā aizkavē civilizācijas konstruktīvo darbu, un tāpēc šī tauta ar tādu dvēseli nekad nebūšot savā vēsturē laimīga!

No šī viedokļa būs izskaidrojama arī īpatnējā revolucionāro ideju attīstība Krievijā pirms to nonākšanai līdz Marksa metodiskam un sociāli un politiski sistematizētam socialismam. Lielā pirmdzimtā partija radās ar „tautas kustību” (narodņičestvo), kuras pirmais posms sākas ap 1860., otrs (Pļechanovs) ap 1876. g., tad 1879. g. tā sadalās divās grupās un līdz 1917. g. paliek visbīstamākais pretinieks socialdemokrātu partijai, ko nodibināja tas pats Pļechanovs, kas pievērsās marksisma idejām no 1885. g. Viņu lozungs ir „Zeme un brīvība” un tiem bija ļoti daudz piekritēju, līdz kamēr boļševikiem izdevās to iznīcināt. Šī lielā partija, kas sākot ar 1878. gadu saucas par socialrevolucionāru partiju (eseri), starp saviem „slavas darbiem,” kā to liecina tās piekritēji, skaita nebeidzamu rindu atentātu, kas maksāja dzīvību cāram Aleksandram II un daudziem Krievijas ķeizārvalsts augstākiem ierēdņiem. Visumā arī šeit redzam tradīciju.

Blakus socialrevolucionāriem un socialdemokrātiem Krievijā bija arī daudz anarchistu, kas bija Turgeņeva nihilista asinsbrāļi vai pēcnācēji, — lai atceramies Dostojevska frazi: „Nihilisms piedzima no mums, jo mēs visi esam nihilisti.” Pietiek pieņemt tikai divus vārdus, kas ļoti pazīstami ārzemēs: Bakuņinu un Kropotkinu, lai mums kļūtu skaidrs arī šīs krievu politiskās domas novirziens. Ja arī viņiem ir bijusi nozīmīga loma graušanas darbā, tad iedomāties tos kādā konstruktīvā lomā nozīmētu *contradictio in adjecto*. Neaizmirsīsim arī citēt Bakuņina raksturojumu, kādu par viņu pēc februāra revolūcijas izmetis Parīzes prefekts: „Kas par cilvēku! Viņš ir taisni neatvietoājams revolūcijas pirmajā dienā, bet jau rīt viņš būtu jānošauj.”

Atentatu un attiecīgo mēģinājumu saraksts ir garš, un ar to pierādās revolucionāro grupu nežēlīgā un fanatiski nelokāmā mentalitate, dzīvi ilustrējot to īpatnēji krievisko dvēseles stāvokli, kas pēc divu paaudžu varonīgiem pūļiem, sākot ar 1917. g., valdošās šķiras pataisīja par „tukšu telpu.” Bet tā kā cilvēciska sabiedrība, kas grib un spēj veidot valsti, nevar eksistēt bez zināmas „izlases,” tad būs ļoti derīgi un interesanti novērot, kad un kā šī „élite” izveidosies no jauna pēc boļševiku eksperimenta, kas savā ziņā ir vienreizīgs.

Būtu grūts darbs, kas arī neskartu mūsu tematu, izdarīt šo atentatu seriju statistiku; atcerēsimies vienīgi vispazīstamākos, tos, kas savijņoja arī Rietumeiropu. Jau 1862. g. Krievijas galvaspilsētā sākas ugunsgrēku rinda, 1866. g. notiek pirmais atentats pret caru, taisni lielo reformu noslēguma posmā; uz Aleksandra II valdīšanas laika beigām atentatu skaits pieaug uztraucošos apmēros, daži notiek 1878. un 1879. g., ar ko varam izskaidrot iekšlietu ministra grafa Pālena slepenās relācijas pesimismu, kas no 54 imperijas guberņām 37 tura aizdomās, ka tās pārņēmušas revolucionāras idejas. Sākot ar 1879. g. socialrevolucionāru partijas eksekutīvā komiteja izšķiras koncentrēt visus savus spēkus pret cara dzīvību, un pēc dažiem neizdevīgiem mēģinājumiem, atentats izdodas 13. martā 1881. g., un tā nomira cars, kas neraugoties uz daudzām vairāk vai mazāk attaisnojāmām kritikām, kas vērsās pret viņu, bija darījis tik daudz savas zemes labā un vispārīgās linijās bija jau pieņēmis jaunas konstitūcijas projektu, ko bija izstrādājis pazīstamais Loriss-Melikovs. Šos notikumus aplūkojot no rietumu viedokļa, gandrīz vienmēr trūks lokālā iekrāsojuma, ja gribēsim uzskatīt tos vienīgi kā sacensību starp valdību un dumpiniekiem — nonākt pie mērķa, t.i. pie iespējas pievilkt krievu tautas simpatijas brīvības ziņā, — citiem vārdiem, ja mēģināsim izskaidrot šos notikumus ar cara valdības liktenīgu nokavēšanos nomierināšanas darbā ar vairāk vai mazāk veikli izkalkulētām reformām. Tur savu lomu spēlē arī slavu pārspīlētā vai nelīdzsvarotā mentalitate, vispār viņu īpatnējais veids uztvert cilvēku sabiedrības attīstību, ja atļauts teikt, krievu mežonīgais idealisms, fanatiska pašiznīcināšanās kāre u.t.t. — visas šīs īpašības konstatējuši pašu krievu publicisti un rakstnieki. To pašu krusta ceļu pretim augstajiem sociālās brīvības ideāliem staigā arī citas slavu tautas; atcerēsimies vienīgi bēdīgo politisko atentatu chroniku uz tagadējā gadsimta slieģņa Serbijā un Bulgarijā.

Valdības un izdaudzinātās žandarmerijas reaģēšanas veids savā laikā ticis aprakstīts vismelnākām krāsām. Bez šaubām, ka jāreģistrē ne mazums brutālu un mežonīgu aktu, taču laika tecējumā no tiem laikiem līdz šodienai, tie jau tālu pārspēti. Bez tam, kad vēsturniekiem kļūst pieejami daži slepeni archivi, izņemot tādus gadījumus kā vienu no ģenialākiem spiegiem vēsturē — Azefu, redzam ne visai lielu veiklību un dažu labu reizi pat stulbumu un neizlabojamu palaišanos, lai viss iet savu gaitu, kas arī ir ļoti krieviska parādība.

Liekas, ka imperijas lielie atbildīgie vīri saredzējuši lietas diezgan skaidri, bet jo lielāks kļūst inerces spēks, jo grūtāk apturēt trijņūgu, kas kā neprātā traucas uz bezdibeni (kāda krievu žurnālista glezna). Lai rādītu padziļinātu nākotnes viziju, pakāvēsimies pie četrus pēdējo Romanovu paredzējumiem. Nikolajs I, bīstamais un bargais patvaldnieks, uz nāves gultas teica dēlam, ka likvidējamas ne mazums nekārtības, un viņa pēctecim būšot daudz nepatikšanu un grūtību. Aleksandram II dzīves pēdējos gados daudzreiz uzmācās drūmas priekšnojautas — arī savā nāves dienā — kuras viņš uzticēja saviem tuvākiem. Aleksandrs III (miris 1894) savas relatīvi īsās

valdīšanas beigās teica dēlam, ka nākamība viņam rādotos visai melnās krāsās, un ka pēc viņa domām, nākošais gadsimts atnesīšot Krievijai lielas katastrofas. Tad pēdējais — Nikolajs II; atmiņā vēl par daudz svaigas visas Raspuķina „epopejas,” careviča nelaiemes, carienes histerija u.t.t. Pazīstamais franču banķiers Rotšilds, kas apmeklēja Pēterpili 1910. g., lai kārtotu ne mazāk pazīstamā aizdevuma lietas, raksta, ka pēc viņa domām, cara tronim jāsabruk jau tuvākā laikā, jo galmu esot pārvārtējis neveselīgs misticisms. Un paša cara pēdējā dienasgrāmata un viņa korespondence ar carieni no frontes! Ir pārāk skaidrs, ka lielā krievu monarchija, kas bija veikusi tik daudz, novedot tautu un zemi tai pasaules nozīmīgajā lomā, kas bija iegūta gadsimtu ilgā laikā, bija nobriedusi līdz gatavībai, un tai bija jākrīt.

Pēc Aleksandra II nāves notikumu gaita varbūt būtu risinājusies straujāk, ja nebūtu noticis, kā to redzējām iepriekšējā nodaļā, cara Aleksandra III un viņa uzticamā un fanatiskā padomdevēja Pobedonosceva rezolutais gājiens atpakaļ. Gan dumpinieku kustība apraujas, absolutisma un stingrām (nomaļu provinču) pārkrievošanas idejām ejot plašumā, kas tika propagandētas visiem līdzekļiem, bet tā apraujas un krāj spēkus jaunam, izšķirošākam triecienam. Tā pieņem pātrinātu tempu, nākot uz troņa Nikolajam II, it īpaši tur piedalās augstskolu un vidējo mācības iestāžu jaunatne, nemaz nerunājot par strādnieku šķiru, kas jau bija dziļi pievērsusies materialisma mesianismam, — un tas notika tādos apmēros, ka nedaudzos jauniešus un mazās audzēkņu grupas, kas uzdrošinājās izteikties savādāk, izsvilpa un izsmēja.

Literatūrā toreiz bija Gorkija triumfa laiki. Kāds krievu statistiķis (vēl eksistē Jaudis ar šādu pacietību) saskaitījis dumpīga rakstura grāmatas un skrejlapas, nonākot pie apaļā skaitļa 26 miljoni, kam bijusi socialdemokratiska tendence (neatšķirojot boļševikus no meņševikiem), un 24 milj. ar socialrevolucionaru raksturu, laikā no 1905. līdz 1907. gadam.

Latvijā socialā pārkārtošanās radās jau 80-tos gados; ja vēl pagājušā g. s. vidū latviešu tauta sastādījās vienīgi no zemniekiem, tad izdaloties sīkpilsonībai un vēlāk arī strādniecībai, radās diferencēšanās un t. s. „jaunā strāva,” kas sākot ar 1886. g. iegūst arī savu organu „Dienas Lapa.” Ar 1893. g. pēdējā pieņem marksistisku tendenci, tomēr Jaunā strāva nedzima zem šaurās šķiru ciņas zīmes, bet radās kā visas latviešu progresīvās sabiedrības kopējā politiskā ideoloģija. Reljefos, asos pantos jaunais Ed. Veidenbaums pauda jaunatnes nemieru, redzot tautu nebrīvu un apspiestu. Raiņa vadītās „Dienas Lapas” ideoloģisko rakstu centralā vietā ir apcerējumi par franču lielo revolūciju, cilvēka tiesībām, politisko brīvību, demokrātiju, Francijas, Šveices un Anglijas parlamentāro iekārtu un parlamentu darbību. Brīvība un demokrātijas idejas ir Jaunās strāvas galvenais saturs. Tā neapelēja tikai pie strādniekiem, bet arī pie zemniekiem, amatniekiem, pilsoņiem, inteliģences, ar vienlīdzības domu tā griezās arī pie sievietēm. Šai nozīmē Jaunā strāva bija rietumu Eiropas politisko ideju atspulgs Baltijas piekrastē 19. g. s. beigās. Socialisms turpretim iesaistījās Jaunā strāvā kā tālās nākotnes ideāls. Turklāt vēl jāatzīmē, ka šīs brīvības, demokrātijas un socialisma idejas nebūt neienāca Latvijā ar krievu inteliģences starpniecību, bet latviešu akadēmiski izglītota inteliģence, kas bija cēlusies turīgo saimnieku mājās, smēla tās tieši no pirmavotiem Vakareiropā.

Pēc 1897. gada, kad kustības vadītājus gandrīz visus arestē, pēdējā piegriežas slepenai darbībai; pieaugot strādnieku kustībai un paasinoties nemieriem pēdējo vidū (1897), sākas marksistisko nelegālo pulciņu rašanās un vietējā apvienošanās (1900-1903), kas noved pie latviešu socialdemokratiskās strādnieku partijas dibināšanas 1904. gadā. Lai gan šī partija pirmā un galvenā kārtā gribēja būt fabriku strādnieku un laukstrādnieku interese aizstāvis, tomēr cīņā pret krievu patvaldību un privilēģēto vācu muižniecību un lielburžuaziju tā vienoja visus neapmierinātos. Un nemierā ar savu stāvokli bija ne tikai strādnieki, bet visa latviešu tauta — bezzemnieki ar savu socialo likteni, saimnieki ar muižnieku privilēģijām un landtagiem, sīkpiļsonība un arī turīgā piļsonība ar vācu dominējošo stāvokli pilsētu pašvaldībās — visa tauta, kas izglītības un kultūras ziņā jau bija sasniegusi rietumu Eiropas līmeni un asi izjuta savu politisko beztiesiskumu un nacionalos spaidus.

Latvijas revolucionārā kustībā pirmie iesaļoja fabriku strādnieki, bet 1905. gada revolucijā tiem sekoja arī citi tautas slāņi — bezzemnieki un saimnieki, piļsonība, inteligence un zināmā mērā pat turīgā piļsonība. Neraugoties uz to, ka partija izveidojās nelegāli, tā kļūst par masu kustību un 1905. g. apvieno ap 10 000 labi organizētu biedru. Tās galvenie vadītāji ir J. Jansons, J. Ozols un J. Asars. Zemniekiem un piļsoņiem savu nelegālo organizāciju nebija. Kaut arī socialdemokratu partijas vadībā norisinājās šī kustība, tomēr savā vēsturiskā saturā 1905. gads Latvijā ir piļsoniskā un nacionalā revolūcija, jo visa tauta te cīnās pret saviem nacionaliem un socialiem apspiedējiem. Tomēr jāatzīst, ka pozitīvie nacionalie mērķi 1905. g. vēl nebija skaidri izdomāti un noteikti formulēti. Partija prasīja latviešu valodas ievēšanu skolās, valsts administrācijā, tiesā un vietējā pašvaldībā un demokrātiski vēļētu vietējo pašvaldību. Programmā bija arī punkts par tautu pašnoļēšanas tiesībām, bet partijas vadība tomēr konkrēti neprasija ne Latvijas valsts neatkarību ne pat tāļejošu politisku autonomiju. Arī agrarā jautājumā partija 1905. g. bija doktrināra. Viņa neprasija muižnieku zemju sadališanu sīksaimniecībās un tomēr, ja latviešu 1905. g. revolūcija nebūtu apspiesta, muižu sadališana kļūtu neizbēgama jau toreiz, kā tas notika vēlāk, 1920. gadā.

Līdzās socialdemokratu partijai darbojās vēl otrā nelegālā organizācija — „Latviešu socialdemokratu savienība,” kas nodibinājās 1903. gadā. Tās galvenie vadītāji bija M. Valters, Rolavs un J. Akuraters. Savienība nekļuva par plašu organizāciju un nevarēja spēļēt vadošu lomu 1905. g. notikumos. No partijas tā atšķīrās ar zināmām nacionalām prasībām savā programmā, prasot „pašnoļēšanas tiesību visām tautām, kas dzīvo līdzšinējās Krievijas valsts robežās, t. i. katrai tautai jādod tiesības atdalīties no Krievijas valsts, ja tā to vēļas.” Tāpat savienība prasa agrarā jautājuma kārtošanai muižu sadališanu bezzemniekiem, kurpretim partija paredz tagadējo komunistu piļnīgā veidā izvesto nacionalizāciju.

1905. g. notikumi Latvijā risinās, kaut arī partijai uzņemoties to vadību, ārpus tās programmas. Pēc priestera Gapona manifestācijas, kad pūli, kas devās Pēterpili ar baznīcas karogiem un svētbildēm uz ķeizara pili, lai izteiktu savas vēļēšanās, apšaudīja (9. janvarī 1905), arī Rīgā izsludināja ģeneralstreiku, pie kam pie dzelzs tilta demonstrantus bez brīdinājuma apšaudīja. Nemieru centrs tomēr pārvietojas uz laukiem. Ir jāpatur prātā, ka daudzi revolucionāri nemaz tuvāk nepazīna socialdemokratu mācības. „Galvenās vietējā rakstura prasības toreiz bija zemes pārvaldes de-

mokratizēšana un agrarā reforma. Politisko prasību centrā atradās prasība pēc Satversmes sapulces, kurai jāizstrādā demokrātiskās republikas konstitūcija. 1905. gada kustībai lielā mērā bija nacionāls raksturs, jo uz laukiem, sevišķi Vidzemē, nebija novērojama liela plaisa starp bezzemniekiem un saimniekiem. Kustības priekšgalā bieži atradās saimnieki un to dēli" (M. Skujenieks). Mums ir tiesība piešķirt 1905. g. nemierus tām asiņainām brīvības cīņām, tai nacionāli-agrārai un sociālai kustībai, kas tik bieži bij izpaudusies nerimstošos zemnieku nemieros un dumpjos, kā to redzējām iepriekšējās nodaļās, un tāpat idejiski izpaudās tautiskajā cīņā sākot ar atmodas laikmetu; tie ir ķēdes loceklis vēsturiskās attīstības gaitu loģikā, kas ved uz arvien skaidrāk formulētām patstāvības prasībām. V. Caune konstatē, ka „uz laukiem kustība izaug ārā no nospraustām robežām. Še piektā gada revolūcija, kura sākas kā strādnieku kustība ar visplašākām politiskām un atsevišķām strādnieku prasībām, izvērsas agrarā revolūcijā ar muižnieku varas sagraušanu. Jo kaut gan netiek vēl uzstādīta vispārīgā prasība pēc muižnieku zemes konfiskācijas, taču muižniekus padzenot to faktiski izved.” Bet ar to neaprobežojās šī lauku kustība. Kad 6. novembrī 1905. g. Kokneses tautas sapulcē pagasta darbveža J. Krodera ierosināta sanāc Rīgā 19. novembrī viņa un J. Asara vadībā 1500 pagastu delegāti no visas Latvijas, šis kongress ne tikai aizliedz ievēlētām rīcības komitejām stāvēt jebkādos sakaros ar krievu valdību un tās iestādēm, uzdod rīcības komitejām kārtot, vadīt un pārzināt visas pagastu lietas, atceļ rentes muižniekiem un muižnieku privilēģijas, bet tāpat arī uzdod ievēlēt delegātus *vispārējai latviešu patvaldības* delegātu sapulcei, īsti pirmajam Latvijas parlamentam, gan neizšķirot galīgi jautājumu par atdalīšanos: kad sanāks Krievijas Satversmes Sapulce, tad „centralbirojs sasauks Rīgā latviešu pagastu satversmes sapulci, kura izstrādās galīgu pašvaldības projektu.” Tomēr visi šie sapņi noslikst asinīs.

Revolūcija pieņēma asu sadursmju raksturu gan ar vācu organizēto „Selbstschutz” u”, gan ar muižās novietotām karaspēka daļām. Pavisam 1905. un 1906. g. Latvijā reģistrētas apmēram 1000 bruņotas sadursmes un uzbrukumi Kurzemē 45 un Vidzemē 85 pilnīgi vai pa daļai šādās sadursmēs nodedzinātas muižnieku pilis.

Pirmās bruņotās sadursmes sākās jau 1905. g. vasarā Zemgalē, un valdība augustā izsludina Kurzemes guberņu kara stāvokli, nododot pārvaldi militārai varai un pastiprinot karaspēka daļas Latvijas teritorijā, izvietojot tās arī lauku muižās. Tas tomēr neiebiedē revolucionāro jaunatni un tā pāriet jaunā uzbrukumā. Rudenī bruņotās sadursmes sākas arī Vidzemē un novembrī kara stāvokli izsludina arī šeit. Uz to zemnieki ne tikai Vidzemē, bet arī Zemgalē un Kurzemē atbild ar vispārēju bruņotu sacelšanos, ar ieročiem rokās padzenot krievu policiju un karaspēka daļas, kā arī muižniekus, kas aizbēg uz Rīgu un uz ārzemēm. Gandrīz it visos pagastos nodibinājās jauna vara — tautas vēlētas rīcības komitejas. Apriņķos organizējās bruņota tautas milicija. Karaspēks un policija tika padzīti arī no vairākām apriņķu pilsētām, piemēram, Tukumā pēc kaujas latviešu milicijas priekšā kapitulēja karaspēka daļa, kuras rīcībā bija pat lielgabali.

1905. gada revolūcijas raksturīgās iezīmes nav politiskie ģeneralstreiki, demonstrācijas un lielās tautas sapulces pilsētās, bet gan degošās muižu pilis un latviešu zemnieka bruņotā sacelšanās; te uz ārieni izlauzās gadsimtu vēsturiskais naidis, jaunā spēka varena pašapziņa.

1905. g. decembrī Valkā ieradās ģen. Orlova soda ekspedīcija un sadalījās pa visu zemi mazākās vienībās; sākās tūlītēja izrēķināšanās, pie kam soda ekspedīciju vadītāji nereti vien bija Baltijas aristokratijas locekļi un vācbaltu ieredņi — fakti paliek fakti — tās rīkojās pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem, bez tiesas sprieduma un apsūdzības izmeklēšanas nošaujot sarakstos ievestos, tāpat arī dedzinot ne tikai zemnieku mājas, bet arī skolas un biedrību namus. Kāds krievu ierednis, kas piedalījies šajās ekspedīcijās, stāsta šādi savus iespaidus: „ap mums visapkārt plūst asinis, viss ir liesmās; kas attiecas uz mums, mēs taisam slaktiņu, cērtam un pazūdam. It kā šodien, kaut arī pirms vairāk kā 40 gadiem, šķiet vēl atmiņā, kā vēlā pievakarē redz ceļamies pret tumšo apvārksni Kurzemes līdzenuma vidū ugunsgrēku blāzmas, liesmām lodājot ap saimniecībām, kur dzird piedzērušos dragunu rēcienus un kliezienus, tiem atgriezoties savās ragavās pēc „varoņu darbiem”. Mēs nezīnām cietušo skaitu Latvijā — visā Krievijā tas ir 15 mēnešu laikā, līdz 27. apr./10. maijam 15 000 nonāvēto, 20 000 ievainoto un 70 000 notiesāto uz izsūtīšanu — toreizējiem laikiem visai iespaidīgs kopskaits. Līdzās soda ekspedīcijām rīkojās lauka kara tiesas, un tikai vēlāk tām seko kara tiesas ar daudzām smagām prāvām, pildās cietumi, bet daļa paglābjas mežos pat līdz 1906. g. ziemei jeb arī aizplūst uz Krieviju, Somiju, Šveici, Franciju, Angliju, Beļģiju u.c. trimdā līdz labākām iespējām atgriezties savā zemē.

Blakus šiem politiskiem bēgļiem, ilgi nav jāgaida uz otru — labprātīgu izceļošanu — sevišķi akadēmiskai jaunatnei aizplūstot uz Krievijas augstskolām. Bieži tā devās ceļā ar drosmi naudas vietā, jo dzimtenes gaiss kļuva smags. Tā devās nejaudājot, kā un kur tā varēs pielietot iegūtās zināšanas, jo mājās bija maz izredžu, izņemot dažām brīvo profesiju kategorijām (advokātiem, ārstiem, inženieriem u.c.). Šī pēdējā intelligences izceļošana seku un nozīmības ziņā ir daudz svarīgāka par to, kas notika dažus gadu desmitus agrāk — t.i. latviešu jaunatnes aizplūšanu uz Tērbatu 19. g.s. otrā pusē, lai gan šai saplūšanai Mētrainē, kā latvieši sauca Tērbatu, kā sekas bija pirmā latviešu intelektuālā pulciņa nodibināšanās. Kad pēc 1918. g. brīvā Latvija sauca viņus atpakaļ — nāca gandrīz visi, kas bija izklīduši pasaulē — nāca no Krievijas, no Rietumeiropas, no Amerikas, no Tālajiem Austrumiem, kur bija nodibinājusies Pagaidu Valdība, kuras rīcībā atradās arī brunoti spēki — divi pulki, kas cīņās ar boļševikiem bija no Viduskrievijas nonākuši līdz Vladivostokai. Lai būtu kāds priekšstats par visu šo ļaužu garīgām spējām un viņu dažādām izglītības nozarēm, atzīmēsim, ka nodibinot nacionālo Latvijas Universitāti tās vienpadsmit fakultātu mācības spēku kadrus varēja sakomplektēt vai vienīgi no latviešu zinātniekiem, tikai dažam vakantam katedram pieaicinot dažus ārzemju specialistus.

Novērtējot 1905. un sekojošo gadu notikumus no plašāka, ne tikai lokala viedokļa, jāatzīmē, ka latviešu revolucionāros strāvojumos ir izaugušas personības, kas vēlāk spēlējušas zināmu lomu arī ārpus savas dzimtenes robežām. Vispirmā kārtā te jāmin Rainis (1865-1929), viens no lielākiem un pazīstamākiem latviešu rakstniekiem, kura darbi tulkoti arī vairākās svešvalodās. Ieguvis labu klasisko un juridisko izglītību viņš visai drīz pievērsās Jaunās strāvas kustībai, vēlāk kļūstot par „Dienas Lapas” redaktoru. Viņam nācās emigrēt un Kastaņolā, pie Lugano ezera, viņš nodzīvo savus piecpadsmit gadus, ar savām dzejām un rakstiem allaž uzturēdams kontaktu ar dzimteni. Pēc neatkarīgās Latvijas proklamēšanas viņš kā triumfators atgriezās atbrīvotā zemē, kur ņem dzīvu daļību nacionālās valsts uzbūves darbā un politiskā dzīvē.

1905. g. uzvarošo revolūciju apspieda krievu lielais militārais pārspēks. Tomēr, neraugoties uz visiem smagajiem upuriem, latvieši no šīs cīņas izgāja ar pieaugušu pašapziņu un spēka sajūtu. Šeit arī slēpjas 1905. g. lielā vēsturiskā nozīme — pēc ilgiem gadu simteņiem latvieši lepni un varonīgi paši sāka atkal veidot savu politisko likteni, apzināti un atklāti cīnīties par savām politiskām tiesībām. Pēc 1905. g. latviešu enerģija un aktivitāte drīzi atkal laužās uz āru visās dzīves nozarēs: politikā, tautsaimniecībā, nacionālās kultūras jaunradišanā. Varonīgais cīņas gars no jauna uzliesmoja latvju strēlnieku militārā epopejā un brīvības karā.

Lai gan 1905. gadam bij jūtamas atskaņas latviešu tautas dzīvē, tas tomēr nedeva izšķirošo virzienu nākotnes garīgai un ekonomiskai attīstībai. Gluži otrādi, lai gan varam skaidri izprast vienas latviešu jaunatnes daļas revolucionāros centienus, pie kam te nenoliedzama nozīme kā jaunatnes idealismam, tā arī, no otras puses, pārāk tuvai saistībai ar cara Krievijas notikumiem — cik neierobežoti plašus horizontus pavēra vai katram latviešu strādnieku jaunietim krievu revolucionāru sapņu un cīņas pasaule! — neraugoties uz visu to, nacionālās domas attīstība šī vārda plašākā nozīmē iet savu uzvaras gaitu. Tieši pēc 1905. g. tā iekaro vienu pozīciju pēc otras arī ekonomiskā plāksnē, piem., ar masveidīgo namu celšanu Rīgā, kur ātri izaug moderna lieli rūpniecība un strauji pulsē lielpilsētas dzīve, tāpat politiskā ziņā draudot novelt divkāršo tradicionēlo vācu un krievu birokrātijas slogu. Liekas, ka to teicis viens no lielajiem krievu diplomātiem, baltietis pēc izcelšanās, grafs Benkendorfs (Londonā), ka viņam esot drusku bailes no šīs nacionālās kustības, kas spējot attīstīties zem divkāršiem spāidjiem.

Lai ilustrētu saimnieciskās dzīves uzplaukumu, latviešu iespēšanos pilsētās un viņu ekonomiskos ieguvumus šajos pagājušajos gadsimtu vācu varas cietokšņos, parādīsim etnisko kustību ainu Latvijas teritorijā, izvēloties datus no Latvijas ostas pilsētām.

Rīgā

1867	Latvieši 24%	vācieši 43%	krievi 25%	pārējie žīdi, poļi, leiši u.c.
1881	30%	39%	19%	
1897	45%	22%	16%	
1913	42%	13%	19%	
1920	55%	16%	7%	
1925	59%	13%	9%	
1935	63%	10%	9%	

Liepājā latviešu procents pieaudzis no 16% 1863. g. līdz 68% 1935. g., bet vācu procents noslīdējis no 63% līdz 8%.

Lai šos skaitļus pareizi novērtētu, tie jāsalīdzina ar tautību vispārējiem samēriem Latvijas teritorijā:

	1881	1897	1925	1935
Latvieši	77%	76,8%	81,7%	82,1%
Vācieši	11,3%	8,4%	5,6%	4,6%
Krievi	4,8%	4,8%	3,2%	3,2%
Žīdi	5,5%	5,3%	5,3%	4,8%

Šie skaitļi ir tik daiļrunīgi, ka nekāds komentārs nav vajadzīgs. Arī namīpašnieku tabula pilsētās rāda līdzīgus faktus.

Pats par sevi saprotams, ka līdz ar pieaugošo varu saimnieciskā un kulturas laukā, arvien jūtāmāk vērojams politiskās varas iespēju pieaugums lauku pagastu administrācijā, kaut arī vēl Krievijas iekšpolitiskos rāmjos. Starp citu, latviešiem izdodas iegūt sev pārstāvjus visās četrās Krievijas Valsts domēs un daži no šiem deputātiem, piem., pirmais neatkarīgās Latvijas Prezidents J.Čakste un Rīgas Latviešu Biedrības priekšnieks Grosvalds, tāpat radikālais socialistis Ozols izceļas ne tikai savas zemes sakarībā.

Atgriežoties pie latviešu kulturas attīstības, sākot ar 19. g.s. beigām līdz 20. g.s. sākumam, jāatzīmē viena no tām krīzēm, kas ir tipiskas gadsimta beigās visai Eiropai. Reliģiskā krīze, ko gribam šeit minēt, ir diezgan vispārēja, lai gan mūsu zemē tai ir savs īpašs lokāls „iekrāsojums.” The Cambridge Modern History (the latest Age) pēdējā sējuma sintētiskā pārskata autors sniedz visai pārlicinošu ainu (15. lpp.): „Reliģisko jūtu stiprums... mazinājies plašos Eiropas tautu slāņos. Jauniešu garīgie centieni un dedzība tagad pievērsusies sociālās jaunuzbūves schemām... Visas šīs schemas ir savās tendencēs vienādi materialistiskas; viņu novads ir šīs zemes valstība; tās nemeklē garīgas kompensācijas, nepieļauj garīgu jūsmu... modernās Eiropas mentalitatē dominē sociālo reformu iespēja, apzinīgi piespiežot tās realizēt; kā nevajadzīgu tā atmetusi veco ticību brīvībai, šo visu dziedinošo spēku... un tās nozīme ir tikpat liela un vērtīga kā ticība cilvēka tiesībām franču revolūcijas laikā.”

Tiesa, katra zeme un tauta cenšas realizēt šo jauno ticību pēc sava gīmja un līdzības, arī Krievija, un tādā kārtā sākas visur vai gandrīz visur vairāk vai mazāk draudoši sastrēgumi reliģiskā un konfesionālā laukā. Katolicisms, kā visorganizētākā un tradīcijām bagātākā konfesija, kas visdziļāk iekļāvusies tautu sociālā sadzīvē, turas pretim labāk par citām konfesijām, lai gan arī šeit vērojami augstsprieguma momentī, kā piem., slavenās pāvesta Pija IX bullās par Kristus Vietnieka nemaldību. Visvājāk pretojas ortodoksie dažu krieviem raksturīgu īpašību dēļ, un sevišķi lielās korupcijas dēļ — izņemot, protams, pārstāvjus ar augstu morāles līmeni — kas valdīja krievu garīdzniecībā. Protestantī, no savas puses, paklausīdami daudziem individualistiskiem impulsiem, zaudē ģenerallīniju un organizācijas vienību: tik daudzās zemēs, tik daudzās baznīcās krustojas tik daudzas personīgas, individuālas u.c. intereses. Latvijā un Igaunijā nāk vēl viena nelaime klāt: šeit konfesiju lietām bija stipri svešnieciska piegarša, nacionālā un sociālā. Mācītājs šeit gadu simteņiem ilgi bija latviešu un igauņu zemniekam „svešs kungs,” un tās pašas sugas kā lielais zemes īpašnieks, un vietējā konfesionālā administrācija darīja visu, lai paturētu savas privilēģētās pozīcijas, citiem vārdiem, vācu tautības mācītāju privileģijas, kaut tautas valodu tie runāja vairāk vai mazāk nepareizi, latviešu draudzēs. Viss gāja savu gaitu, bet kad aizsprosts tika pārrauts, tad cieta ne tikai „mācītājlielkungu” aprindas, kam nebija latviešu un igauņu asinis, bet arī viens otrs no Kristus sludinātāju mūžīgiem pulkiem; var noderēt piemēram par vecās lauku ģenerācijas reliģisko jūtīgumu, ka tā redzēja piepildāmies sūri grūtās dzīves sapnī, apbrīnojot savu dēlu dzimtā baznīcā; tie bija nacionālas uzvaras un lepnuma jūtu uzplūdi daudzos gadījumos, kad „latvieši iekaroja kādu pastorātu.” Ar laiku iestājās zināms šaubu un nedrošības periods: kā un ar kādiem līdzekļiem atkal pacelt nacionālās baznīcas karogu, kad visapkārt pasaulē plīvoja jau tik daudz ateisma karogu. Tā bija gara un grūta krīze, un te kreiso aprindu polemistiem bij brīvs lauks viņu dzelīgām zobgalībām. Un tomēr viņi neuzvarēja... ar gara ieročiem, kaut arī tas tika izdarīts ar materiāliem, kā to redzam pēc otrā pasaules vai imperialistiskā kara beigām, kā viņi paši to dēvēja.

Atliek vēl mest skatu uz latviešu zinātņu attīstību 1914. g. pasaules lielā satricinājuma priekšvakarā. Akademiskās un zinātniskās studijas turpinās visai apmierinoši. Pastāvīgi pieaug ne tikai latviešu studentu skaits Krievijas universitātēs un citās augstākās mācību iestādēs, tāpat Šveicē, Francijā u.c., bet paātrinātā ritmā arī zinātnieku pulks, pat tādā mērā, ka tas var radīt nākošās Latvijas universitātes bāzi. Sevišķi attīstās patriotiska rakstura pētniecība valodniecībā, folklorā u.c.; latviešu historiografija nāk ar nokavešanos, — šeit pretinieku pozīcijas vēl ir pārāk stipras, aiz viņiem ir par daudz kundzības gadsimtu un vesels gadsimts historiografisko tradīciju. Tai laikmetā, par kuru runājam, kad trūka pastāvīga nacionāla studiju centra, zīmīgu liecību par latviešu studentu vēlēšanos uzturēt kontaktu ar dzimteni nodeva Rīgas Latviešu Biedrības tā saucamās „vasaras sapulces,” kur latviešu studenti kas uzturējās Krievijā — dzimtenē viņiem nebija vietas, un Rīgas Politehnikumā bija tikai divi latviešu mācību spēki — atgriezušies pavadīt brīvlaiku dzimtenē, noturēja priekšlasījumu serijas. Paraleli notika arī latviešu mākslinieku koncerti. Šīs kultūras manifestācijas arvien bija notikums, un tie allaž tika gaidīti ar vislielāko interesi. Tā jau pirms nacionālas universitātes radīšanas bija jūtama ideja par augstākā studiju centra vajadzību un latviešu inteliģences galvās virpuļoja arī jau attiecīgi projekti.

Sakta ar piekariem. 18. g.s.

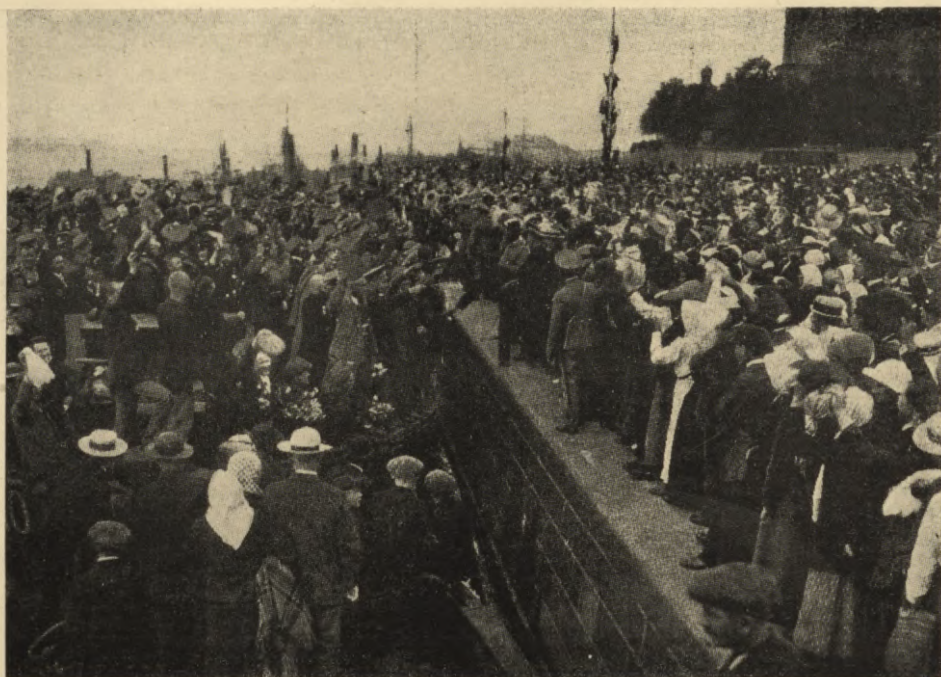
LATVIJAS BRĪVVALSTS

LATVIJAS BRĪVVALSTIS

Latvijas mātes tēls Brāļu kapos, Rīgā.

K. Zāles skulptūra.

Pirmā strēlnieku brīvprātīgo izvadišana Rīgā, Daugavmalā 1915. g.

Latviešu strēlnieki pozīcijās.

Austrumu frontes stāvokļi 1914-1918. g.

SEŠPADSMITĀ NODAĻA

PIRMAIS PASAULES KARŠ

Pēc Francijas neveiksmes 1871. g. Eiropas politiskās gravitācijas centrs, kas līdz tam laikam atradās Parīzē, kā jau sacīts, pārvietojas uz Berlīni. Ja šim politiskam faktam pievienojam arī ģeogrāfisko faktu, ka jaunajai Vācijas imperijai, kas tika proklamēta Versaļas Spoguļu zālē, galvas pilsēta atrodas ne tikai Viduseiropas, bet arī Eiropas kontinenta pašā centrā, tad top skaidras šīs politiski-militārās pārvietošanas sekas visām šī kontinenta lielvalstīm. Ja tam visam vēl pieskaitam klāt vācu militarisma draudošo attīstību un Vācijas „nacionalās rūpniecības” attīstību, ja mīnam šajā sakarībā slavenos Moltkes, Šlifena, Tirpica un daudzu citu vārdus, — un ja rēķināties ar nenovēršamo Austrijas imperijas sašķelšanos 19. g.s. valdošo nacionālo ideju iespaidā, tad skaidri redzam, ka tāds vīrs, kā Bismarks, pamazām top

slēpeni vai atklāti par „arbitrē rerum,” par šķīrēju Eiropas likteņiem; tāpat redzam, ka arī Krievijas imperiju pievelk kontinenta politikas spēks. No otras puses arī britu imperija, gan paturot no formālā viedokļa vairāk vai mazāk rezervētu atturēšanos, ir spiesta pakāpeniski attālināties no savas klasiskās izolēšanās (*splendid isolation*) politikas, lai galu galā kļūtu par vienu no dalībniekiem lielajā starptautiskajā spēlē. Politiskie apstākļi kontinentā sabiezē arvien vairāk; lielajās kancelejās pirms 1914. g. tik daudzas reizes atkārtotā formula par spēku līdzsvarošānu un lielvalstu samēru liktenīgā kārtā nav nekas cits, kā Eiropas krīzes nobrieduma pierādījums, citiem vārdiem, formula, kas meklēta un radīta, lai saglabātu *status quo*, cik vien ilgi iespējams. Jo tāda „līdzsvara” meklēšana gandrīz vienmēr nozīmē defensīvu formulējumu, citiem vārdiem, konstatējumu, ka kādi vairāk vai mazāk bīstami jauni spēki uzrāda pieaugumu iepretim citiem, kas uzmanīgi vēro briesmu tuvošanos. Tā tas ir dabīgi arī šajā gadījumā, un tāpēc lielā Eiropas līdzsvara programma pirms 1914. g. nevar būt nekas cits, kā tikai provizorisks atrisinājums, līdz kamēr pieaugošie spēki zināmā sistēmā vēl nav spējīgi to apdraudēt un sagraut, lai radītu savu kārtību. Triju valstu pakts un krievu-franču militārā alianse, kā jau to redzējām, reprezentē šo draudošo līdzsvaru, kas nozīmē it kā krusta griezumu Eiropas kontinentā, kur no pirmā acu uzmetiena redzams, ka pirmai, vertikālajai taisnei ir daudzas militārās priekšrocības par otro, horizontālo. Šo kombināciju tiešās vai netiešās sekas ir divi kontinentālie un pasaules kari viena cilvēka isajā mūža posmā. Zem diplomātisko kanceleju skaisto vārdu pelniem tādā kārtā slēpās briesmīgu ugunsgrēku un eksploziju iespējas līdz ar prasību par izšķirošu norēķinu, kam būtu jāvalda šajā kontinentā, vai drīzāk šīs zemes virsū.

Krievu ieņemtais stāvoklis ir skaidrs pierādījums par dziļajām pārmaiņām Eiropas politikā. Politiskie iemesli, kurus dažreiz balsta arī ekonomiskie apsvērumi un izskaidrina kulturalas attiecības, bija tie, kas pavedināja caru Aleksandru III attālināties no Vācijas un pāri tās galvai sniegt roku Francijas Trešajai Republikai. Tās ir aprēķina laulības, un kā tādas zem ārišķīgiem mīlestības demonstrējumiem viņas slēpj pārāk daudz nezināma, pārāk daudz nākotnes konfliktu un nesaprašanās iespēju: Svētās alianses laiki tiešām nav vēl nemaz tik tālu, pārāk tuvas ir vēl atmiņas par Krimas karu, ir arvien vēl nozīmīgi Pēterpils galma laulību sakari ar vācu galmiem, ko vienmēr no jauna uzsvaigo — vai pēdējā cariene nebija Hesenes princese? Liels vēl arvien ir iespāids krievu imperijas galmā Baltijas aristokratijai, arī pat pirmā pasaules kara laikā tik liels, ka bieži to kvalificēja kā nevēlamu un jaunu. Tāpat no iekšpolitiskā viedokļa krievu-franču alianse bija zināmā mērā pretdabiska kombinācija demokratijai, kas dižojas ar to, ka tā vismaz ideoloģiski ir uzticīga Lielās revolūcijas ideāliem, un absolūtai patvaldībai, kas sajuta nākošos atentatos un sacelšanās kaistot sev zemi zem kājām un taisni tālab bija jo vairāk kā jebkad ieinteresēta paturēt to varu, kas bija absolūta vara, un kurai marseļjeza no vienas puses gan bija sabiedroto himna, bet no otras revolucionārs rēgs. Tomēr šīs morgantatiskās laulības ārējie iemesli bija pārāk valdonīgi, un kopdzīve, kuru veicināja krievu tautas tumša neapmierinātība un naidis pret vāciešiem, varēja būt ne tikai attaisnojama, bet varēja radīt imperijas kulturas aprindās, kas nebija necik labvēlīgas vāciešiem, pat sīrsnīgu iestāšanos par labu 1914. g. kara sabiedrotiem.

Latviešu un vispār visas Austrumeiropas teritorija, atrodoties starp vāciešiem un krieviem, kļūst šajos norēķinu brīžos starp divām lielām tautu grupām ne tikai par obligatorisku pārejas teritoriju, bet arī par pirmās šķiras skatuvi kara darbībai, jo

šis plašais novads taču skaitāms par vienu no tiem neuralģiskiem kontinenta punktiem, kur krustojas tik daudzas vitalas intereses, vai nu uz priekšu ejot, vai aizstāvoties, tāpat kā tas ir Ziemeļitalijas līdzenumos, ap Vislas vidieni vai Donavas vidū, Beļģijas apgabalos u.t.t. Patiesi, tur tautām nav viegli, bet tās tomēr iztur.

Tikko 1914. g. rudenī iesākās naidīgo attiecību izpausme starp Krieviju, Vāciju un Austro-Ungariju, krievu spēki ģen. Rennenkampfa vadībā (tas bija viens no daudzajiem bijušiem baltiešiem krievu armijā) uzbruka Austrumprūsijai. Uzbrukums notiek pa krievu parašai ar vāji apbruņotu masu, jo Krievijai nekad nav trūcis lielgabalu barības; runāja pat, ka nākušas rezerves, apbruņotas rungām, lai saņemtu ieročus no tiem, kas kritīs pirmajās līnijās. Tur aiziet bojā ļoti daudz latviešu. Uzbrukums sākumā tomēr bija tik spēcīgs, ka krievi varēja tuvoties Karalaučiem un atvieglot Parizes aizstāvēšanu vai, kā tika apgalvots, taisni ar nodomu to glābt, jo tā jau atradās vācu šeit pirmo reizi lietoto tālšāvēju lielgabalu ugunī. Tad parādījās kā karavadoņi Hindenburgs, kas, dažu domstarpību dēļ ar Vilhelmu II, sākumā bija nobīdīts pie malas. Krievu pasākums Austrumprūsijā nobeidzās ar katastrofu pie Mazuru ezeriem, ko vācieši dēvēja par Tannenbergas kauju, lai gandarītu Vācu ordeņa sakaušanu pirms pieciem gadsimtiem (1410). Vācu armijai ejot uz priekšu Polijā jau 1915. g. nostabilizējas pirmā vācu-krievu-austriešu fronte. Mūsu teritorijā tā divi gadi iet pa Daugavas līniju, sadalot latviešu zemi divās daļās, starp Rīgu un Jelgavu, vidējā attālumā starp abām pilsētām, izbeidzoties Ķemeru un Rīgas jūras līča plūdmaļē. Tas iezīmē pirmo krusta ceļa posmu, kas bija jāstaigā mūsu tautai šīnī plašo apmēru cīņā.

Ir daudzos pēckara rakstos un grāmatās, gan ar līdzjūtību, gan šausmām runāts par traģiskiem notikumiem Beļģijā un Serbijā, ir daudzi bagātnieki ar mīkstu sirdi palīdzējuši atjaunot it īpaši Beļģiju, bet par latviešu lietām turpretim lielā pasaule interesējusies pavisam maz, un kad viņi bez palīdzības un bez ārējiem aizdevumiem, sākot ar 1919. gadu, sāka vieni paši atjaunot savu izpostīto zemi, pierādot stingru gribu darīt to pašu politiski, tad to uzņēma ar lielu izbrīnu un neziņu, kas latvieši īsti ir, kāda viņu pagātne, kāda viņu civilizācijas pakāpe u.t.t.? Ja pašķirstam pēckara izdevumus tik daudzās valodās, tad, zinot patiesos apstākļus, varam tikai skumji pasmaidīt.

Iesāksim ar statistiku: tās mēmie skaitļi var ierosināt fantaziju un būs noderīgi arī vienam otram secinājumam. 1914. g. Latvijas teritorija skaitīja 2 552 000 iedzīvotāju, 1925. g. pēc bēgļu atgriešanās, kurus kazaki aiztrieca sevišķi no Kurzemes, tikai 1 845 000; šī teritorija tāpat var uzrādīt vairāk kā 700 000 cilvēku zaudējumu. Ja arī atskaitām nost mazu procentu krievu, kas ieradās Latvijā īsi pirms kara, industrializācijas un pārkrievošanas gados (ieredņi, strādnieki u.c.), jāreķina, ka pirmais pasaules karš maksājis latviešiem vismaz ceturto daļu no visas tautas sastāva. Tas ir baigs upuris uz kara dieva Marsa altara, un jāņem vērā bēdīgā priekšrocība, kas piešķir mūsu tautai šajā ziņā pirmo vietu. Tikai tālu pēc tam nāk Serbija, kas bija zaudējusi apm. 317 000 no 2 900 000 iedzīvotājiem, t.i. mazāk nekā pusi no tā, kas bija jāapraud Latvijai. 1938. g. Latvija tomēr sasniedz jau atkal gandrīz 2 000 000 iedzīvotāju skaitu, kaut arī normalos apstākļos, saskaņā ar statistiķu precīzām kalkulācijām, tas būtu bijis trīs miljoni. No katriem četriem latviešiem viens ir gājis bojā vai nu kaujas laukā vai nebeidzamos tuksnesīgos Krievijas līdzenumos. Un kāda bija pati mūsu zeme vērotāju acīm? Fronte, kā vaļēja un asiņaina brūce ķermeņa vidū, sašķēla Latviju divās daļās. Ierakumi ar dzeloņstiepulēm, mājas no-

slaucītas no zemes virsus, nodeguši vai granatu nopļauti meži, un viscaur mēms izmisums, kā pēc varena ciklona. Un pārējais? Šo rindu rakstītājam vēl 1918. g. vasarā vajadzēja noiet kājām kādu gabalu auglīgajā Zemgales līdzenumā — nekādu satiksmes līdzekļu, izņemot pa retam gausam vilcienam nebija — mēmas un skumjas rēgojās bagātā apgabala skaistās saimniecības, neredzēja ne ganāmpulka, ne arī kāda cilvēka dvēseles, neatskanēja ne suņa rējiens, un treknā, gadiem ilgi neapstrādātā zeme skanēja zem kājām, kā kad kāds staigātu pa akmens klonu.

Kurzemes lauku iedzīvotāju trimdas gājienam bija reizē episks un traģisks raksturs. Ar nodomu baismīgās krievu propagandas vai mežonīgām kazaku pavēlēm izdzīti zemnieki, un ne jau viņi vien, pamet aiz sevis nodedzinātas mājas un pusnopostītu ražu, vedot līdz lieliskas sugas govīs un treknas smagas cūkas, kas aiz noguruma drīzi vien vilkās uz ceļiem; aizvedot vezumos to niecību, ko tiem pēdējā brīdī vēl izdevās izglābt, visa šī masa dodas Daugavas virzienā, un ar visiem iespējamajiem līdzekļiem pārcēlusies otrā krastā, nometas vairāku kvadratkilometru lielās nometnēs, lai gaidītu tālākos rīkojumus. Tad skumjais gājiens virzās uz ziemeļiem, lielceļu grāvji ātri pildās dzīvnieku liķiem, un jo tālāk ļaudis aizklist, jo vairāk tie izkaisās daudzos tālajos Krievijas apgabalos. Krievu tauta bēgļus uzņēma ne labprāt, baidoties, ka tie neizēd zemi. Daudziem izdodas iekārtoties, gaidot uz atgriešanos dzimtenē, bet daudzi, sevišķi sievietes un bērni, palika ceļā. Bija atstājīši dziļu iespaidu tas, kā latviešu tauta pārcieta savas nelaiņas, bez raudāšanas un histeriskiem kliedzieniem, kā tas bija dažās citās kara skartās provincēs; klusa un ārēji mierīga šī bēgļu masa devās pretim nezināmai rītdienai. Šajos bēdīgos bēgļu laikos radušās daudzas skaistas latviešu dziesmas un dzejas, piem., dažas Alfr. Kalniņa dziesmas, kas pieskaitāmas latviešu muzikas augstākajiem sasniegumiem (Svešumā klistot; Kurzeme, Zemgale, mīļā baltā Dieva zemīte!).

Nav brīnums, ka pasaules kara izcelšanās izsauca dziļu patriotisku savīļojumu latviešu tautā; ja tāds bija arī citām Krievijas tautām, tad latvieši karu ar Vāciju uztvēra pilnā mērā kā *karu ar vāciešiem*, kuru uzvara tiem nestu dziļu postu, kurpretim to uzveikšana salauztu privilēģijas un kundzību, ko viņi gadu simteņiem ilgi uz saviem pleciem bija nesuši. Būt kungiem savā zemē, būt saimniekiem un noteicējiem tajā — cik jauki to uztvēris Plūdons („Mēs gribam būt kungi savā dzimtajā zemē”). Arī pārāk tuvu, tepat durvju priekšā bij paredzams šis karš, un latvieši nevarēja būt tik vienaldzīgi pret to, kā tie, kam tas bija tūkstošiem kilometru tālu. Un jau paši pirmie notikumi dziļi skāra latviešu tautu. Mobilizācija t. s. pierobežā jau 1914. g. paņēma prom visus rezervistus un bez tam vēl visus pirmās šķiras zemes-sargus līdz 43 g. vecumam, bet nākošās mobilizācijās tika iesaukti arī visi otrās šķiras zemessargi, un jau 1915. g. rudenī — visi ieročus nest spējīgi vīrieši no 17 līdz 45 gadiem! Iekškrīvējā turpretim mobilizēja uzkrītoši maz. Mobilizētie gāja paši pirmie uz fronti un veltas palika cerības, ka tie paliks Baltijas piekrastes un Kurzemes aizstāvēšanai. Tā sākās latviešu kara gaitas, slavas pilnas XX korpusā, kas tika samobilizēts Latvijas teritorijā. Austrumprūsija, Mazuru ezeri un šī korpusa cīņas (31. 1.-8. 2. 1915), kur nospiedošā vairumā bija latvieši, ir maksājušas zaudējumos kājnikiem no 35 505 karavīriem 27 998, artilerijā no 9 311 — 5 701. Tā bija lielākā latviešu izkaušana šinī lielajā karā. Augstākai priekšniecībai pārmet, ka tā nav pratusi izvest ar godu karaspēku no grūtā stāvokļa, bet pašu korpusu raksturo M.P. Kamenskis savā grāmatā „XX korpusa iznīcināšana” šādiem vārdiem: „Kara vēsture

uzglabājusi savās lappusēs leģendu par to, kā varonīgā Napoleona gvarde kaujā pie Vaterlo spīdoši nobeidza savu eksistenci. Pēc 100 gadiem, tehnikas varenības laikā, šai leģendai no jauna vajadzēja atdzimt, lai dotu Augustovas mežos kritušo varoņu pēcteciem ticību uz nevīstošu daiļumu, spēku un cilvēces gara nenovīstošo cēlumu. Ielenktas no visām pusēm, karaspēka daļas, sadalījušās atsevišķās grupās, meklēja glābiņu cīņā, atmetot katru domu par padošanos. Bet, kam izdevās izrauties caur vācu kājnieku ķēdēm, tas aizmugurē uzdūrās uz vācu kavaleriju, kas vajāja tos.”

Attiecības ar vāciešiem raksturo tas, ka sociālās un nacionālās pretešības, kas dzimtsbūšanas laikos izvērtās atklātos nemieros un dumpjos, neapklust arī vēlāk; straujā attīstības gaitā 19. g.s. beigās un 20. g.s. tās izpaužas tendencē emancipēties kā kulturas, tā arī materiālā ziņā no vakardienas kungiem. 1912. g. tika iespiestas jau 827 grāmatas 2 771 080 eksemplāros, t.i. 138 grāmatas uz katriem 100 iedzīvotājiem; periodisko izdevumu skaits sasniedza jau 59. Ne tikai lauksaimniecības augstos sasniegumus, bet arī sabiedriskās dzīves rosīgumu raksturo apm. 800 lauksaimniecības biedrības ar apm. 60 000 biedriem 1913. g.; līdzās tām kulturalo biedrību skaits ir vēl lielāks. Saimniecisko uzplaukumu veicina rosīgums rūpniecībā un tirdzniecībā; 61% krievu Baltijas jūras tirdzniecības kuģu piederēja pie Latvijas ostām. Bija radušās jau arī inteliģences aprindas, bet viss tas tikai pastiprināja vācu iedzīvotāju daļas, skaitliski ņemot, niecīgās minoritātes aizdomību un neatlaidību noturēt savas gadu simteņiem ilgi turētās pozīcijas, un tādā kārtā ekonomiski jau stiprais zemes iedzīvotāju nospiedošais vairākums arvien vēl palika aizbildniecībā, pilnīgi atstumts no zemes pārvaldes, kas palika landtagiem. Tāpat vēl nebija izcīnīta uzvara pilsētu pašvaldībās, kuru vēlēšanās varēja ņemt dalību tikai namsaimnieki, ar ko vācieši griebeja uzturēt savas priekšrocības. Vēl asākas joprojām bija nesaskaņas uz laukiem, jo agrarā iekārta gan paredz iespēju zemniekiem izpirkt un iegūt īpašumā savas tēvu tēvu mājas, bet turpmākās zemes rezerves bija latviešiem slēgtas, jo savas muižas vācieši nepārdeva latviešiem, kuri tās pērkot būtu varējuši ietikt landtagos, un pasāka sadalīt tās ievestiem vācu kolonistiem vācietības stiprināšanai. Tādējādi netika novērsts zemes bads, pieauga prasības pēc agrarreformām un pēc visu vēl palikušo muižniecības privilēģiju atcelšanas. Tautiskā kustība bij devusi ārkārtīgi ātrā laikā lielus sasniegumus nacionālās ideoloģijas un apziņas modināšanā; prasības pēc Krievijas sadrumstalošanas (revolucionārā Rolava-Valtera grupa) ir jau lozungs par brīvo Latviju. Šie lozungi ir dzirdami 1905. gadā, un tie atdzimst no jauna tajā lielajā konfliktā, kas izteicās pasaules karā. „Šis jaunatdzimušās nacionālās kustības kvalitātes redzami izpaužas latviešu strēlnieku cīņās par savas zemes nosargāšanu un noslēdzas ar Latvijas Valsts proklamēšanu” (A.Krodērs). Šī kara cīņās ierautā latviešu tauta izcīnīja to, kas bija bijis viņas ilgu sapnis.

Par šo laiku raksta Virza: „Visa tauta cerēja uz kaut kādu jaunu laikmetu, uz lielu atmaksu saviem apspiedējiem, kuri ar šausmām, izmisumu un asarām no laika gala bija piepildījuši visu mūsu vēsturi... Dzija nojauta viņiem pasacīja, ka viņiem šajā karā jāiet priekšgalā un ar pašaieliedzīgu cīņu jāiegūst kādas mūžīgās tiesības, lai viņi varētu ieiet vēsturē kā brīvā tauta” (Izpostītā Latvija).

Ja Kr.Valdemara laikā latvieši piegriezās krievu pusē, lai cīnītos pret vāciešiem, tas notika arī tagad. Bet vai briesmas no vācu puses nebija izdomātas un vai nestie upuri nav bijuši veltīgi? Atbildi mēs atrodam vācu plānos, ko pauž tajā laikā J.Ozola (Bernevica) un sevišķi Kurmales barona Silvio Bredricha „slepenās” brošūras 1915. g. („Das neue Ostland”), kas pierāda, kādas cerības ir lolojuši Baltijas vācieši. S.

Bredricha „jaunā Austrumzeme” (sal. ar Ostland'i vācu okupācijas laikā pēc 1941. g.!) ietver sevī zemes aiz Peipusa ezera, aiz Pripetes purviem; Vācija iekļauj sevī Somiju, Poliju, Ukrainu un Kaukazu. Attiecībā uz Baltiju viņa plāni ir šādi: „Šurp vācu tautu! tai mēs vecā ordeņa un Hanzas tradīciju neatlaidīgā ietiepībā esam ieguvuši un paglabājuši šo lielo kolonizācijas zemi. Mēs to ar priecīgu prātu atdodam, mēs, kuri izmisuma ciņā devām revolūcijai (1905. g.) nāvīgo triecienu, mēs, kas palikām cieti un nelokami, kad daudzi gribēja atstāt mūsu tēvu zemi... Rīcības brīvību, kuru mēs ieguvām pēc revolūcijas, mēs izmantojām, apvienojot vācu tautību kulturalās

1. Noteikums

par nofazijsumu likumīgo spēku.

§ 1.

Šis noteikums tiek wabju un apgabala parastajā es. dūimto walodā iisľudimati un regubst likuma spēku. ja nebūtu ihpaschā laikmetā nolēmtā, trihā deenas pēhž no atteeģiga wabju waldibāš pabrwaldneeka isdotāš amicāš pccelšč waldibāš nofazijsumu pasinoschanaš isnabščhannaš deenas; gadijumos, fur schabda omise wehl nebūtu nodibinota, trihā deenas pēhž noteikumu isfinoschanaš atľahťbai žaur pccsiiprinoschonu pcc atteeģiga pabrwaldneeka wal. reš eľlōš.

§ 2.

Šchis noteikums nabl tūdnal spēklā.

Waltwens miltēfli 28 julijā 1915. g.

Austruma wiršpawehľneekš

parast. von Hindenburg

generalfeldmaršchals.

Generalfeldmaršala fon Hindenburga pavēle „iedzimto walodā”.

biedrībās. Kad valdība dibināja zemnieku agrarbanku ar lielām pilnvarām un tiesībām, lai iegūtu revolūcijas izpostītas zemnieku mājas, mēs arī te uzvarējām un no 1908-1913. g. ieguvām gandrīz visas apdraudētās lielsaimniecības. Mēs nodibinājām savu, vācu zemes pārvaldi, ar kuras palīdzību iegūtās saimniecības noņemtajām starp latviešu zemniekiem ap 20 000 vācu kolonistu, ņemot tos no Krievijas vācu kolonijām...” Viss šis darbs esot veikts klusi un slepeni, neskatoties uz krievu valdības liktiem šķēršļiem. Tā tad ordeņa nepaveiktais darbs — kolonizācija, un pēc vācu ienākšanas Kurzemē visplašākos apmēros. Vispirms Kurzemē — 25 000 zemnieku mājas, no kurām 20 000 piederot latviešiem, bet pārējās (!) vāciešiem. To visu bij klusībā

veikusi Kurzemes muižniecība šajos pēcrevolūcijas gados uz latviešu zemnieku rēķina, bet arī tas nobāl turpmāko izredžu priekšā.

S.Bredrichs raksta, ka Kurzemes lielgruntnieku pārstāvji jau paziņojuši Vācijas pārstāvjiem, ka gadījumā, ja Kurzemi pievienotu Vācijai, viņi atdod trešo daļu no zemes kolonizācijas vajadzībām. Bet „saprātīgā” muižniecība, protams, neaizmirst arī sevi — „apmainot tās ar valsts mežu”! Citādi ir ar zemnieku zemēm: „latvju vidējie

140. Pasiņojums.

Daršados Bahrijas apgabalos, it īpašchi pee Kubru un Frihshu jomas eedshwotajeem, wahrna ir eezeenitš usturas lihdsfelis. Toti isplatita ir wahrnu olu ehshanta, turas garshas siri ir lihdsnigas lihwites olam. Par darshado wahrnu sugu isplatishanos zeeemtajā apgabalā israhdas par wajadsigu, uī to aisrahdit. Bubs jazenshās, ka tagad va sagaidamo perefshanas laiku olas un gandrihs peeaugshcec zableni teel no wahrnu ligidam isaemti, ka arī wahrnas teel shautas un isleetotas preeksch eedshwotaju ustura, pee tam teel panahla lauffsaimneezihai un medihai faitiga putna isskautshana. Ihpaschu uimanibu pelna kowahrnu nometnes, jo tanis ir leels daudsums garshigu olu eeguhstams. Wahrnu noschautshana tiks isdarita weenigi no medibu polizijas un meschu pahrwaldes eerehdneem; turpretim aprinka preekschneekleem teel dota teefiba, wahrnu ligdsu isnemshanu atkaut dascheem ustizameem laudim no zimileedshwotaju widus, bet tikai tahdas weetas, kur, ka p. peem. kowahrnu nometnes, mescha un medibu polizijas eerehdneem ir eespehams idarit kontroli par shceem laudim. Atkautju preeksch wahrnu ligdsu isnemshanas walsis meschos, isfneeds meschu inspehijas eerehdai.

Galwenajā nometnē, 11. martā 1916. g.

Austrum-armijas wirspamehlneeka usdewumā.

Wirskoriekmeister
von Eisehart.

Vācu austrumarmijas virskvartīrmeistara pasiņojums, ka vārnu ligdas var izņemt tikai „uzticami laudis” ar aprinča priekšnieka atļauju.

zemnieki jāpiespiež ar likumu nodot pusi no katrām 25 000 saimniecībām kolonizācijas fondam par caurmēra cenu, kāda pastāvēja pēdējos trīs gadus pirms kara." Rastos 50 000 jaunas saimniecības, katrā atdalītā pusmājā noņemot divas vācu ģimenes, kam telpas pirmo gadu jādod latviešu saimnieku mājās. No kolonizētās latvju zemnieku pusmājas arī otrā puse drīz pāriešot vācu rokās, jo divas vācu ģimenes ar 14-20 bērniem būtu tāds pārspēks darba ziņā un tāds dzīvs apgrozības kapitāls, ka arī otrā pusmāja drīzi vien pārietu vācu īpašumā. „Pilnīgi tādi pat ir apstākļi Vidzemē." Visa zeme, kas minēta kā derīga kolonizācijai, tūlī jāatsavina par pēdējo trīs gadu caurmēra cenu; no sākuma to var izrentēt līdzšinējiem īpašniekiem, atsavināšanas maksas mazināšanai... „Bez šaubām," turpina S. Bredrichs, „ar vācu kolonistu noņemšanu Baltijā, mēs pēc vienas paaudzes panāksim tīri vācisku zemi. Vācu muižniecības tradicionālā latvju un igauņu kulturalā un saimnieciskā vadība jāturpina arī jaunajai valdībai. Vēl nāk klāt vācu skolas un vācu pārvaldīšanas iespaids, vācu kolonistu masu ieplūšana, kas pārvācošanu pilnīgi nodrošina..."

Komentāri šeit ir lieki — visā kailumā te izpeld gadu simteniem ilgās vācu kundzības tradīcijas, tikai vēl pastiprinātas izredzēs atrast sev labvēlīgu iekļaušanos Vācijā un galīgi izdeldēt no zemes virusus tās tautas, kas bija uzglabājušas savu eksistenci Baltijas piekrastē un par spīti šiem nolūkiem posās tagad pretšparam, kaut arī ar krievu atbalstu un palīdzību. Sākas jauns ciņu posms, ar ieročiem rokā; tos pirmo reiz savās rokās iegūst latvieši, pie tam apvienoti savās nacionālās karaspēka daļās. Ne tikai tā militārā slava, ko guva šie bataljoni ar ciņām, ir viņu ieguvums: vēl jo lielāka ir nozīme šai pirmajai aktivās uzstāšanās iespējai moraliskā ziņā, pakāpeniski nostiprinot un attīstot savas neatkarīgās valsts ideju, pēdējai atstājot arī apbruņotus un apmācītus kadrus pat vienlaicīgi dažādās vietās, jo laika ziņā pirmie nacionālie bruņotie spēki formējās pat Tāļajos austrumos.

Latviešu strēlnieku pulku priekšvēsture saistās ar XX korpusa katastrofas tiešajām sekām. Aizvedot šo korpusu no viņam paredzētās Kurzemes teritorijas un pārsvietot no turienes uz Poliju tāpat latviešu vidū mobilizēto 68. divīziju, Kurzemes fronte bija gandrīz atsegta un jau 1915. g. aprīlī vācu kavalerija netraucēti joņoja cauri Kurzemei līdz pat Jelgavai, kuru krievi atstāj, atkāpjoties pilnīgā panikā. Tie ir divi latviešu zemes sargu bataljoni, kas ģenerāļa Potapova vadībā atsita vāciešus no Jelgavas un sagaidīja palīgspēkus, kuri atjaunoja stāvokli līdz Ventai. Pie tam šie bataljoni savā laikā tikai kontrabandas ceļā bija apmācīti Daugavgrīvas cietoksnī no darba rotām, lai būtu kāds garnizons šajā liktenim pamestā cietoksnī; tos pārsveda uz Palangu, lai segtu atkāpjošās daļas un aizkavētu vācu iebrukumu. Ciņas pie Andrejevas miesta, Salantiem, Skodas, Možeikiem un vāciešu atturēšana pie Jelgavas liek runāt par šiem bataljoniem un tādējādi tie kļūst par ceļa līdzinātājiem latviešu nacionālām vienībām.

Ierosinājums apvienot latviešus atsevišķās nacionālās daļās nāk no latviešu studentiem, karavīriem un sabiedriskiem darbiniekiem. 25. 5. 1915. g. deputats J. Goldmanis iesniedz visu armiju virspavēlniekam priekšlikumu atļaut formēt latviešu strēlnieku bataljonus un tos atļauj 19. jūlijā.

Ka strēlnieku bataljonu dibināšanai ir nenoliedzami liela politiska nozīme, ir jau no paša sākuma skaidrs. Tam pretim strādājusi vācu muižniecība ar augstāko vietējo krievu administrāciju. Virspavēlniecības uzskati tomēr ir, ka „ja arī vietējā civilvara uzmanīgi izteic bažas, ka latviešu „družinu" nodibināšana varētu būt latviešu rokās līdzeklis atriebties mūža verdzinātājiem — vācu baroniem, tad tādi uzskati ir

senlaiku paliekas; tie paši (latviešu) Daugavgrīvas bataljoni ne ar kādu tamlīdzīgu uzvešanas neaptumšoja savu reputāciju, nakšņojot un reizēm ilgāku laiku uzturoties baronu muižās..." (pulkveža Kosjakova atsauksme). Turpretim pēc ģenerālgubernatora Kurlova atsauksmes ir, ka „šāda formēšana ir nepielaidama un no valstiskā viedokļa visai bīstama. Pēc kara beigām, kāds arī nebūtu viņa iznākums, šāda nacionāla karaspēka pastāvēšana, sevišķi tādā apvidū, kurš apņemts ar atsevišķu nāciju mūža naidu, izsauks nopietnus sarežģījumus” (P.G.Kurlovs, Ķeizarkās Krievijas sabrukums). Pie tam arī no pašu latviešu puses zināmas cerības un zināmas prasības pēc politiskām pārgrozībām nebūt nav tikušas slēptas, bet pasolītās latviešu pašnoteiktības tiesības svītro no bataljonu statūtiem, jo tā esot politiska būtība, kas neietilst kara organizācijas statūtos (Latviešu Strēlnieki, I). Ja ievēro arī to, ka vispārīgi krievu bruņotos spēkos nepielaida teritorialās armijas, tad atļauja dibināt latviešu formācijas, pie tam ar latviešu komandas valodu, īpašu krūšu nozīmi un latviskiem uzrakstiem karogos, ir tomēr izcils ieguvums. Protams, nav jābrīnās, ka 5. Zemgales bataljona karoga projektam, kur zīmējumā ir zobens pār sauli ozola vainagā, bet motto: „Tēvu zemes brīvību pirsim mēs ar asinīm,” cars Nikolajs II pašrocīgi uzrakstījis: „Devīzi var dažādi saprast”; projekts tomēr apstiprināts.

Ja ņemam šīs apstiprinātās karogu devīzes: „Nebēdāriet kara vīri, sidrabota saule lec” (1. bat.), „Tēvijai grūti laiki, dēliem jāiet palīgā” (2. bat.), „Uz ežiņas galvu liku sargāt savu tēvu zemi” (3. bat.), „Dievs, svētī Latviju” (6. bat.), „Imanta nevaid miris” (8. bat.), līdz ar simbolisko Latvijas sauli zīmējumos, nevar tiešām būt nekādu šaubu par tendencēm un noskaņām, kas sevī slēpj jau Latviju. Ne velti arī

Strēlnieku karogs

oficialais Latvijas sarkanbaltsarkanais karogs (pirmais bija pēc J.Grosvalda projekta baltsarkanbalts, kādā strēlnieku daļā jau izgatavots Jelgavas ieņemšanai) izstrādāts un pieņemts strēlnieku organizācijā 1916. gadā, un ar šādu karogu atgriezās Latvijā arī sarkanie strēlnieki.

19. jūlijā 1915. g. latviešu deputāti J.Goldmanis un J.Zālītis publicē patriotisko uzsaukumu „Pulcējaties zem latviešu karogiem!”, kurā minēts, ka pulkus vadīs latviešu virsnieki. „Latviešu pulki kalpos Latvijas atkarošanai un aizstāvēšanai... Pēc 700 gadiem no jauna veidojas mūsu tautas litenis. Pēc šiem 700 ciešanu un gaidīšanas gadiem ir jāpiepildās tautas kulturalās atdzimšanas sapnim. Tagad, vai nekad! Kara laukā jums, Latvijas dēli, jārada tagad tautas liktenis un slava... Brāji, stunda ir sīta. Kas tic, tas uzvar. Uz priekšu ar latviešu karogu par Latvijas nākotni!...”

Ir jāprot lasīt tas, ko atklāti nevar deklarēt, un to saprata tajos laikos visi tie brīvprātīgie, bēgļi un citi, kas plūda uz bataljoniem.

Un šeit vēl kāda aculiecinieka stāsts par pirmo strēlnieku izvadīšanu uz Daugavgrīvu. „Daugavmala pilna ļaužu, viss vienos ziedos. Uz platās upes ūdeņiem šūpojas desmitām liellaivu. Tās bija sabraukušas aizvest pirmos latviešu strēlnieku pulku brīvprātīgos. Viņu bija tūkstošiem. Mātes, ligavas, māsas un draugi stāv un gaida pilniem klēpjiem ziedu. Viņi sarunājas pusbalsī, kā baznīcā, tik dziļš ir saviļņojums... Tie bija tautas svētki, kāda brīnišķīga manifestācija, kur spēji un vareni atraisījās tautas griba: pašiem stāvēt un krist par savas zemes svētumu... Viss lielais ļaužu pulks sakustas, visi gaida kaut ko svinīgu un lielu, elpu aizturējuši, acis nenovēršot no ceļa — Div dūjiņas gaisā skrēja! Un tur viņi nāca: tūkstošiem karavīru, mundieiros tērpti, stingrā ierindā, dzelzainām sejām. Tie vairs nebija karavīri, kas tur soļoja, tā bij visas tautas brīvā griba. Tā jutu es, tā juta citi. Simtiem lakatiņu uzplīvoja gaisā kā dūju pulks. Ļaudis raudāja kā neaizmirstamā aizgrābtībā pašķirdami ceļu aizgājējiem. Likās, ka liellaivās bij sakāpusi Latvijas ziedošā vasara, jo visu karavīru krūtis un cepures bija nopušķotas ziediem...” (A.Kroders).

Strēlnieks Kārlis Skalbe šajos laikos tautas likteņgaitas ir izsacījis vārdiem:

Nebeigs cīnīties Latvijas dēli,
 Ellē pašā tie gatavi nokāpt,
 Droši sist ar dūri uz galda,
 Prasīt Latvijas tiesu un daļu.

Un strēlnieku vārds atbalsojas arī beļģu dzejnieka Verharna rindās:

Un mēs pie Verdenas,
 Izeras klausamies —
 Elpa pat klust —
 Kā Latvijas ozoli sasaucās,
 — Tie locīties neprot, bet lūzt.

Mums nav iemesla neticēt tādai autoritātei, kāda ir feldmaršals Hindenburgs, un viņa vārdiem, ka viņš jau 1916. g. Lieldienās būtu iegājis Rīgā, ja Daugavas pieejas tur neaizsargātu latviešu zvaigznes (astoņi pulki). Mēs redzēsīm, kāds spars un cīņas paņēmieni ir radījuši šādu oreolu strēlniekiem, kā vācu, tā sabiedroto pusē, un kāda nozīme ir bijusi viņiem divus gadus ilgi frontes stabilizēšanā, bet šeit vēl tikai vienu, noslēguma faktu par šīs akcijas politiskām sekām. 5. janvārī 1918. g. pulcējās Taurijas pili Krievijas Satversmes Sapulce. Protestējot pret Brest-Litovskas sepa-

rato mieru J.Goldmanis paziņo, ka latvju tauta nevēlas tāda miroņu miera, kur to saplosītu gabalos iesviestu kapā... „Latvijas jautājums ir tapis starptautisks. To vairs nevar izšķirt šē Taurijas pili. Par Latvijas iekšējo iekārtu un attiecībām uz ārieni lems latvju tauta savā Satversmes Sapulcē.”

Atgriezīsimies pie strēlnieku ciņu gaitām. Pēc vācu avotu (Militär-Wochenblatt) datiem pirmā pasaules kara laikā strēlnieki ir mūsu zemē noguldījuši 24 000 vācu karavīru; arī viņu pašu zaudējumi ir jūtami, visvairāk Ziemsvētku kaujās, bet ne tuvu tik lieli. Ģenerālis Goppers tos vērtē kā militari minimālus, daudz zemākus nekā krievu daļās, un neaizmirsīsim XX korpusa zaudējumus vienā vienīgā kaujā. Ja Savinkovs ir rēķinājis vienu latviešu bataljonu atsveram 10 krievu bataljonus, un ja pamatots ir arī izteiciens, ka viens latviešu karavīrs ir vismaz divu vācu zaldātu vērts, tas rāda viņu kareiviskās spējas, bet strēlnieku nozīme ir ne tikai šeit meklējama. Tās ir izlases triecienu daļas, kuru uzdevums likvidēt katastrofiskas briesmas frontē, turēt bīstamākos rajonus un izdarīt pārrāvumus, ko tie veic ar savām, sevišķi pulkveža Brieža izkoptām metodēm, bez artilērijas sagatavošanas, visvairāk izmantojot pārsteiguma momentu. Krīt svarā arī latviešu karavīra intelliģence, orientēšanās spējas, apbrīnojamā izturība un nepārspējamais ciņas spars, kāpēc viņi arī grūtākos kaujas uzdevumus veic it kā rotaļādāmie. Tā vērtējamas strēlnieku ciņas jau pašā sākumā. Tās ir visas veiksmīgas; eventuelie zaudējumi ir augstākās krievu armijas vadības nevarības dēļ, neizmantojot sasniegumus un nedodot rezerves ieguvumu izvēršanai un nostiprināšanai, bet pp. Ziemassvētku kaujās, liekot pašiem latviešiem, pēc nogurdinošiem triecieniem atkal segt aizbēgušo krievu daļu radītos robus latviešu iegūtās pozīcijās.

Latviešu strēlnieku bataljoni organizējās pakāpeniski šādā kārtībā: 1. Daugavgrīvas (komandiers kapteinis Bangerskis, 1. rotas komandiers virsltn. Briedis), 2. Rīgas (plkv. ltn. Francis), 3. Kurzemes (plkv. Kalniņš), 4. Vidzemes (plkv. Zeltiņš), 5. Zemgales (plkv. Vācietis), 6. Tukuma (plkv. Lielgalvis), 7. Bauskas (plkv. Auzāns, plkv. Goppers), 8. Valmieras (plkv. Francis). Kad bataljonus izvērš pulkos un rada divas latviešu strēlnieku brigades, pirmo komandē ģenerālis Mišņis un pēc viņa pulkvedis Goppers, bet otro pulkvedis Auzāns. Kaujas kristības 1. bataljonam ir jau pēc 2 mēnešu apmācībām, 10-23. oktobrī, kad to izsauc likvidēt vācu iebrukumu, kad tie bija ieņēmuši Tīreļa purva salu pie Mangaļiem, kas varēja dot viņiem iespēju apdraudēt krievu pozīciju aizmuguri paaugstinājumos gar Babītes ezeru pie Bļodniekiem un nodrošināt šī lielā purva pārejas ceļus. Šī purva sala, ko atguva divas latviešu rotas, bija izejas punkts arī lielajam latviešu uzbrukumam t. s. Ziemassvētku kaujās. Divas pārējās šī bataljona rotas likvidē līdzīgu vācu izvērzišanos purva salā pie Plakaniem 16-29. oktobrī, Fr. Brieža vadībā, bez iepriekšējas artilērijas sagatavošanas, pārraujot dzeloņstiepu aizzogojumus vācu jau apcietinātā rajonā. Tā vēl nestabilajā Rīgas frontē viens pakaļ otram sekojošie latviešu uzbrukumi pilnīgi paralizē ienaidnieka aktivitāti un dod krievu spēkiem iespēju veikt placdarma nocietināšanas darbus; pēc sistematiskās virzīšanās uz priekšu, vācu priekšējās daļas apstājas un arī pašas ķeras pie pozīciju izbūves (Latviešu Strēlnieki I). Spēku attiecības šajā kaujā latviešu un vācu starpā ir 1:4, bet zaudējumi — 3 ievainotie, pret 27 kritušiem, 45 ievainotiem un 34 gūstā saņemtiem vāciešiem. Pēc līdzīgiem sekmīgiem uzbrukumiem lielākie zaudējumi (ap 30 kritušo un ievainoto) ir pie Pētermuižas 24. okt. - 6. nov., kur latviešu rotām jāsedz krievu uzbrukums; tie neiztur vācu pretuzbrukumu un bēg, kāpēc viss smagums gulstas uz latviešu rotām. Nopietnākas kaujas kris-

tības ir 2. un 3. bataljoniem Slokas rajonā ilgstošās cīņās no 18. okt.-1. nov. līdz 29. okt.-11. nov., kas beidzas ar vāciešu padzišanu no Ķemeriem un no Lielupes krasta līdz Odiņiem; ir lielāki zaudējumi (ap 100 kritušo), sevišķi pirmajās dienās, kas tāpat lielā mērā liekams uz krievu „druziņņiku” neizturību cīņu norisē. Ir raksturīgi, ka samērā mazas latviešu daļas top pārsvietas no vienas vietas otrā, no labā spārna uz kreiso un otrādi, bez šaubām, visvairāk kā moralisks atbalsts krievu daļām sakarā ar apstākļiem frontē, kareivju garastāvokli un strēlnieku oreolu, kādu tie bij ieguvuši jau pirmajās kaujās. Pārējie bataljoni nāk frontē 1916. g. martā.

Ja šo pirmo posmu raksturo frontes saturēšana, tad apstākļi top citādāki 1916. g., kad krievu vadības izplānotos, bet līdz galam neizvestos pasākumos, kas piedevām bieži vēl izrādās par demonstracijām ienaidnieka maldināšanai, strēlnieki tiek izmantoti kā triecienvienības un sekmīgi pārrauj fronti nozīmētos rajonos. Tā tas ir pie Ķekavas marta un jūlija lielajās kaujās, kur latviešu panākumus neizmanto un nedod iespēju izvērst lielākus uzbrukumus tās pašas krievu daļu neizturības dēļ, kas sarūgtina strēlniekus, redzot ciesto zaudējumu veltīgumu. Turpinot pozīciju karā bīstamo vietu aizstāvēšanu, strēlnieki sargā arī visai nozīmīgo Ikšķiles tilta gala nocietinājumu, t.s. „Nāves salu,” kas ir Daugavas kreisajā krastā un visplatākajā vietā nepārsniedz pāris kilometru. Kā ķilis vācu frontē tā apdraud viņu spēkus ar iespēju izlauzties no šejienes Jelgavas vai Bauskas virzienos, bet no otras puses ņem vāciešiem izredzes nostiprināties Daugavas labajā krastā un apdraudēt Rīgas aizmuguri; šo pēdējo plānu viņiem izdodas realizēt tikai pēc frontes sabrukuma 1917. g. Ir saprotamas tās cīņas, kas tik nikni plosās šajā nelielajā nocietinājumā, ar kuru sakari iespējami tikai naktī pāri Daugavai. 5. oktobrī vācieši te nonāvē ar gāzēm ap 2000 krievu, salas aizstāvju un tikai otrā Rīgas bataljona ierašanās salā paglābj to no krišanas vācu rokās. A.Grīns šīs cīņas ir rādījis savā „Dvēseļu puteni,” tāpat devis arī pulkveža Kalniņa („vecā Kalniņa”) neizmirstamo tēlojumu.

Vislielākais strēlnieku uzbrukums, kas liek spoži atmirzēt latviešu karavīru vārdam arī sabiedroto zemēs, tieši liktenīgo rietumu frontes cīņu laikā, tomēr ir kaujas Tīreļa purvā 1916. g. Ziemassvētkos, ar mērķi pārraut vācu fronti un izlauzties virzienā uz Jelgavu. Operācijā piedalās abas brigades, t.i. visi 8 latviešu pulki. 23. dec.-5. janv. bez pozīciju karā parastās artilērijas sagatavošanas, latvieši triecienā pārrauj stipri nocietināto vācu fronti 8 kilometru platumā un paver vārtus Kurzemes atbrīvošanai, iegūstot vairāk par 30 lielgabalu, ko izstādīja publiskai apskatei Rīgā, 60 ložmetējus un 1500 gūstekņus. Iebrūkot dziļi vācu aizmugurē, pulki sasniedz Lielupi un Ziemassvētku naktī viņu rokās krīt arī daudzdzinātais Ložmetēju kalns, bet Bauskas un Valmieras pulki pāriet arī pāri Lielupei. Un tomēr slaveno sībīriešu kaujas spējas ir tik zemas, ka to 1. divīzija pat atteicās vajāt bēgošo ienaidnieku, ar ko īstais mirklis paplašināt pārrāvumu ir nokavēts. Vācieši attopas, pieved papildu spēkus un pāriet pretuzbrukumā, bet strēlniekiem, nogurušiem pirmās nedēļas cīņās, no jauna jādodas ļoti smagās kaujās, lai glābtu kaut daļu krievu pamesto, pirmajās kaujās iegūto pozīciju. Pēc spīdoši izvesta trieciena, kas norit ar niecīgiem zaudējumiem, tagad, protams, nāk smagi zaudējumi, īsts nāves ceļš sevišķi Vidzemes un Kurzemes pulkiem mazajā Tīreļpurvā, janvara otrā pusē, kad sals bija pāri par 25 grādiem. Vācieši bija spiesti pārsviet šurp no rietumfrontes 2 divīzijas, kaut gan tur tajā laikā plosījās smagās Verdenas kaujas!

Ziemassvētku kauju iznākums smagi nospieda strēlniekus. Augstais patriotiskais noskaņojums, Kurzemes atbrīvošanas doma vadīja viņus to varonībā, un tagad, kad vārti bija pavērti, veikts līdz šim kara paņēmienos nepieredzētais, kad jau varēja saredzēt Jelgavas torņus, bet turpmākā ķīļa dzišana un uzbrukums vienkārši izpalika, ne latviešu vainas dēļ, nospiestība un sašutums pārņem strēlniekus un nav jābrīnās, ka arī viņus vēlāk daļēji skar sairšanas process, kas jau ir pilnīgi demoralizējis krievu armiju, un ko mērķtiecīgi vada vācu ģeneralštabs ar saviem neskaitāmiem aģentiem — lielinieku aģitoriem. Ja krievu zaldatu tumšās masas karot negribēšanai ar sekojošo t.s. „brāļošanas” ar vāciešiem, pamatā starp citu ir vienkāršā „teze” — „līdz Kazaņai jau neatnāks” u.t.l., jo tie neredz citā *savas zemes* aizstāvēšanas nepieciešamību, tad gluži citādi tas ir ar strēlniekiem. Sarūgtināti un vilušies krievu augstākā vadībā, tie uzskata gan tālākos upurus par veltīgiem, tomēr paliek pozīcijās, uztur savu vienību, un arī Krievijas Pagaidu valdību nolemj atbalstīt „par tik, cik tā nebūs pretrunā ar strēlnieku interesēm” (1917. g. maijā). Lielā mērā tas izskaidrojams arī ar latviešu virsnieku autoritāti, ko tie nezaudē arī lielinieku demagoģijas plūdos, līdz pēdējai iespējai cīnīdamies ar aģitoriem, un atstādami savas karaspēka daļas tikai tad, kad uz kara turpināšanu ar vāciešiem vairs nav nekādu izredžu, lai uzsāktu tad aktīvu cīņu ar armijas ārdītājiem dažādās pretlielinieciskās organizācijās. Tādā kārtā „brāļošanās” latviešu pozīcijās savu (t.i. vācu ģeneralštaba sprausto) mērķi nesasniedz; vēl līdz 1917. g. augustam strēlnieki neatsedz fronti un arī Ložmetēju kalnā neapklust uguns, kamēr latviešu daļas neatvelk arī no Ķemeru sektora; 20. augustā vācieši uzsāk uzbrukumu Ikšķīles rajonā, lai nogrieztu atkāpšanos 12. armijai un apietu Rīgu. Kaujas pie Ikšķīles 20.-21. augustā, tad pie lielās un mazās Jugļas, vieno strēlniekus, arī kreisi noskaņotos, kaut arī šīs cīņas ir veltīgas. 3. septembrī krīt Rīga; strēlnieku cīņas uz dzimtās zemes norit vēl pie Nītaures Peļņu mājām un pie Mālpils mācītājmuizas, kur tie ieņem pozīcijas.

Lielākai strēlnieku daļai demobilizējoties, pārējie aiziet uz Krieviju, kur spēlē lielu lomu turpmākos notikumos. Ir tomēr liecības, ka savu sarkanbaltsarkano karogu viņi nekad nav nolieguši, iztrakojušies pa plašo Krievzemi un galvenais — *vilušies* — tie atgriezās ar to. Kad Ruzajevskas stacijā, Penzas guberņā kāds komisars iedrošinājis aizrādīt, ka tā esot nodevība, ja „proletariskais avangards”, „streļķi,” pacēlis virs sava ešalona sarkanbaltsarkano karogu, tad strēlnieku komandiers pavēlēja šī karoga priekšā noliekties goda sardzes sarkanajam karogam. Kad Maskavā liek nacionālos karogus noņemt, tie komisaram atbild: „Panāc tuvāk, lai tev papriekš var galvu noņemt.” Ar ložmetējiem un pilnā apbruņojumā notiek šī brauksana mājās cauri visai Krievijai.

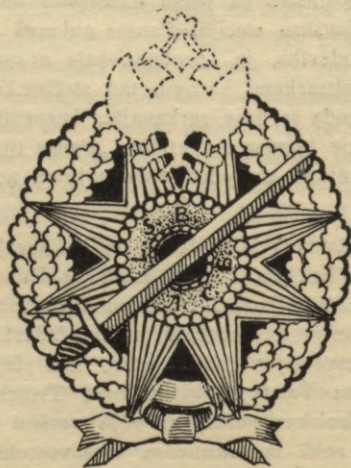
Ar ieročiem rokā atgriezās savā laikā čekhu leģioni garajā ceļā uz austrumiem, un tāpat arī tā strēlnieku daļa, kas jau 1917. g., kopā ar Rumanijas frontes 5. armijas latviešiem dibināja savu „Latvju karavīru nacionālo apvienību.” Tās nodaļas bija izkaisītas pa visu Krieviju, un ar to enerģisko rīcību izdevās vairākus tūkstošus latviešu karavīru izraut no revolūcijas chaosa, starp citu pie Jaikas kopā savāktu un jau 1917. g., pirms Latvijas Valsts proklamēšanas, Troickā nodibināto 1. Latvijas strēlnieku, vēlāk saukto Troickas pulku, ar 90% veciem strēlniekiem; pārstaigājot visu Sibīriju, ar ieročiem rokā tas sasniedza Vladivostoku, kur formējās Imantas pulks un darbojās sava Nacionālā Padome. Abi šie pulki atgriežas Latvijā pa tālo jūras ceļu un tika jūsmīgi sagaidīti. Latvijā palikušie strēlnieki un citu karaspēka

daļu latviešu karavīri, vācu okupācijas varai sabrūkot, atjaunoja Apvienības darbību un stājās Latvijas Pagaidu valdības rīcībā, kā nacionalās armijas kodols.

Pēc ģen. Bangerska aprēķiniem, kas pamatoti uz oficiāliem datiem, abās brigādēs un rezerves pulkā pirms Ziemassvētku kaujām ir bijuši apm. 35 000 strēlnieki; no tiem krituši un ievainojumu dēļ palikuši kara dienestam nederīgi apmēram 4 000; ap 2 000 ir Troickas un Imantas pulkos; deviņos padomju latviešu strēlnieku pulkos 1918. g. ir tikai 4 950, no kuriem apm. 35% un pat vairāk cittautiešu, t. t. latviešu tikai ap 3 000 — pārējie, pāri par 20 000 turpretim ir demobilizējušies un vēlāk nonākuši nacionalā armijā; tāpat 770 virsnieki, kas ir apm. 77% no visiem strēlnieku virsniekiem, ņem dalību atbrīvošanas cīņās. Šie skaitļi rāda, cik neliels ir sarkano strēlnieku skaits, un varam tikai brīnīties, kā šī mazā saujņa ir varējusi turēt kādu laiku savās rokās revolūcijas likteņus, iedvešot paniskas bailes pretiniekiem un dodot tik nesamērīgi lielu revolūcijas vadoņu skaitu (virspavēlnieks Vācietis, ģenerāļi Alksnis, Eidemanis, tāpat Rudzutaks, Mežlauks, Stučka u. t. j. projam). Un otrādi: tie rāda, ka strēlnieki ir turpinājuši savu nacionālo misiju arī Latvijas armijā kā pārbaudīts un norūdīts spēks, ar agrāko drosmi un uzņēmību arī turpmākās cīņās par Latvijas neatkarību.

Līdzās strēlnieku politiski-militārai nozīmei jāpiemin arī tas vienojošais kultūras darbs, ko veikuši strēlnieku pulki, sevišķi otrā brigādē. Šeit bija rūpīgi atsevišķā daļā kopā salasīta latviešu radošā inteliģence, sevišķi mākslinieki — muziķi, rakstnieki, dzejnieki, gleznotāji, aktieri u. c., bija arī simfoniskais orķestris. Tie ne tikai veidoja pašu strēlnieku kultūras dzīvi Rīgā un ārpus tās, bet veica arī savus tiešos uzdevumus.

Šinī laikā nodibināts arī Kara muzejs, vēlāk, Latvijas brīvvalsts laikā izkopts un paplašināts. Strēlnieku laiki nav gājuši aizmirstībā un ir dokumentēti kā Skalbes, Virzas, Akuratera, Al. Grīna, tā arī Jāzepa Grosvalda, Tones, Ubana, N. Strunkes un daudzu citu darbos. Arī mūsu nacionālais karogs ir veidots Kara muzeja gādībā.

Strēlnieku nozīme

SEPTIŅPADSMITĀ NODAĻA

LATVIJAS ATBRĪVOŠANA

Tā pienāca 1917. gads, kas dāvināja pasaulei vienu no briesmīgākām revolūcijām, kādu vien tā pazinusi zīmējoties uz tās sociālo vērienu un garīgo pagrimšanu. Pietiek ieskatīties kaut tikai bibliografijā un jau bezgalīgajā literatūrā par šo tematu, kas mudž no apellatīviem: Eiropa bezdibeņa malā, Vētra un nakts pār Krieviju, Eiropas krīze, Civilizācijas bojā eja u.t.t., lai nomanītu radīto efektu un saceltās izbailes. Tā kā latvieši gribot negribot arī ierauti šajā dramā, būs derīgi dažās vispārīgās formulās uzvest tās attīstības gēzi.

Teoretiskā šķelšanās krievu socialdemokrātu partijā, kas notika 1900. g. ar labi pazīstamo aso un bezkomplimentu polemiku starp partijas abu spārnu vadītājiem Plechanovu un Ļeņinu, nebija vairs saglābjama. Kamēr ilga briesmīga cīņa starp tautām, iekšējās cīņas pravieši, kāda risinājās starp sociālām grupām, bija spiesti klusēt. Viņi arī nevarēja pārāk eksponēties, lai netiktu ievilkti valdošo nacionālo un vitālo instinktu straumē. Tomēr viņi vienmēr izredzēs paturēja nākotni, jo jau no paša sākuma viņiem bija pareiza momenta uztvere, zinot, ka noasiņojušās un iztukšotās tautas, fiziski pārgurdinātas un moraliski satriektas, piegriezīsies izpostītās dzīves problēmām, meklējot nevien vaininiekus, bet arī citus lozungus jaunzūbvei. Vēstures process, ja uz to atskatāmies atpakaļ, gan vienmēr liekas loģisks un tādēļ viegli izskaidrojams no mūžības viedokļa (*sub specie aeternitatis*); vismaz pēc dažu paaudžu pieredzēm tas tiešām tā ir, bet ja tos grib vērtēt kāds, kam pašam jāpiedzīvo laiku plūsmas briesmīgās vētras, tad tam vairs nav saskatāms, cik neizbēgami ir sasaistīti vai viens no otra izriet notikumi, un tāpēc arī politiskā paredzēšana, kas ir daudz grūtāka par vēsturiski retrospektīviem secinājumiem, top pieejama tikai nedaudziem, kas, bruņoti ar bagātu dokumentāciju, var pārredzēt un pakļaut sev faktus laika tecējumā; tāpat viņiem ir arī skumīgā privilēģija paredzēt nākošās drāmas, nespējot novērst baigas katastrofas un sabrukumus. Kas attiecas uz pēdējiem, jau senā pasaule zināja bībeles vārdus par saucēja balsi tuksnesī, zināja arī par nelaimīgo Trojas priesterieni un pareģi Kasandru. Krievijas traģēdija, izvēršoties par draudiem pasaulei, kas nav vairs aprēķināmi ne tagadējām ne nākošām paaudzēm, ir ar tik daudziem pamācošiem piemēriem, ka ir vērts no tās kaut ko zināšanai vērā ņemt.

Sākot no augšas, atcerēsimies pēdējo Romanovu un viņa nelaimīgo carieni, kura tikusi tik ļoti nīsta savas dzīves pēdējos gados. Ja savā iztēlē ļaujām garām paslīdēt viņu dzīves pēdējo desmit gadu notikumiem: uzspiestās četras „Domes,” cara piepūli visiem spēkiem piepaturēt patvaldības principu, arvien dziļāko plaisu starp valdību un tautu, visādu mistiķu graužojo īespaudu, vai nu tie būtu bijuši jaunākā izdevuma

Kazanovas, vai arī „vecis” Raspuķins, kas franču sūtnim Paleologam sevi apzīmēja par „Viņas Majestates dvēseles ministru,” revolucionaru nemitīgo un pieaugošo darbību, — ja jūtam vēlēšanos sakopot visas šīs vizijas, tad nevaram neatzīt, ka krievu absolutisma greznā kariete kāda vēstures lielceļa pagriezienā gan apgāziesies, un pie tam gaužam drīz.

Viens otrs pravietisks izteiciens no agrākiem laikiem baigi apgaismo situāciju. 1909. gadā cars, kas, kā zināms dzimis Ijaba dienā, teicis Stolipinam, kuram divus gadus vēlāk bija jākrīt no revolucionāra lodes, ka, pēc viņa dziļākās pārlicības, viņam būšot jāpiedzīvo briesmīgs liktenis, ka viņš nebaudīšot sava darba augļus šīs zemes dzīvē, un ka jo bieži viņš pats pie sevis atkārtojot Ijaba, sava svētā vārdus: „Tas, no kā es bijos, ir nācis pār mani, un kas mani izbiedēja ir mani ķēris.” (Sal. Stāhlin, IV 1064).

Viņa pēcnācējs, sarkanais cars Ļeņins, gandrīz tai pašā laikā paskaidro Cirichē Korostovecam: kad viņam būšot vara, tad, kaut arī socialistu eksperimentiem 180 miljonu imperijā vajadzēšot izmaksāt 30-40 miljonus iedzīvotāju, tam nebūšot nekādas nozīmes, ja tikai visa pasaule tikšot nopietni tuvināta socialismam.

Redzam: ne viens, ne otrs nav maldījušies.

Lielais Eiropas karš gan kādu laiku nodarbina prātus ar citām lietām, un tomēr, gandrīz jau šī kara pašā sākumā, kad krievu absolutisms vēl kuģo starp vairāk vai mazāk bistamām militāro neveiksmju klintīm un korupciju, kurai nav līdzīgas pasaulē (Suchomlinovs, Mjasojedovs u.c.), viens no pazīstamākiem un bagātākiem krievu rūpniekiem, Putilovs, esot nācis ar bēdīgo pareģojumu, ka patvaldībai ir beigas, ka revolūcija jau glūnot aiz durvīm; „taču no mūsu puses revolūcija var būt tikai destruktīva, jo mūsu zemē izglītotās šķiras ir nenozīmīgā mazākumā, bez organizācijas un pieredzes un bez jebkāda kontakta ar masām”; spēli iesāksot buržuāzija, „bet no pilsoņu revolūcijas mēs jo drīzi iekritīsim strādnieku un pamazām arī zemnieku revolūcijā; pēc tam nāks briesmīga desmit gadu anarchija.” Paleologs, kas atstāsta šo 1915. gadā sacīto pareģojumu, apzīmē autoru par melancholiska slavu temperamenta īpašnieku!

Un tiešām, par spīti izmisušiem vai neapzinātiem mēģinājumiem apturēt skrējieni pretīm bezdibenim, 1917. gada pavasarī, kā zināms, sabrūk Jāņa III, Pētera I un Katrinas II celtā imperijas ēka; cars Nikolajs II atsakās no troņa 15. martā. Kņaza Ļvova pagaidu valdība, valdot vispārējai sajūsmai, kas izpaužas neskaitāmās manifestācijās, apsola zelta tiltus uz nākotni; pilsonības un tāpat arī intelektuālo aprindu pārlicība, ka zeme tapusi laimīga, ir tik spontāna un sirsnīga, ka patiesi rodas melancholiskas domas par šī lielā ļaužu daudzuma politisko intelliģenci. Kņazs Ļvovs, idealists un dižciltīgais, notur 27. apr./10. maijā lielu runu, kurā starp citu saka: „mēs varam uzskatīt sevi par vislaimīgākiem cilvēkiem — mūsu paaudze ir piedzīvojusi laimīgāko laikmetu Krievijas vēsturē.” Un profesoru, zemstvu (lauku komunālās administrācijas), studentu un frontes karavīru koris atbalso: šis būs pēdējais pasaules karš; ir iestājies miera un progresā laikmets.

Bet Pēterpili jau ir nodibinājusies cita valdība, gan vēl tikai „valdība,” proti SSRD (zāldatu un strādnieku deputātu padome), pagaidām meņševiku vadībā (Če-ridze, Ceretelli u.c.), kamēr fronte pret vāciešiem un austriešiem sairst, kamēr zemnieki pēc saviem ieskatiem kārto rēķinus ar saviem kungiem, kamēr milzu imperijas saimnieciskā dzīve tiek paralizēta. 3. aprīlī Pēterpili ierodas no Šveices Ļeņins (Uljanovs), pēc tam kad tas bēdīgi slavenajā „aizplombētā vagonā” izbraucis cauri Vā-

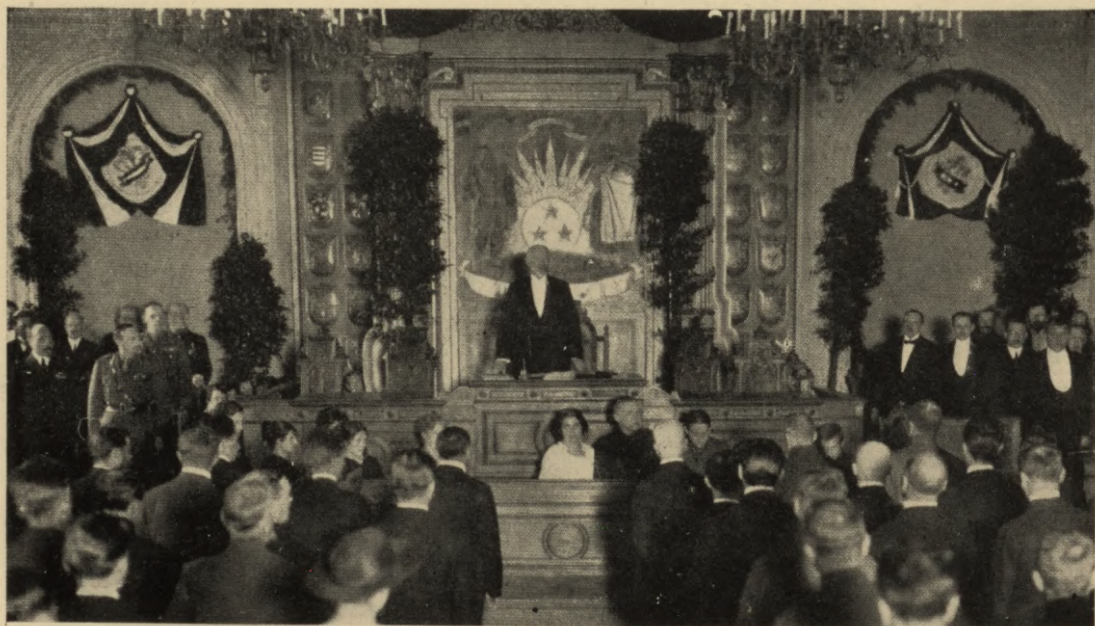
Ložmetēju kalns 1917. g.

Latviešu strēlnieki Brāļu kapos, Rīgā, revolūcijas sākumā 1917. g.

Neatkarīgās Latvijas proklamēšanas akts 18. novembrī 1918. g. Nacionālā Teatrī, Rīgā.

Satversmes Sapulces svinīga atklāšana 1. maijā 1920. g.

cijas teritorijai ar vācu virspavēlniecības atļauju. Pēdējai bija savi iemesli dot šo liktenīgo atļauju, pirmām kārtām vēloties lai sabrūk krievu fronte — šādos pašos nolūkos frontē tika sākta ne mazāk slavenā „brāļošana”. Ļeņins šo labvēlību bija izpelnījies: vēl 1914. gada septembrī viņš bija rakstījis, ka krievu proletariātam jādara viss, lai palīdzētu vāciešiem uzvarēt, lai pašķirtu ceļu lielajai Krievijas socialai revolūcijai. Cimmervaldes (1915. g. septembrī) un Kintales (1916. g. februārī) kongresos viņš bija palaidis slaveno lozungu par „mieru bez kontribūcijām un aneksijām,” divus divainus svešvārdus, kas tumša krievu pūļa mutē pieņēma tik divainu skaņu. Viņš lika visu uz lielās revolūcijas karti — lūk viņa frazē: „vai nu nāks revolūcija, kas nokaus karu, vai karš nokaus revolūciju.” Lūk dilemma: uz pirmo iespēju savu karti lika Ļeņins, uz otru — vācu virspavēlniecība. Šinī sakarībā jāatceras kāda saruna, kas bijusi kādam pazīstamam latviešu advokātam no grupas, kura iesniedza petīciju ķeizaram Vilhelmam II, lai ar Brest-Litovskas miera palīdzību tiktu radīta Baltijas hercogiste, ar ģenerāli Hofmani, vācu ģenerālštāba priekšnieku. Latvietis starp citu jautājis: „Ģenerāļa kungs, vai jums Vācijā nav bailes no revolūcijas baciņa?” Hofmans šīs aizdomas enerģiski atspēkoja, un tad latvietis domīgs noteica: „pūlis paliek pūlis.” 1942. gada rudenī boļševiki ar mežonīgu pompu nosvinēja savas revolūcijas divdesmit piecus gadus.

Boļševismam, kas Krievijā ieradās ar kareivīgo tezi „padziļināt revolūciju” sākumā panākumu nebija, vai arī tie bija niecīgi. Ļeņinam vajadzēja slēpties un vienreiz pat bēgt uz Somiju; lielajā padomju kongresā, kas sanāca 1917. g. jūnijā no 1019 delegātiem tikai 105 bija boļševiki, bet drīzi vien, kā to bija paredzējis augstāk citētais Putilovs, lietas kļuva jaunākas; pagāja vēl daži Kerenska deklamatoriski-histerisko mēģinājumu mēneši, un 7. oktobrī pilsoniskā revolūcija varēja demisionēt. Ekstremistu revolūcija turpretim tur paceltu galvu jau veselu gadsimta ceturksni. Tas notika gan pilsonisko elementu izkliedētības dēļ, gan arī krievu īpatnējā rakstura dēļ; gan sava vaina ir šeit arī ģeografijai, tas ir zemes milzīgām dimenzijām; katrā gadījumā gala iznākums tāds nu ir. Lielie posmi šinī attīstības gaitā ir visiem zināmi: 1) kara komunisms (1917-1922), 2) Neps un cīņa par pēcnācēju Ļeņinam (1923-1927), 3) piecgades plāns un staļinisms (1928-1932), un beidzot laikmets līdz 1939. g. (Polijas sadalīšana, Baltijas un Besarabijas okupācija) un līdz 1941. g. (jauns karš ar Vāciju) un pēckara ekspansijai.

Pirmā periodā, kas ir visniknākais un nežēlīgākais pilsoņu karš, kad sairstošā milzu imperija novājinājas, noasiņo un raustas agonijā, un topošo sarkano varu vislielākā mērā apdraud balto kustības (Judeničs, Deņikins, Kolčaks, Vrangels u.c.), kuras ievērojami, — tomēr ne līdz uzvarai — pabalsta bijušie sabiedrotie, notiek arī vesela virkne cīņu ar nekrievu tautu, kādreizējo „inorodcu” robežjoslu, kas realizē savus nacionālos mērķus un atbrīvojas no krievu virskundzības.

Situācija Latvijas teritorijā šajā milzīgā un nebeidzamā nācēju un gājēju jūklī, kā tas nav pie kaimiņiem, izņemot dažus Polijas apgabalus, ir sevišķi smaga. Latviešu tautas likteņus raksturo jau citētie zaudējumu skaitļi, bet ja smagi bija visi gadi pēc 1915., tad divos pēdējos, no 1917-1919., un pat vēl 1920. g. apstākļi bija jau pavisam kritiski; tā, piemēram, Kurzemē bija veselas piecas valdības 1919. g., un visas tās tika nodibinātas ar svešu militāru varu. Atrisinājumu deva pati latviešu tauta.

Jau Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas darbība Pēterpilī, ko vadīja Vilis Olavs, bet pēc viņa nāves J.Čakste, tālu pārsniedza tiešo bēgļu aprūpības darbu un

faktiski izvērtās par vienojošu nacionāli-politisku centru visiem plašajā Krievijā izkaisītiem latviešiem.

Vēl pirms Krievijas 1917. g. februāra revolūcijas — politisko iedīgļos gan jau kopš 1914. g. — daudzi latviešu patrioti risināja projektus vismaz par plašu vietējo autonomiju, kas konkretizējās formulā: brīvu Latviju brīvā Krievijā. Revolūcija ritmu paātrina. Jau pirmajās dienās pēc tās jautājumi par Latvijas turpmākiem likteņiem arvien vairāk izvirzās pirmajā plānā. Tā jau 4. martā pirmajā Rīgas latviešu sabiedrisko organizāciju apspriedē pieņem rezolūciju, ka, „ievērojot Latvijas saimnieciskās, kulturalās, nacionālās un vēsturiskās īpatnības, Latvijai jābūt nedalītai un autonomai provincei,” bet 8. martā, šo organizāciju Padomei dibinoties, nolemj „izstrādāt Latvijas autonomijas projektu, veidojot agrarlietu, skolu, baznīcu, tieslietu, strādnieku jautājumu, rūpniecības un tirdzniecības, satiksmes, lauksaimniecības, kooperācijas un nodokļu apakškomisijas.” Šī autonomija ir pirmais politiskās emancipācijas izpaudums, pa daļai jau agrāk, 1905. gada lozungos izvirzīts; to apspriež tagad ne tikai Rīgā, bet arī Pēterpilī latviešu skolotāju konferencē 31. martā un 1. aprīlī, tāpat Maskavas latviešu rakstnieku un mākslinieku biedrībā, Rīgas skolotāju konferencē 5. aprīlī, skolotāju kongresā Tērbatā 13. jūnijā u.c. Soli tālāk, no provinces autonomijas, kas pa daļai iziet uz krievu zemstvu iekārtu, uz valsts autonomiju, iet jau latviešu strēlnieku rezerves pulka komiteja ar 14. aprīļa rezolūciju: „Nolemj prasīt Latvijas pilnīga valsts rakstura autonomiju, apvienotai un iekšējās darīšanās suverēnai Latvijai, sastāvošai no Kurzemes, četriem Vidzemes un trim Vitebskas guberņas apriņķiem (Latgale), pievienojot vēl citus latviešu apdzīvotus apgabalus.” Tikai maz vien šeit vairs paliek līdz nākošajam posmam, līdz neatkarības prasībai, kas gan bija pagaidām grūti realizējama, jo drīzi vien visa Latvijas teritorija nāca vācu okupācijas varā, bet Krievijas pagaidu valdība neiegāja pat uz vismazākajām prasībām autonomijas lietās, ko spilgti raksturo slavenais Miļukova izteiciens: „Ja jau dod autonomiju latviešiem, tad tāda jādod arī samojediem!” Pagaidām formula „brīvā Latvija brīvajā Krievijā” vēl paredz šo ārējo čaulu, kurpretim jēdziena saturs jau tālu iziet ārā no tās robežām, paredzot gandrīz pilnīgu suverenitāti.

Ar pašu latviešu iniciatīvu sākās arī jau konkrētie pārkārtojumi pārvaldē. Rīgas Lauksaimniecības Centralbiedrība sasauca Valmierā t.s. Vidzemes zemes sapulci, kur no katra pagasta ievēlēja pa vienam saimniekam un vienam bezzemniekam Vidzemes Pagaidu Zemes Padomē, kas 25. martā sapulcējās Rīgas pilī. Pretstatā bezzemnieku sapulci Valmierā sasauca socialdemokrāti un ievēlēja savu Vidzemes Zemes Padomi; abas padomes gan izdevās apvienot vienā. Šis apvienotās Pagaidu Padomes valde tad nu 30. jūlijā sasauca Latvijas tiesiskā stāvokļa jautājumā organizāciju sanāksmi, kurā piedalījās Vidzemes Pagaidu Zemes Padome (6 pārstāvji), Rīgas sabiedrisko organizāciju padome (7), Rīgas Strādnieku Deputātu Padome (6), Latvijas Strēlnieku, Zaldatu un Bezzemnieku Padome (3), Apvienoto Latviešu Strēlnieku izpildu komiteja (Iskolastrels — 8), Latgāliešu sekcija pie Iskolastrela (5), Kurzemes Zemes Padome (6), Rīgas pilsētas dome (6), 12. armijas izpildu komitejas (Iskosola) latviešu sekcija (1), 5. armijas latviešu birojs (1), un šajā politisko uzskatu ziņā visai raibajā sanāksmē *vienbalsīgi* pieņēma šādus lēmumus:

1. Latvijas tautai, līdzīgi citām tautām, ir pilnīgas pašnoteikšanās tiesības.

2. Latvijai jābūt nedalītai, apvienojot Vidzemi, Kurzemi un Latgali. Piezīme: Latvijas pierobežas apgabalos vietējie iedzīvotāji paši nosaka, vai viņi grib piederēt pie Latvijas, vai pie citas valsts vai apgabala.

3. Latgalei, kā Latvijas īpatnējai sastāvdaļai, piešķirama patstāvība vietējās pašvaldības, valodas, skolu un baznīcas lietās.

4. Latvijai jābūt politiski autonomai vienībai Krievijas republikā, kas dibināta uz demokrātijas principiem.

5. Latvijas likumdošanas, izpildu, tiesas un vietējās pašvaldības varai jāatrodas Latvijas tautas un viņas Saeimas rokās, kura ievēlama uz vispārīgu, tiešu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu pamata, bez dzimumu izšķirības.

6. Sapulce protestē pret aneksijām un vispār pret katru mēģinājumu noteikt Latvijas vai viņas atsevišķu daļu valsts tiesisko stāvokli un robežas bez Latvijas tautas ziņas un lemtānas.

Illuzijas par „brīvo Krieviju” top arvien jo skaidrākas; lielnieku nostiprināšanās un viņu revolūcija oktobrī iznīcina visas izredzes, kādas nevar būt arī vācu okupētajā latviešu zemē. Nevaram tomēr nekonstatēt kā vienu no lielākiem panākumiem atkārtotos lēmumus par *vienoto* Latviju, — lai izbeigtu Latvijas triju novadu mākslīgo atdalīšanu un to likteņu šķiršanu, kas sevišķi sāpīgi ir skārusi Latgali. Sākot ar 1772. g. tā ir bijusi atšķirta no pārējās Latvijas; no 1863. g. līdz 1904. g. šeit nedrīkst pat ne rakstīt un lasīt savā dzimtajā valodā, un vēl 1912. g. latgāliešu skolotājiem nav atļauts strādāt Latgales skolās. Atmosfēra laiks šeit var sākties tikai 1904. gadā, ar grāmatu iespēšanas brīvību. Brīvības plūsma 1917. g. bija devusi arī Latgalei iznīcināt šķēršļus, kas to šķīra no pārējās Latvijas, un spilgti tas izteicās 1917. gada 10-11. maija Rēzeknes kongresā, kur no 289 pārstāvjiem tikai 39, ar Fr. Ķempu priekšgalā kongresu atstāja, protestējot pret Latgales apvienošanu ar pārējo Latviju, bet vēsturiska paliek ar absolūto balsu vairākumu pieņemtā rezolūcija, ka „latvieši-latgālieši ir viena tauta ar Kurzemes un Vidzemes latviešiem.” Izvēlēja Latgales Zemes Padomi, kura ar saviem pārstāvjiem piedalās arī Latvijas Valsts proklamēšanā 18. novembrī 1918. g., kaut arī Latgales atbrīvošana varēja notikt tikai 1920. gadā.

Sākot ar 1917. g. beigām, kad vācieši okupē visu Latvijas teritoriju, bet Krievijā norisinājās lielnieku apvērsums, latviešu patriotiskā kustība nonāk pagrīdē, ko vada Krievijas pusē Latviešu Pagaidu Nacionalā Padome, bet vācu pusē Demokrātiskais bloks. Pirmā ir dibināta 1917. g. oktobrī un tās pirmajā sesijā, 16-19. nov., Valkā, kur piedalās pārstāvji no Kurzemes un Latgales Pagaidu Zemes Padomēm, kā arī no Vidzemes Zemes Padomes bijusē pilsoņu frakcija, no šīs Padomes izstājusies, tai bolševizējoties; piedalās arī Latviešu kareivju nacionālā apvienība, Latgāliešu strēlnieku sekcija pie Iskolastrela, Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja, Baltijas bēgļu apgādāšanas komiteja, Latgāliešu palīdzības biedrība kara upuriem, Latviešu kooperatoru kongresa organizācijas komiteja un pārstāvji no partijām: no Latviešu zemnieku savienības, Latviešu demokrātu partijas, Latviešu nacionāldemokrātu partijas un no Latviešu radikāldemokrātu grupas Pēterpils nodaļas. Deklarācijā ir vārdi: „Latvieši! Lielais atlaišanas vārds ir atskanējis: pašnoteikšanās tautām! Ņemat paši, ko vēsture jums dod, un esat gatavi notīrīt savas durvis no svešiem apspiedējiem! Ņemat paši to zemi, kuru mūsu tēvi pirkuši ar asins sviedriem, un ceļat tur labāku un taisnīgāku valsti nekā tā, kura tagad iet bojā!” Kaut arī lielnieku slēgta, Pagaidu Nacionalā Padome turpina darboties nelegāli, noturot sēdes Pēterpilī un citur. Viņas galvenais panākums ir sakaru nodibināšana ar ārzemēm; uz Londonu un Parīzi sūta Z. Meijerovicu, ziņu birojs ir Stokholmā, ārzemju informācijai raksta grāmatas par Latviju un tās centieniem u.t.t.; tās nodaļu skaits ir arī visai liels.

Vācieši turpretim, okupējuši visu Baltijas austrumu piekrasti vēl 1918. g. februārī,

t.i. Brest-Ļitovskas miera līguma priekšvakarā, cerēdami nobeigt karu arī rietumu frontē, lolo cerības iekļaut šo piekrasti vācu imperijā, un tādēļ izstrādā Baltijas hercogistes (tagadējā Latvija un Igaunija kopā) projektus; šo hercogisti vadītu kāds Hohencollernu nama valdnieks, un tā būtu pakļauta pašam ķeizaram. Tika sasaukts, pēc senās Livonijas parašas, landtags, kurā piedalījās arī daži germanofili un konservatīvie latvieši. Gan aprobežotā veidā, tā paša gada rudenī sāk darboties šis hercogistes administratīvais aparats, bet rietumu frontes un līdz ar to visas vācu-austriešu pretestības sabrukums šo pasākumu pārtrauc. Bet jau agrāk, tāpat kā savā laikā Kurzemē, arī Vidzemes muižniecība bija iesniegusi Vācijas valdībai priekšlikumu par kolonizāciju, atdodot vācu zemnieku pārvietošanai vācu valdības rīcībā $\frac{1}{3}$ no savām zemēm par mērenām priekšskara cenām. Tālāk tā griežas pie Vācijas valdības ar lūgumu pasludināt zemi Prūsijas jeb Vācijas valsts aizsardzībā, ņemt to līdz nākošanai „ievācošanai” (Eindeutschung) militārā pārvaldē, un tai „dot satversmi, bet ne agrāk, kamēr pēc izvestās ievācošanas tā būs sasniegusi valstisku gatavību” (1917. g. novembrī).

Krievu-vācu Brest-Ļitovskas miera līgums 3. martā 1918. g. saskalda Latvijas teritoriju; Vācija paturēja Kurzemi un Rīgu, Vidzemes jautājums palika neizšķirts, ar pašnolemšanas tiesībām iedzīvotājiem, bet Latgali atstāja Krievijai, kura gan atteicās no savas suverenitātes par Baltijas valstīm. Šī sadalīšana izsauca asus protestus no latviešu puses, bet no vācu puses dažādas spekulācijas. Kurzemei tika paredzēta personālunija ar Vāciju, resp. iekļaušana Vācijas valstī; Hindenburgs apstiprina kolonizācijas likumu un pateicas muižniecībai par $\frac{1}{3}$ zemes atdošanu kolonizācijas nolūkiem. Ko tas nozīmē, par to bij runa līdzīgā gadījumā ar Kurzemi jau agrāk — tā ir latviešu zemniecības iznīcināšana. Par Vidzemi lemjot 22. martā 1918. g. landtags savā projektā paredz jaunajā zemes pārvaldē no muižniecības 32, no lauciniekiem 32, bruņniecības 4, garīdzniecības 8, pilsētām, izņemot Rīgu, 10, kas nozīmē vācu varas nodrošināšanu. 22. septembrī Vācijas ķeizars atzīst Vidzemi, Igauniju, Rīgu un Samsalu par patstāvīgiem brīviem apgabaliem; 19-20. oktobrī sanāk šo novadu landratu komisija un nolemj „nekavējoties spert soļus, lai apvienotu Baltiju vienā konstitucionālā-nacionālā valstī.” Kopā ar Kurzemes landtagu lemj sastādīt Zemes komiteju (Landesausschuss) no visu iedzīvotāju aprindām un visu tautību pārstāvjiem, kurai visdrīzākā laikā jāizstrādā Baltijas valsts satversme un jāstāda Baltijas pagaidu valdība. Tas ir mēģinājums glābt, kas vēl glābjams, bet vācu fronte rietumos sabrūk un arī latviešu atteikšanās līdzī strādāt ir 3. novembrī jau noskaidrota. 11. novembrī parakstītā pamiera līgumā starp sabiedrotiem un Vāciju, 14. pants jau runā par Vācijas pienākumiem pret Baltijas valsti iedzīvotājiem un to faktiskām valdībām. Tāpat Anglijas valdības nota par Latvijas *de facto* atzīšanu ir datēta ar 11. novembri. Versaļas miera līguma 433. pants anulē Brest-Ļitovskas līgumu; Vācija nedrīkst arī „nekādā veidā iejaukties nacionālās aizsardzības rīkojumos, ko varētu pieņemt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pagaidu valdības.” Tā izbeidzās vācu sapņi.

Protams, mierā nebija bijuši arī latvieši Rīgā. Šeit Demokrātiskais bloks attīstīja visai enerģisku darbību, cik tas bija iespējams smagajos okupācijas apstākļos, līdzīgi Pagaidu Nacionālajai Padomei uzturot neatkarības ideju un izjaucot okupācijas iestāžu radīto komiteju centienus nodibināt vienotu Baltijas valsti zem Vācijas varas, tāpat izteicot zemes patiesās domas. 17. novembrī abas šīs organizācijas nodibināja kopēji jaunu, Tautas Padomi, par kuras prezidentu ievēlēja J.Čaksti, par ministru prezidentu K.Ulmani.

Tautas Padomes pirmā deklarācija, ar ministru prezidenta K.Ulmaņa un priekšsēdētāja vietnieka G.Zemgala parakstiem, skan šādi: „*Latvijas pilsoņi! Latvijas Tautas Padome, atzīdama sevi par vienīgo varas nesēju Latvijas valstī, pasludina, ka: 1) Latvija, apvienota etnografiskās robežās (Kurzeme, Vidzeme un Latgale) ir patstāvīga, neatkarīga, demokrātiski-republiskā valsts, kuras satversmi un attiecības pret ārvalstīm noteiks tuvākā. nākotnē Satversmes Sapulce, sasaukta uz vispārīgu, abu dzimumu, tiešu, vienlīdzīgu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu tiesību pamata; 2) Latvijas Tautas Padome ir nodibinājusi kā augstāko izpildu varu Latvijā — Latvijas Pagaidu Valdību. Latvijas Tautas Padome uzaicina Latvijas pilsoņus uzturēt mieru un kārtību un visiem spēkiem pabalstīt Latvijas pagaidu Valdību viņas grūtajā un atbildīgajā darbā.*”

18. novembrī 1918. g. proklamēja Latvijas Valsti svinīgā aktā Nacionālā Teatrī. Sēdi atklāja priekšsēdētāja vietnieks G.Zemgals, sekretars E.Bite nolasa protokolu par Tautas Padomes nodibināšanos, ministru prezidents K.Ulmanis valdības vārdā pasludina Latvijas republiku par nodibinātu.

Situācija Austrumbaltijas piekrastē, sevišķi Latvijā, tomēr paliek arvien juceklīgāka. Tā kā Baltijas valstis nebija radījis Versaļas līgums — visai izplatīti maldī, kas noteikti jālabo —, bet tās bija nodibinājušās jau pirms tam, tika radīti īpaši līgumi, lai vācu spēkus, kas bija palikuši Baltijā, iesaistītu jauno valstu nacionālo robežu sargāšanā līdz tālākām kombinācijām. Bez skaidrošanas un komentāriem var iedomāties to saspīlējumu, sadursmju daudzumu un raksturu, kas radās starp latviešu valdību un vācu okupācijas vadību, starp latviešu karaspēku, kas bija neliels skaitā un steidzīgi savākts, un landesveru, kas sastāvēja no vācbaltiem un Vācijas valsts karaspēka vienībām; turklāt vēl Latvijas zeme, kā jau sacīts, bija pustukša un nopostīta, bez līdzekļiem, vistrakāko baumu varā. (Rīgā no 518 000 iedzīvotājiem 1913. g. bija palikuši 1920. g. vairs tikai 181 000). No bolševistiskās Krievijas nāca uz Latviju kāda sarkano strēlnieku grupa, arī Vācijā jau plandījās sarkanie karogi un lielu varu bija sagrābušas zaldatu padomes. Bija vajadzīga neparasta drosme, bezkompromisa patriotisms, lai šādā situācijā gribētu radīt neatkarīgu valsti.

Sarunas ar vācu iestādēm ir neauglīgas un gausas. 26. novembrī pirmajā kabineta sēdē nolasa Vācijas pilnvarotā A.Vinniga rakstu par Vācijas gatavību atzīt Tautas Padomi un Latvijas Pagaidu Valdību tikai pagaidām, līdz miera konferencei, kas lemtu par Latvijas turpmāko stāvokli, izejot no tautu pašnoteikšanās principa; kad kabinets šādu formulejumu neatzina par apmierinošu, tad nākošā dienā Vinnigs deklarēja, ka augstākā vara etnografiskā latviešu apgabalā piekrīt Pagaidu Valdībai, kas atbildīga Tautas Padomei, un ka vācu civilā pārvalde nodod pārvaldību tās orgāniem pēc tuvākas vienošanās, kas vēl panākama. Bet okupācijas iestādes labprāt nodeva vispirms gan tikai pārtikas lietas, kuras bija kārtojamas ar vislielākām grūtībām, jo arī nelielos krājumus veda ārā okupācijas iestādes. Uz pamiera līguma pamata, ko vēlāk apstiprina Versaļas miera līgums (28. 6. 1918), vācu armijai ir jāatstāj Latvijas teritorija, bet gan tikai pakāpeniski, to aizstāvot līdz tam laikam, kamēr sabiedrotie to atzīst par vajadzīgu; ar to bija domāts aizturēt varbūtēju krievu iebrukumu. Bet, nepildot pamiera noteikumus, vācu armija tika atvilkta un zeme atstāta bez aizsardzības, jo Latvijas karaspēka organizēšana nevarēja notikt bez okupācijas iestāžu piekrišanas. 7. decembrī ar Vinnigu noslēgtais līgums atļāva gan dažu latviešu un vācu rotu formēšanu, bet ne mobilizāciju; ieroču trūkuma dēļ nācās iz-

klīst lielai daļai brīvprātīgo, un vienīgi nelielas vienības varēja tos sagādāt zināmā „kontrabandas” ceļā, atpērkot tos no demoralizētām vācu daļām.

Gandrīz netraucēti tuvojās Rīgai lielinieku spēki; no Tautas Padomes izstājās socialdemokrāti, pametot kopēji uzsākto valsts darbu. Pagaidu Valdība bij spiesta pārcelties uz Jelgavu un tālāk uz Liepāju; tai sekoja ap 400 latviešu karavīru pulkveža O.Kalpaka vadībā, kura bataljons noderēja par kodolu turpmākiem veidojumiem, jo tā sastāvā bija virsnieku un instruktoru daudzums. Kaujas kristības tas saņēma 16. janvārī pie Lielauces, sekmīgi atsītot lielinieku uzbrukumu; fronte pamazām stabilizējās pie Ventas. Rīgā ienāk lielinieki 3. janvārī. Bolševistiskās valdības priekšgalā Rīgā ir P.Stučka; terors ir drausmīgs, posts vairojas ar katru dienu, pa vakaru un nakti redzamas garas sieviešu rindas, kas virzās no Rīgas, lai iegūtu ēdamo, ar maisiem uz muguras. Dekreti, kurus vienmēr pavada nāves soda un visas mantas konfiskācijas draudi, birst kā no pārpilnības raga; tā turīgāko šķiru aplikšana ar ārkārtējiem nodokļiem, kas pa lielākai daļai nozīmē to pilnīgu izpostīšanu (5.2.1919.); drēbju un apavu rekvizīcija (16.2.); visu zemju nacionālizācija (1.3.); lauksaimniecības inventāra nacionālizācija (15.3.); dekrets par spaidu darbiem pilsonībai (18.3.) u.t.t. Un tā kā viss tas nav iespējams bez nežēlīga un varmācīga terora, tad nošauto, nomocīto un badā mirušo skaits aug augumā. Rīgas cietumos ir vairāk nekā 1000 cilvēku, Valmierā vairāk par 300, Valkā pāri par 250 u.t.t. Salīdzinot ar mūsdienu pieredzi, šie skaitļi liek vienīgi skumji pasmaidīt, taču viens slēdziens ir skaidrs, ja salīdzinām 1919. g. notikumus ar 1940-41. mūsu dzimtenē, proti: ja krievu metodēs ir kaut kas mainījies, tad vienīgi vērienā un sadistiskākos iznīcināšanas paņēmienos.

Neatkarīgās Latvijas bruņotiem spēkiem bij jāveidojas grūtos apstākļos. Latviešu daļu formēšanu un karavīru organizēšanu visādi kavēja okupācijas vara, un arī tautā bija vērojama zināma neuzticība pret Pagaidu Valdību, kuras karaspēks bija atkarīgs no vāciešiem un bija tiem arī formāli padots. Tāpēc pirmās mobilizācijas Kurzemē nedeļa cerētos panākumus, kaut gan jau organizējās dažas latviešu komandantūras frontes aizmugurē un dažas rezerves rotas; kopskaits jau sasniedza 2-3 000 vīru. Stāvoklis uzlabojas pamazām nobriestot konfliktam ar ģenerāli fon der Golcu, kad pretešības kļuva arvien skaidrāk saskatāmas. 19. februārī uz Liepājā ienākušā kuģa „Runeborg” muita aiztur kādu aizdomīgu paketu, kura īpašnieks fon Stryck's aizbēg, jo sainī bija projekts gāzt Pagaidu Valdību un nodibināt Baltijā monarchiju — tas bija no jauna uzsildīts jau pazīstamais vācbaltu projekts. Valdība izdeva rīkojumu fon Stryck'u arestēt, bet fon der Golcs, kam arvien vēl bija faktiskā vara rokās, aizliedza izdarīt kratīšanas un izmeklēšanu šajā lietā, jo tā esot vienīgi viņa tiesība. Golcs aizliedza arī mobilizāciju, kā arī ieroču saņemšanu no sabiedrotiem. 3. martā sākas sekmīgs pretuzbrukums frontē, kura martā strauji pavirzās no Ventas līdz Lielupes līnijai; tika ieņemti Ķemeri, Sloka un Kalnciems; 18.3. bija ieņemta arī Jelgava. Uzbrukums gan bija maksājās dzīvību latviešu bataljona komandieram pulkvedim Kalpakam un viņa palīgam kapteinim N.Grundmanim, kuri krit nējaušā sadursmē ar kādu vācu dzelzs divīzijas vienību 6. martā. Bataljona vadību uzņemas kapteinis J.Balodis; vēlāk latviešu spēki 3 bataljonu sastāvā izveidojās par brigādi. Rīgas ieņemšana, ko varēja panākt tūlīn, jo pretim esošie sarkano spēki bija dezorganizēti, tomēr aizkavējās, jo pēkšņi, pirms uzbrukuma sākšanās, nesaskaņas ar vāciešiem eksplodē 6. aprīļa Liepājas pučā. Tā kā ar Rīgas ieņemšanu varēja tikai nostiprināties Pagaidu Valdība, tai tika uzstādīta vesela rinda prasību, lai valdību pārveidotu un padarītu atkarīgu no vāciešiem. Kad tas neizdevās, puča sarīkošanu

uzticēja vācbaltu landesveram kopā ar dzelzs divizijas nodaļām; tās atbrūvoja Liepājā esošās latviešu vienības, ieņēma valdības iestādes un arestēja dažus valdības locekļus. Ministru prezidents Ulmanis ar pārējiem valdības locekļiem patvērās pie angļiem, bet vēlāk pārgāja uz valdības kuģa „Saratova.” Tāpēc arī ieilga jaunās, vāciešu izveidotās valdības sastādīšana un tikai 10. maijā pasludināja Andrieva Niedras valdību, kuru tomēr neatzina ne latviešu tauta un karaspēks, ne arī sabiedrotie. Gan Rīgas atbrivošana nāca tagad drīz: 22. maijā sākas uzbrukums un tajā pašā dienā Rīgā ienāca kā pirmās landesvera un dzelzs divizijas daļas, bet Baloža brigade, aizkavēta tālākā gājienā un ciņās, 23. maijā. Starplaikā Pagaidu Valdībai, kurai bija rokas saistītas Liepājā un Kurzemē, izdevās veidot savas karaspēka daļas Ziemeļvidzemē, noslēdzot ar Igaunijas valdību līgumu, uz kura pamata pulkvedim J. Zemitanam bija atvēlēts kā Igaunijas daļā, tā arī atbrīvotos Latvijas pagastos izdarīt mobilizāciju un formēt latviešu karaspēka daļas. Jau marta vidū frontē nonāca 1. Valmieras pulks, kurš maija beigās ieņēma Alūksni un Gulbeni, bet jūnijā jau Krustpils rajonu; Cēsu pulks ieņēma Valmieru 26. maijā, un Partizanu pulks Cēsis 29. maijā. Vidzemes vidienes iztīrīšanai bija palīdzīgi daudzie partizani, t.s. „zaļā armija,” kura bija izveidojusies jau lielinieku varas laikā un sekmīgi apkarojusi mazākās sarkano vienības, bet tagad, atstājusi mežus un partizanu karu, pievienojās regulāram valdības karaspēkam. Tā faktiski bija atbrīvota Vidzeme un nāca Latgales kārtā, bet atkal apstākļi, līdzīgi Liepājas pučam, šo akciju lika atlikt, šoreiz uz ilgāku laiku.

Ar Rīgas ieņemšanu un Ziemeļlatvijas armijas virzišanos uz priekšu Vidzemē arvien skaidrāk izpaudās divvaldība Latvijā. Vienā pusē bija nepopulārā vācu radītā Niedras valdība ar vācu karaspēka pavēlniecību, kas saistīja Baloža brigādi, neatļāva brīvprātīgo pieplūdumu tajā un to visādā ierobežoja, jo tā palika Pagaidu Valdībai uzticīga un arī brīvprātīgie parakstīja zvērestu Pagaidu Valdībai. Visai nospiedošu iespaidu atstāja arī vāciešu asiņainā izrēķināšanās ar iedzīvotājiem Rīgā un terrors; apšāva arī pārgājušos sarkanarmiešus — strēlniekus, ar to piespiežot tos no šī mēģinājuma atteikties; citādi tas bija Ziemeļlatvijas armijā. Tāpat visa noteikšana palika vāciešu rokās. Tāpēc tautas simpatijas nebija Niedras valdības pusē. Otrā pusē palika Ziemeļlatvijas pārvalde, padota Pagaidu Valdībai. Vācu valdība izšķirās par mēģinājumu sagraut kā latviešu, tā igauņu spēkus, sava Baltijas valsts ideāla piepildīšanai. Vācieši neturpināja vis uzbrukumu lieliniekiem Latgalē, bet gāja uz jau atbrīvoto Ziemeļvidzemi, lai to „atbrīvotu” no igauņiem, kas esot it kā ielauzušies Latvijas teritorijā, bet latviešu „ziemeļniekus” vienkārši nodēvēja par lieliniekiem, kas tāpat no Latvijas padzenami. Sadursme iesākās pie Cēsim, kur 3. jūnijā pēkšņi ienāca landesvera nodaļa barona Manteifeja vadībā, bet tika piespiesta pilsētu atstāt. 4. jūnijā igauņu armijas virspavēlnieks piesūtīja landesveram ultimatumu, noteicot par robežu Gaujas-Siguldas-Nītaures-Jaungulbenes līniju; jau nākošās dienās norisinājās kaujas; vājākās latviešu daļas, īsti sakot, Cēsu skolnieki, bija spiesti atkāpties līdz Raunai. Uz sabiedroto aizrādījuma pasāktās sarunas par pamieru un kopēju akciju pret lieliniekiem nedeva panākumus, un 19. jūnijā landesvers ar dzelzs divizijas daļām pārgāja uzbrukumā. 21. jūnijā, pārraujot fronti, tiem izdevās pavisināties stipri uz priekšu, tuvojoties Lodei, bet nākošā dienā, ierodoties igauņu pastiprinājumiem, mūsu un igauņu karaspēks, uzbrūkot no trijām pusēm, guva pilnīgu uzvaru; ar lieliem zaudējumiem landesveram izdevās izkļūt no maisa un kopā ar dzelzs divizijas daļām tas steigā atkāpās līdz Juglai. Turpmākās ciņas pārtrauca uz sabiedroto vēlēšanos 3. jūnijā noslēgtais Strazdumuižas pamiera līgums, pēc kura dzelzs

divīzijai bija jāatstāj Rīga un jāatiet uz Olaines rajonu. Landesverā atstāja tikai Latvijas pavalstniekus un to pārveda uz Tukuma rajonu. Tā kontroli pārņēma sabiedrotie un to kādu laiku komandēja pulkvedis Aleksanders, pazīstamais angļu feldmaršals otrā pasaules kara laikā. Ar gaviļēm tika saņemta Pagaidu Valdība Rīgā 8. jūlijā ar vēsturisko „Saratovu.”

Viens no pirmajiem valdības uzdevumiem bija apvienot „ziemeļniekus” ar „dienvidniekiem” vienā nacionālā armijā, par kuras virspavēlnieku nozīmē ģenerāli Sīmansonu, par štāba priekšnieku pulkvedi Eđ.Kalniņu.

Ģenerālis fon der Golcs tomēr neatstāj Kurzemi, izvirzot savā vietā kādu krievu ar šaubīgu pagātni, Bermontu-Avalovu, kurš, ar ieganstu iet cauri Latvijai uzbrukumā pret bolševikiem, formēja savu karaspēku Rīgas pievārtē. Tāpēc Latgales frontē varēja operēt tikai daļa no latviešu spēkiem, bet puse no Vidzemes un Latgales divīzijām atradās Rīgā un Olaines pozīcijās pret varbūtējiem vācu uzbrukumiem; tika izsludināta arī mobilizācija. 8. oktobrī arī nāca Bermonta uzbrukums, kura atvairīšana bija pēdējais posms liktenīgajā cīņā. Bermonta ricībā bija apm. 50 000 vīru, no tiem 40 000 vācu brīvprātīgo, labi apbruņotu un apgādātu, ar apm. 100 lielgabaliem, kurpretim latviešu spēku šajā frontē bija tikai ap 5 000, ar 6 lielgabaliem; apgāde bija nepietiekoša pat apģērbu un apavu ziņā. 8. oktobra cīņas nedeva ātrus panākumus un tikai 9. oktobra vakarā latviešu vienības tika atspiestas līdz Torņkalnam un naktī pārvestas uz Daugavas labo krastu. Viņi nebija sakauti; vidū palika jau grūtāki pārejamā Daugava, kuras aizsargāšanai pieteicās vai visi Rīgas vīriešu kārtas iedzīvotāji, no veca līdz jaunam; patriotiskā sajūsmā un nojauta „būt vai nebūt” ir reti kādreiz pārsniegusi to, kas apvienoja un apgaroja latviešu tautu, liekot aizmirst strīdus un nesaskaņas. Tikai pāris dienas mūsu spēki bija aizstāvēšanās stāvoklī, un jau 11. oktobrī sākas pretuzbrukumi, kas beidzās ar Doles salas ieņemšanu 13. oktobrī; jau 15. oktobrī ar sabiedroto flotes atbalstu forsē Daugavu, ieņemot Daugavgrīvas cietoksni un Bolderaju, kas top par izejas punktu turpmākiem uzbrukumiem; tie sekmīgi attīstās, sākot ar 3. novembri, virzienā uz Torņkalnu, ko ieņem 11. novembri, atbrīvojot Rīgu, bet 21. novembri arī Jelgavu. 22. novembri nāca sabiedroto priekšlikums izbeigt kara darbību un dot iespēju bermontiešiem no Kurzemes evakuēties; 28. novembri Kurzeme ir brīva. Landesvers šajās cīņās vairs dalību neņēma, bet bija pārsviests uz lielnieku fronti. Raksturīgi ir tas, ka bermontiešiem nonākot kritiskā stāvoklī, tos pārņēma savā ziņā Vācijas ģenerālis Eberhardts, un Latvijai tādā kārtā nācās vēlāk mieru slēgt ne tikai ar Padomju Krieviju, bet arī ar Vāciju. Pēdējā atteicās šajā miera līgumā starp citu no prasībām par agrarreformā atsavinātām vācu muižām. Uzbrukums neizdevās daudzu iemeslu dēļ: vienā pusē bija latviešu varonīgā pretestība Daugavas krastos un sabiedroto flotes (4 angļu un 4 franču kara kuģi) palīdzība, kam pretim bija idealisma un intereses trūkums vācu karavīros u.t.t.

Latvijas armijas virspavēlnieks šinīs cīņās bija ģenerālis J.Balodis, operācijas vadīja štāba priekšnieks ģenerālis P.Radziņš, bet kauju smagums gūlās uz Latgales divīzijas komandiera ģenerāļa Kr.Berķa pleciem.

Bet vēl nav noslēgti rēķini ar krieviem, kas okupējuši visu Latgali. Pēc līguma ar poļiem (Daugavpilī 3.1.1920) apvienotiem spēkiem atbrīvo trešo Latvijas novadu un 21.1.1920 ieņem tās galvaspilsētu Rēzekni. 11. augustā 1920. g. Maskavā starp Latviju un PSRS tiek noslēgts „mūžīgs” miers.

Tā piedzima neatkarīgā Latvija. Domāju, ka īsajai notikumu chronikai pašai par sevi piemīt episkas poemas spēks. Ko tas ir maksājis latviešu tautai, tas jau ir minēts; gribu tikai pasvītrot vienu, tas ir, ka sākot ar 1915. g., neminot jau iepriekšējos laikus, līdz 1920. gadam konstatējama stingra un nelokāma grība iegūt, lai par cik dārgu cenu, tēvzemes neatkarību, — kā man to sacīja, lai pateiktu lietas vienkāršā valodā, kāds noguris karavīrs kādā militārā vilcienā: latviešu armijā nav dezertieru.

Tas ir bijis grūts pārbaudījums, sevišķi smagos un sarežģītos apstākļos, un tā ir ķīla nākamiem laikiem arī pēc tagadnes nežēlīgā posta.

Un visas šīs nesenās pagātnes mantojums? Viscaur kūpošās drupas, tukši un izpostīti lauki, baiga dzimstības mazināšanās. Viss bija jāsāk atkal no gala, jāpārvar arī vairāk vai mazāk „augstsirdīgās” lielo kanceleju aizdomas attiecībā uz „robežvalstu” eksistenci, jāizved agrarā reforma, kas bija nekavējoties jārealizē pretēji visas Livonijas vēstures laika iekšējām tradīcijām, lai varētu pretoties lielajam „kaimiņam un draugam,” kā to izsaka diplomatiskās relācijas; bija vajadzīgi spēki un līdzekļi, lai varētu repatriēt bēgļus u.t.t. — lūk, jaunās valsts premisas, kas lika veikt gan iespējamo, gan neiespējamo, lai pierādītu savu vitalitāti, un lai pamazām pārliecinātu skeptiskos un atklāti vai slepeni naidīgos varenos par šī notikušā vēsturiskā akta nepieciešamību. Vieniem vajadzēja pierādīt, ka mazā politiski-socialā vienība var funkcionēt pirmšķirīgi, citiem, sevišķi lielo latifundiju īpašniekiem, kurus bija smagi skārusi agrarreforma, vajadzēja izskaidrot, ka cits atrisinājums nav iespējams, un ka citas izejas nav — *tertium non datur* — tas ir — vai nu bolševisms, vai radikāli soļi.

Lai noslēgtu šo nodaļu, īsumā apskatīsim paralelos notikumus arī pārējā Austumeiropas joslā.

Visredzamākā līdzība ar latviešu notikumiem, kā to jau viegli paredzēt, atzīmējama Igaunijā; arī šeit ir nacionalās kustības pamošanās, revolūcija 1905. gadā, ir tās apspiešana u.t.t. Pēc carisma krišanas arī Igaunijā nodibinājas Nacionalā Padome (12. 4. 1917), kurai pamazām izdodas nokārtot savas zemes administratīvās lietas, un 24. februārī 1918. g. tiek proklamēta neatkarīga valsts. Arī Igaunijā zināms karavīru procents nosvērās ekstremistu ideju pusē, bet tā kā igauņiem nebija savu nacionālu karaspēka vienību, un tā kā zeme bija cietusi nesalīdzināmi mazāk nekā Latvijā, visi šie un vēl citi procesi norit ar mazāku intensitāti. Arī vācu okupācija tur ilga tikai ļoti īsu laiku, vienīgi līdz 1918. g. februāra beigām, bet bolševiku invāzijai neizdodas nonākt līdz Tallinai — 30 km no galvaspilsētas tos atsit igauņu varonīgā pretestība angļu atbalstā. Karš pret krieviem, kurā sabiedrotie ir latvieši un dažas somu brīvprātīgo vienības, noslēdzās ar zemes atbrīvošanu 1919. g. sākumā. Beidzot nav jāaizmirst, ka igauņu bruņotie spēki jūtami palīdzējuši Ziemeļlatvijas armijai sakaut landesveru Cēsu kaujā. Igauņi saprātīgi atturējās arī piedalīties ģenerāļa Judeniča uzbrukumā Pēterpilij, kas drīzi vien saira, tāpat kā citas balto kustības.

Somijā notikumi ņem sarežģītāku virzienu. 1905. g. revolūcija bija atdevusi zemi daļu no tās tiesībām, piem., seima dekretu, ko cars apstiprināja 20. 7. 1906. g.; sekojošos gados krievu valdība tomēr atsāk savas rusifikācijas tendences, kādēļ pirmā pasaules kara sākumā kāda somu brīvprātīgo grupa, apm. 2000 vīru, izbraukusi uz ārzemēm, piedalās vācu karaspēka operācijās Kurzemē. Nav lielāks to somu skaits, kas cinās Krievijas pusē. Līdz ar lielās krievu revolūcijas iestāšanos Somijā 1917.-1918. g. var atzīmēt jūtamu kreisā spārna partiju pastiprināšanos, kas noved pie nīkna pilsoņu kara. Pilsoņu partijas, pēc tam kad proklamēta valsts neatkarība, lūdz zviedru, tad vācu palīdzību un patiesi, jau minētā ģenerāļa fon der Golca vadībā

Hangö ostā izceļas ekspedīcijas korpuss, kam kopā ar somiem maršala Mannerheima vadībā pēc asiņainām cīņām izdodas atbrīvot zemi no sarkanajiem; pēdējās cīņas notiek 28-29. 4. 1918. g., ieņemot Vipuri pilsētu.

Latvijas dienvidu kaimiņam—Lietuvai ir mazliet savādāki likteņi. Jau 1905. g. revolūcija paiet tur gandrīz vienīgi ar Viļņas sanāksmes demonstrācijām, kuru sekas likvidēja krievu valdība. 1915. g. visu Lietuvu okupēja vācieši, 1917. g. septembrī tika nodibināta Nacionalā Padome (Taryba), ko atzina vācu iestādes. 16. februārī 1918. g. Lietuvu proklamē kā neatkarīgu valsti un vēlāk ievēl princi Vilhelmu no Virtembergas par karali ar pretenciozo vārdu Mindaugs II. Redzams, ka vācu plāni, kas sabruka Latvijā un Igaunijā, šeit uz ļoti īsu laiku pieņem reālas formas. Vācijas sabrukums maina stāvokli un Lietuva top par tādu pašu neatkarīgu republiku, kā citas Baltijas valstis. Sarežģījumi rodas Viļņas jautājumā. Leīši pastāv uz savas kādreizējās lielhercogistes slaveno galvaspilsētu ar visām vēstures tiesībām, lai padarītu to par republikas galvaspilsētu. Poļi, atņēmuši to lieliniekiem 19. 4. 1919., to paņem sev vēlreiz no leīšiem ģenerāļa Želigovska pučā; arī viņi to pieprasa sev ar dažādām vēsturiskām tiesībām, sākot ar 16. g.s., it sevišķi uzsverot demografisko momentu, jo pilsētas iedzīvotāji abu pasaules karu starplaikā sastādās no poļiem un žīdiem, pusi uz pusi, vienīgi ar 2-3% leīšu, kurpretim šie skaitļi nav attiecināmi uz skaidri leitiskiem apkārtējiem lauku novadiem. Saspīlējums abu valstu starpā pagaidām ir izbeidzies ar Polijas ceturto sadalīšanu un Lietuvas okupāciju. Cita starptautiska rakstura komplikācija Lietuvai ir ar Klaipēdas-Mēmeles problēmu; 1923. g. pilsētu un apkārtējos novadus ieņem leīši, bet 1939. g. atkal vācieši.

Vēl pāris vārdus par Polijas likteņiem, kam zināma līdzība ar Latvijas notikumiem. Neregistrējot notikumus līdz 1914. g. kara priekšvakaram, minēsim vienīgi svarīgākos datus, sākot ar šo karu. 1916. g. novembrī Vācija un Austro-Ungārija izsludina poļu monarhijas konstitūciju bijušās krievu Polijas daļai, kas iztālēm līdzinātos Varšavas hercogistei, ko pirms simts gadiem radīja Napoleons. Poļu „mednieki” cīnās austriešu rindās pret krieviem, bet izceļoties revolūcijai, Piļsudskis, kas 30. 3. 1917. sāka dibināt savus leģionus, ar liela valstsvīra tālredzību maina taktiku un pretojas vācu plāniem, cenšoties atbrīvot tās poļu provinces, kas atrodas vācu un austriešu jūgā. Leģioni noliek ieročus, un Piļsudski, kas bija to pavēlējis, iesloga Magdeburgas cietoksnī (pēc 9. 7. 1917). Ar Brest-Litovskas miera līgumu krievi atsakās no poļu teritorijas, bet Vācijas un Austro-Ungārijas sabrukums atbrīvo ceļu neatkarīgai un atkal, kopš gadu simteņu starplaika, vienotai Polijai. Maršala Piļsudska tieksmes iegūt Ukrainu, kā seno poļu iespaida sferu, izraisa visai apšaubamas akcijas: 1920. g. aprīlī tiek vērsts uzbrukums pret Kijevu, bet tas izdodas tikai uz ļoti īsu laiku. Pēc tam, kad bolševiki padzinuši poļus no Ukrainas, tie savukārt uzsāk ofensīvu, kas noved tos līdz pat Varšavas priekšpilsētām (1920. g. augustā). Poļu patriotisms un franču palīdzība (ģenerālis Veigands) beidzot uzvar uz Trocka armijas steigā atkāpjas. Rīgas mierlīgums, ko noslēdz pēc ilgām un grūtām sarunām, 18. 3. 1921. g., dara galu cīņām šai joslā.

Tādā kārtā, noslēgumā varam konstatēt, ka visa plašā Austrumeiropas josla, sākot no Baltijas jūras līdz pat Rumanijai, asiņainos karos un komplicētos gājienos realizē vairāku paaudžu lolotās cerības, nostiprinot savu politisko un nacionālo eksistenci. Tikai Kaukaza tautas cīņā par brīvību nespēj to sev ilgi paturēt. Grūzijai, piemēram, ir neatkarība tikai no 25. 5. 1918. līdz 12. 2. 1921. Tikpat īsi ir Armēnijas brīvības sapņi, bet daudzas citas tautas paliek krievu imperialisma apspiestas.

LATVIJAS BRĪVVALSTS STARPTAUTISKĀ ASPEKTĀ

Kāds pazīstams latviešu rakstnieks un publicists šādi apraksta Latvijas valsts svi-
nīgo proklamēšanas aktu 18. novembrī 1918. gadā:

„Nacionalais Teatris tai vakarā bija ļaužu pārpilns, bet tā nebija skatītāju publika. Dievnama un dievkalpojuma gaisotne bija nolaidusies pār visiem, kas bija nākuši, lai piedalītos ceremonijā, kurai latviešu vēsturei vajadzēja dot pavisam jaunu pagriezienu. Ja ir taisnība, ka senču dvēseles piedalās dzīvo likteņos, zāles gaisam vajadzēja būt ar tām pilnam. Visi tie, kas bija stāvējuši tautas priekšgalā, un kuriem viņu lielie darbi par slavu tēvijai bija devuši tiesību uz individuālu eksistenci pēc nāves, bija tur redzami klāt. Seno laiku karotāji, nezināmie tautas daiņu dzejnieki, tautas atmodas laika dziesminieki un censoņi — visa publika jūta viņu klātbūtni. Un kas gan cits varēja būt šī pēkšņā dzestrā vēsma, kas lika nodrebēt laiku pa laikam skatītājiem, ja ne mirušo dvēseļu klātbūtne dzīvajos vidū? Pagātnes spēks, kas mūsos koncentrējies, visu to pēkšņā pamošanās, kas dzimuši un miruši pirms mums, līdzinās dzīvām liesmām, kas apgaismo pagātni un nākotni.” Kad ceremonija bija noslēgusies, rakstnieks turpina, „izejot no mirdzošās zāles, dalībniekus saņēma nakts tumsa un kāda vācu patruļa, kas vēl bija palikusi pilsētā”... Lūk viena no nacionalā principa cēlākām izpausmēm Madzini mesianiskā uztverē, kas pirmo reizi saskaras ar realitāti, lūk gara misija, kas saduroties ar šķēršļiem un pretestību, top par realu objektu! Un mazai tautai vienmēr šo šķēršļu bijis tik daudz, ka šķiet, ka vai nu tā cīnās pāri saviem spēkiem, vai vismaz izlietojusi tos līdz pēdējam.

Atbildīgām personām ir jāizprot un jāpārredz tas, par ko lielā tautas daļa prot sajūsmināties, bezgalīgi ciest, cīnīties un izturēt, neraugoties uz tās zinātnes valdonību, kas saucas ģeografija. Istiem vadoņiem ar cēlu cilvēcisku dvēseli jāprot stāties pretim arī šāda veida briesmām; viņiem tas jāprot, jo arī viņus nes tas pats idealisma vilnis un ar katru savu dvēseles dzīslīņu viņi izjūt tautas misiju. Vēl 1908. g. pazīstamais vācu baltologs A. Becenbergers raksta par leišu nacionalismu: „(.. šīni kustībā) parādās tauta, kas pēc gadsimtu ilgas politiskas atkarības, sāk apzināties savu lielo vēsturi, ar panākumiem garīgi reorganizējas un iet uz priekšu. Paliek vēl kāda cita problēma — par cik tas viss ir politiski izdevīgi, bet arī tas, kurš gribētu atbildēt uz līdzīgu jautājumu, nespētu noliegt tā saucamo leišomaņu patriotismu.” Kāds cits zinātnieks, franču vēsturnieks Seņoboss (Seignobos) jau 1912. g. kādai savai latviešu studentei Sorbonnā skaidro, ka vistuvāk paredzamā nākotnē viņas dzimtene kļūs par neatkarīgu valsti.

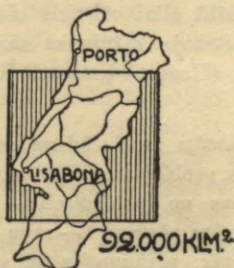
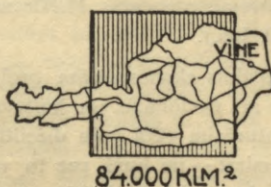
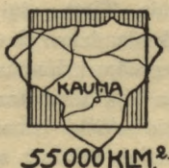
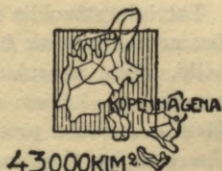
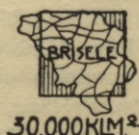
Galvenais pārvaramais šķērslis ir ģeografiskie nosacījumi, citiem vārdiem, vieta, kurā kādas tautas senči vai nu nepieciešamības, vai laimīgas jeb nelaimīgas intuícijas dēļ to atstājuši, nostādot jaunu laiku jaunu problēmu priekšā — citādi izsakoties, vēstures un ģeografijas sadarbībai un konfliktiem. Pārcilājot atmiņā iepriekšējās nodaļas, sevišķi pirmo, varam vērot, cik nozīmīgas ir šīs problēmas, kas izaugušas Baltijas jūras liktenīgā austrumu piekrastē. A. Tibals nosauc Baltijas jūru ne vairāk ne mazāk kā par „Jaunu,” vairāku iemeslu dēļ, starp kuriem viens ir, ka tā pārāk viegli noslēdzama, bet jo sevišķi tās etnisko nosacījumu dēļ: „par daudz tautu,” viņš rakstā, „dzīvo šajos krastos, un viņu vidū valda pārāk liela spēku nesamērība.” Ir taisni deviņas valstis, kurām pieder mazāki vai lielāki Baltijas jūras piekrastes apgabali. Ja nu salīdzinājuma dēļ ņemam Vidusjūru, sākot no Gibraltara līdz Dardaneļiem un Suecas kanalam, atrodam tikai astoņus krastmaliešus, lai gan šī jūra ir apm. septiņas reizes lielāka. Ja turpretim ņemam Adriatijas jūru, tur atrodam tikai divus piekrastniekus, jeb, pieskaitot Albāniju, — trīs, un tomēr pār Adriatiku gulstas problēma, kuras svārs mums labi zināms. Padomāsim drusku, kāda līdzīgos apstākļos izskatītos Baltijas problēma.

Jau redzējām, ka latvieši nebija vienīgie, kam bija jāiztur starptautiskā plebiscīta pārbaudījums, lai tie gūtu savas politiskās pilngadības atzišanu ārpolitikas laukā. Bez citiem baltu kaimiņiem un Somijas — kas ir ģeografiski laimīgākā stāvoklī un tāpēc ar citādu politisku tradīciju — interesantā kārtā tur ir vēl daudzi citi kontinenta normalēs („Randstellung,” kā to dēvē modernā terminoloģijā), radot iespaidu, ka taisni spīrgtās jūru un okeanu vēja brāzmas piešķir piekrastnieku dvēselēm spēju atbrīvoties no pārāk smacīgā kontinenta klimata, kas politikā gandrīz vienmēr nozīmē masīvu, statisku organismu. Pirms apmēram simts gadiem šādi bija grieķi, serbi un beļģi, tad nāca citi balkanieši un tad baltieši, kā to redzējām kādā iepriekšējā nodaļā. Šveicei un Čehoslovākijai, kurām nav jūru, kur atbalstīties, vismaz ir kalni, kas aizsargājuši šīs individualās politiskās formācijas līdz lielo pārvērtību laikiem, kamēr starptautiskie sarežģījumi netop stiprāki par dabisko aizsardzību — ja Šveice vēl tagad spējusi noturēties neitrāla, tas, atklāti sakot, nav tik daudz viņas nopelns. Irījas rīcībā gan ir daudz jūras, bet tai ir tikai viens kaimiņš, kas par to daudz spēcīgāks, tāpēc pagāja gadu simteņi, līdz tā spēja atbrīvoties.

Starptautiskais spriedums par katru jaunu kandidātu parasti mēdz būt bargs un bez jebkādas žēlastības, jo tam pamatā nav tik daudz vēstures pieredze kā jau „stāvokli ieguvušo” nāciju skepticisms un zināma iedomības doza. Visai šai procedurā ir tomēr viena vaina: spriedumu izteikšana vienmēr atkārtojas taj pašā kodīgu un dzelīgu piezīmju tonī, kas sākumā rada tādas sirdssāpes kandidātiem, līdz tie tiek uzņemti atzīto pulkā. Ir interesanti šinī sakarībā palasīt lielo kanceleju korespondenci attiecībā uz jaundzimušo Beļģiju 19. g.s. trīsdesmitos gados, tāpat kā to, kas attiecas uz Balkanu valstīm ap un pēc Berlīnes kongresa (1878). Pirmie latviešu diplomātu soļi, kas bija savā amatā „self made men,” Parīzē un Londonā, pie tā laika politiskās situācijas (pēc 1918. g.) varenajiem, šie soļi, ja tos aplūkojam no zināmas vēsturiskas distances, varētu sagādāt uzjautrinājumu, protams, tikai gan tad, kad rūgtās mielas ir jau izšķīdinājušās ķīmiskā procesā, ko sauc par laiku. Viņu darbs lāgiem bija jaukts ar „debesu gaviļem un nāves noskumšanu” — vārdu sakot, tas bija ciets pārbaudījums katram patriotam. Lai citējam kādu starpgadījumu, kad kāds Lielbritānijas ārlietu ministrijas atbildīgs ierednis stāstījis saviem draugiem, cik lai-

mīgi viņam izdevies atvairīt „divus nepazīstamus avanturistus,” tas ir divus „jaunpiedzimušos” diplomatus.

Iebildumu, kritiku un šaubu saraksts ir bijis garš, pat draudošs. Lūk, galvenie atvairāmie uzskati, kas bija jāpierāda par nederīgiem. Viens no galveniem iebildumiem, ko pacēla arī nopietni ļaudis, bija tas, ka tikai divi miljoni liela tauta, nemaz nerunājot par politiski-militārām problemām šajā zemes stūrī, kas tik ļoti pakļauts kā rietumu tā austrumu spiedienam, nekad nespēs ekonomiski eksistēt, vēl jo sevišķi kara izpostītā zemē: mēdza teikt, ka paši ieredīpi izēdīšot visu zemi, kas, sastāvēdama tikai no kādas imperijas divām provincēm, nekad nespēsot piebarot smago birokrātijas

UNGARIJA**PORTUGALE****AUSTRIJA****LATVIJA****LIETAVA****IGAUNIJA****DANIJA****ŠVEICE****ALBANIJA****HOLANDE****BELGIJA**

Latvija nav mazākā Eiropas valsts.

aparatu, kādu prasa valsts; jau diplomatiskās pārstāvniecības vien — par to runāja daudz — ārzemēs radišot nesamaksājamus izdevumus u.t.t. Pēc tam tika runāts, rakstīts un sirdīgi polemizēts, ka tik riskantu eksperimentu, kā piemēram, agrarreformu nevarēšot atrisināt bez lieliem ārzemju aizdevumiem, kuri Latvijas pirmajos pastāvēšanas gados nesteidzās ieklūst. Un ne tikai šāda veida izdevumi, arī zemes jaun-

uzbūve būšot ļoti smags pārbaudījums, ja padomājot par Beļģiju, Ziemeļfranciju, ko stipri atbalsta amerikāņi, Itāliju u.t.t. Bīstama bija neapmierināto opozīcija, kas izpaudās uzbrukumos, polemikās un aizmuguriskās intrigās. Lai pieminam tikai baltiešu aristokrātiju, ko agrarreforma sociāli iznīcināja, bez tam — tas nav jāaizmirst — nebija pagājis ilgs laiks, kad šiem dižciltīgiem bija vēl liela teikšana imperijas galmā un augstu radu sakari Eiropā. Polemikas dzelonis no šīs puses tika vērsts pret jaunās valsts (arī pret abām pārējām Baltijas valstīm) politisko radikalismu: šī jaunpiedzimuse republika, pēc šo polemiku domām, neesot nekas cits kā sava veida bolševisma izpaudums vai variācija un tādēļ neesot uzņemama citu, nopietni organizētu valstu pulkā, tāpat kā tās pārstāvji neesot pielaižami labākā sabiedrībā. Visas šīs polemikas bija garas un nepatīkamas, un tās aprimās tikai Latvijas pastāvēšanas otrā gadu desmitā, kad no visām pusēm cirstās brūces sāka pamazām aizdzīt. No tautas ekonomijas viedokļa šai sakarībā allaž vēl ticis cilāts pārmetums, ka lielo zemes īpašumu sadalīšanas sekas esot strauja ražošanas samazināšanās (attiecīgais statistikas materials atrodams H.Hitona (Heaton) grāmatā *Economic History of Europe, 1937, 490. lpp.*).

Blakus ekonomiskām problēmām ar dažādiem sentimentāliem iekrāsojumiem pacēlās arī nacionālās un kultūras problēmas. Vācu minoritate, krievu un poļu atbalstīta, (paturēsim vērā poļu dižciltības un garīdzniecības iespaidu Latgalē) nekad nevarēja aizmirst — un kurš par to varētu pārmest? — savu valdošo stāvokli šajos novados tik daudzu gadsimtu laikā, un tāpēc, neraugoties uz visradikālākiem un liberalākiem minoritatu likumiem pasaulē, dzēla kur varēja. Cik daudz nebeidzamu polemiku, žēlošanās, sarkasma un pārmetumu bija no vācu puses visos šajos divdesmit gados līdz pat viņu liktenīgai aizbraukšanai uz Lielvāciju 1939. g. rudenī!

Latviešu stāvoklis ne vienmēr bija vislabākais. Tiesa, viņi bija situācijas kungi, bet ne vienmēr tie bija pienācīgi sagatavoti tik daudziem jauniem uzdevumiem, sevišķi, stāvot uzbrukumam priekšā, ko ne bez slepenām briesmām atbalstīja viņu vareni kaimiņi, kuriem viņu minoritates bieži vien bija tikai tramplins dažādiem mērķiem, — attiecībā pret bolševikiem jāsaka, ka tie sevišķi izmantoja sociālās grūtības. Atcerēsimies tikai dažādos gadījumus, kad Latvijai, vienmēr savu minoritatu dēļ, vajadzēja dažu labu reizi sēdēt uz apsūdzēto sola Ženevā. — Vairāk vai mazāk tuvu šai problēmai stāv latviešu historiografijas „radību sāpes,” kurai bija jāveidojas uz iepriekšējo paaudžu celtniem pamatiem.

Pieskaroties tīri psiholoģiskas dabas vērtējumiem jāatzīmē gara rinda kritiku par jauno latviešu sabiedrību, kas šai valstī, kura ir daudz nabagāka nekā pirms 1914. g. kara, iznirusi „no tumsas.” Šai ziņā kritizējumi, kas bieži vien bija ļoti asi, dziļi skāra apvainoto patmīlību, dažreiz kļūstot par ļaunprātībām un netaisniem aizspriedumiem. Protams, ja valsts ir politiskas būtnes, t.i. cilvēka visģenialākais radījums, tad virsslānim jābūt visizmeklētākam cilvēciskās sabiedrības ziedam, kas kopjams, lai nenovīstu un neietu bojā nelabvēlīgos apstākļos. Virsslānim jābūt arī visdrošākai pazīmei par kādas tautas nobriedumu un tai pašā laikā ļoti jūtīgam termometram, kas nojauz slimības draudus vai tuvošanos, tāpat katru auglīgu un nepieciešamu jauninājumu, nezaudējot vitalos sakarus ar tautas radošo pamatu, pārāk no tā atšķēloties un ieslēdoties savu iluziju burvju lokā, kur tas sociāli tad sirgst ar arteriju sklerozi. Bijušo Baltijas minoritatu virsslānis sniedz visai interesantu un zināmā mērā ļoti traģisku šīs problēmas ainu, kā to, piemēram, ar lielu atklātību atzīst pazīsta-

mais grafs Kaizerlings, ieliekot gadu simteņos nobriedušu saturu vienā vienīgā frazē (Analyse spectrale de l'Europe. 1931, p. 275 etc.): „es vairs nereprezentēju kādu šīs pasaules realitāti.”

Mēģinot latviešu sabiedrības problēmu nolikt uz vēsturiskiem pamatiem, jau no paša sākuma jāatvairā daudz cittautu novērotāju kļūda, apgalvojot, ka latviešu sabiedrība būtu radusies līdz ar jauno valsti; tā ir liela faktiska kļūda, bez tam tā ir pārāk rudimentāra kāda vēstures procesa vizija, kaut arī to *bona fide* mēdza izlietot praktiskiem mērķiem. Daudzu gadu simteņu latviešu socialā izlase — kas pēc dažu saniknotu vēsturnieku domām nav nekad pārsniegusi maz apskaužamo „iedzimto virsaišu” (Hauptlinge) līmeni — bija izklidināta paaudzū paaudzēm ilgā svešas kundzības laikā, vai nu iznīcināta, vai pārtautota par vāciešiem, krieviem, zviedriem un poļiem (sk. 6. nod.); ģenealoģiskie pētījumi atklāj ne mazums vietējo asiņu aristokrātijas un baltiešu patriciešu dzislās. Bet tās visas ir vecas lietas, un kā to pierāda jau no vispārējās vēstures pazīstami fakti, taisni šīs ģimenes dažu labu reizi ir „katoliskākas par pašu pāvestu.” Jaunais latviešu sabiedrības virsslānis, kas 19. g.s. izauga paātrinātā tempā, jau gadsimtu mijā, kā to redzējam, varēja uz pietiekoši solidiem pamatiem uzdrīkstēties veikt uzdevumus, kuru mērķis bija valsts organizēšana. Latviešu emigrācija 19. g.s. un jo sevišķi pēc 1905. g. uz Krieviju un ārzemēm, daudzos gadījumos bija gan barga, bet beigu beigās latviešu virsslānim lieliska skola tā atbildīgajā un riskantajā darbā radīt autonomu politisku vienību: dzīves prasme un zinātnisko argumentu iepazīšana varēja likt pamatus nākotnei. No otras puses dzimtenē bija izveidojusies stipra un vērtīga gara darbinieku šķira: ārsti, advokāti, mācītāji, saimnieciskie darbinieki, dažādu pakāpju ieredņi u.c. Šie nogrupējumi un kodoli, kas auga augumā, jo tie pastāvīgi barojās no laucinieckā spēku pieplūduma, soli pa soli iekaroja vienu pozīciju pēc otras, sevišķi ekonomiskā laukā. 1914. g. priekšvakarā ar savu pārstāvju palīdzību Valsts Domē, tie varēja no cara valdības izdabūt koncesijas, kurām bija ilgstošas sekvences, piemēram, formēt nacionalās karaspēka vienības 1915. g. Uz laukiem tie savukārt bija sākuši veidot saimnieciskās organizācijās kustību, kas, neraugoties uz krievu policijas modrību un baltiešu aristokrātijas lielo neuzticību, arvien vairāk pieņēma politiskas kustības nokrāsu. Tas viss jāievēro, lai saprastu, ka „lēciens no socialās tumsas” uz valdošo šķiru nemaz nav tik „izmisīgi ārkārtīgs,” kā tam ticēja daži pārāk centīgi vērotāji un daži pārāk ilgās karjeras diplomāti, un tā daži „bons mots,” apm. tāda tipa kā: latvieši varētu būt nacija, ja viņiem būtu aristokrācija — izkūpēja gaisā. Tā kā Rīgā neatkarīgās Latvijas laikā rezidēja skaita ziņā relatīvi diezgan kupls diplomātiskais korpuss (vairāk nekā 20 sūtniecības, neskaitot konsulatus), un tā kā diezgan daudzi starp šiem pārstāvjiem piederēja pie vecās rietumu aristokrātijas, tad varam iedomāties dažu ziņojumu noskaņu vācbaltu dižciltīgo iespaidā, kas atradās dabiskā opozīcijā pret latviešu valdību. Tas nieks, kas vēl saglabājies līdz šodienai — protams, šīs lietas vēl ir pardaudz svaigas un diskretas — liek domāt, ka kādreiz visi šie „personīgie,” „konfidencialie” un „slepenie” papīri būs vēsturniekam ļoti priecīga lektūra.

Uz visiem šiem un daudziem citiem kritizējumiem ir atbildējis laiks. Ekonomiskas dabas iebildumiem varēja dot visskaidrāko atspēkojumu, bet citās nozarēs — jaunu pierādījumu, ka arī mazu zemi ir iespējams ļoti viegli organizēt, kaut arī priekšnosacījumi būtu tik neizdevīgi kā mūsu gadījumā, vieglāk nekā lielu, gan protams tad, ja tautai ir pietiekoši liels gribas spēks un saprāts. Latvju tauta, kā to redzam, savos neatkarīgās valsts nacionalās ekonomijas gados, arī sākumā, tas ir visatbildīgā-

kā un grūtākā laikā, bez kādas palīdzības un aizdevumiem, tika pierādījusi, ka tā grib un var dzīvot ar savu pašas spēku un spējām. Lasītājam, kas šiem faktiem gribētu izsekot, var bez vispārēja rakstura darbiem par jaunajām valstīm ieteikt nopietno „Latvijas statistikas atlantu,” Rīgā 1938. Lai dotu kaut vienu vienīgu, gan no visnoteiktākiem pierādījumiem, kas var dot liecību par tautas materialo stāvokli, atļausos citēt salīdzinošus datus, kas raksturo indivīda caurmēra ienākumus divdesmito gadu beigās. Latos, citiem vārdiem nomināli zelta frankos, jau minētie vidējie ienākumi, kas nosaka dzīves standartu, Eiropas kontinentā sadalās šādi: 1935-1939. g., ņemot valstu secībā, pirmā vietā liekamas rietumvalstis ar savu bagāto rūpniecību, pirmā vietā Anglija, pēc tam augstā dzīves standarta līnija slid koncentriskos riņķos austrumu un dienvidu virzienos, lai nonāktu pie viszemākiem skaitļiem Balkanu novados un mazliet augstākiem Austrumbaltijas zonā (par PSRS skaitļu, protams, trūkst). Lūk, attiecīgie dati:

Anglija	547	Ungārija	198	Dienvidslāvija	93
Irija	307	Dānija	184	Portugale	77
Zviedrija	297	Itālija	162	Igaunija	74
Holande	288	Šveice	145	Bulgārija	70
Norveģija	246	Somija	137	Polija	69
Vācija	244	Čehoslovākija	118	Lietuva	67
Beļģija	236	Grieķija	107	Rumānija	63
Francija	221	Latvija	97	Latv. Statistika atl.	52.lpp.

Latvija ieņem 16. vietu, tai seko pārējās 7 valstis. Tas nav daudz, bet panākts tikai 20 gados, sākot no pavisam nelabvēlīgiem pamatiem. Visumā, kā to pasaka skaists ieraksts virs Ariosto nama Ferrarā:

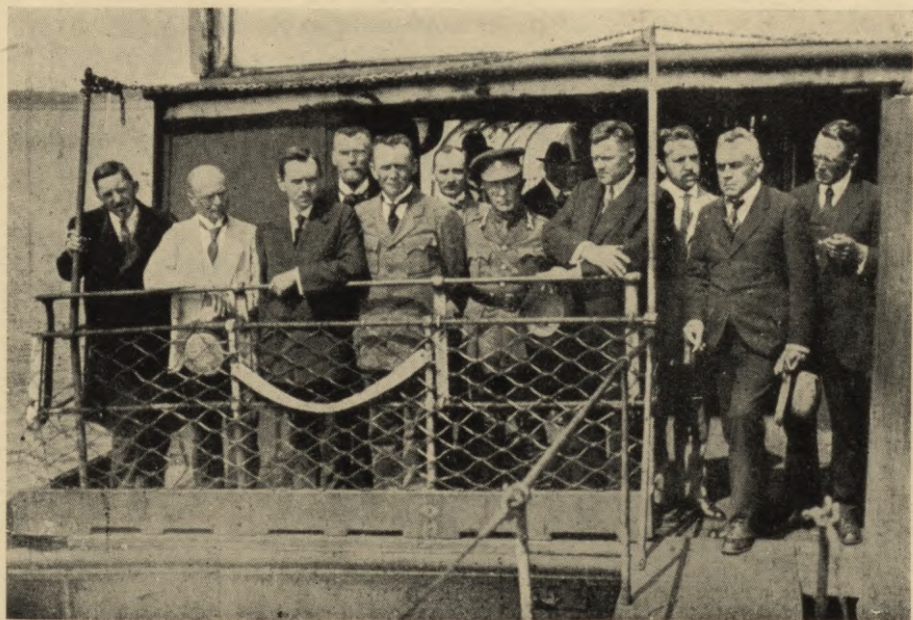
Parva sed apta mihi, sed nulli obnoxia, sed non
Sordida, parta mea tamen aere domus.

„Maza, bet man tīkama (t.i. māja), ne no viena neatkarīga,
pienācīgi glīta, manu pašu līdzekļu iegūta.”

Garā un dramatiskā cīņa un polemikas ap agrārreformu iezīmēja izšķirošas pārmaiņas ne tikai Latvijā, bet arī ļoti plašā Eiropas kontinenta joslā. Kad ar laiku pali sāka kristies, pasaule atradās sociālā situācijā, no kuras vairs nebija atgriešanās pie agrākiem apstākļiem. Tas bija viens no gadsimtu svarīgākiem pagriezieniem. Lūk, daži hronoloģiski un statistiski dati par tās attīstību un nostiprināšanos. Satversmes Sapulce pirmo reizi sanāca 1. maijā 1920. g. Tās vēlēšanu kārtība bija viena no modernākām tai laikā — šis varbūt mazliet pārspīlētais modernisms politiskā laukā nākotnē atnesa vienu otru kļūmi. Divos nākamajos gados izstrādāja konstitūcijas likumu, uz kura pamata ievēlēja nākošās Saeimas, kas savukārt vēlēja Valsts Prezidentu. Agrārlikums, viens no Latvijas radīšanas politiskiem stimuliem, tika pieņemts Satversmes Sapulcē jau 16. septembrī 1920. g. ar visu latviešu partiju balsīm, pretim balsojot minoritātēm. Tas radīja valsts domeni, tā saucamo Valsts zemes fondu, kur tika iekļautas visas muižu zemes un arī tie lielpašumi, kas nepiederēja baltvācu dižciltībai vien, bet arī krieviem, poļiem un dažiem latviešiem, bez tam agrākās domeņu zemes, mācītājmuižas, visi meži, izņemot tos, kas piederēja zemnieku saimniecībām, kūdras purvi un plašie ūdeņi. Muižniekiem vai lielpašniekiem, izņemot gadījumus, ja tie bija aktīvi piedalījušies karā pret Latviju, atstāja muižu centrus 50-100 ha lielumā, bet

Studentu rotas karavīri 1919. g. sākumā.

Latvijas Pagaidu valdība uz „Saratova” Liepājā 1919. g. No kreisās: min. E. Strautnieks, valsts kancelejas dir. R. Rudzītis, finanšu min. Puriņš, tirdz. un rūpn. min. Spr. Paegle, kara min. J. Zālītis, zemk. min. b. J. Goldmanis, min. prez. K. Ulmanis, sat. min. Hermanovskis, iekšl. min. Dr. M. Valters un min. J. Blumbergs.

Latvijas ziemeļarmijas brīvprātīgie 1919. g. pavasarī.

*Ziemeļnieku sagaidīšana Rīgā 6. jūlijā 1919. g.
Uz paaugstinājuma stāv plkv. J.Zemitans, plkv. J.Balodis un plkv. ltn. Ed.Kalniņš.*

Latvijas Kara Skola pie Daugavas tiltiem Bermonta uzbrukuma laikā.

Pirmās latviešu vienības Pārdaugavā 11. novembrī 1919. g.

Pirmais Valsts Prezidents Jānis Čakste karaspēka parādē, kuru komandē plkv. Apinis.

Brīvības piemineklis valsts svētku dienā.

draudzēm ne vairāk par 50 ha. Par pārējo atlīdzību nemaksāja. No statistikas viedokļa šis revolucionari-nacionalais akts, socialais un nacionalais pagrieziena, kā tas parādās visā Austrumeiropas joslā, kas atbrīvojusies no Krievijas un Austro-Ungārijas politiskās aizbildniecības, tāpat nelielā Vācijas daļā, atspoguļojas sekošā pārskatā (bez jau uzdotiem pētījumiem sk. arī „La riforma agraria in Lettonia”, — Bolletino Internazionale di Agricoltura, Roma, 406-414, 443-451):

No visas 6 267 000 ha lielās kultivētās platības piederēja

	<i>Pirms reformas</i>	<i>Pēc reformas</i>
Lielīpašniekiem	3 015 900 ha (48,1%)	nav
Valstij	627 700 ha (10%)	1 746 500 ha (28%)
Vecsaimniekiem	2 467 000 ha (39,4%)	2 817 600 ha (45,1%)
Dažādiem īpašniekiem	156 800 ha (2,5%)	129 500 ha (2,1%)
Jaunsaimniekiem	— —	1 550 200 ha (24,8%)
Saimniecību skaits:	1905. g. — 83 117	1929. g. — 216 209

(Pēdējais skaitlis ietver arī saimniecības, kas radušās sadaloties tiem lielīpašumiem, kurus agrarreforma neskāra).

No socialā viedokļa agrarreforma dod šādu ainu:

	<i>Zemes īpašnieki un to ģimenes</i>	<i>Bezzemnieki</i>
1897	38,8%	61,2%
1925	70,9%	29,1%
1930	76,8%	23,2%

Labības ražošanas samazināšanos kompensēja intensīvā produkcija, piemēram, lai minam tikai piena un piena produktu ražošanas attīstību. Divos gadu desmitos Latvija sasniedza piekto vietu Eiropā ar savu sviesta eksportu: Dānija (1), Holande (2), Šveice (3), Irija (4) un tās produkcijai ļoti tuvu Latvija (5).

Uz pamatotu jautājumu, kas ir samaksājais agrarreformu, jāatbild, ka neskaitot Baltijas muižniecības zaudējumus, tas zināmā mērā tika panākts ar mežiem, kuri par zemām cenām tika izmantoti jo daudzu jaunu ēku celšanai, bet atlikumu — un kādu atlikumu! — sedza jaunie zemes īpašnieki, kas bija cienīgi savu senču, agrāko lidumnieku sekotāji.

Vērtējot no starptautiskā viedokļa, Latvijas agrarā reforma parādās šādā apgaismojumā. Pēc Krievijas sabrukuma 1917. g. un pārmaiņām visā plašajā Austrumeiropas joslā, ar citiem vārdiem, pēc trīspadsmit valstu organizēšanās vai reorganizēšanās joslā starp Vāciju, Itāliju un Padomju Savienību, kopsummā ar 104 000 000 iedzīvotājiem, no kuriem apm. 80 milj. tika gandrīz vienlaicīgi atšķelti no trīs lielo imperiju agonizējošiem ķermeņiem, kad uz Eiropas politiskās kartes atkal parādījās līdzīgs zīmējums kā pirms 1700. g., socialie pārkārtējumi šajos novados bija ļoti dziļi. Proti, paraleli „sarkanai” revolūcijai, daudzām tautām, kas bija atbrīvojušās no lielo imperiju kundzības, vai arī, kas vēl pa daļai iekļautas šajās imperijās, sākot no Somijas un beidzot ar Grieķiju, sākās arī „zaļā” revolūcija, t. i. mazsaimnieku, vidējo zemnieku un bezzemnieku cīņšanās augšup, sabrūkot lielsaimniecībām. Jau citētais Hitons (Heaton) uzmet vispārējo ainu šādiem vilcieniem (490 u. t. lpp.): „Šeit lietotās metodes mums rāda veselu gradāciju papēmienu, kas iesākas no zināmas agrāko īpašnieku tiesību respektēšanas un beidzas ar tādiem, kurus var maz atšķirt no krievu revolucionāru metodēm. Pilnīgi tika konfiscēti īpašumi, kas piederēja baznī-

cai, valdniekiem vai cittautiešu dižciltīgiem. Dažos gadījumos latifundiju īpašniekiem, piem., Rumanijā bija tiesības paturēt zināmu platību, sākot no 250-1250 akriem." Atlīdzība, ja arī tika maksāta, bija daudz zemāka par zemju patieso vērtību (seko skaitļi par dažādām zemēm). „Visu šo kustību, kas iznīcināja apmēram 35 000 lielīpašumu, iedvesmoja drīzāk politiski nekā ekonomiski motīvi. Zemi nepiešķīra tiem, kas varētu to labāk kultivēt, bet gan tiem, kam tās bija par maz” u.t.t. (Kā redzams, tonis nav maigs pret reformatoru metodēm).—Vispārīgi ņemot, tā ir veselās vitālas kontinenta joslas pilnīga pārveidošana, kas stipri iespaidos arī pārējo zemju sociālo attīstību.

Arpolitika mazai valstij arvien būs nāves un dzīvības jautājums. Pasekosim interesantākiem posmiem latviešu pretestībā pret ārvalstu spiedieniem. Minot jau kādā citā vietā lietotu gleznu, tas nozīmētu, ka līdzsvars būtu jārada abiem krusta kokiem — vertikālam (no Baltās līdz Melnajai jūrai) un horizontālam (no Berlīnes līdz Maskavai). Ar to viss pateikts.

Baltijas Antantes idejai savā attīstības gaitā bija vairāki posmi: tā bija ļoti plaša programma, kam sekoja niecīgi rezultāti, pēc kam tie uzlabojas.—Tādi rupjā zīmējumā arī būtu šie trīs posmi, kurus var raksturot sīkāk.

Vēl 1918. g. novembrī igauņu delegācija lika priekšā Antantes valdībām projektu, izveidot Baltijas līgu, kurā būtu jāieiet trim valstu grupām, tas ir visām piejūras zemēm, izņemot lielākās un bīstamākās valstis — PSRS un Vāciju: 1) dienvidu grupai (Polija un Lietuva), 2) austrumu grupai (Latvija, Igaunija, Somija), 3) skandināvu grupai. Blakus rakstiskiem projektiem šajā politiskās romantikas laikā izskanēja jūsmīgi saucieni: no Baltās līdz Melnajai jūrai! Diplomātiskā rosība arī savukārt bija ļoti aktīva. Pēc dibinātāju sanāksmes Helsinkos (1920. g. janvārī) 1920. gada augustā Bulduros sanāca visu pārstāvju konference, kur piedalījās arī Ukraina un visas Austrumbaltijas piekrastes tautas, — skandināvi piesardzīgi atturējās. No visas Austrumbaltijas programmas (bija paredzētas astoņas konvencijas), poļu-leišu saspīlēto attiecību dēļ palika pāri tikai daži principiāli sadarbības līgumi, kam bija drīzāk teoretisks raksturs, un kuriem drīz vien vajadzēja padoties lielo kaimiņu spiedienam un taktikai, sevišķi PSRS, kas darīja visu, lai saasinātu leišu-poļu pretešības, un Polijai, kas pēc uzvaras pār PSRS (1920. g. augustā) un Viļņas okupācijas (1920. g. oktobrī) līdz ar Rīgas mierlīguma noslēgšanu (3. augustā 1921. g.) jutās pietiekoši stipra, lai sāktu diplomātiski dinamisku politiku. Rīgā un Tallinā darīja visu, lai glābtu, kas glābjams, bet tikmēr saplok Somijas uzticība, kas atraujas no tiešas sadarbības, bet Polija tiko radīt no savu interešu viedokļa cita veida bloku, kas protams atrastos tās hegemonijā. Tā pēc šiem triecieniem Latvijai un Igaunijai nekas cits neatliek kā realizēt tā saucamo mazo programmu (politiski-militārs līgums starp šīm abām valstīm 1. februārī 1923.). Pa tam arvienu ātrākā tempā savu darbību atsāk Vācija, sākot ar mierlīgumu ar PSRS (16. aprīlī 1922.), un visa spēle, ievērojot pieaugošo spiedienu uz Austrumbaltiju, kļūst arvien komplicētāka.

Sākot ar 1924. g. jāatzīmē jauni mēģinājumi paplašināt igauņu-latviešu līgumu, pievelkot klāt arī Lietuvu, taču ieinteresēto valstu (Polija-Frāncija, Vācija-Krievija) spiediens ir tik liels, ka šis plāns realizējas tikai desmit gadus vēlāk mainītos apstākļos, t.i. pēc tam, kad pamazām saasinājušās krievu-vācu attiecības. Šis jaunais pagrieziena samanašs gadsimta trešā desmita sākumā, kad PSRS, Tālo austrumu apdraudēta, pamazām sāk atzīt, ka Baltijas zona nenozīmē vis draudus, bet gan aizse-

gu vācu ekspansijas tieksmēm, sevišķi pēc nacionālsocialisma varas nodibināšanās (30. janvārī 1933). Arī Polijas situācija top delikata, un maršals Piłsudskis izšķiras noslēgt neuzbrukšanas līgumu ar Hitleru (26. janvārī 1934), panākot vācu-poļu attiecībās, kas dažbrīd bija jau kļuvušas neciešamas, islaicīgu uzlabošanu. Protams, ka PSRS uz to reaģēja ar asiem uzbrukumiem un trim Baltijas valstīm beidzot no savas puses izdevās realizēt vienošanos, ko varētu nosaukt par paplašinātu mazo programmu, 29. augustā 1934 (parakstīta Ženevā 12. septembrī 1934). Ar to trīs Baltijas valstis uzsāk stingru atturēšanās līniju no lielvalstu arvien asākās spēles — citiem vārdiem, izšķirās par neitralitāti, lai gan šī neitralitāte, būdama viena no daudzām illuzijām, „nav pati par sevi aizsardzība, bet gan tai pašai vajadzīga aizsardzība” (Zviedrijas ārlietu ministra Sandlera vārdi 1939. g.). Savos piecos pastāvēšanas gados Baltijas Antante ir cieši saistīta ar Tautu Savienību, tas ir ar *status quo* un kolektīvās drošības politiku, un tā auglīgā darbā veicināja arvien vairāk pieaugošo sadarbību un savstarpēju interešu noskaņošanu Baltijas tautu starpā.

Eiropas ārpolitikā, šīs Antantes darbības laikā parādoties vienai draudošai zīmei pēc otras, spēle kļūst ar katru gadu straujāka un bīstamāka, par ko var pārliecināties ar nedaudz datiem: pēc lielo plānu sabrukuma attiecībā uz Austrumu paktu notiek vācu bruņošanās (16. martā 1935), pēc Strēzas vienošanās (1935. g. aprīlī) un franču-krievu savstarpējā neuzbrukšanas līguma (2. maijā 1935), nāk italiešu-etiopešu konflikts (3. oktobrī 1935), kas arvien skaidrāk iezīmē Eiropas valstu sadalīšanos divās naidīgās grupās; pēc tam seko viens vācu ekspansijas akts otram, un pasaule fatāli tuvojas 1939. g. konfliktam.

Pēdējos gados pirms otrā pasaules kara Baltijas Antante turējās stingri savā līnijā un tās starptautiskais prestižs pastāvīgi auga augumā. Tā beidzot sabruka tāpat kā daudzas citas (Mazā antante, Balkanu antante, Skandināvijas antante), kad sabruka pate sistēma, uz kuras tā bija balstījusi savu starptautisko taktiku.

Beidzot norādīsim uz dažādu tautību un konfesiju kopdzīves faktu, kas ir Latvijai tikpat raksturīgs kā visai etniskai joslai starp vācu un krievu tautām. Ja statistikas ainava tik daudzu notikumu un vēsturisku pagriezīenu dēļ šajos novados ir kļūstusi sarežģīta, toties ir skaidrs, ka valsts organismam, kas grib dzīvot un pastāvēt, savā iekšējā likumdošanā jāreķinās ar šādu stāvokli, kaut vai lai izvairītos šā iemesla dēļ no iespējamām sadursmēm ar ārvalstīm; citiem vārdiem, šai likumdošanai jābūt saudzīgai, samierinošai un tālredzīgai, bet tai pašā laikā rezolutai, lai uzturētu valsts autoritāti.

Lūk, 1935. g. aina:

<i>Tautības</i>		<i>Ticības</i>	
latvieši	75,5%	ev.-luterāņu	55,2%
krievi	10,6%	katoļi	24,4%
žīdi	4,8%	ortodoksie	8,9%
vācieši	3,2%	vec ticībnieki	5,5%
poļi	2,5%	žīdi	4,8%
dažādi	3,4%	dažādi	1,2%

Viens no pirmajiem starptautiska stila aktiem, chronoloģiski viens starp pirmajiem pēc kara — Konkordats, noslēgts 30. maijā 1922. g., ievērojot tā liberalismu pret katoļiem un viņu institūtiem, kas jau atradās zemē, kļuva par paraugu nākošiem. Vairāk laika prasīja ortodokso problēmas kārtošana, ievērojot baznīcas katastrofisko sa-

brukumu Krievijā. Visas konfesijas baudīja ne tikai visas iespējamās brīvības, bet gandrīz visas saņēma valsts pabalstus. Arī nacionālo problēmu risināšanā bija jāķeras pie līdzīgām metodēm, ievērojot zemes situāciju attiecībā pret tās daudzo varenokaiņņu iespaidiem: valsts atbalstīja presi un skolas, atkarībā no minoritātes lieluma, citiem vārdiem, zināms valsts budžeta procents tika nodots šo minoritāšu rīcībā, lai tā to izlietotu kulturalām vajadzībām — teātriem u.c. Bez oficiālās kontroles, valsts rezervēja sev arī zināmas direktīvas attiecībā uz presi, skolu programmām u.t.t.

Noslēdzot īso problēmu rindu, kas apgaismo Latvijas brīvvalsts stāvokli Eiropā un visā pasaulē laikā starp abiem briesmīgākiem konfliktiem, kas plosījuši cilvēci, t.i. no Versaļas miera līdz 1939-1945. gada pasaules karam, sniegsim dažus skaitļus, kas raksturo Latvijas ārējo tirdzniecību šai laikā. Šie skaitļi mums rādīs zīmīgus jaunās valsts saimniecības „up and down” (miljonos latu):

	<i>Eksports</i>	<i>Imports</i>	<i>Bilance</i>
1921	29,3	73,7	— 44,4
1925	179,6	280,6	—101,0
1930	247,9	296,3	— 48,4
1933	81,5	111,2	— 9,7
1934	85,3	94,9	— 9,4
1935	138,3	121,9	+ 16,4
1936	260,7	231,2	+ 29,5

Lai pēdējā gada skaitļus pareizi novērtētu jāņem vērā lata devalvācija 1936. g. (arī Šveicē u.c.) Turpmākie gadi tādēļ citēti pēc Tautu S-bas gada grām. zelta dollaros:

1937	30,2	26,7	+ 3,5
1938	25,9	26,0	— 0,1
1939	25,1	24,6	+ 0,5

(pēdējā gada statistika nav pilnīga).

Blakus Latvijas oficiālai politikai dažos vārdos pieminami arī jaunās valsts sasniegumi sociālā un kultūras politikā. Ja saimnieciskās dzīves uzplaukums dziedē ne tikai kara postījumu sekas, kas izteicās ap 30% zaudējumu lauku saimniecībā (ēkas, dzīvāvais un nedzīvāvais inventārs), bet rūpniecībā pilnīgā katastrofā, fabriku inventāru un mašīnas chaotiski „evakuējot,” t.i. likvidējot un aizvedot uz Krieviju, bet ēkas nodedzinot un saspridzinot; Latvijas saimnieciskā dzīve, ar zināmiem autarķijas resp. pašapgādes principiem, ātri iesaista sevī iedzīvotājus, uz laukiem ar agrarreformu radot jaunsaimniecības, bet pilsētās strādnieku skaitu paceļot no 21 213 (1920. g.) uz 183 000 (1939. g.). Latvija pārvarēja 1930. g. pasaules saimniecisko krīzi un nepazīna bezdarbu, pēdējā laikā ievēdot ik gadus ap 30 000 laukstrādnieku no Polijas. Tautas labklājības pieaugumu raksturo kaut pasta krājokas noguldījumu pieaugums no 25 milj. latu (1. 3. 1934.) uz 69 milj. latu (1. 3. 1937.).

Kā zeme, kur maz vai gandrīz nemaz nebija cilvēku, kas dzīvo no kapitāliem, bet gandrīz visi eksistēja no darba, Latvija, tieši ieinteresēta savu iedzīvotāju labklājības nodrošināšanā, izcīlu ievērību piegriezta sociāli likumdošanai, darba un darba laika noteikumiem, algu un dzīves dārdzības regulēšanai un sociāli palīdzībai, ieņemot šajā ziņā vienu no pirmajām vietām pasaulē. Valsts piemaksas pārsniedza 12% no visa valsts budžeta, bet slimo kases varēja uzrādīt 143 slimnīcas, 512 aptiekas, 1553 ārstus un 776 zobārstus. Rūpējoties par tautas dzīvo spēku, valsts ievēda ģimenes

piemaksas, bet pensiju likums, ar pilnu pensiju ar 55 gadiem, bet daļējo jau ar nokalpotiem 15 gadiem, ir viens no liberalākiem. Latviešu strādājošai tautai bija iespēja visu to salīdzināt ar sociālo likumdošanu okupantu valstīs un šis salīdzinājums ir vislabākā liecība mūsu valstij.

Bet visuzskatāmāki ir sasniegumi kulturas laukā, dažkārt pat žilbinoši. Sāksim ar tautas izglītību, ar skolām, kas ir pats galvenais faktors tautas dzīves līmeņa celšanai. Krievu laiku sistema paredzēja triju ziemu pagastskolu uz laukiem, pie tam ar svešu, bērniem nesaprotamu mācības valodu; vidusskolas bija tikai dažās lielākās pilsētās. Statistiskie dati rāda 1920. g. sākumā 864 pamatskolas (1. pakāpes gan tikai 674) ar 2096 skolotājiem un 69 866 skolniekiem, bet 1934. g. šie skaitļi ir: 1904 skolas ar 9287 skolotājiem un 231 533 skolniekiem, kas bez liekiem komentāriem rāda jau pirmajos 15 gados veiktā darba sasniegumus. Vidusskolu 1919/20. m. g. ir 36 ar 4550 skolniekiem, bet 1934. g. 72 ar 22 509 skolniekiem, kam pieskaitāmas arī no jauna izveidotas 40 arodskolas ar 8 000 skolniekiem. Arī šie skaitļi runā paši par sevi. No valsts budžeta tautas izglītībai Latvija izdeva 15%, kas pārsniedz caurmēru Eiropā (12%); visus skolotājus algoja valsts. Pie tam tika pārveidota arī pati skolu sistēma, padarot jau minēto 3 gadu pamatskolu par sešgadīgu un tā paceļot tautas izglītības vispārējo līmeni, kurpretim ieredniecībai bija jau vidusskolas izglītība pamatā. Protams, visas šīs reformas prasīja ārkārtēju piepūli, sevišķi skolotāju jautājuma kārtošana, paceļot to skaitu un piemērojot arī priekšvara skolotāju izglītību jaunajām prasībām.

Ja tautas kultūra var vispārīgi savu veidošanos un savus ideālus redzēt piepildītus tikai savā zemē un savā valstī, tad tautas izglītības sistēmā šāds noslēgums virs pamata un vidusskolām ir augstskola. Tāpēc centieni pēc latviešu augstskolas iekļaujas jau tautiskās atmodas laikmeta programmās, un mūs nevar sevišķi pārsteigt tas, ka Baumaņu Kārlis, nacionālās himnas autors, ir uzrakstījis arī latviešu universitātes himnu, bet kāds Vecpiebalgas saimnieks 1877. gadā testamentā atstājis tai 20 000 zelta rubļu. Tas nav nekāds gadījums, ka jaunās tautas līdzās politiskai neatkarībai un brīvībai nes sevī prasību arī pēc kulturalas neatkarības un brīvības un to uzstāda par vienu no pirmajiem mērķiem. Tāpēc arī jau 1917. g. maija mēnesī pulcējās Vidzemes Pagaidu Zemes Padomes Latvijas Augstskolas interesentu komisija, nonākot pie ierosinājuma par latviešu universitāti, kas tuvāk top iztirzāts Tērbatas latviešu skolotāju konferencē 7-13. jūlijā 1917. g., kur paredzēta arī tās pirmo fakultātu atvēršana 2-3 gadu laikā. Liktenīgi piepildījās šī rezolūcija, jo 28. sept. 1919. g. svinīgi atklāja Latvijas Augstskolu (vēlāk pārdēvēta par Universitāti) ar 11 fakultātēm, ieslēdzot tajā bij. Rīgas Politehnisko Institutu. Ar īsu pārtraukumu Bermonta laikā, kad augstskolas vadība nodeva mācības spēkus un studentus valdības rīcībā, tās darbība uzrāda ne tikai mācības spēku skaitu, kas pārsniedz 300, un studentu skaitu ap 8 000, bet tāpat arī visai rosīgu zinātniskās pētišanas darbu. Nacionālā zinātne, operējot gan ar specifiski latviskām nozarēm (latviešu valoda, literatūra, māksla, vēsture, tiesības u.c.), ir izkopusi arī Latvijas dabas pētišanu (fauna, flora, ģeografija, ģeoloģija u.c.) un tāpat arī pārējās nozarēs savus pētījumus pieskaņojusi kā vietējām izejvielām, tā arī īpatnējām prasībām, visu to izvedot pēc starptautiskās zinātnes prasībām un metodēm, uzturot dzīvus sakarus ar citu valstu zinātniekiem, gan kongresos, gan ar viesu priekšlasījumiem u.t.l., kā arī ar savu pētījumu rezultātu zinātniskiem publicējumiem. Valstij universitāte ir devusi darbiniekus un vadītājus visās nozarēs. No universitātes vēlāk atdalās lauksaimniecības fakultāte, izveidojoties

par patstāvīgu Lauksaimniecības Akademiju, kuru pārceļ uz vēsturisko Jelgavas pili, kas Latvijas laikā atjaunota no gruvežiem. Ir vēl jāaizrāda, ka studiju veicināšanai valsts ir devusi daudzas stipendijas, bet pēdējos gados iekārtojusi katram pieejamu studiju kredītešanu bankas operācijas ceļā.

Latvijas pētišanas vajadzībām drīzi vien rodas specialie institūti, kas pa daļai saistīti ar Universitāti, pa daļai ir ārpus tās, gan attiecīgo zinātnieku vadībā. Kā pirmais un plašākais no pēdēji minētiem institūtiem goda vietā ir bijusi Pieminēkļu Valde, kas apzinājusi, pārņemot savā rīcībā un rūpējoties par tiem, vēsturiskos kultūras un celtniecības pieminekļus, etnografiskās ekspedīcijās apzinājusi tautas celtniecības un materiālas kultūras objektus, bet galveno vērību piegriezusi arheoloģiskiem izrakumiem gan tur, kur ir bijuši apdraudēti senkapi, kā arī sevišķi pēc 1934. g., izdarot liela stila izrakumus senajos latviešu pilskalnos (Talsi, Mežotne, Daugmale, Jersika, Rauna u.c.). Pie Pieminēkļu Valdes sākumā bija arī Brīvdabas muzejs, uz kuriem pārveda atsevišķas celtnes, iekārtojot un restaurējot tajā agrāko laiku Zemgales, Kurzemes, Vidzemes un Latgales mājas ar to iekārto, kā arī divas (nojaukšanai paredzētas) senās koka baznīcas. Jāpiemin arī, ka pilskalnu apzināšanai un uzmērišanai ik gadus ekskursijas rīkoja Kara Muzejs.

Kr.Barona pasākto tautas tradīciju vākšanu turpināja Latviešu folkloras krātuve, sakopojot vairāk par 2 milj. šo tradīciju variantu, tos sakārtojot un publicējot. No Folkloras krātuves izauga arī vēlāk patstāvīga Valodas krātuve. Latvijas Vēstures Institūts savā īsajā pastāvēšanas laikā ir paspējis ne tikai savākt daudz materiālu Latvijas vēstures pētišanai, bet arī klajā laist vērtīgus avotu publicējumus.

Visam šim darbam pieslejas arī Valsts Vēsturiskā Muzeja darbība; tas radās pārņemot M.Siliņa Rīgas Latviešu Biedrībā iekārtoto etnografisko muzeju, papildinot reti bagāto tautas tērpu kolekciju ar citiem etnografiskiem objektiem, izveidojot, sakarā ar Pieminēkļu Valdes izrakumiem, arī plašu latviešu arheoloģijas nodaļu. Vēsturiskajam Muzejam kā nodaļas tika pievienoti valsts pabalstītie provinces muzeji (Jelgavā, Liepājā, Daugavpilī, Rēzeknē, Cēsis u.c.).

Latviešu mākslas sasniegumus raksturo pirmā kārtā divu augstskolu — Latvijas Konservatorijas un Latvijas Mākslas Akadēmijas nodibināšana, kas deva iespēju arī šajās nozarēs gūt augstāku izglītību. No konservatorijas, kas visu laiku bijusi prof. J.Vītola vadībā, ir nākusi mūsu jauno kompozitoru saime, kuras darbību veicināja simfonisko un citu koncertu iespējas un jaundibinātā Radiofona prasības pēc latviešu radošās muzikas. Tāpat arī Nacionālā Opera varēja ne tikai uzņemt latviešu solistus, diriģentus, koristus un orķestrantus, bet arī latvisko repertuaru, kurā latviešu operu skaits bija jau ievērojami liels. Operas balets kā ar uzvedumu grezno ārējo ietēru, tā arī ar savu klasisko skolu arvien vēl nav aizvietots Baltijas valstīs un to rietumu kaimiņos. Atsevišķi vēl pieminama tā kora dziesmu kultūra, kas jau ar Rīgas Latviešu Biedrības rīkoti pirmajiem Dziesmu svētkiem ir tapusi par tradīciju un tautas kopības demonstrējumu, uzrādot pāri par 10 000 dziedātāju un pāri par 100 000 apmeklētāju pēdējos svētkos. Goda vieta piešķirama latviešu koru (Reitera koris, Dziesmuvara, Universitātes koris) viesizrādēm, kam aiz muguras ilgas un krietnas mākslinieciskas tradīcijas. Šie kori izdarījuši ilgu un atbildīgu viesošanu Vidus- un Rietumeiropā, apmeklējot daudzus slavenus muzikas kultūras centrus, un par panākumiem liecina daudzās valodās rakstītās recenzijas; šie fakti viegli izskaidrojami, jo dziesmai tāpat kā daudzās citās ziemeļu tautās latviešos ir stipras saknes un ilga tradīcija tautā. Šīm manifestācijām pievienojas Rīgas operas baleta viesizrādes.

Par īsto latviešu glezniecības centru izveidojās jaundibinātais Valsts Mākslas Muzejs Rīgas pilī, kas veicis svarīgu darbu iegūstot un sakopojot daudzus izcilo latviešu gleznotāju darbus. Latviešu glezniecība reprezentēta arī ārzemju muzejos (piem., Malmō); daudzās ārzemju izstādēs tā guvusi ievērojamus panākumus. Visai svarīgais izstāžu jautājums ar laiku kārtojās divos virzienos: ik gadus rīkotās Kulturas Fonda izstādes kopoja pēc iespējas visu virzienu māksliniekus, bet paraleli daudzas mākslinieku biedrības rīkoja patstāvīgas izstādes. Tāpat sāka organizēt ceļojošās izstādes, kā arī mākslas kolekcijas provincē, kur līdz ar turības celšanos auga arī kulturas prasības. Jau divus gadus pēc valsts proklamēšanas 18. nov. 1920. g. nodibinātais Kulturas Fonds ar ievērojamiem līdzekļiem (ik gadus pāri par miljonu latu, kas ienāca no dažādām piemaksām, piem. alkoholiskiem dzērieniem), pabalstīja kulturas organizācijas, bibliotēku tīkla izveidošanu, tautas namu celšanu, teatrus, grāmatu un muzikāliju izdošanu, kā arī piešķīra stipendijas zinātniekiem, māksliniekiem, pedagogiem u.c. studijām ārzemēs, tāpat premijas par labākiem darbiem. Vēlākos gados tam pievienojas visu nozaru izcilāko kulturas darbinieku svinīga apbalvošana ar Tēvzemes Balvu. Sabiedrības piesaistīšanu dzimtā novada kulturas dzīves atbalstīšanai (skolas, biedrības) ievadīja ar lieliem panākumiem vaiņagotais Valsts Prezidenta K. Ulmaņa „Draudzīgais aicinājums,” kas, minot piemēram tikai kaut skolām ziedoto grāmatu skaitu, daudzus simtstūkstošos eksemplāru, uzrāda izcilus sasniegumus.

Ja šeit minētie isie aizrādījumi galvenā kārtā zīmējas uz t.s. oficiālās kulturas un mākslas dzīves novadu, tad atsevišķi būtu jāapskata latviešu mākslas — glezniecības, rakstniecības, muzikas u.c. nozaru attīstība Latvijas brīvvalsts laikā, ko tomēr nav iespējams ietilpināt šinī darbā. Visās šinīs nozarēs pašu valsts atraisīja neredzētu kāpinājumu un jau tautas atmodas laikā liktās tradīcijas tagad brīvi veidojas, pilntiesīgi piesaistoties Vakareiropas kulturas dzīvei.

Atstāsim tagad neseno faktu valstību un vēlreiz īsumā apstāsimies pie „pēkšņās” latviešu tautas parādīšanās (tā par to sprieda un dažbrīd spriež vēl tagad) uz lielās politikas skatuves, pēc tam kad gar mūsu acīm aizslīdējuši tik daudz gadu simteņi. Kā šī tauta ir varējusi un pratusi iegūt tādu daudzpusību bez ilgas skolas? Kādā veidā tai izdevies saglabāt savu, tik ilgi pazemotu paaudžu laikā, nacionālo lepnumu, kas ir pamatā visām citām lietām? Jautājumi varētu virknēties garā rindā, ja mūsu gadījums būtu bezcerīgi viens, izolēts un tā tad grūti izskaidrojams. Tas ir īpatnējs tikai dažās parādībās un netrūkst kā piemēru Eiropas vēsturē tautu, kas garus gadu simteņus bijušas pakļautas citu kundzībai. Tādas mēs atrodam, piemēram, Balkanu pussalā (grieķi, bulgari u.c.), Zaļajā Salā, tas ir Irījā, pie Biskajas jūras līča un citur. Tās visas ir tautas, kas ir gan bijušas ilgu laiku apspiestas, bet tomēr palikušas nacionāli dzīvas tādā mērā, ka labvēlīgos apstākļos varējušas attīstīt spēcīgu un pretestības pilnu politisku aktivitāti, varētu sacīt, gandrīz vienmēr pēc Madzini mūžīgās formulas: vispirms ideāls, pēc tam realitāte, vai arī kā sacījis kāds cits itālietis, Adzeļo: Itālija nu ir gatava, tagad jātaisa itālieši.

Līdzīgas vēsturiskas paraleles bez šaubām nebūtu pārlicinājušas baltvācu 19. g.s. un 20. g.s. pirmo desmitu historiografiju. Šīs vēstures skolas galvenā teze bija vācu politiski kulturalās misijas (Sendung) apraksts un gloricēšana Austrumbaltijā, — lietojot toreizējās polemikas krustugunis radušos terminoloģiju — „Kulturtrāgertum,” kas, protams, ieguva par tik lielāku nozīmi, par cik zemākā līmenī tika nostādīta to

Jauzu civilizācija, pret kuriem šī „misija” vērsās. Polemikā karstumā daži šī novirziena raksti atvasināja visas iedzimto tautu politiski-kulturalās manifestācijas (šīs tautas parasti dēvēja vispārinātā vārdā par „Undeutsche,” nevāci) no civilizācijas nesēju augstsirdības; tā esam dzirdējuši un lasījuši, ka mums par visu morālo un intelektuālo mantojumu jāpateicas mācītāju labdarībai, viņu gana darbam u.t.t. Šādā vērtējumā patstāvības un brīvības iegūšanas manifestācijas tika kvalificētas par melnu nepateicību vai arī kā vergu dumpi (atcerēsimies 1905. g.). Laiks jau ir pietiekoši izbalinājis šo polemiku tinti, un abu pasaules karu nežēlīgie sitieni liks pasaulei mācīties vēl daudzas jaunas lietas, tādēļ vienīgi kā vēsturisku kuriozu atgādināsim kādu no šī domāšanas stila formulām, kuru kādreiz slaveni padarīja tādas vēsturiskas teorijas, kādas ir, piem., fon Treičkem: „Un tā viņi šeit (tas ir Livonijā) stūrgalvīgi patur (pēc iekarošanas) vergu tautas nacionalismu, kuram nav pamata, kamēr prūšu zemnieks, iegūdamas mantojumā vācu valodu, pamazām iegūst arī vācieša brīvību.” Līdzīga rakstura izvirdumiem derētu mierīgā E.Lavisa (Lavisse) atbilde: „ja kāds līdzīgiem vārdiem,” viņš saka, „runā par savu pienākumu pret uzvarētiem, tad liktos, ka tas nezina Darvinu.” Un tie bija *pagājušā gadsimta septiņdesmitie* un astoņdesmitie gadi! Un tālāk?

Kas attiecas uz Livoniju, te paliek spēkā kāds vispārīgi atzīts fakts: tā kā vācu zemnieks nedomāja pārcelties uz jauno koloniju aiz jūras, tad sociālā ziņā tā palika, tā sakot, karājamijs gaisā, un rezignētā Šīmaņa formula „ja Livonijas vēsture nav varējusi kļūt par Lielvācijas provinces vēsturi (piemētināsim — līdzīgi Prūsijai), tad tur vainojams tās jaunais liktenis” — patur savu vērtību visas vācu kundzības laikos. Tas nozīmē nacionālistiska rakstura bailes, lūkojoties uz citām tautām, kuras atrodas blakus „misijas nesējai,” citiem vārdiem, pārsteigtos „kādēļ nē?” un „kā īsti nē” attiecībā uz vietējo tautu neizdevušos denacionalizāciju. Lūk kādreizējās Livonijas gadsimtu problēmas pamats. Nacionālas spraugas eksistence, kas nelabvēlīgos brīžos var kļūt par īstu aizu, bet augstspraiguma brīžos izveidot bezdibeni starp tautām, lūk, pagājušo gadu simtu „vienīgās vācu jūras kolonijas” (Šīmans) vēsture! lūk, tāpēc „nav miera zem Latvijas bērziem,” kā dzied mūsu tautas dzejnieks, tāpēc šī kolonija no visu tās savlaicīgo valdītāju viedokļa — vācieši, poļi, zviedri, krievi (kas par krāšņu sabiedrību!) — ir palikusi tikai pusgatava; bet, nepabeigtiem vēsturiskiem stāstiem vienmēr ir liktenīga priekšrocība atgriezties izejas punktā, lai vēlreiz meklētu izšķirošus rezultātus. Tās ir ģeopolitisko „atslēgas zemju” bēdīgās un arī labvēlīgās privileģijas. Kāda Fr.Racela (Polit. Geogr. 56. lpp.) dziļdomīga piezīme savukārt (sal. 1. nod.) palīdzēs atrast sintētiskāku viziju par latviešu tautas vēsturiskām likteņgaitām: „Zemes politiskais spēks iet šķietamā zudumā, ja tauta ir pakļauta. Liekas, ka paliek vienīgi ekonomiskais labums, ko attiecīgā tauta tur gūst. Bet arī šai gadījumā zeme pakāpeniski rāda savu spēku, ja uzvarētie nav padzīti. Viņiem vienmēr ir tā priekšrocība, ka tie paliek dzīvot uz zemes, kas viņiem pieder viņu darba dēļ. Viņi ir *savās mājās* šī vārda visdziļākā nozīmē. Uzvarētāji turpretim ir svešnieki, kas šeit iekūpojušies. Tie ir pakļauti viņiem padoto zemes darbam, zemes, kas viņiem pieder tikai politiski... Tā sabrūk mēģinājums uzturēt pastāvīgas sociālas šķiras, mēģinājums, ko mēdz uzskatīt par dabisku lietu, un kas sabrūk vienmēr aiz tā iemesla, ka cilvēkam nepieciešams dzīvot uz šīs zemes un no tās pārtikt. Šai nepieciešamībā sadzīvot kopā slēpjas spontāna pretestība mēģinājumiem radīt vienu par otru augstākus sociālus noslāņojumus. Zeme atļauj daudzas dažādas iespējas, bet nepieļauj kā dabisku tādu stāvokli, ka vienam jābūt par kungu, bet otram par vergu.”

Tādēļ, lūk, „zemnieku dumpju rēgs” (Arbuzovs) neizzūd no Livonijas un sevišķi Igaunijas, no šīs „klasiskās zemnieku apspiešanas zemes” (Treičke), kur ļaudis ir ciētāki un asāki par latviešiem, kas pa lielākai daļai ir kontemplatīvākas dabas, — vai nu slēpto, vai sagaidāmo vai pēkšņi eksplodējošo sacelšanos rēgs. Bet tas norāda uz neapzinīgām vai zemapzinīgām šo ļaužu saitēm, kas runā vienu valodu un stingri turas pie savām senajām morales tradīcijām un ticējumiem. To labi izsaka franču vēsturnieks Ž.Mevrē 190. lpp.: „Baltijas un Somijas zemniecībai nebija savas ideoloģijas, bet tā veidoja nacionālu vienību. Tā pazina vienīgi savu kungu, bet zināja, ka tas ir svešnieks, vai sacīsim kādreiz klasiskā baltu terminoloģijā, ka tas ir nelatvietis un neigauņis. Ir aizspriedums domāt, ka patriotisms ir luksus lieta un ka tas sastopams tikai zināmās sabiedrības šķirās. Gluži otrādi, tās ir jūtas, kas pēc izcelšanās nav ne pilsoniskas, ne aristokrātiskas.”

5. Порядок разделения семьи выселяемого от главы.

Ввиду того, что большое количество выселяемых должно быть арестовано и размещено в специальные лагеря, а их семьи следуют в места специальных поселений в отдаленных областях, поэтому необходимо операцию по изъятию, как выселяемых членов семьи, так и главы их, проводить одновременно не объявляя им о предстоящем их разделении. После того, когда проведен обыск и оформлены соответствующие документы для личного дела, в квартире выселяемого, оперативный работник заполняет документы на главу семьи, вкладывает их в личное дело на него, а документы, оформленные на членов семьи, вкладываются в личное дело выселяющей семьи.

Сопровождение же всей семьи до станции погрузки производится на одной подводе и лишь на станции погрузки главу семьи помещают отдельно от семьи, в специально предназначенный для глав семей вагон.

Во время сбора в квартире выселяемых предупредить главу семьи о том, что личные мужские вещи складывал в отдельный чемодан, так как будет проходить сан.обработка выселяемых мужчинам отдельно от женщин и детей.

NKVD instrukcijas pants par ģimenes galvas atdalīšanu no ģimenes.

Kad vācu aristokratijas un pilsonības valdošā šķirā bija stipra savas iekarotāju kvalitātes un pastāvīgā pieplūduma dēļ no savas eksmetropoles, viss gāja savu gaitu, kā to rāda Livonijas vēsture, bet kad tās sāka izsīkt un deģenerēties, un no otras puses kļuva draudīgs gadsimta ideju spiediens (nacionalisms, socialismi), atmodinot „citus,” tad lietas kļuva nedrošas un slidenas un ar jaunu spēku parādījās vecais antagonisms un kontrasti, sekojot Racela uzskatam par tautu kopdzīvi; vēstures gaita vairs nav apstādināma. Tāpēc Livonijas gadu simteņu ilgajam eksperimentam vajadzēja beigties ar to tautu galīgo atdalīšanos un atšķiršanos, kas *nekad* nav bijušas saliedētas šai Baltijas jūras krastā. 1939. g. Hitlers atsauc „savus” baltvācus atpakaļ Lielvācijā. Fakts, ka vairāk nekā 90% no viņiem, neizmirsīsim: *citas* valsts pavalstnieki, paklausīja šim aicinājumam bez iebildumiem, kas citu acīm būtu bijuši grūti atvaļināmi, dod vislabāko liecību par šo „misijas” psiholoģiju pozitīvā vai negatīvā nozīmē, kā nu kuram tik. Lai sekas būtu kādas būdamas, šim faktam, bez šaubām, ir pirmās šķiras nozīme gadu simteņiem uz priekšu.

Apmēram desmit dienas pirms otrā pasaules kara izcelšanās, ar Maskavas līgumu 23. augustā 1939. gadā visa Austrumeiropa tika sadalīta starp Vāciju un PSRS. Polijas, Baltijas valstu un zināmā mērā Rumanijas liktenis bija apzīmogots, „krusta” vertikālais koks pazūd no jauna. 5. oktobrī 1939. g. tika parakstīts latviešu-padomju līgums par jūras un gaisa bazu piešķiršanu un krievu aizsardzību Latvijā, kas nozīmē neapstrīdamu krievu stratēģisku un politisku hegemoniju visā minētā joslā. Tā notikumi risinās līdz 1940. gada pavasarim; pēc Francijas sabrukuma PSRS sper soli uz priekšu. Baltijas valstīm tas savukārt nozīmē viņu okupācijas sākumu. Maskava, izmantojot smieklīgus ieganstus, apsūdz attiecīgās baltiešu valdības, ka tās nav turējušas 1939. g. klauzulas, pilnīgi okupē visas trīs valstis, un pēc tam, kad iznīcinātas pilsoniskās valdības un izdarītas tā saucamās „vēlēšanas” starp 3. un 5. augustu, pievieno sev un iekļauj agrākās Baltijas valstis. Kamēr uz Maskavu brauc jaunās „valdības” delegācija, Rīgas stacijā sveicinot ar paceltu dūri, brauc, lai prasītu „godu,” inkorporēt Latviju Padomju Savienībā kā 16. federalo republiku, tamēr uz Krievijas iekšieni, uz Sibīriju, Kaukazu un citiem novadiem, tāpat kā Pētera I vai Jāņa IV laikos sāk plūst deportēto pulki. Viena nodaļa — un kāda nodaļa! — bija noslēgusies. Vēsture pašķir jaunu lappusi — partizanu cīņas, Leģionu, Kurzemes Alkazaru, emigrāciju...

„1918. g. 18. novembris nav ne sākums, ne gals cīņai par latviešu tautu un Latvijas valsti. Tā nerimsies, kamēr nezudīs mūsu griba cīnīties un ticība Labā uzvarai par Ļauno; tā nebeigsies, kamēr nebūs nomākts mūsu tautas dziesmu gars un aizbērti latviešu valodas skaidrie avoti. Šai nozīmē mēs runājam par mūžīgo Latviju.” (A. Švābe).

Latvijas neatkarība gadsimta vispārējā notikumu risinājumā līdz tās okupācijai ilgst divus gadu desmitus — pardaudz ilgi, lai to varētu izdzēst no pašreizējo un nākamā latviešu paaudžu apziņas.

NOSLĒGUMS

NO. 11. C. 1. 2.

EIROPAS KONTINENTA MAZĀS TAUTAS KĀ SENO CIVILIZACIJU PĀRSTĀVES

(Pielikums)

Metot skatu atpakaļ uz gadu tūkstošu ilgo Eiropas kontinenta vēstures gaitu, redzam ka tā etniskā karte rāda lielu dažādību dažādo tautu sadalīšanās, novietojšanās un izplatības ziņā ar triju lielo tautu grupu lielu pārsvaru, kaut arī šīs grupas ir dažādos laikos dažādās valstīs un lielvalstīs sadalītas.

Jaunlatiņu jeb romaņu, ģermaņu un slavu tautu grupu attiecības 19. un 20. g. s. (pēc G.Pullé, Geogr. Illustr. Universale, I 75), ir šādas:

1810. g.	jaunlatiņu	33,7%	ģermaņu	36,6%	slavu	34,7%	(ar autora
1910. g.	"	24,5%	"	34 %	"	41,5%	kļūdu kopā:
1930. g.	"	24,5%	"	34 %	"	45,5%	105%).

bet, ja šis process tāpat turpinājas, tad 1960. g. attiecīgi ap 23%, 27% un 50%.

Šāds stāvoklis ir radies galvenā kārtā ar trijiem izšķirošiem vēsturiskiem notikumiem. Šie notikumi ir: Romas valsts ekspansijas augstākie sasniegumi, ģermaņu cilšu masveidīgā novirzīšanās uz rietumiem un dienvidrietumiem, sākot ar 5. g. s. pēc Kr., un, beidzot, slavu ārkārtīgi lielā ekspansija no pārpildītām mītnēm virzienā uz ģermaņu pamestām jeb viņiem vairs nepakļautām vietām un arī uz citu tautu apdzīvotiem novadiem austrumos; sākot ar 6. g. s. lielas un dramatiskas ir cīņas šo triju grupu, un arī viņu atsevišķo politisko vienību starpā. Kontinenta ģeografiskie apstākļi, ar daudzām pussalām, dziļiem jūras līčiem, augstu kalnu grādām un platām upēm ir tik dažādi un sniedz visādas ģeopolitiskās iespējas, un tā var saprast politiskus rezultātus etniskai sadrumstalošanai arī radniecīgo tautu vidū un saskaldīšanos visai nevienādās vienībās, kā to „pavēl” ģeografija.

Minētie trīs lielle un izšķirošie notikumi ievada gandrīz nepārtrauktu dramu un traģediju virkni, kas vēstures gaismā un tās dokumentu apgaismojumā nāk tikai pa niecīgai daļai. Un tiešām, ja aplūkojam notikumus vienīgi kaut Apenīnu jeb Balkanu pussalās, ciktāl tie atspoguļojušies antikās pasaules un Bizantijas historiografijā, tad redzam, kādu daudzumu etniski un politiski dažādu tautu ir šeit unificējušas un pa daļai vienveidojušas divas seno un vidus laiku lielās imperijas. Šīs dramas ir vairāk jeb mazāk aprakstītas, bet cik tādas nav palikušas un nepaliks klusas uz mūžu mūžiem; varam tikai nojaust, konstatēt ar bažām un ar skumjām, ka to tautu priekšteči, kas ir palikušas noteicējas šajā cīņā, būs sacījušas kāda uzvarētāja, Julijs Cezars „skaisto” teicienu: uzvarētājiem nekas nav liegts, uzvarētiem nekas nedod dro-

šību (*victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum*); šis klusās dramas varam nojaut, piemēram, pēc gadījuma atradumiem izrakumos jeb arī kādos vietu vārdos kā valodnieciskos „pārakmeņojumus,” bet ja tās arī ir kaut cik aprakstītas, tad tomēr tie ir apraksti ar „svešu roku,” nākuši no tādiem autoriem, kas, tīri cilvēcīgi ņemot, varēja notikumus skatīt vienīgi caur tādiem stikliem, kādus viņiem uz acīm uzliek iedzimtais gars, audzināšana un apkārtnes apstākļi. Pasaule pieņem rezultātus, atzīst notikušus faktus, kaut arī sākumā tie būtu bijuši ne visai taisnīgi, pasaule piedod visu, izņemot vājumu — ar to ir sacīts, ka ar brīdinājumu „vai uzvarētiem!” vienlīdzīgi nežēlīgs var būt kā zobens, tā arī spalva, un pēdējā varbūt vēl daudzkārt nekrietnāka, jo tā cenšas zobenu kanonizēt mūžībai.

Kad sāk maz pamazām Eiropas kontinentā mūsu eras pirmā gadu tūkstoša beigās norimt visa šī enormā tautu kustēšanās, viņošana un bangošana, pamazām izkristalizējoties zināmu politisku vienību formās, ja vēl ne ar galīgi noteiktām, tomēr etniski vērojamām jeb nojaužamām robežām, izņemot tādu jaunu katastrofu gadījumus, kā ģermaņu austrumu ekspansija otrā gadu tūkstoša sākumā, — tad tomēr līdzās lielām un gauži lielām jaunlatīņu, ģermaņu un slavu tautu grupām vēl arvien varam saskatīt Eiropas kartē zināmu daudzumu tautu jeb tautu grupu, kas nepieder nevienai no trijām lielajām, un pa lielākai daļai cēlušās vēstures jeb aizvēstures laikā no ļoti senām un attīstītām civilizācijām, kuras pateicoties mūsu rīcībā esošām vēsturiskām liecībām pa daļai padotas aprakstīšanai, pa daļai arī vairs nē. Visā vairumā, cik varam spriest, šeit ir runa par senrasēm, kuras kādreiz aizņēma daudz plašākus rajonus laikā pirms minētiem trijiem lielajiem notikumiem. Tādā kārtā t.s. „mazās” tautas ir uzrādījušas lielu vitalitāti, uzglabājot savu nacionālo īpatnību un izturību cauri visiem vēsturiskajiem laikiem.

To procents Eiropas iedzīvotāju kopskaitā svārstās starp 4,5-6%, neieskaitot ungārus (ap 2%), žīdus (1935. g. ap 2%) un turku-mongoļu grupas tautas (ap 1,5%). Visumā to ir 10-12% no visiem kontinenta iedzīvotājiem.

Tomēr šie skaitļi ir visai nenoteikti un nedroši, sevišķi tādos gadījumos, kur šīs tautas neveido kompakts nacionālās vienības, bet ir izkaisītas un izsvaidītas citu, skaita ziņā lielāku tautu vidū, kā tas ir, piemēram, ar ķeltiem Lielbritānijā, ar somu tautām Krievijā, u.c. Kur šie dati ir nedroši, jeb vismaz ļoti neprecīzi, tur viens no galveniem iemesliem ir grūtības atrast drošus pamatus viņu identificēšanai, ja nav vairs konstatējamai vai arī visai vāji konstatējamai valodas pazīmes. Ja ņemam, piemēram, irus, tad to Eiropā ir pavisam ap 4,3 miljoni (vēl 1845. g., pirms pastiprinātās emigrācijas, sākot ar lielo dārdzību 1846-1848. g. viņu bija ap 8,5 miljoni), no kuriem tieši Eirē 2,96 miljoni, bet pārējie Ziemeļīrijā, pie kam lielais to vairums nerunā vairs, jeb sacīsim arī, nerunā vēl ģēliešu valodu; arī pat aktualā reliģiskā piederība Irījā nedod patiesu atbildi šajā lietā. Tas pats ir Uelsā, kur 1931. gadā no vairāk par 2 miljoniem cilvēku mazāk par pusi vēl nebija aizmirsuši dzimto valodu, jeb Skotijā un uz tās salām, kur tādu, kas prot seno valodu, ir vēl ap 150 000 cilvēku. Kopslēdzienā ķeltu skaits var pārsniegt 6-7 miljonus, kurpretim, stingri turoties vienīgi pie valodas kriterija, šis skaits svārstās starp 2 un 3 miljoniem (kā to pieņem, pp., R. Biasutti, *Le razze e i popoli della terra*, Torino 1941 I 581).

Gluzi tie paši jeb arī līdzīgi ir apsvērumi par daudzajām albaņu kolonijām dienvidu Itālijā un Sicīlijā un tāpat par baskiem, kuru kopskaits ir vērtējams starp

600 000 un miljonu. Būtu pat visai interesanti zināt, kādā naciju statistikas ailē ievietojams slavenais rakstnieks M. de Unamuno, kas cēlies no baskiem un raksta par savu tautu, ka „basku valoda (*el vascuence*) nav basku provinču vairākuma valoda, un ka to runā tikai iedzīvotāju ceturtdaļa. Kā Spānijā, tā arī Francijā basku valoda iet uz leju, vīst un tuvojas agonijai: atliek to tikai apbērot un apbedīt...” (*Andanzas y visiones espanoles*, Madrid 1922). Ja šādi būtu prātojuši iru revolucionāri neilgi atpakaļ, tad, protams, šodien arī nebūtu Eires. „Lielais vientuļnieks” P.Loti, karsts basku zemes entuziasts, turpretim saredzēja šajos novados Francijā „miera un skaistuma pēdējās rezerves.”

Skaitļi attiecībā uz tautām, kas ir zem sarkanās un viskrieviskās S.S.S.R. sceptra, ir ciets rieksis statistiķiem. Ir oficiāls izdevums (*Atlas S.S.S.R.*, Moskva 1928), kur varam saskatīt mēģinājumu sniegt daudzo tautu un tautiņu skaitlisko raksturojumu, skaitļi par Kaukaza tautām, izņemot gruziņus un armeņus, par kuriem turpmāk, šķiet visai aptuveni, un ir šādi:

čerkesi	ap 51 000	osetini	128 000
kabardini-balkari	130 000	lesgini u.c. Dagestanā	500 000
karačaji	52 000	Nachičevanā iedzīvotāji	105 000 (?)
čečeņi	300 000 (?)	abhazi	200 000 (?)
inguši	70 000	adžari	120 000

Visumā ap 1 655 000, kam pieskaitot 1,8 milj. gruziņu nonākam pie apm. 3,5 milj. Kaukaza tautu piederīgo, kuriem valodas un rases ziņā nav pieskaitāmi armeņi un Azerbeidžanas tatari.

Bet ar to nav noslēdzami mūsu aprēķini: tik daudzi to tautu piederīgo, kas šeit apskatāmas, ir izceļojuši no Eiropas, visvairāk uz Ziemeļameriku, tad arī uz Dienvidameriku, deportēti uz Sibīriju u.t.t. Skaitļi par tiem ir vēl nedrošāki, un tomēr ir iespējams gūt zināmu ieskatu par viņu pretestību eksistences cīņā lielo kaimiņu tautu vidū. Ņemsim piemēram, citu labāku ziņu trūkuma dēļ, irus; viņu skaitu ārpus tēvzemes robežām vērtē uz 8 milj. Man nav zināms, vai ir precīzi statistiskie dati par viņiem, bet jau pats fakts par tik daudziem iru ģimenes vārdiem Savienoto Valstu augstākās aprindās rāda, kāda nozīme ir tiem, kas cēlušies no „Zaļās salas,” kas ir „dievu un svēto” sala. Par leišiem, ja ņemam kādu citu piemēru, ir zināms, ka viņu tautas brāļu, jau A.S.V. pilsoņu, skaits sasniedz 1 milj., kas ir visai daudz, salīdzinot ar visas viņu tautas skaitu (sal. Lituania, by E.J.Harrison, London 1928, p. 80-90). Šie Amerikas leiši ir varējuši daudz ko labu darīt saviem tautas brāļiem — arī otrā pasaules kara bēgļiem. Trešais piemērs varētu būt par Kaukazu (V.E.O.Allen, *History of the Georgian People*, London 1932, 282 s): „Kaukaza iedzīvotāju skaitam karalienes Tamaras laikā (1184-1212) vajadzēja būt ievērojami lielākam, lielākam nekā Anglijā ar Skotiju kopā tajā pašā laikā.” Pēc 13.g.s. „statistikas” Gruzijas iedzīvotāju skaitam vajadzēja būt starp 4,5 un 5,9 milj., kas ir ļoti daudz tiem laikiem, kurpretim pēc krievu ziņām 1836.g. viņu nav vairāk par 225 395 personām. Paskaidrojums mums dod angļu 17.g.s. diplomats (Sir John Chardin), kas liecina, ka persieši tajā laikā ir ar lielu gruziņu un čerkesu asiņu piejaukumu; „reti ir kāds dzentlimens Persijā, kam nebūtu māte gruziniete jeb čerkesiete, sākot ar šachu...” 17.-18.g.s. vergu tirdzniecība iztukšoja Gruziju no iedzīvotājiem.

Bet kā ir šie palicēji, kuru ir samērā tik maz, varējuši palikt pie dzīvības ar visu savu spilgti pasvītrotu personību, kaut arī tik daudzas politiskās vienības ir sabru-

kušas un bojā gājušas vismaz pēdējā gadu tūkstoši? Atbilde ir vienkārša, pat pārāk vienkārša un fatalā: visi viņi ir atvilkušies atpakaļ un aizstāvējušies, un tāpēc varējuši pretestībā izturēt visus spiedienus savās kontinenta malās, protams, tajā pasaulē, kas vēl nepazīst tehnikas žilbinošos sasniegumus 19. un 20. g.s. Tā ķelti kontinenta salu un pussalu malās pie okeana, tā baski starp Pireneju grēdām un Biskajas jūru, tā balti kopā ar divējām somu tautām pie iekšējās jūras, tādā veidā pa brīžam gan dubultīgi aizsargāti, gan arī dubultīgi apdraudēti. Tāpat albaņi starp mežonīgiem kalniem un Adriju, kas arī ir iekšējā jūra, Kaukaza tautas nepieejamās ielejās un kalnu piegāzēs. Modernā ģeografija — antropoģeografija, politiskā un kā to vēl sauc — ir daudz gaismas metusi un skaidrojusi dabas apstākļu un to vietu nozīmi civilizācijā, kas ir apmalēs (Randstellung); šo tautu pastāvēšana un neatkarības izturība, eksistence un resistance gadu simtu laikā vēl reiz norāda uz kombinētu ģeografisko noitekumu un nacionalās izjūtas spēku nozīmīgo stiprumu, pie kam pēdējais pieņemas un pieaug arī grūtos, smagos un pat spaidīgos un neciešamos apstākļos. Tā, piemēram, viens no šiem vispārīgiem ģeografiskiem formulējumiem (H. Hassinger, Die Geographie des Menschen, 198-199): „Malu zonās daudzo lielo rasu, valodu, ticību un politisko vienību izplatība ir ar pazīmēm par eksistenci, kas savā izturībā uzrāda daudz spēcīgas norobežošanās, atturēšanās un izveidotas pretestības zīmes, cīņā par eksistenci atvirzoties aizstāvēšanās apstākļos (kalnos, lielajos mežos, salās, stūru un apmaļu situācijās), uzglabājot šajos rezervācijas apvidos (Beharrungsgebiete) senas civilizācijas formas.”

Baltu tautu pagātne, ievirknēta vēsturiski-ģeografisko procesu vispārējā kopā, gūs pilnīgāku apgaismojumu salīdzinājumā ar citām senām kultūrām, kas ir vairāk jeb mazāk ar līdzīgu likteni bijušas, ja vismaz visā īsumā mēģināsim vispārējos vilcienus novērot to pārējo tautu gaitas, kuru statistiski-ģeografisko stāvokli mēs tikko apskatījām, un tāpat ja gribēsim izņemt ārā mūsu problēmas no vecu vecā „malienes kaktā,” kur mūs bija iekļāvuši mūsu vācbaltu vēsturnieki 19. g. s. Ja šie meklējumi arī nedos vairāk par dažiem pieturas punktiem un dažām ceļa zīmēm, tie tomēr būs pretstatā pārsteigtiem un nelabvēlīgiem sensāciju pilniem tuvējā rakstura parallelismiem, konfrontējumiem un konstatējumiem, un ar to mūs tuvinās iespējai uztvert jeb vismaz nojaust kopēji nozīmīgas formulas arī par šo tautu likteņiem Eiropas kontinentā.

Ir jāiesāk ar apmēram 3000 g. ilgo *grieķu* tautas vēsturi. „Grieķu brīnums,” Renana laimīgajā formulējumā, kādu viņam arī citādi nav mazums, ir bijis patiesi brīnums civilizācijā, vismaz divas reizes, ilgu gadu simteņus, antikās senatnes un Bizantijas imperijas laikā, jeb, skaidrāki to formulējot, visu vēsturisko laiku, izņemot vienīgi divus laikmetus, kad visa Balkanu pussala nāk zem svešas militāras varas, proti zem Romas (I-V g.s.) un zem turku kundzības (XV-XIX g.s.).

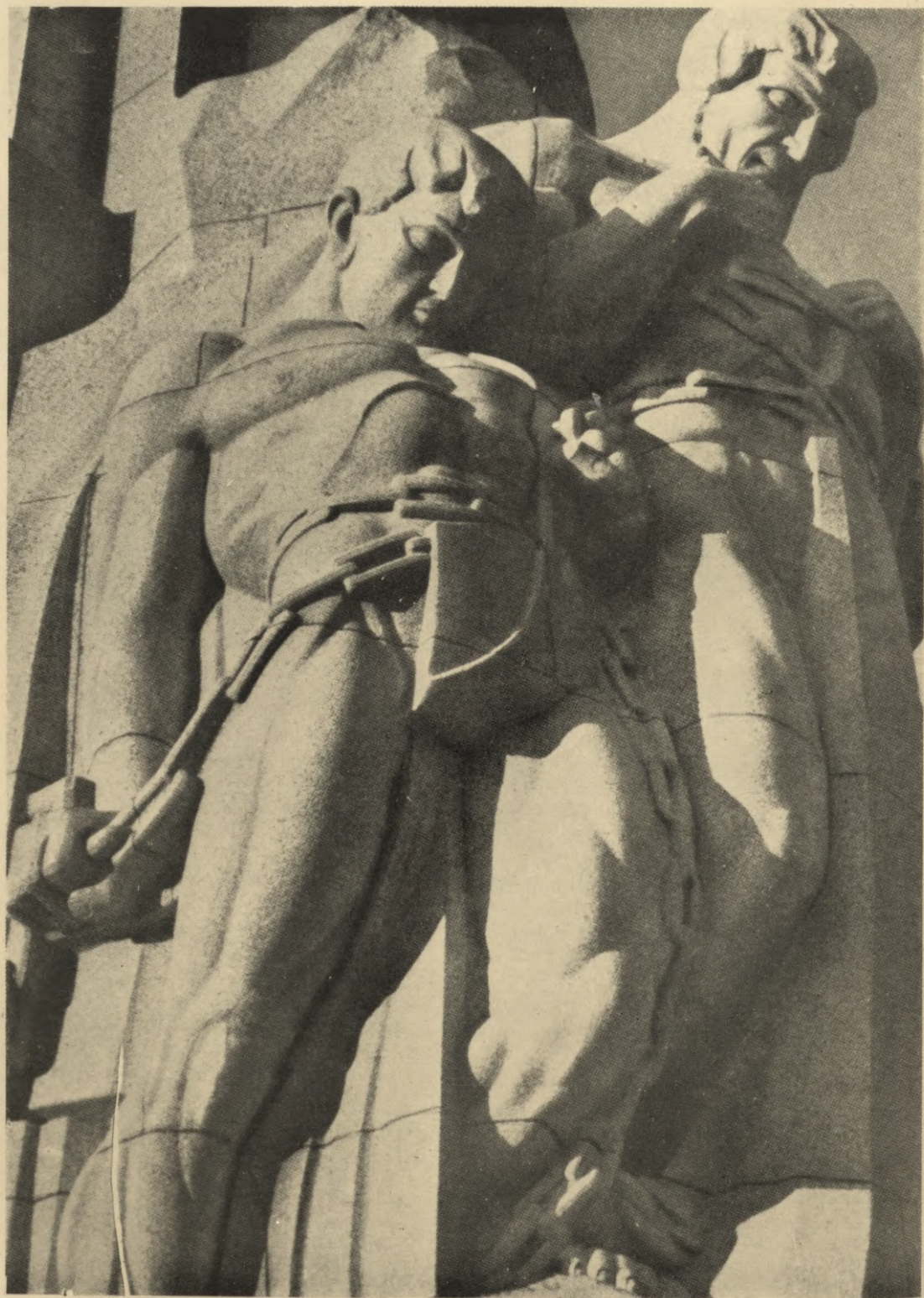
Ķelti, kā zināms, bija politisko likteņu lēmēji priekš Kristus gadsimtu laikā; savas lielākās ekspansijas laikā (5-4. g.s. pr. Kr.) viņi valda gandrīz vai visā Eiropā, līdz pat Vidus Vācijai, Donavas baseinā, dažos Balkanu novados, līdz pat Mazāzijai (3. g.s.); pa daļai viņu varā ir arī Apenīnu pussala, kur viņi apdraud topošo Romu, un tāpat viņi valda Pireneju pussalā. Dažas tagad jau atmestas teorijas (Šachmatovs) ir gribējušas ķeltus vest sakarā ar slaviem un baltiem. Ķeltu apspiešana sākas 2. g.s. pr. Kr., kad ģermaņi, atbrīvojušies no viņu gadsimtu pārspēka, savus spēkus kombinējot ar skitu-sarmatu mostošos pasauli, ko vēsturnieki atrod izteiktu dakiešu praviša-karaļa Burebista valstī, pamazām sāk atspiest ķeltus no centralās Eiropas un

BAIGAIS GADS: Latviešu Biedrības nams 1940. gadā.

Lielinieku upuri Rīgas centrālcietuma pagalmā 1941. g.

Кежу рāvēји.

K.Zāles veidotā Brīvības pieminēkla detaļa.

Donāvās apvidus. Tad nāk Gallijas iekarošana Cezara vadībā, kurš, līdzīgi saviem priekštečiem, ir atradis iespēju ceļam pāri Alpiem, un tā galīgā veidā groza agrākās centralās un dienvidus Eiropas attiecības. Iepemot britaņu salu līdz pat Skotijai un paturot to okupētu (43.-410. g.), romieši sagrauj pēdējo ķeltu lielo politisko vienību. Mantojums no šīs lielās, straujās un cildenās tautas, tās dažāda lieluma un dažāda stipruma cilšu daudzuma, kur ir saskatāmas arī vienojošas centralizācijas pazīmes, ir kopā saņemams ar jau minētā zinātnieka vārdiem: „Kas attiecas uz ķeltu sociālo organizēšanos uz vietām, viss tas ir sagrauts virsbūvē. Nav palikusi neviena senā ķeltu valsts: Skotija ir ēna, Irija jaunveidojums. Ķeltismam ir palikušas tikai nācijas iespējas. Tāpēc „ķeltu vēsturiskā loma nav bijusi politiska, jo visi viņu politiskie veidojumi ir bojā gājuši. Bet viņiem ir palikusi civilizētāju loma.” Tomēr tas ir daudz, no vēstures metodoloģijas viedokļa pat ļoti daudz. Piemēram pietiek minēt tikai dažus jaunāko laiku vārdus; tur ir īri Douglas Hyde un Eoin Mac-Neill, gēlieši Sir John Rhis un Eiluned Lewis, bretoņi „kaut „trīs lielie”: Chateaubriand, Lamennais, Renan, no skotiem „lielais gēlietis angļu literatūrā” Sir Walter Scott u.t.t.

Mēs zinām, minot kaut īrus, ka senā ķeltu episkā dzeja, izpaužoties daudzās sagās un daudzās poemās, pazīstama jau sākot ar sv. Patrika laikiem, t.i. ar 6. g.s. (pirmie manuskripti ir no 9. g.s., bet sevišķi pēc 1100. g.); tā iet atpakaļ līdz pat mūsu eras sākumam un paver mums ieskatu Eiropas senajās civilizācijās ar ķeltu fantāzijas emaljas mirdzumu, ar viņu dabas impulsīvajiem žestiem. Jo vairāk mēs skatāmies šais gadsimtu logu krāsainos stīklos, jo vairāk mums jāpiesienas minētam D. Hyde'm, kurš savā klasiskā Irijas literatūras vēsturē (p. 253), raksta šādi: „Tiešām ķeltu pasaule iezīmē Eiropas lielo daļu, un atslēgas, ar ko var atvērt durvis uz tās pagātni, glabājas īru sagu un poemu manuskriptos. Bez tiem vēsturnieka skats uz Eiropas vēsturi ir iespējams vienīgi caur grieķu un romiešu greizajām acenēm, kuriem visas citas tautas bija barbari, par kuru sociālo dzīvi viņi nejutā nekādas dziņas ko zināt.”

Ja no šī viedokļa apskatām Eiropas literatūras attīstību, tad iegūstam vēl vairāk. To uzskatāmi un izteiksmīgi ir gaismā cēlis P. Lhande (*Le Pays basque à vol d'oiseau*). T.s. izkoptās literatūras mūsu kontinentā jau gadu simteņiem ilgi uzrāda spilgti izteiktas grieķu-romiešu pasaules diktatoriskās tieksmes uz koncepcijas harmoniju, lielu redzes gleznainības spēku, kā arī citas estētiskās vērtības, kuras pilnīgi var attaisnot to gadu simteņiem ilgo valdošo nozīmi. Bet, taisot sev ceļu šādā veidā, tās ir pilnīgi norobežojušās no tautas rakstniecības, no literatūrām, kas ir „primitīvas,” „vietējas” u.t.l., ir radījušas aizspriedumus, kas, piemēroti „moderno spēku mežonīgai maršēšanai” (tā raksta Lhande), ir iznīcinājušas katru pieeju daudzām senajām pasaulēm, kuras ir bijušas tik daudzpusīgas, augsti apgārotas, tik bagātas ar estētikas un morāles atziņu smalkveidīgiem darinājumiem.

Mēs redzam ķeltu cilšu izzušanu zem ģermaņu spiediena un romiešu sitieniem, beidzot ar ģermaņu ieplūšanu Britānijas salā, sākot ar 5. g.s. pēc Kr., un tomēr iziršanas process nav vienīgais, jo ķelti turpina izrādīt dzīvības zīmes. Viņu literatūra Irijā, kā redzējām, brīnīšķīgi uzzied no jauna jau viduslaiku lielajos episkos ciklos, tāpat arī Skotijā un Bretoņā, pēdējā sevišķi atkal ar 16. g.s. sākot; tik oriģināls ir bijis šīs uzplaukums, ka Eiropas literatūru tas varējis jūtami iespaidot 12. g.s. (t.s. Artura cikls) un 18. g.s. (Makfersons). Tā līdzās seno ķeltu godības pieminekļiem (īpašvārdi, ieraksti, atskaņas seno vēsturnieku darbos u.c.) redzam arī viņu senā gara ie-

spiešanos cilvēces dokumentācijā, ar zināmu izpausmi „sensibilitātē un cilvēcībā, kas Eiropā arī vēl tagad ir raksturīga rietumiem,” kā raksta kāds ķeltologs. Ķeltu kulturalās pretestības centrā Īrijā smagākie un drūmākie laiki ir sākot ar 16. g.s., ar britu imperijas un imperialismā sākumu. Īru tautas eksistences visbīstamākais laiks, ar trūkuma postu, emigrāciju, denacionalizāciju u.t.l., ir 19. g.s.; 1911. gadā Īrijā palika vairs 580 000 personu, kas runāja savu tēvu valodu, bet no tiem tikai 20 000 prata vienīgi Iriski. Šī krīze ir pārvarēta visjaunākajos laikos, jo redzam, ka ķeltu rases vēsture ar to neizbeidzas; tā atdzimst un turpinās. Līdzās nacionāliem kodoliem franču Bretaņā, Anglijas Uelsā un Skotijā, Eire ir tā, kas ir visdzīvākā; pēc visa tā, kas ir norisinājies pēdējā laikā Zālajā salā, nacionālā versme īru asinīs un dzīslās ir tāda, kas pilnīgi attaisno šajā zemē viskuriozāko parādību modernā vēsturē, proti, tautas vadošo slāņu „gēlizēšanos” jau gandrīz pilnīgi denacionalizētā tautā, kas ir viens no visnozīmīgākajiem piemēriem M. D'Azeglio formulai, kuru viņš gribējis piemērot savi zemei: „Itālija ir radīta un ir jārada italieši.”

Baski tāpat kā etruski, kurus priekš 2 000 gadiem uzsūca romieši, ir kā rases, tā arī valodas ziņā ārpus indoeiropiešiem, un mūsu laiku vēsturniekiem un valodniekiem tie ir palikuši par neatrisināmu mīklu. „Viss mūs pavedina uz domām,” raksta kāds spāņu vēsturnieks, „ka baski ir vissenākie šīs zemes iedzīvotāji, salīdzinot ar kaimiņiem un citām Eiropas tautām. Viņu parašas (pp. dejas), ir pa daļai ļoti senlaicīgas, viņu valoda, kurā, pēc prinča L.L. Bonapartes ļoti rūpīgiem pētījumiem, atšķiramas trīs izlokšņu grupas un piecas vietējās izloksnes ar vairāk desmitiem sīkāko izlokšņu (tautā, kas skaita ziņā tikko pārsniedz pusmiljonu dvēseļu), divās galvenās grupās ar ļoti daudziem dalījumiem, — arī viņu morale un raksturs, lepns, atturīgs un izturīgs, kas brīnīšķīgi saskan ar viņu zemes vientulīgo un pa daļai mistisko dabu — viss tas pastiprina jau minēto tezi.

Nedrošas un pa daļai stipri juceklīgas ir teorijas par basku valodas radniecību ar citām pirmvēsturisku rasu valodām. No vecākām vēl arvien tiek cilāta V. v. Humboldta teorija par basku radniecību ar seniem iberiešiem, no modernākām izplatītas ir teorijas par basku valodas tuvumu dažām kaukaziēšu, tāpat somu-ugru u.c. valodām. Archeoloģiskie pētījumi ved basku tautas sākumus atpakaļ līdz akmens laikmetam, un ķeltu izplatības ziedu laika pieminekļi ir atrasti tuvumā basku dzīves vietai. Viņu novietnes un patvertnes situācija ir iezīmēta visai skaidri, daudzkārtīgi arī jau vēsturiskos laikos, pp. Pompeja iekarojumi Spānijā skar arī basku zemi, tāpat arī arābu kustība 9.-10. g.s. apstājas viņu kalnos, kas saista Pireneju masīvu ar Kastīlijas līdzenumu, pieļaujot saskari arī ar Navaras provinci. Ilgas un asiņainas ir basku cīņas ar ģermaņu ienācējiem, sevišķi ar vizigotiem, pirmajiem no tiem; kronikās visai bieži atkarņojas par „slaveniem” karaļiem izteiciens: viņš iekaroja baskus (*domuit vascones*), kas nozīmē, ka katram no viņiem šis darbs bijis jāsāk no gala. Sekas šīm cīņām ir basku izceļošana uz kaimiņu zemēm, sevišķi uz Franciju, sākot ar 6. g.s. beigām, kur viņiem stāv priekšā jaunas cīņas ar frankiem. Kauja 15. augustā 778. g., kur viņi iznīcina Kārļa Lielā arjergardu grafa Hrustlandua vadībā, ir pamatā vienai no skaistākām vecfranču poēmām (*Chanson de Roland*).

Arābu laikā Spānijā aizsardzībai un pretuzbrukumiem baski veido stipro un vēsturē labi pazīstamo Navaras ķēniņvalsti, kura patur savu brīvību pilnīgi jeb ar noiekiem līdz pat 1379. g., kad tā savienojas personalā unijā ar Kastīliju.

„Pirms diviem jeb trijiem gadsimtiem basku vairums ir jūrnieki; viņu specialitate bija jūras zvejniecība jaunās pasaules tuvumā; pieņem, ka basku valoda bijusi arī tirdzniecības valoda Kanadā. Daudz ievērojamu jūras braucēju nāk no baskiem. Teic, ka Ameriku viņi atraduši priekš Kolumba; Magellana pirmais palīgs Seb. d' Elcano ir bijis baski. Tagad baski nodarbojas vienīgi ar zemkopību” (J. Vinson, *Le Basques*, 1882, 79. lpp.). No basku dzimuma ir Ignacijs di Lojola, jezuitu ordeņa dibinātājs; tas saderas ar basku lielo reliģiozitāti. Neatkarīgs gars baskos valda vēl šodien; tas ir redzams kā karlistu karos 19. g.s., tā arī nesenojā spāņu revolūcijas laikā, kad viņi izsludināja savu nacionālo, Spānijai piekļauto, valsti.

Seno illīriešu ģeogrāfiskais stāvoklis, no kuriem tieši jeb ar zināmiem traķiešu piemaisījumiem it kā nāk *albaņi*, un viņu zemes atrašanās pie iekšējās jūras kalnainā apvidū, ir bijusi tik izdevīga cīņā ar romiešu imperialismu, ka viņus iekarot varēja vienīgi tikai jau pirmo imperatoru laikā. Ar laiku visa šī piekraste pārvēršas, līdzīgi mūsu Baltijas piekrastei, par patvēruma apmali, bet tāpat arī par krustceļu, kā tas pa daļai ir arī ar baskiem; šeit, no Duracco, iet uz Grieķiju un Tuvajiem austrumiem pirmā romiešu lielā maģistrāle, *Via Egnatia*, kas vieno Balkanus ar Italiju, bet otrais ceļš, no Akvilejas (tagad Niša-Sofija-Konstantinopole), vēlāk top par īsto lielceļu tautu staigāšanai virzienā uz rietumiem, bet pretējā virzienā, uz austrumiem, „krustnešiem.” Farsalas kauja (48. g. pr. Kr.) starp Cezaru un Pompeju ir skaidrs liecinājums Dalmācijas un vēlākās Albanijas lielai nozīmei pirmā laika posmā; tās otrais posms ir priekšturku laikmets vidus laikos. M. v. Sufflay mums dod par to uzskatāmu tēlojumu: „Šī zeme (Albanija) ir bijusi sevišķā robežu situācijā kā valodām, tā reliģijām un arī imperijām; tā ir austrumu un rietumu civilizāciju iespaidā: šeit grieķu-latiņu un pēc tam arī bizantiešu pasaule nāk tiešā saskarē ar iedzīmoto albaniešu un infiltrēto slavu jūkli... Nav ko brīnīties, ka šīs zemes pievilcība gan austrumu, gan rietumu izredzēm un nolūkiem ir to nostādījusi jau Bizantijas imperijas laikā lielās politikas pasākumu centrā pret slavu pasauli un Italiju, un to pašu iemeslu dēļ viduslaikos Albanija ir arī gandrīz arvien rietumu lielvalstu izejas bāze pret Bizantiju; šurp virzās arī normaņu un neapolītaņu iebrukumi.”

Sakarā ar šādiem priekšnoteikumiem albaņu tautas vēsturei ir jābūt bijušai pastāvīgu sabrukumu un pretēju interešu iespaidā. Līdzīgi pārējo mazo jeb par mazām tapušo tautu vēsturēm, tā ir nākusi apkārtējo lielo jeb par lielām tapušo tautu vēstures dzirnavās. Albaņu tautas vēsturiskais kopskats (viņu vēsture ir vēl rakstāma) rāda mums bezgalīgu rindu konfliktu, sarežģījumu, iebrukumu, pretestību, emigrāciju dažādos laikos un apstākļos, kā tam arī pienākas būt tur, kur krustojas tik daudz politisko un kultūras interešu aploki un ceļi uz Adrijas jūras ostām un pieejām. Illīrieši un romieši, bizantieši un slavi, venecieši un neapolītaņi — visiem šeit ir meklējams kaut kas, un visi tie figurē šīs zemes vēsturē pirms turku ierašanās īsi pēc izšķirošās serbu un bosniešu sakaušanas pie Kossovopoljes 1389. gadā. Uz zemes dzīvi tas viss atsaucas dažādi tās divās daļās, kalnainē ziemeļos un piekrastē dienvidos.

Albaņu pretestība turkiem ir vispār pazīstama un tā bija pēdējā kristīgā Balkanu valsts, ko sev pakļāva pusmēness. G. Kastriota-Skanderbega vārds ir slavens; viņš ir miris 1468. g., kad 25 gadus bija pretojies diviem lielajiem sultāniem, kuri sev pakļāva Eiropas lielo daļu, bet savu neatkarību Albanija ir panākusi pēdējā laikā. Otrais nozīmīgais fakts ir albaņu emigrācija un izklišana (sal. līdzīgi pie ģīriem un baskiem) kaimiņu zemēs.

Atgriežoties pie albaņu izcelšanās senvēsturiskos jeb vēsturiskos laikos, ir jākonstatē, ka skaidrība nāk lēni par illiriešu-albaņu problemu, par kuru interese sākās ar Leibnica laikiem. Tagad, kad arī pašu albaņu valodnieki (pp. Čabej's) ir ķērušies pie šīs kardinalās problēmas risināšanas, arvien vairāk atgriežoties pie illiriešu teorijas, pastiprinājas arī uzskati par visvecākajām attiecībām tagadējo albaņu priekšteču sakarē ar baltiem, kā uz to norāda arvien pieaugošais valodniecisko faktu skaits.

Apvidi ap *Kaukaza* sniegainām lepnajām virsotnēm, kur senie grieķi cietsirdīgi likuši sodu ciest Prometejam, uguns nesējam pirmatnējiem cilvēkiem, dod starp divām iekšējām jūrām visai izkrokotā zemes virsienē klasisku iespēju atvilkties un pārtverties. Tāpēc šeit arī nevar būt ne vienveidīgas apdzīvotības, ne tautu un cilšu masveidīgas nomešanās; šeit ir tikai izkļēdēto tautu drumstalas, dažas pat nesasniedzot simts tūkstošu skaitu, bet visas tomēr ar raksturīgām un īpatnējām pazīmēm. Vsevolods Millers kopainu uztver šādi: „Ģeografiskie un vēsturiskie apstākļi ir izveidojuši Kaukazu par visinteresantāko etnografisko muzeju. Nekur uz zemes lodes nav tādas vietas, kur samērā tik saspiestā platībā būtu vienkopus tāds daudzums tik dažādu tautu, kas ir tik atšķirīgas gan rases, gan valodas ziņā. Daudzu gadu simteņu laikā Kaukaza zemes šaurums ir bijis patvērumš ciltīm, ko izspieda no kaimiņu stepēm, kas ziemeļos kā senoš, tā vidus laikos bija galvenais ceļš no centralās Azijas uz Eiropu. Atspiestas Kaukaza ziemeļu nogāzē, šīs ciltis, nākošo spiedienu dēļ, tur palika, no visām pusēm apņemtas, bez iespējas ārā tikt (starp divām jūrām un kalnu grēdu)... Tas pats bija arī Kaukaza kalnu grēdās dienvidu pusē. Tur viņas tapa atspiestas no Kolchidas, no Armenijas, bez izejas uz austrumiem vai rietumiem, bet Kaukaza kalni tapa tādā veidā par „valodu kalniem”; ja tagad šo valodu skaits ir vairāki desmiti, tad senatnē to skaits ir bijis daudzkārt lielāks, jo daudzas no tautām un ciltīm gāja bojā cīņā ar dabu un savā starpā, un viņu valodas ir izzudušas bez pēdām.” Šeit apstāsīties tikai pie divām no tām ar visai senu tradīciju un visai cienījamu vēstures gaitu.

Gruzīnu tautas vēsture mums zināma jau dažus g.s. pr. Kr., ir zināma to piederība pie Romas imperijas, t.s. persiešu, bizantiešu un arābu periodi, bagātais kulturalais uzplaukums viduslaikos, par kuru gaišu liecību dod slavenā Rusthavelli poema „Bruņinieks panteras ādā” (13. g.s. sākumā); tad nāk mongoļu uzmācības briesmīgais laiks, kam seko grūta līdzsvara meklēšanas gadu simti krievu un turku imperiju vidū. 1918. g. tiek proklamēta Gruzijas neatkarība, kas cenšas likvidēt krievu varu Kaukāzā; 1921. g. Gruzija krīt lielnieku rokās.

Armeņu tauta ir viena no visvecākām vēsturiski konstatējamām tautām indoeiropiešu tautu saimē. Viņas saknes iet atpakaļ līdz pašiem pirmiem mums zināmiem cilvēces civilizācijas sākumiem. Armeņu historiografija ir ļoti sena un bagāta, un viņa mums zin paust par sakariem ar Mezopotamijas civilizācijām un Romas imperiju; tam seko Bizantijas un arābu kalīfu varas spēles gadu simti attiecībā uz iespaidu Armenijā. Turku varas posms sagrauj seno Armeniju, bet daļa tās iedzīvotāju, augstas civilizācijas nesēji un stipri savā patriotismā, iespēj dibināt Mazāzijas dienvidu krastā, Kilikijā, t.s. Mazo Armeniju, kas noturējās līdz 1375. gadam. Tālākais norisinājās arvien pieaugošās turku varas ēnā, un ko tas nozīmē armeņu tautai, to zin ikkatrs. No 1918. gada līdz 1921. gadam Armenija atkal bija neatkarīga kā savu slaveno ķēniņu laikos.

Somu cilšu attiecības ar slaviem Sarmatijas līdzenumā slavu plašās ekspansijas laikā (5. nod.) un pēc tam uzrāda zināmu raksturīgu novirzīšanos no līdz šim sacītā. Tas veids, kādā tika izvesta šī ekspansija, nerāda ne militaru, ne politisku uzkundzēšanos, un tāpēc atgādina vairāk divu zemkopju un agrāk arī mednieku un zvejnieku tautu veidu mierīgu kopā sadzīvošanu, bet vēlāk agresīvākās un skaita ziņā spēcīgākās grupas arvien pieaugošo iespēšanos otras dzīvē un tās parašās, lai gan šī pēdējā ir uzskatāma par to, kas no neapbrēķināmiem laikiem šajā līdzenumā ir dzīvojusi (pirmais šo teoriju uzstāda J.Grimms); tāpēc arī rezultāti ir citādi nekā tas ir pp. ar ķeltiem.

Šī tipiskā kontinentālā kolonizācija plašajos līdzenumos, kas vēl nav krieviski, ko plaši apraksta Ratcels savā „Antropoģeografijā,” pamazām kā upe plūdu laikos apraka sevi iedzīmtās ciltis, atstājot tomēr vēl līdz šai dienai daudzas etniskas salas jeb saliņas, sevišķi mazāk pieejamās vietās, varbūt arī tuvākās somu pirmatnēji bieži apdzīvotām vietām (pēc Sauvageot šīs vietas ir Volgas vidiēnē). Skats centralās Krievijas etniskā kartē, kur ir redzami šie somu archipelagi, kuri vēl nav nogrimuši krievu purvos (A.Meillet et M.Cohen, *Le langues du Monde*, 1924, 5. tab., V.Kiparsky, *Baltische Lande*, 46-47. lpp.), kā arī statistika par somu ciltīm minētā apkaimē dod vajadzīgo apstiprinājumu izteiktām domām. Šie dati ir ar ievērojamiem trūkumiem, un tāpēc atsauksimies uz Kiparska pievestiem (46-47. lpp.) somu pašu skaitļiem, kas publicēti 1928. gadā:

<i>Baltijas jūras piekrastes somu</i>		<i>Volgas somu grupa</i>	
	<i>tautu grupa</i>	mordvini	ap 1 000 000
somi	ap 3 086 000	čeremisi	375 000
	(apm. 300 000 Amerikā)		
kareļi	200 000	<i>Permas somu grupa</i>	
vepsi	25 000	votjaki	ap 420 000
voti	1 000	zirjaņi	260 000
igauņi	1 000 000		
		<i>Ugru grupa</i>	
<i>Lapu grupa</i>		ostjaki	ap 20 000
lapi	ap 30 000	voguļi	5 000
		ungari	10 000 000

Kopskaitā ap 16,5 milj., no kuriem tikai apmēram astotā daļa ir to somu, kas izkaisīti krievu plašajā līdzenumā, kurpretim visi pārējie ir saskarē ar rietumiem. Statistiski un ģeopolitiski tas ir visai nozīmīgs un izteiksmīgs fakts.

Rietumu Eiropā maz var atrast līdzīgu piemēru, spēcīgākas politiski-nacionalās kolonizatoru agresijas dēļ; tomēr līdzīgi ir paņēmieni, pp., nelielajās slavu etniskajās saliņās Vācijā (Lauzicā u.c.).

Pilnīgi citādi ir izveidojies somu liktenis — par ungariem būtu pārāk daudz ko sacīt — proti, somiem, igauņiem, atlikušajiem lībiešiem un pa daļai arī kareļiem; dubultīgā, aktīvā un pasīvā, jūras labvēlība, paverot jaunas ekspansijas iespējas un atnesot ārējos iespaidus, šīs tautas pilnīgi atdala no dziļā kontinenta etniski-kulturaliem iespaidojumiem, un tās ir sasniegušas augstu kultūras pakāpi jau sen priekš pirmajām ekspansijām, kas nākušas no rietumiem (sk. 2. nod.); šī kultūra ir nesalīdzināmi augst-

un austrum-baltijas rasu līdzīga skaita pazīmēm, vai ar pēdējās rases pazīmju pārsvaru.

Pielaižot, ka skaitliskās attiecības baltu un slavu rasu starpā nav bijušas pirmajiem tik nelabvēlīgas kā tagad, varam pielaist, ka līdzās ģeografiskiem apstākļiem, kuri noved pie viņu sadursmēm, kā to dokumentē vēsturiskie laiki, šeit nozīme ir arī dažiem moraliskiem stimuliem, ko pamato vērojumi leksikas un semantikas laukā.

Metot vēl pēdējo skatu uz senākās vēstures faktiem, ir vēlreiz mums jāatgādinājas, ka ziņas ir visai ierobežotas daudzu mums nezināmu iemeslu dēļ, kuru vidū nav pēdējā vietā daudzās tautu pārvietošanās gan senvēsturiskos, gan arī pat vēl vēsturiskos laikos, baltu ģeografisko robežu tuvumā un viņiem kaimiņos, neieskaitot lielās un ilgstošās pretestības iebrucēju spēku nospiedošam pārsvaram, kā tas ir pp. sakarā ar prūšiem Austrumprūsijā, ar jatvingiem, zemgaļiem. Labvēlīgāki apstākļi ir leišiem, lielākas kopības dēļ (sk. 2. nod.), sevišķi viņu varas ziedu laikos 14. un 15. g.s., kad viņu lielhercogistes, vēlākās ķēniņvalsts robežas sniedzas pāri daudzām krievu zemēm līdz Melnai jūrai un līdz Maskavas pievārtei (Smolenskas, Čerņigovas, Ūjjevas, vēlāk arī Podolijas un Volinijas, t.s. Melnkrievijas novados), kad Vitauta vārds skaitījās tajos, kas plaši bija pazīstami visā kontinentā. Legendaras ir atmiņas, ko sīvi apkaro vācu zinātnieki 19. g.s., par kādu prūšu politisko uzplaukumu viņu karaļa Vidvuda laikā, 6. g.s. pēc Kr., līdz ar atmiņām no prūšu cīņām ar poļiem, kurām līdzīgas ir atmiņas par jatvingu cīņām ar krieviem pirms Vācu ordeņa atnākšanas. Ir beidzot arī ziņas par organizācijas sākumiem pie latviešiem, veidojot stipras politiskas vienības, kas varēja pretoties kā varjagu, tā arī krievu uzbrukumiem; arī šīs organizācijas ir bijušas daudzu vēsturnieku noliegumu krusta ugunīs (sk. 5. nod.). Tādā kārtā mēs redzam gadu simteņiem ilgstošos baltu mēģinājumus savus politiskos spēkus attīstīt sākumā, lai aizstāvētos, bet vēlāk arī uzbrukumiem plašajā austrumu lidenuma telpā, kura ir tiešām liktenīga bijusi daudzām tajā dzīvojošām tautām, un ko politiski „regulēt” nespēja ne goti, ne vikings, šie pasaules iekarotāji, ne arī lepna poļu Rzeczpospolita 16. g.s., nedz arī drausmīgie vācu un krievu imperiju spēki, jo rēķini nav bijuši noslēgti vēl arī līdz šai dienai, kā to liecina titaniskās cīņas pasaules karos. Vispārīgā vēsturisko procesu retardācija Austrumeiropā viduslaikos palēnina un aiztur arī latviešu un prūšu cilšu un dažādo politisko veidojumu unifikācijas procesu, tādā veidā tās padodot draudošajām briesmām no rietumiem, kur šī apvienošana un unifikācija bija sasniegusi augstākās iespējamības robežas divos iestādījumos: baznīcā un imperijā.

Rietumu balti savā dubultajā piejūrnieku un kontinenta pārstāvju lomās — tas sevišķi attiecināms uz latviešiem, jo prūšu likteņu chronoloģiskā norise ir mazāk skaidri pārskatāma un pārliecināša — ir situācijā, kura ir visai izdevīga, bet arī visai bīstama, sakarā ar slavu plašos apmēros izvesto pārvietošanos austrumos. Tiešām, izņemot vienīgi viņu ekspansiju virzienā uz Balkaniem (sal. visai pamācošo vispārējo pārskatu V.N.Zlatarski, Die Besiedelung der Balkanhalbinsel durch die Slaven, krājumā Les Balkans, leur passé et leur présent, Beograd 1936), slavi sakustas virzienā uz austrumiem, izvēloties kā zemkopji centralās Krievijas mežainos apvidus, novirzot un pastiprinot savu spiedienu uz ziemeļu austrumiem, uz ko viņus pamudina nepātrauktie uzbrukumi (un kādi vēl uzbrukumi!) no nomadu puses Krievijas dienvidu stepju joslā. Šis fakts ir tapis par liktenīgu baltu tautām austrumos, tāpat arī leišiem un latviešiem, tāpat kā rietumslavu kustības un spiešanās uz Baltijas jūras piekrasti tapa bīstamas un nozīmīgas arī prūšiem. Pirmajām divām tautām nepalika

pāri nekas cits, kā vienīgi atvirzīšanās ceļš uz ziemeļrietumiem, paturot sev Baltijas koridoru (sk. 2. nod.), kura ziemeļu daļā latviešiem paliek saskare ar somu ciltīm, kas apdzīvo dažas šejienes piekrastes daļas. Šī samērā vienkāršā spēku attiecību schema (sk. M. Braun, Das Aufstieg Russlands zur europäischen Grossmacht), šī pārdzīvotā, bet neuzrakstītā un gandrīz nezināma palikusē drama mums dod ieskatu par mūsu notikumiem mūsu pagātnē.

Tie vēsturiskie „noziedzumi,” kādi ir baltiem tāpat kā visiem citiem „apmalniekiem” un lielā mērā pieder vēstures metafizikai, ir aprakstīti un apcerēti ne vienu reizi vien (sk. ievadu), kurpretim politiskās konsekvences visiem tiem, kuri, pēc H. Huberta asā un griezīgā formulējuma, „ir bijuši spiesti piepulcināties vājajiem, kuru daļa ir mesties apkampienos vienam ienaidniekam, lai paglābtos no otra,” ir tādas, kādas tās mēs redzējām latviešu tautai lemtajos liktenos. Arī moralās konsekvences neizpaliek, un ja kāds vēlētos pārlasīt E. Renana aizraujošās lappuses viņa „Les poésies des Races Celtiques” (Essais de Morale et de Critique), tas varēs atrast šajā smalkajā, dziļajā un stilistiski elegantā analizē daudzas pazīmes šo „palicēju” un apmalnieku tautu raksturam. Bet ja ķelti bija kādreiz, sevišķi pagājušā gadu simtenī, pie vēsturniekiem lielā modē, turpretim balti palika gandrīz pilnīgi nepazīstami plašai publikai: abiem pasaules kariem bija lielā, kaut arī asiņainā priekšrocība, izvest un nostādīt pasaules uzmanības priekšā arī baltu tautas; arī mēs esam tapuši par starptautiskās modes objektu, bet par kādu cenu? Latviešu upuru hekatombas 1914-1918. g. kara laikā ir uzskaitītas 16. nodaļā, bet kādas būs tās, ko esam nesuši otrajam pasaules karam, kad kādreiz pacelsies priekšgars?

Maziem šajā pasaulē ir arvien bijis grūti. Oficiāli, protams, tā nerunā un neraksta, pat visi tos „protežē,” tos „atbrīvo,” „glābj,” visi grib būt kārtotāji — labi vai slikti atkarībā no kārtotāja, visi kā viens grib būt draudzībā ar „pasaules sirdsapziņu,” jeb, vienkāršāk sakot, ar to sirdsapziņu, kura ir katrai būtnei, kas ir vienkārši godīga un cilvēcīgi apolitiska, bet tomēr tā ir vienīgi vara, kaila un ļauna vara, kas visu noteic, un tāpēc mazāko liktenis nav apskauzams, lai gan arī „lielajiem” tas nav arvien bez kādiem noteikumiem salds. Pasaule attīstās strauji, iet uz priekšu neredzētā tempā; tehnika sāk pārspēt ģeografiju, bet dzīves un tās cīņu motorizēšana, kas ir viens no spilgtākiem cilvēka gara atradumiem, sāk pieņemties tādā spēkā, kas draud jau ielauzties pašā abstraktajā gara pasaulē, pakļaut to sev un materializēt. Mēs dzīvojam galu galā visradikalāko cilvēces kultūras pārmaiņu laikmetā. Daudz goda, maz prieka.

Kādas tad būs nākotnes sociālās un politiskās izredzes, kādi moraliskie pamati un reliģiskās prasības rītdienai, kāda būs pāreja uz materialisma laikmetu tik daudzās cilvēku darbības izpausmes nozarēs, kuras jau ir nonākušas līdz draudošam *nec plus ultra*, līdz nākotnei, kura, kas zin, vai būs labāka? Drudzis ir liels, visa cilvēce ir padota tam, tāpat kā vēlāk tam sekos vājums un nevarība. Vājākie un vāriģākie organismi izjūt un izjutīs visu to par visiem visvairāk, un tā kā ģeografijai ir labpaticis novietot šos etniski-valstiskos organismus gandrīz arvien tikai atsevišķi izvīrītos apvidos, kur gadu simteņiem ilgi viņi ir „protežēti,” tad pārdomas nevar būt bez bažām un rūpēm. Un tomēr šīs vienības ir pastāvējušas cauri gadu simteņiem, pat gadu tūkstošiem, un šķiet pastāvēs arī šoreiz, neskatoties uz tik lieliem cilvēku zaudējumiem, neskatoties uz tik lieliem tautu pārvietoājumiem, ko mūsu laikos vairs ne-

mēdz saukt par aizvešanu verdzībā, bet par masu deportācijām—bet kāda ir postaža nākusi cilvēces gara dārzā un katras tautas izlasē, kāda salta nāves dvesma ar izmisumu jeb rezignāciju līdz pašiem kauliem nāks katra dzīva un jūtīga cilvēka būtnē vēl ilgi, tik ļoti ilgi?

Un tagad noslēgsim šo trimdas gadu vientulīgo domu gājienu. Tagadne ir moments, kas nāk un kas iet, un tāpat kā medaļai tai ir divi uzraksti, vienā pusē par pagājušiem laikiem, bet otrajā ar paredzējumiem un izredzēm nākošiem. Izvēlēsies arī sev šos divus uzrakstus. Gudri un skumji teic Eklesiasts—IR

BĒDAS LABĀKAS PAR SMIEKLIEM / JO SKUMJAS IZREDZĒS

LABĀKA TOP SIRDS—Bet uzraksts Izidas, šīs lielās un cēlās

paganu dieves, kristīgās Madonnas priekšteces altārī, noteic vi-

ņas misiju zemes virsū— ES ESMU MĀCIJUSI CILVĒ-

KIEM MISTERIJAS / ES ESMU RĀDIJUSI KA

GODĀJAMI DIEVU ATTĒLI / ES ESMU SA-

GRĀVUSI TIRANNU VALSTI / ES ESMU

PADARIJUSI LIKUMU SPĒCIGĀKU

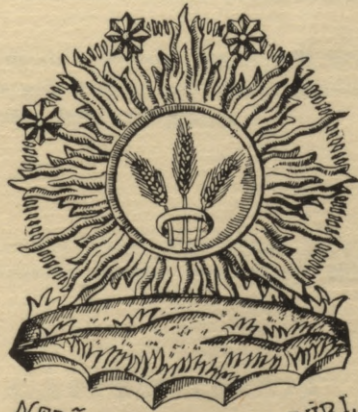
PAR ZELTU UN SUDRABU / ES

ESMU LIKUSI ATZIT PATIE-

SIBU—Lai tas būtu arī mums,

kā tas ir bijis viņas laikā,

solījums un vēlējums.

NEBĒDAJĒES, KĀRA VĪRI,
SIDRABOTA SAULE LĒC

PIEZĪMES UN BIBLIOGRAFIJA

Latvijas Vēsturē sakopoto attēlu izvēlē bija jāvadās no autora apceres veida, skatot mūsu tautas un valsts likteņus tālverošo lielo pamatproblemu ietvaros. Iespēja piemērot attēlus vēstures tēlojuma dinamikai, spraigumam un plašos vilcienos sniegtām ziņām par Eiropas politikas un kulturas zonām emigrācijas apstākļos ir ierobežota. — Attēlu kartografiskā daļa cenšas sniegt lasītājam grafisku priekšstatu par Latvijas saistību ar ziemeļu un austrumu Eiropas ģeopolitiskiem priekšnosacījumiem. Schematiskās vēsturisko karšu skices var palīdzēt lasītājam gūt ieskatu politisko telpu kontūrās.

Izņemot Latvijas valsts tapšanas un neatkarības laiku, attēlu vairums ir ar kulturvēsturisku raksturu, pa daļai pirmpublicējumos, kas lasītāju uzskatāmā veidā var ievadīt attiecīgā laikmeta latviešu kulturas īpatnībās, bagātībā un sasniegumos. Šai attēlu daļai bez bibliografiskiem aizrādījumiem pēc iespējas pievienoti īsi paskaidrojumi par priekšmeta kulturas vēstures nozīmi, izcelšanos, laiku un tehniku. Atkarībā no pieejamā ilustratīvā materiāla rakstura attēlu tehniskā kvalitāte un veids ir ļoti dažāds.

Ar pateicību minami tie daudzie tautieši, kas labprāt uzticēja šim darbam savas retas, trimdā neatvietojamas grāmatas un grafiskos materiālus, un bez kuru atbalsta attēlu sakopojums tādā apmērā būtu neiespējams.

V. Ģinters

Saisinājumi: LVVM — Latvijas Valsts Vēsturiskais Muzejs; VG — Dr. V. Ģintera rekonstrukcijas un rekonstruktīvi sniegtie ornamentālo stilu paraugi. Zīmētājs — P. Paujks.

A. ATTEĻI TEKSTĀ

Lpp. 15. Romaņu stila un austrumu ornamenta stādu, palmetu un stādu vītņu motīvi, iekļauti latviešu ģeometriskā rotājuma tradīcijās, rada Latvijā īpatnēju bagāti izveidotu spirāļu ornamentu ādas izstrādājumos (dunču ādas makstis), ar ādā iespiestām sīkām četrstūrīnām bronzas sloksnītēm. Stilistiski atšķirīgi šāda ornamentika ir kuršu rotās un ieroču rotājumos. Rotājuma motīvi un tehnika Latvijā sastopama līdz 15. g.s. VG — *Lpp. 22.* Sakta veidota no dzelzs ripas ar ornamentāli kaltu uzlodētu bronzas skārda ripas plāksnīti. Papēmiens pazīstams Latvijā kopš 5. g.s. p. Kr., līdz 12. g.s. plaši pielietots Kursā un Zemgalē, gan parasti sudraba platējumā uz bronzas pamata. Bronzas platējums un rotājumu stils ir raksturīgs 13. g.s. VG — *Lpp. 41.* VG — *Lpp. 56.* Kursai raksturīgs stopa saktas veids, kur saktas galvas vairoga un spirāles stiegras ar izliekto saktas loku piedod saktai pūces galvas veidu. Bronzas

virsmas līdzīgie laukumi segti uzlodētām rotātām sudraba skārda plāksnītēm, kas ir no 6.-11. g.s. iecienīts paņēmiens sevišķi Kursas un Zemgales rotu kalumiem. VG — *Lpp.* 69. Sākot ar 9. g.s. sagšas sāk rotāt ar audumā ielocītiem bronzas skārda gredzentiņiem. Šeit bronzas gredzentiņu raksts veido sagšas četrstūra malu ornamentu. Sānmalu rotājumu kuplina bronzas viju rinda un krāsains apauds ar bārktīm. K. Ozols, Senie latv. audumi. Sen. un Māksla, 1939 II. — *Lpp.* 70. Celu technikā auster trīskrāsains apauds. Rotājuma elementi no ugunskrusta motīviem, kas ievietoti pamīšus, pretēji virknētos trīsstūros ar nošķeltiem galiem. Pretējos virzienos slīpās starpjoslās rotā stūrainis liklocis. Ornaments sacerēts uz stūra novietotos kvadrata laukumos, izmantojot celaines rotājumam tikai izgriezuma joslu. Šie rotājuma elementi un to salikuma īpatnējais veids uzglabājies mūsu tautas audumu ornamentā līdz pat jaunākiem laikiem. Rotājuma paraugi 11. g.s. parādās jau pilnīgi izveidoti. K. Ozols op cit. — *Lpp.* 74. F.O. Busch u. H. Docter, Germanische Seefahrt, Berlin, 1935. — *Lpp.* 77. Vienasmeņa zobens — Kokneses pag., šķēps ar atkārpām — Aizkraukles pag. Pasta muiža, platasmeņa kaujas cirvis — Priekuļu pag. Pīlas. Letgaļu apbruņojuma galvenie ieroči ir kaujas cirvis un šķēps, ko papildina pie jostas parasti greznā, bronzā veidotā saitē nests īss vienasmeņa zobens vai duncis. Karavīru greznā tērpa bronzas apšuvumi un bronzas rotāta josta ar ādas maciņu un dunci, bronzas saktas, masīvas karavīru aproces, gredzeni, bet kreiso roku īpatnējs, ar bronzas gredzentiņiem rotāts, vilnas auduma rokas aptinums. Zīm. J. Čirulis pēc „Latviešu kultura senatnē,” Fr. Baloža un Šņores red., Rīgā, 1937 un V. Ģinters, Latviešu tautas tērpa aizvēsture, Rīga, 1936. — *Lpp.* 81. Mežotnes pilskalnā 1938.-1940. g.g. izdarītie plašie izrakumi valnī un pils vārtu vietā un tuvākā apkaimē, ievērojot neparasti labi saglabāto koka celtņu un nocietinājumu paliekas, deva pirmo reizi pilnīgu ieskatu par pils vārtu un vaļņu nocietinājumu principiem un veidu. Kā parasti vārtu uzeja ir samērā šaura, stāva taka uz augšu gar galvenā vaļņa ieliekto galu. Pretinieks ir spiests virzīties pa šo taku ar neaizsargāto labo plecu (vairogu turēja kreisā rokā) pret pils aizstāvjiem uz vaļņa aizsargsienas. Uzejas taka iepretim vārtiem atdurās pret vārtu aizsargtorni, lai straujā pagriezienā vestu cauri vārtiem pils iekšienē. Uzbrucējs vārtu priekšā ir padots aizstāvju šautām bultām, metamiem šķēpiem un akmeņiem no divām pusēm. Pati vārtu eja ir šaura un segta. Vārti pēc chroniku aprakstiem bijuši verami un aizšaujami, vispār bijuši mūsu senču pilīm, to aizstāvēšanas sistēmā, visstiprāk nocietinātā un aizsargātā vieta. VG — *Lpp.* 86. Vienasmeņa zobens un īsais šķēpa smailis — Bauskas pag. — Čunkani; garais šķēpa smailis — Jaunsvirlaukas pag. Ciemalde; platasmeņa kaujas cirvis — Vecsaules pag. Čapani. Līdz 10. g.s. visām latviešu ciltīm galvenie ieroči bija kaujas cirvis un šķēps, arī šaujamaiss loks un īsais vienasmeņa zobens. Vikingu iespaidā, sākot ar šo laiku, īso zobenu aizstāj garais zobens, kuram vietējā zobena iespaidā bieži ir vienasmeņa veids. Arī daļa šķēpu smaiļu un kaujas cirvju ievesti vai kalti pēc vikingu ieroču parauga. Zīm. J. Čirulis pēc „Latvju kultura senatnē.” Rīgā, 1937. — *Lpp.* 87. Šķēpu smaiļi un spirāļu vītņu motīviem rotātais platasmeņa kaujas cirvis — Piltenes pag. Pasilciems; zobena maksts uzgals — Raņķu pag. Kapenieki; divasmeņu zobens — Asītes pag. Grasenieki. Kurši 11.-12. g.s. kāļ savus ieročus vikingu iespaidā. Zobena roktura šķērsis un poga, kā arī maksts rezgalis ir no bronzas. Cirvis bijis ar sudrabu inkrustēts, uz ko norāda sudraba sakusuma pēdas uz cirvja virsmas. Zīm. J. Čirulis pēc „E. Šturms, Kuršu zobeni.” Sen. u. Māksla 1939 IV un V. J. Sizovs, Pagaaidu ziņojumi par braucienu archeol. nolūkā uz Kurzemes guberņu 1895. g. vasarā. Archeol. izvēstija i zāmetki Nr. 2-3. Moskva, 1896. — *Lpp.* 90. 12.-13. g.s. Kursā ļoti plaši lietota ornamentēšanas tehnika, rotājot ieročus un zirgu lietas — siksnu apkalumus, kāpšļus utt. Apkaluma plāksnītes ir no dzelzs ar ornamentu sudraba inkrustācijā. VG — *Lpp.* 102. Bronzas ornamentika uz ādas pamata ar dažāda veida spirāļu un dubultspirāļu motīviem, šeit pieņem stūrainu meandra veidu. VG — *Lpp.* 103. Austrumu, sevišķi somu iespaidā dažādi putna veida piekariņi ļoti iecienīti, sevišķi Lībijā un Zemgalē sākot ar 11. g.s. VG — *Lpp.* 104. Bronzas inkrustācija ar tehniku un ornamentāliem motīviem, ko sastopam 11. un 12. g.s. līdzīgos darinājumos. VG — *Lpp.* 105. Zemgalē un Kursā ar 8. g.s. parastās krustadatas vēlā viduslaika paveids. Ornamentāli kombinēts t.s. cilpu krusts ar saules motīvu. Adatas galva dari-

nāta no dzelzs pamatplāksnes, uz kuras uzlodēta ornamentāli kalta plāna bronzas plāksnīte. VG — *Lpp.* 110. Dr. Chr. Krollmann, *Der Deutsche Orden in Preussen.* (Deutsche Staatenbildung und Kultur im Preussenlande. Königsberg, 1931.) — *Lpp.* 113. Uzraksti: 1) + S MAGISTRI ETRM MILICIECRI DE LIVONIA; 2) + NICOLAVS DEI GRATIA RIGENSIS EPISCOPVS; 3) + SIGJLLVM BVRGENCIV I RIGA MANEIECIV; 4) + : SIGILLVM : CAPITVLI : RIGENSIS : ECCLESIE : Dr. J. Sachsendahl, *Siegel und Münzen der Weltlichen und geistlichen Gebieter über Liv - Est und Curland bis zum Jahre 1561.* Est- und Livländische Brieflade IV. Reval 1887. — *Lpp.* 115. A. Prande, *Latvju rakstniecība portrejās.* Rīgā, 1926. — *Lpp.* 116. A. Prande op. cit. — *Lpp.* 119. Ieraksts: + S ECCLIE SALVATORIS.. SCE MARIE I SEMIGALLIA. Pēc Sachsendahl, op. cit. — *Lpp.* 120. Ordenis savām pilīm bieži izmantoja latviešu pilskalnus, jo tie atradās stratēģiski svarīgās un dabas labi aizsargātās vietās. Dobeles pilskalna plānā saskatāms agrākais zemgaļu pils grāvis, ko ordeņa pils cēlāji aizbēra, lai gūtu garāku laukumu savai pilij. E. Brastiņš, *Latvijas pilskalni.* Zemgale un Augšzeme. Piemieķļu valdes materiālu krājumi. Rīga, 1926. — *Lpp.* 122. Pilij sākumā bij nelieli dekoratīvi trepju torni trijos stūros un tikai ziemeļu stūrī galvenais lielais četrstūrainais tornis. A. Tuulse, *Die Burgen in Estland und Lettland.* Verhandlungen d. Gelehr. Estn. Ges. XXXVI. Tartu, 1942. — *Lpp.* 124. Telpa izveidota 1522. g. A. Tuulse, op. cit. — *Lpp.* 125. Ornamentu veido sīki audumā ielocīti bronzas gredzentiņi. E. Šņore, *Dundagas kājauti.* Sen. u. Māksla 1938 II. — *Lpp.* 126. Pinumu un mezglojumu ornamentu, ļoti izplatīti 11.-13. g.s. kuršu rotājumos. VG — *Lpp.* 130. Ieraksts: + S CIVITATTIS. DE ROPA. DATVM. A DO 15. Sachsendahl, op. cit. — *Lpp.* 133. Vienīgais eksemplars uzglabājies Bavārijas valsts bibl., Minchenē. Pēc Svēskas folket genom tiderna. Red. av Ewert Wrangel. Malmö. — *Lpp.* 135. Uzraksts: MONE. NOVA. + MAGRI : LIVONI : Sachsendahl, op. cit. — *Lpp.* 138. 1330. g. celto ordeņa pili Rīgas namnieki noposta 18. maijā 1483. g. 30. martā 1491. g. ordenis uzvar pilsētniekus un tie spiesti celt pili no jauna. Pils atjaunošana pabeigta 1515. g. Wilh. Neumann, Riga und Reval. Berühmte Kunststätten, Bd. 42. Leipzig, 1908. — *Lpp.* 144. Ieraksts: S. rotgeri. epi. ecclesie. curoniensis. Sachsendahl, op. cit. — *Lpp.* 147. Ieraksti: HENRICVS DE GALEN D G M LIVONIE. 1557. MONETA NOVA RIGENSIS. Sachsendahl, op. cit. — *Lpp.* 151. A. Spekke, *Latvieši un Livonija* 16. g.s. Rīgā 1935. — *Lpp.* 161. Priekšpusē: STEPHANVS + D + G + REX + POLO + NIAG + D + LI + Poļu karaļa Stefana Batorija attēls. Muguras pusē: MONET + NOVA + AVREA + CIVITAT + RIGENS + Rīgas pilsētas lielais ģerbonis ar gada skaitli 1586. E. Hutten-Czapski. *Catalogue de la Collection des médailles et monnaies polonaises* I. nr. 771. Paris 1871. — *Lpp.* 165. Kokgriezums Sebastiana Minsterā *Cosmographia*, Bazelē, 1550. g. un arī turpmākos izdevumos. Paraugu kokgriezumam laikam iesūtījis Hans Hazenteters (H. Hasentöter, 1517-1586, cēlies Hesenē), kurš laikā starp 1544. g. un 1550. g. darbojās Vidzemē par kancelejas rakstvedi un kosmografijas 2. izdevumam rakstīja nodaļu par Vidzemi. (Sal. L. Arbuzovs, *Izglīt. Min. Mēnešraksts I*, Rīgā, 1920) Pēc C. Mettig, *Geschichte der Stadt Riga*, Rīgā, 1897. g. — *Lpp.* 169. Svēskas folkets historia II. Lund, 1922. — *Lpp.* 173. A. Spekke, op. cit. — *Lpp.* 176/7, A. Prande, op. cit. — *Lpp.* 179, Uzraksts: + S. CIVITATIS. DE. WOLDEMER. Sachsendahl, op. cit. — *Lpp.* 182 un 184, Vara gravuras detaļas no Pufendorfa „De Rebus a Carolo Gustavo gestis...” — Nürnberg, 1696. N. Strunkes īp. — *Lpp.* 192. A. Prande, op. cit. — *Lpp.* 195. Zviedru laiku Livonijas ģerbonis ar inicialiem CRS (CAROLUS REX SVECIAE). Detaļa pēc Vidzemes ģenerālgubernatora Erika Dālberga (1625-1703) zīmējuma Žana le Potre (Jean le Pautre 1669-70) vara grebumam — „Kārļa X Gustava bērnu gājiens 4. nov. 1660. g.” N. Strunkes īpašums. — *Lpp.* 196. J. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, Rīga, 1932. — *Lpp.* 199. J. Kr. Broce (IX, 68) pēc mācītāja Kōrbera zīmējuma. A. Tuulse, op. cit. — *Lpp.* 200. Weygand'ta zīm. K.V. Lōwis of Menar, *Zur Baugeschichte der Komtureien des Deutschen Ordens in Kurland.* Sitz. Berichte, Mitau, 1895. Jelgava, 1896. — *Lpp.* 202., 203., 208. J. Juškevičs, op. cit. — *Lpp.* 210. A. Prande, op. cit. — *Lpp.* 213. Sieviete ar sagšu, sasprausta uz krūtīm ar dižo saktu, un augstu vainagu galvā. Brunčiem apmale vai apauds. Kurzemes her-

coga architekta Barnikela Kurzemes karte. Nürnberg, 1747. — *Lpp.* 214. A.Raphael, Die Herzogsgruft im Schloss zu Mitau. Sitz. Berichte d. Kurl. Ges. f. Literatur u. Kunst 1915-1933. Jelgava, 1934. — *Lpp.* 234. Latv. Konv. Vārdn. — *Lpp.* 246. Šis krusta paveids Latvijā sastopams bieži, sākot ar 11. g.s., kur tas redzams piekariņu rotās un bronzas gredzentiņu ornamentiem rotātās sagšās. Latvijas saule, 1924. — *Lpp.* 259. Dienvidkursas dižās sagšās saktas veids, kas pamazām attīstījies no mazāka formata ripas saktiņām, kuras Latvijā ieviešas sākot ar 13. g.s. A.Dzērvītis, Latviešu tautas uzvalki I. Latv. dziesmu svētku b-bas izd., Rīgā, 1931. — *Lpp.* 270. Sudrabs ar sarkaniem stikliem. Šis saktas paveidi Latvijā pazīstami sākot ar 17. g.s. A.Dzērvītis, op. cit. — *Lpp.* 278. un 279. Latv. Konv. Vārdn. — *Lpp.* 281. Pēc Anša Cīruļa meta 1915. g. pagatavots 3. Kurzemes bataljona karogs. Pēc Latviešu Strēlnieki I, zīm. R.Legzdīņš. — *Lpp.* 286. Strēlnieku krūšu nozīme ar cariskās Krievijas ērgli augšā; revolūcijai sākoties, nēsāja ērglim nolauzot kroni vai arī visu ērgli. Tad gatavoja nozīmes ar mazliet pārveidotu, sikiem, taisniem stariem stilizētu sauli, bez emblemas, un beidzot ar latviešu karavīru saulīti augšā, agrākā krievu ērgļa vietā. Pēc Latviešu Strēlnieki I, zīm. R.Legzdīņš. — *Lpp.* 301. Henry de Chambon, Origines et Histoire de la Lettonie. Paris, 1933. — *Lpp.* 313. David J. Dallin and Boris J. Nicolaevsky, Forced labor in Sovjet Russia. New Haven, 1947. — *Lpp.* 329. Anša Cīruļa Latvijas valsts ģerboņa mets. Pastkarte Fr.Baloža kolekcijā. Izdevēja zīme (1. *lpp.*) — Jānis Plēpis † Apgāda markas — zelta ābeles — dinamiskā variācija.

B. ATTELI TABULĀS

Tab. I, 1 LVVM, sk. E.Šturms, Die erste schnurkeramische Siedlung in Lettland. Contributions of Baltic University 17. Hamburg, 1946. — *Tab. I, 2—III, 1* LVVM rekonstr. — *Tab. IV, 1-2* LVVM. — *Tab. V, 1* Fr. Balodis, Latvijas starptautiskie sakari ap 1000. g., Latv. Vēst. Inst. žurnāls 1939. — *Tab. V, 2* Nedervallas rūnu akmens, Mervallā, Selebo hd, Södermanland. Zviedrijas V.V.M. foto. — *Tab. VI, 1* Foto. Sk. E.Brastiņš, Latvijas pilskalni Zemgalē un Augšzemē. Rīga 1926. — *Tab. VI, 2—VIII, 2* LVVM. — *Tab. IX* LVVM rekonstr. — *Tab. X, 1-2* A.Goldschmidt, Die Bronzetüren von Novgorod und Gnesen. Marburg a. L., 1932. — *Tab. XI* P. Arends, Rīgas pils. Rīga, 1938. — *Tab. XII* LVVM rekonstr. — *Tab. XIII* A. Spekke, op. cit. — *Tab. XIV—XV* J. Kr. Broces zīmējuma (Prospect der Stadt Rīga) detaļas pēc N. Mollina 1612. g. Rīgā iespiestā Vera Delineatio Celeberrimae Civitatis Rigenis Livoniae Metropolis. C. Mettig, Geschichte der Stadt Riga. Rīga 1897. — *Tab. XVI* E. Hornberg, Sveriges Historia. Stockholm, 1940. — *Tab. XVII* Stokholmas karaliskais numismatikas kabinets. — *Tab. XVIII, 1-2* Ģenerālmajora K. M. Stuarda spalvas zīmējumi viņa ziņojumā par kara notikumiem Kurzemē 1701.-1702. g. g. Orig. Karaliskā Bibl., Stokholmā. — *Tab. XIX, 1* N. Viksniņš, Apgaismotāji un agrarais jautājums I. Rīgā, 1937. — *Tab. XIX, 2* Zviedru-laikmets Latvijā. Rīgā, 1934. — *Tab. XX, 1-2* Stuarda ziņojums. — *Tab. XXI* originals Latvijas Valsts Arhivā. Repr. pēc H. Mattiesen, Herzog Jakobs Vertrag mit Oliver Cromwell und seine englische Politik. Sitzungber. der Kurl. Ges. f. Literatur und Kunst 1934. Jelgava, 1935. — *Tab. XXII* Tā laika gravūra varā, J. Tepfera īp. — *Tab. XXIII, 1-3—XXIV, 3* J. Kr. Broces zīm. N. Viksniņš op. cit. — *Tab. XXV* Fr. Balodis un R. Šnore, Senā Rīga gleznās, zīmējumos un gravūrās. Rīga, 1937. — *Tab. XXVI, 1-2* A. Bilmanis un V. Pengerots, La Lettonie pittoresque et sa vie actuelle. Rīgā, 1927. — *Tab. XXVII* Fr. Balodis un P. Arends, Lettland. Landschaft, Volksleben, Baukunst und Museen. Rīga, 1938. — *Tab. XXVIII, 1-2* Latv. Strēln. I. Rīga, 1929. — *Tab. XXX, 1* Latvijas republ. desmit pastāvēš. gadi. Rīga, 1928. — *Tab. XXX, 2* Piemi-

nas vaiņags op. cit. — *Tab. XXXI, 1* Latv. atbriv. kara vēsture I. Virsred. ģen. M. Peniķis. Rīga, 1938. — *Tab. XXXI, 2* Latv. rep. op cit. — *Tab. XXXII, 1* Piemiņas vaiņags. — *Tab. XXXII, 2* Latv. atbr. kara vēsture. — *Tab. XXXIII, 1* Piemiņas vaiņags. — *Tab. XXXIII, 2* Piem. vaiņags. — *Tab. XXXIV, 1-2* Pastkarte. Prof. Fr. Baloža koll. — *Tab. XXXV, 1-2* Dok. krāj. Baigais gads. Rīgā, 1942. — *Tab. XXXVI* Fr. Balodis un P. Arends, Lettland, op. cit.

C. KARTES

Dr. V. Ģintera zīmētām kartēm un schemām izmantotie avoti:

Lpp. 25 Erik Granlund, De kvartära bildningarna. N.H. Magnusson-Granlund, Sveriges Geologi, Stockholm, 1936. — *Lpp. 26-28* Matti Sauramo, Suomen luonnon kehitys jääkandesta nykyaikaan, Helsinki, 1940. — *Lpp. 31* Pēc A.M. Tallgrena kartes H. Moora, Die Vorzeit Estlands, Tartu, 1932, un O. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit. Wien, 1931. — *Lpp. 42* Warmington. — *Lpp. 44* V. Kiparsky, Baltische Sprachen und Völker. Balt. Lande I, Leipzig, 1939. — *Lpp. 47* Dr. Lubor Niederle, Slovanske starožitnosti. Praga, 1928. — *Lpp. 57* H. Moora, Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932. — *Lpp. 67* H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. Tartu, 1938. — *Lpp. 71* Nandor Fettich, Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. Archeologia Hungarica XXI. Budapest, 1937, un Nordmännern i viking. Kommentar till Statens Historiska Museums karta över nordmännens vikingafärder. Stockholm. — *Lpp. 75* Latvijas Valsts Vēsturiskais Muzejs. — *Lpp. 83* Fr. Balodis, Die lettischen Burgberge, Fornvännern 1929. — *Lpp. 93* Fr. Balodis, latviešu senvēsture. Latviešu vēsture I, 1. Rīgā, 1938. — *Lpp. 123* A. Tuulse, Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat, 1942. — *Lpp. 127* Livonia. Enciclopedia Italiana. — *Lpp. 129* pēc prof. Ļubavskas kartes izd. J. Bračs, Rīgā. — *Lpp. 145* A. Spekke, Latvieši un Livonija 16. g. s., Rīga, 1935. — *Lpp. 180* E. Hornberg, Sveriges Historia, Stockholm, 1940. — *Lpp. 156* A. Spekke, op. cit. — *Lpp. 196* J. Juškevičs Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē Rīgā, 1932. — *Lpp. 215, 231 un 247* The Cambridge modern history Atlas, Cambridge, 1912. — *Lpp. 273* — tā laika periodikā publicētās kartes.

LATVIJAS SENAS UN VIDUSLAIKU VĒSTURES
ISA BIBLIOGRAFIJA

Atsevišķās nodaļās citēti svarīgākie pētījumi un apcerējumi vai minēti to autoru vārdi; ievadā un noslēgumā sniegti arī baltu historiografijas vērtējumi. Šai vietā lasītāja ērtības labā ir savākti dažu ievērojamāko grāmatu un rakstu nosaukumi, pie kam izlases kriterijam ir attiecīgo pētījumu metodoloģiskā nozīme un zināmos gadījumos to sniegtās bibliografijas plašums. Vērā ņemta tikusi senā un viduslaiku vēsture ar nolūku saistīt lasītāja uzmanību pie citēto darbu principālās dabas viedokļiem, tik svarīgiem taisni Latvijas seno laiku pētniecības laukā, un pie šo principu redzamās vai konstruejamās atspoguļošanās mūsu tādās pagātnes notikumos.

VISPĀRIGIE PARSKATI

- Senās Latvijas vēstures avoti. I-II burtnīca (līdz 13. g.s. vidum). Latv. Vēst. Instit. apg. Izd. A.Švābe. Rīga, 1937. un vēlāk.
- Die Letten. Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. P.Šmita red. Rīgā, 1930.
- J.Meuvret, Histoire des pays baltiques. Paris, 1934.
- Baltische Lande. Hrsg. v. A.Brackmann und C.Engel. I Bd. Ostbaltische Frühzeit. Leipzig, 1939.
- O.Kunkel, Ostsee (Pauly-Wissowa-Kroll, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaften, Pielik. sējums. 1942).
- R.Hennig, Terrae incognitae. Eine Zusammenstellung und kritische Bewertung der wichtigsten Entdeckungsreisen an Hand der darüber vorliegenden Originalberichte. 4 sējumi. Leiden, 1938-39. (sk. attiecīgās nodaļas).
- A.Bilmanis, Dictionary of events in Latvia. Washington, 1946.
- A.Schwabe, The Story of Latvia and her neighbours. Edinburgh, 1947.
- A.Spekke, Latvian historiography of yesterday and of tomorrow. (Journal of Central European Affairs 1947, Colorado, U.S.A.)

ANTROPOLOĢIJA, ANTROPOĢEOGRAFIJA
UN VĒSTURISKA ĢEOGRAFIJA

- Vairākās A.C.Haddon'a grāmatas, it sev. Les Races humaines et leur répartition géographique. Franču tulk. Paris, 1926.
- J.Prīmanis, Latviešu antropoloģiskās īpatnības (Latviešu literatūras vēsture. Red. L.Bērziņš. I sējums, 1935).
- V.Gordon Childe, The Dawn of European civilisation. 3. izd. London, 1939.
- Daudzie Fr.Ratzel'a darbi, it sev. viņa: Politische Geographie, 1897, un viņa apcerējums: Der Ursprung und die Wanderung der Völker geographisch betrachtet. Berichte über die Verhandlungen der K. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philol.-histor. Classe. 1900).
- Daudzie Jean Brunhes darbi, it sev. viņa Géographie humaine. 2 sējumi, 4. izdev. Paris, 1934.
- Raoul Blanchard, Géographie de l' Europe. Paris, 1936.
- P.Camena d' Almeida, Etats de la Baltique. Russie. (Géographie Universelle, publ. sous la direction de P.Vidal de la Blache et L.Gallois. vol. V, 1932).

- J.Ancel'a un A.Tibal'a raksti (La Pologne et la Baltique. Conférences données à la Bibliothèque Polonaise de Paris, 1931).
 M.Cary and E.H.Warmington, The ancient explorers. London, 1929.
 R.Beazley, The Dawn of Modern Geography. 3 sējumi. Oxford, 1897-1906.

MITOLOĢIJA

- P.Šmits, Latviešu mitoloģija. 2. izd. Rīgā, 1926.
 K.Strauberga apcerējums Latvju mitoloģija Latv. Konv. vārdnicā.
 The Mythology of all Races in Thirteen volumes. Louis Herbert Gray, Editor, vol. III (1918).

DAINAS UN PASAKAS

- Latviešu literatūras vēsture. Red. L.Bērziņš. Rīgā, 1935. (I sējuma raksti).
 R.Klaustiņš, Latvju tautas dainas I-XII. 1928-1932. (sk. attiecīgo sējumu ievadus).
 P.Šmits, Latviešu pasakas un teikas. Rīgā, 1925. I-XV.
 J.Bičolis, Latviešu tautas dzeja svešās valodās. „Latviešu Ziņas,” 14.9.1946, Esslingen.

VALODA

- A.Meillet, Introduction à la Grammaire des langues indo-européennes. 1. izd. 1903. g., pēc tam daudzkārt atkārtots.
 J.Endzelīns, Latviešu valoda (Latv. liter. vēst., L.Bērziņš, I sēj.).
 G.Devoto, Le origini e la lingua dei lettoni (Lettonia. Il mondo d'oggi. Roma, 1939).
 A.Douzat, L'Europe linguistique. Paris, 1940.

ARCHEOLOĢIJA

- Latviešu vēsture prof. Fr.Baloža un prof. A.Tenteja redakcijā. 1. sējums, 1. daļa. Rīgā, 1938.
 Fr.Balodis, Det äldsta Lettland. Stockholm, 1940.
 Fr.Balodis, Die Burgberge Lettlands (Studi Baltici VIII, 1941-1942).

AGRIE VIDUS LAIKI

- Fr.C.H.Kruse, Urgeschichte des Esthn. Folkstammes und der Kaiserl. Russischen Ostsee-Provinzen Liv- Esth- und Curland. Dorpat und Leipzig, 1840. (Esthn. Volkstamm nozīmē — aistu cilti vai ciltis).
 A.Spekke, Aistu sūtņi pie Teodorika Ravennā (veltījums prof. R.Viperam, Rīgā, 1939).
 Speciali par dzintara ceļu:
 M.P.Charlesworth, Trade-routes and commerce of the Roman Empire. Cambridge, 1926.
 J.M.de Navarro, Prehistoric routes between Europe and Italy defined by the Amber trade. (The Geographic Journal, LXVII, nr. 6, 1925).

NORMAŅI

- V.Thomsen, The relations between ancient Russia and Scandinavia and the origin of the Russian state. London, 1877. (vācu tulk. — 1879, krievu 1890).
 T.Arne, La Suède et l'Orient. Uppsala, 1914.
 B.Nerman, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Stockholm, 1929.
 W.J.Raudonikas, Die Normannen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet. Stockholm, 1930.

Latvijas vēsturei svarīgo islandiešu sagu tulkojumi vācu valodā atrodami serijā „Thule,” izd. Diederichs, Jenā.

ARABI

A.Garkavi (resp. Harkavy), Skazaņija musulmanskich pisaķelej o slavjanach i ruskich. S.P.B., 1870.

A.Seippel, Rerum normannicarum fontes arabici. Oslae, 1895-1928.

Hudud al-Alam, The regions of the world. A persian geography (982 A.D.). Translated and explained by V.Minorsky. Oxford, 1937.

BIZANTIEŠI

K.Dieterich, Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde, 2 v. (Quellen und Forschungen zur Erd- und Kulturkunde, V, 1912).

SLAVI, KRIEVI

L.Niederle, Manuel de l' Antiquité slave, 2 v., Paris, 1923-26.

A.A.Šachmatov, Drevņija suģbi ruskago plemenī. Š.P.B. 1919.

A.Švābe, Krievu mesli (Straumes un avoti II, 1940).

G.Maver, Slavi (Enciclopedia Italiana XXXI).

KARTOGRAFIJA

A.Nordenskjöld, Facsimile-Atlas, Stockholm, 1889, un Periplus, Stockholm, 1897.

G.H.Kimble, Geography in the middle ages. London 1938.

L.Arбуzovs, Pārskats par Latvijas kartografijas pētišanas vēsturi (Latv. Univ. Raksti, 1936, filol. fak. serija III, 8).

XII - XV G.S.

Daudzie A.Švābes raksti par latviešu cilšu valstīm (Jersika, Tālava, Kurša) dažādos žurnalos (sk. pilnīgu bibliografiju: Tautas vēsturei, veltījums prof. A.Švābem. Rīgā, 1938).

A.Švābe, Latvju tiesību vēsture. Latv. Konv. Vārdn.

A.Švābe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands. Rīga, 1928.

A.Švābe, Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā (Latvijas agrarā reforma. Rīgā, 1930).

A.Švābe, Mūsu senās naudas sistēmas (Straumes un avoti II, 1940).

B.Abers, Romas baznīca un latviešu jaunkristītie (manuskripts).

W.Borowy, English visitors to Prussia, Lithuania and Poland in the XIVth century (Baltic Countries, Torún-Gdynia, 1936, sept.).

P.Klimas, Ghillebert de Lannoy in medieval Lithuania. New York, 1945.

XVI G.S.

Fr. v. Adelung, Kritisch-literarische Uebersicht der Reisenden in Russland bis 1700... 2 v. St. Petersburg-Leipzig, 1846.

W.Kordt, Čuģozemni podorožņi po Shidņij Evropi do 1700 (Ukrainška Akadēmija Nauk). Kijiv, 1926.

A. de Starczewski, Historiae Ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI, 2 v. Berolini et Petropoli, 1841-42.

Daudzas patera P.Pierling'a grāmatas par Vatikāna un Itālijas sakariem ar Austrumeiropu un Moskoviju 16. g.s.

A.Spekke, Latvieši un Livonija 16. g.s. Rīgā, 1935.

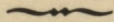
R.Malvess, Latviešu zemnieks humanistu darbos (Veltījums prof. R.Viperam. Rīgā, 1939).

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Šī grāmata iespiesta Stokholmā 1947. g. jūlija — decembra mēnešos 1200 eksemplāros, teksts uz koku nesaturoša vergē, bet attēlu tabulas uz dabīgā ilustrāciju papīra. Mašīnsalikums — firma Bröderna Ljungströms Maskinsätter & Stilgjuteri, klišejas — Aktiebolaget Kliché, rokas salikums, iespiedums un brošējums — E.Olofssons Boktryckeri AB, visas Stokholmā. Autora un savā vārdā izdevējs pateicas Baltijas Komitejai Stokholmā tās priekšsēdētāja Prof. Dr. B.Nerman'a personā, visiem līdzstrādniekiem un personām, kas veicinājušas grāmatas iznākšanu, sevišķi par iespēšanai aizdoto naudu un doto garantiju, tāpat visām Zviedrijas latviešu organizācijām par lēmumu atbalstīt Latvijas Vēstures izdošanu, 573 subskribentiem, īpaši 447 no viņiem Zviedrijā, kas devuši iespēju darbu uzsākt, kā arī ar pateicību kvītē grāmatas iespēšanai ienākušos ziedojumus: Latvijas sūtnis Vašingtonā Dr. Alfreds Bilmanis — Kr. 100.—, Alfreds Eizenbergs, Helsingborgā — Kr. 4.— un Stokholmas latviešu ev. lut. draudze — Latvijas Vēstures izdošanai š.g. 27. aprīlī veltīta pirmā draudzes vakara atlikums — Kr. 20,75.

ĻOTI CIENĪJAMO LASĪTĀJ!

Cerēdami atrast Jūsu personā latviešu grāmatu mīļotāju, nosūtām Jūsu ieskatam vienu no mūsu apgāda grāmatām ar nolūku Jūs ieinteresēt par latvisku grāmatu.

Mēs savas grāmatas izdodam greznā apdarē, lai tās būtu arī latviskas mājas vislatviskākā un arī skaistākā dekorācija.

Ja Jūs vēlētos šo grāmatu paturēt, — atsūtiet samaksu par abonenta cenu, kā tas norādīts klātpieliktajā pavadlapā.

Ja Jums šī grāmata neinteresētu, tad lūdzam to sūtīt atpakaļ. Lai Jums būtu ērtāk piesūtīto darbu atsūtīt atpakaļ, iedrošināties dot dažus aizrādījumus:

- 1) Zem grāmatas atradīsiet līmes papīru, ar ko iepakojamo kastīti ērti varat aizlīmēt.
- 2) Savam vārdam un adresei pārvelciet krustu un uzrakstiet — „REFUSED”. Jūsu vārdam pēc pārsvitrošanas jābūt salasāmam.
- 3) Šādu sūtījumu varat iemest katrā vēstuļu kastītē bez pastmarkas — pasta izdevumus sedz apgāds.

Samaksa Anglijā par mūsu izdevumiem izdarāma: Mr. Evalds Petrovs 62. Hazelwood Rd., Acocks Green, BIRMINGHAM, 27.

Jums iepriekš pateikdamies,

TILTA APGĀDS
Box 5226, Powderhorn Station
Minneapolis 7, Minnesota
U. S. A.

LOTTI CEMUAMU LATTALI

Carissimi amici, questa lettera vi parla di un
problema che ha afflitto per molto tempo
il nostro paese e che ha fatto molto male.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

Il problema è quello della disoccupazione
e della povertà che affligge il nostro paese.

VITA AMARA
Box 1234, Towson Station
Baltimore, Maryland
U. S. A.

3.50Ls

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300019919

| 2000-5
L 72